

204076

Ҷалол Иқромӣ

ДУХТАРИ
ОТАШ

ҚАЛОЛ ИҚРОМОВ

НАШРИЁТИ
«АДИБ»

Душанбе
«АДИБ»
2008

ЧАЛОЛ ИКРОМӢ

ДУХТАРИ ОТАШ

Душанбе
«Адиб»
2009

Нусхаи ҳатмӣ

ББК 84 Тоҷик 7-4
И-25

Китобхонаи миллии
Ҷумҳурии Тоҷикистон
ба номи А. Фирдавсӣ

1666

Табриқ

Мухаррир Зиё Абдулло

И-25 **Чалол Иқромӣ**. Духтари оташ (роман).
– Душанбе, «Адиб», 2009, 560 сах.

Романи Нависандаи халқии Тоҷикистон Чалол Иқромӣ «Духтари оташ» дар мавзӯи муҳим навишта шудааст. Нависанда ҳаёти тоинқилобии мардуми меҳнаткаши тоҷик ва рӯзҳои аввали инқилоби Бухороро бо маҳорати баланд тасвир кардааст. Дар роман мавзӯи дӯстии халқҳо ҷои муҳимро ишғол мекунад.

Китоб ба муносибати 100-умин солгарди зодрӯзи адиб нашр мешавад.

ISBN 978-99947-64-22-8

© Нашриёти «Ирфон», 1968
© Нашриёти «Адиб», 2009

ДИЛОРОМ-КАНИЗ

1

Вақте ки ин қисса оғоз мешуд, санаи мелодӣ як ҳазору нӯҳсад, ибтидои асри ХХ-ум буд. Офтоби сӯзони моҳи сунбула тамоми рӯз ба болои бомҳои пасту баланд, ба фазои кӯчаю паскӯчаҳои бисёри шаҳр, ки аз долу дарахт оӣ буданд, ба болои гунбадҳои масҷиду мадрасаҳои бисёре, ба болои току равоқҳо ва манораҳо, ба болои пуштаҳо ва гӯрхонаҳо нури пурҳарорати худро пошида-пошида, хастаҳолона, бо ранги сурх ба сӯи ғарб майл мекард. Ин шаҳри қадима ва машҳури шарқзамин, ки садҳо ҳазор бор офтобро пешвоз гирифта ва гуселонидааст, рӯзҳои неку бади бисёреро аз сар гузаронида, гоҳо мисли гулшан шукуфта, ба олам бӯи хуш ва сафо бахшида, дар маҳди пурҳосияти худ мардони номиро парварида, ба оламиён илму адаб омӯхта, гоҳо ба боди ҳазони бадбахтӣ дучор гашта, ба тирагӣ фуру нишаста, помол гашта, зору низор нигариста, вале бо вучуди ин ҳама намурда, зинда монда, ба ҳамин ҳолати имрӯзааш расидааст, ҳоло аз шуои сурхранги гурубии офтоб музайян буд. Дар фазои хомӯши он факат овози муаззинҳо, ки азони намози асрро мегуфтанд, парвоз мекард...

Дар он замон ин шаҳрро Бухорои Шариф меномиданд.

Инак, дар ҷануби ғарбии Бухоро, дар самти дарвозаи Қарокӯл чандин гузар ва маҳаллаҳо ҳастанд, ки аксарияти аҳолии он маҳаллаҳо мардуми косиб ва меҳнаткаш мебошанд. Чунончи, гузари Шоҳмалик, гузари Бобониёз, гузари Қозӣ, гузари Чармгарон, гузари Чақар ва гузари Абдуллоҳӯча асосан бошишгоҳи бофандагон, абрбандон, кудунгарон ва дигар хунарпешагон буд. Қаҳрамони ҳикояи мо низ дар ҳамин самт, дар гузари Абдуллоҳӯча зиндагӣ мекард.

Гузари Абдуллоҳӯча дар ҳуди назди дарвозаи Қарокӯл, аз таҳти девори қалъаи Бухоро сар мешавад. Ҳамин ки аз дарво-

заи Қарокӯл ба даруни шахр мебаромад, растан болопӯшидае буд, ки дар он аз ду тараф дӯконҳои баққолий, қассобӣ, атторӣ ва ғайра қатор шуда буданд ва низ дар дасти чап паскӯчае буд, ки мувозатан ба қалъаи Бухоро кашол меёфт. Дар ин паскӯча ҳавлиҳои калони каршастии бойҳо ва амалдорон набуда, асосан ҳавличаҳои бева ва бечораҳо, хунарпешагон ва косибон ҷо гирифта буд.

Дар он бегоҳие, ки мо гуфтем, пас аз намози аср, аз тарафи растан тағи дарвоза ба ин паскӯча кампире дар даст асо, бо қади ҳамид ва пайкари ларзон, оҳиста-оҳиста қадам гузошта ворид шуд. Мӯйҳои сафеди ӯро сарбанде аз шопи кӯхнаи сиёҳе пинҳон мекард, фаранҷии рангарида ва садямоқи ӯ, ки аз сараш партофта шуда буд, фақат расмиятро нигоҳ медошт, дигар рӯи калон ва пажмурдаи ӯ, манаҳи хамгашта, чашмони камнур ва абрувони сафеди овезоншудаи ӯро пинҳон намекард. Кампир чашмбанд надошт ва аз ин ҳоли дар он вақт гӯё ғайритабӣ, хичолате, ибное дар симои вай дида намешуд ва аҷобаташ дар он буд, ки дар кӯча будагон ва гузарандагон низ ба ин ҳеч аҳамияте намедоданд. Куртаи ҷити тираранги дароз то ба бучулаки пояш мерасид, кафши кампошнааш даридагӣ ва шалақ буд. Аз симояш намуда меистод, ки кампир бо вучуди синни зиёд доштаниш тавоно ва муқтадир буда, фақат ҳамин ҳоло ба касалие дучор шудааст магар, ки ме-ларзаду зуд-зуд нафас мегирад. Бошандагони паскӯча, хоҳ пир ва хоҳ ҷавон, бо ҳурмат ба сӯи кампир нигоҳ мекарданд ва даст пеш гирифта, ба ӯ салом медоданд. Як-ду ҷавон, ки шӯҳӣ карда меомаданд, кампирро дида ва аз ҳолати ӯ огоҳ гашта, зуд хомӯш монданду давида омаданд, ки аз бағалаш гиранд ва ба гаштаниш мадад расонанд. Лекин кампир бозистоду қомат рост кард ва сари ҷавонҳоро навозишкорона сила карда, табассум намуд.

– Илоҳӣ саратон дардро набинад, хушбахт шавед, – гуфт ва ба роҳаш давом дод. Як сӣ қадам монда буд, ки машқоби пире аз рӯ ба рӯи ӯ омада баромад ва пас аз салом пурсид:

– Ҳа, ба шумо чӣ шуд, Дилором-хола, рангатон канда мондааст?

– Ҳеч воқеа не, тани гарм бедард намешавад, – гуфт кам-

пир истода ва пас аз нафасе ба рӯи машкоб бо диққат нигоҳ кард ва дасти худро ба китфи ӯ гузошта истода, илова намуд:
– Аҳмадҷон, агар вақтат шавад, дертар як хабар гир! Бекаси насиби кас нашавад, додаракам!

Машкоб ба аломати ризо сар ҷунбониду гап назад ва ба рад карданҳои кампир аҳамият надода, аз бағали вай гирифт то ба назди дарвозаи пасте, ки даромадгоҳи ҳавличае буд, бурда монд ва баъд шақ-шақои дарвозаро кӯфта овоз дод:

– Фирӯзачон, дарвозаро кушо!

Аз дарун касе давида баромада дарвозаро кушод. Вай духтарчае буд тақрибан дувоздахсола, ки дар тан куртаи ҷити гуланор, дар сар каллапӯши пилтакаши сатини сиёҳ, дар по кафши нимдошти духтаракона дошт. Кампирро дар он ҳолат дида якбора «тӯтаҷон» гуфт дар ҷояш шах шуда монд. Кампир, ки дар панҷаи дард азоб мекашид, ба зӯр табассуме кард сар ҷунбонид ва худро аз дасти машкоб ҷудо карда, ба даруни дарвоза қадам монд.

– Ман андак нотоб шудам, баррекам, натарс! Ҳеҷ воқеа не, биё ба хона равем.

Кампир ва духтар аз рӯи ҳавлии танге гузашта, ба хонаи бедахлезе дохил шуданд. Машкоб дарвозаро пӯшониду рост ба сӯи ҳавлии оқсақоли гузар рафт.

Ҳавлии Нусрат оқсақол дар дамғаҳи кӯчаи калон буда, дар ду тарафи дарвозааш ду суфачаи хиштин дошт, ки ҳоло дар рӯи яке аз он суфачаҳо худи оқсақоли гузар, марди фарбех, кӯса, хандонрӯй, чашмтанг бо писарбачаи панҷ-шашсола бозӣ карда менишаст.

– Дилором – кампирро дидед? – пурсид машкоб ба вай наздик шуда, – нотоб шуда мондааст.

– Навакак аз ҳамин ҷо гузаштагӣ барин шуд, – гуфт оқсақол писарчаро китик карда истода, – дуруст буд-ку.

– Аҳволаш бад барин, ба таб месӯзад... ба ҳар ҳол одами пухта мондагӣ-дия!

– Ба таб месӯзад? – пурсид оқсақол писарчаро ором гузошта, – ачаб! Дилором – кампир дар ин солу моҳҳо дарди сар нашуда буд. Хайр, одамай-дия, навбаташ расидагист, агар мурда монад, тӯяш. Ба фикрам, қариб таги садба рафтагист...

– Одами ганимат ва даркорӣ буд, – гуфт машкоб малуло-на. – Баъд наберааш ҳаст... мушкил мешавад.

– Аз дасти бандааш чӣ мебиёд? Тақдиру насиба! – гуфт оқсақол ба машкоб ҳамоҳанг шуда.

– Ба ҳар ҳол, хабар мегирифтед, нағз мешуд, оқсақолбобо, – гуфт машкоб ва ба роҳаш давом кард.

Оқсақол дигар ба бозию шӯхиҳои писарча аҳамият надода, ба андеша фуру рафта буд. «Ҳар кӣ ба фикри хеш аст, кӯса ба фикри риш аст!» мегӯянд, аммо ин оқсақоли кӯса ҳоло ба фикри риши худ ҳам набуд, ҳоло фикру хаёли ӯро Дилором – кампир ва набераи ӯ ба худ кашида буданд: «... Дилором-каниз дигар кас надорад, – аз хаёл мегузаронид вай. – Агар имшаб мурда монад, Фирӯза тамоm бе касу кӯй шуда мемонад. Агар Ғаниҷон-бойбача фаҳмида монда, толиб шавад ва даъво кунад, духтаракро мумкин аст гирад. Лекин чӣ даъво ҳам мекунад?! Охир дар вақташ падари Фирӯзаро бои калонӣ озод карда буданд, пас духтари вай ҳам озод аст. Ҳеҷ кас ба Фирӯза даъво карда наметавонад. Аз рӯи шариат ва адолат фақат оқсақоли гузар васӣ шуда метавонад».

«Буз дар гами чон, қассоб дар гами чарбу!» мегӯянд, рост аст. Ҳанӯз кампир намурдааст, Фирӯза ҳам бе кас намондааст, аммо оқсақол аз ҳоло дар паи фуруҳтани вай, ба даст даровардани маблағ аст. Дар бораи он ки ба сари болнии кампири бенаво ва бекас рафтаи, аз ҳоли ӯ хабар гирифтаи лозим аст, оқсақол хаёле ҳам надорад. Шояд он бадбахтон ба ёрӣ мӯҳтоҷанд, шояд ба хӯрдан нон ва ба нушидан обашон нест... аммо оқсақолро ба ин коре нест. Дар ин маврид «худо ҳаст! Бигузур гами бенавоёнро худо хӯрад! Аз дасти бандагонаш чӣ кор ҳам меояд?!»

Дар хонаи панҷболор, ки ду дар дошгу тиреза надошт, Дилором-кампир ва наберааш истиқомат мекарданд. Дар он ҳавлӣ ба ғайр аз хонаи мазкур боз як хоначае буд, ки гуё ба-рои ошхона, ҳезумхона ва анбор сохта шуда буд; аммо аз мӯрии он ошхона ҳафтае як бор дуд мебаромад, ё не ва дар он анбор на халтаи орд буду на халтаи биринҷ, фақат баъзе майда-чуйдаҳо, ба мисли яхдони кӯҳнаи даридагӣ, як кӯза ва

як хуми сафолин, як дегча, як самовор ва як офтобаи чўяний буду бас. Дар хона ҳам палоси казой набуд. Як-ду шолпора, дар пеши дари боло як-ду кўрпа ва кўрпачаҳои ямоқин – бистари хоби кампир буд. Лекин бо вучуди он, хона ба назар озода, равшан ва босафо менамуд. Кўрпаю кўрпачаҳо кўҳна бошанд ҳам, шуста шудагӣ ва тоза, хона рўфта шудагӣ ва озода буд.

Ҳоло кампир бо чашмони пўшида ба рӯи чогаҳ дароз кашаида буд ва саҳт-саҳт нафас мегирифт. Фирӯза дар назди болини вай нишаста, бо кафи дасти нармаш пешонаи бибиашро медошт. Вай духтаре буд гандумгун, бо чашму абрӯи сиёҳ ва лабу даҳони мисли гунча зебо, бо рухҳои мисли себи сурх тар ва тоза, бо сари дили баланд ва дасту пой чакқон ва серҳаракат... ҳар кас ки чеҳраи зебои ўро медид, биситиёр чашмашро аз вай канда натавониста мемонд. Таърифи хусни ўро шунидагон ҳайрон мемонданд: «Агар парӣ бошад, ҳамин қадар хусн медошт, аз ин зиёд хусн нест!» – мегуфтанд кампирҳои гирду пеш.

Инак, ҳоло Фирӯза, ки дар чашмонаш ашк чарх мезад, хомӯшона ба рӯи кампир нигариста, ба фикру хаёл гўтавар буд. Ҳар кас ин ҳолати ўро медид, таачҷуб мекард, зеро ки ин вазъият ба синну соли вай муносиб набуд. Ҳоло айни шўҳию бозӣ ва эркагии вай буд. Аммо муҳит ва шароит чунон кардаанд, ки бад шудани аҳволи кампир – ягона кас ва муттақои ў водор кардааст, ки Фирӯза ба фикру хаёл равад.

Вай чашм кушода дар дунё ҳамин кампирро дидааст. Чӣ будани меҳру муҳаббати модарӣ ва лутфу навозиши падарро дарк накарда, ҳамаро аз гамхорӣ ва лутфу эҳсони кампир дидааст. Фирӯза падару модарашро надидааст, онҳо дар синни кўдакии ў казо карда, ягона фарзанди дилбанди худро ба ҳамин кампир мондаанд. Ҳамин Дилором-каниз ба пирӣ ва солхўрдагии худ нигоҳ накарда, ҳанўз ҳам меҳнат мекунад ва ҳар чӣ бозёфти худро ба наберааш меорад. Фирӯзаро хор шудан намонанд, ба дари мардум намегузорад ва чун гавҳараки чашмаш муҳофиза менамояд. Фирӯза аз вай таълим гирифта, чокдўзӣ, кашаидадўзӣ, хонадорӣ, хўрокпазиро омўхт. Шабҳои дароз аз вай нақлу афсонаҳо ва

саргузаштҳои аҷоибу гароибро шунид, чӣ будани зиндагиро донист, ба меҳнати ҳалол ва ростӣ одат кард, дурӯғу фиребу шайтанатро надонист... Ин зани ба меҳнат сабзида ва ба меҳнат устухонаш саҳтиғуда, ягон боре ҳам дарди сар нашуда буд, дасташ аз кор қанда набуд ва оҳ намегуфт. Ҳамеша дар ҳаракат, ҳамеша дар тараддуд ва ҳамеша дар кор буд. Одамони он гузар ва гузарҳои гирду атроф ҳама ӯро ҳурмат мекунанд; ҳама аз ӯ ба корҳои худ маслиҳат мепоурсанд ва дар ҳар тӯю азо ӯро даъват мекунанд ва бақовули – ошпазӣ, ё ки нигоҳубини сари дегро ба вай месупоранд.

« – Холаҷон, фалон қадар одам хабар кардем, чӣ қадар ошпазем?»

« – Холаҷон, дегу табақамон кифоя мекарда бошад?»

« – Холаҷон, ду хона, як болохона шабгаҳаш катӣ ва болон суфаро ба меҳмонҳо тахт кардем, мерасида бошад?»

« – Холаҷон, аз шираворамон хабар гиред. Мураббою нишалло мерасида бошад?»

« – Холаҷон, қадом бибиҳалифаро гӯем?»

« – Холаҷон, созандаи Тиллоро ҳам хабар кунем, ё не?» ва ғайра ва ҳоказо... Ба ҳамаи ин суолҳо вай ҷавобҳои пухта ва қаноатбахш меод ва ҳар тӯе, мавриде, маросиме, ки бо иштироки вай мегузашт, бо тартиб, бамаъни ва камхарҷ мешуд ва бе исроф мегузашт. Бинобар он ҳамаи хонадонҳои он гирду атроф ба Дилором-камбир эҳтиҷ доштаанд ва ҳурматаш мекарданд.

– Ман қаниз, ман Дилором-қаниз ҳастам, – мегуфт ҳамеша вай. – Ман аз ин ор намекунам. Чӣ кунам, ки тақдирам ҳамин будааст. Ҳозир ҳам ман қанизи ҳама, ҳозир ҳам ман ҷӯрӣ!

Ибро мегуфт ба хизмати мардум камар мебаст. Барои хизматаш иддаое надошт. Ҳар чӣ ки меоданд, шукрона карда мегирифт ба ягона нури дидааш меовард. Борҳо одамҳо дидаанд, ки Дилором-қаниз, бо вучуди қашшоқӣ ва бенавоии худ, ба беваю бечораҳои гузар мададгории карда, як лаб нони бозёфти худро бо онҳо баҳам мебинанд.

Одиди гӯлаҳӣ дар гузар аз ҳама бенавотар буд. Занаш оқиза ва нобино, худаш ланг ва пир, бефарзанд ва бедавлат... Рӯз то шаб Одид дар паси гӯлаҳи ҳаммоми Ҷӯйбор ба

олавмонӣ умр гузаронида, кути лоямуте меёфт, лекин занаш коре карда наметавонист. Дилором-кампир ҳар рӯз як бор, ё ду бор ба кулбаи онҳо рафта, аз ҳолашон хабар мегирифт, равшан, гӯшт, қанд ва нон бурда меод. Ҷомашӯии онҳоро гирифта, оварда, шуста, дарзмол карда, бурда меод ва як дунё дуо мегирифт.

Кампир ҳар чӣ қадар хоксор, фурутан ва мулоимсухан бошад ҳам, вале далеру нотарс буд. Дастони дар меҳнат сахтшудаи вай агар аз гиребони ҳар кас мегирифтанд, ба осонӣ қанда намешуданд. Муштони вазнини вай агар ба буни гардани нокасе афтанд, чӣ будани зарбаи сахт ва қудрати дасти меҳнатиро ба ӯ мефаҳмониданд. Кампир бо мардон – мардона, бо занҳо – занона гап мезад. Ҳадди касе набуд, ки дар хузури ӯ ба занаш гап сахт занад ва ё бачасро, ятимро озор диҳад; ҳатто оқсақоли гузар, имом ва сӯфии маҳалла ҳам аз вай метарсиданд ва ибто мекарданд. Зеро ки Дилором-кампир сирру асрори бисёрии онҳоро медонист ва дар назди мардум зуд беобрӯӣ мекард. Фирӯза ҳеҷ фаромӯш намекунад, ки боре тӯтаҷони вай чӣ тавр модари Саломатро – модари дугона ва ҳамсоия онҳоро аз фалокату бадбахтӣ наҷот дод буд.

Ҳамсоияи онҳо Гуломалии адрасбоф як зану як духтарча дорад ва ҳамаашон баробар меҳнат карда, шабу рӯз ногуфта кор карда, адрас мебофтанд ва аз бозёфти он зиндагӣ ба сар мебурданд. Чи тавре ки тӯтаҷонаш ба вай фаҳмонид, ин Гуломалӣ устои моҳири гулдаст ва бофандаи бемисл будааст. Адрасҳои вай бофтагӣ дар ҳар чӣ гуна бозор паррон ба фуруш мерафтааст. Барои ӯро ба зери дасти худ гирифта кор фармудан, бойҳо ва устакорҳои бисёре тараддуд кардаанд, ба вай пулу мол ваъда кардаанд, вале вай ба хизмати онҳо на-рафтааст. Нимтаи нон роҳати ҷон гуфта, ба кори худ машғул шудааст. Ҳатто як рӯз худи Ганиҷон-бойбача – писари Қароқӯлибон марҳум, ки гузаштагони Фирӯза ба даргоҳи онҳо гулому каниз будаанд, ба хавлии Гуломалӣ тақ-тақ зада мсояд, ӯро гирифта бурданӣ, кор фармуданӣ мешавад, лекин Гуломалӣ узр хоста, бойбачаро бароварда гусел мекунад. Аз ин рафтори вай Ганиҷон-бой дар қаҳр шуда, бо маслиҳати

дӯстонаш хила кор фармудааст: адрасбофро ба киморбозӣ кашида, аввал фирефта, пул бой дода, баъд охиста-охиста пулҳои ӯро кашида гирифтаанд ва ҳатто ки як бор дар вақти кимор ба вай банг кашонда, маст карда, хонаю ҷояш ва дӯкони корашро ҳам ба кимор мононда, бурдаанд...

Як бегоҳӣ нохост овози доду фарёд баромада монд. Ҳамон рӯз кампир нав аз кадом тӯе баргашта омада, ҷой нӯшида менишаст. Овози доду фарёдро шунида, аз дарича давида, ба ҳавлии ҳамсоя гузашт. Дид, ки дар он ҷо киморбозҳо омада, зану бачаи адрасбофро аз ҳавлии худашон ҳай карда истодаанд. Инро дида кампир тоқат карда натавонист, давида рафта аз таги айвон як ҷӯби дарозро кашида гирифт ба сари киморбозҳо тохт. Онҳо аз ҷазаба ва ҳайбаги тӯтаҷонаш гарсида, ба кӯча баромаданд. Кампир ҳам зуд дарвозаро аз паси онҳо занҷир карда, ба зану фарзанди адрасбоф гуфт, ки то вай зинда аст, онҳоро ҳеч кас аз ҳавлиашон ронда наметавонад ва худааш аз дарвозаи ин ҳавли ба кӯча баромада, киморбозҳоро то ба худи сари раस्ताи дарвозаи Қарокӯл ҳай карда рафт. Одамҳои миршаб ҳам омада, коре карда натавонистанд. Вай ба онҳо гуфт, ки рафта ба ғуладингатон¹ гӯед, ки ман ханӯз намурдаам! Лекин ҳамин қадар шуд, ки худи Ғуломалӣ ба тақдираш тан дод: «аз дасти ин балохӯрҳо халосӣ нест!» гуфт ва аз писари Қарокӯлибой қарз гирифта, ба киморбозҳо доду худааш то ба адо қардани қарзаш хизмати ӯро қарданӣ шуд.

Ҳоло-ҳоло ҳам зани адрасбоф аз кампир миннатдорӣ мекунад ва шабу рӯз дар сари дастурхон дуо карда, ба кампир умри дароз металабад. Шояд барои ҳамин хел некиҳояш худо ба тӯтаҷон ин қадар умри дароз додааст... Ё ки худо ӯро – Фирӯзаро тамом бекас монондан намехоҳад, дуои ӯро мешунавад ва мустачоб мекунад. Илоҳӣ тӯтаҷонаш зуд сиҳат шуда, бархезад, ки бе вай ҷаҳон ба Фирӯза танг хоҳад шуд. Фирӯза медонад, ки мардҳои ганда дар гирду атроф бисёрранд, онҳо аз ҳоло ба Фирӯза ҷашм ало қардаанд. Аммо аз ҷаҳли кампир метарсанд, ибто мекунанд. Рафту агар вай аз

¹ Ғуладинг – лақаби Абдурахмони миршаби Бухоро.

дунё чашм пӯшад, баъд Фирӯза чӣ қор мекунад, ба кучо ме-
равад, аз кӣ мадад мечӯяд, дар паноҳи кӣ мешавад? Ин буд
фикру андешаҳои Фирӯза.

– Духтарам, баррекам, – гуфт кампир чашм кушода, – ба-
роӣ чӣ гирия мекуни? Ба ту кӣ озор дод? Ё ки аз касалии ман
тарсидӣ? Натарс! Ба оҷет, ба канизи ту ҳеҷ чиз намешавад!
Хушбахтӣ ва хонаю ҷои туро надида ман намемурам. Ман
андак арақӣ шудагем. Як арақ кунам, саломат шуда меҳезам.
Ҳа, парво накун, гусса нахӯр! Аз ҷоят хезу аз токи болои са-
ри ман шишаи доруи маро гирифта дех! Ҳу, дар хотират ҳаст,
порсол дар вақти касал шудагем табиби хинду ба ман дода
буд... Доруи нағз, ба ман фоида карда буд.

Фирӯза давида аз ҷой бархосту аз токи чуқури болои сари
кампир як шишаи чоррахасро, ки ба дарунаш чӣ як моеъ буд,
гирифта дод. Баъд, аз токи дигар лампаи майдаеро, ки аз ту-
нука сохта шуда, пилтаи ҳафтум дошт ва шишааш ямоқин
буд, гирифтӯ гӯгирд зада даргиронд. Хона ки торик шуда
буд, аз нури андаки лампа, қадаре равшан гашт ва дида ме-
шуд, ки кампир бо дастони ларзони худ даҳони шишаро ку-
шода, аз моеи он якҷанд култ фуру бурд ва пас худоро шукр
гуфта, шишаи доруи дар паҳлӯяш ба рӯи шолча гузошт.

– Чӣ хӯрдӣ? – пурсид кампир.

– Пешин шӯрбӯи шабмондари гарм карда хӯрда будам.

– Набошад, хез, як самовор мон, якта ҷой дам карда биёр.
Ҷои гармро ки хӯрдам, насиб бошад, арақ мебиёрад, арақ ки
омад, хеле сабук мешавам. Сарам андак сабук шавад,
боқимондаи қиссаи худамонро гуфта медиҳам.

– Илоҳӣ сабук шавед, илоҳӣ сихат шавед! – гуфт Фирӯза
ва ба ошхона рафта, самоворро оташ монда баргашт. Дар бе-
рун ҳаво тамом торик шуда бошад ҳам, гармии он ҳанӯз боқӣ
буд. Ҳоло шаби бешаббода, торик ва нафастангунандаи
шаҳри Бухоро сар шуда буд. Он ҳама девору бому хонаҳо, ки
тамоми рӯз дар ҳарорати офтоб тафсида, мисли девораи
танӯр шуда буданд, акнун буг медоданд. Дар ин айёми гар-
мии тобистон, аз бошандагони шаҳри Бухоро ҳар кӣ имкони-
ят медошт, ба беруни шаҳр, ба деҳа ва боғоти худ мебаромад
ва низ ҳар кӣ имкон дошт, рӯзона дар хонаҳои калони рӯ ба

боло ва ё ки таҳонаҳои салқин, шабонаҳо ба рӯи шабгах ва бомҳои худ баромада хоб мекард, ки ба ҳар ҳол шамолрав буд. Лекин Дилором-кампир ва набераи ӯ аз ин имкониятҳо маҳрум буданд. Ҳатто онҳо рӯи ҳавлии васеъ ҳам надонистанд, ки баромада хоб кунанд. Ҳоло барои онҳо аз даруни хона бехтар ҷое набуд. Даруни хона ба ҳар ҳол рӯзона аз тегаи офтоб панаҳ буд ва шабона низ заминаш мисли хиштҳои рӯи ҳавлӣ тафсон набуд.

– Биё, аз болои кӯрпача шин, – гуфт вай ба наберааш. – Агар монда нашуда бошӣ, кафи дасти маро камтар мол! Илоҳӣ барака ёбӣ, илоҳӣ хушбахту хушрӯзӣ шавӣ!

Фирӯза гуфтаи кампирро ба ҷо овард. Кампир пас аз хеле фурсат осуда хоб кардан андаке сар бардошта нишасту гуфт:

– Ана, худо-ба шукр, садҳазор бор шукр, ки сарам андак сабук шуд. Чой дам кардӣ, духтарам?

– Ҳозир дам мекунам, тӯтаҷон.

Фирӯза ба ягона ҷойники симбанд кардашуда, ки нӯлаш ҳам ямоки тунукагӣ дошт, камтар ҷой андохту барои дам карда овардан берун баромад. Дилором-кампир аз паси вай нигоҳ карда истода, як оҳ кашид...

Бале, ҳоло Дилором ба дунё ҳеҷ дилкашолие надорад, магар ки ҳамин сагираи бекасу кӯй! Бехтар мешуд, ки дар вақти зиндагии худаш ӯро ба шавҳар дода, хушбахтиашро бинад. Лекин ҳеҷ ягон ҷои дуруст набаромада истодааст. Дилором бисёрни хонадонҳои ин гирду атрофро медонад. Саиду хоҷаҳо, бою давлатмандҳо ба духтари ӯ ҳеҷ гоҳе хостгор намефиристанд, авлоди канизу гуломбача мегӯянд, табакаи паст ҳисоб мекунанд. Хайр, майлаш, ҳар чӣ гӯянд гуфтан гиранд ва ба хостгории онҳо Дилором эҳтиёче надорад. Агар онҳо хоҳанд ҳам, хостгор фиристанд ҳам, Дилором ягона нури дидаи худро ба хонадони серғавго, нурмоҷаро ва фалокатбори онҳо додан намехоҳад. Вай медонад, ки дар хонадони давлатмандон, мансабдорон ва ҳокимон Фирӯза як умр бадбахт мешавад. Ба болои палонҷ меафтад, ё ки ба болои ӯ палонҷ меояд, мехӯрдагеш захр, менӯшидагеш зақум мешавад, рӯзу рӯшноиро намебинад, зинда дар гӯр мешавад. Барои Фирӯза аз хонадони меҳнатқашу камбағал ҷой ёфтани ло-

зим. Якчанд косиббачаҳо толиб шуданд, лекин азбаски кампир ахлоқи бади онҳоро медонист, талабашонро рад кард. Чандин бор қиморбозӣ карда, хонасалот шудани онҳоро худӣ кампир дида буд. Ҳоло ҳар кадоми онҳо чандин ҳазор танга аз соҳиби кор қарздор шуда, мисли банда ба даргоҳи хӯчаин кор мекунанд. Не, Дилором Фирӯзаи қиматбаҳои худро нигини ангуштаринҳои зангзада намекунад. Ба Фирӯзаи вай ангуштарини тило, тилои асл лозим аст, ки ҳеҷ занг назанад ва сазовори нигинаш бошад... аз тарафи дигар, кампир намехоҳад, ки Фирӯзаро дар ҷавонӣ ба шавҳар диҳад. Вай мехоҳад, ки Фирӯза хуб даври ҷавониро ронад, эркагӣ, шӯхӣ ва бозиҳояшро карда гирад. Баъд ки ба хонаи шавҳар рафт, аз ҳамаи ин чизҳо маҳрум мешавад. Баъд хонадорӣ, шавҳардорӣ, рӯзгор ва ташвишҳо сар шуда мераванд... аммо чӣ кор кунад, ки умр бебақост, кас имрӯз ҳаст, пагоҳ нест!

Ин буд фикру андешаҳои кампири дардманд дар бораи набераи худ. Вай хушбахтӣ ва саодати ҳақиқии духтарро фақат дар шавҳар кардан, ба хонадони хуб ва осуда афтодан медонист. Дар бораи хондан ва босавод шудани духтараш фикре ҳам намекард. Зеро ки дар он замон барои Фирӯза барин духтарҳо мактаб хондану мулло шудан аз имконият берун буд. Фирӯзаҳо вақти холӣ надоштанд, ки мактаб раванд ва савод омӯзанд. Аз синни хурдсолӣ меҳнат ва кор мактаби онҳо буд. Баъзе аз онҳо—мисли Фирӯза вақт дошта бошанд ҳам, пулу дасти расо надоштанд, ки хароҷоти мактабро диҳанд. Дар Бухоро ҳеҷ як бибихалифа бепулу бечиз духтареро ба мактабаш роҳ намедод, хусусан Фирӯза барин камбағалонро. Аммо дар Бухоро мактабҳои духтаракона кам набуданд. Дар он мактабҳо, ки дар бисёрии онҳо бибихалифаҳои бесавод дарс меомӯхтанд, фақат зарурати диния таълим дода мешуд. Ба духтарҳо хат навиштанро намеомӯхтанд, гӯё барои он ки агар духтар хат навиштанро донад, ба ошиқи худ хату хабар мекунад ва ба роҳи бад меравад.

Лекин баъзан аз байни он бибихалифаҳо, якто-дуто босаводҳо, шоираҳо ва хуштабҳо ҳам баромада мемонданд, ки дар муддати андак ба тамоми шаҳр машҳур мегаштанд ва

гули сари сабади ҳар мачлиси занона онҳо мешуданд, ба тӯйҳо, ба маъракаҳо, ба маросимҳои мушқилкушо, бибисешанбе, ошибибихон¹ ва ғайра фақат ҳамонҳоро таклиф мекарданд. Гоҳо онҳоро ба даргоҳи ҳокимҳо, қозӣ ва тӯраҳо ва ҳатто ба боло – ба арк, ба ўрдаи амир мекашиданд ва болоиҳо базму сўхбатҳо ораста, он шоираҳо ва ширинсуханҳо шеър мегӯенданд ва китоб мехонанд.

Аммо ба мактаби ин тавр бибихалифаҳои машҳур даромадан фақат ба духтарони давлатманд ва амалдорон муяссар мегашт. Фирӯза барин каниздухтарон «поишочон»-и худро то ба мактаб мушоият карда ва боз аз мактаб ба ҳавли меоварданд ва ба ҳамин муносибат медонистанд, ки дар рӯи олам мактаб ҳасту дар он ҷо духтарбачаҳо ҳам хонда, савод омӯхтанашон мумкин аст...

Лекин Фирӯза ҳақиқатан мувофиқи номаш фирӯза буд ва аз ёрии толаш ба бибихалифае вохўрд, ки ошиқи ҳусни нақӣи ӯ гашт ва бо Дилором-кампир гап зада, бемузд хонондани набераашро ба гардан гирифт...

2

Ин воқеа ҳамин тавр шуда буд.

Қариб як сол пеш аз ин бо лақаби Оймуллои Танбўр як бибихалифа машҳур шуда рафт. Мегуфтанд, ки вай танбўр навохта, газал мехондааст ва шеър мегуфтааст. Чунон шоираи зўр ва ҳаҷвнавис будааст, ки дар ҳар ҳусе ҳаҷвияҳои тезу кушанда гуфта метавонистааст. Ҳикоят мекунад, ки боре дар кўча равон будааст, ки аз паси вай чағбуткаш меояд ва «чағбути кўҳна ҳастмиё?»² гӯён фарёд мекунад. Инро дида ва овози нофорами ўро шунида Оймуллои мазкур дарҳол як тарҷеъбанди калоне мегӯяд, ки аввали он ин аст:

¹ Ин чамъомадҳои занҳо, ки ҳар кадом бо қоида ва тартиби махсус гузаронида мешуд, ранги динӣ дошт.

² Пеш аз инқилоб дар шаҳрҳои Осиеи Миёна, аз он ҷумла дар Бухоро ҳам аз тарафи гумоштагони фабрикаҳои Россия утил чамъ карда мешуд.

Дар кӯча будам раҳз, пурсунос карда, аз болои
 Омад садо аз пушти саф.
 Баргаштаму кардам назар,
 Як мардаки оқи падар
 Биниашта дар болои хар,
 Мегуфт бо сад, карру фар:
 Чагбути кӯҳна ҳасмиё?

чани солхӯрда ва
 ги дастакун-
 чаҳояшон
 ҷ?

Ин тарҷеъбанд зуд аз даҳон ба даҳон гузашта, паҳн шуда
 меравад ва дар баробари ҳамин ному овозаи гӯяндаи онро
 шоътар мегардонад. Мардум, хусусан занҳои бойҳо ва
 хонадонҳои давлатманд ба суроғу пайи ӯ меафтанд ва дар ор-
 зуи дидани ӯ мешаванд. Лекин ба сӯхбати ӯ ноил шудан ба
 ҳар кас муяссар намешавад. Шавҳари он Оймулло заргари
 машхур ва аз паси ин касбаш даромади хуб ба даст дароварда
 серу пур зиндагӣ мекардааст. Занаш ҳам – Оймуллои Танбӯр,
 ки номи аслиаш Каримабону будааст, бо мактабдорӣ машғул
 шуда, аз ҳаққи таълими духтарон – хусусан давлатмандон
 даромади нағз доштааст. Бинобар он вай ба андак-мундак
 ҷой худашро хор карда намерафтааст. Лекин мегӯянд, ки Ка-
 римабону ёри камбағалон ва ҳамдами бенавоён будааст. Ак-
 сар вақт дар хонаи худаш ё ки дар хонаи ягон касе,
 камбағале ба ягон муносибат зиёфат тартиб дода, хурсандихо
 мекардааст. Ин овозаро Дилором-кампир ҳам мешунавад ва
 хислатҳои неки ин Оймулло муносибати ӯро ба мактаби дух-
 таракона ва бибихалифаҳо андак тағйир медиҳад. Кирдорҳои
 номуносиб, ахлоқи вайронӣ баъзе оймуллоҳоро шунида,
 кампири бадрашки мо дар газаб шуда буд ва аз он тоифа их-
 лосаш монда, набераи худро ба мактаб надода гапшта буд. Ле-
 кин овозаи Оймуллои Танбӯрро шунида охиёта-охиёта дар
 дили вай ҳам орзуи дидани ӯ пайдо шуд. Даре нагузашт, ки
 ба орзуяш ҳам расид.

Як рӯз аз ҳавлии Ғаниҷон-бойбача (писари Қарокӯлибой)
 хабар омад, ки Дилором-кампир зуд биёяд, зани калонии бой
 зиқ шудаасту имшаб дар вақти набудани бой Бибизағораро
 ба шавҳар мелодаанд ва Оймуллои Танбӯрро мехонандаанд.
 Инро шунида Дилором ба наберааш гуфт:

– Биё, ба хонаи бойбобот меравем, Оймуллои Танбӯрро мебинӣ, камтар хурсандӣ карда, механдӣ.

– Оймулло чӣ кор мекунад, ки кас механдад? – пурсид Фирӯза.

– Оймулло ҳеч кор намекунад, кас аз гапҳои Оймулло хурсанд мешавад, – гуфт Дилором-кампир. – Лекин имшаб Бибизагораро ба шавҳар мелодаанд... ана ин ғалатӣ! Надонам шавҳари вай кӣ мешуда бошад.

– Бибизагора кӣ?

– Як занакӣ бечора, ба ақлаш андак халал расидагӣ, ҳамеша орзуи ба шавҳар баромадан ва тӯй шуданро карда мегардад. Бойзанҳо барои ханда ҳар шаб ўро «ба шавҳар» медиҳанд, ягон занакӣ дигарро либосҳои мардона пӯшонида, ба таги чимилиқ медароранд.

– Ғалатӣ... – гуфт Фирӯза. – Набошад меравем.

Кампиру набера зуд либоси ҷойпӯшии худро дар бар карда, ҳар ду ҳам фаранҷихоро ба сар гирифта, аз ҳавлӣ баромаданд. Ҳавлиии Ғаниҷонбой дар он тарафи роҳи калон, дар гузари Чордара воқеъ шуда буд. Он рӯз дар ҳавлиии калони берун ба гайр аз як-ду нафар хизматгор дигар касе набуд. Бой, ки ба тарафи Қаршӣ сафар карда буд, ҳавлиии берун хомӯш ва ором меистод. Онҳо аз ҳавлиии миёна, ки дар он ҷо ду-се хона барои хизматгорҳо ва меҳмонҳои дувумдараҷа ораста шуда меистод, гузашта, ба ҳавлиии дарун даромаданд. Ҳавлиии дарун, ки қариб як таноб ҷойро мегирӣфт, болои суфа, поёни суфа ҳама аз хишти пухта фарш ёфта, агар таххонаҳою болохонаҳои онро ба ҳисоб нагирем, гирдогирд қариб аз шаш-ҳафт хона иборат буд.

Дар хонаи калони болои суфа зани калонии бой бо духтараш, дар хонаи ёздаҳболори поёни суфа, ки шаҳнишиннок, бо нақшу нигор ва оинабандӣ буд, зани дувуми бой меистод. Аз ин зан ҳанӯз фарзанд намешуд. Бинобар он бой инону ихтиёри ҳавлиии дарунро ҳанӯз аз зани калонӣ нагирифта ва ҳанӯз ӯ фармондеҳи ҳарामी Ғаниҷон-бойбача буд.

Дилором-кампир ва наберааш аз роҳрав ба ҳавлӣ даромада, рост ба ошхона гузаштанд. Дар ошхона кайвонӣ ва хизматгорҳо машғули кор буданд. Онҳо Дилором-кампирро

дида, ба пешвози ӯ бархостанд ва пурсунос карда, аз болои суфаи ошхона ҷо доданд.

– Оимҳо дар хона? – пурсид Дилором.

– Дар хона, – гуфт кайвонии калон, ки зани солхӯрда ва қадбаланде буд, – навакак ҳар ду палонҷ як ҷанги дастакундал¹ карда гирифтанду баъд ҳар дуяшон ҳам ба хонаҳояшон рафтанд.

– Бойбача-ку нестанд, инҳо боз барои ҷӣ талош мекунанд?

– Ба болои Бибизағора, – гуфт кайвонӣ. – Касофат, аввали пагоҳ омада монду боиси ҷанҷол шуд. Шумо хабар доштагед-ку, имшаб дар хонаи оими калонӣ маъракаи мешавад, ҳама хабар шудагӣ, Оймуллои Танбӯр ҳам омадани, ана ин Бибизағора ҳам барои вақтхушӣ гуфта шуда буд. Ин пагоҳ ҳамин, ки Бибизағора омад, оими хурдӣ давида пешвоз гирифт ӯро ба хонааш бурдани шуд. Оими калонӣ аз ин кори палонҷаш ранҷида, оими Зағораро намонд, ман ин касро хабар карда будам, ба хонаи ман бояд раванд, гуфта маҳкам дошта гирифт. Оими хурдӣ гуфт, ки маъракаи шумо бегоҳӣ мешавад, монед, то омадани меҳмонҳо ин кас дар пеши ман бошанд, хубдур аз зикӣ дил ба кафидан расид... Лекин оими калонӣ ба гап гӯш мекунанд мегӯед! Не, ҳошо меҳмони ман ба хонаи ман! – гуфта ду пояшро ба як маҳсӣ ҷо карда гирифт. Ана, шуд ба болои ҳамин ҷанг. Ин ҷӣ гуфт, вай ҷӣ гуфт, қариб буд, ки рӯю мӯи ҳамдигарро қанда партоянд. Лекин дар ин миён Бибизағораи ноумедшудагӣ хесту ба ҳар ду палонҷ туф карду фаранҷиашро ба сар гирифта, зӯнг-зӯнг² баромада рафт.

– Аҷиб, – гуфт кампир ҳикояти кайвониро бо мароқ гӯш карда. – Хайр баъд ҷӣ шуд?

– Ҷӣ мешуд, – гуфт кайвонӣ дар тағора хамирро мушт карда. – Ҳар ду палонҷ ҳам ба ҳамин маътал будагӣ барин, ба ҳамдигар пушт баргардонида, ба хонаҳои худ рафтанд. Лекин пас аз андаке калонӣ тоқат карда натавонист, давида ба ин ҷо омаду Фотимаро аз паси Бибизағора давонд. «Рав,

¹ Ҷанги дастакундал – ба маънои ҷанги сахт, ҷанги калон.

² Зӯнг-зӯнг – яқравона, боитоб рафтан, сахт по кӯфта рафтан.

Бибизагораро гирифта биё, гӯй ки имшаб тӯятон мешавад, домод лаълию сарупо ва гӯсфандхоро фиристодааст». Фоти-ма дар сари кӯча рафта бинад, ки Бибизагора ба болои суфа-ча бахузур нишаста, рахгузаронро тамошо мекардааст. Гапи Фотимаро гӯш карда гуфтааст, ки хайр, рав, ба оимат гӯй, ки тайёри дидан гиранд, ман як дугонема ба тӯям хабар карданам зарур. Фотима омада инро гуфта буд, ки оими калонӣ ҳам осуда шуда, ба хона рафт.

Фирӯза ин хикояро шунида ҳайрон шуд, ҳам Бибизагора ва ҳам кирдори палонҷҳо, ки қасдан бо ҳамдигар чанг хезонда меистанд, ўро дар таачҷуб мононданд. Вай оими калониро бад медид, дарунсиёҳӣ, шайтанат ва чангарагии ўро медонист. Аммо оими хурдӣ, ки фарзанд надошт, дар ҳар бори ба ин хонадон омадани Фирӯза ўро дӯстдорӣ мекард, қанду қандалот меод. Бинобар он ба Фирӯза феъли мулоими зани хурдии бой маъкул шуда буд. Ҳоло хикояти Бибизагораро шунида, нохост як суоли табиӣ ба хотири ӯ омад:

– Тӯтаҷон, – гуфт вай ба камшир. – Барои чӣ Бибизагора метӯянд? Чӣ, вай зағора меҳӯрад?

Дар ошхона будагон (кайвонӣ, хизматгордухтарҳо – Фотима, Саломат ва боз як камшири дигар) аз ин суол хандиданд. Аммо Дилором-камшир нахандида гуфт:

– Барои рӯяш, барои хурд будани рӯяш, ки мисли зағора аст, ҳамин лақабро додаанд... ана, худашон ҳам омаданд.

Аз дари ошхона як зани миёнақад, ки ба сараш сарбанди фарангии гулобиранги ба тарзи болоиғ¹ басташудагӣ, аз болои он пешонабанди шоҳии фарангӣ, дар тан аз болои куртаи шоҳии гулдор камзӯли гулбахмали нофармон нӯтидагӣ, дар по кафшу маҳсии нави хуҷдӯхт, фаранҷию чашмбанд дар даст, даромада омад. Фирӯза дарҳол донист, ки ин зан Бибизагора аст, зеро ки вай ҳақиқатан ҳам рӯи хурде дошт, ки чашмони начандон калонаш дар заминаи он рӯ калон-калон менамуданд. Абрӯҳои усмақидашуда, чашмони сурмагин, рӯҳои бо сурхию ғоза ва бо холҳои сохта зеб до-

¹ Дар Бухоро занҳо сарбандро ба чандин тарз: болоиғӣ, қўқандигӣ ва гайра мебастанд.

дашуда, лабу даҳони ҳамеша пуртабассум, ба гӯшхо халқаҳои «барг», дар ангуштҳо ангуштаринҳои лаълу ёкут... ин буд намуди зохирии Бибизагора, арӯси доимии давраҳои занҳои давлатманд, қаҳрамони мазҳакаи заншӯӣ ва шавҳархои бешавҳар ва орзуманди ноумед...

Дар ҳавои тобистон, дар моҳи сунбулаи Бухоро камзӯли бяхмал пӯшидани ӯ Фирӯзаро гаранг карду оҳиста, пичирос зада, аз кампир пурсид. Аммо кампир ба ӯ ҷавоб надода, ба Бибизагора мурочиат кард:

– Ассалом, оимҷон, марҳамат кунед, аз ин ҷо аз болотар! Камзӯлатонро кашед ҳам мешудагист, мабодо чиркин шавад.

Оими Загора ба тарафи Дилором-кампир таъзими карду бинобар таклифи ӯ камзӯлашро кашидани шуд, вале боз худдорӣ карду гуфт:

– Мабодо шамол нахӯрам.

– Хайр майлатон, – гуфт Дилором-кампир.

– Хайрият омадед, гардам, оим, – гуфт кайвонии кекса ҳамирро мушт карда шуда, – ба шумо чашм дар роҳ шуда мондем. Аз тарафи кудоҳо лаълию дастурхон оварда буданд, шумо набудед, гапта гирифта бурданд. Мо ҳар чӣ қадар зорию таваллю кардем, нашуд, то худи арӯс набошанд, ба ҳеч кас бовар намекунем гуфтанд:

– Э, муранд онҳо, чашмгуруснаҳои нодида! – гуфт занак. – Хайр, лаълию сару пояшон аз сарашон монад, шумо худи он касро дидед? Ҷавонаки сипоҳмонанд мегӯянд, навмӯҳат мегӯянд, рост бошад?

Кайвонӣ тамом ба таври ҷиддӣ гуфт:

– Тӯранисар барин! Худи гуфтагии худатон! Кай, аз лаби суфа шишта, камтар даматонро гиред, як нафас рост кунед, мабодо тарафи кудоҳо омада монанд.

– Чашми номаҳрам наафтад, гуфта ба ҳавои гарм ҳам камзӯл пӯшида мегарданд, – гуфт кайвонии дигар ба гап ҳамроҳ шуда.

– Хайр, – гуфт Бибизагора камзӯлашро кашида истода, – одамҳо мегӯянд, ки миёни ман бисёр борик, сари дилам баланд, баданам ба бадани духтарҳои чордахсола мемонад, бинобар он чашм нарасад гуфта, камзӯл пӯшида мегардам. Суку ҳасади мардум ганда, бибиҷон!

Бибизағора аз пахлӯи Дилором-кампир нишасту арақҳои паси ғӯш ва сари дилашро пок кард. Фирӯза бо диққат нигоҳ карда дид, ки вай аз дур бо ғозаю сурхию ўсмаю сурма ҷавонтар намояд ҳам, аз наздик занаки хеле пир барин. Очинғҳои бисёр, ки ба гирди лабу даҳон ва кунҷи чашмҳо гун шуда, хатҳои чуқури бисёр, ки пешона ва болои абрӯро бурида гузаштаанд, гувоҳи солхӯрдагии он зан буданд. Инро дида ва суҳанҳои ўро шунида, Фирӯза ҳайрон мешуд. Занаки калон худи духтарчаҳо барин гап мезанад, эрақӣ ва ноз мекунад ва ҳамаи шӯҳҳои мардумро ҷиддӣ қабул карда, ҷавоб медиҳад. Кампир ўро девонанамо гуфт, лекин афғу андомаш ва гапзаданҳояш девонаҳо барин не-ку! Фирӯза девонаҳоро дида буд, бибикалонаш ўро ба ҳавлии Хўча Убониҳо бурда, дуои захми чашм гирифта буд. Дар оғили он ҳавлии девонаҳои шангуро баста монда буданд. Онҳо доду фарёд мекарданд, наъра мекашиданд ва чашмонашон суп сурх, пурхун буд, аз даҳонашон кафк қорӣ буд, ба дасту пояшон занҷир буд. Аммо ин занаки бечораро бедарак девона гуфта масҳара мекунанд.

– Ин духтарчаи хушрӯй набераи шумо? – пурсид Бибизағора аз кампир Фирӯзаро нишон дода. – Худо умраша диҳад, нозанин будааст. Номи ту чист?

– Фирӯза, – гуфт хичолат қашида Фирӯза.

– Ҳай-ҳай, номат ҳам худат барин ба дил форама, – гуфт Бибизағора. – Илоҳӣ хушбахту хушрӯзӣ шавӣ, ман барин аллону азиз шавӣ!

– Шумо барин аллону азиз шуданаш мушқил, – гуфт кампир бо нимшӯҳӣ ва нимҷиддӣ.

– Ҳа, – гуфт Бибизағора ҳам, – надонам ман барои чӣ ин қадар аллону азиз шудам. Ба ҳар хонадон ки равам, гули сари сабад ман мешавам, дар ҳар ҷо ки ягон домоди нағз бошад, талабгори ман мешавад. Ана, тӯи имшабаро намеғӯед, ноҳост шуду монд. Ман беҳаёл дарз дӯхта шишта будам, ки ана ин кас (кайвониро мегӯяд) ва боз ду зани дигар ба хонаи ман даромада омаданд, хубдур яккагӣ безор кард, як сар бало сар мегӯянд, майлаш ду сар шавем кани, чӣ мешавад.

Дар ин дам аз дари ошхона оими калонӣ даромада омад. Вай зане буд қадбаланд, қоқинаандом, рӯйдароз, бо чашмони

калон-калони камнур ва беҳаракат, бо лабу даҳони ба пеш чаҳида; як ман сафедию сурхиро ба рӯ молида, ба ғӯшҳо ҳалқаҳои панҷочаи алмоскорӣ, дар гулӯ гафабанди тилои пур аз марворид, ба дастҳо дастпонаҳои тило, ба ангуштҳо ангуштаринҳои ёкуту алмос ва бо карру фарри зиёде... ба сари вай калапӯши зардӯзӣ якшоха гузошта шуда, дар тан куртаи ҳарири гулдори пистоқиранг, эзори фарангии эзорпочаҳои сурхаш зеҳдор ва дар по кафши сабуки булғор. Вай илқ ҳоида, ҳар замон онро шараққос занонда, омаду дар ошхона Бибизағораро дида, якбора хурсанд шуда рафт ва гуфт:

– Эй, келинпоши омадаанд-ку, биёед, биёед, қадаматонро ҳасанот! Чӣ тавр шуд, ки ба хона надаромада, дар ин ҷо шишта мондед?

– Маҳви чамоли ана ҳамин духтар шуда шиштем! – гуфт Бибизағора Фирӯзаро нишон дода ва ба рӯи ӯ табассум намуд.

Оими калонӣ ба рӯи Фирӯза баргашта нигоҳе карду бо тамасхур гуфт:

– Шумо хушрӯйбоз, келин! Агар мард мешудед, Фирӯзаро ба шумо меодем.

Аз ин гап қаҳри Фирӯза омад, шартӣ карда, аз ҷо бархосту давида берун баромад. Офтоб ба ними рӯи ҳавлӣ омада, ҳарорати ҳаво баланд шуда истода буд. Оими хурдӣ дар назди гулзори поёни суфа, дар даст обпошак, ба гулҳо об меод. Аз ошхона давида баромадани Фирӯзаро дида, ӯро ба пешӣ худаш ҷеғ зад.

– Ассалом, – гуфт Фирӯза, ба назди вай рафта, – обпошакро ба ман диҳед, ман об पोшам.

– Не, саломат бош, духтарам, – гуфт оими хурдӣ. – Ман худам мепошам, ин корро ман нағз мебинам. Ана, тамошо кун, гулҳо чи тавр нағз мешаванд, аз об чӣ тавр фараҳ мегиранд, обу зиндагонӣ меғӯянд, рост аст. Гиёҳ ҳам одаму ҳайвон барин бо об зинда... тўтет ҳам омаданд? Тўи Бибизағораро тамошо карданӣ омадагистед? Нағз кардед!

Оими хурдӣ миёнақад, кулчарӯ, шаҳлочашм, ситорагарм, вале гарданкӯтоҳ ва доғи кунчидақдор буд. Ба рӯи пўсти даст

ва рухсораш, ба гардан ва сари дилаш доғи кунчидак паҳн шуда буд ва ин барои таҳқир карда шудани ӯ аз тарафи палончаш як дастаки калон ба ҳисоб мерафт. Вай метавонист доғи кунчидаки худро бо сафедию сурхӣ пушонад, лекин барои ҷӣ буд, ки ин корро намекард. Оими хурдӣ нисбат ба оими калонӣ хеле сода ва муқаррарӣ либос мепӯшид. Ба сараш як рӯймоли фарангии зардчатоб, ба танаш куртаи шохии якрангии гулобӣ, дар гӯшаш ҳалқаи «холак»-и безеб, фақат дар як ангушташ ангуштарини майдаи алмос барқ мепошид.

Вай ба гулзор об пошида шуда буд, ки аз дари беруни фаранҷӣ бар сару чашмбандаш болои сар як зани ҷавони ситорагарме ба ҳавлӣ даромад. Дар ошхона будагон ба сӯҳбат ва ханда машғул шуда, аз омадани он зан беҳабар монданд, аммо оими хурдӣ зуд ба пешвози ӯ рафта, фаранҷию чашмбандашро аз дасташ гирифт ва ба Фирӯза доду баъд бо ӯ боздид намуда, ҳамдигарро бӯсиданд ва пурсупос намуданд.

– Палончатон хабар карда буданд, – гуфт он зан ҳалимона гап зада. – Имшаб маъракаи доштаанд, ман барвақттар омадам, ки то сар шудани маъракаи он кас бо шумо камтар сӯҳбат кунам.

– Хуш омадед, – гуфт оими хурдӣ. – Ҳар қадам мондед, болои чашм! Кани, марҳамат кунед, ғамхонаи моро ҳам аз файзи рӯятон равшан гардонед.

– Ба забонатон садқа! – гуфт меҳмон ва пеш гузашта ба хонаи оими хурдӣ даромад. Дар ин байн ба нигоҳи суоломези Фирӯза оими хурдӣ пичиррос зада гуфт:

– Оймуллои Танбӯр ана ҳамин кас, биё, аз сӯҳбаташон файз меёбӣ.

Фирӯза аз Дилором-камшир дар бораи ин бибахалифаи машҳур таърифоти бисёре шунида буд. Ҳатто тӯтеш орзу карда мегуфт, ки агар имкон медошт, Фирӯзаро ба мактаби вай бурда мемонд. Инак, худи ҳамон Оймулло, худи ҳамон зани донишманд, ки овозаи вай ба тамоми Бухоро паҳн шудааст. Вай нисбат ба овозааш хеле хоксор ва одӣ ба назар менамуд. Дар танаш куртаи сатини таҳсафеди гулдор, ба сараш сарбанди фарангии шилшиладори сабзранг, дар пояш кафшу маҳсӣ. Аммо симою ваҷоҳати ӯ чунон дилкаш, чунон

қозибанок буд, ки ҳар кас мегуфт: оё ин занро пештар дар кучо дида бошам? Абрӯвони сиёҳ, чашмони калон-калони шаҳло ва дилбар, рӯи мудаввар ва банур, лабу даҳони ҳамеша ба табассум моили вай чашми бинандаро беихтиёр ба худ қазб мекард. Фирӯза аз паси оими хурдӣ ба хона даромада, аз таи дар нишасту суханони ширини ӯро низ фаҳмид.

– Омин, кадам расид, бало нарасад! – гуфт Оймулло Танбӯр пас аз нишастан ба дуо даст бардошта. – Бахту саодат, хушию хурраи, тӯю тамошо ҳамеша қарини ин хонадон бодо! Ҳар чӣ, сихат ва саломат ҳастед? Бойпачом сихат? Ба гумонам, он кас дар сафаранд?

– Ҳа, ба Қарний рафтагӣ, – гуфта монд оими хурдӣ.

– Хайр, илюҳӣ сафарашон ба хайр шаваду баъд аз пазмониҳо хурраму шод, бақуввату тавоно ба хона, ба пешни шумо баргарданд.

– Ҳамон кас набошанду ҷангу ҷанҷол ҳам набошад, ман сад розӣ.

– Воқеан, дар набудани бой палонҷатон осудатар будаги-янд?

– Гӯра! Ҳар рӯз баҳонае карда, ба комам захр рехта меистад. Ба болон палонҷ расидан – ба аҷал расидан будааст, Оймуллоҷон.

– Рост, рост, – гуфт Оймулло. – Ҳам ба шумо мушқил, ҳам ба худ палонҷатон сахт ва ҳам бойпачом азоб мекашанд.

Ҳар кас ки дар ин замон ду зан меҳоҳад,

Бо ҷони азизи худ ситам меҳоҳад.

Хубони ҷаҳон асири як зан шудаанд,

Расво шавад он кас ки ду зан меҳоҳад.

Иро гуфту Оймулло баланд хандид, оими хурдӣ ҳам хандид, вале Фирӯза хайрони ақлу заковат ва сухан гуфтани Оймулло шуда менишаст.

– Ҳа, Фирӯзачон, – гуфт оими хурдӣ ба ӯ мурочият карда, – рафта гӯй, Саломат омада дастурхон гирад. Аз хурсандии дидори шумо дасту ноҷамро гум карда мондем...

– Саломат бошад, бикаҷон, – гуфт Оймулло – ин духтари ширин аз кучо?

– Ин набераи Дилором-каниз, – гуфт оими хурдӣ. – Бо тӯтеш омадааст, ки имшаб тӯи Бибизағораро бинаду сӯхбати шуморо шунавад.

– Илоҳӣ худо аз чашми бад нигоҳ дорад, паридухтар будааст.

– Ҳа, феълаш ҳам хуснаш барин, рав, бачем, Саломатро гӯӣ, тӯтет катӣ биё!

Фирӯза беихтиёр таъзим карду аз хона баромад ва ба ош-хона рафта Саломат – духтархонаи оими хурдиро ёфта, гуфт, ки рафта дастурхон гирад ва баъд ба пеши тӯтеш рафта, оҳиста хабар дод, ки Оймуллои Танбӯр омадааст ва ўро оими хурдӣ даъват мекунад.

Дар ин дам дар ошхона кайвонӣ ва хизматгорҳо хамир завола мекарданд, танўрро оташ дода буданд ва дар болои суфа оими калонӣ қаҳ-қоҳзанон хандида нишаста, бо Бибизағора шӯхиҳо мекард. Аз гуфтаҳои Фирӯза донист, ки Оймуллои Танбӯр омада, ба хонаи палончаш даромадааст, якбора оташ гирифта рафту аз ҷояш бархост:

– Э, – гуфт оташинона, – Оймуллои Танбӯрро ҳам гирифта ба хонааш бурдааст ин лӯлизанак! Ҳар киро ки ман хабар карда биёрам, ин кас аз ними роҳ зада мегирифтагӣ шудаанд. Ҳозир рафта расвоша кашам мегӯям.

– Не, не, астағфируллоҳ гӯед-а, – гуфт кайвонӣ бо дастони хамиролуд аз ҷой бархоста, – Оймуллои Танбӯр одами нозук, ба ҷангу ҷанҷол тоб надорад, зуд қаҳр карда меравду имшаб аз ғайзи сӯхбаташ ҳамаро маҳрум мекунед.

– Хайр, барои ҷӣ меҳмони ман ба хонаи вай мерафтааст?

– Зарар надорад, ҳо, то маърака сар шудан хеле фурсат ҳаст, – гуфт Дилором ба гап ҳамроҳ шуда. – Осуда бошед, бикаҷон, шумо имрӯз як олам кор доред, ҳоло хонаҳо нооростагӣ, асбоби ошу кабоб тайёр не, баъд аз домод дарак не... то ин корҳо шудана Оймулло дар хонаи палонҷатон бошанд, беҳтар будагист.

Ин сухани кампир оими калониро аз ҷаҳл фаровард, вай ба Фотима дод зад, ки тохта ба берун равад, гӯсфандро кушта шуда бошанд, гӯшту дарун-берунапро майда карда диҳанд ва якбора ба тарадлуди кор даромада рафт. Аз ин фурсат ис-

тифода бурда, кампир ҳамроҳи Фирӯза охиста ба хонаи оими хурдӣ рафта даромаданд.

Вақте ки кампир бо наберааш ба хона даромаданд, Оймуллои Танбӯр ва оими хурдӣ ҳар ду ҳам ба ҳурмати кампир аз ҷо бархостанд ва ўро аз боло гузаронидани шуданд. Лекин кампир рафта аз поён – канори дастурхон нишасту набераашро ба паҳлӯяш гирифт ва даст бардошта, ба ҳаққи будагон дуо кард.

– Хуш омадед, бибиҷон! – гуфт оими хурдӣ. – Хайрият, ба хонаи мо, ғарибон ҳам меомадед! Ин, албатта, аз хосияти Оймулло будагист?

– Саломат бошед, бикаҷон! – гуфт кампир. – Мӯи ман дар хизмати ин хонадон сафед шуд, раҳмати модаршӯятон келин шуда омада буд, ки ман хоки дари ин даргоҳро мерӯфтам. Бахшидаатон дар дасти ман калон шуд, як бор ўро хонадор кардаму рафтам. Рафта бошам ҳам, қадами ман аз ошхонаи шумо канда не... лекин шуморо ташвиш дода, ба хонаатон омада намеистам, ба ҳар ҳол арӯси нав...

– Ў-ў, – гуфт канола дода оими хурдӣ – арӯс будааст! Ба бойбачаатон ман кайҳо кӯҳна шудагӣ, ҳоло дар орзуи арӯси сейум шудаанд.

– Ба гапҳои бекора бовар накунед, бикаҷон! Ба шумо чӣ шудааст, ки бойбача боз зан гиранд? Худоба шукр, ҳусну ҷамоли худодод бошад, ақлу фаросат ва хислати нақӯ бошад, хонадорӣ, озодагӣ ва латофат бошад, ба он кас боз чӣ лозим?! Ин овозаҳои душманонатон барои гашёни дили шумост. Бовар накунед!

– Не, – гуфт оими хурдӣ, – ақун ин дафъа худи палонҷам бар қасди ман бойбачаатонро хонадор мекардаанд.

– Гап будагист...

– Не, не, рост!

Оймулло дид, ки сӯҳбат гамангез омад, зуд рафти гапро ба сӯи дигар тофт:

– Фирӯзаҷон набераи шумо будааст-дия? – гуфт вай ба кампир. – Худо умраша диҳад, духтари боақл ва бамаънӣ менамояд.

Кампир дар бораи Фирӯза сухан карда, бо оҳу ҳасрат

сагира мондани ӯ, бекасу кӯй будани худаш ва набераашро хикоя карда доду дар охир илова намуд: – Ҳақиқатан худо аз ақлу аз хусну чамол додагӣ, лекин аз ҳамин чиҳат бадбахт нашавад гуфта метарсам. Замонаҳои мо замонаҳои нағз буд, мардҳо аз худо метарсиданд, ба ятимаю бекасон даст дароз намекарданд, аммо ҳоло алҳазар, мардум девона шудагӣ барин... ба болои зан боз зан мегиранд, сиёҳсарҳоро бадбахт мекунанд...

– Худоба шукр кунед, ки набераи шумо аз хонадони камбағал ва бедавлат будааст, – гуфт Оймулло. – Аз ҳамин чиҳат шояд шуморо зиёда ташвиш надиханд. Набошад, як-ду сол нагузашта хостгор омадан мегирифт. Хайр, истед, ки Фирӯзачон мактаб намерафтагист?

– Не, муллоҷон, – гуфт кампир. – Мо кию мактаб рафтаи! Авлоди гулому каниз барои хондан не, барои кор кардан халқ шудагӣ мегӯянд.

– Ҳозир-ку гулом ҳам несту каниз ҳам нест, – гуфт Оймулло, – лекин пештар, дар вақти будани бозори гуломон ҳам, канизаконро мехонондаанд ва аз байни онҳо чулон олимаҳо мебаромадаанд, ки ҳамаро ҳайрон мекардаанд. Ба шумо маслиҳати ман ҳамин, ки духтарро хононда мулло кунед, як хуснаш сад хусн мешавад.

– Духтари илмнок сиёҳбахт мешавад, мегӯянд.

– Агар ман худамро аз камтарини илмнокҳо шуморам, худоба шукр, сиёҳбахт нестам-ку?

Кампир ба сухани Оймулло ҷавоб ёфта нагавониста, сар чунбониду «роҳи шумо дигар...» гуфта монд.

– Шумо ба маслиҳати ман гӯш кунед, духтаратонро хононед!

Оими хурдӣ ҳам, шояд барои хоҳири Оймулло бошад, ки ба ин фикр ҳамроҳ шуд ва гуфт:

– Ба ростӣ, ки Фирӯзаро ба мактаб монед, дар андак вақт саводашро мебарорад. Маълум шуда истодааст, ки вай хушзехн аст.

– Дасткӯтоҳӣ ҳам кӯн бад! – гуфт кампир. – Барои харчу хароҷоти оймулло дастӣ мо кӯтоҳӣ мекунад, бикаҷон.

– Ин тавр бошад, – гуфт Оймулло, – Фирӯзачонро ман ба

мактаби худам гирифта сабақ медиҳам ва ба ман ҳеч чизи шумо даркор не. Ман худам ҳафтяк ва китобхояшро медиҳам, хононда мулло мекунам.

– Илоҳӣ саломат бошад, муллоҷон! – гуфт кампир. – Ба ин меҳрубони шумо чо намро фидо кунам, меарзад. Агар ин нури дидаи ман босавод шавад, ман боз сад соли дигар умр мебинам.

– Илоҳӣ омин, – гуфт Оймулло ва ба Фирӯза мурочиат намуд: – Худат чӣ мегӯӣ? Ба мактаби ман рафта меҳонӣ? Ҳавлии мо аз ин ҷо дур не, дар гузари Мирдӯстим, дере нагузашта босавод мешавӣ, духтарам.

Фирӯза аз хичолат сар ҳам карду чизе нагуфт.

Дар ин дам дар ошхона ва хонаи оими калонӣ таралдуд зӯр буд. Хизматгорҳо аз берун як гӯсфанди бӯрдокиро кушта, майда карда дода буданд. Кайвонӣ равған пора мекард, кампири дигар барои кабоб гӯшту дилу чигар пора мекард. Фотимаю Саломат нон мепухтанд, оими калонӣ ба сари онҳо истода, фармонҳо меод ва гоҳе худаш ҳам ба ғайрат омада, ба кор мебаромад, кордро аз дасти кайвонӣ гирифта, ўро ба сари оташдон мефиристод, ки олави кабобро гиронад...

Дар ин байн аз дар кайвонии гузар – занакӣ қадбаланд, газгӯшт ва сертаралдуд даромада омаду аз лаби суфани ошхона нишаста, даст ба омин бардошт ва пурсид:

– Арӯс омаданд, ё не?

-- Омадагӣ, – гуфт оими калонӣ. – Ин ҷо ду-се дугонем омада буданд, шӯхӣ-шӯхӣ ҳаммомбарон карда, ба ҳаммом гирифта бурданд. Корҳои шумо чӣ тавр? Домод кайӣ?

– Домод дар роҳрав, – гуфт кайвонии гузар. – Ман аввал як хабар гираму баъд дарорам гуфтам, мабодо келин дар ҳамин ҷо бошанд, дида монанд хуб намешудагист...

– Э, укаҷон, илоҳӣ шумо! – гуфт кайвонии ошхона. – Келини мо онхела не, ҳазор бинанд ҳам, домод либосҳои мардона пӯшида, ба таги чимилик дарояд, бовар кардан мегиранд.

– Ибӣ, чӣ тавр арӯси нагъ! – гуфт кайвонии гузар ва хандида-хандида берун баромаду пас аз фурсате ҳамроҳи ходими гузар, ки як занакӣ паҳлавонҷусса, қадбаланд ва чорпахлӯ

буда, бо дасту пойҳои калони баҳодуро, рӯи дарози аспмонанд, лабҳои гафси чаппа гаптагӣ, бинии пучуқ ва чаппҳои реза, ки тамои баръакси рӯи дарозаш буд, даромада омад. Ходим ба оими калонӣ таъзим карда, салом доду ба тарафи хизматгорҳо рафт ва ба кор сар кард...

Бегоҳӣ хонаи калонии болои суфа аз шӯълаи шамъҳои мумин, ки дар қандил месӯхтанд ва аз рӯшноии се лампаи овеза мисли рӯз равшан шуда буд. Дар як кунҷи пешгаҳи он хонаи калон ва ораста чимилиқ зада, гирдогирд кӯрпаю кӯрпачаҳо партофта шудагӣ буду мехмонҳои бисёре, бо либосҳои хашу бархаш ба ҳамдигар баланд-баланд гап зада менишастанд. Дар миёна созандаи Тило ракс мекард, ду дойрадаст дар поён дойра мезаданд.

*Гул шумо, булбул шумо,
Ин тӯй муборак бар шумо.*

Вақте ки як пайт бозӣ тамои шуду дойра ва сурудҳои хомӯш гашт, дастурхон партофтагӣду аввал лаълиҳои ширавор, ангуру шафтолию зардолую гайра мевахоро дароварданд. Кайвонии гузар даст ба дасташ намерасид, ба хизматгорҳо фармонҳо дода, аз болои дастурхон роҳ гашта, бо баъзеҳо шӯхию мутоибаҳо карда, ба баъзеҳо пичинг партофта, кор карда мегашт. Оими калонӣ ҳам гоҳо ба хона даромада, аз пеши тирезаи поён нишаста, ба мехмонҳо хушомадед мегуфт ва онҳоро ба хӯрок даъват мекард, гоҳо берун баромада ба кайвонӣ ва хизматгорҳо фармон меод ва гоҳо духтари нӯхсолаи худ – Фароғатхонро навозишкунон ба хона гирифта медаровард ва ўро аз пахлӯи Оймуллои Танбӯр, ки дар назди тирезаи миёна менишаст, ҷойгир мекард. Вале хамин ки модараш аз хона баромад, Фароғат ҳам диккос зада аз тиреза берун меҷаҳид ва ба сӯи хонаи поёнии суфа медавид, ки дар он ҷо чандин нафар занҳо – дугонаҳои оими калонӣ ба ороиши келин машғул буданд.

Келин – Бибизагораро ба болои курсӣ, рӯ ба рӯи оинаи деворӣ шинонда, мӯйҳои ўро майда бофта, ба абрӯҳояш ўсма, ба чаппонаш сурма кашада, ба лабу рухсораҳояш холҳои сунӣ гузошта, ба сари дил ва тахтапушти ў атру гу-

лоб молида, зебу зинати сару рӯи худи Бибизагораро – халқаю ангуштарину марҷонҳо овехта, илова ба он гафабанди оими калонӣ, баргаку дастпонаҳои Фароғатхонро ҳам ба дасту гулӯи ӯ карданд... Пас, куртаи доқа аз тақ, куртаи ҳарири гулобии гулдор аз рӯ, камзӯлҷаи зардӯзии маҳмалро пӯшонид, ба сари келин сарбанди зардӯзӣ ва аз болои он сарбанди тӯри сафедаи калонро партофтанд, ки вай қариб то нисфи бадани ӯро мепӯшид.

Ба ҳамин тариқ, то ба он даме ки ба меҳмонҳо кабоб доданду баъд дастурхонро ғундошта гирифтанд, келин тайёр шуда буд. Оими калонӣ рафта Оймуллои Танбӯро чег зад. Бо ҳамроҳии ӯ панҷ-шаш нафар аз меҳмонҳо, ки чавонтар буданд, низ бархостанд ва қариб аз худи назди хонаи поён маросими саломномаҳои сар шуд. Оймуллои Танбӯр дар даст саломнома пеш-пеш, ду нафар аз занҳо дар даст шамъдонҳои калон-калон аз ду тарафи ӯ, дар паси ӯ арӯс, ки ба болои сараш як тӯккуз нон ва дар гирду атрофаш занҳои бисёре буданд, ба сӯи хонаи калон қадам монданд.

Оймуллои Танбӯр бо овози форам ва дилнишини худ месағурд:

*Ба номи қодири қудрат салом мегӯем,
Ба ҳамди воҳиду ваҳдат салом мегӯем,
Ба ҳукми ҳокими ҳикмат салом мегӯем,
Ба баҳри қулзуми раҳмат салом мегӯем,
Ба подшоҳи ҳақиқат салом мегӯем.*

Занҳо ҳама бад-баробар ҷавоб медоданд:

– Ҳазор алек!

*Илоҳӣ аз қарамат дор келину домод,
Зи лутфи хеш ниғаҳ дор келину домод,
Ту дар паноҳи худат дор келину домод,
Кунанд шодии бисёр келину домод,
Ба фазли раҳмати омаи салом мегӯем.*

– Ҳазор алек!

Вақте ки бо ин тантана маросим ба хонаи калон расид, саломнома ҳам қариб ба охир расида буд. Дар хона будагон

ҳама ба иззати арӯс аз ҷо бархостанд ва пас аз ҳар «салом меғӯсем» гуфтани Оймулло ҳама баробар «ҳазор алек!» ме-гуфтанд, ки аз овози гулгулаи занҳо қариб дару тиреза мекафид. Ба ҳамин тариқ арӯсро бо тамоми коида ва урфу одат ва бо иззату ҳурмат ба тағи чимилик бурда дароварданд. Пас «кудоҳо» – тарафи арӯс – оими калонӣ бо дугонаҳояш аз худ паҳлӯи арӯс сар карда, ба тағи девор қатор нишастанд. Домони чимиликро боло бардоштанд, ки арӯс таъзимкунон ҳанӯз ба по рост истодааст. Инро дида, аввал кайвонии гузар бо овози баланд гуфт:

– Келин шинанд, ҳамин ҳавлию хонаро бахшидем!

Аммо келин боз таъзим карду нанишаст. Баъд кайвонии ҳавли фарёд кард:

– Чорбоғи Қулбаро ҳам бахшидем, келин шинанд!

Боз ҳамон таъзим ва боз ҳамон вазъият...

– Келин шинанд, сарои пилларо ҳам бахшидем, – гуфт кадом як бойзанаки меҳмон.

Боз келин нанишаст. Ниҳоят кадом кампире бо овози хиррие гуфт:

– Келин шинад, писарамро бахшидам!

Инро шунида арӯс таъзими карду оҳишта нишаст. Пас Оймулло даст ба омин бардошт ва фотеҳа хонда буд, ки созандаҳо ба кор сар карданд. Ҳамон шаб созандаи Тилло, ки он вақтҳо хеле ҷавон буду нав шӯҳрат меёфт, доди бозиро дод. Ҳам суруд мехонд, ҳам рақс мекард, ҳам дойра мезад, ки ҳама ба шавқу сурур омаданд. Бойзанҳо тараф ба тараф пул мечаспониданд, дойразанҳо аз ин ҳол ба шавқ омада, овози дойраро ба осмон мебардоштанд...

Фирӯза бо ду-се нафар духтарбачаҳои меҳмон дар паси тирезаи боло, аз рӯи ҳавли истода, ин базро тамошо мекард. Дилором – кампир дар ошхона, дар сари дегу оташдон, гоҳо худаш кор карда, гоҳо ба болои сандалича нишаста хизматгорхоро кор мефармуд, ба хона кабобу оши туршӣ¹ ва гайра хӯрокиҳоро кашида мефиристонд. Кампири пурдида

¹ Туршӣ – шӯрбон турше аст, ки дар он ғулунг ва дигар мсваҳо меандозанд ва дар шаби тӯй ба тағи чимилик медаханд.

ягон бор ҳавас карда, ба назди тирезаи хонаи калон ҳам на-
рафт, меҳнат мекарду арақи чабин мерехт. Дар он бегоҳии
тобистон дар назди оташдон истодан худ як азоби калоне
буд, чӣ ҷои он ки кас кор кунад ош пазад, ош кашаду бо
кайвонию хизматгорҳо дастбасарӣ кунад... вай шод буд аз он
ки нури дидааш – Фирӯзачонаш тамошо мекунад, дилаш ку-
шода мешавад ва меҳандад. Аммо фақат як орзу дошт, ки
хондани Оймуллои Танбӯро бинад.

Пас аз он ки ошро дам карду турширо ҳам тайёр карда
монд, хотирчамъ шуда, ба рӯи ҳавлӣ баромад, ки як нафас
гирад ва камтар арақаш хушк шавад. Дар ин дам Фирӯза да-
вида ба назди вай омад.

– Тӯтаҷон, – гуфт вай, – биёед, Оймуллои Танбӯр
танбӯрашонро гирифтанд.

Кампир ба хизматгорҳои ошхона гуфт, ки бе иҷозати вай
ба деғҳо касе даст назанад, баъд ҳудаш бо наберааш ба болои
суфа рафт, ки дар ин дам аз хона овози форами танбӯр шуни-
да мешуд. Онҳо – тӯта ва набера аз тағи тирезаи миёна ба худ
ҷо гирифтанд ва машғули тамошо шуданд.

Хонабудагон – пиру ҷавон баръакси одати худ ҳама
хомӯш ва ором, ба садои ларзони танбӯр гӯш медоданд. Ой-
мулло аз пешгоҳ нишаста, чашмҳояш гоҳо ба пардаҳои
танбӯр, гоҳо ба ягон нуктаи номаълум мутаваҷҷеҳ, танбӯр
мезад ва сарахбори кадом як мақоми шашмақомро менавохт.

Ангуштони пурхунари дасти чапи вай беихтиёр ба рӯи
симҳои танбӯр ҳазида, пардаҳои зер мекарданд, аз зарбаҳои
ангушти ишораи дасти ростии вай симҳо нолида-нолида, са-
дои ҳузнангезе мебароварданд. Оймулло ба меҳмонҳои бисё-
ри он хона, ба карру фарри онҳо, ба ғурур ва таманнои онҳо
нигоҳ карда истода фикр мекард, ки ин нолаҳои ҷонхароши
танбӯр ҳам инҳоро нарм карда наметавонад; ҳарчанде ки
онҳо ҳоло хомӯш ва ба якдигар тақлид карда, гӯё маҳзун ва
мутафаккир барин нишастаанд, аммо дар дил чӣ васвасаҳо
доранд. Инак, бикаи калонӣ, ки аз ҳама болотар нишастааст,
маълум, ки ҳам ба палонҷаш ва ҳам ба дигарон савлати худро
нишон дода истода, дар дил мегӯяд, ки ин ҳама сару корро
вай кардааст, на каси дигар, бо иродаи вай одамҳо меҳанди-

данд, бо иродаи вай созандаҳо бозӣ мекунанд, бо иродаи вай Оймулло месарояд, саломнома мехонад... Бале, Оймулло бо вучуди дониستاني ин андешаҳои бикаи калонӣ, боз таклифи ўро рад накарда омад. Чаро омад? Бикаи хурдиرو диданӣ буд, шеъри наваширо, ки ба яке аз ҳавоҳои шашмақом мос карда навиштааст, ба мардум хонда доданӣ шуд, иттифоқан ин сӯхбат рост омад. Майлаш, дар байни ин мардум мефаҳмидагиҳо ҳам ҳастанд. Хусусан, дар паси тиреза ништастагон... Оймулло инро аз ҳаёл гузарониду осуда як нафасе кашид ва пас аз ба охир расидани сарахбор, худӣ мақомро ба навохтан сар карду охиста ба танбӯраш ҳамоҳанг шуд:

*Ёраб, ту маро ба ёри дамсоз расон,
Овозаи дардам ба ҳамовоз расон.
Он кас ки ман аз ғурқати ў бетобам,
Ўро ба ману маро ба ў боз расон!*

Суруди Оймулло дилнавозона, форам, вале маҳзунона, гаму андӯхро баён карда чорӣ мешуд; хонабудагонро ба худ мафтун карда, чазб намуда, берун мебаромад ва ҳар киро, ки дар он наздикӣ буд, тасхир мекард ва дар дили ў ҳиссиёти аҷоиб, шавқи ҳузнулудеро бедор мекард ва пас ба дур парвоз менамуд...

*Сина молмоли дард аст, э дарего, марҳаме,
Дил зи танҳои ба чон омад, худоё, ҳамдаме!
Чашми осоиш кӣ дорад аз сипехри тезрав,
Соқиё, чоме ба ман дех, то биёсоям даме.
Одамӣ дар олами хокӣ намеояд ба даст,
Оламе дигар бибояд сохт, в-аз нав одамӣ*

Дилором – кампир, ки дар ҳаёти пуразобу пурманшакқати худ бисёрҳо гирифта ва аз бисёр рехтани ашк дидагонаш хушк шуда ва дар ин солу моҳҳои охир гирияро фаромӯш карда буд, низ суруди Оймуллоро шунида истода, дар охир аз кунҷи чашмонаш ду-се қатра оби чашмро бо нӯти рӯймолаш пок карда гирифт ва ба ў чунин намуд, ки ин қатраҳои оби чашм аз чавшани қони ў таровида баромаданд ва бо худ андаке гаму андӯхро низ берун карданд. Баъзе аз занҳои даруни

хона низ бо рӯймолчаҳо оби чашмашонро пок мекарданд. Ҳатто созандаҳо, ки барои онҳо суруд ва мусиқӣ касб буду ҳоло ба сағъати Оймулло бо рақобат ва хурдагирӣ диққат мекарданд, низ ба таъсири ҳузновари мақом дода шуда, яке аз онҳо беихтиёр бар вазни суруд охиста-охиста дойраро черт мекард. Оймулло мақоми ҳузноварро ба охир расониду ба уфар – ба мақоми шӯх ва рӯҳбахше гузашт:

*Як бӯса аз он орази гулфом гирифтам,
Яъне ба муроди дили худ ком гирифтам.
Дар ҳалқаи зулфи ту задам дастӣ иродат,
Дар зери нигин маҳқамаи шом гирифтам.*

Шунавандагон чунин ҳис мекарданд, ки садои танбӯр ва суруди шӯхи Оймулло дили онҳоро қитиқ мекунад, аз ин рӯ шавқашон меафзуд ва рақс карданашон меомад. Ҳақиқатан дере нагузашт, ки созандаи Тилло давида аз ҷо бархост ва дойрадастҳо ба мақоми уфар дойра задан гирифтанд ва рақс сар шуда рафт. Занҳо «ҷон, ҷон тасаддуқ!» мегуфтанд, овози таҳсину офаринро баланд карда буданд...

Дар ин дам оими калонӣ, ки берун баромада буд, аз дар даромада бо овози баланд гуфт, ки «домод омаданд!». Рақсу хониш ба охир расид, Оймуллои Танбӯр маҷбур буд, ки аз ҷо бархоста берун барояд, то ки саломнома хонда «домодро» ба хона дарорад.

Домодро дар яке аз хонаҳои ҳавлии миёна месохтанд. Чанд нафар аз занҳои шӯх хандида-хандида ба ходими маҳалла аз куртазори мардона сар карда, камзӯл, яктаки сафеди ҷит ва аз болои он ҷомаи алоча пӯшониданд, мӯйҳои рехта, андак мондаи ўро лўнда карда бастанду токии чуқур пӯшониданд, ба пойҳояш низ маҳси мардона пӯшониданд. Вакте ки ходим хулашро ба оина дид, ҳатто нашинохт.

– Илюҳӣ домод нашуда равед шумо, – мегуфт як келинҷаи шӯх. – Ҳеч корҳои шаби арӯсиатон ба ёдатон ҳаст? Медонед, домод ҷӣ корҳо мекунад, ҷӣ тавр ба арӯс мечаспад, ҷӣ тавр хушомад мезанад?

– Ман ҷиба хушомад занам? – гуфт ходим. – Ҳозир агар ба бағали худам домодча биёяд ҳам, парво намекунам.

– Муред шумо санги сафол! – гуфт дигаре. – Ақаллаи бардурӯт ҳам бошад, ин тур мардигариатонро нишон диҳед – дия.

– Хайр, ягон кор мекунам.

«Домод»-ро ҳам аз таги дарвозаи ҳавлии дарун саломнома хонда, «ҳазор алек» гӯён, ба хона бурданд ва ба чимилиқ, дар паҳлӯи Бибизағора дароварда монданд. Баъд домани чимилиқро партофтанду қудоҳо тарафи домод – оими хурдӣ ва дугонаҳои вай аз паҳлӯи вай сар карда қатор ништаанд. Баъд оина дароварданду рӯ ба рӯи келину домод ниғаҳ доштанд. Онҳо мебоист аввалин бор рӯи ҳамдигарро дар оина медиданд. Аммо арӯс ҳеҷ намегузост, ки пардаи рӯи ӯро бардоранд ва чамоли ҷаҳонорояшро «шав» даршаванда»-аш бинад. Қулёқули даруни чимилиқро шунида, меҳмонҳо ба ҳаяҷон омаданд ва хоҳиш карданд, ки як тарафи домани чимилиқро номаълумакак бардошта монанд. Ҳамин тавр ҳам карданд ва ниҳоят дар пеши назари ҳама арӯс рӯи худро ба оина нишон доданд ва худашон ҳам дар оина рӯи домодро дида писандиданд ва ба лабонашон, ки аз арақ тар шуда буд, табассум дамид. Дар ин дам ҳама:

– Чашматон равшан, муборак шавад! – гуфтанд ва ба таги чимилиқ шарбат дароварданд. Косаи шарбатро ба даст гирифта, аввал арӯс, баъд домод яккултӣ нӯшиданд ва пас он косаи шарбатро ба меҳмонҳо доданд.

Кайвонӣ вақто ки шарбатро ба Оймуллои Танбӯр муроҷат кард, гуфт:

– Як чиз гуфта косаи шарбатро аз дастам гиред, Оймуллоҷон!

Оймулло табассум карду як он хомӯш монд, дигарон ҳам ба умеди шунидани сухани Оймулло хомӯш монданд.

– Шоххоним мезояду моххоним дард мекашад, гуфтаанд, – гуфт Оймулло бо табассум. – Дар ин ҷо лаззати шарбатро дигарон мечашанду гапаш ба дигарон?!

Якбора ҳама хандиданд, ҳарчанд ки бисёриҳо аз кинои Оймулло чизе нафаҳмида буданд. Аммо кайвонӣ шарбатро надод.

– Чонам ба гуфтаҳоятон тасаддук! – гуфт вай. – Боз як су-хан!

– Косаро гирифта, – гуфт Оймулло, – ман дасти шуморо мебӯсидам, лекин чӣ кор кунам, ки ба гуфтаи Ҳофиз амал накарда наметавонам. Ҳофиз гуфтааст:

*Мабӯс чуз лаби соқшо ҷоми май, Ҳофиз,
Ки дасти зуҳдфурушон хатост бӯсидан!*

– Офарин! Офарин!

– Аҳсан, сад раҳмат!

Овозҳо баланд шуду кайвонӣ ҳам косаи шарбатро ба дасти Оймулло дода гуфт:

– Ман дасти шуморо мебӯсам!

Баъд аз он ки ин маросимҳо гузашту келину домод ниша-станд, ба таи чимилик ҳам дастурхон партофта, самбӯсаю канду қандалот, наботу рустаю ҳалвоҳои қаршигӣ, чормағзу пистаю бодом дароварданд. Ана баъд аз рӯи қоида аз он «таҷҷимиликӣ» ба ҳама кам-кам бахшиш доданд ва боз дастурхон партофта, «ошигуршӣ»-ро кашиданд. Пас аз он табақҳои оши палав қатор шуданд...

Аммо меҳмонҳо ҳама ба ҳаракат ва кирдори арӯсу домод нигоҳ карда, хуб меҳандиданд ва кӯшиш мекарданд, ки ин хандаҳо ба арӯс нанамояд. Баъд аз он ки дастурхонҳо гундошта шуд, домани чимиликро тамоман бардоштанду созандаҳо ба саломатии арӯсу домод сурудҳо хонданду рақсҳо карданд. Баъд боз чимиликро пӯшиданд ва дар паси он чӣ ҳодиса шуд, ки «қудоҳо» аз ду бари он нигоҳ мекарданд ва заъф карда меҳандиданд. Ниҳоят чӣ шуд, чӣ нашуд, ки домод мисли тир чаҳида аз тағи чимилик берун баромад ва дар таҳти хандаю чапакзанин ҳама давида берун рафт. Пас аз он овози оими калонӣ баланд шуд, ки арӯсро сарзанишкунон мегуфт:

— Чаро ин қадар якраҳагӣ кардед? Намондед, ки домоди бечора камтар ҳам бошад, ба муродаш расад. Ин қадар ҳам ҷарс шудан нағз не. Ана, акнун чӣ илоч, домод қаҳр карда рафт!

«Кудоҳо»-и тарафи домод овоза паҳи карданд, ки домод дилмонда шуда рафт, ихлосаш гашт, акнун дигар барнамегардад...

Аммо арӯс аз кибру гурури худ намефаромад.

– Садкаи сарам, ихлосаш монда бошад! Ман чӣ будам, ки дар таи чимилиқ ба вай даст медедам? Ана бало! – гуфт «келин» ва якбора хунгос зада гирифт.

– Ҳа, – ҳа, ба шумо чӣ шуд? – гуфт ҳайрон шуда оими калонӣ. – Парво накунад, ман ҳазл кардам, домод рӯйнамоиро фаромӯш карда буден, ба овардани ҳамон рафтанд.

– Рафта, гашта наомаданақ шаванд! – гуфт ҳуқ-ҳуққунон «келин». – Илоҳӣ, ҳеч кас мисли ман бадбахту сиёҳрӯзӣ нашавад!

Ин садои гириялуд, ки аз таҳти дил ва аз мағзи қон баромада буд, якбора оташи тамасхур ва хандаи бебоконаро фуру нишонд. Дар хонаи калон хомӯшӣ барқарор гашту сурури бардурӯғи тӯёна чун сароб ғоиб гашт.

Дилором – кампир аз ҷо бархосту дасти Фирӯзаро гирифт, ки акнун бас, ин тарафи сӯхбат нағз намешавад, барои духтарча хуб не! Онҳо ба хонашон рафтанд.

Дар хона, вақте ки кампир ба рӯи чогаҳаш дароз кашида осуд, Фирӯза охиста ба сухан сар карда пурсид:

Тӯтаҷон, тӯи иншаба, ҳамин қадар харочот, ҳамин қадар ташвиш, наҳод ки фақат аз барои ханда бошад? Ман ҳамин ки фикр мекунам, ҳеч намефаҳмам.

Дилором – кампир сар ҷунбонида истода:

– Бале, – гуфт, – ҳамин қадар саруқор, ҳамин қадар харочот фақат аз барои ханда, фақат аз барои масхарабозӣ буд. Одам ки пулмаст шуд, чӣ қор карданаша намедонад, аз гурури давлат худаширо ба ҳар кӯча мезанад, ана ҳамин хел тӯйҳои сохтаро ёфта мебарорад ва аз масхара кардани дигарон хурсанд мешавад...

– Пули зиёдатишонро ба бечораҳо бахшанд чӣ?

– Ҷ-ӯ! – гуфт кашол дода кампир, – ин хел одам пулаширо ба обу оташ мепартояду як фулус ба камбағал раво намедорад!

– Барои чӣ?

– Худо онҳоро ҳамин хел офаридааст.

Фирӯзаро ҷазоби тӯтааш қаноат накунонда бошад ҳам, як дараҷа хомӯш шуд, аммо пас аз қадре ҳаёл қардан, гуфт:

– Ба Оймулло ҳайфам омад. Он кас одами боақл, одами бофаҳм, дар ин хел бемазагарихо нашуданашон беҳтар буд.

– Ин гапат ҳам рост, – гуфт кампир, – лекин Оймулло, ба гумонам, замонасозӣ мекунад. Агар як бор-ду бор аз ҳамин қабил ҷоҳо рӯй тобад, наравад, инҳо зуд дар байни мардум овозаи бади ӯро паҳн мекунанд. Ана аз барои ҳамин бошад, Оймулло омаду ҳам худаш камтар хандид, ҳам якта-дута ӯро ошнохояшро дид, нағз хонда, ба дили мардум таъсир кард. Баъд, ман диққат карда дидам, ки Оймуллои Танбӯр дар ин тӯй худашро бегона ҳис мекард.

– Оймуллои ман аз ҳамаи занҳои он ҷо будагӣ хушрӯйтар, баобӯрӯйтар ва босавлаттар буданд.

– Рост, – гуфт Дилором – кампир сари набераи боақли худро сила карда, – Оймуллои ту аз ҳама як сару гардан баланд буд.

***

Аз пагоҳии он шаб сар карда Фирӯза ба мактаби духтараконани Оймуллои Танбӯр мерафтагӣ шуд. Ҳар рӯз аввали пагоҳ мерафтӣ баъд аз пешин озод шуда меомад. Дар андак муддат аз тахтаҷаҳонӣ¹ ба ҳафтҷа ва чоркитоб гузашт. Заруриёти динияро омӯхт ва ҳатто ба тӯтеш ҳам баъзе чизҳоро – масалан дар вақти таҳорат қардан, дар вақти ба сар даст бурдан чӣ меғӯянд, омӯхт, ки тӯтеш ҳеч намедонист. Кампир пештар аслан намоз ҳам намехонд, лекин дар синни пириӣ, дар сӯхбати кампирҳои диндор нишаста, андак-андак ба заруриёти диния рӯ овард, гоҳо рости дурӯғ таҳорат карда, до-ну водон намоз мехондагӣ ва худо меғуфтагӣ шуд. Одатан қанизҳо, хизматгорҳо ба намоз хондан ва таҳорат қардан фурсат надоштанд ва ҳеч кас ҳам дар ин хусус онҳоро сарза-

¹ Дар мактаби кӯҳна аввали ҳарфҳоро ба тахтаҷа навишта меоданд, ки кӯлак ёд кунанд.

ниш намекард. Аз заруриёти диния ҳар сол фақат рӯза ме-
доштанду халос, дигар «Калимаи шаҳодат»-и мусулмоноширо
аз ёд карда мегирифтанду гоҳ-гоҳе дар вақти дастурӯшӯӣ ме-
хонданд. Дилором – каниз фаҳр мекард, ки аз наберааш зару-
риёти динияро фаҳмида ва омӯхта истодааст.

Ҳоло вай рӯи чогаҳаш бедор ва бо чашмони кушод хоб
кардааст. Фикру хаёлаш ба наберааш банд. Вай аз худо
мехоҳад, ки зудтар набераашро «соҳиб»-нок кунад ва ба ор-
зуяш расида, аз дунё чашм пӯшад. Дигар ҳеч орзуе надорад...

Фирӯза чой дам карда овард, дар пеши чойгаҳи кампир
нишаста, чой кашид ва як пиёла рехта ба кампир дароз кард.
Кампир аз ҷо нимхез шуда, нишасту дуо карда-дуо карда
чойро нӯшид. Боз як пиёлаи дигар нӯшид ва фармуд, ки
Фирӯза пиёларо чанд об шуста, тоза кунаду пас худаш
нӯшад. Фирӯза фармони модаркалонашро ба ҷо овард.

Ана, – гуфт кампир, – чой хӯрда будам, ки арақ омад. Ху-
ди пагоҳ ба хизматат меҳезам, ширинакам, асло ғам нахӯр!

– Пагоҳ ман таборак¹ мегирам, гӯтаҷон! – гуфт Фирӯза. –
Оймуллому гуфтанд, ки мабодо ҳалвой накунам, ҳочат надо-
рад.

– Муборак шавад, духтарам, муборак шавад! Сиҳат шуда
хезам, ҳалвой ҳам мекунам, тӯй ҳам мекунам...

– Не, Оймуллому не гуфтанд, – гуфт Фирӯза. – Ҳафтакро
тамом карда, Қуръон ки гирифтам, баъд ҳалвой мекардем.

– Хайр, қурбон, ихтиёрат! – гуфт кампир ва аз дасти набе-
рааш пиёлаи чойро гирифта, муддати дарозе ба фикр фуру
рафт. Вай ба ҳар ҳол хис мекард, ки дер намерояд, ин дарди
ногаҳонӣ набуда муддатхост, ки дар бадани ӯ хона мегузош-
тааст ва ана ҳоло ба амал сар кардааст. Ҷисми мадораш раф-
таи ӯ гумон аст, ки ба ин дард мубориза бурда ғолиб барояд.
Бинобар он ба ҳар эҳтимол чораҳои лозимаро дида, ба ҳалли
имкон Фирӯзаро аз ҳама чиз бохабар карда, роҳу равиши
зиндагии ояндаи ӯро гуфта, васиятро қардан лозим аст. Ба

¹ Таборак – номи яке аз сураҳои Қуръон аст, ки ба ҳафтак дохил меша-
вад ва ба гирифтани он шогирдон ба устод ҳалвой – дастурхон,
шириний мебаранд.

фикри кампир, пеш аз ҳама ба Фирӯза фаҳмонидан лозим аст, ки зоту забари вай кист ва аз кадом авлод баромада омадааст. То ки вай мартаба ва дараҷаи худро донад, саҳв накунад, ба рости дурӯғи мардум бовар накунад. Чанд вақт пеш аз ин кампир дар ҳамин мавзӯ гап кушода, ҳикояти гузаштагонро сар карда буд, инак ҳоло вақти он расидааст, ки ҳамон ҳикоятро ба анҷом расонад.

3

Қишлоқи Чашмаи Хубон яке аз қишлоқҳои сараҳолӣ, обод ва маъмури музофоти Юртҷӣ ба ҳисоб мерафт. Мавқеи қишлоқ бисёр хуб буда, манзараи аҷоибе дошт. Шумо агар аз тарафи Дехнав ба сӯи Ҳисор, бо роҳи калон мерафтед, рӯ ба рӯи Юртҷӣ омада, дар баландии доманаи тепшаҳо боғу бӯстон ва ободонии ин қишлоқро медед. Чинорҳои баланд, ки дар ҳар ҷо-ҳар ҷо, хусусан дар назди масҷид ва гирди ҳавз рӯида буданд, ин қишлоқро аз дур ҳам бошад, ба назари роҳгузарон аён мекарданд. Чашмаҳои бисёре, ки аз гирду атроф ва даруни ин қишлоқ баромада ҷорӣ мешуданд, низ ба вилоятҳо овоза паҳн карда буданд; меғуфтанд, ки ҳар кас аз оби ин чашмаҳо нӯшад ва ё ки дар онҳо гусл кунад, ҳар чирме, ки дар баданаш бошад, барҳам мехӯрад ва кас ҷавон ва баҳусну ҷамол мешавад. Гӯё дар замонҳои қадим дар ин қишлоқ панҷ нафар аз хубони ҷаҳон зиндагӣ мекардаанд. Ҳамаи онҳо духтарони пок ва зебо, ҳамаи онҳо раҳмдил ва боинсоф буда, ҳамаашон аз меҳнати ҳалолӣ худ ризку рӯзӣ меёфтаанд. Он вақтҳо қишлоқ ин қадар дар баландӣ набуда, дар ҳамворӣ будааст. Валекин дар як тарафи қишлоқ кӯтали баланде воқеъ гашта, онро аз шамолҳои саҳт ва аз чашми бад нигоҳ медоштааст.

Хубони ҷаҳон дар интизории маҳбубҳои ба ҷанг рафтаи худ дар ин мавқеи хуб ва дур аз назарҳо бароҳат зиндагӣ мекардаанд. Боре бадкирдорони яғмогар ба сӯи ин қишлоқ омада, хубони ҷаҳонро асир гирифтани шудаанд, лекин хубони ҷаҳон ба осмон даст бардошта, наҷот хостаанд:

— Эй осмон, ту баландӣ, бино ва тавоно ҳастӣ! Ҳар бадӣ ва

некие, ки дар рӯи замин мешавад, ба ту аён аст. Раҳм кун, моро аз бадбахтӣ ва ноҳақиҳо дар амон дор!

Осмон ба доди онҳо нарасидааст. Баъд онҳо ба замин мурочиат кардаанд:

— Мо аз хокем ва ба хок меравем, эй хок, моро модар ҳастӣ; ба ҳаққи меҳри модарӣ моро аз чашми бад ва сӯикасди душманҳо пинҳон дор!

Дар худи ҳамон дам кӯтал ба болои кишлоқ баргашта яғмогаронро зер кардааст ва хубони ҷаҳонро ба оғӯнаш пинҳон намудааст. Хубони ҷаҳон дар зери хок гирифтаанд ва аз оби чашми онҳо ин чашмаҳо рӯида ва домани телшаро ободу сабзу хуррам кардаанд ва дар андак муддат ин чинорҳои азим қад ёзонда, кишлоқи навро оро додаанд. Бинобар он мардум ба ин кишлоқи нав Чашмаи Хубон ном додаанд...

Токзорҳо, себзорҳо, боғу бӯстонҳои бисёре бо дасти меҳнати аҳолии ин кишлоқ ба вуҷуд омада, боиси серию пурӣ ва ободонии он ҷо шудаанд. Мардум ҳам лалмикорӣ доштанд, ҳам обҷақорӣ ва боғу бӯстонро молик буданд. Лекин дар солҳои охир, хусусан дар солҳои ҳазору ҳафтасду шаст, ки ҳикояи мо аз он сар мешавад, бо вуҷуди ҳамин қадар имконият, халқ аз ҳад зиёд бечора ва қашшоқ шуда монда буданд. Мардум базӯр як лаб нон ёфта меҳӯрданд ва дар ҳафтае як бор ба оташдон оташ мегиронданд, ё не.

Чӣ, магар қаҳтсолӣ шуд? Магар аз замин ҳосил нарӯид? Ё ки боғу бӯстони он ҷо бесамара монданд? Не, ҳеч ҳодиса на-шудааст. Ҳам заминҳои лалмикорӣ ва ҳам боғу обҷақорӣ ин ҷо сол то сол ҳосили фаровон меоданд. Лекин мардум аз он ҳосил фоидае гирифта наметавонишанд. Самараи меҳнати халқи бечора ба анбори Муҳаммадаминбой, ба ҷигилдони оқсақол, имом, ана баъд ба халтаи бетаки одамони амлоқдор мерафт.

Муҳаммадаминбой беҳтарин чорбоғҳо, ҳосилхезтарин заминҳои ин кишлоқ ва атрофи онро ба дасташ гирифта буд. Ҳавлию кӯрғони вай қалъаи ҳоким барин деворҳои баланд, дару дарвозаҳои бошукӯҳ, меҳмонхонаҳо, саиҷхонаҳо, зинхонаҳо, анборҳо, айвонҳо, тахона ва болохонаҳо,

рӯйдарича, боғу боғчаҳо дошт. Муҳаммадаминбой кариб
ҳамаи саду панҷоҳ хонавода одами ин кишлоки калонро хиз-
матгор ва ғтими худ барин медонист.

Муҳаммадаминбой се то зан дошта бошад ҳам, ягонга фар-
занд надошт. Мардум мегуфтанд, ки худо ба
Муҳаммадаминбой барои он фарзанд намедихад, ки вай ба
фарзанди одам марҳамате надорад. Фарзанд ба ҳамон кас
азиз, ки вай меҳру муҳаббате, дили гарме дошта бошад. Ам-
мо Муҳаммадаминбой ба ҷои меҳру муҳаббат — ҷаҳлу ғазаб,
ба ҷои дили гарм яхи сардро дил карда гаштааст...

Оқсақол хизмати Муҳаммадаминбойро мекард, ҳар
ҷанҷол, ҳар ҳодисаро ба ғойдаи Муҳаммадаминбой ҳал ме-
кард, шабу рӯз худаш, писараш ва духтараш ва занаш аз хо-
надони Муҳаммадаминбой шикам сер мекарданд.

Имоми кишлоқ фақат ба ҳаққи Муҳаммадаминбой дуо
мехонд ва аз нонрезии дастурхони Муҳаммадаминбой шикам
сер мекард.

Дигар даҳонкалонҳои кишлоқ, бойбачаҳо ва
шикампарварҳои дигар — ҳама ба гирди Муҳаммадаминбой
ҷамъ мешуданд, ҳама мадху санои Муҳаммадаминбойро ме-
хонданд.

Аз Дехнав ва ё ки Юртҷӣ, аз Ҳисори Шодмон, ё ки
Қаротог одам биеёд, ҷопаре ва ё ки шогирдпешаи мир ояд,
албатта, ба хонаи Муҳаммадаминбой мерафт ва меҳмони ӯ
мешуд.

Ҳокимон, қозӣ ва амлоқдорҳо омада монанд, албатта,
Муҳаммадаминбой мегуфтанд. Гӯё қоф то қоф овозан
давлатмандӣ, заминдорӣ, ҷорводорӣ ӯ паҳн шуда буд.

Вале дар ин кишлоқ боз як одами дигар буд, ки ному
шӯхрати вай аз Муҳаммадаминбой ҳам афзунтар буд. Вай бой
набуд, савдогар набуд, мансабдор ё ки мулло ва имом набуд,
вай қосиби камбағал ва аз аҳли «авом» буд. ӯро Устоназрии
ҷўбтарош мегуфтанд. Вай аз ҷўб фақат ҷон сохта наметаво-
нист, дигар ҳар ҷиз, ҳар шакл ва ҳар манзараю намудро таро-
шида, сохта ва офарида метавонист. Аз ғаҳвораю сандалию
ҷорноя сар карда, то сутунҳои қандакорӣ айвонҳои қаршастӣ,
то болорҳо ва тахтамураббаъҳои қандакорӣ аҷоиби сақфҳо,

каламдонҳои чинорин, тахталавҳҳо, асбобҳои гуногуни хунармандӣ, чархҳои корд тез мекардагӣ, дастгоҳҳои алочабофӣ, чархҳои кулол ва ғайра ва ҳоказо сохтан аз дасти пурхунари ӯ меомад. Ҳам бой, ҳам косиб ва хунармандон, ҳам камбағал ва қашшоқон ҳама ба вай эҳтиёҷ доштанд, ҳама ба ӯ қорашон меафтод, ҳама Устоназрӣ меғуфтанд...

Ин тараф то Бойсуну Шерободу Тирмиз, ин тараф то Ҳисору Қаротоғу Кӯлоб мардум ӯро мешинохтанд ва суроғу пай карда, ба кишлоқи Чашмаи Хубон меомаданд ва рост ба ҳавлии устои гулдаст мерафтанд. Устои гулдаст ҳам одамонро маънос карда барнамегардонид, аксар вақт талабашонро ба ҷо меовард, гоҳо ҳафтаҳо нест шуда мерафт ва иморати касеро буд карда, бармегашт. Агар ба ягон бозор чизе аз хунари дасти вай баромада монад, ба болои он чиз талош мешуд.

Инак ҳамин Устоназрӣ ҷўбтарош писаре дошт, ки дар он вақт ба синни шонздаҳ расидагӣ, соҳибчамол, бамаъний, меҳнатӣ, деҳқон ва боғбони хушхунар буд... ӯро Истад ном карда буданд. Сабаби дода шудани ин ном ҳам аён аст; пас аз орзу ва умедҳои бисёре, пас аз бачамуриҳо ва доғи фарзанд пайдо шуда ва падару модараш «истад, дигар намирад» гуфта ният карда, ин номро мондаанд. Истад аз хурдӣ ба касби падараш диққат карда, бо таълими ӯ ҷўбтароширо омӯхта бошад ҳам, ақлу хушаш ба ниҳолпарварӣ ва боғбонӣ буд. Азбаски Устоназрӣ деҳқонӣ ва боғбонӣ ҳам мекард, ба ҳаваси писараш монет нашуд ва баръакс ёрӣ ва таълим дода, ӯро боғбон мекард.

Рӯзе Устоназрӣ дар зерӣ токи ангур ҷўбу асбобхояшро гузошта, ҷўбтарошӣ мекард. Истад рӯ ба рӯи ӯ бо доскалла таҳбағалиҳои дарахтони себу гелосро мезад. Усто гоҳо ба гушаи чашм ба қаду басти расо, ба китфҳои паҳн, ба дасту бозувони чакқон ва тавонои писараш нигоҳ карда истода, завқе мекард ва ба худ меболид. Вай фикр мекард, ки писараш калон ва кордон шудааст, акнун дар вақти зинда будани худаш сари ӯро чуфт карда мондан лозим. Барои хароҷоти тӯй ҳамин тобистон ғайрат карда қор кунад, тӯёна худаш мерӯяд... Хайр, ҳеч набошад, қарз-қу мегирад! Ана, Муҳаммадаминбой ҳаст, судхӯри мумсик...

Усто дар ҳамин фикру андешаҳо буд, ки аз дарвоза ду бари чомашпро каме боло бардошта худи Муҳаммадаминбой баромада омад.

– Э, ассалому алайкум, бой! – гӯён усто корашро монда аз ҷо бархост.

– Э, э на... пахезед, аз кор намонед! – гуфт бой, зуд аз болои як кунда нишаста гирифта. – Болои роҳ буд, даромадам, ки як хабар гирам, аз кай боз надида будам.

– Саломат бошед, – гуфт Устоназрӣ. – Ҳой Истад, давида рафта кӯрпача биёр!

– Ҳочат не, нарав, Истад! – гуфт бой боз ба таври қатъӣ ба Истад нигоҳ карда. – Агар монед, як дақиқа дар ҳамин ҷо нишаста, коратонро тамошо кунам, ташвишу тараддуд мекарда бошед, меравам.

– Хайр, майлаш, як чой гӯй, – гуфт усто ба сари кораш нишаста ва сар чунбондани бойро дида илова намуд: – Худам ҳам ташна, охир! Хайр, хуш омадед, ҳар қадам мондед, болои дида!

– Саломат бошед, – гуфт бой аз паси Истад, ки ба хавлии дарун мерафт, нигоҳ карда истода. – Писаратон калонакак шуда мондааст, ба шумо дастёр.

Усто ба ҷӯби дар дасташ буда як-ду теша заду сар чунбонда монд:

– Дастёр, дастёру – гуфт вай гила кардагӣ барин, – лекин ба кас ин қадар маъкул не, ҷӯбтароширо намехоҳад.

– Чӣ мехоҳад? – хайрон шудагӣ барин пурсид бой.

– Боғбониро дӯст медорад! – гуфт усто. Ин дафъа ба фаҳр. – Ишқаш ба дарахту ба ток, кораш пайванду ниҳолшинонию боғ...

– Аммо боғи шумо майда, кирой намекунад! – гуфта монд бой.

– Барои Истад кифоя мекунад, ба ҳамин шукр.

Истад ҷою дастурхон оварда, дар назди бой ба замин гузошт. Бой пиёлаю чойникро ба даст гирифта, гардон-гардон кард. Усто, дастурхонро кушода, ба назди бой нон шикаста монд. Истад боз ба кораш, ба задани таҳбағалиҳои дарахтҳо машғул шуд. Устоназрӣ бо теша ҷӯб тарошида истода, фикр

мекард, ки бой ба чӣ кор омада бошад; агар ягон кораш наафтад, вай ҳеҷ гоҳ ин тавр мулоим ва ин тавр хоксор намешавад. Аммо чӣ коре бошад, ки бой мақсадашро зуд баён накарда, кашол дода истодааст. Ҳар замон ба Истад ва ба кори вай диққат мекунад; ба ҳар тарафи боғча нигоҳ мекунад; гап заданӣ мешаваду боз худдорӣ мекунад... Худоё, вай чӣ кор дошта бошад?..

– Чӯбтароширо дӯст намедорад, гӯед? – гуфт бой, ниҳоят ба сукут халал дода. – Боғбонӣ ҳам кори бад не. Ана боғбони ман, Рӯзибой пир шуда мондааст, аз ўҳдаи кор намебарояд, ба вай ягон дастёри кордон набошад, боғҳо хароб мешаванд. Ҳозир ба кор кардани Истадҷон нигоҳ карда истода, ба худам гуфтам, ки кошки хамин писар ба Рӯзибой мо дастёр мешуд, ҳам Истад аз боғбони пурдон ичирак-пичираки боғбониро меомӯхт, ҳам ба кори вай ёрӣ дода, дасти мӯйсафедро анча сабук мекард.

Усто ба зерӣ лаб табассум карду ба худ гуфт, ки мақсадат маълум шуд!

– Шумо ҳам, усто, пир шуда мондед, – давом кард бой, – акнун бозёфти пири ба рӯзгор нарасида мемонад. Агар Истад камтар кор карда, пул ёфта биёрад, дасти шумо ҳам анча сабук мешавад.

– Бале, бале сабук мешавад, – гуфта монд, беихтиёр мӯйсафед, вай ҳоло ба рӯбоҳӣ ва фиребгарии бой ҳайрон шуда, чӣ гуфтанаширо намедонист.

– Ман хизматонаширо нағз медиҳам, – рӯбоҳӣ мекард бой. – Ҳам ба худаш нағз, ҳам ба шумо. Чӣ гуфтед?

Усто кори дар дасташ бударо ба замин гузошта истода, ба бой нигоҳ карду:

– Ба шумо чӣ ҳам мегуфтам, бой? – гуфт. – Аз худатон гап намемонад, ҳақиқатан ман пир шудагӣ, касалманд, акнун он гайрату қорам не... Ана, барои хамин ҳам имрӯзҳо ба худи ман дастёр даркор.

Бой як хӯп карда, ҷои пиёларо нӯшиду аз ҷойник ба пиёла ҷой рехта ба мӯйсафед дароз кард ва хандиду гуфт:

– Илоҳӣ намуред-дия, шумо усто, як гапҳо мезанед, ки хандаи кас меояд! Охир, ин боғчаи шумо бедастёр ҳам саб-

зидан мегирад. Ё ки худи Истад аз кораш омада нигоҳубин мекунад. Лекин чаҳорбоғи мо бе дастёри нағз хароб мешавад. Биёед, хайр гӯед, аз пагоҳ сар карда Истад ба ҳавлии мо равад, моҳёна таъин мекунам, агар хоҳед, ҳозир аз нӯгаш якчанд танга дода равам.

Саломат бошед, бой, худоба шукр ҳозир қудратам ба рӯзгоркашӣ мерасад! – гуфт усто ранчидагӣ барин ва чӯбу тешаро ба даст гирифта, сахт-сахт задан гирифт.

Ҳамон рӯз бой ва усто қариб як соат ба болои Истад гап-гузаронак карданд. Бой мехост, ки бо ваъдаҳои хушку холи ва бо фиреб усторо розӣ карда, Истадро ба кори худаш асир кунад, аммо устои пурдида ва ҳушёр ба фиреби ӯ намедаромад ва ба хизматгории Истад розӣ намешуд... Баъдтар, усто аз кор монд, чойники чой хунук шуда, аз он сӯхбати дурудароз ягон натиҷае ҳам ҳосил нашуд.

Истад корашро карда шуда, ба ҳавлии дарун рафт, офтоб ҳам хеле ғашта, сояи дарахтон кашол шуда монд. Ниҳоят бой дид, ки намешавад, хафагиашро зоҳир карда, аз ҷо бархост ва домани худро афшонда истода гуфт:

– Ман шуморо бофаҳм гумон карда омада будам, ҳеч гумон надоштам, ки пир шуда ақлатонро гум мекунед! Хайр, ихтиёратон, фарзандатон ба худатон насиб кунад! Лекин, ина донед, ки ба як рӯзатон боз ҳам ман ба кор меоям!

Бой рафт, усто дигар кор карда натавонист, рандаю тешаашро гундошту ба ҳавлии дарун даромад. Кампир – модари Истад нони гарм пухта, шакароб карда, ҳамроҳи писараш хӯрда истода будааст.

– Биёед, – гуфт вай ба мӯйсафед, – шакаробии нағз медидагетонро тайёр кардам.

Усто сухани кампир нашиканад гуфта, як лукма гирифта баъд даст кашид.

– Бой илтиҳоямро кӯр карда рафт, – гуфт вай нос кашида истода.

– Илоҳӣ худаш кӯр шавад! – гуфт кампир. Чӣ гуфта омада будааст?

– Ба писарат толиб шуда омадааст, ба ман боғбон шавад, мегӯяд. Ман, не гуфтам, қаҳр карда рафт.

– Қаҳр кунад, кардан гирад! – гуфт камшир. – Ман бачаи дар кӯча мондагӣ надорам, ки ба даргоҳи вай мумсик фири-стонам.

Истад ин сӯҳбатро гӯш карда истоду чизе нагуфт, вале дар дилаш ба падараш умри дароз, саломатӣ ва тандурустӣ хост. Вай шунида буд, ки бой гуфтаашро накарда наместонад ва ба қасди ӯ гирифтгор шудагон охир аз по афтадаанд ва маҷбур ба таслим шудаанд. Бой ана ҳамин тавр одами нобоб аст!

Аз ин сӯҳбат як моҳ гузашт, ё нагузашт, дар кишлоқ ҳодисаи калоне рӯй дод: шояд дар натиҷаи боронҳои бисёр, ки дар рӯзҳои аввали тирамоҳ борида буданд, як рӯз нохост як болори масҷид шараққос зада кафиду хавфи чӯкидани як қисми бом ба миён омад. Сӯфию имому оқсақолу амини кишлоқ воҳимаро калон карданд. Инро ба сушт шудани эътиқоди мардум, ба ғазаб кардани худо, ба наздик шудани қиёмат ва охири дунё вобаста карданд. Аз мардум худой гундоштанд. Бой фаъолиятро ба дасти худ гирифта, сардори маърака шуд. Мардуми кишлоқ ҳам пул доданд, ҳам мол доданд, ҳам муфт қор карданд. Устоназрӣ ва писари ӯ низ дар ҳамон қатор буданд. Бой ба ивази пулҳое, ки аз моли чамъият дуздида буд, барои болор як чӯб дод. Устоназрӣ бо ҳамроҳии писараш онро тарошида, ба болорҳои дигар мувофиқ карда гул буриданд ва нақш партофтанд. Баъд аз дуою фотиҳа ва сар задани гову гӯсфанд ва хун баровардан, бо тантана ва ҳангомаи бисёре болори навро боло кашиданд. Илоҷ надошт, ки Устоназрӣ ин қорро ба дигарон фармуда, худаш дар поён истад; вай ҳам дар қатори бачамардумҳо боло баромад. Болорро ҷо ба ҷо карда истода, азбаски пир ва бемадор шуда буд, Устоназрӣ нохост лағҷиду аз бом ба поён афтад ва гиреви мардум баромад. Қисми лоғар ва афғори усторо ба рӯи дастҳо бардошта ба ҳавлиаш бурданд ва овоза паҳн шуда рафт, ки гӯё усто бетаҳорат ва ҳаром ба болон «хонаи худо» баромада бошад ва бинобар он аз бом афтада бошад. Аммо бой ба ин гапҳо аҳамият надода, табиби махсуси худашро ҳамроҳаш гирифта, ба сари болини усто омад, ғамхориҳои бисёре қард. Вале ҳамаи ин тараддудҳо бекор рафт, Устоназрӣ дигар ба по

хеста натавониста, пас аз даҳ рӯзи ба охир расидани маърака, аз дунё чашм пӯшид.

Ба гӯру чӯб ва маросими азодории усто харочот калон шуд. Дар ин кор ҳам бой «чавонмардона» рафтор карда, дар пеши назари мардум ба кор сардор шуда истод, аз кисаи худаш харч кард, аз гӯсфанду бузҳои худаш сар зад ва мурдаро бояду шояд обрӯ кард. Вай мегуфт, ки усто одами хурд набуд, ўро дар ин так-так одами намешинохтагӣ нест, бинобар он мурдаашро ҳам обрӯ кардан лозим аст. Дар ҳақиқат, қазо кардани усторо шунида, одами бисёре омад. Бой се рӯз ба фотиҳа омада, сардори маърака шуда истод. Баъд вақто ки рӯзи чихили усторо гузарониданд, бой Истадро ҳамроҳи оқсақол ва имоми кишлоқ ба ҳавлиаш чег заду гуфт, ки:

– Писарам, ана рӯзи чихили падарат – раҳматӣ усторо ҳам гузаронидем, биё акнун ҳисобу китобхоро баробар карда ги-рем.

Истад ғамгинона сар ҳам карду ғап назад. Вақто ки бой чӯт зада, ҳисобу китобхоро баробар кард, Истад аз бой қариб панҷсад танга қарздор шуда баромад.

– Дар хона пул ва чизи ба пул мерафтагӣ намонд, – гуфт Истад бо овози хафа, – ҳамаи пул ба мурдаи дадем рафт... ин боз панҷсад танга чаро?

– Ҳай, ҳай, ҳай, ҳая! – ба миён даромад оқсақол. – Мардуми кишлоқ, ҷамии мусулмонҳо гувоҳу шохид ҳастанд, ки бойбобот чӣ тавр дилсӯзона ва сахиёна ба по рост истода, харочот карданд!.. Ба ҷое, ки дастони бойро бўсида, раҳмат гӯй, ту пешхезӣ карда истодӣ!

– Панҷсад танга он тараф истад, – гуфт Истад, – панҷ танга ёфта дода наметавонам.

– Ҳеч боке не! – гуфт оқсақол, – бой ба панҷсад танга маътал шуда намондаанд, ба хотири арвоҳи падарат ин кас сабр мекунад, лекин ту бояд ба некӣ, некӣ кунӣ! Маслиҳат ҳамин ки ба бадали қарзат ба бой хизмат кун!

Истад ба ин шарт ба зудӣ розӣ нашуд, лекин баъд ўро маҷбур карданд, вай мебоист панҷ сол бе пул ба бой хизмат кунад ва арвоҳи падарашро аз азоб халос созад.

Ана бо ҳамин тариқ Истад хизматгори бой ва дастиёри

боғбони вай шуда монд. Дар канори кишлок, дар ҷои баланди хушобу ҳавое Мухаммадаминбой бист таноб чаҳорбоғи калон дошт. Дар ин чаҳорбоғ ки қариб ба усули чаҳорбоғҳои Бухоро тартиб дода шуда буд, меваю сардарахтиҳои гуногуни зиёде, ангурҳои ранг ба ранг, тарбуз ва харбуза мерӯид. Боғбони пири бекас, ки аслаш аз Гиждувон буд, шабу рӯз дар даст каланд, қайҷӣ, доскалла ба нигоҳубини чаҳорбоғ овора буд. Дар пеши дарвозаи чаҳорбоғ кулбае буд, ки зимистону тобистон Рӯзибон боғбон дар он зиндагӣ мекард. Аксаран рафиқи танҳои вай ҳамдами бовафои вай саге буд, ки «Доно» ном дошт ва тақрибан ҳеҷ гоҳ аз ӯ дур намешуд. Мӯйсафед дар болои хавозаи ангур тоқ мебурад, Доно дар зери хавоза; мӯйсафед аз зери дарахт мева мечинад, Доно дар канори замин; мӯйсафед растаҳои ангурро мерӯбад, Доно аз паси вай...

Мӯйсафед дар даст каланд ба обдорӣ мерафту ба чаҳорбоғ об мекушод ва дергоҳе онро посбонӣ карда менишаст. Дар ин тавр фурсатҳо сағ ҳам аз канори ҷӯй, рӯбарӯи соҳибаш, ба замин хоб мекарду сарашро ба рӯи поҳои нешаш гузошта, хушёрона нигоҳ мекард, ки кани мӯйсафед, ҷӣ мегӯяд. Баъзан мӯйсафед ҳеҷ гапе намезад, бо андеша ба як нуқтаи номаълум нигоҳ карда менишаст; гоҳо ба рафти об нигоҳ карда истода, якбора ба сағ мурочиат мекард ва мегуфт:

— Медонӣ, боз чанд вақт мову ту обро мепоем? Намедонӣ?! Э, боз худатро «Доно» мегӯӣ! Ана, нигоҳ кун, хӯ ҳамон ситораи Парвин ба нӯги ана вай чормағзи калон ки расид, мо ҳам аз ҷо бархоста ба хона меравем, набошад, агар худо накарда, мо беҳабар монда равему ягон кас омада, обро баста ба тарафи худаш гардонад, пагоҳ хӯчаин ҳардуямонро ҳам мекушад, фаҳмидӣ? Ҳа, дуруст. Биё набошад, камтар чак-чак кунем, гузаштани фурсат маълум намешавад. Ман ҳилаҳои ту, шайтонро нағз медонам, чашмонатро калон кушода, ба ман нигоҳ карда мешинӣ, ки гап зан, худат бошӣ, албатта дум намечунбонӣ, фақат гап медуздӣ! Хайр, майлаш, дуздидан гир, ба ман кам намемонад... Лекин афсӯс ки ба ту ҳам намемонад. Ин гапҳо ҳамеша ҳавой, ба ҳаво парида мераванд ва нест мешавад. Дар вақташ шоирҳои калон

гузаштагӣ: ҳазрати... ҳазрати Шайх Умари Хайём, ҳазрати... ана, ҳазрати Хоча Ҳофизӣ Шерозӣ, ҳазрати Навоӣ, ҳазрати Бедил... ана онҳо ҳақиқатан одам будагӣ, ману ту барин ҳавоӣ гап намезадаанд, ҳар гапашон ҳикмат, ҳар гапашон навишта шудагӣ, ҳар гапашон як китоб! Гапи онҳоро хонда, чашми мардуми кӯр бино мешудааст, гапи онҳоро хонда номурод ба мақсад мерасидааст... Аммо аз гапи ману ту чӣ фоида! Ману ту аз об, аз хок, аз боғ ва аз тоқ, аз меҳнат, аз бекаси, аз нотавонию пири гап мезанем, дигар чӣ ҳам мегуфтем? Аз бекаси: ту ҳам танҳо, ман ҳам танҳо, зан надорем, бача надорем, хешу табор надорем... Лекин дар замони пири ба кас ягон ёри ғамхор набошад, намешудааст. Лоақал ягон писар, ё ки ягон додар медоштем! Ту, Доно, хешу табор дорию бо онҳо коре надорӣ, ман ҳам хешу табор дорам, лекин онҳо дар ин чо нестанд, дар Гиждувонанд... дар вақташ коре шуду ман аз онҳо қаҳр карда ба ин сӯ сарама гирифта омада будам. Акнун дар вақти пири ба он вилоятҳои дур рафта осон не. Дар роҳ, дар дашту кӯҳҳо мурда монам, мурдаамро гургҳо нахӯранд, гуфта метарсам. Лекин ту маро гӯр карда наметавонӣ, ман Доно мегӯию халос, дигар ҳеҷ кор аз дастат намеояд. Хайр, ҳав-ҳав мекунӣ, мегуррӣ, мегазӣ, ба гап гӯш мекунӣ, ҳамин! Дигар кор аз дасти ту намеояд, дасти кори надорӣ... Хай, ҳар касу ҳар чӣ, гуфтаанд, кори ту посбонӣ, кори ман боғдорӣ... Хайр, акнун бас будагист? Боз камтар пинем, замини харбуза об хӯрда мешавад, баъд ба хона меравем...

Ҳамин тавр буд мӯсафеди боғбон. Ҳаракат мекард, осуда наменишаст, лекин чорбоғ калон буд, як худаш акнун ба хамаи корҳо расидагӣ карда наметавонист.

Рӯзе ҳаво хунук буд, корҳои боғ ханӯз дуруст сар нашуда буд, ки худӣ бой ҳамроҳи Истад омаду гуфт, ки аз ҳамин рӯз сар карда ин писар ба корҳои боғдорӣ ба вай ёру мададгор аст.

– Рӯзибой-саркор! – гуфт бой таъкид карда, – акнун дукаса шудед, акнун ҳеҷ баҳонае надоред, имсол чунон кунед, ки ҳосили боғ даҳчанди порсола шавад, ба дарахту меваҳо офат нарасад, хама кор дар сари вақташ шавад, хуб?

– Хуб шудааст, хӯчаин! – гуфта монд Рӯзибой ва пас аз рафтани бой ба Истад мурочиат карда гуфт:

– Истадҷон, писарам, чӣ шуд, ки ту хизмати бойро ба калла гирифтӣ? Ё ки ҳа, фаҳмидам, фаҳмидам, аз бой қарздор шудӣ? Майлаш, парво нақун! Кори боғ мушқил не, ҳардумон чунон кунем, ки ҳам боғ обод шаваду ҳам боз ба қорҳои боғи худат фурсат ёбӣ! Хез, ман туро ба қорбоғ барам, як маслиҳат кунем.

Рӯзибой чакмани даридаашро ба китф партофту қорукашро ба по карда, берун баромад. Барфи дина боридагӣ кӯрпа шуда, ба рӯи замин хоб мекард. Шоҳаҳои дарахтон аз «серборӣ» ҳам шуда буданд. Сарқор ҷӯби дарозеро мисли асо дар даст дошт ва бо он ба шоҳаҳои бисёр ҳамшудаи дарахтон андак зада, онҳоро рост карда мемонд. Доно ҳам бо онҳо, хурсандона садоҳо бароварда, пеш-пеш ба барф ҷӯлида ме-рафт. Рӯзибой Истадро то ба қарибии ҳавзи қалоне, ки дар миёнаҳои қорбоғ буд, гирифта бурду мақсадашро фаҳмонид.

– Ин барфи охирин будагист, – гуфт вай ба ҷӯбдасти дароз така карда истода, – ҳамин кӣ барфҳо об шуданд, дарахтҳо бедор шудан мегиранд. Аз ҳама пештар бодом бедор мешавад. Ана, дар ин ҷо панҷ бех бодоми қоготӣ ҳаст, ки агар бе-хабар монем, албатта хунук мезанад. Бинобар ин аввалин қори ману ту ҳамин мешавад: ҳуди ҳамин рӯз беҳи дарахтхоро нимгаз-нимгаз қанда, ба ҳуди реша барф ҷо карда, бо ҳок пӯшонда хуб лағад мекунем, ки барфҳо саҳт шаванд. Вақто ки хунукӣ ба реша таъсир карда меистад, дарахт бедор намешавад, ба ҳамин дертар гул карда, аз ҳавфи аёсҳои бевақтӣ наҷот меёбад. Акнун биё, ман ҷои қаланду белу занбарҳоро нишон диҳам.

Истад, ки дар аввали омаданааш парешонхотир ва бедимоғ буд, охиста-охиста ба мӯйсафеди меҳнатии меҳрубон улфат гирифт ва хурсанд шуд. Шояд, гуфт вай ба дилаш, Рӯзибой ба ман падари дуйӯм мешавад?

Ҳамин тавр ҳам шуд. Истад дар зери дасти Рӯзибой бо шавқу завқ қор карда, ҳунар меомӯхт. Рӯзибой ҳам ба Истад аз дилу қон қор омӯхта, асрорҳои ҳунари боғдориро қушода меод. Чӣ ҳел карда дарахтҳои мевадорро – себ, нок, бихӣ

барин сардарахтихоро аз офатҳо, аз кирм задан нигоҳ доштан мумкин; бехтарин пайванд кадом аст; ба ниҳол кай об додан, кай ба зери онҳо пору рехтан, кадом дарахтро дар кучо шинондан ва мисли ҳамин нозукиҳои боғдориро ба Истад меомӯхт.

Истад ҳар пагоҳ аз хона якто нон гирифта, ба чорбоғ ме-рафт ва бо ҳамроҳии Рӯзибой кор карда, вақти пешин бо ҳамроҳии ӯ нону чой ва агар бошад ягон мева (масалан, тут) меҳӯрд, шабона аз ҳавли боз ягон дами гарм (зиёдатии сари дастурхони бой) меомад, меҳӯрданд, баъд мӯйсафед ба ӯ рухсат меод, ки ба хонааш равад. Вақтҳои мешуд, ки Рӯзибой ба ҳавлии Истад омада, ба боғчаи ӯ нигоҳубин мекард ва маслиҳатҳо меод, ки бе ӯ Истад бояд чӣ кунад.

Ҳамин тавр, ҳарчанд саҳт бошад ҳам, рӯз мегузашт ва Истад аз боғбон хеле хурсанд ва миннатдор буд. Дар натиҷаи меҳнат ва ғайрати Истад ва кордоии боғбони пир ин сол боғ хеле обод шуда, дарахтҳо пурбор гашта буданд. Муҳаммадаминбой ҳар вақт ба чорбоғ омада меистод, ободии онро медид, вале ҳеҷ гоҳ меҳнати Истад ва Рӯзибойро кадр намеод ва сари онҳоро сила намекард, баръакс дӯғ мезад, пӯписа мекард ва агар шохи ягон дарахтро шикастагӣ бинад, доду фарёд мекард ва онҳоро ҳақорат меод.

Истад умуман ҷавони бамулоҳиза, вазнин ва боодоб буд, лекин агар касе ба иззати нафси ӯ расад, зуд оташин мешуд ва худро гум карда мемонд. Бинобар он дар муддати яксола хизматаш, вай чандин бор бойро аз хонаи Рӯзибой ҳай карда фиристод ва дар натиҷа шаттаю шаллоқи бисёре хӯрда, чандин бор дар зинхонаи ҳавлии бой ҳабс шуда хобида буд. Оҳиста-оҳиста бой аз доштани ин тавр ятими гарданғафс ва шӯришгар безор ҳам шуд. Ҳатто як-ду бор оқсақолро ҷег зада маслиҳат кард.

— Бо ин гарданғафси ҷарс чӣ кор кунам? Бо задан, бо тарсондан мақсад ҳосил намешудагӣ барин... агар ба гарданаши пули қарзам намешуд, кайҳо зада ҳай мекардам. Кошки шумо ягон илоҷе карда аз вай пули қарзро, лоақал нимашро рӯнда медед?

Оқсақол ҳам ҳайрон мешуд:

– Дар бисоташон чизе надоранд, як богчаю як дар, хавлии хароб доранд, ки вай ба шумо лозим не. Бехтар ки худи шумо мулоимтар шавед, бо гапи хуш аҳмақ карда, хуб кор фармояд.

Пас, бой маҷбур шуда бо Истад муомилаи хуб мекардагӣ шуд ва дар пеши ӯ ба мӯйсафед ҳам гапи саҳт намезад. Инро хис карда Рӯзибой ба ҳаққи Истад дуоҳо мекард ва муҳаббаташ ба ӯ садчандон мегашт.

Рӯзе аз Бухоро Ҷӯра-Қаровулбегӣ ном ошнои бой меҳмон шуда омад. Вақти тобистон, аини гармии ҳаво буд, бинобар он бой меҳмонашро ба чорбоғи таърифиаш чо дод. Бо фармони бой растаҳо, гирди ҳавз ва ҳама чои боғро рӯфта, озода карданд, суфаи канори ҳавзро бошишғаҳи меҳмон карданд, қолину гилемҳо партофтанд, кӯрпаю кӯрпачаҳо паҳн карданд сӯзаниҳо овехтанд ва мисли хонаи арӯс оро доданд. Баъд бузу гӯсфандҳо кушта зиёфати калоне тартиб доданд.

Ҷӯра-Қаровулбегӣ бо супориши махсусе ба вилояти Ҳисор омада буд, бо худ шаш нафар сарбоз ҳамроҳ дошт, гирудор ва савлаташ аз мири Ҳисор монданӣ надошт. Ба хизмати меҳмонҳо бой ҳамаи хизматгоронашро сафарбар карда бошад ҳам, бори гарони ин зиёфат асосан ба сари Истад ва мӯйсафед афтада буд. Бонӣ ва саробонии ҳафт сар аспи меҳмонҳо, рӯзе чор-панҷ маротиба ба растаҳо ва гирду атрофи ҳавз об пошида рӯбучин кардан, меваҳои навъи аъло чида овардан ва боз корҳои майда-чуйдаи бисёре...

Ҷӯра-Қаровулбегӣ, ки пештар қиморбози машҳур буд, шаш сол пеш аз ин бо дудӣ ва одамқушӣ ба ҳабе афтада буд. Аммо ба воситаи дӯстони мансабдораш зуд аз ҳабе озод шуду лекин ба таври маҷбурӣ ба сарбозӣ дароварданд. Ҷӯрақиморбоз сарбозиро барои худ ҷазо не, балки воситаи бисёр хубе ба иҷрои мақсадҳои нопокаш донист. Вай боз қиморбозӣ, фиребу макрро давом дода, дар андак муддат дахбошӣ, баъд чевачӣ ва ниҳоят қаровулбегӣ шуд. Азбаски дар бераҳмӣ ва одамқушӣ мислу монанд надошт, ӯро ҳамеша ба сари фуқарои шӯришбардошта мефиристоданд ва ӯ ҳамеша шӯришхоро зер карда, хонумонхоро хароб карда, бо ўлча, торғуқ ва ҳадяҳои бисёр ба саркардагон бармегашт. Ин

дафъа ҳам ҳамин хел суноришро ба ҷо оварда, дар бозгашт ба дӯсти қадимии худ Муҳаммадаминбой меҳмон шуд.

Рӯзи аввал ба меҳмондорӣ калоншавандаҳои қишлоқ ҳам омаданд, меҳмонҳои бисёре чамъ шуданд, то бевақтии шаб зиёфатхӯрӣ, чойнӯшӣ ва сӯхбат карда нишастанд. Рӯзи дигар ба шикор баромаданду як оху зада омаданд ва шабона гӯшти оро кабоб карда, майнӯширо сар карданд ва баъди майнӯшӣ ба кимори бучул нишастанд. Истад дуруст намедонист, ки киморбозӣ чист ва барои ҷӣ одамҳои калон бучулбозӣ карда мешавад, лекин Рӯзибой ба ӯ фаҳмонида медод. Шаб бевақт шула бошад ҳам, ба Истад рухсати ба хона рафтан набуд. Бой, Ҷӯра-Қаровулбегӣ ва шаш нафар сарбоз «гардкам» гӯён кимор мезаданд, дар байн пули бисёре радду бадал мешуд. Ниҳоят, Истад ва Рӯзибой, ки дар назди хонаи худ, ба рӯи сабзаҳо сӯхбат карда менишастанд, якбора фаҳмида монданд, сари ҳавзбудагон баланд-баланд сухан карда ба болон ҷӣ чизе баҳс мекарданд ва пас аз ҳамин диданд, ки бой аз суфа фаромада, ба сӯи онҳо меояд. Рӯзибой ва Истад ба хурмати ӯ аз ҷо бархостанд. Бой мағсона қадам гузошта, ба онҳо наздик шуду дар шӯълаи чароғ ду касро дида пурсид:

– Кӣ вай, кӣ? Рӯзибой? Ҳа, Рӯзибой! Вай кӣ? Э, воқеан, ин, ин, ана вай...

Бой боз наздиктар омада, ба рӯи Истад андак синча карда, баъд хандид:

– Ман туро дузд гумон кардем, – гуфт вай қомати худро рост карда, – барои ҷӣ овоз намебарорӣ?

– Дар ин ҷо будани маро медонистед, хӯчаин! – гуфт Истад.

– Ман аз кучо донам?! Ба пеши меҳмонҳои ман сад кас омада рафт...

– Худатон ба ман иҷозат надодед, ки ба хона равам.

– Не, иҷозат намедихам, то меҳмонҳо хоб накунанд, ҳеч кас! Ҳа, хайр, ман ба ту, Рӯзибой, қор дорам...

– Лаббай хӯчаин! – гуфт Рӯзибой.

– Ман, медонӣ-ку, имшаб димоғҷоқӣ карда, камтар пул бой додам, ҳозир дар қиса як пули сиёҳ ҳам намонд. Ба ҳавли қас фиристонам гӯям, шаб торик, мабодо гуфта намешавад,

замона ҳодис... ҳа! Ман медонам, ки ту пули саришта кардагӣ дорӣ, ана аз ҳамон пул ба ман як... як... бисту панҷ сӯм дода ист, бо фоидааш гардонда медихам.

Рӯзибой хайрон шуда ба сӯи Истад нигоҳ карду баъд гуфт:

– Хӯчаин, дар ман пул чӣ кор кунад?

– Дорӣ, бисту панҷ сӯм дорӣ, фиребгар!

– Дуруст, бисту панҷ сӯм ҳаққи ман ҳаст, лекин шумо онро ханӯз ба ман надодаед.

– Э, э, боз ман қарздор шуда баромадам-ку?

– Ҳа, шумо бисту панҷ сӯм музди якунимсола меҳнати маро надодаед, хӯчаин!

– Ин сафсагаҳоро монда ист, пула барор! Ба ту меғӯям, мардак, ман қатӣ ҳазлбозӣ наку!

Бой аз гиребони Рӯзибой саҳт дошта гирифт. Дар дастҳои пурзӯри вай Рӯзибойи пир мисли як бозича буд. Ин ҳолро дида Истад якбора дар ғазаб шуд, хост ки пеш ояду Рӯзибойро аз дасти бой ҳалос кунад, худӣ бой мӯйсафедро ба сӯи хонааш тела дода, сар дод.

– Канӣ, пула барор!

– Пул надорам, даромада худатон бинед, хӯчаин! – гуфт нафаскашон мӯйсафед. – Ба ҳаққи худо ва пайгамбар, ки ду моҳ ин тараф рӯи пулро надидам.

– Номайкул қардӣ, ту дурӯғгӯӣ! – гуфт боз ба мӯйсафед часпида бой. – Ҳозир агар ёфта надихӣ, бугӣ қарда, қоната мегирам! Ман ба ту ҳазл намекунам, ман пул бой додагӣ, мефаҳмӣ, пул бой додагӣ!

Бо ин суханҳо вай боз аз гулӯи мӯйсафед дошта гирифт ва ба девори хона ҷафс қарда бугӣ қарданӣ шуд. Лекин ин дафъа азоби мӯйсафед дер нақашид, дасти тавонои Истад аз паси елкаи гардани вай саҳт гирифт ба қафо қашид ва баъд чунон тела дода фиристод, ки бой вовайлоқунон рафта ба даруни ҷӯй афтод. Овози доду фарёди бойро шунида Ҷӯра-Қаровулбегӣ ва сарбозҳо давида омаданд, бойро аз даруни обу лой гирифта бароварда, бо фармони вай Истадро ба зери муштӣ лағад гирифтанд.

– Хайр, бас! – гуфта Ҷӯра-Қаровулбегӣ фармон дод. – Ҳардуяшро ҳам ба ин хона дароварда аз болояшон дарро

бандед. Ман пагоҳ ҷазои ин ҳаромизодаро худам дурустакак дода мемонам.

Пас боз ба сари хавз, ба болои суфа рафтанд, либосҳои бойро, ки тамом тар ва лой шуда буд, аз танаш кашида, чома ва камзулҳои худашонро пушониданд, баъд ба вай як нимкоса май рехта дода, сабаби воқеаро пурсиданд. Бой мухтасар гуфт, ки вай пули худаш додагиро пурсидааст, мӯйсафед мункир шудааст, ана вай лаънатӣ ўро зада афтондааст. Дар он ҳол Ҷўра-Қаровулбегӣ ки дар қимор болодаст буду ҳамаи пулҳоро бурда буд, шармандаёна хандиду гуфт:

– Майлаш, аз сар бозӣ мекунем!

– Ман пул надорам, – гуфт мастона хандида бой.

– Ҳамин писаракро гарав монед! – гуфт қаровулбегӣ. – Майлаш, бачаҳо зада ўро афғор карда бошанд ҳам, вай ба ман даркор.

– Майлаш, – гуфт бой, – ҳамон ёғӣ азони шумо. Задем, гардкам!

Боз дар байн бучулҳо афтоданд, боз бозӣ давом кард...

* * *

Ҳавлия Қарокӯлибои машҳур, ки дар гузари Чордараи Бухоро буд, он рӯз нисбат ба дигар рӯзҳо серрафғуойтар шуда буд. Ҳар замон эшонҳо, қорихо, табибҳо меомаданд, ба меҳмонхонаи калон мебаромаданд. Хешу таборҳои бой, меросхӯрҳо ва ёру ошноҳояш чамъ шуда буданд.

Даҳ рӯз мешуд, ки бой ба бистари беморӣ афтода ва аз гулӯяш чизе намегузашт, таби баланд баданашро месӯхт. Гоҳ баҳуд, гоҳ беҳуд буд. Сафсата ва ҳазён мегуфт ва менолид. Табибҳои машҳури Бухоро аз табобат очиз шуданд. Намедонистанд, ки бо чӣ даво ба дарди ӯ дармон шаванд. Зану духтарҳо мегиристанд, Ғаниҷон-бойбача, ки писари эрка ва меросхӯри асосии вай буд, бо ҳаяҷон ва ташвиш даромадабаромада мегашт, ҷои нишастан ба худ намеёфт, оромӣ қарор надошт.

Ба сари болини бемор дӯсти наздики вай, гумошта ва наздиктарини каси вай – Элмуродбой кунгуротӣ менишаст. Ҳар

гоҳ ки бой ба хуш ояд, ўро чег мезад ва ба гўшаш ким-чиҳо мегуфт, васият мекард.

Нихоят як рӯз бой гуфт:

– Агар аз ҳамин дард сихат шуда хезам... як гулому... як канизамро барои... савоб, дар роҳи худо... озод мекунам.

Инро гуфту беҳуш шуд. Элмуродбой кунгуротӣ, ки дар лабонаш аз гуфтаи бой ғир табассуми шисхандомезе пайдо шуда буд, латгаро тар карда ба пешонаи сўзони ӯ гузошт.

Дар ин дам аз дари дахлез дағалона сулфа карда, Қўра-Қаровулбегӣ ба хона даромад. Вай дар лабони Элмуродбой табассумро пай бурда, гумон кард, ки аҳволи бой беҳтар аст ва бинобар он бо овози дупўста, беибо ва баланду барҳаво салом гуфту ба бистари бемор наздик шуд. Касе ба вай ҷавоби салом надод ва таклифе ҳам накард. Бинобар он қаровулбегӣ андаке ранчидахотир гашту бо ҳамон ҳолати ростистодагӣ гуфт:

– Бойбобом нагзанд?

Элмурод ба бинии бой пахтаи сиркоолудро бӯй кашонда истода гуфт:

– Бойбобонгиз нагз! Лекин хушлари чойда йўк... ултур!¹

Қаровулбегӣ ин кунгуроти дағал ва теззабонро бад медид. Лекин медонист, ки вай одами эътимодноки бой аст ва суханаш ба ҳар ҷо мегузарад. Бинобар он бисёр вақт дандон ба дандон монда, суханҳои теги ўро напунидагӣ барин мешуд. Ҳоло ҳам аз поёни пой бой, ба рӯи кўрпача нишасту ба рӯи бемор диққат кард. Бой андак-андак ба хуш меомад ва ниҳоят як «уф» гуфту чашм кушод ва бо ёрии Элмурод як култ шарбат нӯшид.

– Қўраи киморбозат омадааст! – гуфт Элмурод ба забони ўзбакӣ ба бой хитоб карда. – Аҳволи саломатии туро мепурсад.

Бой як чашм пӯшида монда, гӯё «хайр, майлаш» гуфтагӣ барин шуд.

– Ман ба мулки Ҳисор рафта будам, – гуфт Қўра-Қаровулбегӣ. – Бо супориши ҷаноби олий шӯриши ёғихоро

¹ Лекин хушашон ба ҷо нест... Шин.

пахш карда омадам. Ин дафъа аз қарзи шумо халос шавам гуфта, ба хизмататон як гуломбачаи нағз овардам...

– Агар нӯшдору меовардӣ, ман мегуфтам, ки бале! – гуфта монд Элмурад.

– Гуломбачаи хабдахсола, хушрӯй, бакуват, – гуфт ба Элмурад аҳамият надода, қаровулбегӣ. – Лекин ҳозир андак бемор, дар роҳ афтода сараш ва китфи росташ маҷрӯҳ шуд.

– Дарди бад, давои бад! – гуфт хандида Элмурад. – Ба одами касал гуломи касал даво мешудааст!

Бой бо чашмаш ишораи «майлаш»-ро дод, Чӯра-Қаровулбегӣ таъзим карда, аз ҷо бархоста рафт.

Як рӯз баъд бой арақ карда тамои ба хуш омад, як шӯрбон мург пурсида хӯрд ва бо атрофиянаш андак-андак сӯхбат кард. Элмурад ҳамчунон ба сари болини вай буд. Бо соҳибдавлаташ беибо гап зада, гоҳо хешу таборҳои ӯ ва авлодонашро расво карда мемонд.

– Шабу рӯз аз таи дар наҷунбида, зудтар ба ин хона омадани Азроилро меҳостанд, лекин ба муродашон нарасиданд, ба ҷои Азроил Чӯраи қиморбоз омад, ба ту як гуломи касалу маҷрӯхро овард ва ба дарди бад давои бад кард. Аз пою қадами он гулом ту сихат шудӣ.

Аз гапҳои вай бой хандид.

– Шӯхире мон, масхара! – гуфт вай ба Элмурад. – Ба ман худо шифо дод. Ба даргоҳаш ҷӣ некие аз ман содир шуда будааст.

– Рост мегӯям, – гуфт Элмурад. – Ман баромада гуломи овардагешро дидам, дар кунҷи саисхона лӯнда шуда, нолида хоб кардааст. Сараш кафидагӣ, чароҳати сари китфаш бӯй кардааст... Ҳарчанд ки номаш Истад будааст, лекин ноистода, ба ту қурбон мешудагӣ барин.

– Чӯра-Қаровулбегӣ овардагӣ? – пурсид бой.

– Ҳа, – гуфт Элмурад. – Аз ту қарздор будааст, ба ҳисоби қарзаш монда рафт. Акнун ту ҳам аз қарзат мегузарию ҳам ин гуломро аз пули худат табобат мекуӣ. Ману ту ҳамеша ба балои чӯраҳои қиморбоз мондагӣ!

Бой фикр карда истоду пас аз муддате гуфт:

– Ман ваъда карда будам, ки агар сихат шавам, як гулому

як каниз озод мекунам. Рафта гӯед, ман он гуломбачаро озод кардам. Ҳозир хатти озодии ўро навишта биёред, аз сари ман гардонида, бурда ба дасташ диҳед, равад, озодаш кардам.

Элмурод мўйлабашро тофта истода, бо табассуми захроке ба бой нигоҳ мекард:

– Ҷўра киморбоз туро фиреб дод, – гуфт вай. – Аммо ту худоро фиреб додӣ. Бало ту, карокулӣ!

Истади мачрӯҳ ва боз як канизи пирро, ки ҳеч касаш набуд, ба кӯча партофтанд. Кампири сарсаҳт гирифта-гирифта, аз бағали Истад дошта, то ба сахни пеши масҷид бурд. Дар он ҷо ба пойғаҳи хонаи худо, дар мадди назари мардуми худонараст Истадро ба рӯи санг хобонида, худааш гирифта нишаст, то ки мардум ба онҳо раҳм кунанд ва сарпаноҳе диҳанд.

Истад аз рафтани хуни бисёре тамом беҳол шуда монда буд, дармон надошт. Чароҳати сараш ва китфаш ҳоло чандон хавф надошта бошанд ҳам, лекин бемадорӣ ва гуруснагӣ кори ўро карда буданд. Агар ҳоло қувват ва мадор медошт, ин хатти озодиро ба чашмаш молида, ба сӯи кишлоқашон медавид ва хоки он ҷоро ба чашмаш тўтиё мекард. Аммо чӣ кунанд, ки мадор надорад ва шояд, дигар ба диёри худ нарасида, дидори наздикони худро надида аз дунё чашм менӯшад...

Ин хаёлу андешаҳо ҷавони бадбахтро маъюс ва ноумед мекарданд. Аз чашмони вай ашки ҳасрат ва надомат ҷорӣ мешуд. Кампир бошад, ба мардуми роҳгузар ва намозхон илтиҷо мекард ва мегуфт, ки ба ҳаққи худо ба онҳо раҳм кунанд, онҳо гулом ва канизони озодкардашуда, бехонумон, бекасу кўй ва бенавојанд. Ҷое надоранд, ки раванд, сарпаноҳе надоранд, ки даме осоянд, касе надоранд, ки ба онҳо раҳме кунанд.

– Мардум, эй халқи худо, раҳм кунед, чизе садақа диҳед, сарпаноҳ шавед!

Бегоҳирӯзӣ аз се-ҷор пули сиёҳ, ки баъзеҳо садақа дода буданд, кампир дута ноне хариду хўрданд ва аз офтобаи таҳоратии сахни масҷид каме об хўрда, дар ҳамон ҷо гунуданд. Бомдод, вақте ки сўфии гузар барои азон гуфтаи омад, боз ҳар ду гадоро дар ҳамон ҷо дид, ки пас аз намози

хуфтан дида буд. Ба дили вай раҳм омад, ба хаёлаш фикре расиду ба сари онҳо рафт.

— Кампир, — гуфт вай, — магар хонаю ҷоё надорӣ? Ин писарат? Кият мешавад? Ҳа, ин ҳам бехонумон? Хайр, майлаш, агар розӣ бошӣ, ман туро ба хона гирифта барам, ба занам дар пухтупаз ва корҳои хона ёрӣ медиҳӣ. Лекин ин писарак дар ҳамин ҷо монад, боз ягон худҷӯе ёфт мешудагист.

Сӯфӣ кампирро гирифта ба хонааш бурд. Зани вай ходими гузар буд. Аз пагоҳ то шаб дар тӯйҳо ва маъракаҳо хизмат карда мегашт, дар хона ягон касе набуд, ки барои сӯфӣ оби таҳорат диҳад. Аммо ин кампир ба вай хизматгори беминнат мешавад.

Истад дар сахни масҷид рӯзи дигар ҳам нолида хобид, касе набуд, ки он нотавонро сарпаноҳ шавад, ба дардаш дармон диҳад, ба танаш қувва ва равон бахшад. Баъзеҳо ба ҳоли ӯ тараҳхум мекарданд, мегиристанд ҳам, вале илоче надоштанд, худашон мисли вай бенаво буданд, худашон ба даргоҳи касон хизмат мекарданд. Баъзеҳо садақа гӯён ба пеши вай нон, пул, хӯроқӣ мепартофтанд, аммо ҳеч кас маҷрӯҳи бенаворо паноҳ наметшуд.

***

...Дилором-каниз дар бистари беморӣ хобида, ба набераи ба ҷон баробари худ, ин қиссаи ғамангезро нақл мекард. Фирӯза ба ҳоли зори Истад гирифта мегуфт:

— Наход ки ҳеч кас ба вай ёрӣ налӯд?

— Ёрӣ доданд, — гуфт кампир. — Вақти намози аср буд, ки ба сари вай, ба сари Истади маҷрӯҳ ва бемадор як зане омад. Вай қадбаланд ва ҷӯнг буд, овози ғафси мардона дошт, ба сараш фаранҷӣ бошад ҳам, чашмбандаш бардоштагӣ буд. Бинобар он ба ҳоли зори ҷавони маҷнун зуд пай бурду пурсид, ки магар вай касе надорад? Истад нолиду сухане нагуфт. Сӯфии гузар, ки дар он ҷо ҳозир буд, воқеаро ба занак фаҳмонид. Он гоҳ он зан ба ҷавоне, ки дар болои ароба менишаст, нигоҳ карда гуфт: «Биё, ин бечораро бардошта ба ароба бор кунем!» Ин зан ман будам ва он маҷрӯхро ба ароба бор карда, бо худам ба чорбоғи Латифбой, ки дар беруни

дарвозаи Қароқул буд ва ман дар он ҷо истиқомат мекардам, гирифта бурдам...

– Шумо аввал дар чорбоғ истиқомат доштед? – пурсид таачҷуб карда Фирӯза. – Вай чорбоғи кӣ буд? Барои чӣ аз он ҷо омадед?

– О... – гуфт кампир, – якбора чизи бисёреро аз ман пурсида мондӣ. Ба ин саволхоят бо як-ду сухан ҷавоб дода наметавонам. Сабр кун, андак дам гираму пас ба ту аз аввалаш фаҳмонам. Ту ҳоло намедонӣ, ки ин пирканизат аслаш аз кучо ва чӣ балохоро аз сар гузаронидааст!

* * *

– То ба баландӣ набароӣ, ҳамвориро набинӣ, то рӯз набинӣ, маъноӣ рӯзгорро нафаҳмӣ! – мегуфт падарам ба ман. Вай худаш марди рӯздида, чафокашида ва гармию сардии замонаро аз сар гузаронида буд. Мо дар Боғи Шамоли Самарқанд, дар кишлоқи калоне истиқомат доштем. Дехконӣ мекардем, майда боге доштем, ки аз меваи он фурухта ба рӯзгор сарф мекардем. То ба он рӯзе, ки падарам ба ман ин суханхоро гуфта ба насиҳат сар кард, ман яке аз бегамтарин махлуқон ва яке аз шӯхтарин ва баттолтарин духтарони кишлоқ ба шумор мерафтам. Ба расидагӣ мерасидам, ба нарасидагӣ санг мепартофтам. Ҳамаи духтарони қадраси кишлоқ, ки ҳамсиннони ман буданд, аз ман метарсанд. Ҳатто духтарони оқсақол ва бои кишлоқ ҳам аз ман мулоҳиза мекарданд. Зеро ки ман аз онҳо наметарсидам, дар як дам масҳара карда, расвояшонро мекашидам. Боиси ин ҳамон буд, ки ман чаққон, тавоно, хунарманд ва кордон будам. Дехконӣ, боғдорӣ, молпарвариро медонистам. На ин ки фақат корубори хонадони худамонро пурра аз ўҳда мебаромадам, ҳатто ба дигарон ҳам рафта ёрӣ меодам. Дар вақти ангурканӣ маро аз боге ба боге мебурданд, дар тайёр кардани мавизи обичӯш ман назир надоштам. Аз харбуза шишӣ месохтам, тутмавизҳои чормағзии ман тайёр кардагиро агар хӯрӣ, мазааш аз даҳонат намерафт. Бинобар он даъвоям қалон буд ва касеро писанд намекардам, магар як писарбачаро, ки номаш Иброҳим буд ва дар ҳамсоягии мо хонаю боғ дошт.

танд. Иброҳимро ман дӯст медоштам, барои ҳамин ки вай писараки дилшикаста, модараш мурда, ба дасти модари ӯгаи золим монда буд. Модари ӯгаи шабу рӯз ӯро азоб меод, корҳои саҳт мефармуд ва ягона тасаллию умеди вай ман будам. Аз ман сирру асрори пӯшидае надошт ва ҳамеша ба ман дарду ҳасрат мекард.

Як рӯз дар боғ ангур канда, ба модарам ёри дода гапта будам, ки нохост аз боғи ҳамсоя, аз боғи Иброҳимчонино овози доду фарёд баромад. Корамро ба ҷо мондаму як хез карда, аз девор ҷаҳида, ба боғи Иброҳимино гузаштам. Бинам, Иброҳими бечораро модари ӯгаи хобонда, бо шохан дарахти зардолу зада истодааст. Шохан дарахти зардолу бисёр саҳт ва хордор мешавад, либосҳои касро пора-пора карда, баданро хуншор мекунад. Ман ҳайрон шудам, ки барои чӣ Иброҳим аз ҷояш хеста, муқобилият намекунад. Пештар рафта бинам, ки дасту пояшро бастаанд. Баъд фаҳмам, падари нодони вай дасту пой писарашро баста ба модари ӯгаи супурдааст, ки ҷазояшро диҳад ва худаш аз боғ баромада рафтааст. Ман тоқат накардаму давида рафта, як тела додам, занаки золим лӯнда шуда рафта ба даруни лойкаи ҳавз афтод, баъд дасту пой Иброҳимро кушода гуфтам, ки гурез! Иброҳим ҳам, ки дард аз ҷонаш гузашта буд, гурехта рафт. Ман ба ҳоли занак, ки ба лойка часпида монда, аз даруни ҳавз баромада наметавонист, хуб хандида ба боғамон гузаштам.

Бегоҳии он рӯз падари Иброҳим ба ҳавлии мо омада аз ман ба падарам шикоят кардааст ва баъд аз рафтани ӯ, падарам маро ҷег зада ҷанг кард ва баъд суҳанҳои ҳикматомез гуфт:

— То ба баландӣ набарой, ҳамвориро набинӣ, то рӯз набинӣ маънои рӯзгорро нафаҳмӣ! Ту ханӯз ҷавон ҳастӣ, аз худат калонхоро бояд ҳурмат кунӣ! Модари Иброҳим ӯгаи бошад ҳам, модар аст ва ҳақ дорад, ки фарзанди худашро адаб кунад, занад. Аммо ба ту чӣ, ки ба миёна мебарой?!

— Иброҳимчон бачаи ганда не, — гуфтам, — вай шабу рӯз кор мекунад, ҳеҷ бозӣ намекунад. Модари ӯгаи дилсаҳт ва бераҳм аст. Вайро бо шохан дарахти зардолу зада, баданашро

афгор мекард, ки ман рафта халос кардам. Занакро, ба хавз тела додам.

– Нағз кардӣ! – гуфт оҷаам. – Ҳаққи он хел бераҳмҳо ҳамин.

Лекин падарам ба фикри модарам ҳамроҳ нашуд:

– Ин тавр нағӯй! – гуфт. – Ҳар чӣ ҳам бошад, модар аст, аз инҳо як курта пештар даронидааст ва хурматаш ба ҷавонҳо фарз аст!

– Калонҳо агар нағз бошанд, ҳеҷ кас онҳоро озор намедихад, ҳама хурмат мекунанд. – гуфтам мани маҳмаддоно ба раҳмати падари бузургворам. – Ана, шуморо ҳама хурмат мекунанд. Ман ба болои сарам мебардорам.

Падарам хандиданду дигар чизе нагуфтанд;

Пас аз ин ҳодиса муҳаббати миёни ману Иброҳим даҳчандон зиёд шуд. Оҳиста-оҳиста мо ба ҳамдигар чунон дӯст ва меҳрубон шудем, ки як рӯз агар ҳамдигарро набинем, бетоқат мешудем. Ин дӯстӣ ва муҳаббати моро модарам фаҳмида бо падарам маслиҳат кардааст ва онҳо дар байни худ қарор додаанд, ки тирамоҳи соли оянда, насиб шавад, тӯй карда, моро хонадор мекунанд. Ин хабарро шунида ману Иброҳим боз ҳам хурсанд шудем ва шабу рӯз мешумурдем, ки кай ин тобистон мегузарад, кай зимистон мешавад, кай тирамоҳи соли оянда мерасад...

Падарону модарони мо дар вақти ният карданашон «насиб» нагуфта будаанд магар, ки ба орзуяшон расида натавонистанд. Ҳамон сол ба нияти тӯи ман падарам қариб ҳамаи ҳосилоти гандум, ҷав, меваҳоро фурухтанд, як гӯсфанд, як гӯсола хариданд, ба пули мондагӣ барои ман як сандуқ либосворӣ ва ҳалқа, ангуштарин ва дастпонаҳои нукрагин хариданд.

Аммо зимистони он сол ягон бор ҳам барф наборид, дар аввали баҳор барфҳои сари кӯҳҳо ҳам об шуда рафтанд ва пас аз Наврӯз ҳаво гарм шудан гирифтун дар вақти гули сурх сабзаҳо зард шуданд. Заминҳои кишти мо аз беоби қоқ шуда, ягон дона тухми партофтагемо насабид. Бисёриҳо хоки заминро элак карда, аз он гандуми партофтаашонро ҷудо карда гирифтанд, мо ҳам бо падарам хоки заминро элак карда, ан-

дак гандум ба даст овардем. Дар охиртарҳои баҳор ва аввали тобистон рафта гушнагию қаҳти авҷ гирифт. Мо гӯсфанду гӯсоларо фурухта орд харидем, нашуд. Баъд ҳамаи он чӣ ки ба тӯи ман харида шуда буд, ба бозор, ба нархи арзон, ба чаллобони ғалла рафт. Аммо боз ба дарди мо даво нашуд. Гуруснагӣ ва фалокат дар гирди хонаи мо мегашт. Дар кӯчаҳои кишлоқ аҷал аспаки метохт. Мардум пустилохи дарахтон, решаи гиёҳхоро қанда мехӯрданд ва аз гуруснагӣ беҳол, аз хӯрокҳои нобоб варама карда буданд. Аммо савдогарҳо, ғаллачаллобҳо мисли вабо пеш-пешӣ аҷал давида мегаштанд. Аз бадбахтии мо хонаи кайфу сафо месохтанд. Онҳо ҳамаи он чӣ ки қимат дошт, аз ҳавлиҳои кишлоқ ба ивази як каф чав ва як коса гандум қашида бурданд. Дехқонҳос, ки худашон гандумро рӯида ба шаҳр меоданд, акнун аз шаҳр гандумталаб шуда буданд. Ниҳоят, дигар ба мардум чизе намонд. Он гоҳ бачаҳои худ, фарзандҳои худро ба фуруختан сар карданд. Инро шунида падару модари ман мегиристанд ва меғуфтанд, ки онҳо аз гуруснагӣ мемиранд, лекин ягона дилбанди худро ба пулу ба чиз намефурушанд. Ман мисли писарбачаҳо фалаҳмон ва қамонак сохта, мусича ва гунҷишқоро шикор мекардам, аз лаби дарёи Зарафшон, ки обаш намонда буд, рафта баъзе алафҳои худрӯро қанда меовардам ва падару модарамро мебарваридам. Лекин кӯшишҳои ман бедарак буд. Онҳо рӯз то рӯз сусттар ва бемортар мешуданд. Як рӯз шунидам, ки аз Бухоро Латифбой ном як бой қалон омада, барои худааш аз ин ҷо гулому қаниз меҳаридааст ва модари ӯгаи Иброҳимҷон рафта ба нархи як қувол гандум ӯро фурухтааст. Инро шунида, оҳиста – оҳиста ба хонаи ҳамсоя гузаштам, ки гандум бирён карда зану шӯ хӯрда истодаанд.

– Иброҳимҷон қанӣ? – гуфтам.

Онҳо ба ман ҷавобе наоданд. Ман дониستم, ки овози мардум рост будааст. Аз худи ҳамон ҷо рост ба хонаи оқсақол рафтам. Гуфтам, ки агар Иброҳимҷонро ба як қувол гандум фурухта бошад, маро ҳам ба вай ҳамроҳ қунад, лекин ба ивази ман ба падару модарам як қувол гандум ва як кӯза равған гирифта диҳад. Оқсақол миёнарав буд – ба бой қани-

заку гуломбача ёфта меод, ба мардум гандуму пул гирифта меод ва аз миён ҳаққи худашро ҳам нағз карда, рӯёнда мегирифт. Оқсақол, ки аз муҳаббати ману Иброҳимҷон хабар дошт ва ҳоли фаной падару модарамро медонист, гуфт, ки:

— Майлаш, духтарам, ман коре мекунам, ки ҳам лаъл ба даст ояду ҳам ёр наранҷад! Яъне бо гуфтаи ту ва ба ивази як чувол гандуму як кӯза равған туро ба бои бухорой медахам, лекин илтимос мекунам, ки туро ба Иброҳимҷон никоҳ карда диҳад. Ман боварӣ дорам, ки Латифбой ба ин шарт розӣ мешавад. Зеро ки фарзандҳои шумо ҳам гулому канизи хоназодаи вай мешаванд... дуруст?

Ман ба ҳар шарт розӣ будам, зеро ки бо ин кор ман аз як тараф ба дилдорам мерасидам, аз тарафи дигар падару модарамро аз марги гуруснагӣ ҳалос мекардам. Агар ин корро худам накунам, падару модарам мемуранду маро намефурӯшанд.

Ана ба ҳамин тариқ, гӯё ман худам худамро ба канизӣ додам. Илоҳӣ ба сари ҳеч як бандаи мӯъмин он рӯз нарасад ва ҳеч як фарзанди инсон аз он шербати талхе, ки ман чапидаам, начашад, ки ин ба гуфтаи осон аст: худам худамро фурӯхтам! Агар кор ба қону корд ба устухонаш нарасад, қадом бандаи озод худро ба қайду банди асирӣ медахад?! Агар замона ба сари мо он балои қаҳтӣ ва гуруснагиро намеовард, шумшакли Абдулатифбой ба кӣ лозим буд?!

Ман ба ҳавлӣ баргаштам, ки охири бор падару модарамро дида, бо ҳавлию ҷо ва манзиламон, ки дар он ҷо таваллуд шуда, айёми кӯдакӣ, ҷавонӣ ва хушбахтиҳои худро гузаронидаам, видоё намоям. Падарам ба рӯи гилемпора ва ҷағбутҳои кӯҳна, ки номаш бистар буд, дар ҳолати нимбеҳушӣ ҳоб мекард. Модарам мисли мурдаҳои гӯр лоғар, бехун, бо чашмони ба косахона фурӯрафта ва дастони ларзон ба ҳалки падарам об мечаконид. Оқсақол ба ман як ду каф орд дода буд, зуд онро ба дег андохтаму таф додам ва ба он камтар об рехта атолае пухтам, ба ду коса кашида ба пеши падару модарам гузоштам, худам дегро лесида қаноат кардам. Падару модарам аввал бе ҳеч гап атоларо хӯрданд, баъд ба ҳаққи ман дуо карданд ва ҳар ду ҳам камтар осуда шуда

хобиданд. Ман дасту поҳои онҳоро камтар молидам ва баъд аз рӯяшон охиста бӯсида аз хона беруи баромадам.

Рӯз бегоҳ мешуд, офтоби сӯзон ба сӯи ғарб майл карда, сояҳои дарахтон дароз шуда буданд. Рӯи ҳавлии мо – боғчаи мо буд. Дар он ду толори калон ҳар хел тоқ, дарахтҳои себ, ношпӯтӣ, гелос, зардолу ва шафтолу буд, ки ҳоло бисёрии онҳо аз беобӣ пажмурда шуда, рӯ ба ҳазон оварда буданд. Имсол аз боғамон ҳам ҳеҷ ҳосил нашуд. Як андак ангури будагиро ҳам ҳанӯз нопухта, канда хӯрда будем. Дар полизамон ҳар сол пиёз, сабзӣ, шалғам ва бодиринг мешуд, аммо имсол ному нишони онҳо набуд, замини полизро хор зер карда буд. Ҳар вачаб замини ин боғ ва ин полиз ба ман азиз ва ҳар як ниҳоли он меҳнат ва парвариши маро дар ёд дорад. Дар зери сояи ин дарахтҳо ман бо дугонаҳоям бозихо кардаам, хӯ ана, дар паси он буттаи гул, ки ба наздикии девори ҳамсоя аст, ман бо Иброҳимҷон борҳо вохӯрдаам ва рози дил гуфтаам... акнун ҳамаи онро, ҳам хонаю ҳавли, ҳам дар хона будагонро партофта, ба ғарибӣ ва канизӣ меравам! Меравам, ки бо ёрам қарин бошам, меравам, ки дар гурбат ва мусофират каси ӯ, ёвари ӯ бошам, меравам, ки падару модари нотавонамро аз панҷаи марг ҳалос кунам!

Пас аз ин зуд ба кӯча баромадаму чомачаеро ба сарам гирифта, ба ҳавлии оқсақол рафтам. Оқсақол роҳи маро понда меистодааст, зуд маро ба аспаш савор карду худаи ба рӯи зин ништа ба сӯи шаҳр асп ронд.

Ман бо ғаму андӯхи худ овора, ба кучо омадан ва аз қадом кӯчаҳо гузаштанамонро ҳам надида мондам. Як вақте асп истоду оқсақол аз асп фуромад, маро ҳам поён фурувард. Нигоҳ карда бинам, дар пеши як дарвозахонаи калон истодаем. Ба заминҳо об пошида рӯфтагӣ, раҳрав аз пеши дарвоза озода. Аз даруни ҳавлии хизматгорбачае давида баромада, аспро аз дасти оқсақол гирифт, баъд мо ба дарун даромадем. Ҳавлии хеле васеъ ва ҳангомадор буд. Рӯи суфа, айвон, меҳмонхонаи калон, дар тарафи дигар аспхонаю саисхонаҳо дошт. Дар болои суфа, ки баланду барҳаво буд, қолинҳо партофта аз болои онҳо кӯрпаю кӯрпачаҳо густурда ва болиштҳои пари қумонда буданд. Дар он ҷо ду нафар одамони шикамқалони бо-

салобат нишаста чақ-чақ мекарданд. Яке аз онҳо, ки дар пешгоҳ менишаст ва ришу мӯйлаби сиёҳ дошт, оқсақолро дида гуфт:

– Ҳа, оқсақол-ку! Биёед, марҳамат кунед!

Оқсақол маро дар поёни суфа гузошта, худааш давида ба болои суфа баромад ва дасти он мардакро гирифта вохӯрдӣ карду ҳолу аҳвол пурсид ва баъд гуфт:

– Ба шумо боз як духтар гирифта овардам, духтаре, ки аз ҳар чихат: ҳам аз чихати хунар ва кор, ҳам аз чихати ақлу заковат ва ҳам аз чихати хусну латофат дар кишлоқи мо ягона буд.

– Наход? – гуфт хандида бой. – Набошад ба шумо чӣ зарур, ки ҳамин тавр духтарро медихед?

– Аҳволи мо ба худатон маълум аст, бой, – гуфт оқсақол ба таври чиддӣ. – Падару модари ин духтар дигар фарзанд надоранд. Ҳоло онҳо аз гуруснагӣ дар бистари марганд. Ин як тараф, аз тарафи дигар номзади ин духтар – Иброҳим ном ҷавонро шумо харида гирифтед. Инро фаҳмида духтарак ба пеши ман омад ва гирияҳо кард. Ман росташро гӯям, ба раҳмдилӣ шумо ва шафқату фуқаропарварии шумо таъя карда ба ӯ як маслиҳат додам. Гуфтам, ки биё, туро ба пеши бой мебарам ва хоҳиш мекунам, ки он кас ба ту ва ба Иброҳим падарӣ кунанд, шуморо ба ҳамдигаратон бахшида, ҷуфт кунанд ва шумо ҳам ба ҳаққи бой дуо карда, то мурданатон хизмати бойро кунед. Ба ғайр аз ин бой ба падару модари ту ҳам шафқат карда, ғалла ва равған медиханд, ки онҳо ҳам аз мурдан наҷот меёбанд. Ана бо ҳамин мақсад хеста омадем.

Бой риши худро сила карда истода, андаке ба фикр фуру рафт ва баъд сар бардошта аз ман пурсид:

– Гапҳои оқсақол гуфтагиро шунидӣ? Ба ҳамин шарту шароит розӣ ҳастӣ?

Ман ҳеч чиз гуфта натавонистам, гирия гулӯямро фушурда буд. Аммо бой аз ман даст накашид, боз хитоб карда гуфт:

– Агар ту дар пеши ана ин шахсони бозътимод розӣ будани худро гӯӣ, майлаш, ман аз номи ту хатту мӯҳр карда мегирам ва пас мувофиқи шартат туро ба Иброҳим худам никоҳ карда медихам.

Ин дафъа, номи Иброҳимро шунидаму каме ҷон гирифтам ва ба шарт розӣ будани худамро изҳор кардам. Баъд бой гуфт, ки вай нархи маро бо як ҷувол гандум ва як кӯза рағғани зағир ба оқсақол медиҳад, вай ҳам бурда ба падару модарам мерасонад. Пас:

– Баред, инро ба он хонаи поён дароварда монед! – гуфт бой ба оқсақол.

Оқсақол ҳам аз дасти ман гирифта, ба яке аз хонаҳои поёни суфа бурда монд, ки дар он ҷо боз ду нафар зани дигар, ки мисли ман харида шуда буданд, маънос ва ғамгин менишастанд. Ҳар дуи онҳо ҳам аз ҳамсояқишлоқи мо буданд. Латифбой онҳоро аз дасти хешу таборашон (ҳар ду ҳам бе падару модар будаанд) харида, як рӯз пеш аз ин оварда будааст. Ман аз онҳо фаҳмидам, ки Иброҳимҷони ман бо як тӯда аз писарбачаҳо дар хонаи дигар қаба будааст.

Бегоҳӣ ба мо шӯрбою кабоbero, ки аз меҳмонҳо зиёдатӣ карда буд, ба як тағорача андохта доданд. Ҳар се ҳам гурусна будем, хуб хӯрдему ба худо шукр карда хобидем. Охир, чандин вақт шуда буд, ки мо он тавр таомҳои бомазаро нахӯрда будем ва мазаашро ҳам фаромӯш карда будем.

Рӯзи дигар ҳодисае шуд, ки ман нагӯям ту нашунав! Илоҳӣ ҳеҷ як фарзанди одам аз ёру диёр ва аҳли байти худ канда нашавад, агар канда шавад ҳам, асиру банда нашавад! То ба он дам гулом шудан ва каниз шуданро ман хизматгор шудан гуфта мефаҳмидам. Чӣ, хизмати хочаро мекуни ва як лаб нон меҳӯрӣ, дигар ихтиёрат! Лекин баъд фаҳмидам, ки каниз шудан аз қатори одамият баромадан будааст. Ба каниз пасттарини одамҳо агар санг зананд, вай ба воҳ гуфтан ҳуқуқ надорад. Каниз ҷио сағи дари хона ҷӣ – бад-баробар! Канизро меҳаранд, мефурушанд, мезананд, азоб медиҳанд, хунашро мемаканд, мекушанд, пора-пора мекунанд... майлаш! Агар хоча ихтиёр кунад, канизеро ба гуломе никоҳ карда медиҳад. Баъд агар аз онҳо фарзанд шавад, фарзанди онҳо ҳам гулому каниз мешаванд – гулому канизи хоназод мешаванд. Набера, абераҳои вай ҳам каниз ва гулом мешаванд ва зоту забари вай аз қатори одамай берун мешаванд.

Қисса кӯтоҳ он рӯз аз козихона намедонам кӣ омаду аз мо

фурухта шуданамонро тасдиқ кунонида гирифт ва баъд ному номи падарамонро пурсида ба когазе навишт ва гуфт, ки мо канизони зархариди Латифбой ҳастем, акнун то ба охири умр бояд аз фармони ӯ сар натобем ва тамоми ҳуқуқ ва ихтиёрамон дар дасти Латифбой аст. Агар вай мур гӯяд – мурем, зӣ гӯяд – зиём.

Баъд аз он ба поёни хона дар як манқал олави сӯзон оварда монданд. Бой худаш ба сари мо рост истода ба яке аз мо фармуд, ки лозимиашро фарорад. Мо ҳар се якбора фарёд кардем, ки ин чӣ мочаро ва чӣ ҳақорат аст. Бой хандиду гуфт, ки ҳеч воқеа не, қоида ҳамин ки ба ягон ҷои бадани ғуломон ва канизон хоча тамгаи худро мезанад, то ки вай ҳеч гоҳ ба фикри гурез наафтад ва агар гурезад ҳам, дар ҳар ҷо аз ҳамин тамга шинохта мегиранд. Пас аз ин огоҳӣ, бой фармуд, хизматгорҳои бӯзбалаи вай моро гирифтанд, ба доду фарёдамон гӯш накарда ба тахтапушт ва болои думбаамон тамгаи бойро дар оташ сурх карда зер карданд. Он ду сарсаҳт, ки худашон нимҷон буданд, аз тарсу аз дарди ҷонгудоз беҳуш шуданд. Ман бӯи сӯхтаи тани одамиро шунида, он чӣ ки аввали пагоҳ хӯрда будам, партофтам ва нимбеҳуш ба як кано-ре афтада мондам. Пас аз он аз хонаи дигар ҳам овози доду фарёди писарбачаҳо баланд шуд ва ҳамон рӯз то ними рӯз нидо ҳамин буд: бой ба ғулому канизони зархариди худ тамга мезад...

Пас аз як ҳафта, ки ҷароҳатҳои мо андаке рӯ ба беҳбудӣ гузошт ва худамон ҳам андак қувват гирифтём – зеро ки моро хуб парво карданд, хӯрокҳои рағнаӣ доданд – ба сафар баромадем. Мо, занҳоро ба болои

борҳо ба ароба шинонданд, писарбачаҳо ва мардҳо пиёда ва дар пасу пеши мо одамони бой ва худи бой савора мерафтанд. Фақат ана ҳамон рӯз ман Иброҳимро дидам ва ӯ маро дид. Вай гирён-гирён гуфт, ки барои чӣ ман ин номаъкулиро кардам, ба ҷони худам ситам кардам. Ман сабабашро гуфтам ва шартро, ки ба бой монда будам, ба ӯ хабар додам. Иброҳим нобоварона сар ҷунбонид.

Қисса кӯтоҳ, ки бо чӣ азобу кулфати зиёд, дар як ҳафта – даҳ рӯз мо ба Бухоро расида омадем. Бой моро ба шаҳр нада-

ровард. Аввал ҳамаи ғулому канизонро ҳай карда ба чорбоғи беруни дарвозаи Қарокӯл будагии худаш бурд. Дар он ҷо се рӯз дам гирифтём. Баъд ба гайр аз ману Иброҳим, дигаронро либосҳои тоза пӯшониди, камтар озодатар карда, ҳай карда гирифта бурд. Баъд мо донистем, ки онҳоро ба фурӯхтан бурдааст. Лекин ҳар чӣ ҳам бошад, худо дар он дунё ҷазои хайрашро диҳад, ки бой ба ман бо чашми бад назар накард, ба ваъдааш вафо карда, як моҳ пас маро ба Иброҳим никоҳ карда дод. Мо ҳам ба бой ваъда додем, ки то охири умр хизматашро бедарег ба ҷо меоварем.

Он сол – соли тахтнишини амир Ботурхон, бобои ҳамин амир Абдулаҳад буд.

Ману Иброҳим дар тағи дасти боғбон хизмат мекардем. Вай як саркори мӯйсафеди хубе буд. Ба мо раҳм карда, бисёр кор намефармуд, хунар меомӯхт. Азбаски ман ҳам, Иброҳим ҳам кори боғдориро нағз медонистем ва бо як ишораи ӯ ҳамаи корҳоро мувофиқи таъбаши мекардем, ҳамеша моро дуо мекард ва ба бой таъриф менамуд.

Пас аз як сол ба қадам фарзанд шуд. Аз ин ҳол ману Иброҳим ҳам хурсанд будем, ҳам ғамгин. Зеро ки аз як тараф ба кас фарзанд ширин аст, ҳар кас ҳам мехоҳад, ки авлод дошта бошад. Аз тарафи дигар бехуқуқ ва ғулому каниз шуда, ба дунё омадани авлоди худро намехостем. Бинобар он дар қадам бача бошад ҳам, корҳои вазнинро қардан гирифтам. Ба болои дарахт мебаромадам, аз баландиҳо худамро мепартофтам ва охир қорамро қардам: хунрав шудаму бача партофтам. Пас аз ҳамин се-чор бор ба қадам шуда бошад ҳам, наистод. Чаҳормоҳа, шашмоҳа шуда афтод. Баъдҳо ҳеч ба қадам ҳам нашуд ва ман бисту як сол ба ноҳуни фарзанд зор шуда, сарсону ҳайрон мондам. Лекин худам гурсу барс будам, тани сиҳати маро дида ҳама ҳасад мебурданд. Дар ин миён саркори мӯйсафед қазо қарду бой ба чорбоғаш шавҳари маро боғбони қалон таъин қард. Ман тобистонҳо ба қори чорбоғ овора бошам, зимистон бисёр вақт, ба ҳавлии бой рафта хизмати ҳавлии дарунро мекардам. Аз меҳнат рӯ наме-тофтам. Гоҳо савачӯб дар даст пахта сава мекардам, гоҳо чорӯб дар даст аз болохона ва шабгоҳ сар карда, то ба

таххонахо рӯбучин карда мебаромадам. Гоҳо хонаи зани калонии бойро, гоҳо хонаи зани хурдии бойро мебаровардам, ҳамаи қолину кӯрпачаҳоро офтоб дода, афшонда, тоза карда боз мебаровардам. Агар ягон тӯе ё ки маъракае шуда монад (ин корҳо тез-тез шуда меистод) ман ҳеҷ оромӣ қарор надартам. Аз паси меҳнати ҳалолом гоҳ таъриф мешунидам, гоҳо ҳадяҳо мегирифтам, вале бисёр вақт мешуд, ки ба ивази некӣ бади меидам, ҳақорат мешунидам, ҳатто маро мезаданд...

Дар дунё ҳеҷ як орзу ва ҳавасам намонда буд. Баъдҳо ман фаҳмидам, ки пас аз ба Бухоро омадани ман падару модарам, намедонам ё аз гуруснагӣ ё аз ғами ман касал шуда, ҳар ду дар як соат мурдаанд. Оқсақол онҳоро гӯру чӯб кардааст, ҳавлино чоямон ҳам подшоҳӣ шудааст... Дигар дар олам як шавҳарам – як Иброҳимҷонам монда буду бас! Гоҳо фикр карда – фикр карда зану шӯ ҳар ду хоблар мешудем. Худо моро аз ҳар тараф задагӣ, ба ношукрии ман акнун дигар фарзанд ҳам намешавад. Агар ягон фарзанде медоштам, ба ҳар ҳол қуввати дилам буд, умеду орзуям буд. Синну соламон ҳам фарзанд доштанро талаб мекард. Бибиҳо ва хизматгорҳои солдидаи ҳавлини бой, ҳатто як бор худӣ бой ҳам гуфта мوند, ки чаро ман бача намекунам, наҳод ки умрам бефарзанд гузарад? Ину он маслиҳатҳо медоданд: сахарии барвақт ба гирди Ҳавзи Лесак се бор гашта, аз он ҷо ба таи Тоқи Телшак рафта, Хочамухаммади Парронро зиёрат кардан лозим мегуфтанд. Як бор зани хурдии бой, ки бефарзанд буд, ба ман гуфт, ки пагоҳ сахарӣ ба зиёрати Ҳавзи Лесак ва Хочамухаммади Паррон меравем. Ман қабул карда, дар хонаи ӯ хоб кардам. Саҳарии барвақт ҳар дуямон аз ҷо бархостем. Вай гуфт, ки ба сар фаранҷӣ гирифта, аммо лозимиҳоро кашаида рафта даркор аст. Ба ин кор ман ҳайрон шудаму лекин ҳамон тавр кардам. Ҳанӯз рӯз торик буд, дар кӯчаҳо касе набуд. Мо тарсида – тарсида ба лаби Ҳавзи Лесак рафтем. Ту ҳанӯз он чоро надидӣ? Он ҳавз бисёр калон, гирдогирд ҳама ҳавлиҳои хоҷа ва эшонҳои ҳавзилесакӣ, дар як канораш тахтасанге истодааст, ки бачаҳои гачча ва забонашон мегирифтагӣ, ё ки тез забон намебаровардагиро бурда онро мелесонанд. Дар вақти сайр (ид) дар он ҷо тамошое ме-

шавад... Ман туро ягон бор вақти сайр гирифта мебарам, он қадар дур не, аз таи Тоқи Тиргарон, ки гузаштем, андак ме-монад.

Ана, чӣ мегӯӣ, ки мо бо тарсу ваҳм роҳ гашта, аз таи Тоқи Тиргарон гузаштем, баъд аз тангкӯча – росткӯчаҳои бекас қадам монда, охир ба канори Ҳавзи Лесак расидем. Он рӯз ҳавз аз об пур буд. Дар торикӣ базӯр менамуд, ки ҳавзи хунхор лаппида истодааст. Барои чӣ хунхор, мегӯӣ? Мегӯянд, ки ҳар сол як бор он ҳавз бонг мезадааст, номи ягон касеро гирифта ҳеҷ мезадааст ва ҳамон кас дар кучое, ки бошад, хоҳ дар гирду атрофи он ҳавз, хоҳ дар як канори дигари шаҳр, албатта, бонг задани ҳавзро шунида, давон-давон меомадаасту худашро ба ҳавз мепартофтааст. Пас аз як-ду рӯз мурдан варамкардаи ўро машқобҳо ёфта гирифта, ба соҳибонаш меодаанд. Ана, ман ҳам вақте ки бо зани хурдии бой ба лаби Ҳавзи Лесак расидам, ҳамин чиз ба хотирам расиду якбора баданамро ларза гирифт. Лекин азбаски бо ниёт, ба орзу омада будам, худдорӣ кардаму худою пайгамбарро ба ёд овардам ва бисмиллоҳ гӯён аз паси зани хурдии бой ба гирди ҳавз гаштан гирифтам. Зани хурдии бой бо вучуди аз ман хурдтар буданаш ҳеҷ наметарсид, далерона қадам монда, бо ман баланд-баланд гап зада, кикирросзанон хандида роҳ мегашт...

Як бор гаштем, ҳеҷ гап нашуд, ҳама ҷо оромӣ ва тинҷӣ буд. Ду бор таштем, ҳеҷ гап не... Пас аз ин ман ҳам далертар шудам. Вақте ки дафъан саввӯм мегаштем, нохост яке аз дарвозаҳои канори ҳавз кушода шуду аз он ду мардаки гӯлбак ва бӯзбала давида баромаданд. Яктоаш ба зани бой ва яктоаш ба ман часпид. Ман дарҳол фаҳмидам, ки инҳо хочабачаҳои айғир ва бадахлоқ мебошанд ва бо мақсади нопок истода будаанд. Акнун моро кашида ба мехмонхонаи худ бурдан мехоҳанд. Лекин ман ба сари дили он нархар як мушт зада тела дода будам, ки ба ҳавз афтоду они дигараш зани бойро озод бардошта ба ҳавлӣ медаровард, ки аз паси ў тохта рафтам ва аз буни гарданаш саҳт дошта, як кашида будам, ки зани бойро партофту як хез кашид ва пораи гиребонашро ба дасти ман гузошта, худаш бадар канд. Аз ин фурсат истифо-

да карда, ману зани бой ҳам гурехтем ва худро ба растаи Бозори Ҷома гирифтем.

Аъзон бадани ман ҳам аз тарс ва ҳам аз газаб меларзид, рӯям тафс бароварда буд. Зани бой механдиду бас. Ман тоқат накардаму гуфтам, ки чаро механдад? Вай гуфт, ки аз тарсидани ман механдад. Назар ба қавли вай аз онҳо тарсидан лозим набудааст, онҳо хочабачаҳои назаркарда будаанд ва аз даму нафаси онҳо ба кас ғоида буда, ба мақсад мерасидааст. «Даму нафасашон набаромада, ба дарунашон занад!» гуфтам ва дигар ба сӯи Хочамухаммади Паррон нарафта ба ҳавли баргаштем.

Ин воқеаро ба шавҳарам гуфтам, вай ба ман гуфт, ки дигар ба ин хел чоҳо наравам, бехтар аз ҳама, дар вақти сайри гули сурх ба чашмаи Айюб рафта, ғул кунам ва аз лои табарруки он чо ба худ молам. Ман ҳамин тавр кардам, се моҳ гузашт ё нагузашт, ки боз ба қадам бача шуд. Ин дафъа ба болои он ҳафтларз будам. Шавҳарам ҳам намегузошт, ки ман чизи вазнин бардорам, дар ҳавлии бой ҳам бибиҳо ба ман тараххум карданд.

Хайр, чӣ мегӯӣ, ки пас аз нӯҳ моху нӯҳ рӯзу нӯҳ соат як духтарча зоидам, номи ӯро Сафия мондам. Ману шавҳарам хеле хурсандиҳо кардем, лекин агар тахти диламонро пурсӣ, хафа ва сиёҳ буд. Барои фарзанди дилбандам, барои Сафияҷонам хафа будам, ки ба дунё каниз шуда қадам монд. Нӯҳ моҳ ӯро ба зери синаам бардошта гаштам, дарду укубат кашида зоидам, акнун аз хуни сиёҳам шири – сафедамро чудо карда ба ӯ мехӯронам, мехнат карда калон мекунам, лекин вай азони ман не, ихтиёри вай дар дасти Абдулатифбои пир! Ҳар чӣ хоҳад ме кунад...

Дар зиндагӣ ба сари фарзанди одам ҳар чӣ гуна рӯзхо мерасанд. Тани гарм гоҳо ба касалию бемориҳо дучор гашта азоб мекашад, гоҳо гурусна мемонад, гоҳо ба қайду макри душман гирифтор мешавад, гоҳо ба фалокат ва бадбахтиҳои ногаҳонӣ вомерӯрад... аммо ҳамаи он мегузарад, кас ба ҳама дард даво, ба ҳама дармондагӣ илоҷ ёфта метавонад, лекин ба гуломию канизӣ – ба асирию беҳуқуқӣ ҳеч давое, ҳеч илоҷе набудааст. Ин дардест бедаво, фалокатест бечора! Ба

сари ҳар кас ки ин рӯз афтад, ин рӯзи фалокат охир надорад ва ин шаби зулмат бесахар аст... Илоҳи ҳеҷ касро асиру банда накунад, умеду орзуяшро аз дилаш канда накунад!

Он дам мо ҳамин тавр мегуфтем. Лекин баъдҳо – вақте ки уруско омаданду аз гиребони амири мо саҳт гирифтанд, шаҳрҳо ва мамлакатҳои ободро аз дасти вай як ба як кашида гирифтанд, чашмони вай аз хоби гафлат кушода шуд, донист, ки ба халқи худо ин қадар зулму чафо раво дидан хуб нест, банди худоро ба бандаш асиру банда кардан аз инсофу муруват нест. Агар гуломтозӣ ва бозори гуломон давом кардан гирад, фалокатиҳои аз ин ҳам зиёда омаданаши мумкин аст... Пас ин корро манъ кард. Шаби зулмати гуломон андаке равшан гашт, ба фарзандони онҳо умеди озодӣ пайдо шуд¹...

Аммо Сафияи ман аз рӯзи таваллудаш канизи хоназоди Абдулатифбой шуд, чун канизак ба воя расид, чун канизак тарбия ёфт, чун канизак калон шуд... вай – Сафия он қадар соҳибҷамоли паризод набошад ҳам, духтарчаи дӯструякак ва ширин буд. Дар вақти роҳравон шуданаш, ўро дар хавлии бой ҳама дӯст медоштанд. Ҳатто худӣ бой, ки дер боз рӯи кӯдакро надида ва аз писарҳои калонаш ҳам ҳанӯз набера надошт, Сафияи маро навозиш мекард. Ба ҳар ҳол рӯз то рӯз калон шуда истодани ягона дилбанди худро дида, мо занушавҳар ҳам хурсанд будем.

Тобистонҳо чорбоғ серрафтуой мешуд. Хусусан, писарҳо ва келинҳои бой умрашон дар чорбоғ мегузашт. Бой аз зани калониаш ду писару як духтар дошт. Дар вақти қадрас шудани Сафияҷони ман бой ба писари калониаш зан гирифта, духтарашро бароварда буд. Дар хона фақат писари хурдии бой, ки Маҳдӣ ном дошт ва бачаи шохнашикаста, бадмаст, бебок ва чувонимарғбоб буд, безан монда буд. Тобистон, вақте ки ба чорбоғ кӯчида меоманд, ҳамеша дили ман аз вай дар хавотир буд. Сафияро мегуфтам, ки ба чашми вай нанамояд – бисёр вақт ба шаҳр, ба хизмати бибиҳо мефири-

¹ Ин ақидаи Дилором-кампир аст. Аммо дар ҳақиқат дар соли 1868, пас аз фармони подшоҳи рус Александри II амири Бухоро маҷбур мешавад, ки бозори гуломфурӯширо бандад.

стодам ва коре мекардам, ки духтари азизам ба чанголи бераҳми Маҳдӣ наафтад. Назар ба шунидам Маҳдӣ ба вай чашм ало карда будааст ва дар қасди бад мегаштааст.

Ииро шунида ман фурсате ёфтаму ба бои пир арз кардам. Гуфтам, ки худатон медонед, ман духтари одами дуруст ва озод будам, мисли ҳама дар дил орзу ва ниятҳои калон доштам, лекин тақдир нахост, ба фалокату бадбахтӣ гирифтаор шудам ва акнун номам каниз – Дилором-каниз шуд. Ягона духтари ман ҳам канизи даргоҳи шумо шуда ба дунё қадам монд ва аз рӯзи ба по рост шуданаш хизмати даргоҳи шуморо мекунад. Майлаш, мо аз меҳнату кор наметарсем, лекин мо ҳам одам ҳастем, аз барбод рафтани номус ва бадбахтии духтарам тарсонам. Маҳдихон-бойбача ба духтари ман чақидаанд ва мақсади бад доштаанд. Агар худо накарда, ҳодисае шавад, духтарам девона мешавад, ман ба он тоқат оварда наметавонам...

Бой риши худро сила карда истода, хуб фикр кард. Баъд гуфт, ки – ту, Дилором-каниз, бахосият омадӣ. Пас аз омадани ту ба хонадони ман давлатам зиёда гашт, обрӯям баланд шуд. Ман ба қадри хизматҳои ту нарасам, кӯр мешавам. Рав, аз духтарат хотирчамъ бош, Маҳдӣ ҳеч коре карда наметавонад. Ман ўро ҷанг мекунам.

Пас аз ҳамин ман андак хотирчамъ шуда бошам ҳам, лекин аз бало ҳазар, духтарамро ҳеч гоҳ танҳо наместондам ва аз чашми Маҳдӣбойбача дур медоштам.

Сафия поздаҳсола шуд, айни вақти шавҳар рафтаниаш омад, лекин ба вай ҳеч кас намебаромад. Чунки вай канизак буд. Ҳеч як одами озод намехоҳад канизакро ба занӣ бигирад ва фарзанди аз вай мешудагӣ гулом ва ё каниз бошад. Баръакси кор дар хонадони бой ягонга ҳам гуломи мучаррад набуд. Барои гуломону канизони хоназод гирифтаан, бой ҳар се гуломбачаи худро ба канизонаш хонадор карда буд. Дигар то ба пайдо шудани домодшавандаи муносибе ба мо сабр кардан лозим буд. Мо ҳам сабр мекардем.

Ҳамон сол тобистон бои пир, ки қариб ба навад даромада буд, як рӯз нохост мурда мондааст. Ман дар чорбоғ, дар хизмати зану бачаҳои вай будам. Хабарӣ марги бойро шунида,

хама ба шаҳр рафтем, дар чорбоғ танҳо Сафия бо падараш монданд. Он рӯз ман аз Сафия тамом хотирчамъ будам, аввалаш ин ки вай бо падараш монд, сониян ин ки рӯзи марғи падараш наход ки Маҳдӣ ба хаёли бад афтад? Ман ҳамин тавр фикр мекардам ва бойбачаҳоро ҳам одам гуфта гумон карда будам, аммо ғалат карда будаам. Давлат одамро вайрон мекардааст, аз одамият мебаровардааст, сангдил, бераҳм, бевичдон мекардааст... бинобар он ман аз нодорамӣ ва бенавоии худ ҳеҷ гоҳ шикоят намекунам. «Нимтаи нон, роҳати чон» гуфтаанд. Ба ман аз давлати дунё дида, одамият қиматтар аст. Давлат имрӯз ҳаст, пагоҳ нест. Аммо одамият завол надорад. Ҳар чизро фурӯш, вале одамиятро ниғаҳ дор! Баномус бош ва шармандаи ҳар ду олам нашав!

Ҳамон рӯзи азо ҳавлии бой аз одам қафам мегуфт. Даруну берун пур буд. Дар ин тавр рӯзҳо шӯри мо хизматгор ва канизон хушк шавад. Мо орому қарор надоштем, ба сар хоридан даст намерасид. Ана, бойбача Маҳдихон аз ҳамин дӯлобӣ ва мағал истифода бурда, ба шавҳари ман кас мондааст, ки як сабад себ ва як сабад шафтолу канда зуд худаш ба шаҳр гирифта биёрад. Шавҳари содаи ман ҳам, ки одами бовичдон буд, аз қайду макри бойбача беҳабар, хостааст, ки дар вақти баровардани мурда раваду камтар пои тобутро бардошта барад. Ба ҳар ҳол бой соҳибдавлаташ буд, ба ӯ неқӣ карда Дилоромашро ба вай дод ва боғбон таъин кард. Ана бо ҳамин фикру хаёл мардак мехезаду як сабад себ, як сабад шафтолу ба хӯрчин ҷо карда ба болои ҳар мегузорад ва ба сӯи шаҳр меравад. Бойбача Маҳдихон, ки поида истода будааст, мурдаи падарашро зерини карда, ба чорбоғ меларояд, дарвозаҳоро пасу дунбол аз дарун занҷир мекунад ва баъд оҳиста ба ҳавлии чорбоғ меларояд, ки духтарам Сафия дарз дӯхта нишастааст. Сафия ўро дида аз ҷо мечаҳад, гурехта рафтани мешавад, лекин наметавонад, ба дасти ифлоси вай гирифта мегардад...

Баъд аз пешин, вақте ки шавҳарам ҷаноза хонда ба чорбоғ бармегардад, Сафияҷони худаашро мебинад, ки ба кунҷи хона даст ба пушт баста, бо мӯйҳои парешон, поҳои хунафшон, ошгуфта ва ҳайрон нишастааст. Вай падарашро наметавонад. Аз вай рамида мегурезад, дод мезанад, «ба ман нарас, ба ман

нарас, золим» мегӯяд. Бегоҳонӣ Иброҳимҷон ба ман хабар фиристод, ки зуд биёям. Ҷаҳон ба ҷашмам торик гашт, мадори роҳ гаштанам намонд. Маро базӯр ба болои хар савор кардан-ду ба чорбоғ бурданд. Даромада бинам, духтар ханӯз дар кунҷи хона, мисли ваҳшиҳо, бо ҷашмони аз косахона баромада, тарсону ларзон истодааст. Падараш ҳарчанд гап пурсад, ба вай гапе назадааст, аммо маро дида ба сӯям давид ва худапро ба оғӯнам партофта хуб гирифт. Ман ҳам гирифта-гирифта дастонапро аз банд раҳо кардам, шустушӯ кунонда, либосҳои навапро пушонидам ва андак обу ош хӯронида, осуда кардам ва баъд гап пурсидам. Духтарам тарсида-тарсида ба сӯи дар ишора кард ва номи Маҳдиरो ба забон гирифта боз аз ҷо ҷаҳид ва аз дар баромада, ба торикиҳо, ба паси буттаҳо рафта пинҳон шуд. Ману падараш фонус гирифта рафта, базӯр ўро ҷустуҷӯ карда ёфтём ва дигар ҷизе напурсида, номи Маҳдиरो ба забон нагирифта, бо ҳазор алда ва сулда ўро камтар осуда кардем ва он шаб мижа ба мижа нозада рӯз кардем.

Зӯри ман ба гиря мерасид, аммо падараш шабу рӯз дандон меҳонд ва ҳамеша ба фикру хаёл банд буд. Ман духтарамро ба Хоча – Ўбониҳо бурда хонондам, дуо гирифтам, ҳеҷ фоидае набахшид. Сафия мачнун барин аз одам бегона, ваҳмӣ ва кам-гап шуда монд. Ҷамеша ба як нукта назар карда меистод, гоҳ – гоҳе мегирифт ва якбора аз ҷояш ҷаҳида, тохта ба чорбоғ ме-даромад ва ба паси гулбуттаҳо ва анорҳо пинҳон мешуд. Мардум аз воқеа беҳабар, овоза паҳн карданд, ки Сафияро дар чорбоғ ачина задааст ва ҳатто хостанд, ки ўро ба ҳавлии Хоча – Ўбониҳо бурда партоянд. Лекин ман мисли шер наъра кашидам, ба зани калонии бой, ки ин таклифро карда буд, дод задам ва гуфтам, ки дигар бас аст, ба духтари ман кордор набоянд! Чӣ шуд, ки баъд аз он ҳақиқатан ба вай кордор нашуданд. Хизматгорҳо гуфтанд, ки гӯё Маҳдихон ба модараш фармудааст, ки ба мо кордор нашаванд.

Баъд аз гузаштани рӯзи ҷиҳили бой, бойбачаҳо боз ба чорбоғ омаданд. Ҷамон шаб шаробнӯшию мастиҳо карда, то ба ними шаб дар сари ҳавз нишаста монданд. Ман ошпазӣ, кабобпазӣ карда, ба чонам расиду бевақти шаб хобам бурда мондааст. Аввали пагоҳ хезам, ки аз чорбоғ овози доду фа-

рӯд баланд аст. Нигоҳ карда бидам, шавҳарам дар болои чоғаҳаш бедор нишаста, вале ба чорбоғ, барои хабар гирифтани намеравад.

– Дадеш, чӣ ходиса? – гуфта пурсидам, гап назад.

Хайрон шудаму ба дилам воҳима ҷой шуд ва зуд ба чорбоғ гузашта бидам, Маҳдихоне, ки шаб то ними шаб маю арақ хӯрда менишаст, дар ҷои хобаш мурда мондаст. Додар ва ян-гааш доду фарёд мекарданд, ҷӯраҳо фиғон бардошта буданд, лекин ҳеҷ кас намедонист, ки ногаҳон мурдани вай аз чист. Инро фақат ман фаҳмидам, вале ба касе лаб накушодам...

Баъд аз ягон соли ин ходиса, беҳбудии духтарашро надида, шавҳари ман ҳам қазо кард. Писари калонии бой, ки дар дасти вай калон шуда буд, ба мурдаи шавҳарам обрӯй кард, бо иззату икром бурда гӯр карданд. Пас ихтиёри чорбоғро ба ман дод ва гуфт, ки то ёфт шудани саркори нағз худат нигоҳубин карда исто. Ду гулом ва се ятимбачаро кор фармуда, чорбоғро обод мекардам. Саркори нағз пас аз як сол пайдо шуд. Вай як марди пири бефарзанд буд, ки аз дарду алам шаҳраш – Бойсунро партофта, занашро ба пушти асп бор карда, хеста омада буд. Онҳо – зану шавҳар Сафияро ба худ духтар хонданд ва кӯшишу чандалаи бисёре карда, табибҳо оварданд ва ўро аз дарду ранҷи танҳои ва мачнунӣ озод карданӣ шуданд. Дар натиҷаи меҳрубонии онҳо Сафия андаке ба хуш омада бошад ҳам, ба касе қатӣ намешуд ва ҳеҷ намехандид. Яке аз табибҳои доно ба саркор гуфтааст, ки Сафияро ба шавҳар диҳем, илочи вай дар дасти шавҳари дилхоҳ аст. Вақте ки шавҳар карду бача зоид, ҳамаи гаму гуссааш барҳам меҳӯрад, набошад ба ҳамин ҳол то ба охири умраш мондан мегирад.

Аммо ба каниздухтари айбнок, ки ақлаш ҳам бечо аст, қадом мард хонадор мешавад? Чунон ки дарди мо бедаво буд, бахтамон ҳам кушоиш надошт. Бо ҳамин чор-панҷ сол гузашт. Ман пир шудам, духтарам ҳам давча нашуда гӯлунг шуд. Вай дар синни бистсолагӣ ба занҳои сисола монанд буд. Дарду ранҷ – хусусан бемории ақлу хуш касро зуд пир мекардааст. Ман ба фикру андеша будам ва ҳеҷ илоче намеёфтам. Ҳамеша ба гадоён ва бенавоён садақа меодам, дар

кучое, ки як бенаворо бинам, ба қадри тавонам ба вай ёри ва мадад мерасонидам. Дар ҳар чое, ки афтода ва дардмандеро бинам, ба ҳолаш раҳм карда, то ки аз дастам меомад, ба дардаш даво мечустам. Ана, дар ҳамин як фурсат, як бегоҳӣ ба сахни масҷиди гузари Чордара гузорам афтода, дар он ҷо ҷавонеро ба хорию зорӣ афтода дидам. Аз сӯфии гузар пурсида дониستم, ки бекасу кӯй ва озодкардаи Қароқӯлибой будааст. Ба ҳолаш раҳмам омаду ба ароба бор карда, ба чорбоғ гирифта бурдам ва ба хонаи худам хобонида, ба ҷароҳаташ марҳам мондам, шикамашро сер кардам ва гуфтам, ки ғам нахӯрад, дигар вай бекасу ғариб нест.

Ҳамон шаб он ғарибу бекас, ки номаш Истад будааст, ба ман саргузашти худро гуфту гирифт. Ман ба вай тасалли дода, гуфтам, ки саргузашти ман аз саргузашти вай аламноктар аст, лекин ман бо зарбаҳои бераҳмонаи тақдир фарсуда нашудам, кӯшишу ҷандала кардам ва то андозае ба муродам расида ба Иброҳимҷонам восил гардидам. Ҳоло ягона умеду орзуям, ягона касам ҳамин Сафия мондааст. Ту ҳам ҳоло ҷавонӣ, умрат дар пеш аст. Худо кунад, ба рӯзҳои нек мерасӣ, муродат ҳосил мешавад...

Чанд рӯз гузашт, Истад андаке ҷон гирифт, лекин ханӯз қуввати хеста ғаштан надошт. Қудрати худоро тамошо кун, ки духтарам Сафияҷон ба он ғарибу бекас унс гирифт. Дар вақтҳои набудани ман аз сари болини вай дур намешудааст. Ба ҷароҳатҳои бадани вай марҳам монда, латтаҳои нафис карда, ба вай атола, шӯрбо барин хӯрокҳо пухта дода, ҳатто ҷақ – ҷақ карда менишастааст. Пас аз як моҳ Истад тамом солимулаъзо шуда ба по хест ва бо руҳсати бойбача ба қори чорбоғ монд. Саркор ҳам ба вай муомилаи хуб мекард ва аз аҳволаш бохабар буд. Як се моҳ аз байн гузашта буд, ки бинам, Сафияҷони ман ҳам ба рангаш даромада, механдидагӣ ва ҳатто месурудагӣ шуда монд.

Як шаб ба ман зани саркор гуфт, ки Сафия Истадро дӯст медорад ва ба вай дил бастааст. Ин суханро бобосаркор ҳам такрор кард. Пас ба дили ман шӯълаи умед барқ зад ва ман шаби дигар аз Сафия пурсидам, ки Истадро мехоҳад ё не. Вай шарм карду сурх шуд ва хандида чизе нагуфт. Дар он

байн бобосаркор аз Истад гап пурсидааст. Истад розигии худро додааст ва бо ҳамин дар андак муддат мо тайёри дидему як туйча кардем ва ман ба муродам расида, арӯсин духтарамро дидам...

– Сафия модари ту мешавад, Фирӯзачони азизам, – саргузашташро ба поён расонда истода мегуфт Дилором – кампир ба набераи худ, – Истад падарат мешавад. Онҳо ҳаҷдаҳ сол хонаю чой карданд, пеш аз ту се-чор фарзанд дида бошанд ҳам, бачаҳошон дар кӯдакӣ мурданд. Ниҳоят ту ба дунё омадию як моҳ нагузашта модарат қонашро ба ҷаббор супорид. Падарат ҳам пас аз модарат бисёр умр надида қазо кард. Туяк дар дасти ин пири ҷафодида сағира ва бекасу бенаво шуда мондӣ. Ман ҳам чизеро аз ту дарег надоштам. Аз пули меҳнатам як бузи бачадор харидам, бо шири ҳамон буз парварида туро калон кардам ва дастёр кардам. Акнун илоҳи сафедбахтӣ ва рӯзи неки туро дида, баъд аз он аз ин ҷаҳон ҷашм пӯшам, ки беормон меравам.

Ин қиссаи пурдардро шунида, Фирӯза ки дилаш пур шуда омада буд, гиря карда сар дод ва падару модарашро ёд карда, оҳҳои сӯзон кашид.

– Гиря накун, баррекам! – гуфт Дилором – кампир. – Илоҳи сараки ту аз санг ҳам сахттар шаваду умрат дароз бод.

– Тӯтаҷон! – гуфт пас аз каме осуда шудан Фирӯза. – Хайр, барои чӣ мо аз чорбоғ кӯчида ба ин ҷо омадем? Инро нагуфтед-ку.

– Ҳа, рост гуфтӣ, – гуфт кампир. – Гӯр ақли ман шавад! Гапи бисёре мегӯям дар байнаш даркореш камтар мешавад... Балота гирам, писари Абдулатифбой дар кори савдо шикаст хӯрд, аз ўҳдаи кор баромада натавонист, баъд чорбоғаша фурухт, ба ҳамин падари Ганиҷон-бойбача, ки падари туро харида, дар вақти касалиаш озод карда буд, ба Қарокӯлибой фурухт. Қарокӯлибой ба он ҷо як саркори нав таъин кард, ки одами бадфеълу бадангор буд. Ман бо вай созиш карда натавонистам. Он вақт ту сесола будӣ. Аз Қарокӯлибой, ки акнун хоҷаи ман шуда буд, ба зорию тавалло хоҳиш кардам, ки маро аз кори чорбоғ озод кунад, дигар пир шудаам, аз ўҳдаи кори зиёд намебароям. Бой ҳам худаш

хаминро мехостааст, зеро ки боғбони нав шудагӣ дар хонаҳои чорбоғ наредонам, чӣ сару савдое карданӣ будааст. Ана бинобар он Қарокӯлибой моро кӯчонда ба ин ҷо овард.

Сухани кампир ба ин ҷо расида буд, ки дарвоза тақ-тақ шуд. Фирӯза бо ҳайрат ба рӯи модаркалонаш нигоҳ кард.

– Натарс, баррекам, – гуфт кампир, – хез баромада аз дарвоза хабар гир, Аҳмадҷони машкоб омадагист.

Фирӯза аз ҷо бархоста берун баромад. Рӯи ҳавлӣ аз нури моҳ, ки хеле шом хӯрда баромада буд, каме равшан гашта, аз гирду атроф ҷеғ задани хурӯсҳо ба гӯш мерасид. Ҳавои гарм ҳам андаке салкин шуда, шаббодани форами аз паси қалъа вазида, бӯи саҳрои сералафро меовард. Фирӯза як охи чуқуре кашиду ба таян дарвоза рафт ва пурсид:

– Кист?

Дар берун ҳақиқатан ҳам Аҳмадҷони машкоб будааст. Вай ба дарун даромада, худаш дарвозаро боз занҷир карду аз Фирӯза пурсид:

– Кампир чӣ тавр? Арақ кард?

– Шукр, камтар арақ карданд, – гуфт Фирӯза.

Машкоб осуда нафасе гирифтун хамроҳи Фирӯза рафта ба хона даромад. Дилором-кампир ба рӯи ҷоғаҳаш нишаста ҷой менӯшид. Аҳмадҷони машкоб салом гуфта даромаду аз поёни ҷоғаҳи кампир ба рӯи палос нишаст ва беихтиёр даст ба омин бардошта ба рӯяш бурд ва баъд ба кампир синча карда истода гуфт:

– Ҳарчӣ арақ омадааст, табатон паст шудагист?

– Шукр, арақ омад, таб хеле паст шуд, – гуфт кампир, баъд пиёлро ба дасти Фирӯза, ки ба назди болишти вай омада нишаста буд, дода илова намуд: – Ин қадар дер кардӣ, Аҳмадҷон, қорат баромад?

Аҳмадҷон зуд ҷавоб наред, аввал аз бағалаш, аз қабати ҷомаи қаламии ямоқини худ як чизи ба рӯймол басташударо бароварда кушод, ки он нон буд ва дар қабати нон камтар оши софии мавизнок менамуд.

– Имшаб дар ҳавлии Ғаниҷон-бойбача кенгош (оши маслиҳат) буд, об кашонда гашта будам, ки нохост одамони миришаб ҷеғ зада монданд... – гуфт Аҳмадҷон ва аз дасти

Фирӯза пиёлаи чоиро гирифта ба ғанаи давом кард. — Мурдаи модари Савсанро аз болои пуштаи Бикробод¹ ёфтаанд. Ба пушти сараш ҳаромиҳо бо ягон чизи саҳт кӯфта, ба он чо оварда партофтаанд.

Ин хабарро шунида, чашмони кампир аз косахонааш берун шуданд.

— Тавба кардам, худоё! — гуфта нолид вай. — Занаки сиёҳбахту сиёҳрӯзи, ба кӣ зарараш расидааст?

— Кӣ медонад, — гуфта монд Аҳмадҷон ва пас аз фурсате хомӯшӣ илова намуд: — Вақтҳои охир зуд-зуд «вобалам» гуфта меомадагӣ шуда монда буд.

— Мегӯянд, ки, — гуфт кампир, — вай ба қозикалон аз дасти Ғаниҷон-бойбача арз карда будааст, ёфта додани духтараш — Савсанро талабидааст, ин гап рост аст?

— Арз карда бошад, кардагист, — гуфт машкоб. — Ана, ҷавоби арзашро ҳам шуниду ба пеши духтараш рафт.

— Чӣ? Ба пеши духтараш? — ҳайрон шуда Фирӯза пурсид. — О, ба ҳаёлам Савсани бечораро як моҳ пеш аз ин аз ҳавзи гузар ёфта гирифта буданд-ку?

— Бале, — гуфт машкоб. — Имшаб модарашро ҳам ба ҳамон ҷо, дар Пуштаи Имомбикр, дар паҳлӯи духтараш гӯрондем ва ба арвоҳи ҳардуяшон фотиҳа хондем... Тавба! Мурдаи занакро баъд аз ҷаноза хондан аз масҷид бардошта ба болои пушта бурда будем, ки овози доираи осмонкаф ва базми хосагӣ аз ҳавлии бой ба гӯшамон расид.

— Мурдаи зани бадбахт — тӯи Ғаниҷон-бойбача! — гуфт аз худаш зарбулмасал сохта кампир ва боз ба машкоб мурочиат намуд. — Мардум чӣ мегӯянд, калонҳо, миришабҳо чӣ ҳаёл дошанд? Кушандаи занакро ҷустуҷӯ накарданд?

— Туро ғазад, маро чӣ ғам — гуфт машкоб. — Кори кардагии онҳо — одамҳои миришаб ҳамин шуд, ки мурдаро ёфтанд, ба оқсақол фармуда, ўро, бо дасти мо бекафан, ба либосҳои худаш печонда гӯронданд ва баъд ба тӯйхона рафтанд. Кӣ медонад, шояд кушандаи кампир ҳам дар тӯйхона кайф карда ништа бошад.

¹ Қабристон, ки дар қарибии дарвозаи Қарокӯл ба номи Пуштаи Имомбикри Фазл воқеъ аст.

– Худо раҳмат кунад модари бечораро!

– Омин! – гуфт машкоб ва пас аз қадаре хомӯш илова намуд: – Бо думи шеру бо дами шамшер бозӣ нақун, гуфтаанд, рост. Модари Савсан худаш кӣ буд, ки бо Ғаниҷонбойбача панча ба панча андохтани шуд?! Беҳтар мебуд, ки ба тақдираш тан дода, ба Қарокӯли худаш бармегашт.

– Модар ин тавр карда наметавонад Аҳмадҷон, – гуфт кампир. – Модар худашро ба куштан медихад, ки фарзандаш амон бошад. Модар ба шер ҳам, ба шамшер ҳам панча мезанад ва то зиндааст, фарзандам мегӯяд.

Аҳмадҷони машкоб сар чунбонида хомӯш шуд.

Фирӯза як охи чуқуре кашида монд ва аз паси каме хомӯшӣ пурсид:

– Савсанро ҳавз бонг зада гирифта бурда бошад?

– Эҳтимол, – гуфта монд кампир. – Ҳавзҳои мо ҳам ин вақтҳо одамҳо барин хунхӯр шуда мондаанд, аз бало ҳазар!

Инро гуфту кампир ба паси китфи чапаш туф кард ва нармаи гӯшони худаш ва гӯшони Фирӯзаро кашида монд.

Аҳмадҷони машкоб, ки воқеаи Савсанро аз аввал то ба охир медонист, гапе назад ва хомӯш монд.

Машкоб марде буд тақрибан панҷоҳсола, лоғарандом, газгӯшт, миёнақад ва кӯса. Чашмони ба косахона фурӯништа, вале ранги рӯи сурхи тоза ва сихат дошт. Вай аз ҷавонӣ то ба ҳамин синну соли худ машкобӣ карда аксарияти хонадони ин ду-се гузарро, ки ба он ҷоҳо ҳамеша об кашонидааст, нағз медонист. Лекин даҳони пӯшида дошт ва бо қору қочоли мардум қоре надошт. Ҳар рӯз ду бор ба даҳ – понздаҳ ҳавлӣ якмашкӣ об кашонда, як чиз ризқу рӯзие мегирифт ба назди кампири худ рафта хоб мекард. Фарзанд надошт ва бинобар он Фирӯзаро ба худ фарзанд хонда, ҳамеша ба вай аз бозёфти худ оварда меистод. Ҳоло вай воқеаи хунини Савсанро нақл накард, нахост, ки Фирӯзаи шириниаш фочиаҳои ҳавлиҳои даруни Бухорои онвақтаро шунида, ба ғаму ғусса ҷӯлад. Вай боре ин ҳикоятро ба кампир гуфта буд...

...Қарокӯл яке аз туманҳои Бухоро буда, аз ҷиҳати маъмурий ва идораи давлатӣ бевосита ба қозикалон ва қупбеги Бухоро тобеъ буд. Дар он ҷо қозӣ, амлоқдор, раис ва миршаб мешуданд. Тамоми умури шаръӣ ва додҳои, ҳамаи ҷанҷол ва даъвоҳои қозӣ ҳал мекард. Амлоқдор амлоқу андоз меғундошт ва то як дараҷа ба қозӣ тобеъ буд. Раис дар қорҳои шаръ ёридиҳандаи қозӣ ва муфаттиши бозор буд. Миршаб масъули амнияти он туман буд.

Худи Қарокӯл шаҳрчаи наҷандон қалони тақрибан иборат аз панҷ-шаш ҳазор хонавода буда, бозорҷой, раста, масҷиди ҷомеъ, сарою дӯкониҳо дошт. Ин ҷо ҳар ҳафта рӯзи ҷумъа бозор мешуд. Дарёи Зарафшон аз миёнаи ин шаҳрча мегузашт, вале аксар вақт ба ҷои об дар он ҷег рагон мешуд. Зеро ки дарёи Зарафшон бо вучуди серобии худ, дар музофоти Самарқанду Миёноқу Гиждувон истифода мешуд ва ба Қарокӯлу Бухоро, ки поёноб буданд, об агар баъзан наояд, аксаран дарё хушк меистод. Бинобар он тумани Қарокӯлро ҷег зер қарда, аз беобӣ деҳаҳо хароб ва киштзорҳо нообод шуда буданд. Мардум асосан аз ҷоҳ об менӯшиданд. Мева ва сардарахтҳои ин ҷоро қас намедид, аксаран дар бозори ин ҷо аз музофотҳои дигар, аз Фороб, Чаҳорҷӯй ва Шофирқому Занданӣ мева ва сардарахтӣ оварда мефурӯхтанд.

Лекин бозори Қарокӯл хеле қалон мешуд. Хусусан, бозори моҳӣ ва моҳипазии ин ҷо дар тамоми Бухоро машҳур буд. Моҳипазон моҳиеро, ки аз дарёи Аму сайд қарда меоварданд, ҷунон моҳирона мебуриданд ва ҷунон нағз қарда мепухтанд, ки қас онро дар байни нони мулоим гузошта, мисли гӯшти беустухон хӯрда метавонист, ё он моҳиён камустухон буданд, ё ки моҳипазон моҳир ва устоди қори худ буданд ва ё ҳар ду.

Мухимтарин ва асоситарин қори аҳолии Қарокӯл қорводорӣ буд, ки ба бойҳои гӯсфандлори ин ҷо маблағҳои қалон меод. Ҳамон гӯсфанди машҳури қарокӯлӣ, ки нусти барраи он ба тамоми дунё овоза бароварда ва бо баҳои тило

фурухта мешавад, аз ҳамин ҷо паҳн шуда ва асосан аз обу ҳаво ва алафи ҳамин ҷо тарбия ва такомул ёфтааст.

Падари Савсан аввалҳо моҳипазӣ мекард. Як ҳафта моҳӣ сайд мекард, рӯзи бозор онро пухта ва хом мефурухт ва рӯзгораш «ба подшоҳӣ» мегузафт. Уро Ҳайдаркули моҳипаз мегуфтанд ва дар бозори моҳипазӣ аз вай мохиртар кас набуд. Охиста-охиста овозаи Ҳайдаркули моҳипаз ба ҳама ҷо паҳн шуд. Ҳатто Қарокӯлибой, ки аслаш аз Қарокӯл буда, баъд ба Бухоро кӯчида рафта буд, дар вақтҳои ба Қарокӯл омаданаш, албатта, ба дӯкони Ҳайдаркул рафта моҳибирён мехӯрд.

Боре, Қарокӯлибой кас монда, ӯро ба Бухоро бурд ва бо ваъдаҳои калон моҳипазии махсуси худаш карда гирифт. Аз ҳамон вақт сар карда зиндагӣ ба аҳли оилаи ӯ талх шуд. Занаш ва ягона духтараш ба Бухоро омада хизматгори дари хонаи бой шудандро нахостанд, дар ҳуди Қарокӯл, дар ҳавличаи худашон, хизмати ину онро карда, рӯз гузаронида гаштан гирифтанд. Мардаки бечора дар ҳар чор-панҷ моҳ як бор, он ҳам, бо ҳамроҳии ҳуди бой омада, зану фарзандашро медид ва ҳар чӣ бозёфти худро ба онҳо монда мерафт. Аммо пули мемондагии ӯ ба як моҳ рӯзгузаронии хонадонаш базӯр мерасид. Ҳайдаркул бисёр кӯшиш мекард, ки аз чанголи бои қарокӯли халос шуда, боз ба қорубори худ баргардад, аммо наметавонист, бой рухсат намедод, агар ба сари худ равӣ, рӯзу рӯшноиро намебинӣ, мегуфт. Боре як васикаро бароварда ба вай нишон дода гуфт, ки мувофиқи он васика Ҳайдаркул аз бой ҳазор танга қарздор аст, ё хизмат карда қарзашро адо мекунад, ё пули нақд ёфта медихад. Ҳайдаркул гуфт, ки ин тӯҳмат аст, вай аз бой қарз нагирифтааст. Лекин бой хандиду гуфт, ки ин хобашро ба об гӯяд, вай ин васикаро дар қозихона, бо шаҳодати ду нафар шохид ва мӯҳри қозию раис нависонда гирифтааст. Вақте ки дар дасти бой он тавр васика бошад, қадом нодон ба сухани хушқу холии ӯ гӯш медихад!

Пас аз ин, дере нагузафт, ки Қарокӯлибой мурд. Давлаташ ба писараш – Ғаниҷон-бойбача мерос монд. Он гоҳ падари Савсан ба бойбача муроҷиат намуд ва арз кард, ки раҳмати

бон калон ўро муваққатан гирифта оварда буд, акнун вай қазо кард, дигар ба моҳипази махсус эҳтиёҷ набудагист, чӣ мешуд, ки бойбача ўро ҷавоб диҳад, то ки ў ба ҳаққи бойбача дуо карда, ба пеши аҳли байти худ баргардад.

Бойбача пурсид, ки дар Қарокўл кӣ дорад. Ҳайдаркул гуфт, ки як зану духтар. Бойбача гуфт, ки онхоро ҳам кўчонда ба Бухоро биёрад. Ҳайдаркул розӣ нашуд. Гуфт, ки духтараш номзад дорад ва ҳоло ба қал расидааст, мехоҳад, ки ба Қарокўл рафта, ягон сол меҳнату кори бечорагӣ карда пул гундорад ва духтарашро ба шавҳар диҳад. Бойбача гуфт, ки вай ҳоло ўро ҷавоб дода наметавонад, то соли падараш нагузарад ва корҳо саранҷом нашавад, ҳеч кас аз мулки онҳо ба ҷунбидан ҳақ надорад. Ҳайдаркул ба рафтан тақозо кард. Он гоҳ бойбача ҳам ҳамон васиқаро бароварда нишон доду гуфт, ки вай намехоҳад, ки пас аз марги падараш давлати ў парешон ва толон шуда равад. Бойбача меросхўри ҳақиқии падар буданаширо нишон медиҳад. Агар бе руҳсати вай коре шавад, Ҳайдаркул аз худаш гила кунад...

Лекин Ҳайдаркул тоқат карда натавонист. Зану духтари худро хеле дўст медошт ва хусусан ин ки аз Қарокўл хабарҳои бад мерасид. Хушксолӣ шуда, мардум ба азоб рӯз мегузaronиданд. Оё зану духтари вай чӣ кор карда бошанд? Бинобар он як шаб оҳишта аз ҳавлии бой баромаду пиёдапиёда роҳи Қарокўлро пеш гирифт. Лекин ба Қарокўл расида натавонист, вай ба кучо рафт, чӣ шуд, мурд, ё зист, касе намедо нист. Аз ин воқеа зану духтарак ҳам беҳабар буданд. Фақат боре Ганиҷон-бойбача, ки дар Қарокўл рама – рама гўсфанд дошт, барои аз гўсфандҳо хабар гирифтани ба Қарокўл рафт ва ҳамон шаб ба қозихона меҳмон шуда, дар сўхбати қозӣ, амлоқдор ва раис хурсандиҳо карда ва онхоро низ аз худ шоду мамнун гардонид. Савғотиҳои бисёре, ки аз Бухоро оварда буд, мансабдорони он ҷоро шод накарда наметавонист. Мегўянд, ки бойбача дар ҳамон сафараш як яхдон¹ алоҷаи қазоқчонӣ бурда будааст.

¹ Яхдон – сандуки чармини гулдўзӣ кардашуда, ки аксар ба сафар, мисли чомадон, ҳамроҳ мегирiftанд.

Рӯзи дигар мувофиқи гуфтаи халқ, ки «тути моро хӯрдӣ, пилла те!» мегӯянд, бойбача ба қозӣ якта-якта васиқаҳо ва «хуччатҳо»-и худро бароварда нишон дода, қарздорҳо, гурезаҳо ва даъвогарони худро талаб кардан гирифт. Ана дар ҳамон қатор одами қозӣ рафта Савсан ва модарашро ҳам ба қозихона гирифта овард. Савсан он вақт духтари понздаҳ-шонздаҳсолаи қадрас ва зебочехрае шуда буд. Чашмони бодомии сиёҳ, қавақҳои баланд, миҷғони дароз ва абрӯи пайваста дошт. Ранги пӯсташ сабзинаи банамак, овозаш маҳин ва форама, ҳудаш қадбаланди нозукандом буд. Модари ӯ низ қадбаланд, лоғарандом ва газгӯшт буд. Танқисии рӯзгор имкон надода буд, ки он сиёҳсарони муштипар чон гирифта, ба тан гӯште пайдо кунанд.

Ҳоло сабаби ба қозихона ҷегзада шудани худро намендонистанд ва аз тарсу воҳима ҳар ду ҳам дир – дир ларзида ба болои бӯрӯи шарият, рӯ ба рӯи тирезаи қозӣ нишастанд. Қозӣ дар назди тирезаи боло ва Ғаниҷон-бойбача дар назди тирезаи миёна менишастанд ва ҳар ду тирезаҳо низ дутабақа кушода буданд. Он вақт Савсан ва модараш Ғанибойро надидагӣ буданд ва наменинохтанд. Бинобар он ба нигоҳ карданҳои ӯ аҳамияте надода, ҷомачаҳои сари худро саҳт печонида, мунтазири саволи қозӣ буданд. Аввал мулозиме, ки онҳоро оварда буд, ба гап сар кард:

– Зану духтари Ҳайдаркули гуреза ана ҳаминҳоянд, – гуфт вай.

Азбаски Савсан ва модараш дар тарсу ваҳм буданд, калимаи «Ҳайдаркули гуреза»-ро дуруст нафаҳмиданд ва бинобар он ба он аҳамият надода, хомӯш нишастан гирифтанд.

– Бибиробиа, зани Ҳайдаркули моҳипаз ту мешавӣ? – пурсид қозӣ ба коғазе нигоҳ карда.

Бибиробиа оҳиста гуфт, ки бале, вай зани Ҳайдаркули моҳипаз мешавад.

Баъд қозӣ ба сӯи Савсан нигоҳ карда пурсид:

– Ин духтарат Савсан аст?

Ба ин ҳам Бибиробиа «ҳа, духтарам мешавад» гуфт. Пас қозӣ андак овозашро баланд карда, бо ҷаҳл гуфт:

– Шавҳаратро ба кучо руст кардӣ?

– Шавҳарам руст нашудааст, тақсир, – гуфт занак. – Шавҳари ман дар Бухоро, дар ҳавлии Қароқулибой моҳипазӣ мекунад.

– Дурӯғ мегӯӣ, заифа! – гуфт қозӣ бо ҳамон оҳанги саҳт, – Қароқулибой ба раҳмати эзидӣ пайваस्ताанд, ҳоло дар ин ҷо бойбача омада, даъво доранд, ки шавҳари ту – Ҳайдаркули моҳипаз ҳазор танга маблағи роиҷи Бухорон шариф аз бон мазкур қарздор буда, лоақал даҳ – яки маблағи қарзи худро адо накарда, хиёнаткорона гурехта ба Қароқул омадааст ва ту ўро пинҳон медорӣ.

– Вой мурам, шавҳари маро чӣ қор қардетон?! – фарёд қашида гиря қард занак. – Вай аз касе қарз нагирифта буд ва агар қарз мегирӣфт, мо ба ин ҳоли зор намебудем. Худи бой сари шавҳари маро хӯрда, акнун ба мо даъвогар ҳам шудааст!

– Даҳонатро банд, ноқисулақл! – гуфт қозӣ дӯғ зада. – Агар дар муддати се рӯз шавҳари худатро ёфта, ё ин ки ҳазор танга маблағи роиҷи Бухорон шарифро ҳозир қарда набиёӣ, духтарат, Савсан чун канизи зархариди бой ба Бухоро фири-стода мешавад. Ҳоло ба ту се рӯз мӯҳлат, духтарат дар ҳамин ҷо, дар ҳавлии даруни мо гарав меистад.

Ин ҳукмро шунида модару духтар гиристанд, фиғон бар-доштанд, аз қозии шарият адолат хостанд ва дод зада гуф-танд, ки онҳо аз шавҳару падарашон хабаре надоранд ва қарздории ўро низ намедонанд. Ин суҳанҳо ҳама «ба гӯши мурда азон хондан» буд. Магар гурги ба хун ташна барраи ширбозро дида, ба нолиданҳои ў раҳм мекунад? Магар мори афъӣ бо дандони захрпоши худ баданатонро фақат хорида мемонад? Магар дузди роҳзан барои амнияти шумо роҳатонро мешояд? Ҳайҳот ки не! Ҳоло гургу мору дузд аз даричаҳои меҳмонхона ба ташидан ва нолидани сайди худ менигаристанд ва лаззате мебурданд.

Духтарро қашон-қашон ба ҳавлии дарун бурданд, модари нимбехушро ба кӯча бароварда партофтанд. Дар меҳмонхона будагон аввал хуб хандиданд ва ба ҳамдигар тамаллуқ қарда, хушомадҳо гуфтанд. Баъд ба коғазу «хучқат»-ҳо нигоҳ қарда, ба оваронида шудани қурбонии навбатӣ амр доданд...

Модар аз назди дарвозаи қозихона дур нарафт. Чун шери модае, ки фарзандашро аз оғӯшаш рабуда бошанд, гуррида, нолида, бо мулозимони қозӣ дарафтода ва аз зарбаю шаллоки онҳо ба хун ҷӯлида бошад ҳам, тапида менишаст. Ниҳоят бегоҳрӯзӣ, вақте ки қозию раису Ғаниҷон-бойбача ба аспҳо савор шуда, бо мушойиати як тӯда мулозимон ба кучое баромада рафтанд, модар чашми дарбононро хато карда, зада ба ҳавлии дарун даромад, фарёдқунон Савсанашро ҷег зад. Зану духтарони қозӣ, ки ин тавр ҳодисаҳоро на як бор дида буданд, фармуданд, ки модарро ба назди Савсан, ба хоначаи якдарае, ки ўро ба он ҷо қаба карда монда буданд, дароранд ва гӯшу майнашон аз доду фарёд каме осояд.

Модару духтар даст ба гардани ҳамдигар партофта, аввал хуб гиристанд, ба бекасӣ, ба мазлуматӣ ва нотавонии худ гиристанд; баъд модар тамоми дарду аламашро ба осмон равона карда, ба худо мурочиат намуд. Аз худо хост, ки Қароқулибой дар гӯраш рост нишинад, малоикаҳои азоб аз назди ӯ нараванд, гӯраш ба оташ пур шавад, ки вай ягона пушту паноҳи онҳо, марди онҳоро аз онҳо рабуда буд... Баъд Ғаниҷон-бойбачаро дуои бад кард, ки ба бало вохӯрад, аз аспфтада гарданаш шиканад, рӯзи рӯшноиро набинад, ки ба ҳаққи онҳо тӯҳмат мекунад, марди майдони онҳоро бурдан бас набуд, ки акнун гавҳари чашми оила, гули баҳори оила, шодии дили модар, ғамгусор ва мушфику меҳрубони модарро кашида бурда истодааст! Баъд оташи ғазаб ва борони нафрати худро занак ба қозӣ, ба раис ва одамони бераҳми онҳо равона кард, онҳоро худобехабар, золим, ҳаромхӯр, хунхӯр гуфт ва ниҳоят боз гирист ва беҳол шуд...

Савсан модарашро тасаллӣ дод, аз сару рӯи вай бӯсид, худро ба синаи вай часпонид ва гуфт, ки бисёр нолаю фарёд накунад, аз нолаю фарёд фоида нест, бадтар худашро мекоҳонад. Беҳтар он аст, ки аз ҷо бархоста ба ҳавлӣ равад, ину онро, имоми маҳалла, оқсақол ва дигар одамони бану-фузро бинад, бо онҳо маслиҳат кунад, дардашро гӯяд. Шояд онҳо ягон маслиҳати бамаънӣ медиханд, шояд онҳо восита мешаванд, кӣ медонад, шояд ўро халос карда, гирифта метавонанд...

Суханони оқилонаи духтар ба модар таъсир кард, вай духтарашро бӯсид, ба дилаш пахш кард, балогардони ӯ шуд ва ба ақлу идрокаш қурбон гашта, аз хонача баромад ва ба касе аз хонангиҳои қозӣ мурочиат накарда, рост ба маҳаллаи худашон, ба ҳавлии оқсақол рафт. Иттифоқан имоми масҷид ҳам дар ҳамон ҷо будааст. Онҳо аввал ҳарду ҳам хомӯшона арзи Бибиробиаро шуниданд, баъд ҳар ду ҳам бо як забон занакро тасалли дода, гуфтанд, ки ҳеҷ гап не, онҳо ба пеши чаноби қозӣ мераванд ва шаҳодат медиҳанд, ки Ҳайдарқул марди фиребгар ва ҳаққимардумхӯр набуд ва ҳеҷ гоҳ вай ба соҳибдавлати худ хиёнат намекунад, агар аз вай гуноҳе содир шуда бошад ҳам онҳо калоншавандаҳои маҳалла зомин ҳастанд, ки кафораи гуноҳашро худаш медиҳад ва барои ин духтарро аз модар ҷудо кардан хуб нест. Бехтар ин ки ин чанҷол бо муомила ҳал шавад ва ин дафъа бой аз даъвояш гузарад. Агар дар бадали як моҳи дигар Ҳайдарқул пайдо нашавад, он вақт аҳли гузар ягон коре карда, маблағи қарзи ӯро ёфта ба бой месупоранд ва ғайра ва ҳоказо.... Бинобар он Бибиробиа ҳеҷ ташвиш накунаду рафта баҳузур хоб кунад, ки худӣ пагоҳ, вақте ки чаноби қозӣ ба арзпурсӣ сар карданд, ин масъала ҳал мешавад.

Бибиробиа нафаси осудае кашиду ба ҳаққи оқсақол ва имом дуоҳои хайр карда, рафта ба ҳавлиаш хоб кард. Рӯзи дигар ба назди оқсақол рафта, ӯро ҷанг карданро ба худ сӯнадида, Бибиробиа рост ба қозихона рафт ва дар дами дарвоза, ба канори роҳ нишаста мунтазир шуд.

Пеши дарвозахонаи қозӣ соботе дошт ва дар рӯ ба рӯи ҳавлии қозӣ самоворхонае буд, ки дар он ҷо мулозимони қозӣ ва одамони ба арз омадагӣ ба болои тахтакатҳо ва гилемҳои ба замин паҳнкардашуда нишаста ҷой менӯшиданд ва низ дар ду канори кӯча тахтасуфачаи борику дарозе буд, ки ба рӯи онҳо низ арзиҳо ва мулозимҳо менишастанд. Ба қозихона гурӯҳ-гурӯҳ ҳаргуна одамҳо мебароманд, мебароманд, арзиҳо ғавғо мекарданд, оқсақолҳо ва мулозимҳо ба онҳо дӯғ мезаданд, онҳоро ба мирзохона, ки дар худӣ таи дарвозаи ҳавлии қозӣ буд, гирифта мебароварданд ва боз аз он ҷо дар даст васиқа ва қоғазҳои навишташуда мебарома-

данд, маслиҳат мекарданд, аз арзиҳо пул — мӯҳрона меғундоштанд ва боз ба қозихона медаромаданд...

Ҳар замон аз даруни ҳавлии қозӣ, аз сӯи меҳмонхонаи вай гоҳо овози доду фарёди марде ва гоҳо нолаю фигони зане шунида мешуд. Гоҳо фақат овози шарт-шарт ба тани урёни касе расидани дарра ба гӯш мерасид ва пас аз фурсате одами ҷазодидаро кашон-кашон, ё ки аз бағалаш гирифта мебароварданд ва ба рӯи суфача шинонда, як пиёла обе менӯшониданд ва боз дар гирди вай чамъ шуда мағал мебардоштанд, оқсақол дар дасташ васиқаи мӯҳрона чамъ мекард...

Бибиробиа ҳамаи ин гирудорҳоро медид, вале фикру хаёли вай ба кори худаш, ба дарди худаш банд буд. Аз пойдани роҳи оқсақоли гузари худашон ба чашмони вай нур намонд. Ниҳоят вақти пешин шуда буд, ки тоқати вай тоқ шуд ва ҷомачаашро ба сар яксуна гирифта ба сӯи ҳавлии оқсақол рафт. Зани оқсақол гуфт, ки вай аз сахари барвақт ба тӯйхона рафтагӣ ва дигар гашта наомадааст. Бибиробиа ба тӯйхона рафт, оқсақолро дар сари деги ош ёфта гуфт, ки тамоми рӯз дар пеши дарвозаи қозихона мунтазири ӯ шудааст. Оқсақол гуфт, ки вай аввали пагоҳ, пеш аз Бибиробиа ба қозихона рафта, ҷаноби қозиро дидааст. Қозӣ гуфтааст, ки имрӯз Ғаниҷон-бойбача ба сари гӯсфандони худ рафтагӣ, акнун то баргаштани вай сабр кардан лозим.

Бале, оқсақол, имом, қозӣ ва ҳатто худи Ғаниҷон-бойбача ҳам сабр карда метавонанд, аммо дили модар дар ин маврид, ки фарзанди вай дар банд асту хатар дар пеш, сабрро гунҷоиш надорад. Вай дигар ба оқсақол гапе назду ба қозихона давид, ба касе гап назда, рост ба ҳавлии дарун даромаданӣ шуда буд, ки дарбонҳои қозӣ ӯро доштанд, задаю тела додаю кашон-кашон ба кӯча партофтанд. Бибиробиа доду фарёду вовайлюро баланд кард, овози ӯро шунида худи қозӣ берун баромад ва гуфт, ки дасту пой ӯро баста, бурда ба ҳавлиаш партоянд. Мулозимони бераҳми қозӣ ба доду фарёди занани сарсаҳт аҳамият надода, фармони қозиро бачо оварданд. Ҳамон рӯз то бегоҳ Бибиробиа бо дасту пой баста дар хонаи худ хобид. Ба ҳалқи ташнаи ӯ касе набуд, ки як қатра об ҷақонад. Ниҳоят баъд аз шом занани ҳамсоя, ки

дар хавлии бои гузар хизматгор буд, аз дар даромаду ҳолати Бибиروбиаро дида ҳуш аз сараш парид ва зуд дасту пой ӯро кушода як шиёла об нӯшонид ва ба ҳол овард. Бибиروبиа зор-зор гирифта, ҳикояти рӯзи сиёҳи худро ба ҳамсоязанак нақл кард. Ҳамсоязанак Бибирубиаро бо он таскин дод, ки худо ниғаҳдори бандагонаш, наҳод ки Ғаниҷон – бойбача ҳамаро монда, духтари ӯро гирифта барад? Агар ба вай духтар даркор бошад, дар худӣ Бухоро ҳам ҳазорта ёфт мешавад ва ҳочати аз Қарокӯл гирифта бурдан не. Вай аз саргузаштҳои худаш ва ҳамсояхон дигар баъди воқеаҳои гуногунро нақл кардан, андаке ҳам бошад, Бибирубиаро осуда кард ва ба ҷогаҳаш гузаронида хобонид. Аммо худаш аз хона баромада истода, оби чашмонашро пок мекард. Вай ҳикояи Бибирубиаро ба шавҳараш нақл кард, шавҳараш, ки мулозими раис буд, ба вай гуфт, ки Ғаниҷонбой имрӯз, пас аз пешин ба Бухоро рафт, ҳамроҳи худ ду-се ҷӯпонбача ва як духтаракро ба ароба бор карда бурд.

Рӯзи дигар Бибиروبиа худаш рост ба қозихона нарафта, аввал ба хонаи оқсақол даромад ва ӯро дар хона ёфта, бо ҳамроҳии ӯ ба қозихона рафт. Ин дафъа мулозимҳо ва дарбонҳо ҳам ба вай монёе нашуданд. Вақте ки рӯ ба рӯи даричаи қозӣ бо ҳамроҳии оқсақол рафта нишаст, қозӣ ҳам аз тиреза сар бароварда пурсид, ки чӣ арздоранд. Оқсақол гуфт, ки вай барои ҳал кардани қори Бибиروبиа ва барои восита шудан ба миёни ӯ ва Ғаниҷонбой омадааст. Қозӣ афсӯс хӯрда гуфт, ки дирӯз бегоҳӣ Ғаниҷонбой ҳаман одамҳои худро бардошта ба Бухоро рафт ва духтари Бибирубиаро ҳам бо худаш бурд, ки инро духтарак хоҳиш кардааст. Вай гуфтааст, ки ба Бухоро рафта падарашро ёфта, ҷанҷоли ӯро ҳал кунонда, бо худаш гирифта бармегаштааст.

Инро шунида ғиғони кампир баланд шуд. Вай ба ин гапҳо бовар накард, чун шери маст чаҳиду давида ба хавлии қозӣ даромад, хоначаи якдараро дид, ки кушода истодааст, ҷо ҳасту ҷогаҳ нест! Вай аз хизматгорҳои даруни хавлии қозӣ пурсид, аз зани қозӣ, аз духтари қозӣ қасамҳо дода, бо зорию тавалло пурсид. Ҳама бо як забон мегуфтанд, ки Савсан ҳамроҳи бой ба ихтиёри худаш ба Бухоро рафт. Аммо модар

ба ҳеч кадоми онҳо бовар накард, гирёну синакӯбон берун тохт, оқсақолро дар дами дарвоза ёфт, ки қозиро ба бозори Олот гусел мекард. Бибиробиа аз гиребони оқсақол маҳкам дошт.

– Духтарамро ёфта медихӣ! – гуфт вай наъра зада. – Ту бо қозӣ ҳамдаст шуда нури дидан маро ба дасти бои бемурувват дода фиристодетон! Духтарамро ёфта медихӣ! Ман каси дигарро намедонам!

Оқсақол, ки як мардаки гафси пурзӯре буд, Бибиробиаи харобакро чун кӯдак бардошта ба канор бурд ва охиста гуфт:

– Аҳмакӣ накун, Бибиробиа! Ин кор, кори қозӣ аст. Вай туро ва моро ҳам фиреб дода, духтарро ба Бухоро фиристодааст. Дигар ҳеч илоҷ не. Акнун ба тақдир тан додан лозим.

Бегоҳии ҳамон рӯз, дар вақти шом қозӣ бо мулозимонаш аз бозори Олот баргашта меомаданд, ки дар қарибии қозихона зане давида омада аз чилави аспӣ ӯ гирифт. Ин Бибиробиа буд. Вай бо доду вовайло наъра зада, ёфта додани духтарашро мепурсид. Аспӣ қозӣ, ки саманди йӯрға ва калон буд, занакро бо гарданаш қариб мебардошт ва аз як сӯ ба сӯи дигар мепартофт. Қозӣ занакро ҳақорат дода, бо қамчинаш зад ва аспро ба пеш ронд. Занак, ки чилави асп аз дасташ баромада буд, пуштнокӣ ба канори роҳ афтада монд...

***

Савсан дар ҳавлии калони Ғаниҷон-бойбача, ки ду зан, як духтар ва кайвонию хизматгордухтарҳои бисёре дошт, худашро танҳо ҳис мекард. Рӯзона ба корҳои ошхона ва рӯи ҳавлӣ машғул шуда мегашт, шаб дар хонаи поён, аз ҳама дар канор гирия карда – гирия карда хобаш мебурд. Пагоҳӣ, пас аз дидани хобҳои парешон вазнин шуда аз хоб бедор мешуду чизе ба даҳон накарда, аз паси кор медавид.

Аз омаданаши ин ҷониб қариб бист рӯз гузашта бошад ҳам, аз падараш ва модараш хабаре напунида буд. Ғаниҷон-бойбача гоҳ-гоҳ даромада, ба сари кори вай мерафт ва ўро тасаллий дода мегуфт, ки ғам нахӯрад, имрӯз не, пагоҳ Ҳайдаркул ёфт шуда мемонад, аз паси вай ба ҳар тараф одам фиристода шудааст, ҳамин ки ўро пайдо карданд, бой аз

гуноҳи ӯ фақат ба хотири Савсан мегузараду онҳоро ба Қарокӯлашон мефиристонад. Аммо Савсан ба ин суханҳо кам боварӣ дошт. Хушу ҳаёли вай ба модари сарсахташ буд, ки пас аз омадани вай девона шудагист.

Занҳои бой аз вай рашк мебурданд, месӯхтанд. Духтари бой ҳар рӯз бо ҳар чӣ баҳона ӯро мезад, муштқорӣ мекард ва мегуфт, ки бисёр ба ҳуснаш гарра нашавад, вай – яъне Савсан – хушрӯй не, сиёҳи зангӣ аст ва ба ҳеч кас лозим нест. Шабҳо кайвониҳои солхӯрда дар байни худ хандида, ӯро бикаҷони хурдӣ меномиданд ва ҳасрат меҳӯрданд, ки худо ба онҳо ҳусну латофати Савсанро надода, умри ҷавонашонро ҳазон кардааст. Набошад, ба бойбачаи хушрӯй ва барно маъқул мешуданд ва ба муродашон мерасиданд. Ҳатто боре як кайвонӣ, ки хеле баддаҳан ва айгир буд, ба Савсан гуфт, ки бисёр қавоқ карда нагардад, дар вақти омадани бой андаке ишваю чилва карда монад бехтар мешавад, рӯзаш ба подшоҳӣ мегузарад. Лекин Савсан ба ҳеч кадоми онҳо ҷавоб намедод, хомӯш буд. Фақат ба даруни чогаҳаш даромада мегирист.

Аммо Ғаниҷон-бойбача ҳақиқатан ҳам мардаки хушрӯй ва барно буд. Чашмони сиёҳи бодомшакл, абрувони пайваста, риши кулӯтаи сиёҳ, бинии рост ва ранги рухсори ҳамеша аргувонӣ ва тоза дошт. Қадаш миёна, ҳудаш ҷаққон ва серҳаракат буд. Лекин агар диққат карда истед, бо либосҳои шоҳона, бо шоҳию адрасу махмал вай мисли мори хушранг менамуд. Дар нигоҳи тези чашмонаш, дар табассуми захринаш, дар вачоҳати рӯяш нишонаҳо аз мор меёфтед. Бешубҳа, ин нишонаҳо акси ботини вай, аломати хислатҳои моронаи вай буданд. Вай ба касе дӯстӣ надошт, лекин бисёр касон, хоҳ аз тоифаи зан ва хоҳ мард, гумон мекарданд, ки вай дӯсти онҳост, ё ки онҳоро дӯст медорад. Вай бегонаи дӯстнамо буд. Агар ба манфиати ӯ лозим бошад, ҳар касро то ба зану фарзандаш ба фуруҳтан, ба фиреб додан муҳайё буд. Илоч надошт, ки ба касон захр назанад. Махбубтарин одами худро захр мезад, ҳамдам ва рафиқони худро захр мезад, оила, зану бачаҳои худро ҳам захр мезад, аммо ба ҳудаш оро медод. Аз ин ҷиҳат вай аз падараш фарқи калон дошт.

Қароқӯлибой ҳам золим ва бемурувват буд, Қароқӯлибой ҳам манфиати худро аз ҳама авло медонист, лекин вай ба ҳар ҳол қушоду равшантар ва ошкоротар буд. Вай хислатҳои гурғро дошт, дағал буд. Пас аз марғи вай ҳамдам ва гумоштааш Элмуроди кунгурот бо писари вай – Ғаниҷон-бойбача қор қарда натавонист. Вай ки ин ҷавонро аз тифлиаш медонист ва бо тамоми хислатҳои ӯ ошно буд, зуд ҳамаи ҳисобу китобашро баробар қарду аз ин хонадон дур шуд.

– Менга бош қерак! – меғуфт вай. – Ғаниҷонбой бачанғиз мени бошимни овломоқчи!¹

Ҳамин тавр, Элмурод ва боз ҷандин қадрдонҳои хонадон, ки дар вақти бои қалон буданд, якта-якта аз хизмати писари вай даст қашиданд. Аз ин ҳол Ғаниҷон ҳеҷ парвое нақард, ба ҷои онҳо одамони худаш мехостағиро мондан ғирифт. Қар замон ин мори ранғин дар офтоб қилва меқард ва даҳҳо бе-ҳабарону беғуноҳонро ба худ ғирефта, печонда меғирифту баъд вақташ ки омад, мавридаш ки шуд, якта-якта ғуру ме-дод ва ё заҳр мезад.

Савсанро низ печонида ғирифтани ва мағтуни ранғи ал-вони худ қардани ва сари ӯро ғардонида, ба доми худ даровардани шуд, вале ҳеҷ ғоидае набахшид. Афсуну ғире-би вай ба Савсан таъсире нақард, вай ба сӯи ӯ барғашта нимнигоҳе ҳам напартофт. Сад бор суҳан ғӯяд, Савсан як бор ҷавоб меоду ба ҳалли имқон аз ӯ дури меҷуст. Ин рағтори Савсан оташи шавқи бойбачаи морбачаро меағзуд. Дар ӯ нисбат ба Савсан майлу иштиёқи қалон пайдо мешуд. Ниҳоят Ғаниҷонбой дид, ки ба Савсан ҳусни ағсунқор ва тамаллуқи ғиребғаронаи вай ба қор намеравад, ба мақру худъаи зӯрғаре даст зад.

Боре моғи рамазон буд, нимирӯзи, вақте ки занҳо ва қайвониҳо ҳама дар хоб буданд, як духтарқона аз берун да-вида омада, Савсанро ғуфт ки берун, ба ҳавлии миёна барояд, дар он ҷо, дар хонаи Ақаабдулло (хизматғори бой) як одам аз пеши пақари Савсан омадааст ва бо ҳамроҳии бой сӯҳбат қарда нишастааст. Бой ғармудааст, ки Савсанро ҷеғ зананд.

¹ Ба ман сар лозим аст. Ғаниҷон – бойбачаатон ба нияти сайди сари ман аст.

Савсан рӯза медошт, шаб то ба сахар хоб накардагӣ буд, ҳоло сараш гаранг ва хоболуд буд. Хабарӣ падарашро шуниду бе ҳеч мулоҳиза ба берун давид. Ба хонаи Акаабдулло даромада дид, ки бой танҳо нишастааст, дигар касе нест, Акаабдулло дар даҳлез бо чӣ коре машғул аст. Дару тирезаҳои хона аз берун пӯшида шудагӣ ва даруни хона нимторик.

– Лаббай, хӯчаин, – гуфт Савсан ба хона даромада. – Аз падарам чӣ хабар, кӣ омад?

– Хабарӣ хуш, хабарӣ нагз! – гуфта айёрони табассум кард бой. – Биё, аз ин ҷо, аз пештари ман шин! Наздиктар биё, на-тарс, ман гург не, туро намехӯрам. Биё, биё! Ҳа, бале! Хабарӣ хуш... Аммо аввал севанҷӣ додан лозим...

Инро гуфту бой аз ҳар ду дасти Савсан дошта ба оғӯши худ кашид. Савсан ба дод гуфтан ва овоз баровардан фурсат наёфт, ки худро дар оғӯши бой ва даҳонашро ба даҳони ӯ дид...

Дар ин дам Акаабдулло ҳам дари даҳлезро аз берун пӯшида монд.

Аз он ҳодиса гӯё ки ҳеч кас, ба ғайр аз Абдулло хабардор нашуда буд. Лекин дарҳол ба ҳама паҳн шуда рафт. Худи ҳамон рӯз бегоҳӣ кайвониҳо ӯро «табрик» карданд, лаззати «айшу» тафсилоти онро пурсиданд. Савсан фақат мегиристу бас. Се рӯз дар зери таҳқир ва ҳақорати занҳои бой, духтари бой ва кайвониҳо басар бурда, рӯзи чорум, пас аз рӯза гирифта хобидани ҳама оҳиста аз ҳавлӣ баромад, рост ба сари ҳавзи гузар, ки аз об пур буд, рафта як бор «онаҷон» гуфт ва худро ба об андохт.

Ду рӯз аз Савсан дарак нашуд. Фақат дар рӯзи саввум машқобҳо аз даруни ҳавз мурдаи варамкардаи ӯро ёфта гирифтанд ва ба болои Пуштаи Имомбикр бурда, лаҳаде кофта гӯрониданд.

Ин ҳикояро Аҳмадҷони машқоб медонист ва боре, пас аз гӯронидани Савсани ноком ба Дилором-кампир накл карда буд. Ҳоло модари Савсанро ҳам дар паҳлӯи духтараш гӯронидани омада, машқоби пир гирия намекарду бас.

Дилором-кампир ҳолати вазнини машқобро ҳис карда, гапро ба сӯи дигар тофт.

– Тӯи келинбиёрон кай мешудааст? – пурсид вай.

– Рӯзи чумъа, – гуфт машкоб.

– Имрӯз сешанбе буд? Хайр, набошад рӯзи панҷшанбе дар хавлии Оллоёр-бӣ тӯи занона?

– Мерафтагед?

– Худо медонад.

– Лекин тӯи калон мешудагӣ барин, – гуфт Аҳмадҷон. – Машкобҳои гузарашон мегӯянд, ки ҳафт лег шинондаанд, бист сар гӯсфанд сар задаанд, ду гови калонро каллапоча кардаанд, ба хавлии даруну берун, то ба шабгаҳу айвонҳо чодирҳо зада, онин бастаанд. Мегӯянд, ки чор даста созанда меомадааст. Аз ҳоло ӯғурҳоро тайёр карда, бист сабад анор ҳам овардаанд¹.

– Оллоёр-бӣ ягона духтари худаширо мебарорад, – гуфт кампир. – Ҳар чӣ кунад ҳам, меарзад. Аммо ин чӣ тавр дӯст доштан, ки омада-омада, духтари худро ба болои ду палонҷ бароварда медиҳад?

– Гӯё ки худи духтар хостааст, – гуфт машкоб.

– Ба чии Ғаниҷон мафтун шуда бошад, ки худаш хостааст? – гуфт хайрон шуда кампир. – Ба ман агар сад тило медод, ман духтари худамро ба вай намедодам.

– Келинро мегӯянд, ки, – гуфт Аҳмадҷон, – хеле духтари бебок, сатанг ва олуфтаю гапдон будааст. Ба болои палонҷ рафтан хуб, мегуфтааст. Кас зиқ намешавад, ҷангу ҷанҷол карда мешинад, мегуфтааст.

– Ин тавр бошад, майлаш! – гуфт кампир ва ба сӯи Фирӯза нигоҳ кард. Духтарак монда шуда, ба болишти тӯтааш сар монда хобидааст. Инро дида оҳиста овоз бароварда, илова намуд: – Хайр, акнун ту ҳам рафта хоб кун, Аҳмадҷон, бевақт шуд.

Аҳмадҷон хайру маъзур карда баромаду дарвозаро оҳиста пӯшида, аз паси он ғалақаро гузаронида монд.

¹ Дар тӯйҳои калон созидаҳо шабона базми даври ӯғур мекарданд. Ин ҳамин тавр мешуд: дар ӯғур равгани зағир меандоختанд ва гирдогирд сӣ-чил пилта мегузоштанд ва гоҳо ба гирди ӯғур, ба зарфҳои алоҳида оби анор ҳам рехта мемонданд, ки шӯълаи пилтаҳои сӯхтаи стода ба оби анор зада, нури сурх акс мекунанд.

Рӯзи дигар Фирӯза бевақтгар, пас аз баромадани офтоб чашм кушода аз ҷояш бархост, ки дар ҷогах танҳо хобидааст, тӯтаҷонаш дар паҳлӯяш нест. Аз ин ҳол аввал ӯ хурсанд шуд. Маълум, ки тӯтаҷонаш сихат шуда, худаш аз ҷо бархостааст ва ҳоло корубори хонаро карда гаштагист, рафта нон харида овардагист, самовор мондагист... Аммо баъд якбора дилаш ҳавл кард: мабодо берун баромаданӣ шуда, ба роҳрав афтода намонда бошад? Чаро овозаш намебарояд, чаро гурунгурунгу карда, аз рӯи одаташ суруд намехонад?

Вай зуд ба рӯи ҳавли баромаду тӯтаҷон гуфта ҷеғ зад. Ҳеч овозе нашунид. Баъд хонача ва роҳравро дид, аз кампир дарак наёфт. Ҳалқаи дарвозаро кушода, кӯчаро дид, нест ва ниҳоят ба хотираш омаду аз дарича ба ҳавлии ҳамсоя, ба ҳавлии Ғуломалии адрасбоф гузашта дид, ки тӯтаҷонаш дар он ҷо, дар таи айвон бо зани адрасбоф сӯхбат карда нишастааст. Омадани ӯро дида кампир бо табассум гуфт:

– Аз хоб хеста маро наёфтӣ? Ба осмон парид ё ба замин даромад гуфти? Не, баррекам, ман зинда, ба хизматаки ту тайёр! То ту аз хоб хестан, як аз холи инҳо хабар гирам гуфтам.

Фирӯза ба зани адрасбоф салом доду дугонаашро – духтари адрасбофро, ки номаш Зулайхо буд, пурсид.

– Дугонаат ба пеши дадеш, ба ҳавлии устокор рафт, – гуфт занак. – Се рӯз боз аз амакат дарак нест.

Фирӯза ҳайрон шуд. Кампир аз ҷо бархосту гуфт:

–Зарар надорад, хавотир нашавед, ин дари ид аст, бой фармудагист, ки бисёртар кор бофанд, устокор ҳам халифаҳоро ба хонахошон ҷавоб надода, шабу рӯз кор мефармоянд.

– Хайр, лоақал як бор омада, моро хотирчамъ карда ме-рафт.

– Зулайхо фаҳмида меояд, – гуфт кампир. Вақте ки аз дарича мегузашт, боз ба сӯи ҳавлии ҳамсоя баргашта таъкид кард: – Хабар биёрад, ба мо ҳам фаҳмонед.

Кампир фармуд, Фирӯза ҷой дам карда оварду ҳар ду ни-

паста ношто карданд. Баъд кампир ба Фирӯза гуфт, ки ба мактаб равад, аз вай парво накунад, имрӯз вай хуб истироҳат мекунад, пагоҳ тамом сихат мешавад. Аввал Фирӯза нахост, ки мактаб равад, лекин баъд бо тақозои тӯтеш маҷбур шуду фаранчию чашмбандро гирифта, ҳафтяку чоркитобро ба чилдаш андохта, ба китфаш овехту аз ҳавлӣ баромада рафт.

Дилором-кампир дастурхонро ғундошта, акнун ба хонарӯбӣ сар карда буд, ки аз ҳавлии ҳамсоя Зулайхо омаду хабар дод, ки падарашро дар ҳавлии устокор дида омадааст. Сихат ва саломат кор карда истода будааст. Ҳақиқатан гуфтаи кампир рост будааст. Ба муносибати наздик шудани иди қурбон, бойбача бисёртар алочаю адрас талабидааст. Зулайхо инро гуфту аз дасти кампир қорӯбро гирифта, хонаро рӯфт, рӯи ҳавлӣ ва роҳравро ҳам рӯфт. Баъд ахлотро ба кунҷак чамъ карда монда, худаш ба ҳавлиашон гузафт. Кампир ба ҳаққи ӯ дуо карду хост, ки андаке ба чоғаҳаш дароз кашида, истироҳат кунад, лекин дарвоза тақ-тақ шуд. Вай аз даруни хона истода, «кист? Дароед!» гуфт. Дарвоза кушода шуду ба ҳавлӣ ду занак, ба сари яктои онҳо лаълию дастурхон, даромада омаданд. Кампир ҳайрон шуду инҳо кӣ бошанд, гуфта аз ҷо бархост. Занҳо фаранчию чашмбандҳои худро ба даст гирифта, ассалом гӯён ба хона даромаданд ва лаълию дастурхони овардагиашонро ба замин гузошта, бо кампир боздид карданд ва ӯро бӯсиданд. Кампир фаранчию онҳоро ба тоқи поёни хона гузошта, худашонро аз болои кӯрпача таклифи нишастан кард. Меҳмонон нишаста омин гуфтанд.

– Қадам расид, бало нарасад, тӯю тамошоҳо шавад, ҳама ба муродаш расад, омин облоҳу акбар!

Кампир меҳмонҳоро шинохта буд. Яке аз онҳо хоҳари Бақочони кудунгар – аз гузари Бобониёз, дигараш миёнарави машҳур буд, ки дар он атроф муҳимми бисёр касонро бароварда, боиси занушӯй гардидани бисёр одамон шудааст. Маълум ки инҳо барои хостгорӣ ба ҷое мераванд ва ҳоло омадаанд, ки аз кампир маслиҳат пурсанд ва ё ки ӯро низ бо худ гирифта баранд.

Пас аз пурсупоси муқаррарӣ ва таоруфоти маълум, кампир хост, ки барои самовор мондан бархезад, аммо меҳмонҳо

нахостанд, «ҳочат не» гуфтанд. Лекин кампир аз дар сар бароварда, Зулайхоро ҷег зад ва аз ӯ хоҳиш кард, ки самоворро оташ монад.

– Фирӯзачони ман ба мактаб рафтагӣ, – гуфт узрхоҳона. – Дар набудани вай дугонааш Зулайхо омада ба мани пир ёрӣ медиҳад.

– Фирӯзачон ҳам қадрас шуда мондагист? – гуфта пурсид хоҳари Бақочон.

– Ибӣ, ҳа! – гуфт аз ҷониби кампир, миёнарав. – Қадом рӯз дар вақти ба мактаб рафта истоданаш дида мондам, як духтари гурсу барс шуда мондааст. Худо илоҳи ба умру ҷонаш барака диҳад, бахташа кушояду шумо ҳам ба муроҷатон расед.

Кампир омин гуфту аз ин суҳанҳо донист, ки мақсади меҳмонҳо Фирӯза аст, бинобар он ба ҳар эҳтимол гуфт:

– Шумо, келинҷон, каси дигарро дидагед. Фирӯзаи ман ханӯз кӯдак, қадаш ҳам наёзидааст, тану тӯш ҳам надорад.

– Чиба интур мегӯед? – эътироз кард миёнарав. – Мо ба Фирӯзаи шумо хостгор шуда омадем, худоба шукр, айни вақташ расидагӣ!

Кампир табассум карда монду пас аз фурсате:

– Худоба шукр! – гуфт. – Ба ҳамин рӯз ҳам мерасидаам. Ба яккаю яғонаам, ба нури дидаам омадани хостгорро ҳам ме-дидаам. Аммо қадом марди шердил аз таъну лаъни мардум ибo накарда, бо набераи Дилором-каниз, ба духтари беаслу насаб толиб шудааст?

– Интур нагӯед, бибиҷон! – гуфт миёнарав. – Канизин шумою хоҷагини касони дигар! Ба қурбу манзалати шумо кӣ расидааст? Дар так-так ягон тӯе нест, ки бе шумо гузарад. Ягон маъракае нест, ки сардори он шумо набошед. Зану мард ба гуфтаю фармони шумо гӯш медиҳанд, ҳама шуморо бибиҷон мегӯянд. Фарзанди шумо нури дидаи ҳама. Хусусан, Фирӯзачон, ки духтари биларману қиларман¹ ўҳдабаро, ҷаққон ва соҳиби ҳусну ҷамол шудааст, ҳар бинандаро ошуқи шайдон худ мекунад.

¹ Биларману қиларман – ба маънои доною хушёр.

– Додарам Бақочон, – гуфта зани дигар ба гап даромад, – додарам Бақочон Фирӯзачонро дида монда, ба як дил не, ба сад дил шайдо шудааст. Агар ман ба муродам нарасам, дар ин дунё зиндагӣ ба ман ҳаром мегӯяд. Ман гуфтам, ки хайр, сабр кун, ойхолет катӣ имрӯз ба пеши бибиҷон меравам, бахтатро месанҷам, кай, он пири доно чӣ мегӯяд, наҳод ки моро маънос карда, дасту дили туро аз олам канда кунанд!

Кампир бо нахи бӯрӣ бозӣ карда ба андеша фуру рафт. Аммо меҳмонҳо навбат ба навбат гап зада, гоҳо Фирӯзаро, худи кампирро ва аслу насаби онҳоро таъриф карда, гоҳо Бақочони кудунгар, дили ҷавони вай, хонаю ҷои вай, дӯкону замини саҳрои вайро таъриф мекарданд. Мегуфтанд, ки Бақочони кудунгар ҳанӯз чандон пир нашудааст, синни чилупанҷсолагӣ айни ҷавонии мард аст. Як зани мӯлуқ (факиру мутеъ) ва беовоз дорад, ду духтар дорад, ки онҳо ҳам калон шудагӣ, имрӯз-пагоҳ аз хонаи падар баромада мераванд. Агар Фирӯзачон ягонта писар зоида диҳад, дигар тамом, худаш соҳибхатиёр мешавад ва ғайра ва ҳоказо.

Кампир фикр мекард, ки ба ин мардуми берӯ ва беҳаё чӣ ҷавоб диҳад. Инҳо гумон мекунанд, ки кампир аз навад ҳафтоду ду сол умри худро дар ин ҷо, дар байни бою бечораҳои ин гузарҳо гузаронида бошад ҳам, одамонро на-мешиносад ва ҳар чӣ ки ба ӯ гӯянд, бовар мекунад ва ба давлату пул фирефта шуда, ягона ороми ҷонашро бароварда додан мегирад. Инҳо намедонанд, ки худи ҳамин кампир тӯн гаҳворабадони Бақочонро гузаронида, аз рӯзи зоида шудани ин ҷониб ба чӣ касбу ба чӣ кор машғул будани ӯро нағз медонад. Инҳо фаромӯш кардаанд, ки сабаби мӯлуқ ва беовоз шуда мондани зани Бақочонро кампир нағз медонад ва на якбор ба ҷароҳатҳои сару бадани ӯ, ки аз зарби қамчин ва мушту лағадӣ Бақочон пайдо мешуданд, марҳам ва пахтасӯхта мондааст. Инҳо беҳабар аз он, ки халифашогирдони Бақочон борҳо аз ҷабру ҷафои вай ва саҳтгириаш ба назди кампир омада, дарди дил кардаанд...

– Акнун дасти мою домони шумо! – гуфт хоҳари Бақочон ниҳоят таърифоти худро ба охир расонида, – моро маънос накарда, бо муждаи шодӣ ба пеши додарам баргардонед.

Кампир хост, ки яке якбора сахт гӯяду лаълии овардагиашонро, ки дар он нону наботу қандалот ва як либосвор шохӣ буд, печонида, ба сарашон занад ва кадамашонро аз дари хона кӯтоҳ кунад, лекин боз андеша карду ҳисси одамият, вазиний ва тамкини ӯ боло гирифта ва гуфт:

– Як духтар не, сад духтар меодаму лекин Фирӯзачони ман акнун ба дувоздаҳ қадам монд, дасти чапу росташа акнун фарқ мекардагӣ шуд, чӣ будани хонадорӣ ва шавҳардориро намедонад. Ана аз барои ҳамин аз ман гила накарда, лаълиатонро гирифта баретон!

– Интӯр нагӯед, бибиҷон, – гуфт миёнарав. – Ин узратон намегузарад. Фирӯзачон хурд не, аз ӯҳдаи хонадорӣ ва шавҳардорӣ нагз мебарояд. Худи ман дар синни ёздаҳсолагӣ тӯй шуда будам. Баъд, бибиҷон, синну соли худатон ҳам ба як чо расида мондагӣ, илоҳӣ ба сад дароеду лекин кас тақдирашро аз кучо медонад? Дар вақти ҳаёти худатон муроди фарзандатонро бинед мегӯям.

Кампир боз узр хост, ҳоло нарасидани фурсати ба шавҳар баромадани Фирӯзаро таъкид кард, лекин нашуд. Миёнарав ва хоҳари Бақочон гапро кашол кардан гирифтанд. Кампир аз чо бархоста чой дам карда овард. Дастурхон гирифт. Камтар мавизу қандалотӣ будагиро ба пеши меҳмонҳо гузошт ва кӯшиш кард, ки суханро ба дигар сӯ кашад. Аз тӯи Ғаниҷон-бойбача, аз аҳволи палонҷҳо ва арӯси нав нурсид. Миёнарав, ки аз ҳар гӯр бохабар буд, гуфта дод, ки духтари Оллоёрбӣ – Мағфиратхон, ки лақабаш Ойими Ғафабанд будааст, дар тамтамай мислу монанд надоштааст. Ба зан ҳолаш чилим мекашидааст, дутор менавохтааст, як канизакашро бугӣ карда, қариб кушта будааст, гӯши як кайвониро бо дандонаш қанда гирифта будааст, хунхӯр ва одамхӯр будааст... Ваъда додааст, ки ба бой тӯраписар зоида дода, ихтиёри ҳамаро ба дасти худаш мегирад. Акнун баъд аз тӯи бой зуд фотехаи Фирӯзаро гузаронида, пасу дунбол тӯй кардан лозим, кори хайрро ҳам бисёр қафо партофтан хуб не...

– Фирӯзаро бо дасти худам бурда, ба ҳавзи Лесак мепартоям ба Бақочон намедихам! – гуфт якбора кампир, ки аз лақидани миёнарав танг шуда буд. – Шумо нагз донед, ки

Фирӯза духтари ба кӯча мондагӣ не, вай ба болои палонҷ, ба хавлии шиканҷахонаи Бақобой намеравад. Вай ҳоло, худоба шукр, кас дорад, мани каниз зинда ва барҳаёт ҳастам!

Меҳмонҳо, ки мунтазири ин ҳолат набуданд, якбора хомӯш шуда, бо ҳайрату маъюсӣ ба кампир нигарон монданд. Кампир дастурхони кардагии онҳоро бо ҳамаи чизҳои печонида, ба бағали миёнарав партофт аз ҷояш бархост:

– Рафта ба Бақочон гӯед, ки дар кӯчаю паскӯча ба зану духтарони мардум чашми номаҳраи худро нахалонад! Аз худо тарсад, аз банди худ шарм кунад! Вай ҳам духтар дорад, аз худо умед дорад.

– Хезед, ойхола! – гуфт хоҳари Бақочон худро ба даст гирифта. – Духтарашон ба худашон насиб кунад! Додарам ҳақ зан гуфта равад, ки дигар ман ба ин хел ҷойҳо қадам монам! Анаю!

– Хайр, бибиҷон! – гуфт аз ҷо бархоста миёнарав ҳам. – Якбор, ки гани маро ба замин мондед, акнун аз худатон гила кунед. Духтаратон пирдухтар шуда мераваду пою почай ягон хостгор ба хавлии шумо намерасад. Ина доништа монед!

Кампир дигар гапе назаду фаранҷии меҳмононро аз тоқ гирифта ба дасташон дод ва пас аз рафтани онҳо охишта-охиста ба таи дарвоза рафта хост, ки дарвозаи кушода мондарафтаи онҳоро баста монад, дар кӯча Аҳмадҷонро дид. Машқоби пир машки холиро ба китфаш овезон карда, аз қадом хавлӣ баромада, ба сӯи хавз мерафт. Кампирро дида ҳолу аҳволшурӣ кард ва гузашта рафтани буд, лекин Дилором ӯро боздошт.

– Биё, Аҳмадҷон, – гуфт вай. – Ба Фирӯзаи мо хостгор омад.

Инро шунида Аҳмадҷон зуд ба хавлӣ даромад ва ба поёни хона нишаста гуфтаҳои кампирро гӯш кард.

– Нағз кардед, – гуфт ниҳоят аз ҷавоби кампир мамнун шуда вай. – Ҳаққи ин хел бефаҳмо ҳамин! Лекин акнун ба Фирӯза таъин кунед, ки роҳи мактабашро дигар кунад, пас аз ин аз гузари Бобониёз нагузарад.

– Рост гуфти, албатта, роҳашро дигар кунад, – гуфт кампир ва пас аз фурсате илова намуд: – Ман аз ту як маслиҳат

пурсидани будам. Дар вақти зиндагии худам дари бахти духтарамро кушоям, ўро ба соҳибаш бароварда диҳам мегўям, ту чӣ мегўӣ?

– Фирўзачон ҳанўз ба шавҳар лоиқ нашудааст, – гуфт мулоҳиза карда истода Аҳмадҷон. – Лекин, аз тарафи дигар гуфтаи шумо ҳам ваҷҳ... Нағз мешуд, ки дар зиндагии худатон дари бахташро мекушодед. Аммо ба кучо?

– Домодамро кайҳо боз ёфта мондагӣ, – гуфт кампир бо табассум ба рӯи Аҳмадҷон нигоҳ карда. – Як домод, ки!..

– Хайр, хайр, – гуфт машкоб ҳам бо табассум. – Кӣ будааст вай?

– Номи вай Асо, худи вай мисли мо хизматгори даргоҳи Ғаниҷон-бойбача.

Машкоб инро шунида, гаранг шуду ҳанўз ба сухан лаб накушода буд, ки дарвозаро тақ-тақ заданд. Онҳо ба рӯи ҳамдигар нигоҳ карда гирифтанд, баъд машкоб баромада дарвозаро кушод. Дар берун Асо – ҳамон Асое, ки ҳозир номаш бурда шуд, ба рӯи машкоб табассум карда меистод. Аз ин тасодуфи аҷоиб машкоб ҳайрон шуд.

– Асо? – гуфт вай ба чашмаш бовар накарда, – Туй? Хўш, марҳамат!

Асо ба дарун даромада гуфт, ки барои аз ҳоли кампир хабар гирифтани омадааст ва ба машкоб чунин намуд, ки хавоси вай аз чизе парешон ва дар дилаш чӣ гапе дорад. Вақте ки ба хона даромаданд, Асо рафта дасти кампирро зиёрат кард ва ҳолу аҳволашро пурсид, баъд аз поёни хона хомўш нишаст.

– Чӣ тавр шуду, – гуфт кампир, – корхоятро монда, дар ин аввали рӯз ба дидани ман омадӣ? Бой фаҳмида монад, нағз намешудагист.

Асо ҷавоб надоду як ба кампир ва як ба машкоб нигоҳ карда монд ва боз хомўш истодан гирифт. Машкоб тоқат накарду гуфт:

– Дар дилат ягон гап доштагӣ барин менамоӣ, гап зан? Наход ки аз ман мулоҳиза мекунӣ?

– Ҳа, гап зан, писари маъкулам! – гуфт кампир. – Аз Аҳмадҷон мулоҳиза накун, ту агар ба ман писар бошӣ, Аҳмадҷон додарам мешавад.

– Ҳозиракак мо дар бораи домодии ту гап зада истода будем, – гуфт Аҳмадҷон Асоро далергар кардани шуда. – Ҳақиқатан писари домодбоб шудай!

Асо аз ҳиҷолат сурх шуду ба замин нигоҳ кард. Вай чавоне буд қадбаланд, чорпахлӯ, бо дасту поҳои баҳодуруна, кулҷарӯй, шаҳлочашм ва гандумгун, ба гирди лабаш акнун сиёҳча зада мӯйлаб мебаромад, лекин часади паҳлавононаи ӯ дар назари аввал вайро ба чашм аз синну солаш калонтар карда нишон меод. Вай дар олам касе надошт, модарашро нағз ба хотир оварда наметавонист. Фақат ҳамин қадараш ба хотираш монда буд, ки модараш бемор, ба рӯи чогаҳ хоб кардааст. Дилором-кампир ба вай об медихад. Модараш беҳолона ба сӯи ӯ даст дароз мекунад... Баъд ба вай чома пӯшониданд, миёнашро бастанд, ба дасташ асо доданду пешопеши тобут ба роҳ андохта гуфтанд, ки гирия кунад «во, онаҷонам!» гӯяд. Баъд Бобосаркор ӯро ба хонааш гирифт, пас аз калон шудан дар чорбоғ кор кардан гирифт...

Лекин Асо, аз бозе ки ақлаш даромада, одаму оламо мешинохтагӣ шуд, ба Дилором-кампир меҳр монда, дар ҳама кораш аз ӯ маслиҳат меурсид. Дигар ба ҳеч ҷо намерафт, хонадонҳоро намешинохт, фақат ба ҳамин ҳавлича роҳ меёфт, дар ҳамин ҷо худашро озод ва беғам ҳис мекард. Вай медонист, ки кампир қиссаи пурғуссаи падару модари ӯро нағз медонад ва бинобар он ҳамеша дар вақти омаданиаш аз ӯ ҳамин хоҳишро мекард, ба ман гуфта деҳ мегуфт. Лекин кампир ё фурсат надошт, ё ки намехост дили чавони ӯро бо ғаму андӯх пур кунад. Бинобар он имрӯз – пагоҳ гуфта, ваъда меод. Ҳоло ҳам кампир гумон мекард, ки вай ба шунидани ҳикояи падару модараш омадааст. Аммо Асо сар бардошту:

– Ман ба шумо як гап... як маслиҳат доштам, – гуфт. – Лекин ҳайронам, гӯям чӣ шавад, нагӯям чӣ шавад.

– Гӯй! – гуфт кампир. – Ин ҷо Аҳмадҷони машқоб ҳам одами боақл, ба ту маслиҳати хуб медихад.

– Набошад, майлаш, – гуфт Асо ва боз бо тараддуд камтар андеша карду ба гапаш давом дод: Ман ба хонаи шумо як одамо сар карда овардам, маслиҳат пурсидан мехоҳад.

– Хӯш, кӣ будааст вай? – кампир пурсид.

– Лекин худам аз гуфтани ин ном метарсам... мабодо дигарон фаҳманд, амак!

– Хайр, агар бовар накуни, ман меравам, – гуфт машкоб.

– Не, бовар мекунам, – гуфт Асо. – Бибиҷон гуфтанд, ба ман бас! Лекин... одам...

– Хайр, гап зан! Киро сар карда овардӣ? – гуфт дилтангона кампир.

Асо як ба рӯи ҳавлӣ нигоҳ карда монду гуфт:

– Ҳайдаркули моҳиназро овардам.

– Ҳайдаркул? – гуфтанд кампиру Аҳмадҷон ҳарду баробар ва бо ҳайрат ба рӯи Асо чашм дӯхтанд.

– Ҳа, Ҳайдаркул – гуфт Асо, – моҳиназ... вай, намурдааст, зинда.

– Ҳайдаркул зинда? Пас, вай дар кучо будааст? – пурсид машкоб.

– Ҳикояташ дароз, – гуфт Асо. – Агар хайр гӯед, худаширо ба ҳавлӣ дарорам, баъд фаҳмида мегиред.

– Хайр, майлаш! – гуфт аввал кампир, аммо вақте ки Асо давида бархост, андеша карда истода хитоб намуд: – Сабр кун, вай, албатта, гуреза, пинҳон мегаштагист, дар ин ҷо, ту гуфтагистӣ ки ҳеч кас нест, пас Аҳмадҷонро дида монад хуб намешавад. Хез, Аҳмадҷон, аввал ту баромада рав, баъд Асо рафта ўро гирифта биёрад. Баъд аз осуда шуданаш туро ҷег занем, мешавад.

– Гапатон рост, – гуфт Аҳмадҷон. – Ман меравам, ҳоло ба қарориҳоям об кашондагем не.

Аҳмадҷони машкоб баромада рафт. Аз паси вай Асо берун баромаду баъд аз панҷ дақиқа бо як марди мӯзапӯш, қадбалинд ва ришқалон, ки ришу мӯйлабаш ба ҳам омехта қариб тамоми рӯи ўро гирифта буданд, ба ҳавлӣ дохил шуд. Он мард, инчунин бо латтаи сиёҳ як чашми худро ҳам баста ва телпаки чуқурро то ба болои абрӯяш оварда пӯшида буд. Мардак ба хона даромаду ба кампир салом дод ва давида рафту дасти ўро гирифту ба дидагонаш молид ва бӯсид.

– Эҳтимол Асо ба шумо гуфтагист, – гуфт вай дар таи девор пушташ ба рӯи ҳавлӣ нишаста, – ман Ҳайдаркули моҳиназ мешавам, се маҳ пеш аз ин гӯё ки ғоиб шуда ё ки

нобуд шуда рафта будам. Ана, худоба шукр, боз сиҳат ва саломат баргаштам. Шумо номи маро шунидагистед? Ман якду бор шуморо дида будам, лекин таърифи шуморо бисёр шунидагӣ ва медонам. Ана бинобар он вақте ки Асо номи шуморо ба забон гирифт, ман хеле хурсанд шуда ба вай гуфтам, ки биё, ба хонаи бибиҷон рафта, аз саломатиашон хабар мегирем ва баъзе маслиҳатҳо мепурсем.

– Нағз кардӣ, писарам, – гуфт кампир ва ба рӯи ӯ синча карда истода пурсид: – Ин ришу мӯйлабат пештар ҳам буд, ё ки баъд расонидӣ?

– Пештар буд, камтар буд, баъд қасдан худам мондам, ки калон шавад, – гуфт Ҳайдаркул ва латтаи сиёхро аз чашмаш кушода илова намуд: – Чашмам ҳам сап-саҳат, инро ҳам нашиносанд гуфта бастам ва то имрӯз ба шаҳр як ё ду бор даромадаму бас, сиҳат шуданам ин тараф дар беруни шаҳр, ба кудуқчӣ¹ ёрӣ дода мегаштам ва пайт мепоидам.

Дар ин дам Асо як сулфида монду ба рӯи кампир ва Ҳайдаркул нигоҳ кард.

– Акнун, – гуфт вай, – ман равам, мабодо хӯчаин омада монда, маро суроғ кунад... ман боз фурсат ёфта хабар мегирам.

– Майлаш, – гуфт кампир. – Ту баҳузур рафта, ба корат бош, Ҳайдаркул меҳмони ман мешавад.

Асо аз ин ҷо бархосту боз сулфида гуфт:

– Номи Ҳайдаркул – Алиҷон шуд. Ҳаминаш нағз. Алиҷонро ҳеч кас намешиносад.

Кампир табассум карду сар ҷунбонид ва аз паси Асо баромада, дарвозаро аз дарун занҷир кард. Баъд рафта даричаи тарафи ҳамсояро ҳам баста монд. Дар ин дам офтоб тамом балеанд шуда, ними рӯи ҳавлиро ба нури худ ғарқ мекард. Бинобар он кампир дари болои хонаро ҳам аз пасаш пушида монд ва баъд ба хона даромада, рӯи ҷоғаҳи худ нишасту чойникпушакро аз болои чойник гирифта, як пиёла чой нӯшид ва як пиёлаи дигар рехта ба Ҳайдаркул дод.

– Акнун номи ту Алиҷон гӯй! – гуфт кампир ба ӯ хитоб

---

1. Посбони ҷох.

карда. – Гуреда шуда гаштӣ? Аз воқеаи зану духтарат хабар доштагистӣ?

Ҳайдаркул гамгинона сар чунбонида монд.

– Хабар дорам, ба ман ҳаман ҳодисаҳои шуда гузаштаро додарам – Асо нақл кард ва аз барои ҳамин ҳам ман ба Қароқӯл нарафта, дар ин ҷо мондам.

– Кани, гап зан, кани, барои ҷи ту гурехта рафтӣ ва баъд беному нишон шудӣ?

– Бале, – гуфт Ҳайдаркул ба саволи кампир, – худам ҳам мехостам аввал ба шумо саргузаштамо нақл кунам, ана баъд ба маслиҳате гузарем...

Ҳайдаркул ҷои пиёла будагиро як ҳўп карда нўшиду ба кампир чашм дўхт.

***

... Ман дар ҷавонӣ ҷанд гоҳ ба мактаб ҳам рафта будам, лекин аз хондани ман чизе набаромад. Баъд ба оҳангар шогирд шудам, наълсозӣ, каланду тешасозиро омўхтам. Лекин ба ин касб ҳам машғул нашудам. Дар Қароқӯли мо се-чор оҳангар буд, ки шабу рӯз кор карда, нони серӣ намехўрданд, агар ман ҳам оҳангарӣ карда ба нони онҳо шарик мешудам, як гуруснаи дигар зиёд мешуду бас. Ман ба кори тайёр кардани пўсти қароқӯлӣ даромадам. Дар андак вақт устои кори худ шудам. Ман ошдодагӣ ва ман ҷудо кардагӣ пўстхо бақиматтар буданд. Лекин бо хоҷаам созиш карда натавониста, ин корро ҳам партофтам. Ниҳоят ба сайди моҳӣ рафтам ва моҳипаз шудам. Як шоирнамо ҷўра доштам, ки вай ҳам бо ман ба сайди моҳӣ мерафт ва ҳамеша ҳамин шеърро тарона карда мехонд.

*Маро зи дасти хунарҳои хештан фарёд,
Ки ҳар яке ба дигар гуна дорадам ношод.
Бузургтар зи хунар дар Ироқ айбе нест,
Зи ман матурс, ки ин айб бар ту чун афтод.
Таматтўе ки ман аз фазл дар ҷаҳон бурдам,
Ҳамон ҷафои падар буду силии устод!*

Ман ҳам аз дасти хунарҳои худ ба фарёд расидам. Ин дафъа Қароқӯлибойи пеши роҳи маро гирифт ва аз паси хунармандии ман моҳии беустухон хӯрд. Аммо вақте ки ман касби сайёди ва моҳипазиро ба худ гирифтам, ҳеҷ гумон намекардам, ки ба асорат меафтам. Сайёди ва моҳипазиро озодтарин касб, бесоҳиб ва бехӯчаин гуфта ба худ қабул карда будам.

Пас аз марги хоҷаам хостам, ки аз писари вай Ғаниҷонбойбача – рухсат талабида, ба пеши зану фарзандам баргардам. Ман ғуломи зархариди хонадони онҳо набудам, ман сайёди озод ва касби ба сари худ будам. Ғаниҷонбойбача аз ман пурсида донист, ки дар Қароқӯл зану духтари қадрас дорам. Боре дар вақти ба Қароқӯл рафтаниш ё таърифи хусну ҷамоли Савсанро шунидааст ва ё ки худӣ ўро дидааст, бинобар он нахост, ки маро рухсат диҳад ва талаб мекард, ки ман оилаамро кӯчонида ба хонадони вай биёрам. Ман ин талаби вайро рад кардам, он гоҳ Ғаниҷон ҳам мисли падараш ба ман даъвои қарз кард. Ман касе надоштам, ки маслиҳат кунам, дилсӯзе набуд, ки аз бадбахтиҳо огоҳонад. Аммо дили озодихоҳи ман ҳамона ба берун меҷаҳид, аз гиребони ман гирифта ба канори васеи дарёи Аму мебурд, ба доира ва сӯхбати зану фарзандам ва наздиконам мекашид. Як шаб фикр кардам – ду шаб фикр кардам, дар шаби сейўм нашуд, аз ҷо ҷаҳидаму худро аз он даргоҳи асоратбор берун афкандам ва ба сӯи Қароқӯл давидам...

Аммо афсӯс, ки ними шаб ба таи дарвозаи Қароқӯл омада, онро баста дидам. Хостам болои қалъа баромада, худро ба он сӯ партоям, боз мулоҳиза кардам, ки мабодо кор бадтар нашавад, мисли дуздон ба дасти сарбозҳои амир гирифтӣ нашавам. Бинобар он то ба кушода шудани дарвоза мунгазир шуданро ба худ қарор дода, барои нишастан ҷо ҷустам. Дар қарибии дарвоза, дар ялангие як аробаи кӯҳандии болопӯшдор меистод. Соҳибонаш аспро кушода, ба хавли дароварда ва аробаро холи гузошта буданд. Ман бесадо ба болои ароба баромадаму худро аз чашми нохалаф пинҳон карда, дар даруни он бедор нишастам. Надонам соате вақт гузашт, ё не, дар кӯчаи калони бекас овози пойро шунидам.

Бо диққат нигоҳ карда бинам, яке аз одамҳои бой, ки хеле бадрафтор, киморбоз ва авбош буд, ба ҳар тараф нигарон ба сӯи дарвозаи шаҳр меравад. Ман дониستم, ки вай ба суроғи ман омадааст. Албатта, гурехтани маро фаҳмида, бой ӯро фиристодааст, ки маро баргардонад. Он мардакро Саиди Маст мегуфтанд, зеро ки ҳар шаб аз маҳаллаи Чӯйбор берун рафта май меовард, ҳам ба хӯчаин медод ва ҳам худааш менӯшид. Дуруст кор намекард, бисёр вақт хӯрда мехобид ва киморбозӣ мекард. Лекин дӯғаш калон буд ва ба ҳамаи одамони бой фармон медод. Мегуфтанд, ки бой ӯро барои корҳои махсуси худ нигоҳ медорад.

Алқисса, Саиди Маст ба таи дарвозаи Қароқул гузашта рафту бо дарбонҳо саволу ҷавоб кард ва пас, надонам ба кучо рафт, ки дигар ба сӯи ҳавлӣ барнагашт. Ман гумон кардам, ки вай кӯчаҳои таи калъаро ҷустуҷӯ карда, ба хона баргаштагист. Бинобар он сахари барвақт, вақте ки дарвозаро кушонданд, аввалин шуда аз шаҳр баромадам ва ба ҳеч тараф нигоҳ накарда, роҳи Қароқулро пеш гирифтам. Умед доштам, ки аз Бухоро дуртар ки рафтам, ягон асп ва ё ҳаре ёфта мегирам. Лекин ман чандон дур рафта натавонистам. Аз қудуқи болои роҳ, ки тақрибан ду чакрим дур аз таи дарвоза буд, гузашта будам, ки дар байни регзори ду ҷӯи калон Саиди Маст аз пасам расида рафт. Гуфт, ки аз роҳам баргардам, ба хизмати бой равам, не гуфтам. Пас таҳдид кард, ман натарсидам. Аз гиребонам гирифта кашола карданӣ шуд, муқобилият кардам ва дасташро аз худ дур кардам, ҳарчанд ки гиребонам дарида ба чанголи саҳти ӯ монд. Пас аз ин мо ҳар ду зӯрозмоӣ кардем. Занозанӣ ва кашокашӣ сар шуда рафт. Баръакси кор роҳ ҳоли ва ҳаво ҳам ҳанӯз тамои равшан нашуда буд. Дар он атроф касе ва ҷонзоде набуд. Саиди Маст, ки ба зӯрӣ ва саҳтчанголии худ ғарра буд, ба гумонам, аввалин бор ба чунин муқобилияти зӯр вомехӯрд. Мехост маро ба зерӣ пои худ гирифта, хуб мушту лағадкорӣ кунад ва баъд маҷбур созад, ки худам баргашта ба хизмати бой равам, вале ин мақсадаш муяссар намешуд, мушташ ба мушт ва зарбааш ба зарба вомехӯрд. Ниҳоят ман аз гиребони ӯ гирифта ба сӯи худ кашидам ва бо сарам ба таҳи манаҳаш чунон задам, ки ғелида

афтод ва аз ҷо начунбида монд. Ман гумон кардам, ки вай ҳақиқатан беҳуш шуда, ба муддати дарозе хобида монд, бинобар он ҳарчӣ зудтар роҳ гашта аз он макон дур шудан хостам. Вале ҳанӯз панҷ – шаш қадам намонда будам, ки ба байни ду шонаам чизе чиззас зада халида рафт ва баргашта бинам, ки Саиди Масти номард кордашро аз тани ман кашида гирифта ва боз меҳоҳад, ки занад. Ман тамоми қувватамро чамъ карда, ба буни гӯшаи сахт задам, корд аз дасташ париду худаш ҳам чаппа шуда афтод. Лекин ман ҳам чашмам сиёҳ заду дунё ба назарам торик гашт ва ба замин афтодам...

Чашм кушода худро дар кулбаи кудукчӣ дидам, ки ҳамин Асо, додари киёматиам ҷароҳатамро баста, ба халкам об ҷаконида истодааст. Ман ба сухан кардан қудрат надоштам, ҷунон суст ва ҷунон беҳол будам, ки пас аз дақиқае боз беҳуш шудам.

Намедонам пас аз ҷанд фурсат, як соат ё ду соат, ба ҳуш омадам, ки офтоб паҳн шуда, даруни кулбаи ҳақиронаи кудукчӣ аз нури он мунаввар гаштааст. Кампире ба сари болини ман нишаста, ба ман чизе менӯшонид.

– Ин доруи бебаҳо, – гуфт кампир. – Инро ман худам аз оби гулу барги гиёҳ ҷӯшонда сохтаам, ба ҳар дард даво мешавад. Биё, бачем, боз як култ нӯш!

Ман нӯшидам, шарбат хушбӯӣ, вале андаке талх буд. Шояд аз таъсири он дору ва ё гузаштани вақт ва осуда хобидан ман андак ба ҳол омадам. Пурсидам, ки он ҷо кучо ва ман чӣ тавр ба онҷо афтодам? Кампир гуфт, ки он кулбаи кудукчӣ аст, ин сахар як ҷавони аробакаш туро дар ҳолате, ки аз захми байни ду шонаат хун мерафт, бардошта овард. Гуфт, ки ту бародари вай мешавӣ, қасддоронат туро корд зада рафтаанд. Ба мо пул доду зорӣ карда пурсид, ки туро ба хонаамон ҷо дода, нигоҳубин кунем. Худоба шуқр, ҷароҳатат он қадар чуқур не, корд ба дил нарасидааст. Додарат гуфт, ки ҳар вақт хабаргирон меистад.

Баъд кудукчимардак омад. Вай Саиди Мастро мешинохтааст. Ин сахар аз қафои ман гузашта рафта ва боз пас телба-телба ва парешонҳол бозгаштани ўро дидааст. Аз шарри ин хел қасон ҳазар, мегуфт. Лекин Асо ро таъриф кард.

Муҳаббат, самимият ва одамгарии ўро шарҳ доду ниҳоят гуфт, ки ман бефикру ҳаёл, баҳузур хоб кунам, дар кулбаи ў барои ман амнияти тамои аст. Пас аз фурсате кампир атолае пухта оварду як-ду қошук хўронид, баъд аз пешин буд, ки Асо омад. Вай пеш аз ҳама бо ёрии кампир чароҳати маро кушода, бо оби гарм шуст ва баъд ба докапорае, ки бо худ оварда буд, чи тавр як марҳам молида ба чароҳатам гузошт, пас боз бо латта ва рўймолҳои худаш овардагӣ сахт карда басту маро яктарафа хобонида монд.

– Ман ба пешини табиби ҳинду рафта будам, – гуфт вай. – Аз вай пурсидам, ки ба чароҳати корд задагӣ чӣ даво. Вай ба ман ҳамин марҳамро доду чӣ хел молиданаширо маслиҳат дод. Боз ана ин доруи обаки ва ана ин доруи хокаро дод. Агар бемор таб барорад, ҳар рӯз се бор хўрад гуфт. Таб надоред? Камтар ҳаст, биёед, аз ин доруҳо ҳам камтар хўред.

Асои меҳрубон бо дасти худаш ба ман дору хўрониду баъд камтар осуда шуд.

– Саиди Маст рафта ба бой гуфтааст, ки шуморо нест кардааст, қушта партофтааст ва корди хунолуди худашро шохид овардааст. Бой ҳам гуфтаи ўро бовар кардааст. Бинобар он шумо хотирчамъ хоб равед, дигар ҳеч кас ба суроғи шумо намебарояд. Ман ҳар вақт хабаргирон меистам, боз ба пешини табиби ҳинду меравам.

Ман ба вай чӣ гуфтаним, бо кадом забон ташаккур баён карданамро намедонистам. Фақат аз чашмонам ашк рехтаму бас. Вакте ки вай ба кампири қудуқчи аз кисааш як танга бароварда дод, ман гуфтам, ки хочат не, дар кисаи ман пул ҳаст, онро гирифта харч кунад. Асо гуфт, ки бошад, он пулҳо ҳам даркор мешаванд. Баъд ман пурсидам, ки Асо аз кучо пайдо шуда, маро ёфтааст. Вай гуфт, ки аз сари замин барои ҳавлии бой харбузаю тарбуз оварда истода будааст, ки ба болои роҳ маро ёфтааст. Ба гумон, Саиди Маст аз дур овози расида омадани аробаро шунида, гурехта рафтааст. Дузди хиёнатгар тарсу ва буздил ҳам мешавад.

Пас, Асо ба кораш рафт, вале ҳар рӯз як бор, ду бор омада хабар мегирифт, ба чароҳатам марҳам мемолид, ба ман дору меҳўронид. Гушту равған, набот ва мева харида оварда ме-

дод ва ҳаракат мекард, ки маро осуда кунад. Аз он фалокатҳое, ки ба зану духтари ман омада буд, сухане наме-
гуфт. Зеро ки чароҳати ман хеле суст ба ҳам меомад, сулфа
ва хаш-хаш нафасам тамом намешуд. Аз тарафи дигар ҳар
беғохӣ табам баланд мешуд, сафсата мегуфтам, чашмам сиёҳ
мезад. Барои Асои меҳрубон ду моҳу даҳ рӯз даводавӣ ва
машаққат шуд, то ки ман ниҳоят сиҳат шудам, чароҳатам та-
мом ба ҳам омад, сулфа ва хаш-хаш сари дил нест шуд ва
тандуруст шуда аз ҷо бархостам. Пас, Асо пули ёфтаашро ба
ман харҷ кардан гирифт, хӯрокҳои нағз ва бақувват меовард
ва маро тарбият мекард. Ба ҳаққи мани бекас ин қадар
меҳрубонӣ кардани ин ҷавон гоҳо оби чашмавро равон ме-
сохт, гоҳо меҳостам ба пояш афтам, ўро ба сар бардорам...
Вақте ки фурсати аз кулбаи қудукҷӣ баромадан расид, он гоҳ
маро осуда карда, оҳиста-оҳиста воқеаи духтарамро гуфта
дод. Ман саропо сӯхтам, даргирифтам ва дасту дилам аз дунё
канда шуд...

* * *

Дилором-камбир як-ду қатра оби чашмро, ки ба рухсори
пурожанги ў шорида буданд, бо нӯги остинаш пок карду
пурсид:

– Хӯш, акнун чӣ ният дорӣ? Ба кучо рафтан мевохӣ?

Ҳайдаркул зуд ҷавоб надод, як пиёла ҷой нӯшиду гуфт:

– Дар дунё ҳеч касам ва ҳеч орзуо ниятам намондааст.

Акнун ман танҳо барои як мақсад ва ният зиндагӣ мекунам –
ниқор! Аз душманам ниқори духтари ноқомам, ниқори зани
кулфатзадаам ва ниқори худамро кашидан, вассалом!

– Чӣ тавр?

– Намедонам. Ҳаминаш ба ман аён, ки бояд Ғаниҷонбой
кушта шавад. Барои ин қор сарам равад ҳам, майлаш. Ана
барои ҳамин омадам, ки аз шумо маслиҳат пурсам. Шумо чӣ
мегӯед?

– Худо ниқори моро худаш меситонад! – гуфт камбир. –
Як Ғаниҷонбойро куштан қатӣ ниқори ту тамом намешавад.
Қозӣ чӣ? Раис чӣ? Миршабу оқсақол чӣ? Магар онҳо барои
бадбахтии оилаи ту даст баҳам набуданд? Бе ёрӣ ва

хамдастии онҳо Ғаниҷон чӣ кор мекард? Магар хатти қарздории бардурӯги туро қозикалон, раис мӯҳр накардаанд? Агар ниқор гирифтани бошӣ, бояд бо ҳамаи инҳо даст ба гиребон шавӣ. Аммо ту бо ҳамаи инҳо даст ба гиребон шудан наметавонӣ, дастат кӯтоҳӣ мекунад.

– Ба ҳаққи ман пеш аз ҳама Ғаниҷонбой чабр кард, ман аз вай ниқор мегирам!

– Шавҳари ман ҳам ниқор гирифт, – гуфт кампир ба нуктаи номаълум нигоҳ карда истода. – Шавҳари ман ҳам ба чони касе, ки ба номуси духтари мо расида буд, қасд кард, ўро кушт, аммо инро фақат худаш донисту бас. Аз мурдани як авбош ба дунё чизе нашуд, аз хуни вай номуси помолгаштаи духтарам шуста нашуд, баъдтар мардакам дарун-дарун гусса хӯрда мурд.

– Аммо ба ҳар ҳол ҳақ ба ҳақдор шудааст, хун ба хун шудааст...

– Ту бояд се бор хун даъво кунӣ!

– Се бор ниқор мегирам! – гуфт Ҳайдаркул ба таври қатъӣ. – Лекин дар шаҳр ман ягон муттако, ягон сарпаноҳе бояд дошта бошам. Хостам шуморо ба худам муттако ва ҳавлиатонро сарпаноҳ кунам, лекин боз андеша кардам... шумо набера доред, вай духтар, вай муштипар... агар шубҳа кунанд, агар ба паи ман афтанд, хуб намешавад.

Кампир гапе назду ба фикру андеша фурӯ рафт. Ҳайдаркул андак хомӯш нишасту баъд латтаи сиёҳро ба чашмаш баст.

– Ту андак сабр кун! – гуфт кампир сар бардошта. – Ба ин кор саросема шудан нашояд. Аз пагоҳ тӯй сар мешавад, Ғаниҷон боз зан мегирад...

– Инро ба ман Асо гуфта буд, – гуфт Ҳайдаркул.

– Ҳар чи ҳам бошад, тӯй аст, дари мурод, – гуфт кампир. – Одами бисёре меҳнат мекунанд, одами бисёре хурсандӣ мекунанд, як сиёҳсар ба умеди ҳамин тӯй шабҳои дароз хоб намекунад... Ниқор гуфта ба коми одами бисёре заҳр пошидан хуб не.

Ҳайдаркул фикр мекард, ки Дилором-кампир чӣ гуфта истодааст. Наход ки тӯю хурсандии Ғаниҷонбой хунхӯр пе-

ши рохи ўро гирифта тавонад? Наход ки кампир тарафи бой-ро мегирад? Аммо дар ҳақиқат ин тавр набуд. Ҳозир кампир дар бораи Фирӯза фикр мекард. Худаш ба худаш қарори қатъӣ дода буд, ки зудтар Асоро хонадомод кунад ва баъд осуда шавад. Аммо агар Ҳайдаркул ягон коре кунаду ба даст афтад, ки ин аз эҳтимол холи нест, зиндагии Асо дар хатар мешавад. Рафту агар ба ин кор дахл доштани Асоро нафаҳманд ҳам, худӣ Асо оромӣ ва роҳаташро гум мекунад ва шароити зангирии ӯ низ гум мешавад. Умуман, кампир дари мурод гуфта тӯи Фирӯзаи худро ба назар медошт. Дар ин рӯзҳо вай аз худо мехост, ки ҳеҷ ягон ҳодисае нашоавад, ки барои ба ниёт ва орзуи худ расидани ӯ монеъ гардад. Инро ба Ҳайдаркул рӯирифт гуфта наметавонист ва бинобар он ўро ба сабр даъват мекард.

– Хонаи ман – хонаи ту бошад, – давом кард ба гапаш кампир. – Дар ҳамин ҷо истиқомат кардан гир, хуб фикр кун, коратро ҳартарафа санҷида бин ва баъд чунон рафтор кун, ки мақсадат ҳосил шавад. Ман аз ҳеҷ кас ва аз ҳеҷ чиз наметарсам. Дар дунё дилкашолне надорам, магар ки ҳамин Фирӯза! Агар Фирӯзаро баровардагӣ мешудам, ба корат худам ҳамдаст мешудам. Аммо чӣ кунам, ки Фирӯза, Фирӯзачони ман кас надорад.

Ҳайдаркул чашмашро баста шуд, телпакашро ба сар гузошту гуфт:

– Майлаш, бибиҷон, ман гуфтаҳои шуморо фикр карда мебинам. Агар лозим шуда монад, боз шуморо ташвиш дода, дарвозаи ҳавлиатонро тақ-тақ мезанам.

Кампир бо даст ишора карда ўро ба нишастан даъват карду гуфт:

– Кучо меравӣ? Дар ҳамин ҷо истодан гир.

– Дигарбор меоям, – гуфт. Ҳайдаркул. – Ҳозир ба чорбоғи бой рафта як ҳамшахрии худамро бояд бинам, вай одами дилшур мешудагӣ буд.

– Хайр, майлат, – гуфт кампир аз ҷо бархоста. – Лекин аз ман ба ту як насихати модарона ҳамин ки мард бош, дар ҳама ҷо мард бош, дар ҳама кор мардона рафтор кун! Ба қасосгирӣ ҳам! Душманатро аз пасхамӣ бо санг зада кушта метавонӣ,

лекин он кори мардона не. Мард бояд рӯ ба рӯ истода аз душманаш ниқор гирад, ҳамон дам ба мақсадаш мерасад.

Онҳо ҳанӯз аз хона набарамада, дарвоза тақ-тақ шуд. Аз беруни дарвоза овози касе баланд шуд, ки «кампир, ҳо кампир!» гуфта чег мезад. Кампир Ҳайдаркулро гуфт, ки баҳузур нишастан гирад ва худаш берун баромада дарвозаро кушод. Дар берун пойкори гузари Чақари Султон рост меистод. Кампирро дида дуқат шуда салом доду гуфт, ки ҳамин бегоҳ, нашавад – пагоҳ, аввали рӯз ба ҳавлии Оллоёр-бӣ, ба тӯйхона равад будааст. Бе маслиҳати вай корҳо пеш нарафта истода будааст. Кампир ваъда доду пойкорро гусел кард ва ҳанӯз дарвозаро набаста буд, ки Фирӯза аз мактабаш баргашта омад.

– Ассалом, тӯтаҷон! – гуфт вай бо рӯи хандон ба кампир нигариста. – Худоба шукр, нағз шудед-а? Вай мардак пойкор буд? Чӣ мегуфтааст?

– Ҷ, балота гирам, – гуфт кампир ӯро ба оғӯши худ гирифта. – Тасаддуқат шавам, фидои духтари чаққонам шавам! Омадию яқбора се суол додӣ, мани кампир чӯрет, акнун якта-якта ҷавоб медихам. Худоба шукр, нағз шудам, дуои туро худо шунид, ин як. Вай мардаки омадагӣ пойкори гузари Чақари Султон буд, ин ду. Маро ва туро ба тӯй хабар карда рафт, ин се.

– Биёед, ба хона равем, ин чор! – гуфт ҷарангос зада хандида Фирӯза.

Ба гумони кампир чунин намуд, ки ҳавлию хона яқбора равшан ва босафо шуда рафт, Фирӯза ба хона даромада, нохост чашмаш ба Ҳайдаркул афтод ва яқбора табассуму шодӣ аз чеҳрааш дур шуданд. Оҳиста салом доду ба токи пешгоҳ китобхояшро гузошт ва боз ба пойни хона омад.

– Ин Алиҷонамакат, – гуфт кампир Ҳайдаркулро нишон дода. – Ҷӯра ва бародаршавандаи Асо будааст, аз сафари дур омадагӣ...

Ҳайдаркул аз ҷо бархосту узру маъзур гуфта берун рафт, Фирӯза аз паси вай дарвозаро баста ба хона баргашт, ки тӯтаҷонаш беҳол шуда ба рӯи ҷогаҳаш дароз капидааст.

Дар ҳавлии Ғаниҷон-бойбача тараддуд калон буд.

Зани калони вай, ки чандон хушрӯй набуд ва аз аввал ба таъаш намефорид, дар бадали чандин соли хонадорӣ фақат як духтар зоид. Пас бой бо баҳонаи писар ёфтан, худаш тараддуд карда зани дуйумро гирифт. Лекин ду-се сол гузашту ин зан ҳам ба таъи вай нафоридан гирифт ва худо фармудагӣ барин, ин зан тамом бенасл баромад ва барои бой баҳонаи калон дар даст буд, ки дар талаби писар ёфтан зани сейӯм гирад. Бикаи калонӣ, ки аз бикаи хурдӣ хеле месӯхт ва ҳасрати ўро мехӯрд, ҳамеша дар паи аз вай қасос гирифта буд ва коре карда, ба коми ў захр чаконидан мехост. Рӯзе набуд, ки бо баҳонае ҷанг накунад, шабе набуд, ки ё худаш, ё кайвонии ў аз паси дари бикаи хурдӣ наояд. Ниҳоят боре дар бораи писар ҳасрат хӯрдани шавҳари худро фаҳмида, аввал ўро таъна кард, ки зани кофта ёфтагии ў чаро намезояд. Баъд маслиҳат дод, ки боз зан гирад, давлаташ камӣ намекунад, дар синни ҷавонӣ даври даврон ронад, хуб айш кунад ба муродаш расад.

Ин маслиҳатро бой нағз - қабул кард, ҳатто барои маслиҳати хубаш ба зани калонӣ як ҳалкаи барги марворидкорӣ бахшид. Зани калонӣ бар қасди палонҷаш бойро боз хонадор карданӣ шуда ба тараддуд афтод ва ниҳоят духтари Оллоёр-биро, ки қариб пирдухтар шуда монда буд, ёфт. Тамтамай, даҳанкалонӣ ва ҷаррорини духтарро шунида, синну солаш гузашта бошад ҳам, бой маъкул донист. Ба вай ҳамин хел зани мардсифат ва олуфтаю тамтам лозим буд. Бой боз одамони махсуси худашро монда, ҷӣ будан, кӣ будани заншавандаашро хуб фаҳмида гирифт ва баъд хостгор фиристод. Худи духтар хостгорхоро қабул карда, худаш ҷавоби савоб додааст ва гуфтааст, ки ба вай хонаи палонҷнок мефорад. Ҳар рӯз, агар хоҳад, палонҷхояширо ба тоқчаи аъло мешинонад, агар хоҳад ба мушхона ҷо мекунад, не, агар раҳм кунад, як лаб нон медихад ва мерақсонад...

Ин ҳикоятро шунида, бикаи калонӣ аз кори кардааш пӯшаймон шуд, вале дер шуда буд. Корҳо пас аз он ҷунон зуд

саранҷом меёфтанд, ки бикаи калонӣ натавонист ба гӯши шавҳараш афсун хонда ягонта духтари мувофиқи таъбаширо ёфта диҳад. Инак, мувофиқи хоҳиши аруси оянда, бой фармуд, ки бикаи калонӣ аз хонаи калони болон суфа кӯчида ба хонаи поёни суфа, ба хонаи рӯ ба офтоб дарояд. «Ин хона ба ту муносибтар, – мегуфт бой. Ҳар замон аз зинаҳо баромада, фаромада намегардӣ, ба ошхона, ба чомашӯйхона наздик!.. Охир, акнун рӯзгор боз ҳам калонтар мешавад ва саришта кардани ҳаммаи он ба гардани ту афтодааст».

Лекин бикаи калонӣ медонист, духтари Оллоёр – бӣ, ки ҳанӯз зан шуда наомада ин қадар ҳукму фармон дода истодааст, баъд аз омаданаи дар ҳавли ба ҳеҷ кас инони ихтиёр намедиҳад. Ба ҳар ҳол дилу бедилон ба кӯчидан розӣ шуду имрӯз аз аввали рӯз ба кӯчкашонӣ сар кард. Раҳти баледе, ки дар поёни хона, ба болон гавсандуки калони «мавҷ» чида монда шуда буд, афтод. Кӯрпаҳои махмал, адрас ва шохиро берун бароварда, якта-якта афшондан гирифтанд. Пас аз афшондан онҳоро ба хонаи поён, айнан дар хонаи боло будагӣ барин ба рӯи сандук чида мондан лозим буд. Бинобар он лозим шуд, ки аввал сандукро кашонанд. Он сандуки калон, ки дарунаш пур аз мол буд (бика намехост, ки онҳоро аз сандук бароварда, тӯмаи чашми мардум кунад) хеле вазнин буд. Бинобар он аз берун Асоро ба ёрӣ ҷеғ заданд. Асо азбаски дар ҳамин хонадон калон шуда буд ва ҳанӯз хеле ҷавон буд, занҳо аз вай (дар набудани бой) намегурехтанд. Вай ҳам сараш ҳам даромада, кореро, ки ба ӯ фармоянд, адо карда, боз ба ҳамон ҳолат, ба ҳеҷ кас нигоҳ накарда, баромада мерафт. Хайрӣ ном духтархона, ки ҳаждаҳ-бистсола буда, дар ҳавли аз ҳама шӯҳ ва хандон буд, ба ҷеғ задани Асо давида рафт. Вақте ки Асо ба ҳавлии миёна пайдо шуд, Хайрӣ аз роҳрави ҳавлии дарун чаҳида баромада, Асоро дар оғӯш карду аз замин бардошта, ба роҳрав даровард. Асо медонист, ки Хайрӣ ба ӯ ишқ мепарварад ва ҳамеша ҳамин хел фурсатхоро поида, ба вай часпида мегардад ва аз шиддати хирс шарму ҳаё ва тарсу ваҳро ҳам фаромӯш мекунад. Аммо Асо, ки ҷавони шармгин ва боҳаё буд, аз ин ҳаракатҳои вай дилгир мешуд ва то метавонист, худро аз ӯ дур медошт.

Ҳоло нохост ба чанголи духтари шӯҳ афтада монду чӣ кор карданаширо намедонист, аз хичолат сурх шуда ва аз тарс дилаш метапид.

– Хайриҷон, – мегуфт вай худро аз оғӯши гарми духтар халос кардани шуда. – Хайриҷон, нағз не, боймак омада монанд, ҳардуямонро ҳам мекушанд.

Аммо духтар гӯё кар буд, суханони ӯро намешунид ва ҳаракат мекард, ки писари зеборо ба дилаш саҳттар пахш кунад ва аз рухсорааш бўсае гирад.

Асо дид, ки намешавад, ба рӯяш чиддиат гирифтубо ба як ҳаракати саҳт аз оғӯши духтар халос шуд ва дастони ӯро дошта истода гуфт:

– Хайриҷон, худат медонӣ, ки дили ман ба дигар чо банд, чӣ тавр мешавад, ки...

– Медонам, – гуфт Хайрӣ. – Ман ба ту маъқул не, аммо чӣ кор кунам?! Мон, лоақал камтар бўса карда, туро ба дилам часпонам, шояд андак осуда шавам.

– Осуда намешавӣ, батар мёшавӣ, – гуфт Асо. – Нағзаш хамин, ки ин нағмахоятро парто, биё, хоҳару бародар шавем. Ман туро хоҳарам, хоҳари ҳамтанаам барин дӯст медорам.

– Майлаш, биё, туро чун бародарам оғӯш кунам! – гуфту духтари шӯҳ Асоро боз бо дастонаш печонида гирифта, ба сари дилаш пахш кард ва аз рухсораи ӯ саҳт бўсид.

Ана дар хамин дақиқа кайвонизанаки солхӯрда, ки ба Асо ва Хайрӣ мунтазир буд, ба суроғи онҳо беруи баромада монд ва онҳоро дар он ҳолат дид:

– Хай-хай! – гуфт. – Хуб вақти котабозиро ёфтетон шумо айғирҳои беҳаё!

Чавонҳо аз ҳамдигар ҷудо шуданду Хайрӣ хандида-хандида ба ҳавлии дарун гурехта рафт, Асои бечора сурху сафед шуда, чӣ кор карданаширо надониста, ба замин нигарон, ба муқобили кайвонӣ рост истода монд.

– Ин қадар будани туро ман намедонистам! – гуфт кайвонӣ. – Акнун ту барои ҳавлии дарун номаҳрам шуда мондӣ, ба бикаҳо гуфтан лозим, ки пою қадами туро ба роҳрави ҳавлии дарун гузоштан намонанд.

Асо гап назаду хост, ки аз роҳаш баргашта равад, лекин кайвонӣ ўро боздошт:

– Ҳа, акнун мегурезӣ? Агар бағали духтар ширин бошад, аз кори хона ҳам рӯй натоб!

Кайвонӣ аз гӯши Асо гирифта, кашида ба ҳавлини дарун даровард. Бикаи хурдӣ, ки дар дами дари хонаи худаш истода буд, инро дида хандид:

– Ҳа, ойхола, Асо ба шумо чӣ гуноҳ кард?

– Гӯши ин хашпаки маизкӯбакро буридан лозим, – гуфт табассумкунон кайвонӣ. – Ҳоло кор карда шавад...

Асо бо ҳамроҳии кайвонӣ ва духтархонаҳо сандуки вазнинро бардошта, ба хонаи поён гузаронид, баъд ба рӯи он кӯрпачаҳои бикаи калониро раҳ карда чидан гирифтанд. Ба гайр аз ин Асо яхдонҳо ва мису мисинаҳои вазнинро ба хонаи поён гузаронида доду берун баромад. Дар берун ҳам барои вай кор кам набуд. Рӯи ҳавлиро об пошида рӯфтанд, барои аспу модаговҳо алаф бурида дурушта кардан, таи молхоро тоза кардан... ба иловаи ин ҳар замон, гоҳо худӣ бой, гоҳо оқсақол ва дигар корфармоҳо ўро чег мезаданд, ба ҳавлини келин, ба тӯйхона, ба сари раста, ба ҳавлини устакорҳо медавонанд... Ҳамин тавр, як бор дар вақти ба ҳавлини келин давида рафта истоданаш, дар дами паскӯчае Ҳайдаркулро диду истода монд.

– Хӯш, ба кучо меравӣ? – гуфт Ҳайдаркул, – камтар дам гир, ба зерӣ обу арақ мондӣ!

Асо бо токии худ сару рӯяшро пок карду аз паҳлӯи Ҳайдаркул ба рӯи суфачаи дӯкони тахтабандшуда нишаст.

– Корҳоят чӣ тавр? Барои чӣ ба кӯча баромадӣ? – пурсид Асо.

– Баъд мегӯям, – гуфт Ҳайдаркул. – Ҳазир гап ҳамин: ба тӯйхона, ба оқсақоли гузари Чақари Султон рафта гӯй, ки барои ёрӣ додан ба ошпазҳо як бакавули нағз ёфтам, аз маҳаллаи Чӯйбори Берун кор кофта омадааст, агар хайр гӯяд, маро бурда ба кор мон.

– Дар тӯйхона, дар байни як олам одамҳои шинос? Чӣ тавр мешавад?

– Парво накун, ҳеч кас намешиносад!

– Хайр, биё.

Онҳо ҳар ду сӯҳбаткунон ба сӯи тӯйхона, ба гузари Чақари Султон рафтаанд.

Бегоҳии он рӯз, пас аз корҳои вазнин ва кӯчкашонӣ, пас аз осуда шуда хобидани бикаҳо, кайвонӣ ва духтархонаҳо, мондаю лакот шуда ба хонаи поён – назди ошхона, ба рӯи чоғаҳои хобашон дароз кашиданд. Хайрӣ, ҳамонро шӯҳӣ мекарду меҳандид, духтархонаҳои дигарро китик мекард ва кайвониҳоро хобидан намомонд.

– Якта шуг гӯед, шуги ошику маъшукӣ, – мегуфт вай ба кайвонии калон. – Ҷон холаҷон, якта шуги ғалатӣ, ки шоҳзодасултонаш монанди Асо хушрӯй бошад. То нагӯед, хоб кардан намомонам!

Аз гаши ӯ дигарон хандиданд, кайвонии калонӣ ба дасти Хайрӣ якта зада гуфт:

– Ақлу хуши ту ба ошиқ-маъшукӣ, ба Асо, ба йигитҳои ҷавон! Майлаш, ба бой худам арз мекунам, баъд аз тӯи худашон туро ҳам тӯй карда...

– Ба Асоҷон бароварда диҳанд! – гуфт сухани кайвониҳо аз даҳонаш гирифта Хайрӣ.

Боз ҳама хандиданд ва ӯ ҳам хандакунон ба гапаш давом кард:

– Майлаш, ман розӣ, сад бор розӣ! Тӯй накарда диҳанд ҳам, ман розӣ, лекин ба...

– Лекин ба бағали ягон гарданғафс бошӣ! – гуфт саҳт карда кайвонӣ. – Сабр кун, худам ба бой гуфта туро ба Тӯқсабон наргӯли порукаш бароварда надихам, номам Латофатбону набошад!

– Ба Тӯқсабо?! – гуфту боз кикиррос зада хандид Хайрӣ. – О, худатон гардани ғафс, ҷасади баҳодуронаи ӯро таъриф карда, оби даҳонатон мерафт-ку!

– Номмақул кардӣ! – гуфт кайвонӣ, ки тамом хобаш парид буд.

– Э, ана, ҳама меҳонанд, – гуфт Хайрӣ. – Як ҳафта пеш аз ин набуд, худатон гуфтед, ки Тӯқсабо чунон марди зӯр, ки ягон зан бо вай зиёда аз ду моҳ истода наметавонад. Ду за-

наш мурданд, сейўмаш талоқ гирифт, чорўмаш маиб шуда хоб кардааст...

– Панҷўмаш ту мешавӣ! – гуфт ин дафъа кайвонӣ ҳам хандида.

– Не, ба ман фақат Асоҷон бошад! – гуфт Хайрӣ ва як оҳ кашида монду маҳзунона илова намуд: – Лекин ман ба вай лозим не, дили вай...

– «Лозим не», «лозим не» гуфта ишкамата калон карда мемонаду худат беҳабар мешавӣ! – гуфт кайвонӣ. – Ту, аз воқеаи модари вай хабар надорӣ. Раҳматӣ худи ту барин буд, шўху бебок буд. Ман катӣ ўро бои калонӣ аз Гиждувон, ба нархи даҳ сер гандум гирифта оварда буд. Дар ҳавлии миёна, дар хонаи поёне, ки ҳоло Абдулло истиқомат мекунад, Тўлабой гуфтани як хизматгор меистод. Вай аз Қароқўл буд, бой, ки ҳамшаҳри ӯ буд, ба вай хеле боварӣ ва ихлоси калон дошт. Вай эрка ва роздони бой буд. Модари Асо, ки ўро Шарофат мегуфтанд, ана ба ҳамин Тўлабой дил баст. Аз асрори вай ба гайр аз ман касе хабар надошт. Ҳар шаб Шарофат ба роҳрав мебаромаду бо Тўлабой афтударафт мекард ва гоҳ агар берун хотирҷамъӣ бошад, ба хонаи Тўла даромада ме-рафт ва қариби саҳар оҳиста омада ба ҷояш хоб мекард. Як шаб, пас аз хоб кардани ҳама Шарофат ба даруни ҷогаҳи ман даромада, ба ман часпиду ба гўшам оҳиста гуфт, ки чанд вақт боз саримаҳ нашудааст, гўё дучон шудааст. Инро гуфту гирифт. Ман пурсидам, ки Тўлабой чӣ мегўяд? Вай гуфт, ки Тўлабой аз хўчаин хоҳиш кардааст, маро ба занӣ пурсидааст, лекин хўчаин ваъдаи дуруст надодааст, намедонам, ҳоли ман чӣ мешавад? Ман ба вай тасалли додам. Чанд рӯз аз миёна гузашту ҳодисаи бадбахтонае рӯй дод.

Маълум шуд, ки Тўлабой аз бой хоҳиш кардааст, ки Шарофатро ба вай никоҳ карда диҳад. Ин тавр саҳт хоҳиш кардани Тўлабойро дида, бой сабабашро пурсидааст, Тўлабой ҳам рӯирифт гуфтааст, ки Шарофатро дўст медорад ва онҳо кайҳо зану шў шудагианд ва ҳатто хабар додааст, ки Шарофат аз вай бордор аст. Инро шунида рашку газаби бой ҷўш мезанад, хонадони ман ҷалабхона магар, гуфта фарёд мезанад ва эрка будану кадрдонии Тўлабойро фаромўш карда, ба

сари ӯ мушт мебардорад. Тӯлабон бадҷаҳл ҳам аз гиребони бой сахт дошта, мегӯяд, ки агар хохиши ӯ барҷо оварда нашавад, бойро бугӣ карда мекушад. Бой дигар хизматгорҳоро ҳеҷ мезанад... Пас аз ҳамин бо фармони бой дасту пои Тӯларо мебаранд ва ба ароба бор карда, намедонам, ба кучо гирифта мебаранд. Мо дигар ному нишони Тӯлабойро надидем, Шарофат гирия карда нолида гашт, мисли коҳ рангаш зард шуд, чун ҷав танаш об шуд, чӯб барин шуда монд... Лекин шикамаш торафт калон мешуд ва пас аз нӯҳ моху нӯҳ рӯзу нӯҳ соат, ба қудрати худо як писари барно зоид, ба модараш асо шавад гуфта, номи ӯро Асо мондем. Дар дусолагии Асо Шарофат ба ғаму гусса тоб наоварда ҷон дод ва Асоро Дилором-каниз ба чорбоғ гирифта бурд... Дар ин хонадон ману ту ҳеҷ вақт ба орзӯю нияти худамон расида наметавонем. Бинобар он, бедарак ба Асо дил набанд, ки дил додӣ – хор шудӣ!

Латофатбону хомӯш шуд. Овози ҳеҷ кас намебаромад, магар ки ҳикҷос зада гиристанӣ Хайрӣ...

* * *

Рӯз торик шуда меомад, дар паскӯчаи паси қалъа равандгон кам менамуданд. Дар ялангии пепи масҷид бачаҳо бозӣ карда истода ғавғоро баланд бардошта буданд, ки сӯфӣ гузар намози шомро хонда баромада, бачаҳоро пеш карду баъд бо ҳамроҳии оқсақоли гузар сӯҳбаткунон ба тарафи сари кӯча равон шуд. Оқсақол ҳар ду дасти худро аз ду бари ҷомаи рӯяш ба пушташ карда, домани ҷомаашро ҳам лӯндакунон мисли дум аз пасаш овезон медошт. Сӯҳбати онҳо дар бораи Дилором-каниз буд.

– Дилором-каниз сап-сиҳат шуда хеста гаштааст, – мегӯянд, – гуфт сӯфӣ аз паҳлӯи оқсақол лангида роҳ гашта. – Имрӯз пойкори гузари Чақарро дидам, кампирро ба тӯй хабар кардааст. Пагоҳ ба тӯй мерафтааст.

– Рост, кампири бадмур, – гуфт хаёл карда истода, оқсақол. – Рӯзи гузашта Аҳмадҷони машқоб гуфта истода буд, ки ҳолаш бисёр бад аст, ман ҳатто чӣ тавр ҷаноза хондан ва дафн кардани ӯро фикр карда монда будам, ана бинед, ки аз қудрати худо, боз сиҳат шуда хестааст.

– Ҷонаш аз санг будааст, – гуфт сӯфӣ. – Агар ҳамин кампир намешуд, набераашро ман ба ҷияни худам гирифта доданӣ будам.

– Ба ростӣ? – тамасхуркунон пурсид оқсақол. – Не, ба набераи вай дандони шумо намехалад, вай соҳиб дорад.

– Ба гайр аз кампир?

– Ҳа, ба гайр аз кампир!

Сӯфӣ гиребонашро гирифтӣ гап назад. Оқсақол хандид:

– Дар ин гузар ман ҷӣ кор карда гаштаам, ки ҳар кас бо беваю бечораю сагираҳо даст дароз кардан гирад? Ҳам аз рӯи шарҳи шариф ва ҳам аз рӯи...

Дар ин дам онҳо ба ҳавлии Дилором-кампир наздик шуда буданд ва оқсақол дида монд, ки аз дарвозаи пастаки он ҳавлӣ касе даромада рафт ва бинобар он суҳанашро бурида, ба рӯи сӯфӣ нигоҳ кард.

– Вай кӣ буд?

– Кӣ? – хайрон шуда сӯфӣ пурсид.

– Ба ҳавлии кампир даромадагӣ!

– Ман надида мондам.

– Шумо доим намебинед! – гуфт ба сӯи сӯфӣ даст афшонда оқсақол ва худаш зуд қадам монда ба сӯи дарвозаи кампир рафту шакшакаи онро дошта тақ-тақ зад. Дарвозаро зуд накушоданд. Пас аз он ки сӯфӣ ҳам расида омада, дилтангона овоз баровард, аз дарун Фирӯза «лаббай» гуфта баромад ва дарвозаро кушод.

– Ассалом! – гуфт вай ба оқсақолу сӯфӣ ва рӯяшро бо остинаш пӯшида, худро ба торикӣ қафо гирифт.

– Тӯтет ҷӣ тавранд? – пурсид оқсақол. – Мо як аз ҳолашон хабар гирем гуфта омадем. Дар хонаатон каси мегурехтагӣ нест?

– Не, дароетон! – гуфт Фирӯза ва дар ҳамон торикӣ истодан гирифт. Оқсақол бари чомаашро партофтӣ ҳам шуда, аз дарвоза ба дарун даромад, сӯфӣ ҳам лангон-лангон пайрави ӯ шуд.

– Дар хона, ки аз нури лампаи майда андак равшан буд, кампир ба чоғаҳи худаш дароз кашида, ба поёни пой ӯ як мардаки ришу мӯйлабдароз, телпакашро то ба токи абрӯяш

фароварда менишаст. Оқсақолу сӯфӣ ба кампир салом додану ҳолу аҳвол пурсиданд ва аз поёнтари хона нишаста, даст ба дуо бардошта омин гуфтанд. Кампир болиштро ба зери оринчи худ гузошта, бо диккат ба рӯи омадагон нигоҳ мекард.

– Ҳа, – гуфт вай ба оқсақол, – чӣ тавр шуду гузорат ба хонаи мо афтод? Чашми гову гӯсола нарасад!

– Худат-ку медонӣ, кампир, боз аз ман гила мекунӣ! – гуфт оқсақол. – Хизмати халоиқ тамом шудан надоштааст, як корро буд кунӣ, дигараш сар мешавад, дигарашро буд кунӣ, боз яки дигараш! Касал шуданатро шунида будам, ба Аҳмадҷон гуфтам, ки хабаргирон исто, агар ман лозим шавам, фаҳмон, ҳама корамро партофта, ба хизмати кампир мееравам, одами ғанимат!

– Лекин ин дафъа ҳам лозим нашуда мондӣ! – кампир захрҳанда карда монд.

Оқсақол кинояи кампирро фаҳмид, чизе гуфганӣ буд, вале чашмаш ба одами бегона афтода лаб газид.

– Меҳмонат будааст, мо халал расондем! – гуфт вай ҳам киноянамо карда. – Ин кас аз ҷои дур омадагӣ барин?

– Ҳа, ин кас хеши падари Фирӯза мешаванд, – гуфт кампир. – Чанд сол боз дар ҳамин беруни дарвоза, дар хонаи як одам истиқомат мекардаанд, мо беҳабар. Соҳиби ҳавлии кӯчида, ҳавлиашро ба ҳамсояш фурӯхтааст, баъд ин кас суроғу пай карда хонаи моро ёфта омадаанд. Камтар кор карда, харҷи роҳро ба даст дароварда, ба ватан гаштани.

– Бисёр нағз, пагоҳ ба сари масҷид бароед, – гуфт оқсақол, – машварат карда, ба шумо кор меёбем.

– Саломат бошед, – гуфта монд меҳмон, ки Ҳайдаркул буд. – Ман кор ёфтам, ду-се рӯз дар тӯйхона ба ошпазҳо ёрӣ медиҳам.

– Майлаш, майлаш, – гуфт оқсақол ва ба сӯфӣ нигоҳ карда ба гапаш давом дод: – Ҷаноби сӯфӣ ба гумонам, акнун табиб кофта гаштанатон ҳам даркор не, худи кампир, худо-ба шукр, сихат менамояд. Хайр, хестем!

– Худо-ба шукр, – гуфт кампир, – ин дафъа на ба табиб мӯхтоҷ шудам, на ба гӯрков! Лекин умрам кам мондагӣ,

оқсақол, ба муродат мерасӣ! Баъди мурдани ман ба ту гапи сахт мезадагӣ намонанд, ана ба ҳаминаш афсӯс!

– Барои чӣ ин тавр мегӯӣ, кампир? – гуфт норозиёна оқсақол. – Ман аз ту ҳеч гилае надорам. Зинда бош, ризку рӯзии ҳар кас ба худаш.

Кампир боз заҳрханде кард:

– Ин гапро ту ба дигарҳо мегӯӣ, лекин худат... хайр, худо паноҳат! Ҳаминро доништа мон, ки яккаю ягонаи худамро ман дар вақти зинда буданам ба дасти сохибаш супурда, баъд мемурам! Ту дигар аз ман чизи меситонидагӣ надорӣ.

– Ман аз ту ҳеч чиз тамаъ надорам, – гуфт оқсақол ранчидахотирина ва аз ҷо бархост.

Сӯфӣ ҳам аз ҷо бархосту ба тараддуди кафшишӣ шуд.

– Не, тамаъ дорӣ! – гуфт кампир. – Ҳар чӣ ки аз дили ту мегузарад, ба ман аён аст, аз ман руст накун! Ба Фирӯза ҳам умед набанд, дар ҳамин наздикӣ як коса об монда, хутбаи никоҳашро мехононам ба дасти шавҳараш месупорам.

– Албатта, бе мо намешудагист? – гуфта монд сӯфӣ.

– Шаби никоҳ хабар мекунам, – гуфт табассум карда кампир. – Хайр, бегила рав, забони ман ҳамин тавр, туро ки дидам, камтар ранҷонидан мехоҳам... чунки ту дар вақташ моро хеле ранҷонида будӣ.

Оқсақол ба даромаданаш сад пушаймон аз ҳавлӣ баромаду ба лангида роҳ гаштани сӯфӣ нигоҳ накарда, зуд-зуд қадам монда ба сӯи ҳавлиаш рафт.

Баъд аз рафтани онҳо паскӯча мулдате аз одам ҳолӣ буд. Баъд зуд-зуд қадам монда касе пайдо шуду омада дарвозаи Дилором-кампирро тақ-тақ зад. Дарвозаро боз Фирӯза кушод ва бо садои хуррамона гуфт:

– Ака Асо, шумоед? Биёед, шиноси шумо дар ҳамин ҷо.

Асо дақиқае дар торикӣ ба рӯи Фирӯза нигарон истоду баъд ба даруни ҳавлӣ даромад, дарвозаро аз паси худ баст ва баргашта аз дастони Фирӯза гирифт, ки онҳо майда ва нарма буданд ва ба кафи дасти обиладори ӯ чун мугҷаи гуле дар косаи сафолин менамуданд.

– Фирӯзачон! – гуфт Асо, овози вай меларзид. – Хайрият, ки шуморо дидам...

Нуги ангуштони Фирӯза сард шуданд ва дар баданаш як ларзишро ҳис кард, вале аз Асо дур нашуд.

– Акнун як дам шуморо набинам, бесаранҷом мешавам, – ба гапаш давом кард Асо. – Ким-чиро гум кардагӣ барин мешавам ва давида ба ин чо омадан мехоҳам...

Фирӯза бо ангуштони худ ангуштони обиладори ҷавонро фишурда монду дигар гапе назад.

– Фирӯзачон! – гуфт боз Асо. – Наход ки... наход ки...

Аз даруни хона овози Дилором-кампир баланд шуд. Вай Фирӯзаро ҷеғ мезад. Фирӯза «ҳа» гуфту аз Асо ҷудо шуда, ба хона рафт.

– Ака Асо омаданд, – гуфт Фирӯза аз дар даромада ва ба пеши кампир рафта нишаст. Аз паси вай Асо салом дода даромада, аз паҳлӯи Ҳайдаркул нишаст.

– Аз кучо омадӣ? – кампир пурсид.

– Аз ҳавлии келин, – гуфт Асо. – Занҳо бе шумо ҷӣ кор карданашонро намедонанд, ходим гуфт, ки рафта гӯй, пагоҳ сахар катӣ биёянд.

– Ман мурам, баъд ҷӣ кор мекарда бошанд? – гуфт кампир ва пурсид: – Шӯрбо мехӯрӣ? Фирӯзачон пухтагӣ, як бамаза, ки ҳеҷ напурс! – Майлаш, – гуфт Асо ба Фирӯза нигоҳ карда. – Агар Фирӯзачон пухта бошанд, мехӯрам.

Бо ишораи кампир Фирӯза берун баромад. Ҳайдаркул ба Асо мурочиат кард:

– Саиди Мастро надидӣ?

– Дида будам, андак нӯшидагӣ, бо саисҳо бучул зада шишта буд.

– Агар имшаб берун набаромада, хобида монад, коре карда ту ба ман фаҳмон. Ман дар ҳамон қарибӣ мешавам.

– Майлаш, – гуфт Асо.

– Лекин мард бош! – гуфт кампир ба Ҳайдар. – Аз душманат чунон ниқор гир, ки вай донад! Аз мастӣ ва аз беҳабарии ӯ фоида набар!

– Бибичон! – гуфт Ҳайдаркул. – Ман аз хатту фармони шумо берун намебароям, ҳар ҷӣ гӯед, ҳамон мешавад. Хайр, ман рафтам, як фотеха дода монед.

Кампир, ба дуо даст бардошту омин гуфт. Ҳайдаркул ҳам

шуда дасти ўро бўсид ва ба чашмонаш молиду баъд оҳиста аз хона баромада рафт. Асо аз паси вай баромада, дарвозаро занҷир кард ва пас бо ҳамроҳии Фирӯза, ки косаи шўрборо дар даст дошт, ба хона даромад.

Вақте ки вай ҳам хайрухуш карда мерафт, дар дами дарвоза аз багалаш чизеро бароварда ба Фирӯза дод ва гуфт:

– Инро пагоҳ ба тўй баста меравед.

Ва зуд роҳ гашта ба ториқӣ аз назар ғойб шуд.

Фирӯза чизи ӯ додагиро дар рӯи хавли кушода дид, ки як рўймоли фарангӣ аст. Ин ҳадяи андак Фирӯзаро чунон шод кард, ки духтари ҷавон беихтиёр онро ба сари дилаш фишурда, аз як канораш бўсид...

Рӯзи дигар мурдаи Саиди Мастро, ки аз сари дилаш бо ханҷар зада кушта буданд, одамони миршаб аз паси гўлаҳи ҳаммоми Ҷўйбор ёфтанд. Ганиҷонбой фармуд, ки мурдаро дар таҳоратхонаи масҷид шуста, имому оқсақолу ду-се машқоб чаноза хонда, бурда ба пуштаи Бикробод гўр кунанд. Аз ин ҳодисаи ногувор Ганиҷойбой хеле хафа шуд. Ин хафагии ўро мардум ба он ҳамл мекарданд, ки дар рӯзи тўи зангирии вай рўй додани ин воқеаро фоли бад шумурда, хафа шудааст. Ҷўраҳо, имому оқсақол ба вай тасалли дода мегуфтанд, ки:

– Садакаи саратон, як бадмасти киморбоз мурда бошад, ҳеч боке не!

– Хас каму чаҳон пок!

– Ба пешин роҳи арӯс як чондор сар задан лозим буд...

– Сари худатон саломат бошад!

Лекин Ганиҷонбой аз сари худаш метарсид. Ин, албатта, табиӣ буд: касе, ки дар байни душман бошад шамшераш шикаста пора гардад, бешубҳа, ба воҳима меафтад. Ганиҷонбой ба касе боварӣ надошт ва ҳамеша худро дар ихотаи душман медонист, аз кушта шудани Саиди Маст ба андеша афтод, ваҳму ғам ба ӯ ҳамла оварданд ва рӯзи тўиш, рӯзи муродаш комаш захролуд гашт. Вай худаш ба миршабхона рафта, шахсан бо миршаби калони Бухоро боздид намуд. Ҳамаи киморбозҳои гузарҳои атрофи хавлии худашро ба миршабхона кашола карда, дар ҳузури миршаб худаш пурсуков кард. Маълум шуд, ки дишаб Саиди Маст ба ягон

даврани киморбозӣ набуда ва аз ҳеҷ касе қарздор ё ки қарзталаб ҳам набудааст. Пайшиносҳои миршаб атрофи ғӯлаҳи ҳаммоми Ҷӯйборро чарх зада, ба ҳеҷ паи бегона вонахӯрданд ва кушандаи Саиди Маст, ки аксарият ба ҳаққи ӯ дуои хайр мегуфтанд, ёфт нашуда монд. Худи ҳамин мавҳум будани ҳодиса низ бойро ба андеша мононда буд. Вай нағз медонист, ки бо дасти Саиди Маст ҳам падараш ва ҳам худаш борҳо ҷинойтҳои калон карда, ба сари ҷандин касон об рехта ва хонумонҳоро хароб кардаанд. Ҷаллоди маҳфии хонадони Қарокӯлибой будани Саиди Мастро бисёри душманони онҳо низ медонистанд ва шубҳа нест, ки кушта шудани вай аз сар бардоштани душман хабар медихад. Боз қасдан дар рӯзи тӯй, дар рӯзи хурсандии вай воқеъ шудани ин ҳодиса бечиз нест, албатта...

Аммо, ин ҳодиса, яъне кушта шудани Саиди Маст умуман ба рафти тӯй ҳеҷ халал нарасонид. Дар он даме ки Ғаниҷонбой тараддуд карда, ба миршабхона давида мегашт, дар ҳавлии Оллоёр-бӣ, рӯзи тӯйи пурғулгула бо тамоми тантанааш сар шуда рафта буд.

Дар поёни ҳавлии калони қадимисохт, ки фақат болои суфааш хиштфарш буд, тор қашида, бо чодирӯ палосҳо ҷудо карда, панҷ оташдони калон қанда ва панҷ деги калони якманӣ шинонда буданд. Дар се дег оши палав ва дар ду дег қабоб пухтани буданд. Дар пеши дегу оташдонҳо катҳои ва-сеъ гузошта, дар як тараф явшон ва хори хушкӣ бисёреро тал карда монда, дар як сӯ кӯшсамоворро гузошта, бакавулу олавмонҳои бисёре ҷамъ шуда буданд.

Ҳайдарқул ҳам дар он миён, дасту остин барзадагӣ, гоҳо биринҷ тоза мекард, гоҳо ба таи дегҳо, ки ҳоло дар онҳо фақат об буд, оташ мемонд, гоҳо ҷой қашида худаш менӯшид ва ба бакавули калонӣ медод... дасташ ба дасташ намерасид. Бакавул ва оқсақол аз вай бисёр шоду мамнун буданд, зеро ки дишаб ҳам хунари сабзӣ наргасӣ қардани ӯро дида қоиш шуда буданд.

Аввали пагоҳӣ моҳи сунбула, осмон соф, офтоб ҳанӯз ба сӯзондан сар накарда, дар поёни суфа, ба болои дегу оташдонҳо ҳанӯз соя буд. Оқсақол ва бакавул ба болои кат

чой нӯшида нишаста, дар бораи ҳодисаи шаби гузашта, – яъне кушта шудани Саиди Маст сӯхбат мекарданд. Бакавул мегуфт, ки дар рӯзи тӯй рӯй додани ин ҳодиса аз фоли нек хабар намедихад. Пири муршиди ошпазҳо – Ҷабраил гуфтаанд, ки дар ҳуди рӯзи тӯй хуни ноҳақ шавад, зиндагии келину домод нопойдор мегардад. Аммо оқсақол ба ин ҳодиса беаҳамият нигоҳ мекард: як киморбози бадмаст мурд-мурд-дия! Як лаби дунё кам нашуд-ку! Садакаи пою қадами келин шуд. Лекин кушандаи ӯро ёфта гирифтаан лозим буд. Агар вай ба даст меафтод, оқсақол, албатта, рафта ба рӯи ӯ як назар мекард...

Дар ин дам Ҳайдарқул ба кат наздик шуда, ба оқсақол носкадуи худро мурут кард:

– Дина кофта-кофта, аз ҳуди пешни сарой тамоку харида овардам, – гуфт носашро таъриф карда. – Як кашида бинед.

Оқсақол ба рӯи пур аз табассуми Ҳайдарқул, ки бо вучуди ҳама ришу мӯйлаб буданаш, зебо буд, як назар карду носкадури гирифт ва ба зери забон як отим нос партофта носкадури баргардонида дод.

– Чӣ тавр? – пурсид Ҳайдарқул.

Оқсақол сар ҷунбонида монд.

Аммо бакавул ҳамоно дар бораи хунрезӣ гап мезад: рӯзҳои охир хуни ноҳақи бисёре шуд. Ҳар рӯз аз зиндон гурӯҳ-гурӯҳ одамонро ба Регистон, ба Бозори Арғамчин оварда, ба дасти ҷаллодон месупоранд ва ҷаллодон низ аз хун лесидан сер намешудагӣ барин, пасу дунбол хуни ноҳақ мекунанд. Кӣ медонад, он зиндонҳо чӣ гуноҳ доранд? Ба куштан сазоворанд ё не? Бакавул бо чашми худаш дидааст, ки дирӯз ҷаллод се нафар бачаи навмӯхатро сар задааст, се нафар ҷавони навқиронро ҷавонимарг кардан – хуни ноҳақ набуда чӣ буд? Не, рӯзҳои охир хуни ноҳақ бисёр шуда истодааст, худо илоҳӣ охирашро бахайр кунад!

Оқсақол носро туф карда партофту бо чой даҳонашро тоза кард ва баъд хандида гуфт, ки бакавул, ки худаш ҳар рӯз гӯсфанду гов сар мезанад ва дарё – дарё хун мерезад, барои чӣ ин қадар аз хунрезӣ тарсида мондааст? Охир, кори давлатдорӣ ҳазл не. Ягон гуноҳ надошта бошанд, барои чӣ

онҳоро бароварда сар мезананд? Албатта, онҳо ёғӣ, дузд, одамқуш будагианд, ки чаноби олий мувофиқи шаръи шариф онҳоро ба куштан ҳукм мекунанд. Ҳамаи ин марҳамати чаноби олий ва фуқаропарварии он ҳазрат аст. Бехтар, ки ба-кавул гусса нахӯрда, ба ҳаққи чаноби олий дуо кунад.

Дар ин дам аз роҳрави хавлии дарун Дилором-кампир намоён шуд. Вай овози худро баланд карда оқсақолро ҷег зад:

– Мардакҳо, бисёр чойхӯрӣ карда нашинед, рӯз чоштгоҳ шуду корхотон маълум не.

Оқсақол аз ҷои нишастаи худ ҷавоб дод:

– Бепарво бошед, кампир, дар вақти гуфтагетон кабобу оша гирифтаи гиред.

– Намози пешина хонда ки бароманд, кабобро додан ме-гиред.

– Ҷонам катӣ.

– Барои қудоҳо ҳам кабоб нигоҳ медоред, ҳамин ки ома-данд ба тарадлуди даровардани кабоб шаветон! Ман акнун ҳар замон баромада истода наметавонам, доништа кор кун, оқсақол, ки оташин нашавам!

– Ҷонам катӣ гуфтам-ку, – гуфт оқсақол ва хандид. – Пир шуда бошӣ ҳам, аз ҳукмронӣ нафаромадай, кампир!

– Ҳукмам нафорад, омада худат ҳукмронӣ кун, шикамқа-лони доғӯлӣ!

Сари оташдон будагон ҳама хандиданд, хусусан Ҳайдаркул баланд қаҳ-қаҳ зад. Аммо оқсақоли гузари Чақар, ки ба феълӣ хӯи Дилором-кампир мисли дигар оқсақолҳои атрофи дарвозаи Қароқул шинос набуд, аз хандаи мардум якбора хичолат кашида монд, қаҳр карда, рӯяшро ба сӯи Ҳайдаркул гардонду овоз баланд кард:

– Чӣ механдед?! Маймун бача зоид? Як нокисулақл гапҳои моламялам гуфт-гуфт-дия!

Ҳама хомӯш шуданд, лекин овози кампир боз баланд шуд:

– Ту, оқсақол, ханӯз ба собуни ман чомашӯӣ накардай! – гуфт вай таҳдидомезона. – Нокисулақл бошам ҳам, ҷавоби садта ту барин бугӯзаъламҳоро гуфта метавонам. Бехтар ки машаша накарда, аз атрофи сари дегат бохабар шав!

Дар ин дам овозҳоро шунида, худӣ Оллоёр-бии мӯйсафед

асо дар даст аз меҳмонхона баромада омад. Ба рӯи кат ниша-стагон давида аз ҷо бархостанд, оксақол ҳам ҳаш-ҳашкунон шиками калонашро бардошта нимхез шуд. Оллоёр-бӣ ба роҳрав ишора карда гуфт:

– Овози Дилором-каниз барин ба гӯшам расид, туй, кампир? Чӣ мағал мекунӣ?

– Ба ин оксақолатон гап занам, – гуфт кампир, – мегӯяд, ки ҳукмронӣ мекунӣ. Гуфтам, ки дилат ба кори ман рафта бошад, ришу мӯйлабата бо мӯйчинак чиди бие, ба сарат куртаю лозимиамро мепартоям, ба байни занҳо даромада ҳукмронӣ карда мегардӣ!

– Ҳамин тавр гуфти? Ўббо, кампире! – гуфта ин мӯйсафед ҳам хандид, атрофиёни ӯ ҳам хандиданд, лекин баъд вай оби чапмашро пок карда ба гапаш чиддӣ давом дод: – «Хайр, бие, гапгузаронак накун, кампир, ин тӯйро чунон кардан лозим, ки мардум солҳо фаромӯш накунад. Ҳамаи ҳавлибудагонро ба қор андоз, созандаҳо омада бошанд, навбат ба навбат доиранавозӣ карда, ёр-ёр хонанд. Ба хонаи духтарҳо ҳам базм тартиб деҳ, ҳамаи духтарҳоро бозӣ кунонида, ғазал хонон! Ба ҳамаи ин қорҳо худат сардорӣ накунӣ, наменавад, кампир!

– Лекин, гӯед, оксақолатон дар пеши меҳмонҳо моро шармсор накунад! – гуфт кампир аз роҳрав. – Дар вақташ ошу кабобро нағз-нағз карда кашида диҳад. Ин тӯи ягон аллофу наддоф не, ки ҳастак-нарасак карда кашад.

– Хуб, хуб, – гуфт бӣ. – Ман худам хабар гирифта менстам, лекин ту базми ҳавлии дарунро тафсон!

Дилором-кампир ба ҳавлии даромад. Ҳанӯз меҳмонҳо наомада буданд, лекин ҳавли аз ҳешу табор, кайвонию хизматгор пур шуда буд. Рӯи суфа ва шабгахро ҷодир кашида, хонаи калон, хонаи миёна ва хонаи рӯ ба қибларо барои меҳмонҳо ораста буданд. Хонаи поён барои бачаҳо ва дам гирифтани кайвонию қорбарони тӯй муайян шуда буд. Тахонаи калон, шарбатхона ва болохонаи васею калон барои ҷамъомади духтарҳо, келинчаҳо ва дугонаҳои келин буд. Дилором – кампир ба ҳар хона як кайвонию гузарро таъин карда, ба зери дастии вай хизматгор ва ходимҳоро дода буд.

Ҳамаи нону лаълиҳои ширавору дастурхонҳо дар шарбатхона меистод ва бе фармони Дилором-кампир шарбатдор ва кайвониҳо ба қор иқдом намекарданд. Дар ошхонаи ҳавлии дарун ошпазанҳо тараддуд карда, санбӯса, фиринӣ ва моқут мепухтанд. Онҳо низ ҳар замон Дилором-кампирро ба маслиҳат ҷег мезаданд: гоҳо мазаи санбӯсаро чашонда медиданд, гоҳо чанд тақсими фиринӣ кашиданро мепурсиданд, гоҳо аз дасти шарбатдор шикоят мекарданд, ки қандро кам додааст, ё ки заъфар надодааст...

Чошгоҳи калон шуда буд, ки як даста созанда – ду дойразан ва як ҷавон омаданд, ки онҳоро худӣ кампир пешвоз гирифта, аввал ба рӯи суфа нишонд ва ба наздашон дастурхон партофта, лаъли ширавор гузошт. Баъд аз он ки онҳо хӯрданду даҳон ширин карданд, Дилором-кампир аз поёни суфа истода гуфт:

– Балота гирам, Мукаррамча! Чанд вақт шуд, ки овози форамат катӣ бозиҳои дилчаспи туро ёд карда будам. Кай, пеш аз омад-омади меҳмонҳо барои худӣ мо як базм карда те!

Мукаррамча таъзим карда аз ҷояш бархост. Дар тани вай куртаи фарангии зардори зеҳаш зардӯзӣ, ба сараш пешонабанди зардӯзӣ ва сарбанди фарангии чоргули заргаронӣ буд. Эзорпochaҳои маҳмал, ки зеҳдор ва пӯнақдор буданд, поҳи аз ҳиё рангини ўро то ба бучулаки пояш мепӯшиданд. Дастони сафеди ў низ аз ҳиё рангин буда, бо ангуштаринҳо, дастпонаҳо оро ёфта буданд. Ду зани солхӯрда, ки дойразан буданд, дойраҳоро ба даст гирифта, аввал мақоми вазнинеро навохта ба муборакбодии тӯй сурудеро хонданд. Мукаррамча ҳам вазнин-вазнин рақсида пешхонӣ мекард.

*Ёр-ёре, ҳамдам ёре, ман аз рӯи ту мегардам,
Агар он турки шерозӣ ба даст орад дили моро,
Ба холи ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро.
Ёр-ёре, ҳамдам ёре, ман аз рӯи ту мегардам...*

Пас аз ин якбора мақоми дойра тағйир ёфт, оҳанги шӯхона садо доду суруди «ёр – ёр, ёре, абрукат думи море...» сар шуда рафт. Ҳавлию хона якбора ҷон гирифтагӣ барин шуд. Аз

хар тараф кайвониҳо, бикаҳо ва оимҳо ба шавқ омада, овози «бале, чон-чон!»-ро баланд карданд. Аз болои шабгоҳ духтарҳо – дугонаҳои келин тамошо мекарданд, ба болои бомҳои дигар ҳамсояҳо, духтарбача ва писарбачаҳо пайдо шуда буданд.

Дастан созандагони Мукаррамча як пайт бозии худро тамом накарда, дастан созандаи Тило омада расид. Инчунин меҳмонҳо, аҳли гузар ва дуру наздик пайдо шудан гирифтанд. Дилором-кампир дар қарибии зинаи таҳхона курсӣ монда менишаст ва фармонҳо дода, омадагонро мувофиқи курбу манзалаташон ба хонаҳо тақсим мекард. Ба кайвониҳо фармуда, ба назди онҳо дастурхон ва лаълино ширавор мекашид.

Оҳиста-оҳиста ҳавлию хонаҳо аз зану духтару бачамайда пур шуда рафт. Овози доиранавозӣ ва хониши созандаҳо, ки навбат ба навбат ба қор сар мекарданд, чалочули кайвонӣ ва ходимҳо, ғавғои бачаҳо ҳама ба ҳам омехта шуда, мусиқии умумии тӯи занонаи Бухороро ташкил меоданд.

Дар ин дам дар болохона, дар байни дугона ва дӯстони худаш келин ҳам базме дошт. Дар он ҷо духтарони сипоҳ ва мансабдорҳо, духтарони хоча ва аъёнҳо, бойдухтарҳо, ки ҳама басавлат, ҳама бо кибру гурур, ҳама дар либосҳои хашу бархаш буданд, менишастанд. Арӯс – Мағфиратчон, ки лақабаш Оими Гафабанд буд, дар пешгоҳ, ба болои ҳафт қабат кӯрпаи адрасу махмал менишаст. Дар тани вай ҳоло куртаи шохии гулобиранги нафис буд, ки остинҳои васеи кашададӯзӣ, гиребони маҳкаму зеҳдор дошт. Аз болои он як камзӯлчаи беостини махмали сурх, ки давродаври доманаш канораи зарин дошт, пӯшида буд. Мӯйҳои майда бофташудаи ӯ ба тӯфи зарини тилои акқолий шинонда шуда ва ба ду сари китфаш кӯшатилои занҷирадор овезон буд. Ба сараш ҳоло каллапӯши зардӯзӣ ва аз болои он сарбанди сафеди харир партофта шуда буд. Келин чашмҳои калон-калони сиёҳ, абрӯвони борик ва думдароз, бинии андак тегадори калон ва рӯи дарози сабзина дошт. Лабу даҳонаш хеле базеб буда, дандонҳои катори сафедаш ҳар замон дар аснои табас-сум намуда меистоданд. Хусну латофаташ бо кибру гурураш

мечангид ва ҳар гоҳ, ки табассум мекард, ба назар малехтар менамуд.

Овози гафси равғанӣ, ҳаракатҳояш асабиёна ва дағал буданд. Гоҳо ба ягон дугонааш хитоб кардани шавад, «ӯй, фалонӣ» гуфта овоз медод, бисёр вақт бо дастони дарозаш, ки ангуштони камгӯшти серустухон доштанд, якто ба китфи мухотибаш зада мемонд, ё ки ўро тела медод. Ҳеч як дугонааш ҳад надошт, ки дар назди вай ягон ҳалқа ва ё ангуштарини худро таъриф кунад ё ки куртаи хубашро нишон диҳад ва ё ки аз ҳусну латофати каси дигаре лаб кушояд. Не, ҳар чизе ки Мағфират дорад, беҳтарини чизҳост: ҳусни ҳеч кас ба ҳусни ӯ баробар шуда наметавонад, ақли ҳеч кас аз ақли ӯ гузаротар нест!..

Ҳоло дар рӯ ба рӯи ӯ, дар поёни хона Фирӯза менишаст ва рӯмоли фарангии сурхранге, ки ҳадяи Асо буд, сари ўро зинат медод, дигар куртаи чити гуланори базеб, камзӯлҷаи сатини сиёҳ, ки аз махмали сурх лаблӯла дошт, ороиши тани ӯ буд. Аммо ба ҳар ҳол ҳусну латофати вай ҳар замон боиси ҳасади ҳамаи болохона будагиҳо, хусусан ҳасади Мағфиратхон мегашт. Ниҳоят вай тоқат накарду пас аз рақсида шудани духтарҳо ба Фирӯза чашм дӯхта пурсид:

– Ту набераи Дилором-хола мешавӣ? Номат чист?

– Номам Фирӯза.

– Номи нағз доштааст, – гуфт яке аз дугонаҳои келин, ки гумон карда буд, Мағфират ба Фирӯза ҳусни таваҷҷӯҳ дорад.

– Ҳмм, номи нағз! – гуррид Мағфират. – Фирӯза худаш чист, ки онро ном мекунад? Фирӯза – як санги беқимат аст. Агар номаш Марворид мешуд, Лаъл мешуд, Алмос мешуд...

– Аз ҳама номи нағз, номи дугонаҷони ман, Мағфиратҷон! – гуфт як бойдухтар, рустӣ аз келин ба ҳамнишинонаш чашмакӣ зада. – Чӣ тавр нағз: Мағфират-ҷон! Даҳони кас аз гуфтани ин ном пур мешавад, дили кас бардошта мешавад, ҷони кас ҳузур кардагӣ барин мешавад... Ё ба ман ҳамин тавр менамояд?

Мағфират пичинг будани ин суханҳоро нафаҳмид, таърифи номи худро шунида ҳама чизро фаромӯш кард, ҳатто ҳусну ҷамоли баркамоли Фирӯза ҳам ба назараш хира тофт

ва аз ҳасад осуда гашта, фармуд, ки Фирӯза хеста ракс кунад. Фирӯза шарм карду гуфт, ки вай раксида наметавонад. Аммо Мағфират аз вай даст накашид, гуфт, ки ҳамаи канизҳо ва каниздодаҳо мераксанд ва ҳунар доранд, ҳеч мумкин нест, ки Фирӯза ягон ҳунар надошта бошад. Дигар духтарҳо ҳам сухани ӯро тасдиқ карда, аз Фирӯза нишон додани ҳунарашро хостанд. Фирӯза хеле ба танг омад, чӣ кор карданашро наметавонист. Агар бархоста берун равад, медонист, ки Мағрифат тӯтаи ӯро ҷеғ зада ҷанҷол мекунад ва Дилором-кампир ҳам, ки таънаи касеро намебардорад, ягон гапи саҳт мезанаду дар миён дилсиёҳӣ шуда рафтаниш мумкин. Бинобар он ягон илоҷ кардан лозим. Аммо чӣ илоҷ?

Нохост ба хотири Фирӯза як роҳи ҳалосӣ аз ин ноҳинҷорӣ пайдо шуд: вай дар қарибӣ аз духтарҳои калонсоле, ки дар мактаби Оймуллои Танбӯр мехонданд, «байти дузана»-ро омӯхта гирифта буд. Ин байтро духтарҳо хонда завқе мекарданд. Фирӯза ҳам ба гумони он ки агар ҳамон байтро хонда диҳад, ин духтарҳо ҳам хуб завқ карда мехонданд ва аз вай даст мекашанд:

– Майлаш, ман ба шумо байти дузанаро хонда медихам, – гуфт.

Мағфират гап назад ва аммо дугонаҳо якбора ин таклифро қабул карда, ҳама бо як овоз гуфтанд, ки хонад.

Фирӯза ҳарчанд ки духтари зирак, боаклу ҳуш буд, лекин содагӣ ва бачагӣ ҳанӯз аз вай нарафта буд; вай мувофиқи синну солаш ҳанӯз гоҳо як тарафи масъаларо дида тавонад, тарафи дигарашро намедид ва ба ҳар гуна таассурот зуд дода мешуд. Бинобар он ҳам дигаргун шудани авзои Мағфиратро пайҳас нарафт ва як сулфа карда, гулӯ афшонду ба маҷлис чашм давонд ва баъд далерона, бо овози маҳину форами худ саросема нашуда, мухаммаси «дузана»-ро хондан гирифт:

Эй бародар, бешнав аз ман достони дузана,

То шавӣ воқиф бар аҳволи ниҳони дузана.

Шаб ба гардун мерасад оху фиғони дузана,

Оху вовайло кунанд ҳар дам занони дузана,

Хуб сомеъ бош, то фаҳмӣ баёни дузана...

Фирӯза як нафас гирифта андак хомӯш шуд, духтарон хандиданд ва ҳама баробар ўро таҳсин карданд ва давоми шеърро пурсиданд. Фирӯза давом кард:

*– Бар калонаш ҳарф гӯяд, хурдӣ душман мешавад,
Талхгӯю турширӯю тахтагардан мешавад.
Чин бар абрӯ афканад, пешона даҳ ман мешавад,
Бин, ки аз раику хусумат, мисли ҷонкан мешавад,
Сӯхт сар то пой мағзу устухони дузана.
Ҳар кӣ ду зан мекунад, охир пушаймон мешавад,
Аз хушомад гуфтани бисёр ҳайрон мешавад.
Ҳар дам аз ҷанги занон сар дар биёбон мешавад,
Гар талоқ орад ба ҳарфаш, хонавайрон мешавад,
Рӯзу шаб масҷид бувад ҷову макони дузана!..*

Фирӯза хомӯш шуду баъд гуфт:

– Дигеша намедонам.

– Медонӣ, медонӣ! – гӯён як қисми духтарон фарёд карданд, қисми дигарашон он чӣ, ки шунида буданд, дар байни худ шарҳу баён карда, қаҳ-қаҳаи хандаро баланд карданд. Вале Мағфират мисли мор ба худ печида гапе наметзад ва на-механдид. Шояд оҳиста-оҳиста духтарҳо хомӯш мешуданду вазъияти ногуворе, ки баъд аз шунида шудани «байти дузана» ба Мағфират пайдо шуда буд, аз миён мерафт, фақат агар яке аз духтарони шӯх мисраъҳои охиринро такрор карда, хулоса намебаровард:

– Ҳар ки ду зан мекунад, охир пушаймон мешавад, – гуфт вай такрор карда ва пас хулоса баровард: – Хайр, агар се зан кунад, чӣ мешуда бошад?

– Ҳар кӣ се зан мекунад, вай хонавайрон мешавад! – гуфт як шӯхи дигар ва боз қаҳ-қаҳаи духтарон болохонаро ба ларза овард.

– Истед! – гуфт ниҳоят тоқат карда натавониста келин. – Бас кунед! Айбу шарм ҳам гапи нағз! Меҳмонҳои дар поён будагӣ хандаи шуморо шунида чӣ мегӯянд? Ман ба худам муносиб обрӯй дорам!

Духтарҳо якбора хомӯш шуданд. Баҳори сӯхбати онҳоро боди хазони таънаи Мағфират аз байн бурд. Фирӯза ҳайрон шуда, ба рӯи келин нигоҳ мекард, ки чаро вай ин қадар оташин шуда монд.

– Ин байтҳоро аз кӣ ёд гирифтӣ? – пурсид Мағфират чун мор фашшос зада. – Қадом талхзабон ба ту ин таъну лаъиро ёд дод?

– Аз духтарҳо ёд гирифтам, – гуфт Фирӯза. – Дар мактаби мо мехонанд.

– Дурӯғ мегӯӣ! – гуфт боз сахттар карда Мағфират. – Ин сафсатаҳоро ба ту ягон кас ёд дода фиристодагист! Гап зан, аз кӣ омӯхтӣ?

Фирӯза гап назад.

– Хез, тӯтета гирифта биёр!

Ҳуши Фирӯза канд, он чӣ ки намехост, шуд. Агар медонист, ки ин шеър Мағфиратро ин қадар оташин мекунад, ҳеҷ ба забон намегирифт. Ана акнун тӯтаҷон ҳам ба миёна мебарояд, дилаш сиёҳ мешавад, хафа ва ранчидахотир мегардад. Кошкӣ худаш сиҳат бошад! Чӣ бояд кард?.. Хафа ва музтар шуда мондани Фирӯзаро дида, дугонаҳои Мағфират ба миён даромаданд:

– Хайр, чӣ гап шудааст?

– Барои чӣ хафа шудед, дугона? Ин ба шумо дахл надорад-ку!

– Духтарчаи бечораро маънос накумед!

– Дилором-кампир кор доштагист...

Мағфират дид, ки Фирӯза аз ҷо намечунбад, ўро ҳақорат дод:

– Дафъ шав аз ин ҷо! Рафта ҷуризанатро гӯӣ, биёяд!

Фирӯза охиста аз ҷо бархосту берун баромад, дар чашмони вай ашк мечӯшид.

Дар поён тӯи занона дар авҷ буд. Ба пеши меҳмонҳо кабоб мекашиданд. Дилором-кампир боз маҷбур шуда буд, ки ба роҳрав баромада, бо оқсақол манша кунад, то ки кабобро дурусттар ва сергӯшттар карда кашад. Дар айни ҳамин вақт Фирӯза бо ҳолати парешон ба вай наздик шуд ва гуфт, ки ўро келин ҷег мезанад.

– Э, баррекам! – гуфт кампир ба рафти табаққашонӣ нигоҳ карда истода. – Ҳозир келин ба пеши ман биёяд. Раветон, бозии худатонро кардан гиретон!

Аммо Фирӯза аз остини кампир дошта кашид:

– Не! – гуфт вай ва дигар гапе зада натавониста худро ба бағали кампир партофта гирифт.

Кампир дафъатан ҳамаи чизро – тӯй, меҳмонҳо, кабобқашонӣ, созандаҳо, оқсақолу пойкорҳо – ҳамаро фаромӯш карду ақлу хушаш ба Фирӯзааш баргашт: Фирӯза дар тӯйхона гирия мекунад! Ин ҳодисаи диданашуда аст. Пас бояд ягон моҷарои сахте ба сари ӯ афтада ва ӯро сахт ранҷонидаанд.

– Ҳа, ҳа? – гуфт кампир нури дидаашро навозишқунон, – худаш чӣ гап? Чӣ шуд? Ба чӣ гирия мекуни? Ҳамаашонро садақаи як қатра оби чашмат кун!

– Мағфират! – гуфт Фирӯза сар бардошта ва боз сахт гирифт.

– Мағфират туро ранҷонид? Гапи сахт зад? Ё ки рав гуфт?

Фирӯза сар боло кард, ба рӯи чун барги гул нафиси ӯ ашк шашқатор мерафт. Кампир садақаю балоғардони вай шуду бо остинаш оби чашмашро пок кард ва баъд ҳолати ҷанговарона ба худ гирифта, «биё, – гуфт ба Фирӯза, – ман ҷавоби келин-пошшои Гафабандро дода монам!»

Ҳар ду болохона баромаданд. Кампир бо ҷаҳл дам ноғирифта аз зинаҳо боло шуд, лекин ба рӯи шабгаҳ расида, маҷбур ба истодан гашт. Зеро ки дилаш сахт мезад ва нафасаш тангӣ мекард. Вай бо остини худ ба рӯяш бод заду боз сари набераашро, ки вай дар наздаш парпанак мезад ва ба ҳоли тӯтааш чашмонаш пур аз ашк гашта буданд, навозишқунон сира кард.

Дар ин байн духтарҳо – дугонаҳои келин шӯхию бозиҳо карда, суханҳои хандаовар гуфта, Мағфиратро хеле аз ҷаҳл фароварда буданд ва ӯ ҳатто маҷбур шуд, ки дар катори дигарон ба ҳурмати кампир аз ҷо бархезад.

– Ваалайкум ассалом! – гуфт кампир ба ҷавоби саломи якчанд духтаре, ки дар дами дар истода ба вай салом дода бу-

данд. – Шинетон, шинетон, омин, илоҳӣ даврахоятон кам нашавад! Хӯш, пошшоҳон, ба ман чӣ хизмат?

Мағфиратро салобати камшир зер кард, вай якбора саросема шуда, чӣ гуфтанагро надониста монд.

– Не, ҳамин тавр, – гуфт ва пас аз даме илова намуд: – Шӯҳӣ кардем.

– Шӯҳиатонро ба таи чимилик чамъ карда монед, пошшоҳон! – гуфт саҳт карда кампир. – Дар айни долу зарби кор мани кампири навадсоларо ба ин болохона бароварда, яккаю ягона нури дидаи маро гирёнда мондан нагз не!

Дар хона ҳама хомӯш ва беҳаракат шуда монданд, қариб ҳеч кас нафас намегирифт. Мағфират аз суханҳои кампир хичолат кашадагӣ барин шуда, андаке ба замин чашм дӯхту баъд сар бардошт: – Ба яккаю ягона нури дидаатон гӯед! – гуфт рост ба чашми кампир нигоҳ карда. – Чӣ будани нагзу бадро ба вай ёд диҳед!

– Вай чӣ кор кард?

– Аз худаш пурсед.

Фирӯза ба замин чашм дӯхта буд, дасту пояш ба гармии ҳаво нигоҳ накарда, сард шуда буданд. Чӣ як воҳимаи ноаёне дилашро меларзонид ва ӯ мехост, ки зудтар ин гуфтугӯҳо ба охир расанду вай аз он ҷо, аз он давраи кирмҳои алобуло, аз сӯхбати ғӯшкаркунандаи он духтарҳои бебок ва бадлаҳон дур шавад; ё ба хона равад, ё ба поён, ба дӯлобиҳо ва даводавии занҳо ҳамроҳ шуда гардад, ки ҳеч кас ӯро пай набарад.

– Ҳеч гап не, – гуфт як духтар ба сӯхбат ҳамроҳ шуда. – Мо аз Фирӯза хостем, ки ягон ҳунарашро нишон диҳад, вай байти дузанаро хонда дол.

– Хайр, байти дузанаро хонда бошад, чӣ?

– Ягон кас ба вай ёд додагӣ! – гуфт Мағфират. – Худаш иқрор намешавад, лекин ман нагз медонам, ки ин кори ягон-таи аз бикаҳои ҳавлии ман мерафтагӣ.

– Ҳеч чизата надидаам, хуррат мана кушт! – гуфт захрҳанде карда кампир. – Бисёр телба нашавед, пошшоҳон, ба сӯзу гудоз вақт меёбед! Духтари ман, худо-ба шукр, мӯхтоҷи марҳамати бикаҳо нашудааст, ки аз онҳо ба шумо гап биёрад.

Суханҳои кампир Мағфиратро гаранг карда монд ё ки аз ҳайбати ин кампири абрӯсафеди сиёҳлӯст ва аз нигоҳи чашмони фурӯништаи ӯ тарсид, ки чизе нагуфт. Кампир ба суханаш давом кард:

– Аз бистари беморӣ хеста, бо биниам заминро хат кашида, дар тӯи шумо хизмат кунаму мукофоти мани бадбахт ҳамин шуд? Хез, баррескам, бе оши тӯй ҳам рӯзамон мегузарад!

Фирӯза ва кампир аз ҷо бархостанд, лекин духтарҳои шӯҳи бебок дар як чапм задан даври онҳоро печонида гирифтанд:

– Мо тавба кардем, бибиҷон! – мегуфтанд онҳо. – Ин гуноҳи мо, ин дафъа ба беақлиамо ҳавола кунед. Наравед! Камтар бо мо шинед! Мо бо Фирӯзачон бозӣ мекунем...

Кадоме аз духтарҳо доира навохт, се-чор духтар ба кампир нагмаю усулкунон ба рақс даромаданд ва коре карданд, ки Дилором-кампири бекина табассум кард ва сар чунбонид.

– Майлаш, дари муроди шуморо пушти по намезанем, пошпохон! – гуфт вай. – Ҳар чӣ ҳам бошад, мо хизматгор, ба хизмататон камар бастаем ва онро адо карда меравем...

Дар ин дам аз поён кайвониҳо ва ходимҳо номи кампирро гирифта ба ҷег задан сар карданд. Ҳатто соҳиби тӯй – модари Мағфират, ки зани солхӯрдае буд, худаш хаш-хашкунон ба болохона баромад ва Дилором-кампирро дар он ҷо дида гуфт:

– Бибиҷон, аҷоиб дилвасеъ шудед-дия! Ҳозир бе шумо дар поён сағ соҳибаша намеёбад. Духтарҳо ба ҳеч ҷо намегурезанд!

– Пошпохон мана ҷег зада буданд, – гуфт аз дар баромада истода кампир. – Чӣ гап шудааст?

– Биёед, чанд табақ ош кашем гуфта аз берун пурсида истодаанд.

– Оқсақол девона шудааст, – гуфт кампир. – Қудоҳо наомада ошаш ба кӣ лозим?

Фирӯза ҳам аз қафои кампир ва соҳиби тӯй берун баромад. Дар рӯи шабгаҳ ба гӯшаш расид, ки Мағфират қаҳ-қоҳзанон хандиду гуфт:

– Хизмати мову шуморо накунад, ба хӯрдан пон намеёбад ин канизи пир!

Фирӯза лапшӣ карда гӯё даргирифтӯ зуд ба тӯтааш нигоҳ кард, ки оё вай ҳам ҳадафи ин тирҳои заҳролуди аз камин андохташуда гашт ё не. Кампир гӯё чизеро нашунида буд, оромона қадам гузошта, ба сӯи зина мерафт. Лекин беҳтар мешуд, ки вай худапро ором намегирифт, қаҳру ғазабашро ба сари Мағфират ва ё модари ӯ мерехт, дод мезад, фарёд мекард ва бо суханони нешдор дили бадгӯёро пора мекард. Ин тавр накарду дили худро фишор дод ва ҳамин ки ба поён расид, ба по рост истода натавонисту якбора ба замин нишаст ва аз сару рӯяш арақи сард равон шуд. Кайвонӣ ва хизматгӯроҳо давиданд, бо ҳамроҳии Фирӯза аз бағали кампир бардошта, ба хонаи поён дароварданд ва ба пеши тиреза хобонида, сарбанди докаи сафедро аз гарданаш кушоданд. Фирӯза бо дастони ларзонаш ба тӯтеш як пиёла оби хунук нӯшониду бо бодбезаке, ки дар он ҷо буд, ўро бод кард.

Аз ҳолати кампир соҳиби тӯй тарсида монд, лекин кадом як кайвонии рӯздида занҳои бисёреро, ки кунҷковона « ҷӣ шуд», «ҷӣ гап шуд» гуфта ба пеши тиреза ва дари хонаи поён ҷамъ шуда буданд, ҳай карда фиристоду гуфт, ки боке не, дар синни пирӣ ин хел ҳолатҳо мешавад. Пас худааш давида ба шарбатхона фаромаду дар як нимкоса қандоб карда ба он камтар заъфар пошида овард. Оби ширин ва бӯи латифи заъфар кампирро андаке ба ҳол овард ва чашмони ӯ ҳолати изтиробӣ худро гум карданд ва рангаш даромад.

– Худоё шукр! – гуфт кампир як нафаси осуда гирифта, – боз дилам ба хонааш даромад. Натарс, баррекам, пирҷӯрет зинда мемонад.

Фирӯза оби чашмашро пок карду аз рухсори тӯтеш бӯсид. Дар хона ба гайр аз онҳо ва ду-се кӯдаке, ки дар пешгаҳтари хона хобонида шуда буданд, дигар касе намонда буд. Ҳама ба пешвози кудоҳо тохтанд. Дар берун созандаҳо ҳам чорқарс дойра зада, ба саломатии кудоҳо суруд мехонданд.

– Аз ман натарс, ман сихат шудам, – гуфт кампир. – Рав, тамошо кун, аз сарат гардам! Ман ҳам камтар дам гирифта, аз пасат мебароям... Кудоҳо омадагянанд.

– Не, ман аз пеши шумо ба ҳеч чо намеравам! – гуфт сари худро ба синаи кампир гузошта Фирӯза. – Ба ман тамошо даркор не.

7

Шаб торик шуда, дар осмони беабр ситораҳои бисёре ба чашмак задан сар карданд. Дар сахни васеи осмон гӯё аз сари арӯси даҳр тангаю тило пошида буданд, ки онҳо ба ҳар тараф пош хӯрда рафта ва барқ меоданд. Дар осмон касе набуд, ки он тангаю тилохоро чинад, лекин дар замин, дар хавлӣ ва беруни хавлии Оллоёр-бӣ одами бисёре, бача-качан бешуморе чамъ шуда буданд ва ҳама омадани домодро чашм доштанд. Рӯи хавлии берун ва хусусан сари дегу оташдонҳо аз нури лампаҳои даруни фонусҳо ва машъалҳо, ки дар ҳар ҷо-ҳар ҷо овезон буданд, равшан буд. Меҳмонхона ва рӯи суфари барои домод ва ҷӯраҳои домод ва меҳмонҳои дигар ораста буданд. Имоми гузар ва якчанд мӯйсафед дар рӯи суфа, аз болои кӯрпачаҳои озода нишаста, оҳиста-оҳиста дар байни худ сӯхбат мекарданд. Дар пеши онҳо дастурхон паҳн карда шуда, дар рӯи он лаълиҳои ширавор ва табақҳои кабоб меистод.

Аз хавли дарун овози сурудҳои ва қарсақзанин созандаҳо шунида мешуд, гулдурӯси дойра дар шаби ором ба атроф парвоз карда, ба ҷойҳои дур мерафт. Дар байни ин овозҳо ва гулдурӯсҳо, шамол гоҳо аз дур овози карнаю нақора ва ҳаёҳуи одамони бисёреро низ ба гӯш мерасонид, ки ин маросими домодбарӣ буд. Пас аз ин тараддуд ва даводавӣ боз ҳам бисёртар шуд. Ин овозро бақавул ва оқсақолҳои сари дегу оташдон ҳам шуниданд, ба таи деги кабоб ва оши палав оташ гузоштанд.

Ҳайдарқул бо роҳбарии бақавул ба қор сар кард: пеш аз ҳама биринҷро шуста ба дег андохтан лозим буд. Вай бо ҷойгардони қалон аз деги қалон биринҷи дар оби шӯр ҷӯшида нимпазшударо гирифта, ба рӯи бӯрҳои наве, ки дар болои явшонҳо паҳн карда монда буданд, рехтан гирифт. Панҷ бӯрӣ биринҷ шуд. Баъд машқобҳо оби хунук оварда, аз болои биринҷ пошидан гирифтанд, то ин ки тамоми шилмуқии

биринч шуста шуд. Баъд биринчро гирифта ба болон гӯшту сабзю мавизе, ки дар деги калони дигар мечӯшид, андохтанд ва камтари дигар об зада болояшро бо бӯрӯ пушониданд.

Ҳайдарқул кор мекарду гӯшаш ба овози карнаю сурнай буд. Маросими домодбарӣ то рафт наздик мешуд ва тапиши дили Ҳайдарқул ҳам зиёда мегашт. Вай ба худ қарор дода буд, ки маҳз дар тӯй, дар дақиқаи ба хонаи арӯс бо орзӯю ниятҳо қадам монда истоданаш аз Ганиҷонбой қасосашро гирад, нагузорад, ки вай пеш аз маргаш камтар ҳам бошад, ба орзӯяш расад. Бинобар он ҳам вай ба тӯй хизмат мекард, ки дар вақти ба ҳавлӣ даромада истодан аз рӯ ба рӯи домод корди қасосгир дар даст барояд ва дар пеши чашми ҳама аз душмани ҷонаш ниқор гирад. Инак, маросими домодбарӣ наздик мешавад, хаяҷони қалби ӯ низ меафзояд. Оё чӣ мешуда бошад? Вай шубҳа надорад, ки дар асоси қасос гирифтани дастони ӯ намеларзанд ва корди ӯ рост дили пуркинаи бойро сӯроҳ мекунад, аммо ҳозир чаро тамоми бадани вай меларзад? Пас аз ба мақсад расиданаш ӯро дастгир мекарда бошанд, ё ки аз саросемагӣ ва моту мабҳутии мардум истифода бурда, гурехта метавонад? Агар ба даст афтад, ба худааш боқе нест, лекин ба Дилоромхолоино нағз намешавад. Оқсақолу сӯфӣ ҳардуяшон ӯро дар хонаи хола дида буданд. Пас кӯшиш бояд кард, ки ба даст наафтад. Аммо чӣ тавр?

Дар ин дам оқсақол ба ӯ фарёд кард, ки ба таи дарвозаи калон явшон ва хори хушк бароварда оташ дардиҳад. Вай ба ин кор машғул буд, ки чашмаш ба Асо афтод. Ҷавони зебо ба рӯи дӯсташ табассум карду гузашта ба сӯи роҳрави ҳавлини дарун рафт. «Аҷоиб бачаи меҳрубон ва хушфеъл аст ин Асо» – гуфта аз фикраш гузаронид Ҳайдарқул ва аз даруни оташдон як шоҳаи сӯзонро гирифта ба таи дарвоза бароварду хирмани ҳезуми хушкро оташ дод. Явшону хорҳои хушк шатаросанон ба сӯхтан сар карда буданд, ки аз хамгашти кӯча маросими домодбарӣ намоён шуд. Қариб даҳ машғал бардошта одами бисёре меомаданд. Пеш-пеш нақораю сурнай буд ва ду-се нафар рақс ҳам мекарданд ва ҳама баробар ҳаёку мегуфтанд ва гулгуларо баланд карда буданд.

Ҳайдаркул як дастан ба даруни бағалаш, кордро дошта, ба даруни дарвоза меистод. Оллоёр-бӣ, писархо ва хешовандони ӯ, оқсақол, имом ва калоншавандаҳои гузар ва ёру ошноҳои бӣ ҳама ба беруни дарвоза, ба гирди оташи сӯзон, мунтазири омада расидани домодбарӣ шуда меистоданд. Ана дар ҳамин дам, Асо давида омада аз китфи Ҳайдаркул кашид. Ҳайдаркул як қад паридагӣ барин шуду ба канортар рафт ва « чӣ гап?» гуфта пурсид.

– Дилоромхола! – гуфт бо овози ларзон Асо. – Аҳволаш бад будааст, ҳама корро монда ӯро ба хонашон бурдан лозим. Фирӯза доду фарёд карда тӯйхонаро ба сар бардоштааст.

– Эҳ! – гуфт ба пешонааш зада Ҳайдаркул. – Чӣ кор кунам? Баъдтар барем-чӣ?

– Не, намешавад. Ҳозир мебарем... аммо мақсади ман?!

– Афсӯс... Худи ту наместавонӣ, албатта. Не, нағз не... хайр, биё.

Ҳарду ба сӯи роҳрави хавлии дарун рафтанд.

Дар ин байн маросими домодбарӣ ба пешни дарвозаи калони хавлии Оллоёр-бӣ омада истод. Нақорачию сурнайчиҳо ба як сӯ гузашта, ба навохтан давом кардан гирифтанд. Чавонҳо хез зада аз болои олави калон ба чаҳидан сар карданд. Ду чавони бериши зебое дар даст санги қайроқ, ба гирди оташ давр зада мерақсиданд. Ин ҳол ягон даҳ дақиқа давом кард, баъд домодро ба хавлии таклиф карданд. Қӯраҳои домод ӯро ихота карда як бор аз гирди оташ чарх занонданду ба даруни хавлии гирифта дароварданд ва аз паси вай ҳамаи омадагон ва дигарон ба хавлии даромаданд. Пас аз даромадани ҳама, ки ханӯз ҳам оташи гулхан хомӯш нашуда буд, Дилором-холаро ба китфааш бардошта Ҳайдаркул баромад, пеш-пешни вай дар дастант фонус Асо роҳ мегашт ва аз паҳлӯи тӯтеш Фирӯза фаранҷию чашмбанд бар сар мерафт. Вақте ки онҳо аз дарвоза берун баромаданд, ба Абдулло – ба сардори хизматгорҳои бой рӯ ба рӯ шуданд. Абдулло Асоро дида гуфт, ки фонусро ба Фирӯза дода, худаш аз паси вай ба хавлии баргардад, кори зарур ҳаст. Асо дарди кампирро гуфта, иҷозат хост, Абдулло не гуфт. Ба кампир ҳеч чиз намешавад, пагоҳ сихат шуда меҳезад, ҳозир вақти кампирбонӣ кардан не, кор бисёр!

Асо фонусро ба дасти Фирӯза дод. Кампир бо овози хиррӣ гуфт:

– Рав, бачем, ҳеч боке не, баъд меой...

Асо боз ба тӯйхона даромад, Ҳайдаркулу Фирӯза кампирро ба ҳавлӣ бурданд.

Дилором-кампир, рангаш сафед кандагӣ, чашмонаш ним-боз, лаби поёнашро ба дандонаш газидагӣ, мӯи сараш парешон, дастонаш саҳт мушт карда шуда, ба ду сӯи баданаш овезон ба рӯи чогаҳаш хоб мекард. Дар болон сари вай Фирӯза нишаста мегирист, дар поёни пояш Ҳайдаркул сар ҳам карда менишаст. Аз нури лампаи хурдакак хона ним-равшан ва ба ғайр аз хиқ-хиқи гирияи Фирӯза, дигар овозе шунида намешуд.

Ин ҳол хеле давом кард. Ҳайдаркул, ки ба ғаму гусса ва ба ноумедӣ сар то по ғӯтида буд, гӯё нафасе намекашид ва ба ӯ чунин менамуд, ки имшаб деви сиёҳи бадбахтӣ ба сари ӯ санги осиебро партофт ва дар зери он бори гарон ҳатто нафасаш ҳам намебарояд. Вай се моҳ ин тараф тайёри меид, ки аз душманонаш ниқор гирад. Зинда гаштани ӯ маҳз барои ҳамин ниқоргирӣ буд. Ҳар шаб занаш ва духтараш дар тан либосҳои хунолуд ба назди ӯ меомаданд ва бо дастони бемадори худ ду қасро нишон медоданд, ки аз оби чашми онҳо тани худро мешӯянд, қариб то саҳар монда нашуда он сиёҳсарҳи интиқом гирифтани ӯро мехоҳанд. Рӯз ки шуд, ҳаёли онҳо барҳам мехӯрад ва Ҳайдаркул дастурӯи худро шуста дар субҳгоҳон, ба муқобили офтоб даст ба дуо мебардорад ва қасам ёд мекунад, ки то қасос гирифта, рӯҳи азизони худро шод нагардонад, ҳатто даъвати аҷалро рад мекунад ва интиқом ногирифта ба пешвози малакулмавт намеравад! Вай як қотилро ба чазояш расонид. Дар ҳолате ки рӯ ба рӯ истода, кӣ будани худашро ба ӯ фаҳмонид, мардона интиқом кашид. Он шаб дид, ки рӯҳи азизонаш чӣ тавр шод гаштанд... Лекин ҳанӯз аз чашми онҳо селоби ашки хунин қорӣ буд, ҳанӯз онҳо ба душман ва қотили асосӣ ишора мекарданд, ки аз оби чашми онҳо ба худ баҳри айшу ишрат месозад...

Имшаб фурсати хубе муҳайё карда буд. Душманаш гарки шодӣ, ба дари умед мерасид ва ба дасти интиқоми ӯ дучор

мегашт. Афсӯс ки фалак инро нахост. Вай натавонист, ки кампири мӯҳтарамро дар ҳолати ҷонканӣ дар он ҷо монад. Асо танҳо худааш бардошта оварда наметавонист, ёрӣ додани вай лозим буд. Агар меистод ҳам, кораш бомуваффақият анҷом намегирифт, дасташ меларзид, хаёли кампири имдодталаб рӯҳи ҷанговаронаи ӯро коста буд...

Кампир як оҳ кашиду бо ангушташ болои сарашро нишон дод. Фирӯза, ки чашмонаш пур аз ашк буданд, ин ҳаракати кампирро надид. Аммо Ҳайдаркул ба болои сари кампир, ба тоқи пешғаҳи хона бо диққат назар карда, маънои ишораи кампирро нафаҳмид. Кампир чандин бор ишораи худро такрор кард. Ниҳоят Ҳайдаркул Фирӯзаро ҷунбонида гуфт:

– Бибиҷон чӣ мехоста бошанд?

Фирӯза ба чашмони кампир бо диққат назар карду маънои ишораи ӯро фаҳмид.

– Доруяшонро мехостагянӣ, – гуфт вай.

Кампир бо андак сарҷунбонӣ ин тахминро тасдиқ кард. Фирӯза давида аз ҷо бархосту ҳамон шишаи раҳдорро аз тоқ гирифта, даҳонашро кушода, аз худи шиша ба кампир ҷанд култ нӯшонид. Шарбати гуворо, ки хеле хушбӯй ҳам буд, гӯё ба дили Дилором-кампир андак қувват дод ва ӯ осудатар шуда чашм пӯшид ва нафаскашиаш мураттаб шуд. Пас аз хеле фурсат чашм пӯшида нафас кашидан, кампир боз чашм кушоду ба Ҳайдаркул нигоҳ кард.

– Қорат чӣ шуд? – пурсид вай бо овози хиррии паст.

Ҳайдаркул сар ҷунбонида «нашуд» гуфт.

– Аз худат эҳтиёт бош! – гуфт кампир пас аз замоне ва дастони ларзонашро ба дуо бардошт: – Илоҳӣ худо зафар диҳад, аз хатар ниғаҳ дорад! Ба ин сағираи бекас падар мешавӣ...

Ҳайдаркул ҳам шуда дасти кампирро ба чашмонаш молид:

– Модаракам, меҳрубонам! – гуфту хомӯш монд.

Боз якҷанд дақиқа дар хона ба ғайр аз оҳҳои сӯзон ва ҳиқ-ҳиқи гирияи Фирӯза дигар овозе шунида нашуд. Баъд кампир сари Фирӯзаро сила карда истода, охишта гуфт:

– Гирия нақун, баррекам, ҳеҷ боке не. Ман дар тӯй монда шудам, имшаб хоб карда хезам, пагоҳ боз хизмати туро ме-

кунам. Ором бош... мон ки амакат ба кораш равад, аз мо хотирчамъ бошад.

– Дигар ман кор надорам, – гуфт Ҳайдаркул.

– Не, корат ҳаст, – гуфт кампир. – Асо ҳоло дар тӯйхона, аз вай бохабар бош. Ҳар вақт ба вай ҳомӣ шав! Кошкӣ, уро хонадомод карда мемурам... Хайр, хез, рафта дегу табақатро гундор, ҳаққатро ситон!

Ҳайдаркул андак фикр карда истоду ба рӯи кампир чашм дӯхт. Кампир бо чашмони равшан ва чехраи кушод ба ӯ менигарист ва гӯё табассум мекард. Ҳайдаркул боз ҳам шуда дасти кампирро ба чашмаш молиду аз ҷо бархост.

– Ман зуд бармегардам, – гуфт ва аз хона баромада истода илова намуд: – Асоро ҳам бо худам гирифта меорам.

Дар берун шаббодои форама мевазид, хурӯсҳо ба ҷег задан сар карда буданд.

Ин дам дар ҳавлии Оллоёр-бӣ тӯй ба авҷу интиҳоҷаш расида, занҳои бисёре шамъҳо ва шамъдонҳо дар даст ҳазоралек гӯён саломнома хонда, арӯсро ба хонаи калон – ба таи чимилик гирифта мебуданд. Дар берун, дар меҳмонхонаи калон пас аз хӯрда шудани ош ва гундошта шудани дастурхон ба назди имоми гузар, ки дар пешгоҳ менишаст як коса об оварда монданд ва ӯ пас аз гувоҳӣ пурсидан аз ду нафар шоҳид, тасдиқ қунонидани падарвақилии оқсақоли гузар, ба хондани хутбаи никоҳ сар кард ва ниҳоят розигии падарвақил ва домодро пурсида, тақдири Мағфиратбонуро ба дасти Ғаниҷон – бой супурд. Косаи оби никоҳ даст ба даст гашту ҳама аз он бо ниятҳои нек як култ-як култ нӯшиданд. Баъд домодро ба ҳавлии дарун талабиданд.

Он шаб домод ришу мӯйлабҳои базеби худро боз ҳам базебтар карда, либосҳои домодӣ – куртаю эзори шоҳӣ, кафшу маҳсиаи булғор, камзӯли дароз аз ҳесучаи японӣ, яктаҳи шоҳии сафед, аз болои он ҷо маи алчаи қаршигӣ – «қоримуллоӣ» пӯшида буд. Ба сар саллачаи шоҳии тунуки озода баста, кисаҳоро аз тангаю тило пур карда буд. Вақте ки вай аз дари меҳмонхона мебаромад, Оллоёр-бӣ як коса тангаи Бухороро аз сари вай пош дод. Хизматгорҳо ва бачаҳо талош карда тангаҳоро чида гирифтанд. Дар дами роҳрави

ҳавлии дарун амаки арӯс як саноч тангаи дигарро пошид, ки ба чида гирифтани он духтарбачаҳо ва кайвониҳо ҳам иштирок карданд. Боз саломномаҳои сар шуд, боз гулгулаи «ҳазор алек»-гӯй ҳавлию хонаро ба ларза даровард...

Дар дами дари хонаи калони ҳавлии дарун модарарӯс аз сари домод тангаю тило пошид. Зану духтарҳо кий-чувқунон, худро ба зерӣ по партофта, пулчинӣ карданд. Домодро ки ба хона дароварданд, бисёр келинчаҳо ва духтарҳо бо чашми харидорӣ ба вай нигоҳ карда, ҳасади Мағфиратбонуро меҳӯрданд.

Аз рӯи расму одати қадимаи тоҷикони Бухоро домод ҳамин ки ба даруни чимилиқ қадам гузошт, кӯшиш мекунад, ки пои арӯсро ёфта, зуд ба болои он пои ҳудашро гузорад ва инчунин арӯс ҳам айнан мунтазири домод рост истода кӯшиш мекунад, ки пои домодро паҳш кунад. Ҳар касе ки дар таи чимилиқ аввалин бор пои тарафашро зер кунад, гӯё дар зиндагӣ низ болодаст мешудааст. Инак, вақте ки Ғаниҷонбой ба таи чимилиқ қадам гузошт ва хост, ки пои арӯсро ёфта зер кунад, натавонист баръакс чӣ шуд, ки пои худро дар зерӣ пои арӯс дид. Қудоҳои ҳарду тараф ҳам инро диданд ва тарафи домод маънос шуда бошанд ҳам (аз тарафи домод сардори қудоҳо хоҳари калонаш буд), худро ба нодонӣ зада, чалочӯлиро баланд карданд ва нагузоштанд, ки нидоҳои хурсандии тарафи арӯс ба меҳмонҳои бисёри хонаи калон рафта расад. Баъд оина оварданду кайвонии гузар онро рӯ ба рӯи арӯсу домод дошт. Ғаниҷон даст бардошта маъҷари рӯи арӯсро, ки иборат аз сарбанди тӯри зардор буд, боло кард ва ҳар ду рӯи ҳамдигарро дар оина диданд. Домод арӯсро писандид ва гӯё мувофиқи тасаввураш буд, ки ба лабонаш табассуми мамнуният пайдо шуд. Арӯс ҳам домодро писандид, ки беихтиёр баланду барҳаво хандид ва хандаи бебокони ӯро ҳамаи дар хона будагон, бо вучуди ғавғои бисёре, шунданд ва ҳама ба рӯи ҳамдигар нигоҳ карда, баъзеҳо гиребонашонро гирифтанд, баъзеҳо ду ангушти дасти ростро ба кунҷи абрӯи рост гузошта истода аломати ҳайрат ва тааҷҷуб нишон доданд. Аммо ин қилиқи арӯс ҳам ба домод маъқул шуд ва пас арӯсу домод нишастанду ба назди онҳо таи

чимилиқӣ кашиданд, баъд оши туршӣ доданд... Лекин инро меҳмонҳо дида нагавонистанд, зеро ки бо фармони бой ва арӯс домони чимилиқро набардоштанд ва чунин овоза паҳн шуда рафт, ки арӯсу домод бӯсобӯсӣ карда, аз ҳамдигар сер нашуда истодаанд... Фақат дар вақти созандаҳо раке карда, суруд хондан домони чимилиқро кушоданд ва домод пас аз тамошо кардани базми хосагӣ, ба дасти худ як рӯймоли калон заллаи таи чимилиқӣ гирифта берун баромад.

Дар меҳмонхонаи берун фақат ҷӯраҳои наздики домод монда, ба таври махфӣ (аз ҷойникҳо кашида) маи дастӣ менӯшиданд. Аз дарун бо заллаи таи чимилиқӣ баромадани домод базми онҳоро пуршавқтар кард ва Абдулло боз ҷойникҳои қандҷойхӯрии калонро аз май пур карда оварда монд...

Баъд аз ними шаб, боз як бори дигар ба назди арӯс даромада, домод бо ҳамроҳии панҷ-шаш нафар ҷӯраҳояш ва се-чор нафар хизматгӯронаш, ки Асо ҳам дар он қатор буд, аз хавлии арӯс баромада, ба сӯи хавлии худ раҳсипор шуд. Он шаб онҳо хоб намекарданд, зеро ки сахари барвақт арӯсро ба болои аспӣ сафед, ба паси кампире, ки бо шавҳари аввалаш қўшапир шуда бошад, шинонда бо таитанаю дабдаба ба сӯи хавлии домод мебаранд ва барои пешвоз гирифтани он тайёри дидан лозим буд.

Ғаниҷонбой ва ҳамроҳонаш андаке сархуш, хурсанду шод буданд ва дар кўчаҳои торику бекаси шахр сурудхонон ме-рафтанд. Лекин Абдулло маст буд, Асо ва боз як нафар аз хизматгӯрҳои хушёр аз бағали вай медоштанд. Вай ҳар замон калавида, пешро хўрда роҳ мегашт. Гузори ин гурӯҳ аз кўчаи назди Пуштаи Бикробод афтод. Дар паси девори баланде, ки пушгаро аз кўча ҷудо мекард, сағонаҳо боло-болои ҳам баланд шуда рафта буданд ва дар шўълаи хираи моҳи коста, ки акнун дар кунҷи осмон пайдо шуда буд, ба назар воҳимаангез менамуданд. Аммо домод ва ҷӯраҳои ӯ бепарво буданд ва чизи воҳимаангезе ба хотирашон намегузашт. Ногоҳ аз паси девори пушта касе хез карда ба болои девор баромад ва бе-боконе худро ба пеши гурӯҳи домод партофт. Ҷӯраҳо як қад парида, дар ҷои истодаашон шах шуда монданд. Домод, ки

ходисаи кушта шудани Саиди Мастро тамои фаромӯш карда буд, якбора ба хуш омаду кайф аз сараш парид ва рӯ ба рӯи худ як марди ришқалон ва қадбалинди даҳшатаиғезро дид. Вай ҳанӯз чизе нагуфта ва ба ҳаракате кодир нашуда, мардаки бадҳайбат гуррид ва гуфт:

– Ҳозир бош, ки ба ҳамаи ҷинойт ва разолатҳоят ҷавоб медиҳӣ!

– Ту кистӣ? Аз ман чӣ меҳохӣ? – гуфт бой.

– Ман интиқомам, ман хунгалаб ва хунхоҳ ҳастам! – гуфт он мард. Ман Ҳайдаркули азобкашида ҳастам, фаҳмидӣ?! Ман Ҳайдаркул ҳастам! – ва ҷунон бо суръат ҳаракат карда худро ба бой зад, ки на ҷӯраҳо ва на хизматгорҳо коре карда натавонистанд. Фарёди ҷонхароши бой ҳамон буду аз назар ғоиб шудани одами бадҳайбат ҳам ҳамон. Вақте ки онҳо ба хуш омаданд, бойро ба замин хобида ва ба хунаш ҷӯлида диданд ва якбора доду фарёдро баланд карданд, ки аз тарафи таи дарвоза табли худро зада-зада миришаби он атроф давида омад.

Дар ин дам Дилором-кампир нафаси охирини худро мекашид.

Ба ғайр аз Фирӯзаи дувоздаҳсолаи бекасу кӯй дар он ҷо касе набуд, ки дар дами ҷон қандан ба сари болини кампир нишаста, аз вай хабардор шавад, ба ҳалқаш об ҷақонад. Фирӯза касу кӯи вай, Фирӯза ороми ҷони вай, Фирӯза сабуқкунандаи дарди ҷонканин вай буд. Ҳанӯз дар вақти сихатиин худаш, кампир ба Фирӯза гуфта ва омӯхта монда буд, ки агар ҳоли кампир бад шавад, бояд Фирӯза ба ҳалқи кампир бо пахта об ҷақонад ва хушаширо якҷо ҷамъ намуда, суханони охирини кампирро гӯш диҳад, нолаю гирия карда, ҷони рафтаистодаи кампирро маъюс ва музтариб нагардонад.

Инак, ҳоло духтараки бечора дид, ки ҳоли кампир бад шуда монд, чашмонаш бенур шуда, ба шифти хона мугавачҷех шуданд ва ба ҷои нафас гирифтани хир-хири роҳи гулӯ саршуд ва дасту пояш беҳаракат, сард афтада монданд, якбора гуфтаҳои модарқалонаш ба хотир расиданд ва гирияю ноларо бас кард, ба пиёла оби хунук гарифта оварда ба ҳалқи кампир бо пахта ҷақондан гирифт. Пас аз хеле тапидан, кампир боз

як хомӯш монду баъд якбора чапм кушодагӣ барин шуд ва лабони беҳолаш чунбиданд. Фирӯза гӯшашро ба даҳони ӯ наздик карда, шунид, ки кампир номи Асоро ба забон меорад ва баъд гуфт, ки «хушбахт шаветон» ва пас хомӯш шуд ва дигар овозе аз вай шунида нашуд. Чапмонаш ҳамон тавр ба рӯи Фирӯза нигарон монданд ва гӯё аз дидори ӯ сер шудан мехостанд.

Фирӯза аввал оҳиста «тӯтаҷон» гуфт, аз китфи кампир гирифта чунбонид, дид, ки вай беҳаракат ва бечон аст, пас фиғонаш баромада, фарёд кашид ва худро ба сари дили бечони вай партофта гирист ва нолид...

Дар осмони нилгун моҳи лоғар баланд шуда, нури андаки худро ба хонаи бенавоёнаи Дилором-кампир равона кард, ки дар он дам ҳам шамъи ҳаёт ва ҳам шамъи даруни хонаи ӯ хомӯш гашта буданд. Дар муддати навад сол ин аввалин саҳаре буд, ки Дилором-кампирро моҳ ба рӯи чоғаҳаш беҳаракат хуфта ва набераи тамои бекасмондан ӯро гарқи оби чапм мезд...

Чанд соат гузашт, офтоби тобон аз хучраи машриқ сар бардошт ва шаҳри Бухороро бо нури фараҳбахш ва шаъшаапоши худ мунаввар сохт. Дарвозаҳои бастаи шаҳр бозгаштанд, кӯчаҳо, бозорҳо, маҳаллаю кӯйҳо, масҷиду мадрасаҳо чун гирифтанд, рафтуой ва ҳаёти пургулгула ва серташвиши рӯзона сар шуд...

ДАРБАДАРИ

1

Миршабхонаи Бухоро дар гузари Арабон буд. Дар пеши дарвоза ва роҳрави он ҳамеша одамони миршаб мунтазири фармон менишастанд ва ҳамеша даромада баромада мегаштанд. Гоҳо киморбозхоро, гоҳо дуздхоро ва бисёр вақт одамони бегуноҳро бо ҳар чӣ бахонаҳо оварда, дар таҳхонаи ваеи он ҷо ҳабс карда мемонданд.

Он рӯз Абдурахмони миршаб хеле парешонҳол ва оташин, бо оқсақоли гузари Абдуллоҳоча – Нусратулло оқсақол гап зада менишаст. Чанд рӯз пеш аз ин одами Ғаниҷонбойро кушта рафтаанд, ана шаби гузашта ба худӣ Ғаниҷонбой корд задаанд.

– Хайрият ки дар бағали бой залла будаасту корд хато хӯрдааст, – мегуфт миршаб. – Набошад рост дилро нишон карда будааст.

– Дар гузарҳои мо ягон каси нохалаф набуд, тӯксабо, – мегуфт Нусратулло оқсақол. – Ин лаънатии Ҳайдаркул аз кучо пайдо шуда бошад? Бояд одамҳои шумо инро донанд.

– Одамҳои ман агар медонистанд, ман аз шумо маслиҳат намерсидам! – гуфт саҳт карда миршаб. – Лаънатии Кали Қурбон худаш масту аласт шуда, ду-се шаб ин тараф даракаш нест, дигаронаш аз вай бадгар... надонам, ба ин ҳаромиҳо чӣ кор кунам? Ба ростӣ, агар ҳамин Ҳайдаркули шигарф ба гап медаромадагӣ мешуд, худам ба кор мегирифтам. Истед, ки хизматгорҳои худӣ бой ба ин кор ҳамдаст набошанд?

Оқсақол пушти сар хорида, ҳайрон ба миршаб менигарист.

– Не-е, – гуфт вай пас аз фурсате. – Ба гумони ман одамҳои бой онхела не. Яктеш гуломи хоназоди худӣ бой,

чонсипор ва сода, ки аз дасти вай ин хел корҳо намеояд. Абдулло бошад, худаш хӯчаин ва аз он даргоҳ нағзтар ҷойро дар дунё намеёбад. Дигар Саиди Маст буд, ки худи ӯро куштанд.

– Боз ягон хизматгори дигар надоранд? – пурсид миршаб.
– Дар шаби тӯй ба сари оташдон як мардаки бегона кор карда гапга будааст, надонистед, кӣ будааст?

– Не, вай не! – гуфт оқсақол ба таври қатъӣ. – Вай ҳамон шаб хуб кор карда, дегу табақхоро гундошта, шуста тоза карда, баъд аз ман ҳаққи хизматашро гирифта, аввали пагоҳ баромада рафт.

– Ба кучо рафт?

– Ба гумонам, ба Вангозе меравам гуфта истода буд...

– Ҳамон мардакро ҳам ёфтаи лозим. Шумо ҳозир рафта тараддуд кунед, аз одамони ӯро медонистагӣ суроғу пай карда ба мо хабар диҳед.

– Афсӯс, – гуфта оқсақол ноумедона сар чунбонид. – Афсӯс ки ягона одами ӯро медонистагӣ буд, ки ҳозир вай ҳам нест.

– Кӣ буд вай? – миршаб ҳайрон ба рӯи оқсақол нигарист.

– Дилором-каниз! – гуфт оқсақол. – Ман он мардакро дар хонаи Дилором-каниз дида будам, хеши падари Фирӯза гуфта буд.

– Хайр, Фирӯза чӣ?

– Фирӯза ҳам нест.

– Чӣ?! – фарёд кард миршаб. – Фирӯза кучо шуд?

– Мо ба мурдаи кампир овора шуда, аз қабристон баргаштем, ки ҷо ҳасту ҷогаҳ нест. Фирӯзаро худи ман ду рӯз боз ҷустуҷӯ мекунам. Охир, аз рӯи шариат...

– Шумо як лаллуқи бекора будаед! – гуфт аз ҷояш бархоста миршаб. – Дар гузари худатон, аз зери бағали худатон чизу чораҳоятонро гирифта мебаранду шумо беҳабар! Фирӯзаро кӣ мебурдааст?

Аз ин ғазаб ва оташинии миршаб оқсақол ҳайрон шуда монд. Охир, гум шудани Фирӯза ба вай чӣ дахл дорад? Ё ки ин ғуладинг ҳам Фирӯзаро зери чашм кардааст?

– Ман аз якта-дутаҳо шубҳа карда пурсидам, – гуфт

оқсақол. – Чунончи аз ҳамсои наздикашон ва аз Аҳмадчони машкоб... Аммо онҳо ҳам аз ҳеч чиз хабар надоранд. Ҳатто Аҳмадчони машкоб қариб даъвогар шуда, ба рӯи ман давид.

– Шумо пир шуда, аз кор баромада мондед, оқсақол! – гуфт миршаб ба чояш нишаста ва ришашро қабза карда истода ба фикр фуру рафт.

– Ин гаптон ҳам дуруст, – гуфт оқсақол аз дили ростӣ. – Агар аз кор намебаромадам, дар рӯзи равшан гавҳари шабчароғро аз даст намедодам. Лекин ман ин корро партофта намонам, ман аз ҳар кучо бошад ҳам, Фирӯзаро меёбам. Аз рӯи шариат...

– Аз рӯи шариат вай ба шумо не, ба Ғаниҷонбой мерасад! – гуфт миршаб. – Лекин барои тараллуд карда ёфтанишон шумо ҳам бебаҳра намонед.

Дар ин дам маҳрами миршаб даромада хабар дод, ки одами кушбегӣ омадааст.

– Гӯй, марҳамат кунанд, – гуфт миршаб ва ба оқсақол нигарист. – Шумо рафта ба фикри кор шавед, дараки Фирӯзаро ёбед, ҳамон мардаки ошпазро ҷустуҷӯ кунед!

Оқсақол таъзим карду аз хона баромад ва дар дами дар бо одами кушбегӣ рӯ ба рӯ шуда ба ӯ ҳам таъзим кард.

2

Табиби ҳиндӣ ҷароҳати сари дили Ғаниҷонбойро диду марҳамашро тоза карда, бо докаи оҳарӣ саҳт баст ва ба рӯи бой бо табассум нигоҳ кард:

– Одами дигар мешуд, ба ин зудӣ ба ҳол намеомад, – гуфт вай. – Лекин ту ҳасади тавоно дорӣ, бой. Ҷароҳат нас аз даҳ – понздаҳ рӯз беҳбудӣ меёбад, фақат агар ба гуфтаҳои ман амал кунӣ.

Бой ба аломати тасдиқ сар ҷунбонид ва аз зери болишт як тилои панҷсӯма бароварда ба табиб дод. Табиб тилоро гирифт ба бой таъзим кард ва дорукуттиҳояшро гундошта берун баромад. Дар баробари он дари мадон кушода шуду арӯси нав – Мағфират, дар тан куртаи шоҳии зардори сабук, ба сар пешонабанди зардӯзӣ хиромон роҳ гашта баромад ва

ба назди чогахи бой, ки дар мобайни хона, дар рӯ ба рӯи ти-
резаи миёна буд, омада нишаст.

– Боз понздаҳ рӯз?! – гуфт Мағфират рӯяшро аз бой тофта
истода.

Бой табассум карду дасти росташро дароз карда, дасти аз
хино рангини Мағфиратро гирифт ва саҳт фишурд.

– Агар ман медонистам, ки, – гуфт Мағфират дасти худро
аз дасти бой кашида, – дарлатон ин қадар кашол мешудааст,
бағали гарми очемро монда ба ин чо намеомадам... Ба
болокорӣ ин ялмоғузҳоятон...

Бой боз табассум карду ин дафъа ба сухан лаб кушод. Вай
бо садои хаста, охиста сухан мекард. Аз ҳарорати дарун ва ё
аз кам хӯрдан лабонаш парсин зада, кафида буданд.

– Агар ман ҳам медонистам, ки барои шумо ба душман
даст ба гиребон мешавам, бо ҳудам яроке мегирифтам...

– Да чӣ барои ман будааст?!

– Барои кӣ мешуд? – гуфт бой ва дар чашмони ӯ макру
фиреб намоён буд. – Дар шаби тӯй ба домод фақат ошиқони
келин касд мекунанд.

– Илоҳӣ шумо!.. – гуфт Мағфират мағрурона табассум
карда ва ҳам шуду аз пешонаи бой бӯса кард. – Дар ҳамин
ҳолатон ҳам шӯҳӣ мекунед!

– Шӯҳӣ не, – гуфт бой. – Ман фаҳр мекунам, ки шуморо аз
дасти рақибон бо қуввати бозу, хун рехта гирифтам. Шумо
ҳам шод бошед, дар роҳи шумо қариб қурбон шуда будам.

– Дар роҳи ман якта қурбон шуд, бас-дия! – гуфт тамом
худро ба арши аъло дида Мағфират.

– Саиди Маст? – гуфт бой. – Вай ба қурбонии роҳи шумо
намеарзад.

– Не, – гуфт Мағфират, – Дилором-каниз!

– Чи?! – гуфт аз болишт сар бардошта истода бой. – Дило-
ром-каниз? Қурбон шуд?

– Ха, ха, – гуфт аз китфи бой дошта истода Мағфират. –
Осуда бошед, ба шумо чӣ шуд? Хайр, як пирканиз мурд –
мурд-дия!

– Кай мурд? Чӣ хел шуд, охир?

Ин дафъа Мағфират бепарвоёна, ба бой нигоҳ накарда гуфт:

– Худи ҳамон шаби тӯй садақан сар шудааст. Дигар чӣ хел шуданаширо намедонам.

– Фирӯза чӣ шуда бошад? – гуфт беихтиёр бой. Вале зуд сахви худро пай бурда, илова намуд: – Он ҳавличаро Абдулло пурсида гашта буд, ба як кас ваъда карда будааст...

Мағфират гап назаду бодбезакро дар дасташ чарх занондан гирифт, дар ин дам кайвонӣ ба хона даромаду ба назди хардуи онҳо дастурхон партофт:

– Як шӯрбои мург пухтам, ки... – гуфт вай ба бой муроҷиат карда, – аз бӯяш сер мешавед. Худи табиби хинду камтар чашида дида, ҳайрон монд.

Бой бо ишораи сараш ризоият нишон доду вақте ки кайвонӣ барои овардани шӯрбо аз хона мебаромад, гуфт:

– Истед, ки Дилором-хола қазо кардааст?

– Ҳа, қазо кард бечора! – гуфт кайвонӣ. – Мурдаашро бо иззату икром бурда гӯр кардаанд. Ба чанозааш сахни масҷид аз одам пур шудааст; мегӯянд.

– Наберааш Фирӯза чӣ шуд? – бо овози паст пурсид бой тоқат накарда, гӯё ки Мағфират намешунида бошад.

– Фирӯза беному нишон, зимми ғоиб шуда монд, – гуфт кайвонӣ, ки овардани шӯрборо фаромӯш карда буд. – Мардум аз як тараф ба марги камшир сӯзанд, аз тарафи дигар ба ҳоли сагираи бекас месӯхтанд. Ҳозир оқсақол бобом тараддуд карда гаштаанд, ки Фирӯзаро ёфта, пушту панҷ шаванд, лекин аз ҳеч ҷо даракашро намеёбанд.

– Ҳавлӣ чӣ шуд?

– Ҳавлӣ истодааст... Ҳамсояҳо шамъ мегирондагианд.

– Ба Асо баромада гӯед, ки худи ҳамин рӯз раваду ба дарвозаи он ҳавлӣ кулф зада биёяд. Абдулло аз Ғиждувон биёяд, калидашро ба вай диҳад.

– Хуб шудааст, хочам, – гуфт кайвонӣ ва берун баромад. Он гоҳ Мағфират аз болои сари бой шишаи доруро ба даст гирифт ба пиёла камтар рехта, сари бойро аз болишт бардошта нӯшонид ва баъд гуфт:

– Май мехӯред?

— Биёред.

Мағфират ба мадон даромад, як шишаи чаҳорраха маи дастӣ гирифта баромад ва ба ду пиёла рехта, аввал ба бой нӯшониду пас худаш нӯшид.

— Уфф! — гуфт вай аз таъсири маи талх. — Заҳр барин!

— Аммо дору...

Бой пас аз омада рафтани табиб хеле рӯхбаланд ва хурсанд шуда буд. Лекин хабари мурдани Дилором-каниз ва гоиб шудани Фирӯза ўро хеле парешонҳол кард. Каси беруна ин холро меид, гумон мекард, ки Ғаниҷонбойро хабари марги кампири қадрон, доя ва одами мӯхтарам ба ин ҳол андохта, маҳзун ва гамин кардааст. Вале дар ҳақиқат гап дар ҷои дигар буд. Дар қатори оқсакол ва миршаб, Ғаниҷонбой ҳам марги кампирро мепоид, ки ба Фирӯзаи киматтар аз алмос соҳиб шавад. Шумо мепурсед, ки чаро бой ин мақсадашро дар вақти зиндагии Дилором ба вуҷуд намеовард? Чунки аз як тараф Фирӯза ҳанӯз ҷавон буд, аз тарафи дигар бо Дилором-кампир маш-маша карданро намехост. Ба ҳар ҳол аз кампир ибто мекард ва ба худ боварӣ дошт, ки имрӯз не, пагоҳ кампир мемураду Фирӯза хоҳ-нохоҳ ба дастӣ вай меояд. Аммо ҳоло ки мурдани кампирро фаҳмиду Фирӯзаро гумшуда ёфт, хавосаш парешон шуд ва дар назди Мағфират натавонист дигар гапе занад. Бинобар он ба худ қарор дод, ки як-ду пиёла май нӯшад, шояд шароби талх коми ўро камтар ширин кунад.

Лекин ин тавр нашуд. Вақте ки онҳо пиёлаи дуйумро бардоштанд ва ба ҷашми ҳамдигар нигоҳ карда нӯшиданд, аз дарзани калонии бой як табақ ангур гирифта даромад.

— Ассалом! — гуфт вай. — Ҳай-ҳай, ҷашм нарасад, ҳар чӣ худо-ба шукр, камтар хеста мешиштагӣ шудед.

Мағфират яқбора аз ҷо бархосту шишаи майро гирифта ба сӯи мадон рафт. Аммо зани калонӣ ба ин аҳамият наодо, ба сари дастурхон омада нишасту табақи ангурро ба пеши бой гузошт...

— Аз чаҳорбоғи Кӯлба омад, — гуфт вай. — Дилам кашол шуду ба шумо гирифта омадам. Ҳар чӣ имрӯз бехтар шудед? Табиб чӣ мегӯяд?

Кайвонӣ ба болон лаъли ду коса шӯрбо ва дар табақ гӯшти мурғу дигар ҳосили шӯрборо гирифта овард. Мағфират ҳам омада ба сари дастурхон нишаст ва ба косаи шӯрбое, ки дар назди бой гузошта шуда буд, нон пора карда андохт.

– Ба Асо гуфтаҳои маро таъин кардед? – пурсид бой аз кайвонӣ.

– Гуфтам, – гуфт кайвонӣ ва зуд аз хона берун рафт, ки ба бикаи калонӣ ҳам шӯрбо биёрад.

– Абдулло нест, – гуфта бикаи калонӣ ба гап сар кард, – хизматгору ятимҳои хавлии берун ҳар кас ба сари худ шудагӣ. Хайрият ки Асо будааст, ламлум карда гаштааст.

Мағфират қошукро шартӣ карда ба даруни коса партофту ба рӯи палончаш теғ кашида нигоҳ кард:

– Шумо, ойбика, одами галатӣ будед! – гуфт вай. – Наме-монед, ки як култ шӯрбо аз гулӯи ин кас гузарад. Абдулло-мабдулло гуфта сари каса гаранг мекунед.

– Бой агар ахволи даруну беруни хавлиро донанд, хотир-чамътар мешаванд, – гуфт ба рӯи бой нигоҳ карда истода бикаи калонӣ. – Феълу хӯи ин касро мо медонем, пошпохон! То шумо ҳолдон шудана ҳоло гап бисёр!

– Ҳолдонетона дар хонаи худатон кунед! – гуфт саҳт карда Мағфират. – Ба ин хона ман кори медонистагии худамро мекунам!

– Ин хона ҳам азони ман! – бикаи калонӣ ҳам паст наомад.

– Номаъкул кардед!

– Худат номаъкул кардӣ!

– Э, бас кунед! – дар ғазаб шуда фарёд кард бой ва ба рӯи болишт бо ранги рӯи сафеди қанда ларзону нолон афтод. Ҳамаи он лаззат, ҳаловат ва айшу ишрате, ки дар орзӯяш буд, барояш захри қотил гардид...

3

Вақт бегоҳ шуда, аҳли гузар намози асрро хонда аз масҷид баромада буданд, ки ногоҳ як шамоли саҳт бархосту чанги кӯчаро ба осмон бардошт. Дарҳои масҷид шараққос заданд, чойнамозхое, ки дар зери айвон партофта шуда буданд, бо

вучуди бо сангҳои махсус зер карда монда шуданашон, ба ҳар тараф кашол шуда, ба болои зина ва атрофи сутунҳо печалак заданд. Сӯфию имом «лоҳавла» гӯён ба ҷойнамосгундорӣ машғул шуданд. Раҳматулло оқсақол, ки дар дами дари масҷид рӯи худро аз ҷангу губор пинҳон карда натавониста, нафас ба дарун шуда буд, бо овози баланд ба имому сӯфӣ гуфт, ки аз паси ӯ биёянд ва худаш лӯккасанон давида ба хонааш рафт. Дар андак вақт кӯча аз одам холӣ, ҳаво тира ва торик шуда монд.

Ин тавр шамолҳои гармселро дар Бухоро «тафбод» мегӯянд, ки аксар тобистонҳо вазида, боиси касалӣ ва бадбахтиҳо мегардид. Касалии вараҷа – табларза, ки бисёри аҳолии Бухоро ба он гирифтор мешуданд, гӯё аз ҳамин тафбод¹ мешуд ва бинобар он мардум дар аснои вазидани тафбод, агар мачбур нашаванд, ба кӯча намебароманд. Ин боди гарм хусусан ба наботот – ба растанӣ ва меваҳо офат меовард... Лекин он бегоҳӣ баногоҳ вазидани ин тафбод айни мақсади Асо шуд ва ӯ ба чашми ҳеч кас нанамуда, оҳиста аз назди масҷид гузашту худро ба ҳавлии Дилором-хола расонд. Дарвоза аз дарун занҷир буд. Асо донист, ки ҳамсояҳо дарвозаро бастаанд, бинобар он ба дари ҳавлии Ғуломалии адрасбоф рафту тақ-тақ зад. Духтарчаи Ғуломалӣ баромада дарвозаро кушод ва Асоро шинохта салом дод. Асо аз вай хоҳиш кард, ки дарвозаи ҳамсояро кушояд. Духтарча хуб гуфту аз даричаи мобайни ҳавлӣ гузашта, дарвозаро кушод. Асо ба даруни айвон даромад, ки дар болои деворчаи он пилсӯз дуд карда месӯхт ва аз шӯълаи он рӯи ҳавлии майда ва тақи айвон андак равшан шуда буд. Даруни хона ва ошхона нимторик ва хомӯш буд, ҳатто шамоли тунде, ки ин дам дар кӯчаю майдонҳо давутоз мекард, ба ин ҳавличаи дар байни иморатҳои баланд монда, дуруст намевазид, гоҳ-гоҳ аз болои бомҳои баланд хоку хасу хошокро рӯфта мепартофту бас. Ҷам ҳаво, ҳам вазъият ва ҳам तरीкии вазнини он ҳавлию он

¹ Ин ақидаи нодуруст буд, ки мардум гумон мекарданд. Дар ҳақиқат боиси бисёр паҳи шудани вараҷа аз мавҷуд будани кӯлҳо, ҳавзҳо ва манбаъҳои паҳншавии пашшаи вараҷа мебошад.

хона аз бекаси, аз гарибӣ, аз андӯх ва ғам ҳикоят мекарданд. Духтарчаи ҳамсояро модараш ҷег зад, Асо бо сараш ишора кард, ки вай равад, аммо худаш ба дари нимкушои хона нигарон дар зери айвон рост истода монд.

Ҳамин динакак дар вақти ба ин ҳавлӣ омаданҳои вай Фирӯза давида аз хона мебаромад, дарвозаро мекушод ва бо чехраи шоду хуррам «акаҷон» гуфта ба вай нигоҳ мекард, механдид, шарм мекард ва тохта ба хона мерафту «тӯтаҷон, акем» мегуфт ва боз гашта мебаромад, аз дасти вай мегирифт ва каша ба пеши тӯтаҷонаш мебурд. Кампири мӯхтарам ба ин кирдорҳои наберааш бо завқ нигариста, чун фарзанди худ дӯструёна ўро пешвоз мегирифт. Ҳар омадани вай ба ин ҳавлӣ барои кампир ва набера боиси хурсандии калоне мешуд... аммо акнун ҳеҷ кас нест, ҳеҷ овозе намебарояд, аз дару девори инҷо ғам, гусса ва мотам меборад.

Асо даричаи мобайни ҳавлии ҳамсояро пӯшиду ба сӯи хона қадам монд. Дилаш пур шуда, гирия гулӯгиралш карда буд. Мехост, ки дод гуфта нола кунад, дилашро холи кунад, вале дар ин дам кушода шудани дарвозаро шуниду баргашта назар кард ва дид, ки Аҳмадҷони машқоб омадааст. Машқоб зуд ўро шинохту ҳолу аҳвол пурсид ва пилсӯзро ба даст гирифта ҳамроҳи Асо ба хона даромад.

Шолча ва намадпораҳои рӯи хонаро гундоншта дар як кунҷи хона ба рӯи кӯрпа ва кӯрпача ва паттӣ саттиҳои он ҷо партофта монда буданд. Дар тоқу тоқчаҳои пешгаҳи хона ҳар чӣ ки дар вақти будани соҳибони хона буд, ҳамон тавр меистод. Шишаи чорраҳаи дору, лампаи шишааш нимта, чойнику пиёла, чойдон, коса, табақ ва боз майда-чуйда чизҳои бозӣ, зочаҳои Фирӯза ва ғайра... Асо ба он чизҳо назар карда истода, оби чашмашро, ки шашқатор шуда буд, пок намуд ва ба Аҳмадҷон мурочиат мекард:

– Фирӯза... Фирӯза дар кучо? – гуфт вай, гӯё ки Аҳмадҷони машқоб дар кучо будани Фирӯзаро медониста бошад. Аҳмадҷон гап назару пилсӯзро ба лаби пойгаҳ гузошт ва ба рӯи фарши хона нишасту пичир-пичир карда ким-чӣхоро хонд ва даст ба дуо бардошт. Асо низ сари ду по ни-

шасту даст бардошт. Аҳмадҷон ба арвоҳи кампири раҳмати дуоро хонду омин гуфт ва пас ба Асо нигоҳ кард.

– Нағз кардӣ, ки бегоҳи ҷумъа омадӣ! – гуфт вай. – Арвоҳи худораҳмати хурсанд мешавад. Пилеӯзро аз кучо ёфтӣ? Азони ҳамсоя? Бечораҳо ҳаққи ҳамсоягиро ба ҷо оварда, хонаи раҳматиرو равшан кардаанд. Ман аз кӯча гузашта рафта истода будам, ки чапмам ба равшани таи айвон афтоду дарвозаро тела додам, ки кушодааст, баъд даромадам.

– Амакҷон! – гуфт боз бо оҳанги зорию тавалло Асо, – Фирӯза кани?

– Фирӯзаро ту медонӣ, – гуфт ба рӯи ӯ нигоҳ накарда машқоб. – Ман кампирро ба хок супурда, аз сари ғӯристон омадам, ки Фирӯза нест.

– Вай кучо меравад? Наход ки ба дасти ноҳалафон афтода бошад?

– Намедонам!

Асо ғиря кард ва худро дошта натавоништа ба замин партофт.

– Э, вой, э дод! – мегуфт вай бо овози хаста ва ҷигархарош. Аҳмадҷон дигар тоқат накарду вай ҳам ғирист ва ҷавонро аз замин бардошта пинонду гуфт:

– Ту агар арвоҳи кампирро хурмат мекарда бошӣ ва дар дилаг меҳри Фирӯза бошад, бояд камтар вазнин шавӣ! Ҳеҷ фикр кардӣ, ки пас аз ҷашм пӯшидани Дилором-хола ба сари набераи бекаси вай ҷӣ рӯзҳо меояд? Не, дар ин бораҳо агар фикр мекардӣ, дар вақти ҳаёт будани кампир дасти Фирӯзаро мехостӣ! Ин кор нашуд, майлаш, аммо баъд аз кампир ҳоли Фирӯза ҷӣ мешуда бошад, гуфта ҳеҷ фикр кардӣ?

– Ман гумон надоштам, ки Дилором-хола ба ин зудӣ аз дунё ҷашм мепӯшад...

– Гумон кардан лозим буд! – гуфт машқоб ва пас аз камтар сукут ба ғалаш давом дод: – Ба Фирӯза ҳам оқсақоли гузар, ҳам бой, ҳам дигар ва дигарҳо ҷашм дӯхта мунтазири мурдани кампир буданд. Онҳо ту барин «гумон надоштам» гуфта хотирчамъ намегаштанд, онҳо шабу рӯз мунтазири ғурсат буданд. Инро ман медонистам ва бинобар он Фирӯзаро ба ҳавлии хоҳарарӯсам бурда пинҳон кардам.

– Садкаи шумо шавам! – гуфт аз хурсандӣ Асо ва намедонист, ки ба ин пири дурандеш ва оқил чӣ тавр миннатдорӣ кунад. – Ман аз дилам гузаронида будам, ман медонистам, ман боварӣ доштам, ки шумо Фирӯзаро паноҳ шудаед! Хайрият, хайрият! Истед, ки ман чӣ тавр карда як бор Фирӯзаро бинам?

Машкоб ҳанӯз ба ҷавоб лаб накушода буд, ки касе дарвозаи ҳавличаро оҳиста кушода даромаду аз дарун занҷир кард ва баъд бесадо роҳ гашта ба хона даромад. Машкобу Асо дарҳол шинохтанд, ки он кас Ҳайдаркул аст.

– Салом, салом, – гуфт Ҳайдаркул ба ҳар дуи онҳо, гӯё ки ҳар рӯз дида мегашта бошад ва дигар лаб накушода, аз бағалаш як шамъ бароварда ба назди пилсӯз рафт ва аз пилсӯз шамъро даргиронда бурда, ба яке аз тоқҳои пешғаҳи хона часпонда монд ва баъд ба замин, рӯ ба қибла фурсате сар ҳам карда нишасту даст бардошта омин гуфт, Аҳмадҷон ва Асо низ даст бардоштанд ва пас аз ҳамаи ин корҳо Ҳайдаркул ба он ду муроҷиат кард:

– Наход ки ҳамин қадар беэҳтиётӣ мекунед?!

– Чӣ шудааст? – пурсид машкоб.

– Имшаб, бегоҳи чумъа, хостам ки ба ин ҷо омада, хонаи торикмондан худораҳматиرو шамъ гиронда равшан кунам ва дуою фотиҳае кунам. Омада истода фикр мекардам, ки чӣ тавр ба ҳеч кас нафаҳмонда ба ҳавли мебаромада бошам, шояд дарвоза аз дарун занҷир бошад, шояд бой кулф зада монда бошад... не, омада тела диҳам, кушода шуд ва аз хона шӯълаи пилсӯз намуд. Ман фаҳмидам, ки албатта, яке аз шумоён омадед. Хайрият ки дар кӯча ҷонзоде наменамоҳд...

Аммо Ҳайдаркул ҳам мисли Асо ва Аҳмадҷони машкоб ин дафъа сахв карда буд. Дар кӯча ҳақиқатан дар назари аввал касе наменабуд, лекин агар назари тезбин мешуд медид, ки кӯча аз гайр ҳолӣ набуд. Имоми масҷид дар паси дарвозаи ҳавлии худаш, ки аз ҳавлии Дилором-каниз понздаҳ-бист қадам он тарафтар буд, аз роғи дар нигоҳ карда меистод. Сӯфӣ ба паси сангтӯда ва ахлот, ки дар он қарибӣ буд, лӯнда шуда хоб мекард ва ҳар роҳгузарро хуб синча карда медид ва хусусан онҳоро, ки ба ҳавлии кампир наздик мешуданд.

Вақте ки Ҳайдаркул омада даромад, сӯфӣ зуд аз ҷо бархосту лангон-лангон ба пешни дари домуллоимом рафт ва ба дарун даромада, бо овози ларзон гуфт, ки:

– Тахмини ақсақоли маккор рост баромад, тақсир. Ҳар се нобакор ба ҳавлии кампир омаданд.

– Ҳар се? Яъне ки оқсақол ҳар се нагуфта буданд-ку? – пурсид имом.

– Оқсақол-ку ҳар се нагуфтаанд, лекин тахмин карда буданд, ки бояд паноҳдихандаи духтар ҳамин шаб ба хона биёяд, ана, гуфташон шуд.

– Хайр, набошад ҷӣ тахмину фариза карда мешинед, зуд рафта ба оқсақол хабар диҳед!

Ҳар ду пасу пеш, нафаскашон ба сӯи ҳавлии оқсақол давиданд.

Аммо дар ҳавличаи Дилором-каниз, дарҳоро пӯшида се нафар аз наздикон ва дӯстони марҳума хонаи торики ӯро равшан карда буданд ва бо ҳам сӯхбат мекарданд. Ҳайдаркул, ки ришашро кӯтоҳ карда, мӯйлабашро ба боло тоб дода, ба тан ҷомаи алоҷаи гаждумакӣ, ба сар саллаи ҳокистарранги саҳт тоб дода баста шудагӣ дошт ва суммогаш ба олуфтаҳои аз туман омадагӣ монанд буд, ба машқоб ва Асо мегуфт:

– Ачали бой нарасида будааст, набошад аз зарбаи карди ман халос шуда зинда мондан мумкин набуд. Баъд, фурсат ҳам набуд... Хайр, ин дафъа. Аз ман халос шуда наметавонад. Ҳамин шабу рӯзҳо метавонистам аз бом фаромада корашро кунам, лекин ба одами маҷрӯҳу нотавон корд задан кори ман не, сиҳат шуда берун барояд, боз во меҳӯрем.

– Дар кучо зиндагӣ мекунед? – пурсид машқоб.

– Дар қиморбозхона, – гуфт Ҳайдаркул. – Хайрият ки дар вақташ қиморбозӣ карда будем, имрӯз кор дод. Гоҳ мебарам, гоҳ бой медиҳам, гоҳ ҷӯталхӯр мешавам ва хизмати қиморбозҳоро мекунам... Ба ҳар ҳол рӯз мегузарад. Ҳеч кас аз ман гумони баде намебарад.

– Ба ҳар ҳол, – гуфт машқоб, – аз одамони миршаб хушёр бошед. Дар байни қиморбозҳо ҳам бисёртар одамони миршаб ва қозикалон ҳастанд. Як одами ҳамин бои мо ҳам қиморбоз буд.

– Гапатон рост, – гуфт сухани ўро тасдиқ карда Ҳайдаркул. – Қиморбозхо ҳам ҳар хел мешаванд, бисёри онхо бевичдон ва одамони паст ҳастанд. Лекин ман ҳам аной не... Хайр, рафтем набошад.

– Хайр, амакҷон? – гуфт бо назари савол ба машқоб нигоҳ карда Асо.

Машқоб ба ҷавоб лаб накушода буд, ки аз берун овози чандин касон шунида шуду дарвозаро дағалона тела доданд ва саҳт ба пасу пеш кашида тақ-тақ заданд. Ҳайдаркул як хез зада ба тақи дарвоза рафту зуд ба хона баргашт ва бо нимсадо гуфт:

– Одамони миршаб омадаанд, аз будани мо хабар доранд магар. Ҳеч боке не, ҳозир ман аз бом ба худам роҳ меёбам, шумо натарсида дарвозаро кушоеду гӯед, ки барои ба арвоҳи кампир фотиҳа хондан омадаед ва аз ман хабаре надоред ва ба ин ҷо пою қадами ман нарасидааст!

Инро гуфту Ҳайдаркул як хез карда хулашро ба боми ошхона ва аз он ҷо ба боми ҳамсоя гирифт ва аз назар пинҳон гашт. Аммо Аҳмадҷоди машқоб ва Асо тарсону ларзон баромада дарвозаро, ки аз берун саҳт мекӯфтанд, кушоданд. Якбора ба зерӣ айвон панҷ-шаш нафар аз одамони миршаб зада даромаданд ва ҳар дуи онҳоро дошта дастҳояшонро ба пушт баргардонида, зада-зада ба кӯча бароварданд. Дар кӯча оқсақол, имом, сӯфӣ ва як саркарданамо одам ва боз чанд нафари дигар аз одамони миршаб меистоданд. Он ду нафарро дар дасти касони худ дида, саркарда пурсид:

– Боз яктеш кучо шуд?

– Дигар кас нест, – ҷавоб дод яке аз одамони миршаб, – шояд аз бом гурехта бошад.

– Дурусттар бинед, ҳама чоро тафтиш кунед! – гуфт саркарда фарёд карда ва ба оқсақол муроҷиат намуд: – Худатон ҳам дароед!

Оқсақол бо одамони миршаб даромада, ҳама ҷои он ҳавличаро вачаб-вачаб аз назар гузарониданд, вале касеро наёфтанд. Пас ба ҳавлии ҳамсоя гузафта ба болои зану бачаи косиби камбағал зер карда даромада, хонаҳо ва тахонаҳо ва

ошхонаю ангиштхонаҳоро диданд; дӯкони корбофии косибро зери забар карданд, вале касеро наёфтанд.

Дар берун саркарда дар газаб буд. Бо фармони вай се-чор нафар ба бом баромаданд ва пас аз каме давутоз хабар оварданд, ки дар паси ҳавлиҳо, ки ба зери қалъаи шаҳр мунтаҳӣ мешуд, овозҳои дор-дор ва гурехт-гурехт шунида шудааст. Саркарда гуфт, ки дузди гурезно аз дасти шербачаҳои паси бомхоро поида истодагӣ халос шуда наметавонад ва бо ҳамин амр дод, ки боздошташудагонро ба миршабхона баранд. Оқсақол ҳам бо онҳо рафт, имому сӯфӣ «лоҳавла!» гӯён пасу дубол роҳ гашта ба сӯи масҷид рафтанд, ки намози хуфтавро, аз вақташ хеле гузашта бошад ҳам, адо кунанд.

Дарвозаи пастаки ҳавлии ҳакирона дар кӯчаи торик кушода меистод, касе набуд, ки ё аз дарун ва ё аз берун онро нӯшида монад...

4

Ҳайдаркул пас аз баромаданаш ба бом донист, ки душман чандоне ҳам нодон нест, ки аз паси вай ба болои бом кас намонад. Бинобар он зудтар худро ба паси ҳавлиҳо, ба тангкӯчаи зери қалъа, ки ҳамеша бекас ва ҳавлангез буд, гирифтани шуда, роҳи наздик мечуст. Вай ханӯз ду бом нагузашта буд, ки аз кафояш одамони миршаб аён шуданд. Ҳайдаркул аз болои боми айвони борик тохта гузашт ва худро ба чашми одамони миршаб нишон надода, ба поён, ба тангкӯчаи торики зери қалъа партофт. Ба болои тапурхоки зери қалъа тӯшӣ карда афтодани уро шунида, аз пасхамиҳои он тангкӯча се-чор нафар давида баромаданд ва аз ду тараф «ист-ист» гӯён ба вай хучум карданд. Ҳайдаркул ба сӯи ши-моли тангкӯча баргашту ду нафар шербачаи давида омадаи-стодаро ба ду тараф саҳт тела дода, ба сӯи қабристон нигоҳ карда давид. Шербачаҳо аз вай хеле қафо монда бошанд ҳам, шунида мешуд, ки аз таъқиб даст накашидаанд. Вай давида-давида ба зери девори қабристон расид. Хост, ки аз раҳнаи девор худро ба дарун гирад, вале ногаҳон фикре ба ҳаёлаш расид ва ба қабристон надаромад. Вай медонист, ки дар он

тарафтар Шахррӯд мегузарад ва ҳоло тамом беоб ва хушк аст. Аз даруни Шахррӯд роҳ гашта ба ҳар ҷо ки хоҳад рафта метавонад. Аммо қабристон, ҳарчанд ҷои васеъ ва ҳавлангез аст, лекин дар айни замон ҷои маълум аст ва одамони миршаб агар гала шуда биёянд, ўро аз он ҷо ба осонӣ дошта мегиранд. Бо ҳамин андеша, вай зуд аз ҳамгашти девор гузашту аз чашми шербачаҳо пинҳон шуда, худро ба Шахррӯд расонид. Вақто ки оҳиста шорида ба даруни рӯд

фуромад, аввал хост, ки ба сӯи беруни шаҳр равад, боз андешид, ки ба сӯи даруни шаҳр, аз зери ҳавлиҳо, кӯчаҳо ва иморатҳо гузашта равад ҳам амонтар ва ҳам ба ҳаёли одамони миршаб намерасад, ки вай беруни шаҳрро монда, ба даруни шаҳр рафта бошад. Инро ба худ азм карду зуд гашта, ба тарафи даруни шаҳр равон шуд.

Шахррӯд аввал то хеле ҷо болояш кушод буд, баъд ба зери иморатҳо ва кӯпрукҳо даромада рафт. Ҳайдаркул ҳам натарсида ба мағораи начандон баланд ва чуқур дохил шуд. Ҳар замон сараш ба сақф мерасид, пояш гоҳо ба лойқа фуру ме рафт. Ба ахлот ва сангҳои зери рӯд пешпо хӯрда меафтод. Дар андак фурсат дасту пойҳояш хуншор шуда, мадораш рафт. Вақто ки боз ба ҷои кушоди рӯд расид, зери пулери ёфта, ба замин нишаст ва ҳатто андаке дароз кашид. Чӣ тавре ки тахмин кард, он ҷо Сари Пули Равғангарон буд. Дар он ҷо аз рӯд баромаданро Ҳайдаркул мувофиқ надонист, зеро ки Регистон ва арки Бухоро наздик буд ва аз роҳи калон, ки дар Сари Пули Равғангарон буд, ҳар замон миршабҳо ва даҳбошиҳо гузашта меистоданд. Бинобар он вай пас аз камтар истироҳат карда дам гирифтани боз аз даруни Шахррӯд ба роҳаш давом кард. Азбаски дар он ҷоҳо болои рӯд кушода буд, роҳ гаштан ба ӯ чандон машаққат надошт, лекин дар ин ҷо хавфи нохост ба чашми касе намуда мондан буд. Бинобар он вай хеле оҳиста ва ҳам шуда, аз қарибии девораи ҷӯй қадам монда мерафт. Дар як ҷои кушоди рӯд се-чор сағ аз ду тарафи соҳил аккосзанон ба ӯ ҳамларо сар карданд. Вай аз ҳамлаи сағ чандон хавфе надошта бошад ҳам, аз фаҳмида мондани соҳибони сағ ва ё миршабҳо тарс дошт. Бинобар он зуд роҳ гашта, хост ки аз сағҳо халос шавад, лекин сағҳо аз

вай канда намешуданд, аз ду бари рӯд бадбаробари вай давида ак-ак мекарданд. Ниҳоят ба ёри вай худи Шахррӯд расид: боз ба зери иморате даромада рафту Ҳайдаркулро ҳам аз хучуми сағҳо наҷот дод. Ҳайдаркул боз ба лойқа гӯтиду сарашро ба санг зада гирифт. Лекин дандон ба дандон монда аз ҷо бархост ва кашон-кашон худро ба ҷои кушоли рӯд расонид ва ҳарчӣ бодо бод гӯён ба соҳил баромад.

Соҳил лаби ҳавзи Арбоб буд. Инро дида Ҳайдаркул ҷон гирифт, беихтиёр ба канори ҳавз рафту аввал якчанд каф об нӯшид, баъд дасту рӯ ва поҳояшро шуст ва пас ба рӯи зинаи ҳавз қарор гирифта, ба атроф чашм дӯхт. Ҳаво торик, атроф хомӯш ва дар сари ҳавз ҷунбандае набуд. Ҳайдаркул медонист, ки ҳавзи Арбоб аз як тараф ба Шахррӯд ва аз тарафи дигар ба кӯчаи калоне интиҳо меёбад, ки он аз Бозори Нав сар карда, то ба Даббиён ва Қўшмадраса рафта мерасад. Дар тарафи ғарби ин ҳавз бинои масҷид буда, дар шафати масҷид як мадрасача ҳам ҳаст, ки он дар шарқии мазори Хочарӯшноӣ бино ёфтааст ва ба мадраса аз тарафи ҷануби масҷид даромадан мумкин буд.

Вале дар он дам Ҳайдаркул дар худ ҷунон сустие хис кард, ки дигар аз он ҷо бархоста ба хучраи худаш рафта наметавонист. Баъд, ки медонад, рафту ўро шинохта бошанд, рафту ба хучрааш омада зер кунанд, бинобар он ба худ маслиҳат карда, ба ҳамин қарор омад, ки имшабро дар ҳамин мазор рӯз кунад ва пагоҳ пас аз дам гирифта бардам шудан тағйири сурат карда (ба ин қор вай усто шуда буд) баъд охишта ба хучра равад, аз киморбозон хабар гирад, канӣ ўро дар он ҷо ҷустуҷӯ кардаанд ё не. Агар ҳеч гапе набошад, мемунад, набошад ба беруни шаҳр, ба кулбаи ҳақиронаи чоҳбон паноҳ мебарад...

Бо ин андеша хост, ки аз ҷо бархоста, ба сӯи мазор равад, лекин пояш ба зинаи лағжонаки ҳавз лағжиду чаппа шуда афтод ва сараш ба санг хӯрда кафид. Дар баробари афтодан ва кафидани сар як нолаи ҷонхароше аз гулӯи ў берун шуду бас, дигар мисли мурда хобида монд. Дар он дам касе аз айвони масҷид дар даст кӯзае ба сари ҳавз омад, чаппа шуда

афтодани Ҳайдаркулро дида, кӯзаро ба канори ҳавз гузошту давида ба сари ӯ омад ва дуруст ба рӯяш диққат карду:

– Э, – гуфт, – ин Ҳайдаркули маҳиназ-ку! Ҳой амак, ҳой амаки Ҳайдаркул! Ба шумо чӣ шуд? Гап занед! Наход ки...

Он шахс давида ба роҳи омадааш бозгафт ва пас аз дақиқае бо ду нафари дигар берун омада, Ҳайдаркулро бардоштанд ва ба сӯи айвони масҷид бурданд...

Ҳайдаркул чашм кушода худро дар ҳучраи наҷандон васе дид, ки аз нури лампаи даҳӯм равшан гашта буд. Дар атрофи ӯ се-чор нафар менипастанд. Яке аз онҳо, ки ба назар миён-син ва сердастунотар менамуд, аз пиёла ба ӯ чои хунук нӯшонид, чароҳати сарапро мебаст.

– Ака Ҳайдаркул! – гуфт вай чашм кушодани ӯро дида. – Э хайрияте, хайрияте, чашм кушодед, ба шумо чӣ шуд? Моро бисёр тарсондед...

Ҳайдаркул ба рӯи он мард синча карда истода, базӯр шинохт, ки вай Қорӣ Шарифи кордгар аст ва пештар, дар вақти моҳипазӣ карда гаштани вай онҳо – падару писар ҳамеша ба дӯкони вай мерафтанд ва ҳатто дар Қароқӯл маҳсусан ба ҳавлии вай меҳмон шуда, хуб моҳихӯрӣ мекарданд. Баъд дар Бухоро Ҳайдаркул Қорӣ Шарифро бо рафикаш аз дасти муллобачаҳо ҳалос карда буд.

Ин воқеа ҳамин тавр шуда буд:

Бегоҳии яке аз рӯзҳои пурчангу губори тобистони Бухоро буд. Ҳаво хушк, аммо шамоли саҳт хуштакзанон вазида, дар кӯчаю паскӯчаҳои шаҳр давутоз мекард, хасу хошок ва чанги кӯчаро боло мебардошт ва ба рӯю чашми кас оварда мезад... Дар ҳамин тавр як фурсат Ҳайдаркул дар паскӯчаи қафои Кӯшмадраса чомаи васеъро ба худ саҳт печида, телпаки пӯсти гӯсфандиро то ба буни гӯшонаш поён кашида, роҳи Асоро поида меистод, ки мебоист аз ҳамон паскӯча мегузашт. Ҳайдаркул худӣ ҳамон рӯз аз як аттори эронӣ як мисқол захри ҳалоҳил харида гирифта буд ва мехост, ки онро ба воситаи Асо ба бой хӯронад... Бале, он дам вай ба ҳар навъе ки бошад, бойро куштан мехост. Бойро кушта баъд сараширо гирифта рафтани буд. Аммо баъд, пас аз сӯҳбат бо ҳамин Қорӣ Шариф ва хусусан шарикӣ вай ва ниҳоят пас аз

насихати Дилором-хола аз он нияташ баргашт ва мардона қасос гирифтани шуд. Хулоса, ки Ҳайдаркул дар ҳамон ҷо Асоро поида меистод ва аз хунукӣ пойҳояш ях карда буданд. Офтоби камтоб ба хучраи сергубори худ рафта даромада буд, ки аз мадраса овози ғавго ва талотӯби одамони бисёре баланд шуд. Муллобачаҳо гӯё аз паси касе медавиданд ва овози «доред, кӯбед!»-ро баланд карда буданд. Ҳайдаркул ханӯз ҷӣ будани воқеаро нафаҳмида, ду кас худро аз дари хучраи қабати дуйӯми мадраса ба болои ахлотҳои чуқури паси мадраса партофтанд. Ҳайдаркул гумон кард, ки онҳо пои худро шикастаанд ва дигар тобу тавони бархостан надоранд, зеро ки бечораҳо ба болои ахлот афтада, чанд дақиқа начунбида хоб карданд. Лекин муллобачаҳои бисёре аз тарафи сахни мадраса ва паскӯча давида омада буданд, ки он ду гуреза аз ҷо бархостанд ва рӯ ба гурез ниҳоданд. Лекин чандон дур рафта нагавонистанд, аз рӯ ба рӯяшон ҳам се-чор нафар муллобачае, ки ба воситаи дари партави мадраса, аз ақиб баромада омада буданд, роҳро бастанд. Баъд Ҳайдаркул ҷӣ шудани воқеаро надониста монд. Ба болои ду кас қариб даҳ кас худро партофта, бо дасту лагад кӯфтани гирифтанд. Дар он ҷо Ҳайдаркул осуда нигоҳ карда истода натавонист, ҳисси инсондӯстии вай боло гирифтӣ бо як хез худро ба муллобачаҳо расонид ва дута-дута онҳоро аз буни елкашон гирифта ба канор партофтани гирифт ва дар айни ҳол фарёд мекард, ки «гурезед, ки одамҳои миршабу қушбегӣ омаданд!» Аз ин хучум ва фарёди ногаҳонӣ муллобачаҳо дастуно гум карданд ва аксарияташон рӯ ба гурез ниҳоданд. Ҳайдаркул ҳар ҷӣ зудтар он ду нафар гурезаро аз хок бардошту ба сӯи паскӯчаи дигар ишора кард. Онҳо гурехта рафта буданд, ки худаш ду-се нафар муллобачаи будагиро бо каллаю бо даст зада афтанид ва аз паси гурезаҳо тохт ва дар як дам ба онҳо расида гуфт, ки аз паси вай биёянд. Пас худаш пеш-пеш роҳ гашта, онҳоро аз паскӯча ва тангкӯчаҳои бисёре гузаронида ба тақи дарвозаи Қарокӯл овард ва гуфт:

– Дар беруни шаҳр як кулбаи ҳақирона хаст, ба ҳамон ҷо рафта пинҳон шудан лозим.

Муллобачаҳо қабул карданд ва аз паси вай роҳ гашта, пеш

аз баста шудани дарвоза, ба беруни қалъа баромаданду рохро чапғалат занонда, ниҳоят ба кулбаи ҳакирони бонии чохи сари роҳ аз қафо омада даромаданд.

Пири хизматгори сари чоҳ бо кампири худ нишаста чой менӯшид, ки меҳмонҳои ногаҳониро сар карда Ҳайдаркул даромада омад. Соҳибони хона Ҳайдаркулро мешинохтанд, бо вай ҳолпурсӣ карда, меҳмонхоро аз пешғаҳи хона чой доданд. Муллобачаҳо ҳолате доштанд, ки ҳар бинандаро ҳайрон мекард. Гиребонҳо даридағӣ, дасту пой ва сару рӯйҳо харошида шудагӣ, худҳошон афсурда ва беҳол. Дар равшани чароғи сердуд Ҳайдаркул ба рӯи яке аз муллобачаҳо нигоҳ карда гуфт:

– Қорӣ Шариф, ин шумо-ку! Дар торикӣ ва дӯлобӣ нашинохтаам, каний, худаш чӣ гап?

Қорӣ Шариф ҳам Ҳайдаркулро шинохту табассуме кард ва:

– Ман ҳам шуморо нашинохтем, – гуфт. – Сад раҳмат ба шумо, ки моро халос кардед, набошад он гургу шағолҳо моро хомоҳом меҳӯрданд.

– Чӣ ҳодиса шуд? – пурсид Ҳайдаркул.

– Ин кас Ака Махсум, – гуфт ба ҷои ҷавоб шарикӣ худро шиносонида Қорӣ Шариф. – Шарикӣ дарс ва ҳамсоҷаҳуҷраи ман мешаванд. Ҳодисае шуду лаънатӣ муллобачаҳо бо мо ҷанг карданд, занозанӣ шуд. Онҳо ки бисёр буданд, мо гурехтем, лекин боз нашуд, ба даст афтодем, агар шумо намебудед – ҳоли мо фано буд.

– Ҳеч гап намешуд, – гуфт Ака Махсум олуфтагиро аз даст надода. – Агар як дақиқаи дигар ин кас намеомаданд, ман худам ҷазои онҳоро меодам... Хайр, воқеаҳоро аз аввал нақл кунам...

Ака Махсум, марди миёнақад ва газгӯшт, бо чашмони сиёҳ ва шӯҳ, бо лабу даҳони ҳамеша ба табассум моил, хушгуфтор ва ситорагарм буд. Вай фарзанди яке аз муллоёни машҳури Бухоро буда, бинобар он ба «Акамаҳсумӣ» ном бароварда, лекин худаш хоксор, олуфта ва бо ҳама баробар буд. Ноҳақӣ ва беадолатиро дида наметавонист ва албатта ё бо сухан ва ё бо кирдори худ зид мебаромад ва муқобилият

изҳор мекард. Ҳамон рӯзҳо писари як чойфуруш, ки Ака Махсум ҳамеша аз дӯкони вай чой меҳарид, ба вай муроҷиат карда паноҳ бурдааст. Маълум мешавад, ки ба чойфурушписар аввал Кали Курбон «ошиқ шуда», дар паскӯчае рост омада, ишқ изҳор намудааст. Лекин чойфурушписар бо суҳанҳои сахт ва нешдор ўро шарманда карда меравад. Чанде нагузашта ошиқи дигар, лекин ошиқи зўртар пайдо мешавад. Ин ошиқ – Абдурахмони миршаб мешавад, ки аз дасти вай халос шудан амри маҳол менамояд. Бинобар, он бачаи бечора бо маслиҳати ину он ба Ака Махсум паноҳ мебарад. Ака Махсум ҳам рад накарда, ба он писар мегӯяд, ки натарс, ҳомии ту ман мешавам. Пас, чанд гоҳ он писаракро ҳамроҳ гирифта мегардад. Як бор миршаб бо баҳонае онҳоро дастгир кардани шавад ҳам, Ака Махсум коғази собуни ирокиро ба вай паспорти Русия гуфта нишон дода, ўро мақхур ва расво карда халос мешавад. Лекин миршаб муллобачаҳои авбошро ба қор меандозад ва ба воситаи он шўрануштҳо Махсумро зада, қасд гирифтани мешавад.

– Ман як бор аз Қогон, аз як дӯкон ана ин таппончаи бачагонро харида гирифта будам, – мегӯяд вай, – таппончаи қўргошимии сиёҳро аз кисабағалаш бароварда, – ин ба кас зарар намерасонад, лекин ҳуди таппонча барин овоз мебарорад. Дар вақти зарурӣ аз ин ҳам истифода бурдан мумкин мешуд. Хайр, нагз шуд, ки бе таппончапаронӣ халос шудем. Лекин ин ду нобакор, миршаб қатӣ Кали Курбон ҳамдаст шуда гиранд, нагз намешавад. Лозим меояд, ки як чанд вақт тарки ватан гӯям. Аммо истед, ки ҳуди шумо кистед? Чаро ба мо ёрӣ додед?

– Ин кас, – гуфт аз ҷониби вай Қорӣ Шариф, – Ҳайдарқули моҳипази машҳури қароқўлӣ ҳастанд. Чанд вақт шуд, ки Қароқўлибой ин касро ба ҳавлии ҳудаи гирифта оварда буд. Ҳозир Ғаниҷонбой...

– Бале, дар Бухоро гуломи Ғаниҷонбойбачаи қароқўлӣ шуда гапштаам, – гуфт Ҳайдарқул ва саргузашти худро аз аввал то ба охир гуфта дода илова намуд: – Ақнун мехоҳам, ки қасоси худ ва қасоси зану духтарамро аз ин золим ситонам, лекин ҳеҷ илоҷам нест. Мехостам, ки ба воситаи хизматгори

бой ба вай захр хӯронам, бо ҳамин мақсад дар паси мадраса поида истода будам, ки ин ҳодиса рӯй дод.

– Захр додан кори мард не! – гуфт Ака Махсум. – Бо ин кор қасос гирифтагӣ намешавед. Шумо мардона, рӯирист қасос гиред, ки душманатон фаҳмад, донад, ки дасти интиқоми шумо барои чӣ ба сари ӯ бардошта шуд. Захр додан, аз паси девор санг партофтан, ба хонааш оташ зада гу-рехтан... ҳамаи инҳо кори мард не, кори тарсончаки буздил аст.

– Рост гуфтед, Ака Махсум, – гуфта буд ҳамон вақт Ҳайдаркул ва пас аз оне, ки рӯзи дигар муллобачахоро ба шаҳр даровард, дигар бо гуфтаи Ака Махсум кор кардани шуда, чунон ба худаш машғул шуда рафт, ки ин вохӯриро тамом фаромӯш кард ва ана ҳоло боз ҳамон Қорӣ Шариф, ҳамон чавонеро медид, ки ба вай боварӣ кардан мумкин аст. Вай фарзанди одами косиб, меҳнатӣ ва чӯраи Ака Махсум барин одами нағз ва боинсоф. Лекин дигаронро намешиносад. Бинобар он ба пурсиданҳои Қорӣ Шариф табассуме карду:

– Ҳеч гап не, лағжида афтадам, – гуфта монд.

Овоз баровардани ӯ Қорӣ Шариф ва рафиқонашро хурсанд кард. Онҳо ҳама рафиқ, дӯст ва ёру бародарони Қорӣ Шариф буданд, ки дар ҳамон мадрасача истиқомат доштанд ва ҳаёти каландармашрабонае мегузaronиданд. Яке аз онҳо Қорӣ Усмон ном дошт, ки марди шоирмизоч, ширинсухан, мақолдон ва хушгап буд. Ба ҳол омадани Ҳайдаркулро дида пеш омаду гуфт:

– Амакӣ, мо чӯраҳои Қорӣ Шариф ҳастем, ҳамаамон бошандагони ҳамин мадраса... Аз мо ҳеч ибo накунед. Қасе ки ба байни мо афтад ва ё ба хучраи мо паноҳ барад, ба вай боке нест.

Ҳайдаркул аз ҷо бархоста нишасту ба Қорӣ Шариф бо назари суол нигоҳ кард.

– Ака Ҳайдаркул, – гуфт вай бо табассум ба рӯи меҳмон нигоҳ карда, – аз ман хафа нашавед, мо чаҳор нафар як тану як ҷон ҳастем, дар байни мо ҳеч гапи рустӣ нест. Мо қасам хӯрдагӣ ҳастем, ки тамоми сирру асрори худро пинҳон накарда, ба ҳамдигар гӯем. Бинобар он ана ин ака Қорӣ Усмон

ҳам, Ашрафҷон ҳам, Мирзо Иброҳим ҳам каму беш саргузашти шуморо медонанд ва ба шумо ғойбона ихлосманд мешаванд...

Ҳайдаркул боз ҳам ҳайронтар шуду гуфт:

– Ихлосманд? Ба чии ман ихлосманд мешаванд?

– Ба диловарихои шумо! – гуфт Ашрафҷони сандуксоз, ки ба назар аз ҳамаи онҳо ҷавонтар менамуд.

– Бародари азиз, Ҳайдаркул! – гуфт оне ки Мирзо Иброҳим ном гирифта буд ва аз ҳама болотар нишаста ва аз дигарон калонсинтар менамуд. – Ман, чунон ки бародарам Қорӣ Шариф изҳор кард, Мирзо Иброҳим ҳастам, – яке аз сокилони ҳамин мадраса, яке аз дӯстони Қорӣ Шариф ва яке аз ихлосмандони шумо! Албатта шумо ҳайрон мешавед, ки ба писари домуллои мактабдор – Мирзо Иброҳим ман чӣ алоқа ва муносибат дошта бошам, ки вай ба ман ихлос мешавад? Бинобар он аввал ба шумо арз кунам, ки ин мадрасачаи моро як қисм аз зарифон ва хуштабъони Бухоро «ғайбатхона» мегӯянд. Бошандагони ин ҷо аксар вақт аз дастн замона, аз ноҳақӣ, аз бедоду ситамҳое, ки мешавад, шикоят мекунанд, ба ҳамдигар дарди дил карда худро сабук мекунанд. Дар яке аз ҳамин хел шабҳои дарди дилгӯӣ мо шунидем, ки ошнои рафиқи мо Ҳайдаркули моҳипаз ба гирудори Ғаниҷон-бойбача тоб наоварда, аз «давлатхона»-и вай баромада рафтааст. Баъд шунидем, ки гӯё Ҳайдаркулро қадом як дузди роҳзан дар беруни дарвозаи Қароқул кушта партофтааст, валекин ҷасади мурдари ёфта натавонидаанд. Аз хабари аввал мо ҳар чӣ андоза хурсанд шуда бошем, аз хабари дуйӯм ба ҳамон андоза ғамгин шудем ва дониستم, ки ин қатл кори дасти бой аст. Аммо чӣ илоҷ ҳам доштем? Мо кию тафтиши ин корҳо кӣ! Чанд вақт гузашту нохост ба болон гӯлахи ҳаммоми Ҷӯйбор кушта партофта шудани хизматгори ҷонсипор ва ҷаллоди хунхори Ғаниҷонбойро шунидем. Даре нагузашта дар шаби тӯяш худи бой корд хӯрд... Ҳамаи ин ходисаҳоро шунида, мо дар байни худ фикру мулоҳиза баён мекардем, гоҳ арвоҳи шуморо қодир ва тавоно мешумардем, гоҳ мегуфтем, ки худон ҳақбин нагузоштааст, ки аз золим қасос нагирифта, аз ин дунё ҷашм пӯшед ва ин корҳо ко-

ри дасти шумост. Ана, имшаб ин вохӯрии ногаҳонӣ ба баҳсу мунозираҳои мо хотима дод. Чӣ тавре ки шунидед, мо каму беш аз саргузашти аҷоиб ва диловаронаи шумо хабар дорем ва ҳама толиби муваффақиятҳои шумоем.

Ҳайдаркул ин суҳанҳоро шуниду даҳонаш боз монд... Наҳод ки дар Бухоро, дар байни муллобача ва салласафедон ҳамин гуна одамони рамузфаҳм, ҳақгӯӣ, доно ва мардонарафтор бошанд? Чандинсола ҷабру ситами бой ва атрофиёнаш, хунхӯрӣ, ноҳақӣ ва бадкиналии табақаҳои боло, мулло ва қозиҳо ўро тамои бадбин карда, ба ҳама шахсони андак ба худашон тинҷ ва ё ки муллобашара дар ў адоват ва душманӣ пайдо карда буд. Ин шаб, пас аз азобу машаққати гурезагӣ вохӯрдан ба ин чанд нафар муллонамо одамҳо ҷашми ўро боз намуд. Вай донист, ки аз аҳли замона ва мардуми Бухоро ин қадар нафрат кардан ва ноумед шудан намешоистааст. Маълум мешавад, ки беша бе шер набудааст! Пас, Ҳайдаркул хеле осуда гапту саргузашти оншабаи худро аз аввал то ба охир ба онҳо гуфта дод.

—...Ҳоло намедонам, — гуфт вай дар охири суҳанаш, — рафти кори ман чӣ гуна аст. Оё маро шинохтаанд, ё не? Миршаб медонад, ки кушандаи Саиди Маст ва ба бой корд задагӣ ман, Ҳайдаркул ҳастам. Намедонам, ки имшаб аз кучо хабар ёфта ба хавлии кампир омада расиданд ва боз киро, Ҳайдаркул — кушандаи Саиди Мастро, ё ки каси дигарро таъкиб мекунанд?

— Инро фаҳмидан осон, — гуфт Ашрафҷон. — Ман аз одамҳои миршаб фаҳмида мегирам.

— Набошад, ман чӣ кор кунам? — гуфт Ҳайдаркул. — Боз ба беруни шаҳр баромада руст шавам, ё ки ба хучраи киморбозӣ равам?

— Не, — гуфт Қорӣ Шариф, — ман шуморо ба ҳеч кучо рафта намемонам.

— Ба меҳрубониатон раҳмат! — гуфт Ҳайдаркул. — Лекин дар ин ҷо истодани ман ҳам хуб не...

— Як ҷои беҳавфу хатар ҳаст, — гуфт Қорӣ Усмон, — лекин камтар ташвиш дорад.

— Кучо будааст вай? — пурсид Қорӣ Шариф.

Қорӣ Усмон диққати ҳамаро ба худ ҷалб карда истода, андаке сукут карду баъд гуфт:

– Лекин, ака Ҳайдаркул, аз ман наранҷед, ки ман ба манфиати шумо як маслиҳат медиҳам, хоҳ қабул кунед, хоҳ на-кунед – ихтиёратон. Назар ба шунидам ҳар кас, ки ба девонахонаи Ҳочаи Ҷбониҳо афтад, ҳама аз ӯ ҳазар мекунад ва ҳеҷ кас ёди ӯро намекунад. Чӣ мешавад агар мо шуморо бо баҳонаи «андак вазъӣ шудааст», бурда ба он ҷо монем ва ҳамеша аз ҳолатон, аз хӯрду хӯрокатон хабаргирон истем, баъд, ҳамин ки хавфу хатар гузашту душманҳо хотирчамъ шуданд, боз рафта кафил шуда барорем?

Ба ин таклиф Қорӣ Шариф аввал муқобилият кард:

– Не, девонагӣ ба шаъни ака Ҳайдаркул намезебад! – гуфт вай. – Баъд, дар байни девонаҳо... нағз не!

– Наход ки мо худамон ин касро дар ҳамин ҷо руст карда натавонем? – гуфт Ашрафҷон.

– Фаранҷӣ пӯшонда, беруни шаҳр баровардан мумкин, – гуфт Мирзо Иброҳим, – лекин аввал ҷояшро муайян кардан лозим.

Дар байн як хомӯшии нугворе ҳукмрон шуд. Ҳайдаркул пиёлаи ҷоеро, ки Қорӣ Шариф ба вай дода буд, ба даст дошта истода ба фикр фуру рафт. Таклифи аҷоибӣ Қорӣ Усмон ӯро ба андеша водор кард. Ҳақиқатан чӣ мешавад агар вай ба девонахона рафта афтад... ба девонахона афтада (албатта бо тағйири шакл) чанд гоҳ хоб кунад ва баъд бо ҳамон «деванагӣ» берун барояд, бо қиморбозҳо нею бо ин одамони некӯҳисол бошад, хизматашонро кунад ва озодона дар кӯчаҳо сайр кунад ва ба «деванаи безарар» шӯҳрат ёбад... Ин ба қор ва нақшаҳои ояндаи вай ёрӣ медиҳад. Қорӣ Усмон ба ҳар фикру ҳаёл, ки ин таклифро карда бошад, бад не, аз ин истифода бурдан лозим.

– Ман ба таклифи бародар Қорӣ Усмон розӣ, – гуфт ҳамаро дар ҳайрат монанда Ҳайдаркул ва ба суҳанаш давом кард: – Майлаш, якчанд рӯз дар сӯҳбати девонаҳо зиндагӣ кардан ҳам бад намешавад, лекин агар илтимоси ин каминаро қабул кунед, як арз дошгам...

– Марҳамат! – гуфт Қорӣ Усмон, ки аз қабул шудани так-

лифаш рӯҳ гирифта буд. – Марҳамат, ин фикрро хартарафа санчида дидан лозим, албатта.

– Арзам ҳамин ки, – гуфт Ҳайдаркул, – мани камбағалу бекасу кӯйро ба хизмати худатон қабул кунед!

Чаҳор рафиқ ба ҳамдигар нигоҳ карда гирифтанд ва муроди Ҳайдаркулро нафаҳмиданд. Ҳайдаркул ба суханаш давом кард:

– Маро ба девонахона чун хизматгор ва ё шиноси аз дур омадан яке аз шумоён бояд супоред ва пас аз он ки аз он ҷо мебароям, дигар ба ҳеч ҷо намеравам, «девона»-и даргоҳи шумо шуда гаштан мегирам...

Дӯстон, ки то ба ин рӯз бе хизматгор ҳам ризку рӯзиашонро базӯр ёфта мехӯрданд, аз ин таклиф ҳайрон шуда боз ба ҳамдигар бо назари суол нигоҳ карданд ва чизе нагуфтанд. Аммо Ҳайдаркул ба суханаш давом кард.

– Ман ҳучраҳои шуморо мерӯбам, ҷомашӯиатонро мекунам, бозоратон, пухтупазатон, ҳама-ҳама қоратонро мекунам, илло ки шумо аз ман даст нақашед. Ба таххонаи ҳучраатон, ба сахлави мадрасаатон як бӯрӯ ҷой диҳед мешавад...

Мирзо Иброҳим пеш аз ҳама лаб кушод:

– Шумо, ака Ҳайдар, ин тавр нагӯед! Мо муллобача ва қорибача будан катӣ соҳиби хизматгор ва дову дастгоҳ нашудаем. Ҳамаи мо хизматгори ҳудамон ва хизматгори ҳамдигарем. Лекин дар бораи истиқомати шумо бошад, тоҷи сар, дар ҳучраи ҳар қадоми мо шумо меҳмони азиз ва боҳурмат мешавед, фақат барои бехатарии худатон як дараҷа тӯфонхоро аз сар гузаронидан лозим мешавад.

– Не, ман бояд хизматгор ва қарорини шумо бошам, – гуфт фикри худро таъкид карда Ҳайдаркул.

– Ин аз барои қор, охир? – пурсид Қорӣ Усмон.

Ҳайдаркул бо аломати тасдиқ сар ҷунбонида монд.

***

Дар миршабхона Нусратулло оқсақол аз қорномааш ба ҳуди Абдурахмони миршаб нақл мекард:

– Ман феълу ҳӯи мардумро нағз омӯхта гирифтагӣ ҳастам, медонам, ки халқи авом ба ҷӣ эътиқод дорад ва ба қадам

расму оин бовар мекунад ва аз пай кадом роҳбар меравад... Бинобар он, ҳамин ки шумо ба ман амр додед, бо ҳеч кас машварат накардаму худ ба худ фикр кардам, ки: Фирӯзаро одами бегона намебарад ва худи Фирӯза ҳам ба ягон ҷои ношинос гурехта намевад, вай ҳанӯз аз паси мардак мерафтагӣ ҳам нашудааст, ки ягон гардангафс гирифта гурехта бошад. Пас худи Фирӯза ва ё ҳеч набошад, ҳамон ҳомии вай хоҳ-нохоҳ ягон бегоҳи ҷумъа ё душанбе бояд ба хавлича биёяд, шамъе гиронад ва ба арвоҳи кампир фотиҳа хонад. Ана бо ҳамин андеша имшаб ба имому сӯфӣ гуфтам, ки қаровули кунанд ва бинанд кани ба хавлии кампир кӣ меояд...

– Гапа кашол кардаед! – гуфт миршаб. – Ба ман корнамоии шумо аҳамият надорад, ман бояд Фирӯзаро ёбам ё ки дуздӣ ўро ба даст дарорам. Истед, ки он мардаки ба бом гурехта рафтагӣ кӣ бошад? Имому сӯфии шумо нашинохтаанд магар? Хайр, афту андомаш? Хайдаркул будагист?

– Дар торики дуруст пайхас накардаанд, – гуфт оқсақол. – Хайр, донишани вай дар дасти шумо.

– Чӣ тавр?

– Охир, Аҳмадҷони машкоб ва баъд ана вай одами бой...номаш чӣ буд, ҳа, Асо ҳам дар дасти шумо-ку, хуб кин кунед...

– Кин карданро ба ман наомӯзед! – гуфт сухани оқсақолро бурида миршаб. – Шумо ба ман шаклу шамоили одами гурехта рафтагиро гӯед! Ҳа, воқеан бой кас фиристода гуфтаанд, ки Асоро барои қуфл кардани хавлии худ он кас фиристодаанд. Дар вақти кофтуков аз кисаи Асо қуфл ҳам ёфт шуд. Аз ин мебарояд, ки вай ба хавлии кампир иттифоқан афтада мондааст. Дар дасти мо фақат Аҳмадҷони машкоб мемонад, ки вай гурги борондида барин менамояд.

– Малкоб – гурги борондида! – гуфта сухани миршабро тасдиқ кард оқсақол. – Агар забони ўро кушода тавонед, ба ҳамаи муаммоҳоятон ҷавоб дода метавонад.

– Хайр, пагоҳ шавад, истинтоқ мекунем, имшаб мазаи – кундаҳонаро чашанд кани...

Оқсақол аз ҷо бархоста рафтани шуд.

– Хайр, пагоҳ пайшиносхоро фиристонед, тафтиш карда мебинем! – гуфт вай ва ба қарибии дар рафта боз ба миршаб муроҷиат кард: – Лекин ба фикри ман ҳам Асо ба ин кор ҳамроҳ не. Вай як бачаи содалавҳ ва хизматгор, касу кӯе надорад ва Фирӯзаро пинҳон кардан кори вай не.

Миршаб сар ҷунбонида монду дастонашро ёзонда ҳамёзаи дарозе кашид. Дар берун хурӯсҳо дафъан саввӯм ҷег мезаданд ва кӯчаю хиёбонҳои шаҳр кайҳо аз мардум холи шуда буд, хама дар хоби роҳат буданд.

Аммо дар кундаҳона Аҳмадҷони машкоб ва Асо бедор, поҳо дар кунда, завлона дар гардан, дар ҳолати табоҳе нишаста буданд. Асо зор-зор мегирист, машкоб ба вай насихат ва тасалло меод:

– Гиря накун, писарам! Аз гиряи ту душманҳо хурсанд мешаванд, ба пӯсташон намегунҷанд ва гумон мекунанд, ки хуб одамаки боби дандонро ёфтаанд. Сониян, аз гиряи ту рӯи ман ҳам мекоҳад, арвоҳи гузаштагон ҳам бетоқат мешаванд ва ҳеҷ фоидае намебахшад.

Асо базӯр худдорӣ карда, ҳуқ-ҳуқкунон гуфт:

– Ман... аз барои... худ... худам не... ба ман алам кард... алам кард, ки наместонанд лоақал ба арвоҳи кампир кас фотиҳа хонад, наместонанд, ки духтарчаи бадбахти вай дар ҳавлии худаш бошад ва шамъи хонаашро гиронад. Ин ҷӣ бедодӣ!

– Ҳеҷ гап не, осуда бош! Золим агар зулм накунад, ҳеҷ кас ӯро золим намегӯяд, бадхоҳ агар бадхоҳӣ накунад, бадхоҳ намешавад. Ин корҳо ҳамеша буд, мешавад ва хоҳад буд. Ту асло парво накун, аз пешомад гурехта наметавонӣ. Лекин, писарам, ба ман наздиктар биё, ба ту як гап занам, аз хотират набарор: туро пагоҳ худи миршаб ҷег зада мекурсанд, ки дар хонаи кампир ҷӣ мекардед, ту ҷавоб дех, ки барои ба дарвоза куфл задан омада будам ва хостам, ки куфл карда равам, Аҳмадҷони машкобро дидам, баъд ҳардуямон ба хона даромада як дуою фотиҳа кардем, дигар ҳеҷ чизро намедонам. Агар аз Фирӯза гап пурсанд, гӯй, ки хабар надорӣ. Гап хамин, агар дигар хел гап гӯй, ба ҷони худат ва ба ҷони Фирӯза ҷабр мекунӣ. Ин як. Агар туро аз ман пештар озод

кунанд, ба ҳавлии мо рав, ба кампир гӯй, /ки Фирӯзаро ба ҳавлии Оймуллояш бурда монад, чунки аз пай мо ки афтоданд, хоҳ-нохоҳ, акнун суроғу пай карда меёбанд. Бехтар ҳамин, ки дар ҷои аминтаре бошад.

Дар ин дам аз паси дар овози хиширросро шунида машкоб хомӯш монд ва ҳатто пушаймон шуд, ки чаро ин гапхоро гуфта асрорро ба гӯши душман расонидам. Лекин дар паси дар касе набуд ва хавотир қарданҳои машкоби пир бедарак буд, зеро ки дар он вақти шаб ҳам миршаб ва ҳам одамони вай машғули кори худ буданд ва аз бандиҳои кундаҳона хабаре надоштанд. Миршаб ба ҳавлии худ рафта буд. Аммо одамонаш ба меҳмонхона ҷамъ шуда, қиморбозӣ мекарданд. Кундаҳонаи васеъ ва бетирезаю бесӯроҳ дар зери меҳмонхона ва суфаи миршабхона сохта шуда, деворҳояш аз санги кӯҳ буд. Як дари хеле мустаҳкам дошт, ки бо оҳану пӯлод парчинкорӣ карда шуда ва касе бе

асбобу олоти даркорӣ дар муддати кӯтоҳ онро шикаста ва ё кушода наметавонист. Бандиҳои даруни он ба ғайр аз як куртаю зор дар тан ва ба ғайр аз занҷиру завлонаю кунда ба дасту пою гардан дигар чизе надоштанд ва бинобар он аз он ҷо гурехтани бандиҳо амри маҳол буд ва одамони миршаб, ки ба ғайр аз фармони худи миршаб ба дигар чиз коре надоштанд, на ба фикри понда гап гирифтанд буданд ва на ба фикри муҳофизаи бандиҳо...

Аҳмадҷони машкоб, ки бадқирдорӣ ва ҳайвонтабиати миршабро нағз медонист ва аз кину азобҳои миршабхона хабар дошт, ба фикру андеша фуру рафта буд. Вай аз худаш парвоя надошт ва имонаш комил буд, ҳазор зананд ва ҳазор кину азоб диҳанд ҳам, арвоҳи кампирро ранҷонида Фирӯзаро ба дасти онҳо намедиданд. Лекин метарсид, ки мабодо Асо ҷавонӣ карда, ба фиреби душман афтад ё ки ҷои ширинӣ карда, дар таҳти кину қасос дар кучо будани Фирӯзаро гуфта диҳад. «Чаро ман ба вай ҷои Фирӯзаро гуфтам! – мегуфт худ ба худ машкоб. – Пас аз пасанда шудани корҳо хабар меодам ҳам мешуд-ку! Пирӣ, нармдилӣ пӯсад!»

Аҳмадҷони машкобро боз як чизи дигар ҳайрон карда буд: барои як духтарчаи сагираи бекас ҳамин қадар қас овора, ҳам

оқсақол, ҳам сӯфӣ, ҳам домуллоимом ва ҳам миршаб... охир, Фирӯзаи сездарсолаи мушгипар ба кадом яки инҳо мерасад?! Аз вай чӣ тамаъ доранд, инҳо, ин гургони одамхӯр?! Ё ки дар ин ҷо боз ягон асрори дигар ҳаст? Шояд ҳамаи ин касалесон барои бой хизмат мекунад? Ё ки мехоҳанд одами ба бой кордзадагиро ёфта гиранд ва Фирӯза ба ин кор дахле дорад? Аммо вай – Аҳмадҷони машқоб ба ин чӣ дахл дорад?

Асо фикр мекард, ки чаро дар вақти зинда будани кампир Фирӯзаро лоақал ба худаш фотиҳа накард? Фирӯза ханӯз хурдсол бошад ҳам, духтари шуданӣ ва кадрас буд-ку? Кампир мебоист ин корро худаш пеш мегирифт ё ки Аҳмадҷони машқоб ба миён мебаромад. На ин карду на он! Ба гумон ҳеҷ кас ногаҳон мурдани кампирро тахмин намекард. Худи вай ҳам ҳеҷ гумон намекард, ки Дилором-хола ба ин зудихо аз ҷаҳон ҷашм меҷӯшад. Ҳодисае шуд, ки зиндагии ӯро, зиндагии Асоро зеру забар кард, Фирӯза гуреза шуда гапгааст, дар хонаи кампир касе нест, ки бегоҳин ҷумъаю душанбе шамъ гиронда дуою фотиҳа кунад. Ин миршабу одамони вай барои чӣ Фирӯзаро мекофта бошанд? Ба инҳо Фирӯза чӣ даркор? Хайр, ҳар чӣ шавад ҳам, вай намегузорад, ки дасти нохалафе ба нохуни Фирӯза расад! Вай барои Фирӯза тайёр аст, ки қурбон шавад.

Соатҳо аз пай ҳам гузаштанд ва шаби кӯтоҳи тобистон ба охир расид. Аз тобадонҳои хурд-хурде ки ба зери сақфи он таҳхонаи васеъ буд, равшании рӯз ба он зулматсаро тофт ба бошандагон тавонистанд ҳайкали ҳамдигарро бинанд. Асо диққат карда дид, ки дар таҳхона, ки сутунҳои бисёре дошт, ҳар ҷо-ҳар ҷо нӯҳ-дах нафар бандии фалокатзада, ба по кунда нишаста ва ё ба замини нам дароз кашида мехобиданд.

– Хоб накардӣ? – пурсид аз Асо машқоб.

– Не, хобам нест, – гуфт Асо. – Рӯз шудаасту ба чашмонам хоб нест. Аммо ман бисёр серхоб будам...

– Одат мекуни, писарам, – гуфт як мардаки ришу мӯйсараш расида, – оҳиста-оҳиста одат мекуни, баъд хобат мебарад. Агар ба гуфтаи миршаб розӣ шавӣ ва ба тӯҳмати онҳо тан диҳӣ, қорат боз осон мешавад, миршаб ба қозӣ, қозӣ ба қушбегӣ арз мекунад ва мувофиқи шаръи шариф турс ё ба

зиндон мекунанд, ё ки ҳафтоду панҷто зада, ба ҳаққи чаноби олий дуо гирифта ҷавобат медиҳанд. Лекин ба фикри ман аз ҳафтоду панҷгон ноҳақ, ба зиндони салқин рафта ништастан осонтар менамояд. Зиндон аз ин ҷо дида нагзтар, одам бисёр, кор мекуни, ҳеч набошад, гадоӣ мекуни ва ризқу рӯзи меҳурӣ. Ин ҷо ганда, пой кас ба даруни кунда хушк шуда ме-
равад, дар торикӣ чашмҳо нобино мешаванд, хӯроки дуруст нест ва ба болон ҳамаи ин қину азоб...

– Шумо чанд рӯз боз... – гуфта пурсидани буд Асо, ки ҳамсӯхбаташ зуд сухани ўро бурида гуфт:

– Дар ин ҷо ин хел савол нест. Кас ҳисоби рӯзу шабро гум карда менамояд, писарам. Надонам ки чанд ҳафта ва ё ки чанд моҳ боз ба тӯҳмати ногаҳонӣ гирифторм шуда хоб кардем... Худашон одам мекушанд ва моли мардумро ғорат мекунанд, баъд барои фош накардани асрорашон ман баринҳоро тӯҳмат зада оварда банд мекунанд. Акнун агар ман ба одамкушии бардурӯғ иқроӣ шавам ё бурда сар мезананд ва ё ба зиндон мепартоянд. Лекин ман намехоҳам, ки ин дуздҳо ба муроду мақсадашон расанд, тӯҳматро ҳеч вақт ба гардан намегирам. Баъд, охир кӣ мехоҳад ки дар бозори ресмон даст ба пеш баста шуда, ба зерӣ корди ҷаллод истад!

Онҳо дар ҳамин гуфтугӯ буданд, ки дари кундаҳонаро аз берун кушода ду нафар одами миршаб даромада омаданд.

– Ягон касро озод мекунанд, – гуфт мардаки зиндонӣ. – Аввали пагоҳ бе ҳеч чиз омаданашон аломати озодӣ. Э худо, кадом хушбахт озод мешуда бошад?

Одамони миршаб рост ба сари Асо омаданду пой ўро аз кунда раҳо намуданд ва аз гарданааш завлонро гирифтанд.

– Кани, пеш даро! – гуфтанд онҳо ба вай. Лекин Асо пеш надаромад, аввал ништаста Аҳмадҷони машқобро дар оғӯш кард, бӯсид ва хайрухуш гуфт. Баъд бо марди зиндонӣ худохофизӣ намуд ва пас аз он ба сӯи дар равон гашт. Аҳмадҷон бо оби чашм аз паси вай нигоҳ карда истоду даст бардошта ба ҳаққаш дуо кард.

Асоро ба болон суфа бароварда, баъд аз он ба меҳмонхонаи миршаб дароварданд. Дар меҳмонхона дар пешгоҳ, дар назди тирезаи боло ба рӯи кӯрпачаҳои бисёре

миршаб менишаст, қавокҳояш овезон, рангаш паридагӣ, аз афташ чунин менамуд, ки пас аз шаби фиску фучур ҳоло ҳатто гусл накарда, лоақал дасту рӯяшро нашуста, ба маснади давлатӣ нишастааст.

– Номат чӣ? – пурсид вай Асоро дидан ҳамоно.

Асо аз дар ба дарун даромада, даст пеш гирифта рост истоду ба саволи миршаб ҷавоб дод:

– Номам Асо

– Шаб дар ҳавлии кампир чӣ мекардӣ?

– Ба дарвоза куфл занам гуфта рафта будам...

– Одами ба бом гурехтагӣ кӣ буд?

Асо ба ин савол тайёр набуд. Аввал гаранг шуда монду баъд гуфт:

– Қадом одам?

– Ҳамоне ки аз ҳавлии кампир, аз пеши ту ба бом баромада гурехта рафт!

– Ман ҳеч касро надидаам.

– Рост гӯй, икром шанӣ, ба худат нағз мешавад! Гӯй, он мардаки ба бом гурехтагӣ кӣ буд?

– Ман дар он ҳавли ба ғайр аз Аҳмадҷони машкоб каси дигарро надидаам.

Миршаб тоқат накарда, давида аз ҷо бархост ва аз болон кӯрпача қамчини партофташударо гирифта мехост, ки ба китфи Асо занад, аз берун яке аз маҳрамҳои хоси хулаш давида омада гуфт:

– Ҷаноби тӯксабо, пайгир ҷои аз Шаҳррӯд баромадани шахси гурезаро ёфт.

– Чӣ? – гуфт якбора ба худ омада миршаб ва ба сӯи Асо ишора кард: – Ин сагро бароварда сар дех, ба хонаи бой равад, мо бо вай боз гап мезанем. Баъд пайгир катӣ биё!

– Хуб шудааст! Канӣ, берун баро!

Асо берун баромад.

– Канӣ, пула барор! – гуфт ба вай маҳрам. – Ҳаққи муборақбодиро ҳар чӣ дошта бошӣ дода, роҳатро пеш гир.

– Ман пул надорам.

– Дар масҷид зиндагӣ мекунӣ?

– Не, дар ҳавлии Ғаниҷонбой! – гуфт Асо.

Махрам ин номро шуниду ба вай ишора кард, ки равад ва худаш аз бемуваффакияти малул шуда, аз дахлез пайгирро гирифта ба назди миршаб даромад.

Аmmo Асо аз миршабхона баромада, рост ба хавлии Ахмадҷони машкоб рафт. Дарвозаи хавли аз дарун занҷир буд. Ба тақ-тақ заданҳои вай пас аз хеле фурсат кампир баромада, дарвозаро кушод ва Асоро дида якбора гириянда ба вай частид.

– Шумоҳо зинда? Саҳат саломат? – мегуфт вай. – Шунидам, ки одамони миршаб ҳардун шуморо даст ба пушт баста бурдаанд. Амакат кай? Чиба ҳамроҳ наомадед? Ман ҳамин шаб чӣ тавр рӯз кардам, худам намелонам, гӯё бистарам хорзор шуду ман ба хори мағелон гел зада баромадам... Кай, даро, гап зан, амакат кай?

Асо ба даруни хавличаи хурдтараки машкоб даромада, ба лаби суфаи настаки он нишаст.

– Амакам ба шумо салом гуфтаанд, – гуфт ба замин нигоҳ карда истода Асо. – Дар бораи он кас хавотир нашавед, будааст. Имрӯз не, пага ҷавоб мешаванд.

– Хайр, чӣ гап будааст? Бо чӣ гуноҳ шуморо даст ба пушт баста бурдаанд?

Асо ҳайрон буд, ки чӣ гӯяд, кампирро ба чӣ таскин диҳад, ханӯз вай ба сухан лаб накушода буд, ки аз даруни хона занак миёнсини дигаре баромад, ки ба кампири машкоб хеле монандӣ дошт. Кампир ўро дида гуфт:

– Ин хоҳари ман мешавад, дар гузари Писташиканон зиндагӣ мекунад. Рӯзи сиёҳи маро фаҳмида омадааст.

Асо ба занак салом доду баъд ба ҳардуяшон мурочиат карда гуфт:

– Натарсетон, ҳеч воқеа не. Одамҳои миршаб ҳамон мардаки ба бой корд задагиро кофта гаштаанд.

– Хайр, кобанд кофтаи гиранд, ба вай ту қатӣ амакат чӣ?

– Фирӯзаро ҳам мекобанд, – гуфт Асо ва бо назари суол ба занҳо нигоҳ кард. Хоҳари зани машкоб, ки дар қарибии онҳо сари ду по нишаста буд, якбора аз ҷояш хест ва бо ваҳму ҳарос ба рӯи хоҳараш нигоҳ карда гуфт:

– Фирӯза ба онҳо чӣ даркор?

– Лукмаи муфту ширинро кӣ намехоҳад? – гуфт зани машкоб ва боз ба Асо нигоҳ кард. – Гум шудани Фирӯзаро аз мо медонанд?

– Ҳамин тавр барин... Амакам ба ман гуфтанд, ки акнун Фирӯзаро дар хонаи ин ҳолам нигоҳ доштан хуб намешавад. Бехтар, ки Фирӯза ба ягон ҷои дигар равад.

Занҳо ба ҳамдигар маъюсона нигоҳ карда гапте назаданд. Беҳаёӣ, зулм ва тааддӣи миршаб ва шарикони ӯ онҳоро гаранг карда буд. Ниҳоят зани машкоб сар бардошту гуфт:

– Ҷои мерафтагӣ надошта бошад, бечора кучо меравад?

– Ба ҳавлии Оймуллояш равад будааст, – гуфт Асо. – Амакам ҳамон ҷоро маслиҳат доданд, ҷои аминтар мегӯянд.

Занҳо боз ба ҳамдигар нигоҳ карданд.

– Маслиҳати бечо не, – гуфт хоҳари зани машкоб. – Ман Оймуллои Танбӯрро мешиносам, занаки баобрӯӣ, ба давлатхонаҳои калон рафтуомад дорад. Албатта, аз ҳавлии мо дида, ҳавлии вай хотирчамътар аст.

– Илоҳӣ гӯру кафан наёбанд ин золимҳои бемурувват! – гуфта дуои бад кард зани машкоб. – Ин ҷӣ рӯз, ки аз дасти инҳо як сагираи бегуноҳ дарбадару хона бар сар шавад!

Асо мехост аз ин занҳои раҳмдил ва сода илтимос кунад, ки як боракак Фирӯзаро ба вай нишон диҳанд, имкон диҳанд, ки Асо бо худи Фирӯза гапзанон кунад, лекин шарм медошт ва гуфта наметавонист.

– Биё, ба хона дароём, писарам, – гуфт зани машкоб аз ҷо бархоста. – Дар рӯзи бадбахтӣ одамгарӣ ҳам фаромӯш мешудааст.

– Не, раҳмат, – гуфт Асо, – ман бояд зудтар ба ҳавлии бой рафта худамро нишон диҳам, ки мабодо боз боиси шубҳа нашавам. Лекин ҷӣ мешуд, ки ҳозир ман ана ин ҳолема ба ҳавлии худашон бурда монам ва баъд Фирӯзаро ҳам зудтар...

– Ин гапат ҳам маъкул, – гуфт зани машкоб. – Майлаш, ҳамроҳи ҳолат ба ҳавлии онҳо рав, лекин эҳтиёт кунетон, ки аз пасатон ноҳалафе наафтад. Худат Фирӯзаро дида, гап зану маслиҳати амакатро фаҳмон.

Пас аз ин маслиҳат хоҳари зани Аҳмадҷони машкоб зуд фаранҷио чашмбанди худро ба сар гирифта баромад, Асо ҳам аз қафои ӯ ба сӯи гузари Писташиканон ба роҳ даромад.

Боҷаи Аҳмадҷони машқоб косиби камбағал – писташикан буд. Тақрибан аксарияти мардуми гузари Писташиканон, мувофиқи номаш писташикан, донашикан буданд. Дӯкандорҳо, савдогарҳо аз ҳар ҷо пистаҳои кӯри бисёреро оварда ба онҳо меоданд, писташиканҳо дар даст болғачаи махсус, ба сандонҷаи оҳанӣ пистаро гузошта, бо як даст дошта истода мезаданд ва пистаи нимшиканшударо ба сӯи дигар мегузоштанд. Агар роҳи шумо рӯзона аз ин гузар афтад, аз ҳар сӯ ба гӯшатон овози писташиканӣ (ё ки донашиканӣ) мерасид. Пистаҳои ба таври сунъӣ хандон кардашуда ва донаҳои нимшиканкарда ва бо намақоб бирён кардашуда – донашӯракҳо аз ин гузар ба ҳамаи дӯконҳо, ба ҳамаи бозорҳо, туманҳо ва вилоятҳо мерафт.

Ба писташиканӣ тақрибан ҳамаи аҳли оила иштирок мекарданд, аз аввали рӯз то фуру рафтани офтоб, гарм нагуфта, хунук нагуфта кор мекарданд ва музди андаке барои кути лоямут меёфтанду бас.

Он рӯз Асо ҳам вақте ки ба гузари Писташиканон расид, нокурсӣш донист, ки ба кӯи дӯст расида аст. Садои шақар-шақар, тақар-тақари писташиканӣ, ки албатта, бо вазну зарби яқохонгаи махсус мешуд, ба гӯши вай сурудеро мерасонд, шеър мегуфт:

*Оби ҳаёти ман аст, хоки сари кӯи дӯст,
Гар ду ҷаҳон хуррам аст, мову ғами рӯи дӯст.
Валвала дар шаҳр нест, ҷуз шикани зулфи ёр,
Фитна дар офоқ нест, ҷуз ҳами абруи дӯст.*

Дили вай саҳт ба тапидан сар кард. Ҳеч гумон намекард, ки аз зиндони бало озод гапшта ва ба ин зудӣ ба дидори дӯст мушарраф мегардад! Бале, вай қариб як ҳафта – даҳ рӯз ин тараф, аз шаби тӯи бехосияти бой ин тараф Фирӯзачонашро надидааст. Ин муддат ба вай даҳ моҳ – як сол барин менамуд. Акнун ки дидор муяссар мешудагӣ шуд, дилаш аз хурсандии

он дақиқаҳо пешакӣ ба задан сар карда буд. Майлаш, задан гирад, тапидан гирад, ба ин бахт, ба ин рӯзи пурхосият як тапидани дил кам аст, қурбон шудан меарзад. Ана, тамошо кунед, дар ҳавои зумуррадин лаккаи абре нест, офтоб хуррамона нур мепошад, кӯчаҳо серодам, ҳама гӯё хурсанд, ба ҳар тараф аз барои дидани ёри худ меараванд. Ин занакӣ малоикасифат чӣ тавр нағз, ҳатто фаранҷии ямоқин, кафшу маҳси даридани вай ҳам нағз, ба қадаш, ба рафтораш муносиб аст. Э худоё, қадом аз ин ҳавлиҳо азони вай бошад?

Ниҳоят занак ба назди як дарвозаи пасте истоду тақ-тақ зад. Асо аз вай дуртар, ба панаҳи танаи дарахти тут рост истода, ҳам ба атроф нигоҳ мекард, ки чашми бегонае онҳоро таъкиб мекунад ё не, ҳам ба сӯи дарвозачаи паст мувокиб буд, ки оё занак ба вай чӣ ишора мекарда бошад. Пас аз дақиқае касе аз даруни ҳавли баромад, дарвозаро кушод. Занак ба дарун даромада истода, ба сӯи Асо ишора кард, ки биёяд. Асо ҳам дар ду хез худро ба назди дарвоза расонида, дар як чашм задан ба даруни роҳрави торик даромад. Марди миёнсинии якчашма, ки дар тан фақат як куртаэзори қаламӣ ва дар сар кулоҳмонанд як тоқии даридагӣ дошт, ба вай салом доду дарвозаро аз пасаш пӯшида, занҷир кард.

– Ба ҳавли дароед, – гуфт вай ва ҳудаш пеш гузашт.

Ҳавлии хуммонанд, ки аз ҷаҳор тарафаш деворҳои баланди ҳамсояҳо печонида гирифта буданд, як хонаю даҳлез ва як таҳхона дошт. Асо аз се-ҷор поғунда (зина) қадам монда, ба болои суфаи камбаре баромаду ба даҳлези хона қадам монд. Дар он ҷо занак фаранҷиашро таҳ карда ба кунҷе мегузошт.

– Ба хона даромада шинед, – гуфт вай ба Асо, – ҳозир Фирӯзачонро аз хонаи ҳамсояхоямон ҷег зада мебиёрам. Дина ин тараф ману ин амакатон ҳамин тавр маслиҳат кардем, ки агар дарвоза тақ-тақ шавад, Фирӯзачон аз сӯрохи байни девор ба ҳавлии ҳамсоямон мегузарад, то ки мо тақ-тақзанандаро доништа гирифта, баъд ўро боз ҷег занем.

Асо аз паси соҳиби хона – мардаки якчашма, ки дар аввали дидан ба назари кас одами бадҷаҳру бадфетл менамуд, ба хона даромад. Хона ду дари бетиреза дошт, ки ҳоло фақат дари поён кушода буда, дари боло бастагӣ ва бинобар он

пешгахи хона нимторик буд. Ба фарши хона якчанд порча намаду гилемпораҳо ва аз таи девор якандози кӯхнае партофта шуда буд. Сохиби хона Асоро аз болотар шинонда, худаш аз поёнтар нишаст.

– Хуш омадед, бародар, – гуфт вай ба Асо ва ба рӯяш андаке табассум давид. – Хонаҳои бечорагини моро айб накунед. Ба ҳамин як хона ҳам палос пӯшида наметавонем, кашшокию нодорамӣ пӯсад! Хайр, ҳар чӣ сихат ва саломат ҳастед? Кору борҳо чӣ тавр?

Асо аз ин муомила ва ҳурмат хичолат кашада, чӣ гуфтаниширо наметавонист. Бечорагӣ ва кашшокии чизе нест, ки вай надонад ва ин намадпораҳо ва хонаи бечихоз чизи навест, ки ўро дар ҳайрат кунад.

Вай базӯр ба гуфтор лаб кушода:

– Саломат бошед, – гуфт, – ҳеч фикру мулоҳиза накунед, ман ҳам кашшоку нодор ҳастам. Ҳатто ятимӯ хизматгорам...

– Саратон саломат бошад, молу чизи дунё ёфт мешавад, – гуфт мардаки якчашма. – Ману ҳамин занам меҳнат карда, кор карда, ба ҳар ҳол як духтарамонро баровардем, аз пеши мардум гузашта, ба худамон муносиб тӯйча ҳам кардем, ана, якта гилеми меросӣ буд, ки ба чихози духтар дода фиристодем, акнун худамон ба рӯи кӯхнапалос нишастаем.

– Касбатон нағз, – гуфт Асо. – Ба касе кор надоред, ништа шикаста мешинед... Чӣ, ҳозир коратон нест?

– Кор ҳаст, кор бисёр, лекин кори камҳосил, – гуфт мардаки якчашма. – Қадам рӯз ҳисоб кунам, нархи якрӯза корамон ба дута нону се чойник чою нимча ангур мерасидааст. Охир, кас то ба кай нону чой меҳӯрад? Хайр, ба ҳаминаш ҳам шукр! Чои кори мо дар поён, дар таҳхона. Дар ҳамон чо ҳам кор мекунем, ҳам ош мепазем, ҳам умрамон мегузарам... Ба ин хона, фақат дар вақти хоб омада, истирохат мекунем. Ҳар чӣ, Фирӯзачон омадан ин қониб ин хонаи мо хеле батартиб, хушбахру равшантар шуд.

Онҳо дар ҳамин сӯхбат буданд, ки Фирӯза ва сохиби хона омаданд. Фирӯза дар тан куртаи азой – чити кабуд, дар сар аз болои тоқӣ сарбанди докаи сафед печонида баста буд. Вай аз он даме, ки Асо дида буд, хеле лоғар ва пажмурда гашта,

чашмонаш гиряолуд ва кавокхояш дам кардагӣ буданд. Хамин ҳолати вай ҳам ба худаш зебида, гӯё ба ҳуснаш ҳусн афзуда буд. Вай холо ба гули сурхи хушбӯи пажмурдагашта монанд буд, ки пас аз андак пажмурдагӣ рангу бӯяш боз ҳам афзуда ва боз ҳам дилработар мегардад.

– Ассалом, – даст пеш гирифта гуфт вай ба Асо ва то ба даъват кардани соҳибаи хона, ки аз паҳлӯи шавҳарал рафта нишаста буд, нанишаст. Асо, ки дар баробари даромадани соҳибаи хона ва Фирӯза чаҳида аз ҷо бархоста буд, ба ҷавоби саломи Фирӯза «алекассалом» гуфту дигар забонаш гирифт ва ҷӣ гуфтанаширо надоништа, гашта ба ҷояш нишаст. Дар хона хомӯшӣ ҳукмрон шуд. Фирӯза ба рӯи намад чашм дӯхта, хомӯш буд, Асо ҷуръати ба рӯи ӯ нигоҳ карданро ҳам надошт, ангуштонаширо тоб мелоду сараш тағ буд.

– Ба Асо ҷавоб додаанд, – гуфт хомӯширо ҳалалпазир намуда соҳибаи хона. – Имрӯз-пага бобот ҳам мебарояд, ба мӯйсафеди меҳнатӣ раҳм мекунанд, албатта. Лекин агар худо накарда ба асари ту пай баранд, он вақт аз мӯйсафед ҳам умедамонро меканем...

– Рост, – гуфт Асо андак ҷуръат пайдо карда, – амаки Аҳмадҷонам гуфтанд, ки шумо ба ҳавлии Оймуллоягон равед, он ҷо ба шумо беҳтар аст.

– Ман ҳам дар хамин фикр будам, – гуфт Фирӯза. Овози вай меларзид.

– Қадом Оймулло? – пурсид мардаки якчапма.

– Оймуллои Танбӯр, – гуфт занаш, – Оймуллои баобрӯӣ, баиззат ва худаш ҳам занакӣ раҳмдил ва бамурувват менамояд.

– Ба ман бисёр меҳрубон! – гуфта монд Фирӯза.

– Ин тавр бошад, – гуфт мардак, – ба ҳамон ҷо рафта, якчанд рӯз, то пасанда шудани ин ходисаҳо истиқомат кунед, беҳтар аст. Баъд боз мо рафта гирифта меорем. Дар бадали ин чанд рӯз моро бад омӯхта карда мондед. Агар як дам ҳолтон надида монад, худӣ як чизро гум кардагӣ барин сарсон шудан мегирад.

– Аҳволи бобом ҷӣ тавр? Чӣ гуфтанд? – пурсид Фирӯза ба замин нигоҳ карда истода.

— Аҳволашон... ҳеч, дар миршабхона, бандӣ... шуморо дуо карда шиштен... мегӯянд, ки... мегӯянд, ки...

— Хайр, бачаҳоям, — гуфт соҳибаи хона миёнаи гапи ноҳамвори Асоро бурида, — шумо гапзанон кунетон, ман фаромада як самовор монам.

Мардак ҳам аз паси занаш корро баҳона карда аз ҷо хест ва ниҳоят ҳар ду дилдода рӯ ба рӯи як дигар танҳо монданд.

Дақиқае фурсат гузашт. На ин ва на он ҷуръати ба рӯи ҳамдигар нигоҳ кардан ва сухане радду бадал карданро надоштанд. Асо дар дилаш худро коҳиш мекард, худро бечуръат, сует ва буздил меномид, вале ҳарчанд фикр мекард, ки ҷӣ гӯяд, ҳарфе ба забонаш намеомад, мавзӯи сӯхбатро гум карда буд. Охир, ҳозир ба Фирӯза ҷӣ ҳам мегуфт? Аз мурдани модаркалонаш, ки пушту паноҳ, ҳомӣ, ғамхор ва меҳрубони ӯ буд, ҳоло акнун даҳ рӯз гузаштааст, оё дар бораи нагзиҳои Дилоромхола гап занад? Уро ёд карда, арвоҳашро шод кунад? Лекин аз мурдани Дилоромхола сар карда, дарбаларӣ ва гурезагии Фирӯза ҳам сар шуд. Пас, аз ғарибӣ, бекаси, мазлумагии ҳуди ӯ гӯяд? Тасаллӣ диҳад ва барои ӯ ба ҷон фидо кардан тайёр будани худро гӯяд? Ҷӣ гӯяд?..

Фирӯза аз дил мегузаронид, ки Асо ҷӣ тавр писари нагз, ӯро фаромӯш накардааст, ба ҳабс шудани худ, ба ҳавфу хатар нигоҳ накарда аз паси вай омадааст, ба ҳавличаи модари калони ӯ рафтааст, шамъи хонаи торикгаштаи онҳоро гирондааст... Хайрият ки ҳаминҳо ҳастанд, ҳамин дӯстони меҳрубони вай... Модаркалонаш мурда бошад ҳам, инҳо дар ғами вай... ҳаминҳо ӯро аз қасди бади душманҳо нигоҳ медоранд, аммо бечора Бобомашкоб бандӣ шуда хоб кардааст, барои ҷӣ, гуноҳаш ҷӣ?

— Хайр,

— Бобомашкобам чӣ гуфтанд? — пурсид ниҳоят Фирӯза.

Илоҳӣ саломат бош, духтари зирак! Ба Асо ту ҳамеша ҷон мебахшӣ.

— Ҳа, амаки Аҳмадҷонам гуфтанд ки, — гуфт Асо, — акнун дар ин ҳавлӣ истоданатон ҳавф доштааст. Миршаб, надонам барои ҷӣ, ба кофтукоби шумо афтодааст, оқсакол ҳам, гӯё кушандаи одами бой ва одами ба ҳуди вай корд задагиро ёф-

та гирифтаг меҳонанд. Аммо, надонам, шумо ба вай чӣ алоқа дошта бошед, ки шуморо ҳам кофта гаштаанд. Агар ман ягон кас медоштам, худам шуморо ниғаҳбон будам, лекин чӣ кор кунам ки...

– Хайр, ҳавлии Оймуллоям ҳам бад не, – гуфт ба рӯи Асо нигоҳ карда Фирӯза ва аввалин бор чашми онҳо ба ҳамдигар афтад. – Дар он чо ман ҳам меҳонам, ҳам зиқ намешавам, ҳам он кас ба ман модар барин...

– Бисёр нағз! – гуфт аз ин сухани Фирӯза худро хеле сабук ҳис намуда Асо. – Бисёр нағз, Фирӯзаҷон! Набошад ба ҳавлии ҳамон кас меҳонам... лекин ман боз шуморо дида мекӯнам?

– Ҳа, набошад чӣ! – гуфт Фирӯза каме табассум намуда. – Ҳавлии Оймуллоам дар гузари Мирдӯстим, аз пеши ҳавзи Мирдӯстим рафта аз ҳар бача пурсед, ба шумо ҳавлии он касро нишон медиҳад.

– Ҳавлишонро ман меёбам, албатта-ку, лекин шуморо...

– Оймуллоам одами нағз, раҳмдил ва боақл. Шумо равед, ҳеч гап намезананд.

– Ман албатта меҳонам, ҳар даме ки тавонам аз кор халос шавам, давида ба ҳавлии Оймуллоягон меҳонам... Канӣ, ин ҳодисаҳо пасанда шавад, баъд...

Асо гуфта натавонист, ки баъд дар бораи ба ҳамдигар расидан, дар бораи тӯй, дар бораи хонадорӣ гап мезанад. Ҳоло вай на хона дорад, на мол дорад, на ҳомӣ ва муттақо, аммо ба ҳар ҳол ҳавонӣ дорад ва гайрат дорад, ҳиммат ва орзуи умед дорад!

Ба ҳангоми талхӣ машав ноумед,

Ки абри сияҳ зояд оби сафед!

Бале, Асо ҳеч гоҳ ноумед напӯдааст ва намешавад. Беҳтарин хусусияти вай ҳамин аст, ки аз саҳтию машаққат ҳаросида рӯ ба ноумедӣ намекунад. Борбардор ва пургоқат аст Асо!

– Ман ба Оймуллоам меғӯям, – гуфт ба ҳомӯшӣ ҳалал дода Фирӯза, – дар бораи шумо гап мезанам...

– Чӣ меғӯед?

– Мегӯям, ки ба ҷои акем, ба ҷои... одами нағз, меҳрубон...
– Ман қурбони шумо! – гуфт ба худ часорате ҳис карда
Асо ва ба чашмони сиёҳ ва маъюси дилбараш назар кард.
– Ин тавр нағӯед! – гуфт Фирӯза ва ба замин чашм дӯхт. –
Хайр, ман бояд зудтар ба хонаи Оймуллоям равам... Шумо
агар ба он ҷо рафта натавонед, омада аз ҳамин ҳолам хабар
гиред.

– Ман худи пагоҳ меравам.

– Хайр ман чизхоямро гундорам... – гуфт Фирӯза ва аз ҷо
бархост.

– Дар ҳавлии Оймулло ҳам эҳтиёт кунед, – гуфт Асо ба
таври чиддӣ. – Дар он ҷо духтарбачаҳои бисёре меҳонанд,
хабар доданашон мумкин. Бо маслиҳати Оймулло, номатон-
ро дигар кунед, беҳтар аст.

– Дар мактаб ҳама номи маро медонанд... духтарҳо ман
катӣ нағз, парво накумед.

Фирӯза ба чашмони Асо нигоҳ карда истода табассуми
ширине карду аз ҷо бархоста берун баромаданӣ шуд, вале ба
дами дар истода гуфт: – Ҳа, воқеан бисту чихили тӯтем ша-
вад, ҷӣ кор мекунем? Шумо омада хабар мегирид?

– Албатта, албатта, – гуфта монд Асо, вале фикраш дар
ҷои дигар буд. Аз ин ҳусну ҷамоли беҳамто метарсид ва ба
худ мегуфт: кист, ки ин табассуми ширинро бинаду мафтун
нагардад? Кист, ки толиби ӯ нашавад?! Шубҳа нест, ки ҳам
бой, ҳам миршаб ва дигарҳоро ҳамин ҳусну ҷамоли баркамол
ба худ кашидааст ва онҳоро девона кардааст. Кошки Фирӯза
ин қадар хушрӯй намешуд! Вай, Асо, ҷунон мафтунӣ Фирӯза
гашта буд, ки гумон мекард агар Фирӯза баднамо мебуд ҳам,
барои ӯ фарқе надошт ва ӯ ҳамчунин дӯсташ медошт.

Асо бо соҳибони ҳавлии хайрухуш карда баромалу алоҳида
таъин карда монд, ки ҳолаҷон ҳудаш ӯро то ҳавлии Оймулло
бурда монад.

6

Қорӣ Шариф то бевақтии шаб ба падараш дар қордгарӣ
ёрӣ доду баъд як коса оши палавро, ки модараш барои ӯ ка-
шида монда буд, ба дастурхонча печонида ба сӯи мадрасачаи

лаби ҳавзи Арбоб равон шуд. Шаб торик ва хеле гарму дамзиқ буд. Дар кӯчаи калон равандагон кам менамуданд. Фақат дар тақи растаи бозори нав як-ду баққол лампа гирифта, мунтазири якта-нимта харидорони бевақтӣ менишастанд, мардум намози хуфтавро хонда кайҳо ҳавлӣ ба ҳавлӣ шуда буданд. Қорӣ Шариф ба Бозори Нав гузашта, ба лаби ҳавзи Арбоб наздик шуда буд, ки аз тақи долони як паскӯча касе баромада, ба ӯ нигоҳ карда омадан гирифт. Он шахс гиребони чомаашро боло бардошта, лабу даҳону манаҳи худро ба он пӯшида буд, ки одатан як қисми авбошон ва олуфтаҳон навбаромад ҳамин тавр карда мегаштанд. Қорӣ Шариф аз оянда андак рамида бошад ҳам, ба зоҳир худро далер дошта рафта гирифт ва кӯшиш мекард, ки аз мардак қафо монад. Лекин он мард на аз вай мегузашт ва на қафо мемонд ва гӯё ки қасдан бошад, баробари ӯ қадам монда мерафт. Ниҳоят ба лаби ҳавзи Арбоб расида, Қорӣ Шариф ба сӯи мадрасача баргаштани шуда буд, ки он мард даст ёзонда аз гиребони Қорӣ Шариф дошт ва:

– Истед, акақорӣ! – гуфт бо овози хиррӣ.

Қорӣ Шариф истоду бо дасти чапаш дасти он шахсро аз гиребони худ ҷудо кардани шуда истода гуфт:

– Худаш чӣ гап? Ба ман чӣ кор доред?

– Дар ин вақти шаб дар кӯча чӣ кор мекунед? – пурсид он шахс.

– Шумо пурсандаед? Чӣ кор кардани ман ба шумо чӣ? Гиребони маро раҳо кунед, ки баъд пушаймон нашавед!

– Раҳо накунам, чи кор мекунед? – бо тамасхур, гуфт он мард ва гиребони Қорӣ Шарифро боз ҳам сахттар кашид. Қорӣ Шариф бо тамоми қувваташ зӯр зада, дасти ӯро аз гиребонаш ҷудо кардани шуда гуфт:

– Ҳозир тамошо мекунед! Маро танҳо гумон накунад, ҳой Қорӣ Усмон, ҳой Ашрафҷон, ин ҷо биёгон!

Бо воҳима фарёд кардани Қорӣ Шарифро дида, он шахс гиребони ӯро раҳо карду хандид ва рӯяшро кушода ба вай наздиктар омад.

– Ака Махсум? – гуфт Қорӣ Шариф ҳайрон шуда. – Шумо?

– Тарсондам?

– Коратон пӯсад! – гуфт Қорӣ Шариф гиребонашро дуруст карда истода, – ҳазл ҳам вақт дорад!

Дар ин дам овози Қорӣ Шарифро шунида аз мадрасача Қорӣ Усмон ва Ашрафҷон давида баромаданд.

– Ҳеч гап не, – гуфт Қорӣ Шариф, – Ака Махсум бо ман як ҳазл карда монданд. Кай, марҳамат!

Ҳама ба мадраса, ба хучраи Қорӣ Шариф, ки дараш кушода ва даруни хучра аз нури лампаи овозаи даҳум равшан буд, даромаданд. Ака Махсум ба боло баромада истода пурсид:

– Қорӣ Шариф, ин хучраи ту ё аз они каси дигар?

– Чашматонро шира гирифтааст магар? – гуфт Қорӣ Шариф дастурхонро паҳн карда истода, – хучраи ман набуда, аз они кӣ мешуд?

– Аз они ягон одами озода ва хуштабъ барин шудааст. Китобҳо дар ҷояш, ҷойнику пиёлаҳо аз чирк тоза шудаанд, гарду чанги рӯи ин гилеми кӯҳна камтар нест шуда, гулҳояш аён гаштааст ва... шишаи лампа, худи лампа хеле равшан ва банур гаштааст... Не, ба ин хучра ягон каси дигар кӯчида омадагӣ барин.

Қорӣ Усмон хандид:

– Шумо, Ака Махсум, хуб одами муоинакор-куя! – гуфт вай. – Дар як дам ин дигаргуниҳоро ҷӣ тавр дидед?

– Ҳамин тавр шудан даркор! – гуфт Ака Махсум. Гуётон кай, дар ҳамин нишастамон ҷӣ дигаргунӣ ҳаст?

Ҷураҳо ба ҳамдигар нигоҳ карда гирифтанд.

– Ҷӣ дигаргунӣ мешуд? – гуфт Мирзо Иброҳим. Шумо Ака Махсуми ҳар вақт меомадагӣ ва ҳамеша ягон навигарии аҷоибро оварда, моро ҳайрон мекардагӣ, ин кас ҳам бародарамон Қорӣ Усмон, ки ҳамеша дар сӯҳбати мо ҳастанд, ин кас Ашрафҷон, ин кас Қорӣ Шариф ва ман...

– Не, шумоҳо муоинакор не! – гуфт ба таври қатъӣ Ака Махсум. – Агар муоинакор мешудед, дарҳол дарк мекардед, ки имшаб ман на ба монанди ҳарвақта аз таги дар ва ё ки пойғаҳи хучра нишаста гапамро гуфта рафта мехоҳам, балки ба ихтиёри худам садришини шуда аз пешғаҳ гузаштам.

– Ба сухани Ака Махсум ханӯз касе лому мим нагуфта буд,

ки дари хучра кушода шуду аз берун Ҳайдаркул даромада омад ва дар он чо одами бегонаро дида якбора худро гум кард ва хост, ки гашта барояд, лекин дер шуда буд: Ака Махсуми тезчашм аллакай ўро дида ва аз сар то ба кадамаш санчида буд. Ҳаминро ҳам бояд қайд кунем, ки Ҳайдаркул ҳоло чунон симои худро тағйир дода, чунон ба дигар афт даромада буд, ки хатто Ака Махсум барин шахси муоинакор ўро нашинохт. Иттифоқан Ҳайдаркул ҳам, ки дар дақиқаи аввал Ака Махсумро дида нашинохта буд, худро ба девонағй зад ва як-ду ҳаракати бечо нишон дода, дар пойгаҳи хучра истода якбора қоҳ-қоҳ хандид ва бо дасташ Ака Махсумро ишора карда истода гуфт:

– Ўббое, ўббое! Сабзолуи пиёзфуруш ҳам дар ҳамин чоку? Ман баққолҳои рӯи оламо кофта ягон дона пиёз наёфтам. Хайрият, ки омадел, аз ҳар қадами шумо як чувол пиёз!

Аз ин кирдор ва гуфтори Ҳайдаркул шарикҳо ҳам хайрон шуда ба рӯи ӯ нигаристанд. Аммо Ҳайдаркул давида, ба назди ёрон баромаду аз бағалаш дута нон ва се-чор дона бодиринг бароварда ба рӯи дастурхон партофт.

– Ман аз тӯйхона омадам, – гуфт вай ба Қорӣ Шариф нигоҳ карда. – Лекин хурсанд нашудам, одам бисёр, дар таки дараш Эшик Огобошӣ ба ҳар тараф синча карда нишастааст, надаромадаму гашта омадан гирифтам.

Ака Махсум, ки аввал аз ин ҳаракат ва кирдор гаранг шуда монда буд, табассуме карду ба ёрон мурочият намуд:

– Хӯш, гардам, – гуфт вай ба Қорӣ Шариф, – боз ин чӣ нағма? Ман намефаҳмам-ку?

– Ин нағма не, бародар, – гуфт ба чои Қорӣ Шариф Ҳайдаркул. – Ин усул! Аммо усул дар дасти нағорачӣ, нағорачии ин сӯхбат ба гумонам, Қорӣ Усмон, ё ки Қорӣ Шариф, ё ки ҳар ду... Бакабум-бакабум, бакабум-бакабум, лекин мо қишталанг-қишталанг, қишталанг-қишталанг, қишталанг... ҳо-ҳо-ҳо ҳо!...

Бо овози қаҳ-қаҳи баланд Ҳайдаркул хучраи тангро ларзонид. Дар хучра будагон ҳам хандиданд.

– Э намуред, Ҳайдаркул! – гуфт Қорӣ Усмон. Ҳақиқатан аз имтиҳон гузашта метавонистед, лекин ҳозир ҳочат надо-

рад. Ин кас Ака Махсум, одами худӣ ва мо аз ин кас ҳеҷ кори рустӣ надорем, балки ҳамеша, агар дармонем, аз ин кас маслиҳат мепурсем, шумо ҳам асло хавф набаред.

— Ин кас, — ба Ака Махсум муроҷиат карда гуфт Қорӣ Шариф, — Ҳайдарқул, Ҳайдарқули моҳипази қароқӯли, ки моро аз дасти муллобачаҳои Қӯшмадраса халос карда буданд.

— Э қонл ман! — гуфт Ака Махсум ва даст дароз карда бо Ҳайдарқул

мулоқот намуд. — Шумо мана нашинохтед магар? Камина маҷнун шумо ҳастам. Лекин дар ҳақиқат шумо қобилияти аҷоиб доштаед, аввал ин ки зоҳиран худро чунон тағйир додаед, ки ман барин диққаткор шинохта натавонистам, сониян ин девонабозиатон, биайниҳӣ! Хӯш, ин корҳо барои чӣ?

Ҳайдарқул заҳрханда карду аввал нонҳои овардаашро шикаста ба рӯи дастурхон партофт, баъд оҳиста-оҳиста саргузашти худро ба таври мухтасар баён кард ва дар охир гуфт:

— Ана ин бародарони азизам ҳамин машваратро доданд, ки якчанд вақт, то пасанда шудани чанҷол ба ҳавлии Ҳочаи Ёбониҳо ба сар барам. Ман ин маслиҳатро қабул кардам аз ду ҷиҳат: аввалаш ин ки ман бояд ягон ҷои амну амон барои худ ёфта, як чанд вақт ором хоб кунам, дуйум ин ки баъд аз баромаданам рӯирост дар байни мардум кори ба дилам маъқулушударо карда гаштан гирам ва ҳеҷ касро ба ман коре набошад. Дар ин замонаи мо аз девона шуда гаштан бехтар коре нест. Ана бинобар он, ҳамин тавр кардам... Ҳа, воқеан, ман ба қиморбозхона рафта будам, надаромада, поида — поида, ду се одами миршаб ва як одами қушбегӣ ба қатори қиморбозҳо нишаста гардкам зада истодаанд. Ман дарҳол фаҳмидам, ки онҳо бе мақсад наомадаанд ва надаромада, зуд гашта омадам.

— Миршабу қушбегӣ хеле бағайрат шудагӣ, — гуфт Ака Махсум. — Онҳо душманони худашонро дошта гирифта, яку якбора халос шудан мехоҳанд, магар ки ҳамин шабу рӯзҳо мурғи тухмаш қаба кардагӣ барин парпанак мераванд. Имшаб омадани ман ҳам аз ҳамин вачҳ — бо шумо хайрухуш карда рафтани ҳастам. Қарор додам, ки якчанд вақт ба шаҳри Қазон — ба Русия равам. Шаҳри Қазон аз як ҷиҳат

шаҳри мусулмонҳо – шаҳри Тотористон, аз ҷиҳати дигараш шаҳри Рус тобеи Рус аст. Мегӯянд, ки дар Шарқ як вақтҳо шаҳри Бухоро гаҳвораи илму маданият шуда бошад, ҳоло Қазон дар Ғарб, дар Русия ба ҳамаи мусулмонҳо илму маданият паҳн мекунад. Ана бинобар он ба Қазон меравам. Дар он ҷо Белоусов гуфтани як ҷӯра дорам, вай ду сол пеш аз ин дар депои Когон кор мекард, уруси олиҷаноб, хайрхоҳ ва хеле боақл. Ҳозир вай ба депои шаҳри Қазон кӯчид. Меравам, табааи урус мешавам, ҳар чӣ бодо бод! Ба шумо ҳам, Ака Ҳайдаркул маслиҳат меодам, ки домани ҳалқи урусро саҳт қапед ва бо урусҳо ёр шавед, ки халоскоратон ҳамонҳо мешаванд. Ин тосу кӯзаҳои ҳокимони мо ду пул. Як рӯз не – як рӯз урус моро ҳам табааи худаш мекунад. Ана, тамошо мекунад!

Ҳайдаркул чашмонашро калон кушода, ба рӯи Ака Махсум нигоҳ мекард. Вай дар умри худ суханони ба ин монандро нашунида буд. Урус, табааи урус, тосу кӯзаҳои ҳокимони мо ду пул... ин чӣ гуфтани гап? Ин хел суханро ба ғайр аз ҳамин Ака Махсум боз кӣ гуфта метавонад? Вай ҳам Ҳайдаркул барин аз дасти миршабу кушбегӣ гурехта рафта истодааст. Аммо вай ба ҳар ҳол махсум, ба ҳар ҳол каму беш давлате дорад, ёру ошноҳои давлатманд дорад, баъд аз урус ошно дорад, он ҷохоро, Русияро дида, роҳу равиши зиндагии урусро медонад.

– Ман ҳам, – гуфт Ҳайдаркул ба Ака Махсум, – шумо гуфтагӣ барин табааи урусҳо шудани, домани урусҳоро саҳт дошта гирифтани шавам нағз мешуд-ку, лекин илоҷ надорам. Чашми ман кӯр, хату савод надорам, забони урусиро намедонам, ягон бор ҳам бо урус ҳамсӯхбат нашудаам. Ман чӣ тавр карда домани урусҳоро қапам?

– Кай ки хоҳед, рафта бо урусҳои Когон, бо коргарҳо шинос шудан мегиред! – гуфт Ака Махсум. – Дар ин кор ман ба шумо ёрӣ медиҳам.

– Кошки, кошки! – гуфт аз дилу чон Ҳайдаркул.

– Майлаш, – гуфт Ака Махсум ва андаке фикр карда илова намуд: – Шумо ҳар вақт ки озод мегаштагӣ шудед, рост ба Когон равед, ба рӯи вағзол баромада аз ҳар кас пурсед, ки

депо дар кучо, ба шумо нишон медихад, ба депо рафта мебинед, ки одамҳо ба хоку равған ҷӯлида, кор карда истодаанд. Яке ба болон оташароба, дигаре ба зераш, сейумин ба даруни оташхонааш ва ҳоказо... Шумо раведу ба ягонтаи аз онҳо гӯед, ки Умар ё ки Умарҷонро ба ман ёфта дех. Умарҷон ин як мардаки зирабодӣ, устон оҳангари зӯр аст, ки урусӣю тоторию туркию тоҷикиро медонад. Ана ҳамин Умар ба ҳар дарди шумо даво шуда метавонад. Ман худи пагоҳ ӯро дида, дар ҳаққи шумо гап зада мемонам. Албатта, равед. Набошад, хайр, бародарони азиз, ба ман ҷавоб.

Дар хучра будагон ҳама бо як овоз Ака Махсумро аз рафта боздоштанд.

– Модоме ки моро партофта ба Русия рафта мехоҳед, – гуфт Ашрафҷон, – имшаб камтар мешинед, сӯхбат мекунед. Дигар худо медонад, шуморо боз кай мебинем.

Мирзо Иброҳим, ки то ба он дам ҳомӯш нишаста буд, даст бардошту ба Ака Махсум хитобкунон шеърӣ Саъдиро хонд:

*Пеши мо расми шикастан набувад аҳду вафоро,
Аллаҳ-аллаҳ, ту фаромӯш мақун сӯхбати моро!*

Аз ин сӯхбат Ашрафҷон ҳам илҳом гирифта гуфт:

*– Қимати шиқ надонад, қадами сидқ надорад,
Сустаҳде ки таҳаммул накунад бори ҷафоро!*

Ака Махсум, ки бо вучуди ҳама саргардонихояш китобдӯст, китобхон ва шеърфаҳму шоирбоз буд, ба ин ҳамлаи Ашрафҷон ҳомӯш истода натавонисту гуфт:

*– Тири оҳи мо зи гардун бигзарад, ҷоно, ҳамӯи,
Раҳм кун бар ҷони худ, парҳез кун аз тири мо!
Бар дари майхона хоҳӣ гаши чун Ҳофиз муқим,
Чун хароботӣ шуд он ёри тариқатпири мо.*

– Мо таслим, мо таслим! – гуфт Ашрафҷон. – Лекин ҳар чӣ бошад ҳам ин хароботи моро андаке обод кардан, торикистони моро равшан кардан аз тарафи шумо банданавозии бузурге мешуд.

Ака Махсум хурсандона хандиду:

– Майлаш, – гуфт, – сӯҳбат давом мекунад. Кани, аз оши Қорӣ Шариф марҳамат! Хайрият, навакак аз камоли тарсу ваҳм ин косаро ба замин назадед!

– Худи ҳамин корашон қахрамонӣ ҳисоб мешавад! – гуфт Мирзо Иброҳим.

– Чӣ, ман ягон бор тарсончаки нишон дода будам, ки...

– Не, ба ҳар ҳол-дия...

Рафиқон хандиданду ҳама як даҳан-як даҳан аз оши Қорӣ Шариф гирифта буданд, ки коса холи шуд. Дар ин дам дарро тақ-тақ зада Қорӣ Абдулваҳҳоб ном яке аз бошандагони он мадрасача, ки хеле қашшоқ буда, фақат аз китобат рӯз мегузаронид, даромада омад. Дар дасти вай як табақ палави бугаш баромада истодагӣ буд. Инро дида ҳама ҳайрон монданд. Аммо Қорӣ Абдулваҳҳоб ба ҳама салом доду табакро ба миёни дастурхон гузошт ва ҳамаро ба хӯрдан муроҷат кард. Чӯраҳо аввал ба табақ ҳуҷум накарда, ба рӯи ҳамдигар бо назари суол нигарон монданд. Инро дида Ака Махсум хандид:

– Ҳа, шербачаҳо, – гуфт вай, – чаро даст нигоҳ дошта мондед?

– Сабабашро ман медонам, – гуфт Қорӣ Абдулваҳҳоб. – Агар каси бадавлат чизе гирифта меовард, ҳай-ҳай чӣ тавр нағз гуфта мехӯрданд, ҳоло ки одами қашшоқ ош овардааст, ҳама ҳайрон мешаванд, ки аз кучо ёфта бошад! Бемалол хӯрдан гиред, имрӯз аз Афзали пул рӯид, пеш аз ҳама қарзхоро дода, баъд асбоби оши палавро харида овардам, гуфтам ки ҳамеша ман мехмони чӯраҳо мешавам, биё, як шаб оши ногуфт кунам. Ана, ба хушбахтии ман Ака Махсум ҳам буданд.

Пас аз ин дӯстон ба завқ шавқ ошро хӯрданду дастурхонро ғундоштанд. Ҳайдаркул, ки дар берун самовор монда буд, зуд чойники чои кабудро дам карда овард ва дар сари чойхӯрӣ боз чак-чак давом кард. Ака Махсум ба пурсишҳои Ашрафҷон ва Ҳайдаркул ҷавобан гуфт, ки русҳо, хусусан одамони бечора ва коргари рус ба халқи Бухоро ва мусулмонҳо ҳеч гоҳ бо назари бад ва калонгирона нигоҳ намекунанд. Агар аз онҳо дӯсте дошта бошӣ, бовар кун, ки

дӯсти ҳақиқӣ ва дӯсти ҷонӣ дорӣ! Вай ҳеҷ гоҳ ба ту хиёнат намекунад ва то аз дасташ меояд, ёрмандӣ мекунад. Русҳо омада халқи Бухороро аз бисёр бадбахтиҳо — аз гуломӣ, аз чаҳолат, аз касалиҳо ва муромурию вабо халос кардан мехостанд, лекин амиру муллоҳо намегузэранд, ки онҳо ба халқ дасти ёрӣ дароз кунанд.

— Агар оклошию Бухороро мегирифт, чӣ мешуд? — пурсид Ашрафҷон.

— Рӯзамон аз ин беҳтар мешуд, — гуфт Ака Махсум. — Ба ҳар ҳол ҳокими рус ин қадар ҷохил не. Гунчишка кӣ кунад, қассоб! — гуфтагӣ барин, ҳокими рус аз як тараф саҳтгирӣ кунад ҳам, аз тарафи дигар каму беш озодӣ ва равшанӣ меорад. Ана, мо ҳам мисли самарқандиҳо, тошқандиҳо мешудем, чашмамон кушодатар мешуд...

— Дини ислом чӣ мешуд? — пурсид Қорӣ Усмон.

— Дини ислом мондан мегирифт, — ҷавоб дод Ака Махсум. — Ана, Тотористон солҳо боз дар дасти урус, исломаш барҳам нахӯрдааст-ку! Ё ки Туркистону Самарқандро гиред, мусулмонобод-ку!

— Мусулмонобод, — гуфт Қорӣ Усмон, — лекин калисои урус ҳам кор мекунад...

— Хайр кор кунад, кардан гирад! — гуфт Ҳайдарқул ба сӯхбат ҳамроҳ шуда.

— Рӯҳи кас мекоҳад! — гуфта монд Қорӣ Усмон.

— Аз ин чизҳо рӯҳро нақохонед, — гуфт ба ҳама хитоб карда Ака Махсум. — Дар Бухорои шарифи мусулмонободи мо корҳое мешавад, ки рӯҳи кас ҳақиқатан мекоҳад, малул ва пажмурда мегардад. Ҳар кас ки ба калонҳо, ба қозию ҳокиму кушбегӣ лагандбардорӣ кунад, ҳар кас ки кирдори ношоями онҳоро мадҳу сано гӯяд, ҳар кас ки вичдони худро ба бевичдонҳо фурӯшад баобрӯӣ мешавад. Аммо ҳар кас ки ҳақиқатро ҷӯяд, ҳар касе ки аз рӯи вичдон ва номус рафтор кунад, ҳар касе ки ба ноҳақӣ тан надиҳад, дар ин мулк зиндагӣ карда наметавонад, бояд саргурез шавад, ҷилои ватан ихтиёр кунад.

— Рост меғӯед, Ака Махсум, — гуфт Қорӣ Абдулваҳҳоб, — ин ҳамин тавр аст. Лекин ба гумони ман қоидаи дунёст ин.

Агар диққат кунед, дар даври Афлотун ҳам ҳамин ҳол будааст, дар даври Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, дар асри Низомии Ганҷавӣ, дар замони Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ, дар асри Ҷомӣ ва Навоӣ ҳам ҳамин бадбахтиҳо, ҳамин ноҳаққиҳо, ҳамин гапҳо будааст ва ҳамаи он бузургони гузашта аз асри худ, аз ҳамзамонони ноқобили худ нолидаанд. Ин дар замони мо ҳам ҳаст ва ба дараҷаи камолаш расидааст ва дар оянда ҳам хоҳад буд. Ин қонуни зиндагӣ, ин табиати ҳазрати Одам аст, ки ба мо мерос мондааст.

– Қонуни зиндагӣ аст, мероси ҳазрати Одам аст, ман намедонам, – гуфт Ака Махсум, – ман ҳамин қадарашро медонам, ки дар ҳеч давр мисли ҳамин даври мо беадолатӣ набудаст. Кас дар ин ҷо хорозор мешавад!

Бар ҳар диёр, ки гапӣ ба чашми мардум хор,

Сабук сафар кун аз он ҷо, бирав ба ҷои дигар!

Бале, рост гуфтед, Ашрафҷон! – гуфт Ака Махсум ва ба суҳанаш давом дод: – Ман ҳам ба ҳамин гуфтаи Саъдии Шерозӣ амал кардан мехоҳам. Ман меравам, лекин ин гӯладинги фосик ҳам дер намеояд, чазояшро мебинад.

– Чӣ тавр? Чӣ тавр? – пурсиданд аҳбоб.

– Ман имрӯз Мухаррами Фарҷо дидам, – гуфт Ака Махсум. – Шумо ин занакӣ мардсифатро мешинохтагетон, дар ҳаммоми Кунҷак, гӯё ҳаммомӣ шуда кор мекунад, лекин касбаш дигар. Ин роҳбар ва фармондеҳи занёбони амир аст. Агар Мухаррами Фарҷ ба ҳазрати амир ариза навишта ва ё рӯ ба рӯ шуда ҳар духтареро, ки таъриф кунад, пагоҳи он рӯз духтар ба ҳарами чаноби олий меравад. Зеро ки Мухаррами Фарҷ чун ҳаммомӣ духтарро саропо мебинад ва баҳои ҳақиқиро медиҳад. Ошноии ман бо вай дар сари чанҷоли ману миршаб шуд. Маълум гардид, ки вай ҳам миршабро чандон дӯст намедоштааст, корномаҳои маро бо миршаб шунида боре ба ҳавлӣ омад ва ҳикоятро аз забони худам шунида хуб хандид. Имрӯз маро дар кӯча дида, ба як каноре бурду гуфт, ки духтари Абдурахмонбеки миршабро ба рӯихат гирифтааст ва Бахшанда ном занёби амир ҳам ўро дида маъқул ёфтааст ва ба рӯихат даровардааст. Лекин ман ба Мухаррами Фарҷ гуфтам, ки ҳоло сабр карда истад, ки Абдурахмони миршаб

духтарашро фотиҳа кардагӣ, беҳтар мешавад, ки дар қарибии тӯи никоҳ ба амир хабар равад ва дар айни хурсандиаш гӯладинг ба яъсу ноумедӣ афтад.

– Ӯҳ, шумо, нобобе!.. – гуфт Қорӣ Шариф ба Ака Махсум.
– Ҳайдаркул интиқом ситониданро аз шумо омӯзад.

– Ҳамин тавр, Ҳайдаркул! – гуфт Ака Махсум. – Вақте ки дар таги соботи Ҳоҷаи Ӯбониҳо сар ба зонуи тафаккур гузошта мешинед, ана ҳамин тавр қасосгирихоро фикр кунед. Дуруст аст, ки ин қасосгириро ман фикр накардаам, ин худ аз худ рост омада монд, лекин ба шумо дарси ибрат шуда метавонад. Хайр, худо ёри ҳамаатон бод, агар зиндагӣ бошад, боз ба ҳамдигар мерасем.

Аҳбоб ҳама аз ҷо бархостанду Ака Махсумро ҷун ҷону ҷигари худ дар бар кашиди бӯсиданд, бо вай хайрухуш карданд. Хусусан Ҳайдаркул маъюсона бо вай хайрухуш карда гуфт:

– Э, кош нияти интиқомгирӣ домангирам намешуд, набошад паи шуморо медоштам ва аз шумо ҷудо намешудам, Ака Махсум.

Ҷӯраҳо Ака Махсумро қариб то ба растан Бозори Нав гусел карданд. Агар Ака Махсум онҳоро ба зӯрӣ барнамегардонид, онҳо хоста буданд, то ба худи ҳавлии ӯ мушоиат кунанд. Вале ба ҳар ҳол аз қарибии растан Бозори Нав баргаштанду дар сари ҳавзи Арбоб, ба деворчаи тарафи кӯчаи он тақякунон истода монданд. Онҳо Ҳайдаркулро диданд, ки аз қафои Ака Махсум соя гирифта равон шуд. Вай мехост, ки пири худро то ба ҷои амну осоиштагӣ гусел кунад.

7

Ҳавлии Оймуллои Танбӯр дар гузари Мирдӯстим, ҷанд қадам дуртар аз худи ҳавзи Мирдӯстим буд. Ҳавлии беруни он иборат аз шабғаҳи васеъ ва болохонаи ҳафтболори дубаҳра буда, дар поёни он соботи салқину васеъ ҳамеша озода, рӯфта ва об пошида шудагӣ буд. Дар миёнаи ин собот суфаи хиштфарши васеъ буд, ки ба болои он шавҳари Ой-

мулло — Тохирчони заргар, асбобҳои заргарию худро паҳн карда гузошта, аз пагоҳ то бегоҳ кор мекард. Барои он ки ба зану духтарҳои ба ҳавлии дарун омада мерафтагӣ нобоб нашавад, аз худ роҳрави ҳавлии дарун то ба қарибии дарвозаи берун як деворчаи пасти бӯрӣ сохта буданд ва Тохирчон одами аз дарвоза даромадагиро як мидуд дигар ба паси бӯрӣ мегузафт.

Ҳавлии дарун, чӣ тавре ки мегуфтанд, ҳавличаи куттӣ барин, тарҳаш зебо ва барои зиндагии оилаи онҳо хеле мувофиқ ва басанда буд. Дар болои суфа хонаи калони нӯхболор буд, ки он ҷо ҳам хонаи меҳмонпазирӣ ва ҳам хонаи истиқоматии зану шӯ ба шумор мерафт. Хонаи ҳафтболори поёни суфа мактабхона, ё ки ба забони имрӯза ғӯем, синф буд. Дар поёни суфа ташнав, гулзорчаи хурде ва толор буд. Дар пешғаи ҳавлӣ ошхона, хезумхона ва ғайра, дар зери суфа таххоначае буд, ки паттӣ-саттӣ, асбоби рӯзгор гузошта мешуд.

Оймуллои Танбӯр фарзанд-надошт, лекин зану шавҳар ба тақдиршон тан дода буданд ва азбаски Тохирчони заргар зани худро дӯст медошт, ҳеҷ гоҳ дар ин боб сухане намегуфт. Баръакс кӯшиш мекард, ки ин ҳолатро ба ёди занаш нарасонад ва бо ҳар чӣ коре ки ба таъби ӯ мувофиқ бошад, ӯро андармон кунад. Оймуллои ва мактабдорӣ ӯ низ маҳз аз барои ҳамин буд; андармон шавад ва бефарзандии худро хис накунад.

Дар фасли гузафта мо шаммае аз хулқу хӯй ва фазилати ин зани доно гуфта будем, аммо ҳоло боз дил меҷӯяд, ки васфи ӯро кунад. Дар ҳақиқат дар бораи одами нек ва бофазилат, хусусан дар бораи зани накӯ ва доно ҳар андоза ғӯед ҳам, кам аст. Хусну ҷамоли одам чун офтоб медурахшад ҳамон даме ки аз вай осори хулқи накӯ ва фазилат зоҳир гардад. Он шахс ба назари ҳама чун парӣ зебо менамояд, ки ҳар сухан, ҳар кирдор ва ҳар рафтори ӯ ба худаш муносиб, ба худаш зебанда ва дилрабо мебарояд. Бедарак нест, ки Тохирчон мафтун ва шефтаи ин нодираи даврон гашта, хусну ҷамол, хулқу хӯй ва рафтори ӯро мувофиқи таъби нозуксанҷ, таъби мудаққик, ва латифи худ донистааст. Заргарҳои ҳақиқӣ, ки ба

дараҷаи эҷозкорӣ мерасанд, дар ҳақиқат расоми заринқалам, шоири нозукадо ва ҳунарманди ҷонофарин мебошанд. Онҳо бо шавқӣ илҳоми худ зеботарин асбобҳои оламро месозанд, ки чашмхоро хира ва ақлхоро ҳайрон мекунад. Онҳо нозуктарин, латифтарин хат ва сояҳоро дида метавонанд ва бо таъби баланди худ рангхоро ба ҳамдигар чунон месомеҳонанд ва шинам мекунанд, сангхоро чунон мечинанд ва симхоро чунон шакл медиханд, ки аз ин ҳунари дасти онҳо одам мот мешавад. Дар онҳо таъби расоми моҳир, нозукадоии шоири забардаст ва маҳорати заргарӣ ба ҳам омехтааст. Зане, ки Тоҳирҷон барин заргари моҳир ва ҳунарманду хуштабъро мафтунӣ худ карда бошад, дигар ҷои ғап намемонад. Фақат ҳамин қадар илова мекунем, ки номи ҳақиқии Оймуллои Танбӯр Каримабону буд ва ӯ ҳам дар ақл ва ҳам дар ҳусн ҳақиқатан нодираи даврон ба шумор мерафт.

Дар мактаби ӯ даҳ-дувоздаҳ нафар духтарони давлатмандон, тӯра ва бойҳои гирду атроф мехонданду бас, фақат Шамсия ном духтари Абдурахмонбеки миршаб аз дуртар меомад ва ӯ аз ҷиҳати синну сол аз ҳамаи духтарон калонсолтар буда, аз ҷиҳати хониш ва дониш низ пешқадам ва халифа буд. Дар вақтҳои набудани Оймулло ба ҷои вай менишаст ва ба духтарон сабақ меод. Ҳоло як даҳ рӯз ин тараф бештар вақти ӯро Фирӯза мегирифт ва Шамсия ба ин духтараки бадбахт унс гирифта, меҳр монда буд.

Даҳ рӯз пеш аз ин Оймуллои Танбӯр ба ҷои худ нишаста, ба Шамсия аз Бедил сабақ меомӯхт. Шамсия аз ғазалиёти Бедил ҳамин ғазалро, ки бо радифи «Нозам» навишта шуда буд, мехонд:

*Қиёмат кард гул, дар тираҳан болиданат нозам!
Ҷаҳон шуд субҳи маҳшар, зери лаб хандиданат нозам.
Тағофул дар либоси бениқобӣ – ихтироъ аст ин,
Ҷаҳонеро ба шӯр овардану нашиниданат нозам.
Қиём ман, то бинозам бар худ аз андешаи нозат?
Ба худ нозиданат нозам, ба худ нозиданат нозам!*

Шеърӣ сеҳрангези Бедил ҳатто ҳуди Оймуллоро ба шӯр андохт ва ӯ тоқат карда натавонисту мисраи охирини ғазалро

боз такрор хонд.

– Бай, бай! – гуфт вай ба рӯи Шамсия нигоҳ карда. – Ин шеър не, ин суруд, ин мусикӣ, ин мақоми нозофарин аст!

Дар худи ҳамин дам ба ҳавлӣ ду кас даромада омаданд аз дари поён Фирӯза ва хоҳари зани машкоб намоён шуданд. Онхоро дида Оймулло, ки аз таъсири шеъри Бедил ба шавқ омада буд, хайрону нигарон монд ва сухане аз даҳонаш наба-ромад. Аз ин вазъият духтарҳо, ки баланд-баланд сабақи худро такрор мекарданд, низ хомӯш шуданд ва Фирӯза аз хичолат чашм ба замин дӯхта, рост истода монд. Ниҳоят худи Оймулло ба хомӯшӣ халал дода, мақтаъи газали Бедилро мувофиқи вазъи он дам бо овози баланд хонд:

Тағофул сад ниғаҳ мепурсад аҳволи мани Бедил.

Мижа накшода сӯи хоксорон диданат нозам!

Инро шунида занаки писташикан чуръат пайдо карду:

– Ассалом! – гуфт.

Ба вай пайравӣ карда Фирӯза низ:

– Ассалом! – гуфту давида рафта худро ба пои Оймулло партофтани шуд, лекин Оймулло ба ин кор фурсат надода, бо дастонаш ўро бардошта гирифт ва аз рухсорааш бӯсид. Фирӯза дастони Оймулло бӯсида, гирифтани хурӯшон худро ба оғӯши вай партофт. Оймулло ҳам, ки хеле ҳассос буд, ба чашмонаш об гирифта, боз ҳам аз Бедил ин рубоиро аз ёд хонд:

Дар дил зи раҳи дида хиромида биё!

Бар дида бисоти нури дил чида биё!

Аз вазъи такаллуфи иборат хичилам,

Ку дида, чӣ дил, ту эй дилу дида биё!

ва гуфт:

– Ҳа, ба ту чӣ шуд, Фирӯзачон? Чаро ин қалар гоиб шуда рафтӣ? Дилам аз ту бисёр дар ташвиш буд, худи ҳамин рӯз аз барои хабар гирифтани худам ба ҳавлии шумо суроғу пай карда рафтани будам, хайрият, ки омадӣ!

Дар ин байн хоҳари зани машкоб ба лаби пойгаҳ нишасту омин гуфт ва баъд мурдани модаркалони Фирӯза – Дилором-кампиirro хабар дод ва ба ёди вай ба зӯр ҳам бошад, андак оби дида карда монд.

Хабари вафоти Дилором-кампирро шунида Оймулло хайрон ва гаранг шуда монд. Охир, Дилором-хола барин зани мӯҳтарам ва ба ҳама маълуму машҳур мемираду вай беҳабар мемонад? Ин худаи чӣ гап?!

– Ууу, гардам Оймуллоҷон! – гуфта ҳасрат кард занак. – Ҳамаи ин аз бекасию бенавой мешавад. Раҳматӣ ба ғайр аз хамин сағраи сиёҳсар касу кӯе надошт. Язнаи ман – Аҳмадҷони машқоб нигоҳубин карда мегаштанд, гӯру ҷубашонро ҳам худӣ ҳамон кас бо ҳамроҳии оқсақол карданд ва ана ману апему якто-дуто ҳамсоҷо чамъ шуда фотиҳа хондем...

– Илоҳӣ омин, – гуфта Оймулло ба фотиҳа даст бардошт, ба вай тақлид карда ҳама духтаракон даст бардоштанд. Оймулло пичир-пичиркунон ояте аз Куръон хонду баъд: – Бираҳматика ё арҳам-арроҳимин! – гӯён дасташро ба рӯи ҷард кард. Ҳама дар он ҷо будагон ба ғайр аз Фирӯза, ки ҳанӯз ҳам гирикунон аз зонуи устодаш сар набардошта буд, омин гуфта, даст ба рӯ бурданд. Баъд занак омадагӣ аз Оймулло хоҳиш намуд, ки як дақиқа бо вай сӯҳбати алоҳида кунад. Пас аз ин Оймулло Шамсияро ба ҷои худ шинонда, Фирӯзаро бо худ гирифта ба хонаи болои суфа меҳмонро даъват кард. Ба назди онҳо дастурхон гирифта, ҷой дам карда овард. Меҳмон саргузашти пурдарду алами Фирӯзаро, ҳар чӣ медонист нақл карда доду дар охир чунин гуфт:

– Язнем дар банди миршаби беинсоф гирифтӣ бошад ҳам, сир намедихад. Ба мо бо як нафар хизматгори бой, ки ӯ ҳам ҳаёс шуда будааст, хабар расонид, ки Фирӯзаро ба ҳавлии шумо оварда монем, вай дигар ҷои мерафтагӣ надорад.

– Фирӯза ба миршаб чӣ лозим будааст? – пурсид Оймулло.

– Худо медонад, ман аз ин гапҳо ҳеҷ хабар надорам. Инро ба шумо худӣ язнем гуфта медиханд.

– Хайр, майлаш, – гуфт Оймулло. – Нағз кардед, ки Фирӯзаро ба ин ҷо овардед, акнун ту ғам нахӯр, духтарам, ҳавлии ман ҳавлии ту, дар ин ҷо дугонаҳои бисёре дорӣ, бо онҳо бозию шӯхикунон сабақатро такрор карда мегардӣ. Насиб бошад, тӯро худаи барин мулло ва босавод мекунам. Ле-

кин сирру асрори худро ба духтарҳо нагӯй, модаркалонам қазо карданд, акнун якка худам дар ҳавлиамон истода наме-тавонам, барои ҳамин ба ин ҷо омадам гӯй.

Пас аз ин сӯҳбат хоҳари зани машқоб хотирчамъ шуда Оймуллоро дуоқунон баромада рафт ва ин даҳ рӯз аз ин муқаддам буд.

Дар муддати ин даҳ рӯз Фирӯза ғаму гусса ва аламҳои худро хеле фаромӯш карда, андаке ба рангаш даромада ва лабаш ба ханда мерафтагӣ шуда монда буд. Меҳру илтифоти модаронаи Оймулло, дӯстдориҳои Тоҳирҷон ва муҳаббати Шамсия рӯҳи ӯро боло карда буданд. Хусусан дар байни ҳар ду-се рӯз омада истодани Асо ва лутфу марҳамати вай духтари бекасро хеле тасалли мебахшид.

Шамсия, ки духтари кадрас, бамаънӣ ва раҳмдил буд, аз аввал ба Фирӯза меҳр монда, ҳамеша ӯро навозиш мекард ва ба сабақтайёркунии ӯ бисёртар ёрӣ мерасонид. Фирӯза Чаҳоркитобро қариб тамоми мекарду Куръонро қариб ним карда буд. Куръонхониро чандон дӯст намедошт, фурсат мепоид, ки кай нонхӯрак мешаваду баъд аз нонхӯрак вай Чоркитоб мехонад. Ҳавасаш меомад ба онҳое, ки Хоҷаҳофиз, Бедил ва Навоӣ мехонданд. Дар мактаби онҳо фузулихонҳо, маслакхонҳо¹ ва хат машқ мекардагӣҳо низ буданд. Умеди Фирӯза он буд, ки хатнависиро ҳам ёд гирад.

Он рӯз Оймуллоро ба тӯй хабар карда гирифта бурданд ва Шамсия ба ҷои вай менишаст. Одатан духтарҳо аз Шамсия чандон ибто мекарданд ва аз нармдилию хушфезлии ӯ нагз истифода бурда, то омадани Оймулло ҳамаи бозихояшонро карда мегирифтанд. Он рӯз ҳам, ки Оймулло рафта буд, духтарҳо ба бозию шӯҳӣ ва чақ-чақ овора шуданд. Ба онҳо нақуну нақов гуфтан, онҳоро ба хондан даъват кардан ба ҷони Шамсия расид магар, худаш ба як канор нишасту ба мутолиа машғул шуд.

Ҳоло ду рӯз шуд, ки як кас, маҳбубтарин як каси вай ин китобчаро ба вай доду гуфт, ки хонда баромада фикри ху-

¹ Маслакмустикам ном китобе буд, ки дар бораи зарурати диния ва ғайра таълимотҳои динӣ бо шеър навишта шуда буд.

дашро гӯяд. Ин китоби Лайлию Мачнун Шохин буд. Шамсия онро бо дастони ларзон аз дасти маҳбуби худ гирифт ваъда дод, ки албатта, мехонад ва фикрашро мегӯяд. Лекин он дам фурсат нашуд, ки аз вай дар бораи Шохин чизе пурсад. Вай ин номро, номи ин шоири ширинкаломро пештар аз ҳеч кас напунида буд, ҳатто Оймуллои ҳамадони вай дар бораи Шохин ба вай чизе нагуфтааст. Назар ба гуфтаи маҳбуби вай – Ашрафҷон ин Шохини осмони назм ҳоло дар ҳаёт аст, дар ҳамин шаҳр, дар ҳамин Бухоро зиндагӣ мекунад... Шохин! Чӣ тавр таҳаллуси хуб ёфта аст: Шохини баландпарвоз, Шохини озодсайр, Шохини тезбин... Афсӯс ки дар ин китоби дастнавис дар бораи худи шоир чизе гуфта нашудааст. Магар ин ки кас аз гуфтаҳои худи шоир, аз тамсилу аз рамзу аз кинояҳои ба ҳолаш пай барад. Аммо чӣ тавр нағз, чӣ тавр пурсӯзу гудоз навишта шудааст ин китоб! Дар бораи Лайлию Мачнун вай ҳикоятҳо шунида буд, тахминан медонист, ки Лайлию Мачнун пайгамбарони ишқу муҳаббат буда, дар Шарки кӯҳан дар байни мардум афсона гаштаанд ва мардум ҳамеша камоли ишқу ошиқиро ба Лайлию Мачнун нисбат медиҳанд.. Ишқи вай, ишқи ноқоми вай ҳам мабодо афсона нашавад! Не, вай кучою Лайли соҳибҷамол кучо! Баъд Ашрафҷони вайро ба Мачнун нисбат додан нашоёд! Ашрафҷон ба ҳеч кас монанд не, Ашрафҷон яккаю яғона, дилбари хоса аст! Ҳикояти Лайлию Мачнун ғамангез аст, дилрешкунанда ва маъюскунанда аст. Ин ҳикоятро шунида, вай чанд рӯз ғамгим шуда буд... Аммо, наҳод ки ҳикояти ишқи вай ҳам дар охир ба ҳикояти Лайлию Мачнун монанд мешавад?!

Ҳикояти Лайлию Мачнунро шунидан дигару онро хондан, хусусан дар назми дилкаши Шохин хондан, дигар будааст. Ин тавр дostonро вай аввалин бор мехонад. Он касе ки умуман шеърро дӯст медорад, он касе ки дилу қонашро ба шеър додааст, аввалин бор чунин дostonи ишқу муҳаббати беҳамторо дар шеъри Шохин хонда, агар девона нашавад, баҳайр аст!

Вай дишаб, бо баҳонаи сарам дард мекунад, ба болохонаи худаш баромада китобро ба хондан сар карда буд, лекин

падару модараш имкон надоданд, ки вай бароҳат хобида, аз сатрҳои чонбахши ин китоб дунё-дунё лаззат гирад. Ҳарду омаданду сабаби дардашро пурсиданд, аз дасташ китобро гирифта, хонданашро манъ карданд; ҳамин китоб туро дарди сар кардагист, гуфтанд... Хайрият ки худашон хату саводи дуруст надоранд ва хонда наметавонанд, набошад, албатта, мепурсиданд ки ин китоб аз кучо ба дасти вай афтодааст, соҳибаш кӣ. Аммо имрӯз, гӯё ки андак имконияти хондан ҳаст, Оймулло рафтанду дигар ба ӯ касе кор надорад. Аммо аз набудани Оймулло фоида бурдан хуб не, ба ҳар ҳол, дигар илоҷ надорад... Бо ин духтарҳои шаттоҳ калло-балло карда шиштан ҳам фоида надорад... Бехтар ки вай китобро зудтар хонда шавад, баъд бо Ашрафҷон вохӯрда, фикри худаашро гӯяд, шояд ба таҳсини маҳбубаш сазовор мегардад! Он гоҳ, албатта, дар бораи Шохин мепурсад... Ашрафҷон бояд донад!..

Аммо духтарҳо Фирӯзаро миёнагир карда буданд:

– Шумо чӣ доред, ки ин қадар эрка шудед? – мепурсид аз Фирӯза як бойдухтар. – Падаратон кучоро мепурсанд?

– Аз болои чӣ ин қадар эркагӣ?

– Ману шумо тамом аз назари Оймулло афтода мондем, дугона, ба ин сагираи бекас ин қадар чикӣ – чикӣ барои чӣ?!

– Ин кас ҳусну чамол доранд!

– Ҳусну чамолшон ба мо чӣ! Ана бало!..

Ба ҳамаи ин суханони нешдор Фирӯза ҷавобе надода, ба рӯи китоб чашм дӯхта буд. Ин ҳаракати ӯ бойдухтаронро боз ҳам оташинтар кард.

– Чиба гап намезанӣ? – гуфта яке аз онҳо ӯро бо нӯги дасташ тела дод. Барои Фирӯза ин аз ҳад зиёд буд. Вай сар боло карду ба чашмони ҳамон духтарак нигоҳ карда истода гуфт:

– Боиси бемаҳал мурдани тӯтаҷонам ва бадбахтии ман ана ҳамин тавр захр задани оими Ғафабанд шуда буд, акнун шумо ҳам мехоҳед, ки ба ман чун мор неш зада кушед?

– Тӯтаҷонаш бемаҳал мурда будааст! – хандид духтари дигаре. – Чӣ, дусадба дарояд буд?!

– Сесадба дарояд буд! – гуфт ба таври қатъӣ Фирӯза.

— Ху чашмонат шорида афтанд! — гуфт як бойдухтари шаттоҳ, ки номаш Салима буду аз Фирӯза бисёр месӯхт.

— Чашмони олуси худат шорида афтанд! — Фирӯза ҳам паст наомад.

— Падарлаънати сағираи ятимчаи сархӯр, чиҳо мегӯӣ!? — гуфта Салимаи бойдухтар даст бардошта буд, ки Фирӯза давида аз ҷо бархост. Духтарҳо аксарият тарафи Фирӯзаро гирифта, бо Салима ва дугонаҳои ӯ гавгоро бардоштанд ва нагузоштанд, ки онҳо ба Фирӯза ангуште расонанд. Шамсия, ки аз гавгои духтарон ба ҳуш омада буд, давида ба миён даромад ва бо қаҳру қазаб Салима ва дигаронро ба ҷои худ шинонид, ҳатто ҷӯбро ба даст гирифтӣ гуфт, ки агар боз ҳамин тавр гавго шавад, ҳамаро аз як сар ҷӯбкорӣ мекунад ва худаш ба ҷои Оймулло ништа, ба навбат духтарҳоро ягон-ягон ҷегзадан гирифт.

— Сабақатро намедонӣ, аз Ҳафтяк болотар намеравию боз магал мебардорӣ, шаттоҳ! — гуфт вай ба Салимаи бойдухтари бадфеъл. — Ҳоло Оймулло биёянд, туро гуфта, хобонда хуб назанонам — Шамсия набошам!

Духтарак камтар гиристу дар охир қавл дод, ки ором ништа сабақатро такрор мекунад ва дигар ба Фирӯза кордор намешавад.

— Илоҳӣ рӯзи ин духтар ба сари ҳеҷ кадоме аз мо нарасад! — гуфт Шамсия овозашро паст карда, ки Фирӯза нашунавад. — На падар, на модар, на ягон хешу ақрабо! Фақат як модаркалони пиракӣ дошт, ки вай ҳам мурдааст. Оймуллои раҳмдилӣ мо ӯро ба ҳавлии худашон оварда, ба худашон духтар хонда, тарбия карда истодаанд. Наход ки ба ҳамин рӯзи вай ҳам ҳасад мебаред? Айб аст!

Салима аз карда пушаймон шудагӣ барин, гардан лав карда ба ҷои худаш рафт, лекин дар дилаш ҳам ба Фирӯза ва ҳам ба Шамсия кинаи баде гирифт.

Дар вақти нонхӯрак Шамсия ба хонашон намерафт, ҳамеша дар мактабхона ништа, ҳамроҳи Оймулло ягон чиз меҳӯрд ва аз сӯхбати ширини ӯ файзёб мегардид. Ҳамин сӯхбатҳо, шеърхониҳо, замзама ва танбӯрнавозиҳо оҳиста-оҳиста дар ӯ низ ба шеър мусиқӣ ҳавас ва муҳаббат пайдо

карда буданд. Вай чунон муштоқи китоб буд, ки агар китоби шеъре ва ё қиссае ба дасташ афтад, ҳеч сар набардошта, соатҳои дароз хонда менишаст. Имрӯз ҳам, пас аз ба духтаракон рухсати нонхӯрак додан ба Фирӯза гуфт, ки самовор монад, ҳудаш санбӯсаҳои тешабонро¹, ки аз ҳавлиаш оварда буд, ба рӯи дастурхон гузошт ва асбоби хӯроки нимирузиро мухайё сохт. Вақте ки бо ҳам нишаста нахорӣ мекарданд, Шамсия ба Фирӯза гуфт:

— Аз сарзаниш ва гавғои духтарҳои бемаънӣ хафа нашав, хоҳаракам, андак калонтар шавӣ китобхону шеърфаҳм шавӣ, баъд ба дастат китоби Саъдии Шерозӣ мерасад. Номии китоб «Гулистон» ва ҳудаш ҳақиқатан гулистон аст. Ана дар ҳамон китоб шайх Саъдӣ мегӯяд:

Гар хирадманд (яъне одами доно — ту барин) аз авбош (яъне одами баттол ва бадфезл — ҳамон Салимаи нодон барин) чафое бинад,

*То дили хеш наёзораду дарҳам (яъне хафа) нашавад,
Санги бадгавҳар агар косаи заррин шиканад,
Қимати санг навафзояду зар кам нашавад!*

Фаҳмидӣ? Ин бадгавҳарҳо бо неши забонашон туро пора-пора кунанд ҳам, боз ту аз онҳо зиёдтарӣ! Асло хафа нашав, ғам нахӯр! Ох, агар зудтар саводатро мебаровардӣ, китобхон мешудӣ, он вақт китоб ба ту ҳудаш панду насихат меод. Меҳохӣ, ман ба ту аз Хоча Ҳофиз як газали бисёр нағз медидагии худамро хонда медиҳам. Ман ҳар вақт ки дилтанг шавам, ҳар вақт ки хафа монам, ҳамин шеърро меҳонаму хеле сабук мешавам.

Шамсия инро гуфту китоби Ҳофизро ба даст гирифт. Аз афти вай намуда меистод, ки ҳудаш шавқи шеър хондан ва шеър гуфтан дорад ва меҳоҳад, ки Фирӯза барин шунавандаи хушёр ва дилхоҳ ӯро шунавад. Вай зуд варақ зада, ҷои хатҷӯб мондашро кушоду ба хондани шеъри Ҳофиз, ки бо байти:

¹ Санбӯсаи тешабой — номии як хел санбӯсаи варақии сегӯшан бомаза, ки дар Бухоро машҳур буд.

«Юсуфи гумгашта боз ояд ба Канъон, ғам махӯр, Кулбаи эҳзон шавад рӯзе гулистон, ғам махӯр» – сар мешуд, маҳорат нишон дод. Дар ҳақиқат ҳам шоири ширинзабони Шероз, ин шеърро гӯё барои тасалли ва осудагии занҳои Шарқ, мазлумагонии ноумед ва бадбахтони ғамдида навиштааст. Вай пайгамбарона, бо қатъият ва самимият хонандаи ҷафодидаи худро насиҳат дода мегӯяд, ки:

*Ин дили ғамдида ҳолаш беҳ шавад, дил бад макун,
В-ин сари шӯрида боз ояд ба сомон, ғам махӯр!
Даври гардун гар ду рӯзе бар муроди мо нагашт,
Доимо яқсон намонад кори даврон, ғам махӯр!*

Шамсия ҳам ҳар мисраъ ва ҳар байти ин ғазалро такрор карда, бо маънидодаш гуфта, дили пур аз алам, вале ҷавон ва пурхарорати Фирӯзаро аз меҳр, аз ишқ ва аз шавқу ҳавас пур кард.

*Ҳар кӣ саргардон ба олам гашту ғамхоре наёфт,
Охируламр ӯ ба ғамхоре расад, ҳон, ғам махӯр!*

- мегуфт таъкид карда Шамсия; – ба ғамхоре расад!
- Шумо барин! – гуфта монд Фирӯза.
- Ӯӯ! – гуфт Шамсия фурӯтанӣ карда. – Ман ғамхорӣ карда чӣ кор кардам? Ана, мисли Оймулломо гӯӣ, мешавад. Оймулломо ҳақиқатан ба ту ғамхор ва меҳрубонанд. Росташиро гӯям, ту дар баъзе маврид аз ман хушбахттар ҳастӣ.
- Ин тавр нагӯед, бикаҷон! – гуфт Фирӯза. – Шумо кию ман кӣ? Ман ба гарди саодати шумо расида наметавонам.
- Не, ту наметавонӣ, – гуфт Шамсия, – ман он қадар хушбахт нестам, ки менамоям. Агар рӯякӣ бинӣ, дар ҳақиқат ман духтари одами калон – духтари Абдурахмонбеки миршаби Бухоро, духтари хурдӣ ва эркаии падару модарам, хӯрдагем дар пешам, нахӯрдагем ба пасам, аз молу давлати дунё камбудие надорам, лекин агар дурусттар фикр кунӣ, ман асира, ман нотавон, ман зочаи фарангӣ! Меомадагем ҳамин ҷо, баъд хона, дигар ба ҳеҷ ҷо рафта наметавонам, бо ҳеҷ кас сӯхбат

– Рафту нохост гуфта монад?

– Ман дар ин бора бо вай гап зада будам, хотирчамъ бош!

Пас аз ҳамин Фирӯза каме таскин ёфту ба рӯи Оймулло бо табассум нигоҳ кард.

– Ана ҳамин тавр! – гуфт Оймулло. – Вақте ки ту табассум мекуӣ, дили ман фараҳ меёбад ва дунё равшан мешавад. Илоҳӣ ҳамеша дар табассум бошӣ ва ба ғаму андӯх дучор нашавӣ, духтарам!

8

Дар он аҳд Вазорати Бухоро дар дасти Остонакулкушбегӣ буда, тақрибан тамоми умури дохилӣ ва хориҷии мамлакатро вай ҳал мекард. Амир Абдулаҳад, ки дар Кармина менишаст, бо айшу ишрати худ овора буда, намедонист, ки дар мамлакат ва беруни он чӣ аҳвол рӯй дода истодааст. Ӯ ба маснади Вазорат Остонакулбекро монда буд, ки вай марди ботадбир ва боақлу ҳуш буд. Остонакул ва атрофиёнаш то метавонистанд чаноби олиро дар фароғат ва осудагӣ нигоҳ дошта, хотири ӯро бо ҳеч як хабари нохуш ранҷур намекарданд. Аммо дар шаҳр гурӯҳи дигаре буд, ки Остонакулро намехост, ӯро шинохт, эронӣ гуфта игво паҳн мекард ва ба андак-мундак «тараққиқарварӣ»-и ӯ муҳолифат мекард. Дар ҳақиқат ҳам Остонакули доно ва сиёсатмадор аз кирдори аҳмаконаи муллоҳои мутаассиб ва нодон безор буд, онҳоро бад медид.

Боргоҳ ва хавлии Остонакулкушбегӣ дар болои арки Бухоро буда, ҳашамат, шукӯҳ ва дабдабаи амириро дошт. Ҳеҷ касе, хоҳ аз дӯстонаш ва хоҳ аз душманонаш, ба назди ӯ бе ибто ва бе мулоҳиза ва ҳатто бе ларзиши тан даромада наметавонист. Вай аксар вақт бо мантиқи бурро ва равшан мухотибашро мулзам карда мемонд. Қозикалон, раиси калон, аълам ва дигарон, ки ӯро чашми дидан надоштанд, ноилоҷ маҷбур буданд, ки ҳар вақт ба саломии вай раванд ва таъзими ӯро ба ҷо оранд.

Абдурахмонбеки миршаб ҳам ба наъл мезаду ҳам ба пошна! Аксар вақт ба назди кушбагӣ рафта тамаллуқ ва чоплюсӣ менамуд, аз муллоҳо, аз қозикалон ва раис шикаоятҳо карда,

кирдори онҳоро хабар меод. Соатҳое ҳам мешуд, ки ба назди қозикалон рафта ва ё ба хавлии раиси калон даромада, аз кушбегӣ шиква мекард. Остонакулқушбегӣ гумон мекард, ки дар шаҳри Бухоро, дар поёни арк яке аз одамони боэътимод ва яке аз махрамҳои дил пур мешудагӣ ӯ ҳамин миршаб аст. Бинобар он гоҳ дар мавриди пеш бурдани сийёсати худ, ба ҳамин марди ҳилагар тақия менамуд. Ба ягон ҷо фитнае ҳезондан, гурӯҳеро бо гурӯҳе ҷанг дорондан лозим бошад, ҳамин ғуладинг ба кор мерафт. Миршаб хизмати ӯро гӯё ки бекаму кост бачо меовард, вале муқобилони ӯро ҳам намеранҷонид.

Остонакул қушбегӣ марди қадбаланд, лоғарандом, кулӯтариш, биникалон буд. Ба сараш саллаи сафед, сипоҳиёна баста шудагӣ, дар танаш бо вучуди гармии ҳаво ду қабат ҷомаи шохӣ ва зарбафт буд. Тез-тез ва баланд-баланд гап мезад, ба мусоҳибааш ҳавобаландона назар афканда, бо нигоҳи ҷашмони калон-калони тезаш гӯё ки парма кардан мехост.

Он рӯз Абдурахмонбеки миршабро худи қушбегӣ ба таври таъҷили ҷеғ зад. Миршаб то мехост, ки ба аспаш савор шуда, ба сӯи арк равад, одами қозикалон низ омада ӯро даъват карда рафт. Абдурахмонбеки миршаб гаранг шуда, аввал ба кучо рафтанаширо надониста монд. Ба асп савор шуда, дар болои зин камтар фикр карду ниҳоят сари аспро ба сӯи арк тофт. Ба ҳар ҳол қушбегӣ ҳокимияти олий дорад!

Вай ҳалшанг-талшанг ба хавлии қушбегӣ расида, дар дахлез сару либосашро ба тартиб оварда, арақи сару рӯяшро пок карда, салом дода, ба меҳмонхона даромад. Қушбегӣ танҳо менишаст.

— Ваалайкум ассалом! — гуфт бовиқорона қушбегӣ ва пурсид: — Камнамо шуда мондед? То худам ҷеғ назанам, намеоед!

— Дар роҳи амният ва осоиши фуқарои ҷаноби олий ҷонсупорӣ карда, супоришоти ҷаноби вазоратпаноҳро бо дилу ҷон барҷо оварда гаптем, — гуфт миршаб. — Аз ҷиҳати он ки ҷанобашонро ба ташвиш мононда, бисёртар омаданро ба худ ҷониз надонистам, маъзур медоранд.

карда наметавонам ва бадтар аз ҳама ин ки маро намедонам, ба кадом як писари амлоқдор фотиҳа кардагӣ ва дар ҳамин қарибӣ бояд ба шавҳар равам. Намедонам, ки домодшаванда чӣ қасе аст? Хонадонаш чӣ тавр аст? Хату савод дорад? Мешавад, ки вай як одами чоҳил, бесавод, бадмаст ва аз худо беҳабар бошад. Ман бояд ба вай итоат кунам, ҳар чӣ гӯяд, ба ҷо биёрам ва ҳар чӣ фармояд, иҷро кунам. Хоҳ бад, хоҳ нағз! Магар ин бахту саодат аст? Магар ин...

Шамсия гапашро ба охир расонда натавониста гиря карда сар дод. Аммо Фирӯза ҳайрон, гаранг ва мабхут шуда монда буд. Ҳайронии вай на аз он буд, ки Шамсия бо вучуди бикаҷон буданаш аз дунё шикоят мекунад, на аз он буд, ки Шамсияро ба шавҳари дилнохоҳаш медиҳанд ва низ на аз он буд, ки Шамсия дар охир гиря карда сар дод. Не, ҳайронии вай аз он буд, ки фақат ана ҳамин ҳоло донист, ки ин духтари малех, зебо, раҳмдил ва хушфеъл, ин духтари шоирамизоч, китобхон ва шеърдон, духтари бераҳмтарин одам, духтари каси хуни одамхӯр, духтари қасе аст, ки Фирӯзаро кофтукоб карда гаштааст, духтари ҳамон Абдурахмонбеки миршаби Бухоро аст, ки ҳоло бечора Аҳмадҷон амаки машкоб, бегуноҳ дар зиндони қину азоби ӯ бандӣ аст ва Асо барин ҷавони ҳақгӯ ва ҳақшинос низ бандӣ буд!.. Ин чӣ ҳодиса, ин чӣ найранг, ин чӣ беадолатӣ?! Падар ба ин дараҷа разил, духтар ба ин дараҷа поквичдон ва ҳалим; падар ба ин дараҷа бераҳм, духтар ба ин дараҷа ғамхор ва раҳмдил?! Бедарак намегӯянд, ки аз хор гул, аз занбӯр асал мерӯяд! Инҳо ҳама майлаш, аммо миршаби бадсиришт мабодо дар ин ҷо будани ӯро аз духтараш фаҳмида нагирад? Чаро Оймулло дар ин бора гап назад? Чаро ин тавр шуд?

Шамсия хуб гиря карду баъд оби чашмонашро пок карда истода ким-чиҳо гуфт, гӯё боз ҳам шеърҳо хонд ва ба Фирӯза хуб дарду ҳасрат кард... Аммо Фирӯза дигар маънои суханҳои ӯро дарк намекард. Вай тамом ба худаш, ба хаёлот ва андешаи худаш машғул буд.

Вай фикр мекард, ки агар ҳозир ҳамаи сирру асрори худро ба Шамсия гӯяд, аз падараш ба вай шикоят кунад, чӣ мешуда бошад? Рафту пас аз он кор боз ҳам ранги бад гирад? Рафту

Шамсия ба Фирӯза рӯяки тасаллӣ дода худаш рафта ба падараш хабари ўро расонад? Агар нагӯяду хомӯш монад, чӣ шавад? Беҳтар аз ҳама дар ин бора бо Оймулло гап зада, маслиҳат пурсидан аст. Бале, Оймуллои пурдон ва баандеша дар ин бора кайҳо фикру мулоҳиза кардагист ва албатта, ба ў маслиҳати дуруст медиҳад...

Пас, Фирӯза табассум карду гуфт:

– Афсурда мабош, агар на сангӣ. Раҳвортар ой, агар на лангӣ!

– Чӣ, чӣ гуфтӣ? – гӯён Шамсия бо ҳайрат ба рӯи Фирӯза нигоҳ кард. – Ту ҳам шоира магар? Ин шеъри олиҷанобро аз қучо омӯхтӣ?

Фирӯза боз ҳам табассум карду гуфт, ки вай ин суҳанро аз модаркалонаш шунида ва ёд гирифтааст.

– Шумо ҳам бисёр ғам нахӯред, бикаҷон! – тасаллӣ дод вай ба Шамсия, – охир, падари шумо одами калон, ҳар чӣ карда метавонанд, аз ҳеч кас наметарсанд ва шуморо дӯст медоранд... Ман намедонистам, ки шумо духтари миршаби калони Бухоро ҳастед... Ман ба шумо беодобиҳо кардам.

– Ин тавр нагӯй, Фирӯзаҷон! Миршаб шудан, ба фикри ман, кори хуб не, ман аз ин хел калонӣ безорам. Лекин ту акнун ин Шамсия духтари миршаби Бухоро гуфта ба ман дигар хел нашав, ман намехоҳам, ки ту ба ман чун ба духтари миршаб нигоҳ кунӣ... не! Маро хоҳар ва дӯсти худат дон, Фирӯзаҷон!

– Илоҳӣ саломат бошед, бикаҷон! – гуфт Фирӯза ва хомӯш монд. Шамсия ҳам хомӯш шуда китобро ба даст гирифт, пас аз дақиқае Лайлию Мачнун чунон ўро ба худ кашида буд, ки ҳама чизро фаромӯш карда, ба он дода шуд. Фирӯза охишта аз ҷо бархост, дастурхонро ғундошта монд ва худаш ҳам ба такрор кардани сабақаш машғул шуд.

Он рӯз, пас аз рафтани ҳамаи духтарҳо Фирӯза дар танҳои ба Оймулло аз кашфиёти имрӯзааш ва аз духтари миршаб накл кард.

– Ҳеч боке нест, – гуфт Оймулло. – Шамсия духтари хуб аст, вай туро дӯст медорад ва ҳеч гоҳ дар бораи ту ба падараш суҳане намегӯяд.

– Рафту нохост гуфта монад?

– Ман дар ин бора бо вай гап зада будам, хотирчамъ бош!

Пас аз ҳамин Фирӯза каме таскин ёфту ба рӯи Оймулло бо табассум нигоҳ кард.

– Ана ҳамин тавр! – гуфт Оймулло. – Вақте ки ту табассум мекуӣ, дили ман фараҳ меёбад ва дунё равшан мешавад. Илоҳӣ ҳамеша дар табассум боӣ ва ба ғаму андӯх дучор нашавӣ, духтарам!

8

Дар он аҳд Вазорати Бухоро дар дасти Остонакулкушбегӣ буда, тақрибан тамоми умури дохилӣ ва хориҷии мамлакатро вай ҳал мекард. Амир Абдулаҳад, ки дар Кармина менишаст, бо айшу ишрати худ овора буда, намедонист, ки дар мамлакат ва беруни он чӣ аҳвол рӯй дода истодааст. Ӯ ба маснади Вазорат Остонакулбекро монда буд, ки вай марди ботақдир ва боақлу ҳуш буд. Остонакул ва атрофиёнаш то метавони-станд ҷаноби олиро дар фароғат ва осудагӣ нигоҳ дошта, хотири ӯро бо ҳеҷ як хабари нохуш ранҷур намекарданд. Аммо дар шаҳр гурӯҳи дигаре буд, ки Остонакулро намехост, ӯро шино, эронӣ гуфта игво паҳн мекард ва ба андак-мундак «таракқипарварӣ»-и ӯ муҳолифат мекард. Дар ҳақиқат ҳам Остонакули доно ва сиёсатмадор аз кирдори аҳмақонаи муллоҳои мутаассиб ва нодон безор буд, онҳоро бад медид.

Боргоҳ ва ҳавлии Остонакулкушбегӣ дар болои арки Бухоро буда, ҳашамат, шукӯҳ ва дабдабаи амириро дошт. Ҳеҷ касе, хоҳ аз дӯстонаш ва хоҳ аз душманонаш, ба назди ӯ бе ибто ва бе мулоҳиза ва ҳатто бе ларзиши тан даромада наме-тавонист. Вай аксар вақт бо мантиқи бурро ва равшан мухотибашро мулзам карда мемонд. Қозикалон, раиси калон, аълам ва дигарон, ки ӯро чашми дидан надоштанд, ноилоҷ маҷбур буданд, ки ҳар вақт ба саломии вай раванд ва таъзими ӯро ба ҷо оранд.

Абдурахмонбеки миршаб ҳам ба наъл мезаду ҳам ба пошна! Аксар вақт ба назди кушбагӣ рафта тамалғуқ ва чоплюсӣ менамуд, аз муллоҳо, аз қозикалон ва раис шикоятҳо карда,

кирдори онхоро хабар меод. Соатҳое ҳам мешуд, ки ба назди қозикалон рафта ва ё ба ҳавлии раиси калон даромада, аз кушбегӣ шиква мекард. Остонакулқушбегӣ гумон мекард, ки дар шаҳри Бухоро, дар поёни арк яке аз одамони бозътимод ва яке аз маҳрамҳои дил пур мешудагии ӯ ҳамин миршаб аст. Бинобар он гоҳо дар мавриди пеш бурдани сиёсати худ, ба ҳамин марди ҳилагар така менамуд. Ба ягон ҷо фитнае ҳезондан, гурӯҳеро бо гурӯҳе ҷанг дорондан лозим бошад, ҳамин ғуладинг ба кор мерафт. Миршаб хизмати ӯро гӯё ки бекаму кост бачо меовард, вале муқобилони ӯро ҳам намеранҷонид.

Остонакул қушбегӣ марди қадбаланд, лоғарандом, кулӯтариш, биникалон буд. Ба сараш саллаи сафед, сипоҳиёна баста шудагӣ, дар танаш бо вучуди гармии ҳаво ду қабат ҷомаи шохӣ ва зарбафт буд. Тез-тез ва баланд-баланд гап мезад, ба мусоҳибаш ҳавобаландона назар афканда, бо нигоҳи ҷашмони калон-калони тезаш гӯё ки парма кардан мехост.

Он рӯз Абдурахмонбеки миршабро худи қушбегӣ ба таври таъҷилий ҷег зад. Миршаб то мехост, ки ба аспаш савор шуда, ба сӯи арк равад, одами қозикалон низ омада ӯро даъват карда рафт. Абдурахмонбеки миршаб гаранг шуда, аввал ба кучо рафтанастро надоништа монд. Ба асп савор шуда, дар болои зин камтар фикр карду ниҳоят сари аспро ба сӯи арк тофт. Ба ҳар ҳол қушбегӣ ҳокимияти олий дорад!

Вай ҳалпанг-талпанг ба ҳавлии қушбегӣ расида, дар даҳлез сару либосашро ба тартиб оварда, араки сару рӯястро пок карда, салом дода, ба меҳмонхона даромад. Қушбегӣ танҳо менишаст.

– Ваалайкум ассалом! – гуфт бовикорона қушбегӣ ва пурсид: – Камнамо шуда мондед? То худам ҷег назанам, намеосд!

– Дар роҳи амният ва осоиши фуқарои ҷаноби олий ҷонсупорӣ карда, супоришоти ҷаноби вазоратпанохро бо дилу ҷон барҷо оварда гаштем, – гуфт миршаб. – Аз ҷиҳати он ки ҷанобашонро ба ташвиш монанда, бисёртар омаданро ба худ ҷоиз надонишам, маъзур медоранд.

— Мо ва шумо гуломони чонсупори чаноби олий ҳастем, — гуфт кушбегӣ. — Дар иҷрои умури давлатӣ, ин суҳанҳо ноҷоизанд. Шуморо лозим буд, ки аз аҳволи шаҳр ва фуқаро зуд-зуд омада, моро хабардор кунед ва тадбиру андешаҳои худро арз кунед, ба ҷои ин мулоҳиза ва ибто кардам мегӯед...

— Тақсир!..

— Гуфта будам, ки аз муллобачаҳои Бухоро беҳабар намонед, ҳамеша аз рафтор ва кирдори онҳо маро огоҳ карда истед, лачоми онҳоро ба дасти худ гиред, аммо шумо чӣ кор кардед?

— Ҳаракат ва ҷадала кардам, чаноби вазоратпаноҳ! — гуфт саросема шуда миршаб. — То ки аз дастам меояд, хабардор шуда истодаам...

— Масалан бо вай, номаш чӣ, Ака Маҳдум чӣ кор кардед?

— Ака Маҳдуми лаънатӣ маро фиреб дод, — гуфт миршаб. — Пас аз он ҳама изо ва ҳақоратҳое ки вай ба ман дод, қасд карда будам, ки баҳонае ёфта ёро ба ҳабс гирам...

— Қасд карданатон ҳамин шуд, ки вай гурехта ба Русия рафтааст!

— Чӣ кор кунам, Бухоро ёздаҳ дарвоза дорад, ки аз пагоҳ то бегоҳ кушодааст...

— То ба гурехтанаш гирифта ҳабс кардан лозим буд. Дар шаҳри Бухоро ҳоло Ака Маҳдуматон барин авбошхоро чандтӯе, ки хоҳед, меёбед. Онҳо авбошӣ, саркашӣ, вайронкорӣ мекунанд, халқро ба шӯр меандозанд. Дирӯз аз чаноби олий муборакнома гирифтаам, ҳамаи моро саҳлкор ва муфтхӯр гуфтаанд, рост аст. Аз зери лабамон луқмаро кашада гирифта раванд ҳам, беҳабар мемонем. Урус ҳоло дар бинчиқамон нишастааст. Урус-оқлодшоҳ ба мо хайрхоҳ гуфта хотирчамъ нашинед! Урус ҳам ҳамааш як хел не. Дар байни урус ҳам нағзаш, ба мо фонданокаш ҳаст ва бадаш, ба мо зарарнокаш ҳам ҳаст. Ин Ака Маҳдум баринҳо ба доираи ҳамон авбошҳои урус бозӣ мекунанд; дар байни мусулмонҳо безобитагӣ, норизоӣ пайдо мекунонанд. Андак хушёр шудан лозим!

— Бисёр хуб, ҷонам катӣ! — гуфта монд миршаб ва аз дил мегузаронид, ки «кушбегӣ худаш-ку урусбоз аст ва ба доираи

кӯнсули урус бозӣ мекунад, боз ин гапҳо барои чӣ? Ё ки барои аз ман пинҳон доштани урусбозии худаш ин хел гапхоро мегуяд? Уруси нағзу уруси бадро ман аз кучо медонам? Бошад, будан гирад!» Вай мехост, ки кушбегӣ зудтар мақсадашро гуфта, адо кунад ба ӯ рухсати рафтаи дихад. Охир, чаноби қозикалон ҳам ба вай мунтазираид. Лекин аз афти кушбегӣ намуда меистод, ки гап бо ин тамом нашудааст ва ӯ боз баъзе супоришҳои дигар ҳам дорад... Кушбегӣ аз рӯи миз ҷузгирро гирифта, аз даруни он ким-чӣ як когазеро меҷуст. Ниҳоят чизи мехостагии худро наёфта, ҷузгирро ба ҷояш монду боз ба миршаб нигоҳ кард:

– Воқеан, – гуфт вай, – назар ба шуниди мо, роҳзани ба Ғаниҷонбой корд кашидагӣ ҳанӯз ҳам ёфт нашудааст? Сабаб? Дирӯз ба номи ман як ариза навишта, инчунин аз гум шуда мондани канизи хоназодаш шикоят кардааст. Чӣ, мехоҳед, ки ба ҷои шумо худи ман фаромада одамковӣ кунам? Шаҳри Бухороро ба як худатон супорида мондем, намерсем, ки аз кучо ва чӣ хел мадохил доред? Чанд одам кор мефармоед? Одамхоятон чикора? Аризаҳои шикоятро, ки аз болои шумо мерасанд, ҳатто намехонем, боз ба шумо чӣ лозим?

– Таксир...

– Мамлакатдорӣ, сипоҳгарӣ ин тавр нашудааст! – давом кард кушбегӣ. – Назар ба шунидам, шумо бо одамҳои худатон як ҷо нишаста қиморбозӣ, амраббозӣ ва боз намедонам, чӣ корҳои ношоями дигарро мекардаед?

– Бӯхтон, чаноби вазоратпаноҳ, бӯхтон!

– Шумо акнун аз он синну сол баромадед, – гуфт андаке мулоимона гап зада кушбегӣ, – Худо-ба шукр, нури чашм, писаратон, Замонбек хонадор шудан-ба лоиқ, духтари калонӣ фарзанд дидагӣ, набера доред... Акнун фурсати сиёсатмадорӣ ва давлатгундорӣ аст: Шумо ана аз ман ибрат гиред, дар ҷавонӣ тамоми номаъқулиро кардему вақташ расидан баъд, фотиҳа хондем ва дигар, ба маснади вазорат, ки нишастем, кори мамлакат ва сиёсати давлат ҳам фарзу ҳам суннати мо шуд.

– Таксир...

– Акнун ману шумо бояд кӯшиш кунем, ки чаноби олий аз мо хафа наштаванд, поси хотири сипоҳ ва уламоро дорем, аз холи тучқор ва давлатмандони мамлакат бохабар бошем, ки авбошон ба онҳо, ба давлати онҳо зарар нарасонанд ва дар навбати худ мавқеъ ва маснади худро ҳам мустаҳкам кунем.

– Тақсир...

– Акнун ба шумо ҷавоб, лекин ҳамин ду вазифаи муҳимми давлатиро фаромӯш накунед! Аввалаш, ба чаноби олий ягон дӯшизаи соҳибҷамол, бехтараш, ки ягон амради нағз ёфтаи лозим, ки дар сари моҳ бо тортуқҳои дигар манзур кунем.

– Хуб шудааст, чаноби вазоратпаноҳ!

– Сонӣ, кори Ғаниҷонбойро ҳам сахл нашуморед. Ҳеч мумкин нест, ки одамони шумо пайи он авбошро наёбанд!

– Ёфтаанд, ёфтаанд! – гуфт саросема шуда миршаб ва шарҳ дод, ки чӣ тавр пайгирони ӯ аз пайи Ҳайдарқул афтаданд, чӣ тавр ба лаби рӯд оварда расониданд ва чӣ тавр, бо ҳазор машаққат аз даруни рӯд изашро ёфта ва то ба лаби ҳавзи Арбоб расидаанд...

– Хайр, баъд чӣ? – пурсид дилғангона қушбегӣ.

– Баъд маълум нашудааст, ки лаънати Ҳайдарқул лағжида ба ҳавз афтада бошад ё ки кас ӯро зада ба ҳавз тела дода бошад? Зеро дар он ҷое, ки вай аз рӯд баромада ништааст, боз пайи чандин касонро ёфтаанд ва дар он миён пайи Ҳайдарқул нест шудааст. Ба даруни ҳавзи Арбоб гаввосҳоро фароварда тафтиш кардаанд, ҳеч чиз ёфт нашудааст.

Атрофи ҳавз, масҷид ва мадрасачаро тафтиш кардем, – гуфт миршаб аз гармӣ ҳаш-ҳашкунон, – лекин дар ҳеч ҷо аз вай асар наёфтем. Муллобачаҳо ва қорибачаҳои мадраса мегӯянд, ки ҳамон шаб онҳо аз лаби ҳавз овози доду фарёди касеро шунидаанду тарсида, ҳеч кадомашон набаромадаанд...

– Шумо ҳам ба гапи онҳо бовар кардед?

– Бовар намекардам, – гуфт миршаб, лекин...

– Лекинро ба ҷояш монеду дурусттар амал кунед! – гуфт сухани миршабро катъ карда қушбегӣ. – Худованд ба мову шумо ақл додааст, давлат ва ҳокимият ато кардааст, боз чӣ меҳоҳед?!

– Тақсир!

– Гап ҳамин! Агар пас аз як ҳафта ҷанҷоли Ғаниҷонбой-тамом нашавад, ба мо хуб намешавад.

Қушбегӣ бо дасташ ишора кард, ки ба миршаб ҷавоб, метавонад бархоста равад. Ин тавр ҷавоб шудан, таҳдидомез буд, ки инро миршаб нағз медонист.

Қозикалон бо ҷамоа – дӯстон ва писаронаш – намози асрро хонда шуда, акнун ба сари дастурхон нишаста буд, ки Абдурахмонбеки миршаб ҳаш-ҳашкунон расида омад.

– Хайрият, ки модарарӯсам дӯст медоштааст, – гуфт вай шӯҳӣ карда, – набошад, аз ҳамин тавр оши палави мурғин маҳрум мешудам.

– Не, гап дар модарарӯс не, – гуфт қозикалон, – шумо аслаш худатон одами хушризқ хастед, бинобар он ба сари ош расида омадед. Кай, марҳамат!

Пас аз ош харбуза хӯрданд ва баъд қозикалон даст бардошта, дуру дароз дуо хонду омин гуфт ва ин ишора ба он буд, ки вай маҷлиси хилват мехоҳад. Ҳамсӯхбатҳо инро медонистанд ва бинобар он кам-кам бархоста, руҳсат талабида рафтанд. Пас, қозикалон раиси калон ва миршабро бо худ гирифта аз тағи айвон ба хона даромаданд, ки сӯхбати онҳоро касе нашунавад.

– Ҳа, – гуфт қозикалон ба миршаб нигоҳ карда, – чӣ хабарҳои нав доред?

– Дар сояи давлати ҷаноби оӣ ва тадбирҳои қазовати шумо, – гуфт миршаб бо тамаллук, – хотирҷамъӣ ва осудагӣ барқарор аст.

– Инро мо медонем, – гуфт қозӣ, – аз наваш партоед!

– Ба назди хоча-шеа рафта будед, чӣҳо мегӯяд? – пурсид раиси калон.

– Баъзе аризаҳои шикоят расида будааст...

– Хушёр бошед! – гуфт боз раиси калон сухани ўро бурида, – аризаи шикоятро навиган ва ё нависондан кори мушкил не! Аз дасти эронии шумо ҳар кор меояд!

– Бале, бале, – гуфт қозикалон, – қушбегии эронии мо одами зирак аст, ҳар сӯхбате, ки ба шумо мекунад, бечиз нест, албатта! Бинобар он шумо аз мазмуни он сӯхбатҳо моро воқиф карда истед, то ба асли мақсад бирасем.

– Таксир... – гуфта монд миршаб.

– Хӯш, имрӯз чӣ сӯхбат шуд? – пурсид исроркорона козикалон.

Миршаб маҷбур шуд, ки ба таври мухтасар, ба ғайр аз маъсалаи Ғаниҷон-бой, дигар сӯхбатҳоро пинҳон накарда гуфта диҳад.

– Ба муллобачаҳо вай чӣ кор дорад?! – гуфт қадаре бо ранҷиш козикалон. – Ин кор кори шумо ва кори кушбегӣ не, кори уламо ва муллобачаҳо ба мо дахл дорад.

– Ачабо, – гуфт раис, – чаноби кушбегӣ барои чӣ дар фикри ба амир тортуқ кардани духтари соҳибҷамол афтадаанд? Урусзан, ёбандаҳояшон аз кор мондаанд магар?

Аз ин суханони раиси калон миршаб чизе нафаҳмида, бо назари суол ба падару писар нигоҳ кард. Қозикалон сухани раисро шарҳ дод:

– Воқеанависи оқподшоҳ будани ин эронӣ бас набуд, ки акнун бевосита дасти хиёнатгари давлати Русия дар дохили аморати Бухоро шуда истодааст. Бо қўнусли урус рафтуомади вай ба ҳама, ҳатто ба худи чаноби олий ҳам маълум. Лекин ин фиребгар акнун корро аз худи чаноби олий сар кардааст.

– Бале, бале, – гуфт раис сухани падарашро тасдиқ карда, – корро аз дарбори чаноби олий сар кардааст.

Боз миршаб чизе нафаҳмид.

– Назар ба шуниди мо, – гуфт қозикалон овозашро пасттар карда, – назар ба шуниди мо, вақтҳои охир чаноби олий бо занҳои урус пайвандӣ пайдо кардаанд. Охири ин кор хуб нест, ба дину давлат зарба расиданаш мумкин. Чаноби олиро ба ғайр аз кушбегии эронӣ, ки тарафдори урусҳо мебошад, ба ин роҳ каси дигар дароварда наметавонад. Меғӯянд, ки гӯё чаноби олий вақти худро бисёртар бо ҳамон занҳои аз Фетербург омадагӣ меғузаронидаанд. Агар ҳамин тавр шудан гирад, ҳамаи кор аз дасти мову шумо баромада меравад, ба дину диёнати мо фугур мерасад.

– Вазифаи мо ва шумо ин аст, ки, – гуфт қозӣ ба миршаб хитоб карда, – чаноби олиро аз ин роҳ баргардонем ва нагузорем, ки ба ҳарामी ҳарамайн ва макони покизагию сафои чаноби олий қадами урусҳо расад!

– Аз дасти мо чӣ ҳам меомад, чаноби шариатпаноҳ? – гуфта монд миршаб.

– Агар гайрат кунем, аз дасти мо ҳар кор меояд! – гуфт ба таври катъӣ раис.

– Аввалаш ин ки, – гуфт қозӣ, – дар ягон сӯҳбати худ шумо тавре карда ба эронӣ мефаҳмонед, ки аз урусбоз шудани чаноби олий хабар доред ва аз ин вачҳ хавотир ҳастед, ки мабодо ин гап ба гӯши уламо ва аркони давлат расад... Ин сухан ба ҳар ҳол эрониро камтар метарсонад. Аз тарафи дигар ба чаноби олий як-ду нафар духтарҳои соҳибҷамоли худамонро тайёр карда, омӯхта, гап ёд дода пешкаш кардан лозим, ки онҳо бо хусну ҷамол ва тадбири оқилонаи худ он ҳазрати аз роҳи хато баргардонанд. Бовар кунед, ки як духтари боақлу шуш дар ин ҷо кори даҳтои моро карда метавонад.

– Он тавр духтарро аз кучо меёбем? – пурсид миршаб.

– Ана ин кори шумост! – гуфт қозӣ. – Дар дасти шумо одам ҳаст, духтарёбандаҳо ҳастанд, Муҳаррами Гарҷ ҳаст ва баъд, охир, шумо дар ин кор таҷриба доред. Вақте ки ин навь духтарро ёфтед, боз биёед, тарзи таълим додани ӯро мо меғӯем.

Миршаб камтар сукут карду баъд гуфт;

– Бисёр хуб, чаноби шариатпаноҳ, супоришатиноро бо ҷону дил ба ҷо меорам.

– Дар ин роҳ ҳарче шавад, аз давлатхонаи мо адо карда мешавад.

– Саломат бошед, шариатпаноҳ!

Бо ҳамин гӯё сӯҳбат ба охир расид, миршаб ҳам руҳсат гирифта, аз ҷо бархост.

Пас аз рафтани миршаб падару писар – қозикалону раиси калон як-ду дақиқа ба андеша фуру рафта хомӯш монданд. Пас, раис, ки чандон мудаббир набуду аз ҳар кас шубҳа мекард, ба падараш хитоб карда гуфт: – Тақсир, ба ин гӯладинги беандеша ҳам чандон боварӣ нашояд... Мабодо, ки ба вазоратпаноҳаш хабар диҳад!

Қозикалон бо истехзо табассуме карду бепарвоёна даст афшонд ва дар дил худӣ писарашро «беандеша» хитоб карду гуфт:

– Хайр, хабар диҳад чӣ?! Бехтар мешавад, ки бадтар на-
мешавад. Ман қасдан рӯйрост гап задам, майлаш, Остонакул
донад, ки мо ҳам аной не, мо ҳам аз дунё ва аз сиёсат огаҳӣ
дорем, мо ҳам ором намеистем. Лекин гумон аст, ки миршаб
инро хабар диҳад! Ба вай мансаб даркор, бо сиёсат кор надо-
рад.

– Ҳамин, барои мансабаш шуда...

– Агар ақлу тadbир дошта бошед, ҳар чизро ба фоидаи ко-
ратон равона мекунад!

– Таксир, Остонакул душмани баттол аст, эҳтиёт шарт!

– Бале, бале, – гуфт қозӣ ба андеша фуру рафт, дар хона
боз дақиқае хомӯшӣ ҳукм ронд. Қозӣ медонист, ки писараш
бадкина аст, вале ақли казой надорад, бемаврид метарсад,
бемаврид кина изҳор мекунад, бемаврид ҳукм мебарорад...

– Бале, – гуфт боз ба хомӯшӣ халал дода қозӣ, – метарсам,
ки умрам кӯтоҳӣ мекунаду ба муқобили ин баттол хонадони
мо бепаноҳ менамояд!

– Худо накунад! – гуфт дарҳол раис. – Насиб бошад, ба
ҳамаи душманонатон ғалаба карда, ба сад мебароед!

– Ба умеди худо нашаву буттаро дор, гуфтаанд, писарам! –
гуфта монд падар.

* * *

Шамсия аз мактаб бевакттар баромада, дар бағалаш
китобхояш, ба сар фаранҷӣ, ба рӯй чашмбанди доқа, яккаю
танҳо ба сӯи ҳавлиашон равон шуд. Ҳар бегоҳ ё аз паси вай
кас меомад ё вай бо дугонахояш ҳамроҳ шуда мерафт. Ин
бегоҳ, худи қасдан шудагӣ барин, бо вай на дугонахояш бу-
данд, на хизматгордухтар омад. Аз гузари Мирдӯстим то ба
гузари Миршаб чандон дур набуд. Шамсия ҳам охишта-
охишта роҳ гашта, қариб дар ним соат ба хонашон расид.
Дар роҳ вай дар бораи худаш, дар бораи Фирӯза ва дар бораи
бахту саодат фикр мекард, вирди забонаш ҳамин шеъри
Ҳофиз буд:

*Эй дил ба кӯи ишқ гузоре намекуни,
Асбоби чамъ дорию коре намекуни.*

*Тарсам, к-аз ин чаман набарӣ остини гул,
К-аз гулишаниш таҳаммули хоре намекунӣ.*

Ҳамин тавр буд дили вай.

Оё шеърҳои Ҳофиз, таъсири сеҳрангези онҳо ўро ба ин ҳолат андохта, аз байни оламиёни пуркасофат рабуда ва ба осмони латофат партофта, ё ки аслан, дар хилқат дили ў на ба дили падараш ва на ба дили модараш монанд нашуда, ҳассостар, нармтар ва хонаи ишқу меҳру вафо шудааст... Вай Оймуллои худро аз дилу ҷон дўст медошт, бо таълими хирадмандонаи ў Шамсия аз ҷаҳон бохабар шуд, ҷӣ будани одамиёт ва самимиятро донист, аз шеърӯ шеърӣёт, аз нафосат ва адаб огоҳ гашт. Хайрият ки вай ба мактаби ҳамин Оймулло даромада мондааст ва ба дониш роҳ ёфтааст; вагарна мисли ҳайвон зиндагӣ ба сар мебурд ва ба дунё кўр омада, кўрона умр дида, кўр аз олам мегузашт, мисли падараш, мисли модараш мешуд. Ба мактаби ин Оймулло даромада мондани вай аз бахти нақӯи вай аст. Падару модараш овозаи ин Оймуллоро шунида, ба дурии роҳ нигоҳ накарда, ўро ба ин ҷо фиристоданд, ин кори хайрияте буд. Падару модараш ўро дўст медоранд ва ҳама ҷизро, ҳатто ҷони худро ба вай фидо кардани мешаванд, лекин аз дилаш хабар надоранд ва хабардор шуда ҳам наметавонанд. Шабу рӯз ваҳму ҳаросашон аз амир, аз одамони амир, аз духтарёбҳои амир аст... Метарсанд, ки Шамсияро амир гирифта набарад, ўро як умр бадбахт накунад. Аммо худашон бехабар аз он ки Шамсияро ба як одами ношинос, ба як шахсе ки вай ҳаргиз надидааст ва намешиносад, бароварда медиханд ва гӯё ўро хушбахт мекунад.

Лекин онҳо намедонанд, ки Шамсия ҳоло ба касе дил додааст, бахту саодати худро танҳо бо ў, бо васли ў медонад.

Ин воқеа дар аввали баҳори ҳамин сол рӯй дода буд: боре Шамсия бо ҷӣ коре банд шуда, ба мактаб дергар, ҷоштгоҳтар омад. Вақто ки аз дарвозаи берун ба дохили роҳрави ҳавлии Оймулло қадам гузошт, назараш ба барнописаре афтод, ки дар болои суфа бо Тоҳирҷони заргар сўхбат карда, дурусттараш бо шавку завқи шоирона, қадом як шеъреро хонда исто-

дааст. Дар баробари дидани рӯи ӯ ва шунидани овозаш, дили чавон ва ҳассоси Шамсия якбора тапида рафт: вай ба роҳрави дарун даромаду истод, як чазабаи пурқуввате ӯро кашиданигоҳ медошт. Вай шунид, ки он барнописар ҳамин мисраъхоро бо чӯшу хуруш мехонад:

*Дӯш меомад ба чандин ишва он нозофарин,
Аз ду сӯ афканда бар рухсора зулфи анбарин.
Карда чашиаи аз паи дил бурдани халқе камин,
Гуфт чун дидаш бапогаҳ зоҳиди хилватнишин:
Чаши агар ин асту зулф ин асту нозу ишва ин,
Ал-видоъ, эй зуҳду тақво, ал-фироқ, эй ақлу дин!*

– Эй бале, офарин! – гуфт заргар, вақте ки он чавон шеърро хонда шуд. – Ба ту ҳам офарин, ба шоир ҳам офарин!

– Агар дар назм ҳамин хел устод дошта бошам, ба мақсад мерасам? – пурсид он чавон.

– Устодат ҳақиқатан мохир будааст, – гуфт заргар, – лекин бинем кани, худи ту чӣ кор мекуни...

Дар ин дам Шамсия аз даруни ҳавлӣ овози пастро шуниду рамид ва дигар гӯш карда истода натавониста, ба дарун даромад. Вақто ки дар аснои нонхӯрак заргар ба ҳавлии дарун даромад, Шамсия шунавид, ки Оймулло аз шавҳараш мепурсад:

– Имрӯз ба пешатон кӣ омада буд, ки ин қадар сӯҳбататон барор гирифтааст?

– Ашрафчон, – гуфт заргар, – Ашрафчон, писари сандуксоз омада буд, баъзе маслиҳатҳо дошт. Баъдтар камтар шеърхонӣ кардем, вай ҳам ба шоирҳо ман барин ихлосманд будааст.

Пас аз ҳамин ду рӯз гузашт, дили Шамсия боз як бори дигар аз хонааш баромад: вай аз мактаб баргашта истода, дар болои суфачаи мадрасачаи лаби ҳавзи Арбоб Ашрафчонро дид, ки бо ду нафари дигар сӯҳбат карда нишастааст. Шамсия донист, ки ин писар аз ҳамин мадрасача хучра дорад ва бинобар он ҳар пагоҳ ва ҳар бегоҳ, вақто ки аз назди он мадрасача мегузашт, дилаш метапид, дасту пояш сард мегашт ва

бо чашмони пур аз умед ба дамгаҳи мадраса нигоҳ мекард. Боре, аввали пагоҳ аз назди мадрасача истода, дид, ки Ашрафчон танҳо нишастааст. Шамсия ҳамаи тамкин, виқор ва шармгинии худро фаромӯш карду беихтиёр ҷузгири худро афтондагӣ барин шуда ба замин партофт ва бо тапиши дил ду қадам монда буд, ки овози Ашрафчонро шунид; – хоҳарам, ҷузгиратон афтод!

Вай ба қафо баргашта, нигоҳ кард, ки Ашрафчон аз замин ҷузгирро бардошта истодааст.

– Истед, ман худам! – гуфту Шамсия ҳам ба наздики Ашрафчон ҳам шуд ва даст дароз кард, ки ҷузгирро гирад. Дар ин дам, чашмбанди докаи рӯи ӯ низ, чӣ шуда буд, ки ба поён хазид, пешона, чашму абрӯи дилрабои ӯ намудор гашта буд ва Ашрафчони беҳабар ҷузгирро ба дасти вай дода истода, ногоҳ ҳадафи тири миҷгон ва чашмони шахлон духтар гашт. Ашрафчон қариб буд ҳушашро бой диҳад, сонияе гарангу моту мабхут шуда монд. Сонияе тамоми ҳастӣ, офтоб, осмон, замин, мардум, шахр ва кӯча аз назари ӯ гоиб гаштанд ва фақат ду чашми дилфиреб, ду чашми фусункор ва ду чашми шахлоро дид...

Баъд, вақто ки ба хуш омад, дид ки ҷо ҳасту ҷогаҳ нест, духтари ҷодучашм аллакай аз ӯ дур шудааст, вале дар қафи дастони беҳаракат мондааш варақаеро гузошта рафтааст...

Шамсия се-чаҳор шаб фикру хаёл карда, ҳамин воҳӯриро тасаввур намуда ва он варақаро навишта оварда буд, ки дар он ҳамин шеър навишта шуда буд:

*Ҳаргиз он шӯҳ ба мо гайри нигоҳе накунад,
Он ҳам аз ноз кунад гоҳею гоҳе накунад.
Меравам бар сари роҳаш ба умеди назаре,
Оҳ агар бизарад он шӯҳу нигоҳе накунад.
Ҳосили шиқ ҳамин бас, ки асири ғами ӯ
Дил ба моле надидад, майл ба ҷоҳе накунад.*

Инчунин дар зери шеър илова карда буд, ки: «Мегӯянд, шумо шеършинос ҳастед, агар ҳамин тавр бошад, гӯед кайи, ин шеъри кист?».

Шамсия ба сӯи мактабаш мерафту дилаш аз ҳаяҷон ва фараҳ, аз шавқу хурсандӣ саҳт мезад. Бале, мегуфт вай ба худаш, ҳамин тавр андаке чуръат кардан, касро аз азобу алам халос мекунад, муаммоҳои !печ дар печро ҳал мекунад ва ба рӯи кас дари умедро мекушояд!...

Он рӯз бегоҳӣ аз назди мадрасача бо изтиробӣ дил гузафта истода, дид ки Ашрафҷон нест. Вай қариб тамоми шаб нахуфт, сахар бо дарди сар аз ҷо бархосту дуруст нахӯрд ва зуд ҷузгиру китобхояшро бардошта, ба сӯи мактаб тохт. Ин дафъа дар назди мадрасачаи лаби ҳавзи Арбоб Ашрафҷонро дид, ки нишастааст ва чашмаш ба роҳгузарон аст. Ибро диду дили Шамсия тапидан гирифт, дасту пояш ларзиданд, вале ӯ худдорӣ карда, зуд қадам монду гузафта рафта гирифт. Аммо ҳамин ки аз назди мадраса се-чаҳор қадам гузафта буд, аз паси сар овози Ашрафҷонро шунид:

– Хохари азизам, варақаи қоғазатон афтода мондааст!

Шамсия баргашта Ашрафҷонро дид, ки варақаеро ба вай дароз мекунад, дастонаш меларзанд, дар чашмонаш оташи шавқ барқ зада, ифодаи самимият ва муҳаббат намудор аст. Шамсия қоғазро гирифт:

– Саломат бошед! – гуфт ва зуд баргашта рафт. То ба расидан ба ҳавлии Оймулло тоқат накарда, дар роҳ ба даруни долоне даромаду варақаро кушода хонд, ки навиштааст:

«Сарам хоки пои шоири шаҳир Ҳилолӣ бод, ки шеъри пайгамбарона гуфтаи вай боиси шукуфтани мугҷаҳои умеду орзу ва бахти нақӯи ман гардид. Ман намедонам, ки шумо духтари кадом парӣ ва ё малак ҳастед, факат ҳамин қадар медонам, ки ягмогари орому қарорам, барандаи дили афғорам шудед. Дар як дидан он ҳам дар як лаҳза ҳеҷ кас ошиқ нашудааст, аммо чашмони фусункори шумо коре карданд, ки ҳеҷ чашме накардааст, сеҳру ҷодуе нишон доданд, ки Аҳриманро дар банд мекунанд ва дар як нигоҳ оташи ба хирмани сабру қарори ман заданд. Аз мактубатон, аз тақриратон дониستم, ки шумо шоира не, шумо парии назм ҳастед. Аз шумо хоҳиш мекунам, ки ба ман раҳм кунед, мани беҳабарро огоҳ кунед: кистед? Оё дақиқае ба гуфтушунид бо шумо сарафроз шуда метавонам ё не? Имрӯз ва ҳар рӯз

раҳи шуморо мепоям... Ба гумонам, мактабатон дар ҳамин сӯ аст?» Ва низ дар охир ин шеър навишта шуда буд:

*Эй он ки бадан зи сими хом аст туро,
Рухсора беҳ аз моҳи тамом аст туро.
Не ҳуриву на малак, на одам, на парӣ,
Худ гӯ, ки чӣ чинсию чӣ ном аст туро?*

Бегоҳин он рӯз онҳо боз вохӯрданд. Ба суолҳои бисёри ҷавон Шамсия фақат ҳаминро гуфт:

– Сабур бошед, ба мактубатон ҷавоб мерасад!

Рӯзи дигар мактуб навишта гуфт, ки вай на паризод ҳасту на малак, балки як духтари одӣ, вале дӯстдори шеърӣ китоб аст. Азбаски ба шеърӣ адабиёт ва китоб шугл доштани ӯро шунидааст, мехоҳад, ки фақат дар ҳамин боб бо вай сӯҳбат кунад, шогирди ӯ бошад, аз вай китоб гирад ва ба сӯи илму адаб ба Шамсия роҳнамун бошад.

Инак, аз ҳамон рӯзҳо сар карда, муносибат ва дӯстии онҳо торафт зичтар ва мустаҳкамтар мегардад. Ашрафҷон, ки дар аввал бо тақозои хирси ҷавонӣ, дар бораи Шамсия шояд дар дилаш андешае ҳам карда бошад, лекин пас аз нагзтар фаҳмидани савияи дониш, гуфтор ва рафтори ӯ, тамом тағйир ёфт, ба ӯ наздиктар, ба ӯ самимитар гашт. Ҳар вақт китобҳо, рисолаҳо, дostonҳо ва баёзҳоро ёфта меод, баъд дар бораи он асарҳо фикри ӯро мепурсид, бо ӯ баҳсу мунозира мекард ва бисёрии ин ё ба воситаи мактуб мешуд ё ки дар таи долони бекасе, дар муддати панҷ-даҳ дақиқа вохӯрӣ сурат мегирифт. Дар бадали ин чанд моҳ Ашрафҷон доништа буд, ки Шамсия духтари миршаби Бухорост ва Шамсия ҳам медонист, ки Ашрафҷон фарзанди сандуксози кашшоқ аст ва ҳардуяшон ҳам нагз медонистанд, ки Абдурахмонбек ҳеч гоҳ писари сандуксозро ба худ домод намекунад ва ин муносибат ва иртиботашон ба некӣ нахоҳад анҷомид, аммо бо вучуди ҳамин аз ҳам қанда наметавонистанд, дар ноумедӣ, ба сӯи яъс қадам мезаданд....

Ҳоло ду рӯз аст, ки Ашрафҷон бо падараш ба тумани Гичдувон рафтааст. Шамсия аз назди мадрасачаи лаби ҳавзи

Арбоб бо дили шикаста мегузарад... агар вай бошад ҳам, чӣ мешуд!

Бале, ин ишқи ноком фақат дарду андӯх меорад, ин як ба-лои ҷон аст!

Аммо Фирӯза бо вучуди ҳамин қадар бекаси ва оворагӣ аз вай хушбахттар аст. Зеро ки вай маҳбубе дорад ва ӯ аз холи Фирӯза бохабар аст, умедвор аст, ки дар фурсати муайян ва муносиб хонадор мешаванд....

Аммо барои чӣ Оймулло намехоҳад, ки аз мавҷудияти Фирӯза падар ва модари ӯ огоҳ шаванд? Чаро ин қадар таъкид карда хоҳиш намуд, ки дар ҳавлии ӯ будани Фирӯзаро аз ҳама кас пинҳон дорад? Магар Фирӯза ба касе хиёнат кардааст? Магар дар қасди ҷони Фирӯза ҳастанд? Бале, бебабаб Оймулло таъкид намекунад. Ягон сирре ҳаст, ягон воқеае буда аст, ки Фирӯзаи сарсаҳт дар хонаи Оймулло паноҳ бурдааст. Вай, Шамсия, то зинда аст, дар пеши падару модараш номи Фирӯзаро ба забон намебарад. Вай медонад, ки Фирӯза тамоми бекасу кӯй шуда мондааст ва ба ин тавр духтарони маҳлиқони бекас талаб горон бисёр мешаванд...

Бо ҳамин хаёлҳо банд шуда, Шамсия ба хона расиданашро надониста манд. Дар дами дарвозаи ҳавлии дарун, аз роҳрав ба пешвози вай Салима – ҳамон духтараки шаттоҳ ва бадсухан фаранҷиро ба сар гузошта, чашмбандро дуруст карда, баромада омад. Дили Шамсия якбора тапиду ӯро ваҳм зер кард ва донист, ки Салима бедарак ба хонаи онҳо наомадааст.

– Ҳа, Салима, – гуфт вай, фаранҷию чашмбандашро ба даст гирифта. – Ту барои чӣ омада будӣ, ки ин қадар зуд рафта истодаӣ?

Салима телба ва ҳайрон шуда монда буд, вай ҳаракати зуд гузашта рафтано карда гуфт:

– Ҳамин тавр, ба ойпошшом (модари Шамсияро мегӯяд) як гап доштам...

Шамсия дар роҳрави танг пеши роҳи ӯро гирифта истода гуфт:

– Чӣ гап будааст? Ман ҳам шунавам, кани!

– Ҳеч, гапи худамон... ман ҳамин тавр... аз кай боз наомада будам. Хайр... Ба ман роҳ диҳед, халифачон!

Шамсия ба ҷои роҳ додан, баръакс зер карда, ба болои Салима рафта ӯро ба кунҷаки роҳрав бурд ва дар даме ки аз ғазаб меларзид, гуфт:

– Росташро гӯй, фисмики хабаркаш, ба модарам чӣ хабар овардӣ?

– Худатон... ҳамеш! – гуфт Салима ҳам дар ҳолате, ки аз тарсу ваҳм ва аз хичолат ва ғазаб рангаш кашда, дастонаш меларзиданд.

– Албатта, дар бораи Фирӯза хабар кашадагистӣ? Гӯ, чиҳ гуфти, лаънатии шайтон?

– Ҳар чӣ ки хостам, гуфтам! – гуфт Салима ҳам ҳолати ҷангири ба худ гирифта. – Ту ба забони ман соҳиб ҳастӣ?! Роҳ деҳ ба ман!

Шамсия, ки дили нарм, феъли накӯ дошту ҳамеша осуда ва хандорӯ буд, ба муқобили ин берӯй, ин разолат тоқат карда натавонист ва ба Салима ҳуҷум кард. Китобҳо аз дасташ афтоданд, вай бо панҷаҳои ларзони худ ба рӯ ва гулӯи Салима часпид.

– Агар дар бораи Фирӯза гуфта бошӣ, ман туро ҳозир мекушам!

Салима ҳам суст наомад, вай ҳам фаранҷию чашмбанди худро партофта ба Шамсия часпид. Дар айни рӯканӣ ва мӯканин духтарҳо ҳуди миршаб аз берун даромада омад ва онҳоро аз ҳам ҷудо карда, ҳар дуру ба ҳавлӣ гирифта даровард.

– Худаш чӣ гап? Агар ҳақиқатан ҷанг карданӣ бошед, дар ҷои кушодтар ҷангед! – гуфт нимҷиддию нимшӯҳӣ миршаб. – Канӣ, марҳамат! Ана дар ин ҷо, дар поёни суфаи васеъ хурӯсчанги духтарҳо ғалатӣ мешудагист.

Аммо духтарҳо начангиданд. Дар як они воҳид аз хаёли Шамсия фикрҳои бисёре гузашт: агар аз асрори Фирӯза бохабар шуда бошанд, агар ба Фирӯза ҳодисае шавад, шубҳа нест, ки ҳам Оймулло ва ҳам ҳуди Фирӯза аз вай гумон мекунанд. Дигар ҳазор қасаму нома ду пул. Салима сару рӯяшро дуруст карда истода ба гап даромад:

– Аз дасти Шамсиябону дар мактаб хондан ва дар кӯчаю хона гаптан мушқил шуда монд. Намедонам чӣ кор кунам...

– Ээ, – гуфт хайрон шуда миршаб, – духтари мо Шамсиячон ҳоло ҳаминзайлин шудагӣ? Дар хона мо сад даҳан савол диҳем, базӯр як ҷавоб мегирем, ё не. Ҳамеша дар дасташ Хоҷа Ҳофиз ё ки Бедил.

Салима донист, ки акнун об аз сар гузаштааст, зеро ки воқеаи имрӯз бо Фирӯза рӯйдодаро ӯ ба модари Шамсия бо тафсилаш гуфта дода буд ва ана ҳоло зани миршаб аз хона баромада омада истодааст, хоҳ-нохоҳ воқеаро ба шавҳараш гуфта медиҳад. Бехтар он аст, ки худӣ Салима гуфта диҳад ва худаширо дар назди ин хонадон пок нишон диҳад.

– Ин кас, – гуфт Салима ба миршаб Шамсияро нишон дода, – ба ғайр аз Бедилу Хоҷа Ҳофиз, дар мактаб боз як дӯстаки дигар ёфтагӣ, ана барои ҳамон дӯстакашон ба мо рӯз нишон намедиханд...

Зани миршаб, ки ба сари воқеа расида омад, сухани Салимаро аз миён бурида, пурсид:

– Хӯш, чӣ хангома?

– Дугонаҳо, намедонам, ба болои чӣ ҷанг карда мондаанд, ман омада халос кардам, – гуфт миршаб ва ба сӯи хона равон гашта ба гапаш давом дод: – Инҳоро гирифта биё, худам қозӣ шуда, боиси ҷанҷолашонро фаҳмида ошгӣ надихам, намешудагӣ барин.

– Ҳа, ман медонам, – гуфт занак. – Ҳамаи ҷанҷол ба болои ҳамон Фирӯзаи сағираи бекас будагист.

Миршаб аз роҳаш бозистоду ба рӯи занаш баргашта нигоҳ кард.

– Барои чӣ? Барои Фирӯза гуфтӣ магар?

– Ҳа, ба хона дароед, ман гуфта медиҳам.

Миршаб ба хона даромада, чомаширо кашиду ба мех овехт, саллаширо гирифта оҳиста ба мехи дигар гузошт, ки вайрон нашавад, баъд назди тиреза, ба рӯи кӯрпача нишаста омадани занашро мунтазир шуд. Занак омаду гуфт, ки Шамсия гирия карда, ба болохонаи худаш рафтааст, Салима ба кӯча гурехта рафтааст. Миршаб, ки номи Фирӯзаро шунида ба ҳаяҷон омада буд, ба гирия кардани Шамсия аҳамият надода, пурсид:

– Хайр, гап зан кани!

Зани миршаб батафсил гуфта дод, ки имрӯз дар мактаб дар байни Шамсияю Фирӯзаю Салима чӣ воқеа рӯй додааст.

– Хайр... – гуфт хаёл карда истода миршаб. – Ту нағз фахмидӣ, ки ин ҳамон Фирӯза аст?

Зани миршаб хайрон шуд.

– Ҳамон Фирӯза ё дигараш – ба шумо чӣ? Ин қадар тахту бунёдаш катӣ мепурсед?

– Даркор, занак, даркор! – гуфт миршаб. – Хез, зуд рафта Шамсияро гирифта биёр!

Занак берун баромад, миршаб ба хаёл фуру рафта, худ ба худ нақша месохт: шубҳа нест, ки ин ҳамон Фирӯза, духтари соҳибчамол ва набераи Дилором-каниз аст. Фурсатро аз даст надода, ба хонаи Оймуллои Танбӯр кас фиристодан лозим. Духтар, ки ба даст даромад, ҳамаи корҳо осон шуда меравад. Шояд худи ҳамин Фирӯзаро ба амир тортуқ кардан мешавад, шояд Фирӯза нишона, ҷой ва номи он шахси номаълум ва ё ки Ҳайдарқулро гуфта медиҳад, шояд аз туфайли Фирӯза миршаб давлати калон ба даст мебарорад... Аммо Шамсия барои чӣ то ба имрӯз дар бораи вай лаб накушод? Магар онҳо бо ҳам дӯст шудаанд? Аҳду паймон бастаанд?

Шамсия бо модараш даромада омад ва аз поёни хона малулона нишаста, ба қолин чашм дӯхт.

– Пештар биё! – гуфт миршаб. – Биё, аз пешаки ман пин, қизам, азизакам!

– Хез, кас ба гапи дадеш гӯш мекунад! – гуфта монд занак.

Аммо Шамсия аз чояш наҷунбид. Миршаб ҳудаш аз ҷо бархосту ба назди духтараш рафт, сарашро сила кард, аз рӯяш бӯсид ва хеле лутфу навозиш карду баъд пурсид:

– Гап зан канӣ, Фирӯза ҳамон набераи Дилором – каниз магар?

Шамсия лаб накушод. Миршаб боз пурсид:

– Барои бекас буданаш Оймулло ба хонаи худаш гирифтагист? Аз хонаи Оймулло дида ба вай ин ҷо нағз нест магар? Агар ба вай меҳр монда бошӣ, чаро ба хонаи худат намегирӣ сагираи бекасро?

– Хонаи Оймулло ҳам танг не! – гуфта монд Шамсия.

– Ба ҳар ҳол Оймулло – Оймуллою мо, давлатхонаи мо,

гапи дигар! – гуфт миршаб бо такаббур. – Дар хонадони мо Фирӯза барин дахта нонхӯр бошад ҳам, ризку рӯзи меёбад. Ё ки ту мулоҳиза кардӣ?

– Эҳтимол мулоҳиза кардагистӣ, – гуфта монд занак.

Дар он ҳол миршаб аз ҷо бархосту ҷомаашро пӯшидан гирифт.

– Майлаш, – гуфт вай ба Шамсия хитобан, – нағз кардӣ, ки бо Фирӯза улфат ва дӯст шудӣ. Назар ба шуниди ман, вай духтари боақлу хуш аст. Мо коре мекунем, ки ту ҳамеша бо дугонаи дӯстдорат бошӣ, ғам нахӯр, бачем!

– Шумо чӣ кор карданӣ? – гӯён Шамсия бо воҳима ба падараш нигоҳ карда аз ҷо бархост. Миршаб айёрони табассум намуду боз сари духтарашро сила кард.

– Натарс, ман ба дугонаи ту кордор намешавам! – гуфт вай ва саллаашро ба сар монда истода илова намуд: – Ин бегоҳ эшони козикалон кӯнсули урусро хабар карда, зиёфат доданӣ буданд, нохост ба хотирам расид, рафта хизмат кардани ман зарур аст.

Шамсия ҳам малулона сар ҳам карда, ҳамроҳи падараш аз хона баромад ва ба кӯча рафтани ӯро мунтазир нашуда ба болохонааш рафт. Миршаб дар роҳрав ба занаш оҳиста гуфт, ки аз Шамсия бохабар шавад ва нагузорад, ки вай берун барояд. Баъд худаш зуд роҳ гашта ба миршабхона рафт. Дар он ҷо Қурбони Кал ном ёридиҳандаи ӯ, ки қиморбози гузаро ва бадмаст буд, ӯро пешвоз гирифт.

– Мӯйсафед иқрор намешавад, – гуфт вай. – Аз дастам омадагӣ корро кардам, кину қасос ба вай таъсир намекунад.

– Кадом мӯсафед? – пурсид миршаб ба ҷояш нишаста.

– Мӯйсафеди машкоб, – гуфт Кали Қурбон. – Ҷонаш ҳам намондааст, имрӯз-пага мурда монад, ташвиши гӯр карданаш ба мо меафтад. Бехтар, ки ҷавоб дода фиристонем. Аз вай ҳеҷ чиз намерӯяд.

– Ҷавоб деҳ! – гуфт миршаб. – Баъд худат ду касро гирифта ба ҳавлии Тоҳирҷони заргар, ба қарибии ҳавзи Мирдӯстим меравӣ. Зани вай Оймуллои Танбӯр аст, медонӣ? Дар хонаи вай ҳамон Фирӯзаи мо кофта гаштагӣ пинҳон аст, гирифта меоям! Лекин ба заргар ва Оймулло дағали накун, «фармони

чаноби кушбегӣ ва миршаб ҳамин аст» гуфта гирифта овардан гир!

– Хуб шудааст.

– Ҳаққи хизмататро ман медихам, парво наку! Лекин гуфтам-ку, ба заргару занаш дағалӣ наку!

Кали Қурбон хост, ки ба таҳхона, ба ҳабсхона даромада Аҳмадҷони машкобро ҷавоб дода фиристонад, маҳрами миршаб давида омаду гуфт, ки миршаб худаш меҳоҳад, ки Аҳмадҷони машкобро боз як бори дигар пурсиш кунад, бинобар он ӯро ба назди миршаб фиристонед. Кали Қурбон ба одамони худаш фармуд, ки мӯйсафедро гирифта бароранд, худаш дар назди дари таҳхона ба чилимкашӣ машғул шуда монд. Одамони вай дар даст фонус ба таҳхона даромада, аз ду бағали мӯйсафед дошта гирифта бароварданд. Аҳмадҷони машкоб ба худаш монанд набуд. Ришу мӯйсари сафеди вай дароз гашта, ба ҳам омехта буданд.

Чашмонаш, ки аслан ба косахонашон фуру рафта буданд, боз ҳам чуқуртар фуру рафта, симояш бештар ба мурдаи қок монандӣ дошт, ки риш дошта бошад. Вай бо дасту пойҳои ларзон, фақат бо ёрии одамони миршаб гӯё қадам мемонд, аммо дар ҳақиқат онҳо ӯро кашола карда мебурданд. Дар тани вай як куртаю эзори қарбос буд, ки ба хун ҷулида ва пора-пора гашта буд.

Кали Қурбон мӯйсафедро дида, рӯяшро ба сӯи дигар тофту боз чилимро ба даст гирифт. Аммо Аҳмадҷон бо вучуди бемадорӣ ва нотавонӣ тамоми қувваи мавҷудаашро гун карда, бозистоду ба сӯи Кали Қурбон нигоҳ кард ва бо овози хиррии воҳимаангез гуфт:

– Илоҳӣ... ба рӯзи ман афғӣ... ноинсоф!

– Баред! – гуфта наъра зад Кали Қурбон, гӯё ки ӯро қаждум неш зада бошад. Одамонаш телба шуда, мӯйсафедро кашон-кашон ба сӯи меҳмонхонаи миршаб бурданд.

Миршаб, дар даст қамчин ба сари мӯйсафед рост меистод, мӯйсафед ба рӯи гилем, ба қарибии пойгоҳи хона ба замин партофта шуда буд.

– Ман медонам, – мегуфт миршаб, – ту аз ҳамаи сирру асрор хабар дорӣ. Кушандаи Саиди Маст, одами ба бой қорд

задагӣ, ҳамаашро ту мешиноӣ, аммо иқрор намешавӣ. Охир барои чӣ? Аз умрат чанд рӯз боқӣ мондааст, ки ту ин қадар гапро лаҷоч медихӣ? Дар роҳи ҳақ, дар роҳи шариати набӣ қадам гузошта равӣ беҳтар нест, магар? Худо ба ту ин дунёро надода бошад, он дунё-ку ҳаст! Ин тавр нақун, гап зан!

Аз мӯйсафед овозе шунида нашуд. Оҳиста-оҳиста баланду паст шудани китфони ӯ нишон меоданд, ки вай ҳанӯз зинда аст ва нафас мекашид.

– Гап зан, Аҳмадҷон! Ту марди худочӯӣ ҳастӣ, ба мо ба кори шаръ ёрӣ расон! Ҳаминро дон, ки ту нагӯӣ ҳам, мо имрӯз не, пагоҳ ба ҳақиқат пай мебарем ва ҷинойткорро ёфта месирем. Ана, дар кучо будани набераи Дилором-канизро нагуфтӣ, исрор кардӣ, чӣ фоида кард? Ҷои духтаракро ту нагуфта бошӣ ҳам, мо ёфта гирифтём, ҳозир Кали Қурбон ба ҳавлии Оймуллои Танбӯр рафта Фирӯзаро ба ин ҷо меорад...

Тани лоғар ва беҳаракати мӯйсафед ба ҷунбиш омад, вай нотавонона сар бардошту ба рӯи миршаб нигоҳ кард:

– Арвоҳи кампир туро соқу саломат наместонад! – гуфт вай хиррӣ карда ва баъд беҳолона ба замин афтод.

Миршаб хандаи тамасхуромезе карду қамчинашро ба мӯзааш зада, рафта ба ҷои ҳудаш нишаст. Дар ин дам Кали Қурбон Фирӯзаро, ки ба сараш фаранҷӣ ва чашмбанд дошт ва Тоҳирҷони заргар ҳам, ки бо ӯ буд, ба хона гирифта даровард. Фирӯза, ки аз тарсу ваҳм ларзону ҳаросон буд, надонист, ки дар рӯи гилем, дар зери карбоспораҳои хуни Аҳмадҷон амаки вай хобидааст. Чашмони гирёни Фирӯза симои наҳсбори миршабро меду бас.

– Ҳа, овардӣ? – пурсид миршаб аз Қурбон. – Ин кас барои чӣ?

– Ман худам барои арз омадам, ҷаноби тӯксобо! – гуфт Тоҳирҷони заргар. – Ин духтари сагираи бекасро ба ин ҷо бо зӯрӣ кашида овардан ва ӯро аз васӣ ва модаршавандааш ҷудо кардан шаръан ва инсофан нодуруст аст.

Миршаб табассуме карду гуфт:

– Тоҳирҷон, шумо заргари хуб ҳастед, лекин кори давлат ва шариатро наместонед. Ин кори мост! Беҳтар аст, ки шумо рафта Оймуллоро осуда кунед, гӯед, ки Фирӯзачон, насиб

бошад, боз ба мактабашон меравад, боз хизматашонро мекунад.

– Ман ба шариатпаноҳ арз мекунам, ман то ба давлатхонаи чаноби олий меравам! – гуфт Тохирчон овозашро баланд карда.

– Ихтиёр ба шумо! – гуфта монд миршаб.

Дар ин дам Аҳмадчон сар бардошта ва бо дастони ларзон ба сӯи заргар ишора карда, бо овози хиррӣ гуфт:

– Ба ҳеч кучо... нарав, Тохирчон! Фоида надорад... Инаш гург бошад, ваяш рӯбоҳ, дигараш шағол ва хар аст! Ба доди мо ва ба доди ин сагираи бекас худо расад! Худо!

Фирӯза машкобро шинохт, ҳолати ӯро дида, худро фаромӯш кард ва «амакчон! шумоед?» гӯён фарёд карду давида рафта худро ба назди машкоб ба замин партофт, дастони бемадор ва сару рӯи хуншори ӯро бӯсидан гирифт. Дар ин ҳол фаранчию чашмбанд ҳам аз сару рӯи ӯ дур афтада буданд ва ӯ дигар ҳеч кас ва ҳеч чизро наметид, худро фаромӯш карда, бо оби чашми фаровон сару рӯи машкоби пири нотавонро мешуст. Машкоб ҳам гирия кард. Тохирчони заргар ҳам рӯймолчаашро ба чашмаш монда даст ба зону мезад... Аммо миршаб ва одамони вай гӯё сахнаи хандаовареро тамошо мекарданд, ки дар лабони онҳо табассум медавид.

Дар ин дам аз берун Нусратоқсақол ҳалпанг-талпанг расида омада, ҳолати даруни хонаро дида, як сулфида монд. Миршаб ӯро дида вазъияти омирона ба худ гирифт фармон дод:

– Ҳа, оқсақол, омадед, нағз кардед! Ҳозир шумо Аҳмадҷони машкобро ба хонааш бурда монед ва аз ҳолаш хабар гирифта истед! Қурбон, ту...

– Чаноби тӯқсабо! – гуфта оқсақол сухани миршабро бурд, – чаноби тӯқсабо! Охир, ман фаҳмидам, ки набераи Дилором-кампир ёфт шудааст... Омадам, ки сагираро гирифта барам... Ман васй... ман...

– Шумо ин мӯйсафеди беморро гирифта мебаред! – гуфт саҳт карда миршаб. – Савоби ин бисёр мерасад. Қурбон, Фирӯзаро ба хавлии мо бурда мон!

Кали Курбон духтараки нотавонро чун гунчишкак бардошту ба доду фарёди ӯ аҳамият надода, ба дахлез баровард. Тоҳирчони заргар тоқат накарда, хост ба Кали Курбон хучум кунад, ки ду маҳрампешаи миршаб аз бозувони ӯ саҳт гирифта, берун бурданд. Дар пешгоҳ миршаб аз худ мамнун менишаст, дар назди пойгаҳ, ба рӯи гилем ҷасади нимҷони Аҳмадҷони машқоб афтода буд, дар назди тирезаи поён оқсақол даҳанаш нимвоз, дастонаш ба вазъияти суол бардошта шудагӣ меистод...

9

Имшаб миршаб аз худаш хурсанд буд. Носашро ба беруни дариҷа туф карду Кали Курбонро ҷеғ зад. Аммо Кали Курбон хурсанд набуд. Зеро ки аз корҳои имшаба ягон фулус ба кистаи ӯ надаромад, хафагӣ ва гавго бисёр шуд, ба болои ҳама мӯйсафеди афғоршуда бо нигоҳи захрини худ, ки ба нигоҳи Азроил монанд буд, ба дили ӯ неш зад, овози хиррии ӯ ҳанӯз ҳам аз гӯшаш дур нарафтааст. Вай бо димоғи сӯхта ба назди миршаб даромаду хомӯш рост истод.

– Ҳа, чӣ гап? – пурсид миршаб. – Ин қадар аз қавакат барф меборад?

– Ҳавои имшаб барфолуд буд...

Миршаб хандид.

– Майлаш, зарар надорад, – гуфт вай. – Барои ту ҳавои барфолуд бошад ҳам, барои корҳои давлат ҳавои нағз буд. Ман аз воқеаҳои имшаба хурсандам. Акнун ба хона меравам. Ту дар ин ҷо истода камтар кор кун, камбағал, лекин хушёр бош, ки беобрӯ накуни, фаҳмидӣ? Дузд бош, баинсоф бош!

– Хуб, – гуфт Кали Курбон, аммо ба дилаш миршабро ҳақорат доду ӯро то ба тағи дарвозаи миршабхона гусел кард.

Вақте ки миршаб ба ҳавлиаш расид, хонабудагон ҳама хобида буданд. Занаш ба вай гуфт, ки Фирӯзаро Шамсия ба болохона баровардани шудааст, лекин Фирӯза ба вай илтифоте накарда, тақлифи ӯро рад кардааст. Ниҳоят Шамсия ба гӯши Фирӯза чизе гуфтааст, ки вай дарҳол розӣ шуда, ба назди ӯ рафтааст. Бинобар ин занак хавотир шуда, ду-се кайвонӣ ва

хизматгорро муаккал карда мондааст, ки бохабар бошанд, мабодо Шамсия ёри дода, духтаракро нагурезонад.

– Офарин ба ту, занак! – гуфт миршаб. – Агар ман ягон кор шуда аз миршаби равам, худат бемалол кори маро пеш бурдан мегирӣ. Хайр, гӯй кани, духтарак ба ту маъқул шуд ё не?

– Духтарак ҳақиқатан ҳам парӣ барин будааст. Ман ҳамин қадар шуда, ин барин соҳибчамолро надидем. Лекин ҳар чӣ бошад ҳам, ҳоло ҷавон-дия, қаду басташ расо ва чӯнг бошад ҳам, ханӯз кӯдак!

– Хайр, кӯдак бошад – чӣ?

– Шумо, албатта, инро ба амир ё ки ба ягон каси дигар тортуқ мекардагистед? Ба тортуқ намешавад мегӯям, ҷабр мешавад.

Миршаб хандид.

– Худи ту ҳам дар вақти ба ман расидагет ҷавон будӣ, ана ҳоло соҳиби чанд фарзанд шудӣ...

– Ба духтарак раҳмам омад, дадеш! – гуфт занак. – Монед, бо духтарамон гардад чӣ? Лоақал ягон сол-ду сол дар ҳамин ҷо бошад, хусну ҷамолаш боз баркамолтар мешавад.

Миршаб гап назару ба фикру андеша фуру рафт. Дар ҳақиқат ҳам занаш гап ҳақро мезанад: духтарак ханӯз ҷавон аст, хусусан барои ба амир тортуқ кардан намешавад. Зеро супориш буд, ки духтари тортуқ мешудагӣ бояд боақлу ботадбир бошад бо хусни худ амиро аз урусбозӣ баргардонад. Аммо ин духтарбача чиро медонад? Лекин аз як тараф ба амир ҳамин хел духтарҳои норасида маъқул мешавад. Афсӯс ки вай онҳоро чун мугҷаи навшукуфта як бӯ мекашаду мепартояд... Занаш дуруст мегӯяд, Фирӯзаро ҳозир ба амир тортуқ кардан намешавад. Беҳтар ки ўро дар ҳамин ҷо, дар хонаи ҳудаш ниғаҳ дорад ва ба воситаи занаш ва духтараш хуб тарбия кунад, омӯзад ва усто кунад, ана баъд ба амир тортуқ кунад, ана он вақт ин духтар метавонад амиро фармонбардори миршаб гардонад.

Ин андеша ба миршаб хеле маъқул шуд. Вай ҳатто занашро навозиш карда бӯсид.

– Маслиҳат дуруст, – гуфт вай. – Рост мегӯй, духтар дар ҳақиқат ҳанӯз ҷавон аст. Беҳтар аст, ки дар хонаи мо бошад, ту ва духтарат ба вай расму одобро омӯзед, хуб таълим дода, одам кунед, ана баъд мебинем.

Занак осудаҳолона нафасе гирифтуну гуфт:

– Таълим додани вай аз ман расад. Хотирчамъ бошад.

Онҳо аз ҳамдигар розӣ шуда, осуда хобиданд, аммо дар болохона Шамсия ва Фирӯза хоб накарда буданд, ба чашми ҳар дуи онҳо хоб набуд.

– Хайр, акнун хоб кун, Фирӯза! – мегуфт Шамсия, вале медонист, ки бо ин суханҳо духтари бадбахтро тасалӣ додан, осуда карда хобонидан илҷ надорад. Магар пас аз диданиҳои имрӯза, пас аз дарё-дарё оби чашм рехтанҳо ва ғаму ғуссаҳо ба чашми кас хоб меояд? Магар дили Фирӯза аз сангу сараш аз хоро аст?

Шамсия имрӯз пас аз баромада рафтани падараш донист, ки вай барои гирифта оваронидани Фирӯза меравад ва хост, ки давида ба ҳавлии Оймулло рафта, аз воқеа онҳоро огоҳ кунад, лекин натавонист, ба дасти модараш афтод. Модараш ўро таъна кард, ки ба кори падараш халал додан мехоҳад, ба муқобили падараш мебарояд. Шамсия дид, ки бо зӯрӣ ва муқобилият коре карда наметавонад, маҷбур шуд, ки бо ғирию зорӣ, бо тавалло ба модараш корро пеш барад. Хост ки бо ёрии худ ба Фирӯза меҳри модариро ҷег занад ва ба мақсадаш ҳам ноил шуд. Модараш ўро тасалӣ дода, гуфт ки майлаш, Фирӯзаро ҳар чӣ кор карда дар ҳамин ҷо, дар ҳавлии худашон нигоҳ медоронад... Ана, ҳоло падараш омад, Шамсия намедонад, ки модараш чӣ гуфта ўро, падарашро аз сӯикасд ба Фирӯза бармегардонад. Аммо, ба ҳар ҳол тахти дилаш осуда аст, вай ба модараш боварӣ дорад, ўро нағз медонад, ҳилагарӣ, ғапдонии вай бояд коргар шавад. Агар падараш ба гуфтаи модараш ҳам гӯш накунад, он гоҳ вай ба чораҳои қатъӣ мегузарад: ба падараш эълон мекунад, ки агар аз Фирӯза даст накашад, ҳудаш ба назди Мухаррами Ғарч меравад ва мегӯяд, ки ўро, Шамсияро ба амир манзур кунонад. Вақте ки ба назди амир меравад, аз падараш ба вай шикоят карда мегӯяд, ки ў намехост духтарашро ба амир пеш-

каш кунад! Вай ҳамаи ин андешаҳояшро ба Фирӯза гуфт ва илова намуд:

– Майлаш, дигар ғам нахӯр, хоҳарҷонам, боз дар як ҷо мешавем, ҳамроҳ ба мактаб меравем, аз сӯхбати Оймулло баҳравар мешавем.

***

Фирӯза имрӯз пас аз тасалли доданҳои Оймулло камтар осуда шуда, хотирҷамъ хоб карда буд, ки нохост дарвоза так-так шуд ва Тоҳирҷони заргар баромада дарвозаро кушоду ба зудӣ барнагашт. Оймулло ҳам хавотир шуда берун баромад, аз паси вай Фирӯза ҳам баромад. Дар роҳрави торик истода овози гуфтушуниди Тоҳирҷон ва як мардаки бегонаро шунид, ки аз номи миршаб ва қушбегӣ сухан мегуфт ва талаб мекард, ки Фирӯзаро зуд бароварда диҳад, набошад ба зӯрӣ ба ҳавли даромада худаш гирифта мебарад. Барои Фирӯза ҳамин қадараш кифоя буд. Вай аз тарсу воҳима дарағ-дарағ ларзиду ба ҷои истодагиаш ба замин ништа монд. Оймулло ба қафо нигариста, дар торикӣ бошад ҳам, зуд ба ҳоли Фирӯза пай бурду ўро аз бағалаш дошта ба хона даровард, об нӯшонид ва тасалли доданӣ шуда, ҷӣ гуфтанаширо намедонист, фақат сари ўро сила мекарду бас.

Ниҳоят Тоҳирҷон аз берун малул ва музтар шуда даромаду гуфт, ки илоҷ надорад, Фирӯзаро худаш гирифта мебаряду бо миршаб ғап зада, даъво карда, ба халосиаш мекушад. Оймулло ҳам медонист, ки аз дасти одамони миршаб ҳар кор меояд, хоҳанд-нахоҳанд Фирӯзаро гирифта мебаранд. Пас ба Фирӯза гуфт, ки натарсад, ўро миршаб бурда, баъзе ғапҳоро мепурсаду ҷавоб медихад, дигар ба вай кордор намешавад. Амаки Тоҳирҷон ҳам бо вай меравад...

Ҳамаи ин ҳодисаҳо як тараф шуду вохӯрӣ бо Аҳмадҷонамак як тараф! Золимҳо, мӯйсафеди бечораро ба ҷӣ ҳол андохтаанд? Фирӯза бечораи Аҳмадҷонамакро ҳатто дар дақиқаи аввал шинохта натавонист. Куртаҳои лаҳ-лаҳгашта ва хунолуд, сару рӯи варамкарда, ришу мӯйсари дарозшуда... Ҷӣ манзараи мудқиш охир, вай ҷӣ гуноҳ кардааст? Наход ки фақат барои гурезонидани Фирӯза ўро ҳамин қадар азоб до-

даанд? Фирӯза худаш кист? Вай ба ҳаққи дигарон чӣ кардааст, ки ба миршаб лозим шуда бошад? Охир, миршаб дуздон, одамкушон ва авбошонро мегирад, ба Фирӯза чӣ кор дорад? Агар модаркалони вай наемурд, ҳеҷ гоҳ ин ходисаҳо намешуд. Дар вақти барҳаёт будани вай ҳеҷ кас ҷуръат намекард, ки ба вай даст расонад. Акнун ҳама ба вай дарафтодани... Ҳам кушбегӣ, ҳам миршаби калони Бухоро, ҳам Нусратулло оқсақол, ҳам имом, ҳам сӯфӣ, ҳам Ғаниҷонбойбача, ҳам духтарони бой, ҳам Салима... Хулоса, ҳама ба вай қасд доранд... Хайрият ки Оймуллои Таибӯр ин тавр не, хайрият ки Шамсия ин тавр не... хайрият ки Асо ҳаст... Аммо Асо кани, Асо чӣ шуда бошад? Пагоҳ ба хонаи Оймулло меояду ўро намеёбад, ба миршабхона меравад, одамони миршаб ўро зада-зада ҳай мекардагянанд... баъд чӣ мешавад? Э худо, э худо! Ман ба даргоҳат чӣ гуноҳ кардам?

Фикру хаёлҳои гуногун намонданд, ки духтараки бечора пас аз ҳамин қадар диданиҳои рӯзона қадаре осояд.

– Асо чӣ кор мекарда бошад? – гуфт вай ниҳоят фикру хаёло ба дилаш гунҷонида натавониста. – Пагоҳ эҳтимол Асо ба хонаи Оймуллои биёяд.

– Ҳеҷ гап не, бо Асо худат гап зада, ходисаро мефаҳмонӣ.

– Чӣ, Асо ба ин ҷо меояд?

– Не, ту ба мактаб меравӣ, мисли харрӯза сабақатро такрор мекуни, лекин бегоҳирӯзӣ бо ман ба ин ҷо бармегардӣ?

– Бо шумо ба мактаб рафта, бо шумо боз ба ин ҷо меоям? Магар ба ин дадетон, онетон розӣ мешаванд?

– Ман ба ту гуфтам-ку, модарам розӣ, имшаб падарамро ҳам розӣ мекунонам.

– Кошки ҳамин тавр шавад... Ман китоббардори шумо мешавам, хизматгори шумо мешавам, лекин маро бо худатон ба мактаб баред, аз худатон дур накунед!

– Ту хоҳари азизи ман ҳастӣ!

– Илоҳӣ ҳазорсола шавед, илоҳӣ барака ёбед, бикаҷон! Рӯзи ман ҳеҷ гоҳ ба саратон наафтад!

Гиря гулӯи Шамсияро фушурда гирифт ва ў ба ин суҳанҳо чизе гуфта натавониста, дар ҷогаҳаш тапиду бас.

Ҳаммоми Кунҷак яке аз ҳаммомҳои қадими Бухоро ба ҳисоб мерафт, ки бо номи дигар онро «Ҳаммоми Қозикалон» ҳам мегуфтанд. Ин ҳаммом асосан занона буда, доранда ва соҳиби он ҳам яке аз занҳои машҳури ҳамонвақтаи Бухоро буд. Ҳаммоми Кунҷак ҳақиқатан ҳам дар кунҷаки ҷануби ғарбии масҷиди калони Бухоро воқеъ буда, дарвозааш рӯ ба рӯи девори баланди ҳамин масҷид кушода мешавад. Ҳар касе ки аз гузарҳои тарафи Бозори Нав, Кӯчаи Сангин ва Ҳочазайниддин омада, ба тағи манор ё ки бозори ҷомафурӯшӣ ва ё қандалотфурӯшӣ рафтани шавад, албатта, аз пеши дарвозаи ҳаммоми Кунҷак мегузашт. Дар пеши дарвозаи ин ҳаммом ва атрофи он ҳамеша гадоён, раммон, лаблабуфурӯшон, агар тобистон бошад, обфурӯшон менишастанд ва ҳамеша онҳо толибони худро дар ин ҷо меёфтанд.

Барои ба ҳаммом даромадан, аз дарвоза, ки даромадед, якду гирд гашта, бо зинаҳои васеъ ба поён, ба ҳарамхонаи ҳаммом мефароед. Дар рӯ ба рӯи шумо ба болои суфачаи бо гилему кӯрпаю кӯрпачаҳо ораста, дар назди сандуки калон соҳиби ҳаммом – Муҳаррамаи Ғарҷ менишаст. Вай зане буд қадбаланд, чаҳорпахлӯ, бо ваҷоҳати зебо, вале дағалтар, ситорагарм, вале серҷаҳлнамо, бо овози ғафси мардона, сергап ва шӯҳ. Тақрибан ҳамеша дар пояш мӯзаи хиромии ғарҷнок мепӯшид, ки лақаби Ғарҷ ҳам аз ҳамин омада буд. Аз ваҷоҳат ва симои ӯ намуда меистод, ки дар вақташ ҳусне дошта, вале ҳоло ба ҳамлаи лашкари пирӣ дучор гаштааст, таровати ҷавонӣ рафта бошад ҳам, ситораи гарм боқӣ мондааст. Маълум буд ки ин зан гармию сардии замонаро чашида, одаму ноодами бисёреро дида, бисёр корҳо, воқеаҳо ва ҳодисаҳоро аз сар гузаронидааст. Вай чилим кашида истода, ҳаман занҳои ба ҳаммом меомадагӣ ва аз ҳаммом мерафтагиро зеро ҷашм мекард. Ба ғайр аз ходимҷӣ ва лӯнғидорҳо, боз ду-се нафар хизматгорзан ба фармони вай гӯш ниҳода меистоданд. Вай ба мардум, ба қурбу манзалаташон нигоҳ карда, мувофиқи ҳудашон «хуш омадед», «хуш рафтед» мегуфт, бо ҳазлкашони худ гапгаронӣ ва ҳазлҳо мекард, пули ҳаммом,

пули лӯнгӣ ва ғайраро мегирифт, ба хизматгорҳо кор фарму-
да меистод ва аз ҷои нишастаи худ ҳамаро идора ва саробонӣ
мекард. Бисёр кам воқеъ мешуд, ки вай ба пешвози омадагон
аз ҷояш бархезад. Агар вай аз ҷояш бархезад, маълум буд, ки
одами омадагӣ зани яке аз бузургони Бухорост. Мухаррами
Ғарч тақрибан ҳамаи хонадонҳои калоншавандагонро медо-
нист ва бо бисёрии онҳо рафтуомад дошт. Ба Мухаррами
Ғарч на ин ки занҳои ба ҳаммом меомадагӣ, балки як қисми
мардон ҳам эҳтиёҷ доштанд ва ӯ корҳои аҷибро низ дар бе-
руни ҳаммом идора мекард. Ҳоло ҳамин қадарашро мегӯем,
ки аз бойҳои машҳури Бухоро чандин нафарашон миннатпа-
зири хизмати ӯ буданд ва ҳамеша ба талаботи ӯ ҷавоб медо-
данд. Миршаб, аълам, муфти, ҳатто қозикалон ҳам ба вай
эҳтиёҷ пайдо карда, поси хотирашро медоштанд.

Вай оинае буд, ки ҳар мард метавонист зани хостаи худро
бепарда ва урён дар ӯ бубинад. Ҳеч нуқсе аз вай пӯшида на-
мемонд ва ӯ ба хусну ҷамол ва қадди бозътидол қадру қимат
ҳам дода метавонист.

– Не, духтари фалонӣ ба шумо муносиб не, – мегуфт вай
ба харидори ягон духтар. – Хуснаш рӯякӣ, афту андом дора-
ду бас! Ман медонам, ки ба шумо духтари тану тӯшноқ дар-
кор, аммо вай акка мекандагӣ гӯшт надорад.

Мухаррами Ғарч бо вучуди ҳамаи кирдорҳои ношоистаи
худ рафтори мардона, далерона ва бебокона дошт. Аз касе
наметарсид, хушомад намезад ва ҳариси молу чиз набуд. Ба
вай душманӣ кардан қариб ҳар кас набуд, зеро ки бадкин ва
қасосгир буд.

Он рӯзе ки мо дар тарадлуди тасвираш ҳастем, Мухаррами
Ғарч хурсанду шод ба маснади худ нишаста ва мунтазири
омадани зани зоидан як бои ҷомафурӯш буд, ки мебоист, он-
ну тантанааш қалон мешуд. Инчунин ба ӯ гуфта буданд, ки
имрӯз келини Вафҷони саррофро ҳаммомбарон мекунанд.
Вай медонист, ки ҳам бо ҳамроҳони арӯси Вафҷон ва ҳам бо
ҳамроҳони зани бои ҷомафурӯш духтар ва келинчаҳои бисё-
ре меоянд ва инчунин аз ин ду маросим ба сандуқи вай пулу
моли фаровоне бояд дарояд. Одамони одӣ ва муқаррарие, ки
ба ҳаммом фақат барои шустушӯ ва покиза шудан меома-

данд, он кадар диккати ўро ба худ чалб намекарданд. Вай меҳмонҳои баландмартабаро бесаброна мунтазир буд, ҳар замон чилим мекашид ва ба сӯи дар нигоҳ мекард. Ниҳоят як хизматгори вай, ки дар дами дари ҳаммом буд, тохта аз зинаҳо поён фаромаду хабар дод, ки зани зоидаро оварданд. Муҳаррами Ғарч аз ҷо бархост, бо овози баланд ба бугчадор ва лўнгидорҳо ва хизматгорҳо фармон дода, ҳудаш ҳам «хуш омадетон» гӯён якчанд зина боло баромад. Аз берун ҳафт-ҳашт нафар занҳо, ки ҳама дар сар фаранҷиҳои паринашша¹, дар по кафшу маҳсиҳои булғор ва америкой доштанд, даромада омаданд. Онҳо пас аз ба дарун даромада, як-ду зина фу-ромадан фаранҷӣ ва чашмбандҳоро аз сару рӯ гирифтанд ва хизматгорҳои худӣ онҳо фаранҷиҳои бибиҳояшонро аз дасташон гирифта, онҳоро ба поён фаромадан мадад карданд. Муҳаррами Ғарч аввал бо модари чомафурӯш, ки пеш-пеш меомад ва зани солхӯрдаи қадбаланд ва лоғарандоме буд, вохӯрӣ ва пурсупос кард, баъд зани зоидаро дид, ки бо ранги зард ва чехраи пажмурда ва чашмони маънос фаромада омада истодааст, лекин маълум шуда меистод, ки занани паричехра ва соҳибчамол аст, фақат азобу укубати таваллуд ва нодонии момодояҳо, ки бисёр вақт боиси ҷавонмарг шудани занҳои зоида мешаванд, ўро ба ин ҳол овардааст. Муҳаррами Ғарч бо келинча ва дигарон гарм-гарм пурсупос намуду онҳоро аз боло, аз пешгоҳи ҳарамхонаи ҳаммом ҷой дод. Баъд кӯдаки навзодро, ки момодоя бардошта меомад, аз дасти ӯ гирифта диду «муборак бошад» гӯён бурда ба дасти модаршӯи келинча, ки дар ин дам болои кӯрпача рафта нишаста буд, дод.

– Ҳай, ҳай, – гуфт вай ба кампир, – набераатон писари муқаррарӣ не, тӯраписар шудааст. Илоҳӣ умраш катӣ дода бошад, хушбахту бадавлат шавад.

– Омин! – гуфтанд ҳама ва даст ба рӯйҳо кашиданд.

Лўнгидорҳо зуд ба лаълиҳо ҷой оварда, ба назди меҳмонҳо дастурхон паҳн карданд. Муҳаррами Ғарч ҳудаш

¹ Паринашша – номи як навъ алоҷаи раҳдори хокистарранг, ки киматбаҳо буд.

ба ҳаммом даромад, ки барои зани зоида гармхонаро ҳолӣ кунад.

Ҳаммомҳои қадими Бухоро пойшӯйхона доранд. Ин хо-наест, ки дар он ҳамма ва об нест. Дар он одатан бо либосҳои так даромада, аз дами дар, аз дасти лӯнғидор лӯнғиро гирифта, бар рӯи суфаҳои он, ки нисбатан ториктар аст, баромада лӯнғиро мебастанд ва либосҳои тақро кашида ба лӯнғидор ё ки ба хизматгорҳои худ меоданд, ки берун бароранд. Баъд аз роҳрави торике гузашта, ба «масҷид»-и ҳаммом қадам ме-гузоранд. Ин хона калонтарин шашгӯшаи ҳаммом аст, ки дар миёнҷо суфаи давраи калоне дорад ва дар ду ҷиҳати он ду мағок – ду гунбази махсус ҳаст, ки сахни васеи дорад ва дар он мағокҳо ходимҳо одамонро ходимӣ мекарданд. Инчунин ба ин «масҷид» дари хунукхона ва гармхонаи ҳаммом кушо-да мешуд ва дар ҳуди ҳамон ҷо, дар ҳаммомҳои калон таҳоратхона буд, ки иборат аз хучрачаҳои майда-майда буда, барои мустаҳаб кардан истифода бурда мешуд. Гармхона дар пешгоҳи ҳаммом воқеъ буда, дар он ҳаммаҳои оби гарму оби хунук низ мавҷуд аст ва он нисбат ба дигар хонаҳои ҳаммом гармтар мебошад. Зеро ки маҳз ба зери ҳамин хона алангаи оташ мезанад ва сангҳои он зиёдтар метасфанд.

Муҳаррами Ғарч бо сару либосаш рост ба гармхона рафта даромаду панҷ-шаш нафар занҳоро, ки дар он ҷо худро ме-шустанд, берун баровард.

– Гардам, бибиҳо, ҳама ҷои Ҳаммоми Кунҷакии мо гарм аст, – мегуфт вай, – биёстон, баромада дар айвони масҷид ана ба он суфа, ба хунукхона гузашта шустушӯӣ кунетон, ба ин ҷо зани зоида мебарояд.

Ҳақиқатан ҳам зани зоидаро, ки баданаш хеле лоғар шуда ва ханӯз бекуват буд, чанд нафар занҳо миёнгир карда ме-варданд. Аз паси вай момодоя кӯдаки навздро бардошта ме-омад. Ходимҳо ва хизматгорҳо дар даст сатилҳо, лӯнғиҳо, тосҳо, чойникҳои чой ва куттиҳои дорувор даромада ома-данд. Ҳамаи занҳою бачаю качаҳое, ки дар ҳаммоми гарм арақшор шуда, шустушӯӣ мекарданд, ба масҷид омада, маро-сими ҳаммомбиёрони зани зоидаро тамошо мекарданд.

Момодоя пеш гузашту ба гармхона даромад ва фармуд, ки

ходимҳо замини он чоро шуста тоза кунанд ва худаш кӯдаки навзод дар даст ба рӯи суфае нишаст.

– Кани гардам, – гуфт вай ба зани зоида, – ба замини ҳаммом дароз кашед, аввал рӯ ба боло, ҳа, бале!

Зани зоидаро хобонида ходимҳо зуд ба шустушӯи ӯ сар карданд. Дар дасти момодоя кӯдаки навзод гиря мекард, занҳои бисёре чалочуликунон гап мезаданд, тосҳою сатилҳо ба сангҳои ҳаммом расида садо мебароварданд ва шалдаршулдури обрезӣ ҳамааш ба гумбази ҳаммом акс намуда, дучандон баланд мешуд ва гӯшҳоро ғуввос мезанонд. Ба болокориин ин ҳаммом ягон сӯроҳи ҳавобаро надошт ва ҳар чӣ ҳавое, ки аз дари пасти берун мебаромад, то ба гармхона оё мерасид оё не. Зани зоида, ки худаш беқувват буд, аз шустушӯ ва молмоли ходимҳо беҳол шуд. Бача ҳам овозгир шуда, ҳатто гиря карда натавониста монд. Дар он ҳол момодоя аз чояш бархосту:

– Хайр, бас! – гуфт ба ходимҳо. – Биёстон, чиллаи бачаро ба болои очеш шӯему инро берун барорем!

Ходимҳо ба тосҳо об гирифтанду ба момодоя ёрӣ доданд, то ки кӯдаки навзодро ба болои сару синаи модар бишӯянд. Кӯдакро се бор об рехта ба яке аз ҳешовандон доданд, ки берун барорад. Баъд зани зоидаро боз як бори дигар шуста рӯнокӣ хобониданд ва аз сар то пояш нахӯди бирёни кӯфташударо, ки бо қанди кӯфта омехта буданд, пошиданд. Дар ин миён ҳам ходимҳо аз он нахӯди кӯфта мушт-мушт ба даҳон мезаданд. Баъд ба миёни зани зоида танакор, ҳел барин дорухоро пошида, гуфтанд, ки начунбида хобад. Занаки бечора аз гармӣ ва аз таъсири он дорувориҳо қариб буд, ки аз хуш равад. Момодоя дид, ки намешавад, фармуд, ки атолаи қандин биёранд. Хизматгорҳо аз берун дар зарфҳои махсус атолаи қандин оварданд ва атолари ба пиёлаҳо андохта, ҳам ба зани зоида ва ҳам ба дигарон доданд. Баъд чой нӯшиданд ва ниҳоят ҳамаи расмият ва одатҳоро ба ҷо оварда, зани зоидаро шуста, тоза карда берун баромаданд. Дар беруни ҳаммом ба рӯи кӯрпача ва якандозҳо, ки махсусан барои меҳмонҳо партофта шуда буд, ҳамаи омадагон давра нишастанд. Мухаррами Гарҷ ҳамаро табрик карда, муборакбод

гуфт. Баъд дастурхон паҳн карда, табакҳои кабобро гузоштанд. Мухаррами Фарч ханӯз як лукма нагирифта буд. ки хизматгори махсусаш омада ба гӯши вай пичирросзанон чизе гуфт ва ӯ охишта аз ҷо бархоста ба сӯи дарвозаи ҳаммом рафт, ки ба болои суфачаи он ҷо одами миршаб – Кали Курбон ба вай мунтазир менишаст.

– Ассалому алайкум, ойхолаҷон! – гуфт вай ба паси девор пайдо шудани Мухаррами Фарчо фаҳмида. – Ҳар чӣ сихат ва саломат ҳастед?

Мухаррами Фарч беибо ба дами дарвоза баромаду:

– Ҳа, – гуфт. – чӣ гап шудааст?

– Ҳеч гап не, тинҷӣ... – гуфт Курбон. – Ҷаноби миршаб ба шумо салом мегӯянд ва дар роҳатон чашм дӯхта нишастаанд. Аз ҷӯти кор гапи муҳим доштагӣ барин.

– Хайр, рафта гӯй, ки бевақттар меомадаанд.

– Не, ойхола, – гуфт Кали Курбон. – Бе шумо ба миршабхона қадам монда наметавонам. «Мемурию ҳамроҳи худат гирифта мебиёри» гуфтанд. Илоҷ не!

– Хайр, ман наравам, чӣ кор мекунӣ? – гуфт оташин шуда Мухаррами Фарч. – Аз ту ҳам наматарсаму аз хоҷаат ҳам!

– Ибӣ, балотона гирам! – гуфт якбора мулоим шуда Кали Курбон. – Ҳамин қадар куштед – кифоя, акнун монед, аз давлати шумо як-ду рӯз зиндагӣ кунем!

– Вақти масҳарабозӣ нест! – гуфт боз саҳт карда Мухаррами Фарч. – Ман дар ҳаммом меҳмон дарам, гузар, рафта гӯй, ки дертар меоям.

– Ман аз ин ҷо намечунбам, – гуфт Кали Курбон. – Агар ба тезӣ набароед, сарамро ба дарун дароварда ҷег мезанам!

– Номаякул кардӣ!

– Набошад зудтар бароед!

Мухаррами Фарч якраҳагӣ, бемазагӣ ва гарданғафсии Кали Курбонро медонист, бинобар он гап назаду поён фаромад ва сардори ходимҳоро ба ҷояш гузошта, аз меҳмонҳо узр хост:

– Гардам, бибиҷон! – гуфт вай ба кампир хитоб карда. – Аз гуноҳи ман гузаред, ки хизмати шуморо то ба охир нарасонида, монда меравам. Ҳар чӣ бе гила раветон, ҳар камбудие, ки шуда бошад, – мебахшетон, бори дигар қусурашро

мебарорам. Омин, илоҳӣ кӯша-кӯша писар тияд ва ба рӯзҳои аз ин ҳам нек расонад!

Ҳама ба омин даст бардоштанд ва кампир гуфт:

– Мо аз шумо ҳеҷ гилае надорем, бисёр хурсандем, илоҳӣ саломат бошед!

Муҳарраи Гарч аз меҳ фаранҷию чашмбанди худро гирифта, супоришҳои лозимаро ба одамҳои дода, берун баромад. Вай боварӣ дошт, ки меҳмонҳои омадагӣ бугчадорҳо, ходимҳо, лӯнгидорҳо ва дигаронро хуб аз худ миннатдор мекунанд ва соҳибии ҳаммомро ҳам бояду шояд бахшиш дода мекунанд.

Миршаб дар меҳмонхонаи худ ҳақиқатан ба вай чашм дар роҳ буд. Воқеан ёфт шудани Фирӯза, сӯҳбат ва маслиҳати занаш ва масъалаи ба шавҳар баровардани духтараш ҳама якҷоя тӯда шуда омада, майнаи ӯро зеру забар карда буданд. Вай фикр мекард, ки майлаш, Фирӯзаро имсол ба амир пешкаш намекунам, лекин мувофиқи супориши қушбегӣ ва қозӣ барои амир ягон духтари боақлу хуш ва соҳибҷамолро ёфтаи лозим. Дар ин кор ба вай фақат Муҳарраи Гарч ёри дода метавонист. Дар кучо будани духтари амирбобро агар Муҳарраи Гарч надонад, дигар кас доништа наметавонад. Лекин вақтҳои охир муносибати байни миршаб ва Муҳарраи Гарч хеле вайрон шуда мондааст, ҳам худӣ миршаб, ҳам одамони вай Муҳарраи Гарчро озор доданд, ваъдаҳои карданд, як-ду бор базмҳои хоссагии ӯ тартиб-додаро зер карда, ба қораш халал доданд. Ин нағз нашуд, албатта. Лекин миршаб ба қувват ва мансаби худ эътимоди қалон дошт ва фикр мекард, ки агар Муҳарраи Гарч ба раъи ӯ надарояд, ӯ занакро ҳатто маҷбур карда метавонад. Агар кор ба зӯрӣ нашавад, бо пул, бо чиз ва ё бо фиребу найранг бояд иҷро шавад. Ҳар нағз карда дили Муҳарраи Гарчро ёфтаи лозим...

Миршаб дар ҳамин фикру андешаҳо буд, ки маҳрамнаша даромада аз омадани Муҳарраи Гарч хабар дод. Вай зуд аз рӯи кӯрпача қамчинро гирифта ба зери болишт пинҳон карду «дароред» гуфт.

Мухаррами Фарч бо фаранчию чашмбанд ба меҳмонхона даромаду пас аз баромада рафтани маҳрамнеша рӯяшро кушод ва ба миршаб салом дода, таъзим карду аз поёни хона ба рӯи гилем ништастан хост, аммо миршаб ба пешвози вай аз ҷо бархоста, бо чехраи кушод ҷавоби салом гуфт ва ба ҳолу ҷони вай намонда, дар қарибии худ ба рӯи кӯрпача шинонид ва ҳолу аҳвол пурсид.

– Раҳмати мударам, – гуфт Мухаррами Фарч бо нимтабассум, – раҳмати мударам мегуфтанд, ки миршабҳои пештара ҳеч вақт ба меҳмонхонаи худашон пою қадами занро роҳ намедоданд, чӣ ҷои он ки аз онҳо ҳолу аҳвол пурсанд! Аммо дар замони мо худо-ба шукр, ҷаноби тӯқсабо мо, муштипарҳоро ба инобат гирифта, ба меҳмонхонашон роҳ медиханд ва ҳолу аҳвол мепурсанд, шукр, сад ҳазор бор шукр!

– Дар замони мо шумо барин муштипарҳо, – гуфт миршаб ҳам бо нимтабассум, – давлатпаноҳоро паноҳ шуда метавонанд. Ман шуморо дар ин вақти рӯз қасдан ҷеғ зада овардам, ки ҳарифони боҳабар ба сӯҳбати мо пай набаранд. Ин сӯҳбати хоссаи мо бояд дар ҳамин ҷо монад. Гирду атроф аз бегона ҳолӣ, сухани моро касе намешунавад. Бинобар он, биёсд бо ҳам кушоду равшан ва беғаразона гап занем.

– Сари ман чандто, ки ба ҷаноби шумо бо ғараз гап занам?

– Шумо аз ман ранчидагӣ барин, гӯё одамони ман ба шумо ҳалал додагӣ. Ман баъд фаҳмидам, пас аз ин такрор намешавад. Ҳаммоми Кунҷак аз шумо, чӣ коре ки мекунад, ихтиёр доред. Лекин ба кори ман ёрӣ расонидани шумо шарт аст!

Мухаррами Фарч фаҳмид, ки миршаб ба чӣ як кори мушкеле дармондааст ва ҳоло бе ёрии вай рӯзаш сиёҳ мешавад, бинобар он тааммуле карду гуфт:

– Аз дасти мани муштипар чӣ меояд, ки ба ҷаноби давлатпаноҳам ёрӣ расонам?

Миршаб ҳам ба мақсади Мухаррами Фарч пай бурд.

– Ман гуфтам-ку, – гуфт вай таъкид карда, – бо ҳам кушоду равшан гап мезанем. Муштипар будани шуморо ман ме-

донам, парҳоятон агар аз нуқра бошад, ба ҳар тораш як лаъл мегузаронам, агар аз тилло бошад – ба ҳар тораш як алмос! Ин дафъа қавли ман – қавл, ваъдаам – ваъда!

– Фармосед, – гуфт Мухаррами Ғарч ҳам ба таври чиддӣ. – Ба хизмат нигоҳ карда парҳои ман ранг мегиранд.

– Хизмат ҳамин, – гуфт овозаширо паст карда миршаб, – ба ҷаноби оӣ як духтар ёфтаг лозим, ки мисли оҳанрабо он ҳазратро ба сӯи худаш кашад.

– Дар қаламрави ҷаноби оӣ духтар бисёр ва духтарёбҳо ҳам бисёранду аз ҳамин кор нон мехӯранд, ин кор ба ману шумо чӣ?

Миршаб як дараҷа ҳайрон шуда, ба рӯи Мухаррами Ғарч нигоҳ кард, ки оё вай ин суолро доништа мегӯяд ё ки дар ҳақиқат ба мақсади вай пай набурдааст. Аммо Мухаррами Ғарч як дараҷа ба мақсади миршаб пай бурда бошад ҳам, қасдан худро ба нодонӣ зада, мехост миршабро азоб диҳад ва маҷбур кунад, ки аз ин ҳам кушоду равшантар гап занад. Қасдан маҷбур мекард, ки бисётар пул диҳад.

– Агар даҳ сол пеш аз ин мешуд, – гуфт миршаб чашмонаширо ҳарисона ба рӯи Мухаррами Ғарч дӯхта, – ин хел нозатон ба худатон мезебид ва ин дилсӯхтаи шумо ҳам нозбардорӣ мекард; аммо ҳозир вақти ноз гузаштагӣ, ман чиддӣ мегӯям. Як духтари боақлу хуш, донишманд, хунарманд ва соҳибҷамол мисли ҳақими ҳозире бошад, ки мо ба назди ҷаноби оӣ мебарем.

– Чӣ, ҷаноби оӣ дардманд шудаанд? – пурсид Мухаррами Ғарч. – Ман имрӯз ба гапҳои шумо пай набурда истодаам.

– Худо нигоҳ дорад! – гуфт дарҳол миршаб. – Ҷаноби оӣ сихат ва саломатанд, худоро шукр, ба саломатии он кас халал нарасидааст, лекин ба мо, ғуломонашон фарзу вочиб аст, ки ҳамеша дар бораи хушии табъи он ҳазрат кӯшиш кунем ва нагузорем, ки вақту фурсаташон беҳуда ва ё ғамгин гузарад. Духтари ман мегуфтагӣ бояд ҷаноби олиро ҳам бо ақлаш, ҳам бо хунараш ва ҳам бо хуснаш ба худ мафтун карда, аз дигар ғаму андешаҳо дур гардонад. Ин хел духтарро духтарёбҳои шумо, ҳатто Бахшандаатон ҳам ёфта намегавонанд. Онҳо рӯякӣ мебинанд, онҳо ақлу хуши духтарро санҷида

наметавонанд. Ин корро фақат шумо ўҳда карда метавонед, шумо – бо маслиҳати ман. Фаҳмидед?

– Фаҳмидам, – гуфт Муҳаррами Ғарч ва хомӯш монд. Дақиқае гузашту боз худи миршаб ба вай хитоб кард:

– Агар мақсади маро фаҳмида бошед, кай гап занед!

– Ман чӣ гӯям, – гуфт занаки айёр бо табассум ба рӯи миршаб нигоҳ карда. – Ин хел духтарро ёфтан ба осонӣ мурасар намешавад, ба ин кор болу пари зарин доштан лозим, ки кас баланд парвоз кунад. Аммо болу пари ман ҳоло аз ҳа-су латта аст.

Ба миршаб ин сухани занак маъқул афтод магар, ки баланд қаҳ-қоҳ зада хандид ва паҳлӯи ўро китик карда истода гуфт:

– Аз ҳар чӣ хоҳед, болу пар месозем. Муҳаррамаҷон! Балои понздаҳ сол пеш аз инатонро гирам, ана ин аз нӯги ҳамир фатираш!

Муҳаррами Ғарч аз дасти миршаб як саноч тангаро гирифта, онро бозӣ карда истода гуфт:

– Ман фатир хӯрда наметавонам, зардаҷӯш мешавам. Инро гирифта монеду ба ман роғаша гӯед, худаш чӣ гап?

Миршаб саночи ба сӯяш партофташударо дар ҳаво дошта гирифтунро боз ба бағали занак партофт ва гуфт:

– Супориш аз чаноби кушбегӣ шуд, ин хел духтаре, ки ман гуфтам, бояд дар бадали ҳамин моҳ ба даст дарояду дар сари моҳи нав ба чаноби олій пешкаш шавад. Аз ин зиёдашро ба ту гуфта наметавонам. Ҳаминро дон, ки ин кори зарур ва муҳимми давлатӣ аст, бояд ҳеҷ кас надонад. Агар аз ўҳдаи ин кор баромада тавонӣ, остонаат аз зар мешавад.

Аз «шумо-шумо» ба «ту-ту» гузаштани миршаб ва овезон шудани қавоқаш аз чиддияти масъала хабар доданд. Муҳаррами Ғарч, ки зани дурандеш буд, низ ба таври чиддӣ гуфт:

– Барои чаноби олій ҳар фармони шуморо ба ҷону дил бачо меоварам. Лекин мӯҳлат лозим, фурсат лозим, ки хуб сара карда, маъқулашро ёбам.

– То ба сари моҳ!

– То ба сари моҳи дигар!

– Инро ба чаноби вазоратпаноҳ арз мекунам, аммо ту ба

кор сар кун! Ин як, боз маслиҳати дигар дар бораи Шамсия, дар бораи духтари худам аст. Ту ўро дидаӣ, чандон ба хусн не, синнаш ҳам ба хеле рафта мондагӣ, ба чаноби вазоратпаноҳ, арз карда, ба як ҷои муносиб фотиҳа кардем, акнун дар тараддуи тўяш ҳастем...

– Ҳай-ҳай, бисёр нағз, худо аз тўю тамошо фармояд!

– Илюҳи омӣн, – гуфт миршаб ва боз овозашро паст карда гуфт: – Ана барои ҳамин ҳам ман аз ту пурсиданӣ будам, ки мабодо Шамсияро ба рўйхат дароварда намонда бошӣ?

– Духтари шуморо?! – гиребонашро гирифта, ҳолати тааҷҷуб ва ҳайронӣ нишон дод Мухаррамаи Фарҷ. – Шумо ин муштипар ва канизаки худро ҷӣ гуфта гумон кардед? Наход ки ман духтари соҳиб – давлатамро, духтари шуморо...

– Дигарҳо ҷӣ? Бахшанда ҷӣ?

– Аз онҳо хабар надорам.

– Бовар намекунам!

– Охир, ин гап ба гирди хотири ман наомада аст ва ҳеҷ ақлам бовар намекунад, ки ягонтаи аз духтарёбҳо ба ин кор часорат кунад.

– Ин тавр бошад, нағз! – гуфт миршаб осуда шуда. – Аммо ба ҳар ҳол ин корро ҳам ба ту месупорам. Ҳамаи занҳои ҳаминкораро санчида бин, худатро ба нофаҳмӣ зада пурс, кани онҳо ҷӣ мегўянд. Агар ба ягон рўйхат даромада бошад, омада ба ман хабар дех, ки зуд чорае бинам.

– Ҷонам катӣ.

– Ана ин сӣ тангаро гир, агар боз дар ин роҳ харче шавад, аз ҳисоби ман!

Мухаррамаи Фарҷ пулро гирифта нахост, лекин миршаб ба зўрӣ пулро ба вай дода, боз ваъда кард, ки пас аз ин на вай, на одамонаш ба қору бори Мухаррамаи Фарҷ ҳалал намедиханд, ваъдахилофие аз тарафи онҳо рўй намедихад. Лекин бояд вай ҳам ҳамин ду супориши муҳимро бачо биёрад. Мухаррамаи Фарҷ пулҳоро гирифта ба дилаш гуфт, ки ҷӣ тавр нағз шуд, ки ин гўладинг ба дастам афтод. Пас ба вай ваъдаи бисёрро дода, чапмбандро ба рӯ ва фаранҷиро ба сар гирифта, аз меҳмонхона баромад. Дар роҳ, ба сӯи Ҳаммоми Кунҷак рафта истода, фикр мекард, ки қушбегӣ чаро ин кор-

ро бевосита ба худи вай нафармуд? Чаро миршаб ин қадар таъкид карда, духтари боақлу хуш ва хунармандро металабад? Чӣ тавр ки вай аз таҷрибаи чандинсолаи худ медонад, ҳам амир, ҳам атрофиёни вай ба ин хел духтар эҳтиёҷ надоранд. Ба онҳо духтар ҷавон бошад, баҳусн бошад, шӯҳ бошад – бас аст. Аммо ба ақлу хунари духтар коре надоранд. Ин сӯпориши кушбегӣ ва телба шудани миршаб бедарак нест, албатта. Бояд дар тағи коса нимкоса бошад. Ойро фаҳмидан ҳам ба дасти худи вай аст, лекин барои ин аввал ҳамон хел духтарро бояд ёбад. Аммо аз кучо?

11

Ҳавлии Хоҷаи Ёбониҳо дар гузари Хоҷаёбониҳо буд, ки он дар тарафи гузари Собунгарони Бухоро воқеъ гашта, аз мадрасачаи Хоҷааспгардони назди лаби ҳавзи Арбоб чандон дур набуд. Дарвозаи баланд ва калони он ҳавлӣ ба кӯчаи калон кушода мешуд. Аз дарвоза, ки даромалеҳ, худро дар долони васеи мидидед, ки дар охири он дарвозаи ҳавлии дарун, дар тарафи чап дари ҳавлии берун ва дар тарафи рост соботи калоне буд, ки дар надошт, фақат бо як остонаи васеъ ва баланд аз роҳрав чудо мешуд. Дар он қабил соботҳо одатан аспҳои суворӣ баста мешуданд, лекин дар он ҳавлӣ ва дар он собот одамони то ба миёнашон бараҳна, сарлучу полҷро мидидед, ки аз гардан ва дасту пойҳо занҷирбанд шудаанд ва бо ҳоли табоҳ, гоҳе афсурда ва маъюс, гоҳе нолон ва хурушон, гоҳе дар тапиш ва даступозанӣ рӯзу шабашон мегузарад. Инҳо девонаҳоянд, ки барои шифо ёфтани ба ин ҳолат оваронида шудаанд. Ҳоли ин бадбахтон аз ҳайвонҳо ҳам бадтар аст. Зеро ки ба инҳо ҳеч гуна сарвоние, ҳеч гуна гамхорӣ ва ниғаҳбоние намешавад. Хӯроки онҳо як лаб нони қоқ ва як қулт оби сард, ҷои нишастии онҳо замини саҳт ва пурнам, ороиши тани онҳо занҷиру завлонаю ишкел асту бас. Агар ҳар рӯз якчанд бор қамчинкорӣ ва кӯфта шуданишонро илова кунем, манзара боз ҳам ваҳимтар ва дилғиртар мегардад. Онҳо киёнанд, номашон ва касбашон чист, инро ҳеч кас

намекурсад. Барои ҳама фақат як ҷавоб: инҳо девонаҳои ва ин хавлӣ ҳам хавлии Хоча Ўбонист!

Мувофиқи маслиҳати бошандагони мадрасачаи Хочаасгардон Ҳайдарқулро ба хавлии Хоча Ўбониҳо бурданд. Рӯзона Қорӣ Шариф танҳо худаш рафта, бо ҷаноби хоча вохӯрда, чунин арз карда буд, ки аз тумани Каждумак як хеши дури онҳоро ҳамкишлоқиёнаш ба хучраи ӯ оварда партофтаанд. Ба вай андак асар расидагӣ барин, ақлаш бечо шуда мондааст. Назар ба гуфтаи табибҳои ҳозиқ дигар вай сикхат намешавад, аммо вай, Қорӣ Шариф ба ҷаноби хоча ва мӯъҷизаи Хоча Ўбониҳо ихлосманд аст, медонад, ки аз ин даргоҳ дардмандони бисёре шифо ёфта баромалаанд ва бинобар он хеши худашро меҳоҳад, ки биёрад, фақат ба ҳамин шарт, ки ҷаноби хоча дар бадали як моҳ-ду моҳ хонда, уро сикхат кунанд. Дар ҳамин муддат агар сикхат шуд, хуб, набошад майлаш, ба тақдир тан дода худӣ Қорӣ Шариф хешашро бар гашта мегирад. Ба ин вачҳ, ки муздаш хуб буд, ҷаноби хоча розӣ шуд ва инак, пас аз хуфтаи ва торик шудани рӯз се шарик: Қорӣ Шариф, Қорӣ Усмон ва Ашрафҷон Ҳайдарқулро миёнагир карда, ба сӯи хавлии Хоча Ўбониҳо равон шуданд. Дар роҳ Ҳайдарқул аз Қорӣ Шариф илтимос кард, ки худӣ пагоҳ ба хавлии Аҳмадҷони машқоб рафта хабар гирад, агар машқоб дар хона бошад, ба вай хикояи Ҳайдарқулро гуфта, хоҳиш кунанд, ки як бор ба дилани вай биёяд. Қорӣ Шариф гузар ва хавлии Аҳмадҷонро фаҳмида гирифта, ваъда дод, ки албатта меравад. Пас, рафикҳо ҳамин ки ба сӯи кӯчаи Хоча Ўбониҳо баргаштанд, Ҳайдарқул девонагии бардурӯғи худро сар кард.

– Ҳақ ё дӯст! – гуфт вай бо овози баланд. – Ситораҳои осмон ба ман чашмакӣ зада гуфта истодаанд, ки пагоҳ дар Бухоро барф мешавад. Ҳа, ман медонам, барф мешаваду тафси мадрасаи Мири Араб паст мешавад ва дигар аз гунбази он буг намебарояд. Ҳар кас ки миршабро бинад, дилаш аз санг мешавад ва ҳар кас ки маро девона гӯяд, аз камчини миршаб дусадто ба шумур меҳӯрад.

Вақте ки ба қарибии хавлии хоча расиданд, Ҳайдарқул дод зада гуфт:

– Ҷӣ мардак, ӯӣ Қорӣ Шариф, ту маро ба кучо овардӣ? Ба ман гуфтӣ, ки домодбарӣ мекунӣ, ҳавлии келин агар ҳамин бошад, ман домод намешавам. Не, намедароям, намедароям, монед, ман зан намегирам!

Қӯраҳо Ҳайдаркулро зӯраки тела дода ба ҳавлии хоҷа дароварданд, ки дар ин дам худӣ хоҷа дар рӯи суфа, ба равшаниии фонус бо ду нафар меҳмонаш сӯҳбат карда менишаст.

Оваронида шудани девонаро дида, одамони хоҷа давида пеш рафтанду Ҳайдаркулро аз ду бағалаш гирифта, ба болон суфа бароварданд ва дар лаби зина шинонданд. Он вақт Қорӣ Шариф ва шариконаш ҳам ба рӯи суфа баромада, даст пеш гирифта ба хоҷа ва меҳмонаш салом доданд ва аз поёнтари якандози канори суфа нишастанд.

– Ҳа, Қорӣ Шариф! – гуфт хоҷа ба сӯи ӯ баргашта. – Хешатонро овардед? Бисёр нағз, номашон чист?

– Номашон... вай, Дехқонбой, – гуфт телба шуда монда Қорӣ Шариф, – худашон ҳам деҳқон, бисёр одами нағз...

– Номи ман Дехқонбой -не, деҳқони камбағал! – гуфт Ҳайдаркул. – Ба ин Қорӣ Шариф монед, ҳамаро бой карда мефиристонад. Кани домуллоимом? Хутба, никохро кӣ меҳонад?

– Ҳозир ман хутбаи никоҳи шуморо хонда мемонам! – гуфта оҳиста аз ҷо бархост хоҷа ва аз поёни пояш, аз зери кӯрпача камчинро гирифт ба сари Ҳайдаркул рафт. – Бисмиллоҳирраҳмонирраҳим! Ё деву шаётин, ё малъун, ё ланин, ё иблис, ё чини пурталбис! Дур шав, дур шав, ба роҳи худ, ба пушти кӯҳи Қофи худ убур кун! Ё раббӣ, ё дӯст, ё меҳрубон...

Ва як камчини базарба ба миёни ду шонаи Ҳайдаркул расид. Ҳайдаркул ҳам қасдан ва ҳам аз дард воҳ гӯён якбора ҳақорат дода фиристод,

– Чӣ гуфта маро мезанӣ, лаънатӣ! Ту агар имом бошӣ хутба хонданатро дон!

Аммо хоҷа ба гуфтаҳои Ҳайдаркул аҳамият надода, гулдур-гулдуркунон ким-чӣхоро хондан гирифт ва ҳар замон-ҳар замон ба сӯи вай «куф» – «суф» гӯён бо камчин якто зада мемонд. Ин кор тақрибан ҳафт-ҳашт дақиқа давом кард

ва ниҳоят хоҷа омин гуфта, даст ба дуо бардошту ба ҷояш рафта нишаст. Аммо дар тамоми ин муддат Ҳайдаркул худро ба девонагӣ зада, хоҷа ва имомро хуб ҳақорат меод ва дар байни гап миршабу амалдорхоро ҳам ҳамроҳ карда монда, ҳақоратҳои болохонадор мекард. Пас аз он ки хоҷа ба ҷояш рафта нишаст, Ҳайдаркул ба сӯи Қорӣ Шариф нигоҳ карда гуфт:

– Қорӣ Шариф, хуб домодбарӣ кардӣ! Домулло имомат ҳам хутбаи нағз хонд, акнун ба мо ҷавоб будагист?

Қорӣ Шариф ба вай аҳамият наодо, рӯ ба тарафи хоҷа карду пурсид:

– Хӯш, ҷаноби хоҷа, умеде ҳаст ё не?

– Худо медонад, – гуфт хоҷа, – аз дасти мо ҳар чӣ ояд – дарег намедорем, мехонем, дам меандозем, дар пирхонаи ҳазрати Хоҷаи Ёбонӣ нигоҳ медорем. Шояд шифо ёбад.

– Хоки поягон шавам, ҷаноби хоҷа, гуфт Қорӣ Шариф. – Аз мо, камбағалон, илтифоти худро кам накунед. Ман ва шариконам ҳамеша аз нону обаш хабаргирон меистем, насиб бошад, сихат шуда барояд, ба ҷанобашон хизмат мекунем... Ҳоло ана ин, – гӯён Қорӣ Шариф аз ҷо бархосту дукад шуда рафта ба дасти хоҷа понздаҳ тангаи нуқраи бухорино гузошт. Хоҷаи Ёбонӣ нею нестонкунон пулро гирифтӣ боз даст бардошта дуо хонд ва омин гуфта ба рӯ даст кашид, пас ба одамонаш ишора кард, ки Ҳайдаркулро гирифта баранд.

– Хезед, домод! – гуфт яке аз онҳо. – Хутбаи никоҳро, ки хонда шуданд, аз рӯи қоида домод бояд ба пеши келин дарояд. Биёед, мо шуморо ба таги чимилик барем.

Ҳайдаркул ҳам, гӯё ки ба ин суханҳо бовар мекарда бошад, аз ҷо бархосту бо ҳамроҳии онҳо ба поёни суфа фаромад ва дар ҳолате, ки ду одами хоҷа аз ду бағалаш медоштанд, ба сӯи собот равон шуд. Дар ин дам аз ҷашмони Қорӣ Шариф беихтиёр ашк равон шуда, дилаш ба ҳоли Ҳайдаркули камбағал ҳақиқатан сӯхт. Охир, ин чӣ рӯзу ин чӣ зиндагӣ! Як бечораро аз хонумонаш, аз зану фарзандаш, аз қору бораш чудо карда, ба ҷонаш қасд карда, нагузоранд, ки вай ба рӯи олам осуда – нафасе кашада гардад ва маҷбур шавад, ки аз дасти золимҳо ба девонахона омада дарояд?! Дар

ин мулк ягон маҳкамаи адолат набошад, ки кас рафта арз кунад, ягон додхоҳе нест, ки ба доди маз – лумон расад!

– Қорӣ Шариф, ман тагичимиликӣ гирифта мебароям, парво накарда шиштан гир! – гуфт бо овози баланд Ҳайдаркул аз роҳрав ва пас аз ин ўро ба таги собот дароварданд. Дар он дам се рафиқ ҳам аз хоҷа рухсат гирифта бархостанду ба роҳрав бароманданд ва ба девонахона назар карданд.

Девонахона – соботи васеъ – ду сутун дошт ва нимторик буд. Дар токчаи девори пешгаҳи он чароғи сиёҳе дуд карда месўхт ва шўълаи он аз ҳаракати ҳаво лапида-лапида, сояҳои гафс ва сиёҳи даруни он соботро ба ҳаракат меовард, ба назари кас як сутун – чанд сутун, як девона – чанд девона шуда менамуд.

Одамони хоҷа Ҳайдаркулро ба кунҷи тарафи рости собот, дуртар аз даромадгоҳ, ба рӯи замини нам шинонданд ва яктаҳи қаламию куртаи карбоси ўро аз танаш кашида гирифтанд, ба доду фарёдаш гӯш накарда, ба пояш ишкел ва ба дасту гарданаш завлона заданд. Ин ҳолро дида, Ашрафҷон тоқат карда натавонист, хост, ки давида даромада, аз дасти одамони хоҷа Ҳайдаркулро халос карда гирифта барад. Аммо Қорӣ Шариф ва Қорӣ Усмон ўро ниғаҳ доштанд ва ба гӯшаш оҳиста гуфтанд, ки агар халос шуданро мехост, худи Ҳайдаркул ҷавоби ин одамонро дода, кайҳо баромада ба кўча мерафт. Модоме ки барои халосии ҷони Ҳайдаркул ҳамин корро лозим донистаанд, пас сабр бояд кард. Ҳайдаркул ҳам ин ҳолатро ҳис кард магар, ки бо овози баланд гуфт: – Мани бегуноҳро барои чӣ ба ин ҳол андохтед, чӣ маро девона гумон кардед магар? Ман девона нестам, ман девона нестам, ман девона нашудаам! Агар хоҳам ҳозир ба ҳама исбот мекунам, ки ман девона нашудаам, лекин, майлаш, шуморо ҳам як хурсанд карда бинам, ин ҳам як гапе-дия!

Инро шунида Ашрафҷон осуда шуду рафиқон бо ишораи сар ба Ҳайдаркул хайрухушқунон баромада рафтанд. Одамони хоҷа низ диданд, ки девонаи нав омада ба тақдираш тан дод ва осуда шуд, аз гирди ў бархоста баромада рафтанд. Пас

аз ҳамин Ҳайдаркул ба даври атрофаш дурусттар ва бо диққат назар кард.

Соботи васеъро ду сутуни гафс-гафс бардошта меистоданд. Дар гирди сутунҳо ва дар тахти деворҳои он собот панҷ-шаш нафар девонаҳо буданд, ки баъзе аз онҳо нишаста хомӯш ва сар ба чохи тафаккур фуру бурда, аз олами хастӣ беҳабар, баъзеҳо ба замини нам рӯиноки ва ё лӯнда шуда хобида, баъзеҳо ба по рост истода ва ҳаракатҳои бешуурона аз худ вонамуда, баъзеҳо бо сояҳои муҳаррики сутунҳо ва ашёҳои собот дар мусобиқа ва мучодила... Лекин каме дуртар аз Ҳайдаркул дар зери девор ҷавоне нишаста буд, ки зеборӯ, маънос ва бо ҷашмони пур аз ашк ба сӯи ӯ менигарист ва гӯё бошуурона ба ҳоли ӯ месӯхт.

«Наход ки дар ин ҷо боз як бадбахти дигар ба мисли ман нишаста бошад? – гуфта вай аз ҳаёлаш гузаронид. – Шояд ба мисли ман набошаду аммо бо тӯхмат девона карда шуда бошад? Мегӯянд ки девона гиря карда наметавонад. Шояд ин ҷавон девона набошад? Ба ҳар ҳол санчида дидан лозим».

Ҳайдаркул дар ин фикр буд, ки нохост девонае, ки рост меистод, бо овози дупӯстай нофорам «оллоху акбар, оллоху акбар» гӯён азон гуфт ва баъд ба сӯи Ҳайдаркул нигоҳ карда хитоб намуд:

– Кай, ҷаноби ҳазрат, имоматӣ кунед!

– Ман кайҳо имоматӣ кардам, – гуфт Ҳайдаркул ба ҷавоби вай нотарсона. – Ҷамоа бо ман намоз хонд, фақат ту монда будӣ!

– Ээ, – гуфт вай мардак, – намоз қазо шуд гӯй? Ман камтар истихора карда, беҳабар мондаам...

Пас аз ин он мард зуд ба намозхонӣ сар карду аз Ҳайдаркул даст кашид. Ҳайдаркул мехост, ки он ҷавонро санҷад, ногоҳ аз зери сутуне, ки ба Ҳайдаркул наздик буд, девонае сар бардошта ё ҳу, ё дӯст! – гӯён фарёд кард ва ба атроф аз даҳон кафк пошида истода суруди сафсатаёнаеро хонду ҳар замон ба сӯи Ҳайдаркул ишора карда «ха, бале!», яъне «бо ман ҳамроҳӣ кун», гуфта мемонд. Вай суруди худро тамом накарда, қадоме аз кунҷи дигар ҳунгос зада нолид ва

як нафари дигар коҳ-коҳ зада хандид ва дар даруни собот дар як дам гавгое шуда монд...

Ҳамин тавр ду-се соат Ҳайдаркул ба гайр аз доду фарёд ва девонагари девонаҳо ба дигар чиз фикр давоҷда натавонист. Ниҳоят девонаҳо монда шуданд магар, якта-якта ба замин дароз кашида, ё ки ба сутун тақякунон ба хоб рафтанд ва даруни собот нисбатан осудатар шуд. Равғани чароғ ҳам тамош шуд магар, ки милт-милт карда сӯхтан ва сояҳо ба ҳаракат овардани он ба охир расид ва атрофро зулмати том ихота намуд. Фақат аз тарафи рӯи ҳавлӣ шӯълаи хираи шамъи даруни фонус ба даромадгоҳи он хонаи дарду алам равшани мефиристод, ки кас аз ҳамон равшани қиёс карда, дар кучо будани даромадгоҳи соботро фаҳмида метавонист.

Торикӣ ва хомӯшӣ асабҳои тарангшудаи Ҳайдарқулро қадаре таскин доданд ва ӯ беихтиёр «уф» гӯён охи чуқуре кашид. Инро шунида, ҷавони мазкур, ки чашмонаш ашқолуд буданд, ба сухан даромад.

– Акамулло, хоб намебарад? – гуфт вай охишта. – Дар ин ҷо якчанд шаб кас хобида наметавонад ва агар худатонро ба даст нагиред, аз беҳобӣ девона ҳам мешавед.

– Не, ман девона не! – гуфт дарҳол Ҳайдаркул боз худро беихтиёр ба девонагӣ зада. – Ман домод, ба хонаи келин меравам гуфта, гузорам ба ин ҷо афтада монд. Шумо сабр карда истед, аз таъҷибҳои насибахӯр мешавед!

Ҷавон қадаре хомӯш истоду баъд гуфт:

– Акамулло, дар ин пирхонаи Хӯча Ёбониҳо ҳамин рӯз катӣ се моҳи расо умр ба сар мебарам. Дар ин муддат аз бекорӣ диққат карда, хеле чиз омӯхтам, фарқи девонаю хушёрро аз ҷаноби хоҷа беҳтар медонистагӣ шудам. Шумо ҳарчанд ки худатонро ба девонагӣ занед, ман бовар намекунам. Ман медонам, ки шумо сиҳат ва саломат ҳастед ва ба ихтиёри худатон ё маҷбуран, мисли ман ба тӯҳмат гирифтадор шуда ба ин ҷо афтадаед.

Ҳайдаркул ин суханонро шунида, ҳайрон шуду ҷӣ гуфтани худро надониста монд. Маълум мешавад, ки ин ҷавони боақлу хуш дар ин зулматсаро се моҳа умри худро дар банду

асорат бошад ҳам, бедарак нагузаронида, девонаю хушёрро омӯхтааст.

Ачабо, хушёрии Ҳайдаркулро аз кучо ва аз қадом сухани ӯ доништа гирифта бошад? Наход ки девонагарихои Ҳайдаркул сохта баромадааст? Пас, чаро дигарон инро дарк накарданд? Ҳоло чӣ бояд кард? Ба ин чавон бовар карда, иқрор шудан мумкин ё не? Худи вай кист? Чаро бо ин ҳама хушёрӣ дар байни девонаҳо ништааст?

Сухан накарда, ба андеша мондани Ҳайдаркулро дида, он чавон гуфт:

– Аз ман мулоҳиза накунад, ман шуморо намешиносам ва аз саргузаштагон беҳабар ҳастам, агар нахоҳед, ба ман дар он бора лаб накушоед. Аммо сухани маро шунавед, саргузашти маро гӯш кунед. Ман аз кай боз мехостам, ки худо ба ман ягон дилчӯе расонад, ки ба вай қиссаи пинҳони худро гӯяму баъд ҳар чӣ шавам, майлаш, аз тақдирам. Оне ки ин асрор пӯшида намонад, халқу мардум фаҳманд ва донанд. Ана имрӯз худо шуморо расонид ва ман дидам, ки шумо девона нестед...

– Охистатар! – гуфт Ҳайдаркул. – Бо ҳамин қадар хушёрӣ ин қадар ноэҳтиётӣ чаро?

– Аз гуноҳам гузаред! – гуфт бо овози паст он чавон. – Дар бадбахтӣ ва кулфат, дар шаби зулмат ва ноилочӣ одами бадбахт баноҳост ҳамроҳе, дилчӯе ва шарике ёфта монад, бе-ихтиёр фараҳманд ва шодон мешавад ва нисфи бори гамаш аз дӯшаш дур шудагӣ барин мегардад ва бинобар он ҳамаро фаромӯш карда мемонад. Аммо гӯед, ки ман одамшинос шудаам ё не?

– Офарин, чавони бохуш! – гуфт Ҳайдаркул. – Дар ҳақиқат ман девона нестам, боисе шуду ба ин ҷо афтада мондам. Баъд, вақт шавад, қиссаи худамро ба шумо гуфта медиҳам. Аммо ҳоло шумо гӯед, ки барои чӣ, сихат-саломат буда ба ин ҷо банд шуда мондед?

– Ҳикояти ман дуру дароз, – гуфт он чавон. – Аммо муҳтасараш ҳамин, ки ман тӯҳматзада шудам, ба тӯҳмати ногаҳоние аз тарафи падари худам гирифтор шуда ба ин ҷо афтадам ва акнун ҳама маро девона мегӯянд.

— Ман кунҷковиро дӯст намедорам, — гуфт Ҳайдаркул, — лекин ҳоло шумо маро ба ҳолате андохтед, ки маҷбурам пурсам: кас аз тарафи падари худӣ кас чӣ тавр тӯхматзада мешудааст? Охир дар дунё ба кас аз падару модар меҳрубонтар ва наздиктар кист? Наход ки падари зоидаи худӣ кас писарашро девона гӯён тӯхмат кунаду ба ин балохона оварда андозад?

— Бале, ҳамин тавр! — гуфт ҷавон ва то хеле вақт хомӯш истоду баъд сар бардошт...

...Ҳавлии мо дар қишлоқи Галаосиё, дар худӣ сари роҳи калони Вобканд ва Бухоро мебошад. Агар гузоратон афтаду аз ҳар кӣ пурсед, ки ҳавлии Назарбон аспҷаллоб дар кучо, дарҳол ба шумо ҳамон дарвозахонаи хангомадорро, ки аз пешаш ҷӯй мегузарад ва ба ду тарафаш суфачаҳо сохта монда шудагӣ аст, нишон медиҳанд. Аз дарвоза ба даруни ҳавлии васеи медароед, ки айвонҳо, меҳмонхонаҳо, болохонаҳо, оғилхонаҳо, анборҳо дорад. Падари ман дар вақташ қиморбози машҳур буда, ба ғайр аз чор дона бучул ва ду даста қарта ва як сари қоқ дигар чизе надоштааст. Боре дар кӯчаи қишлоқ модарамро, ки духтари имоми қишлоқ будааст, дида монда, дил бой медиҳад ва шабу рӯз дар хаёли ба даст овардани ӯ мешавад. Бобон модарии ман одами бамаънӣ, парҳезгор ва худотарс будааст, бинобар он талаби падарамро рад карда, духтарашро ба қиморбоз додан нахостааст. Лекин падарам бародари модарамро аз роҳи зада, ба қиморбозӣ кашида ва дар охир модарамро ба қимор гузошта, бурида мегирад. Тағом пас аз бой додани модарам, ваъда медиҳад, ки ҳар чӣ қор карда, хоҳарашро ба Назар қиморбоз гирифта медиҳад, лекин як шарт мемонад: шарт ҳамин ки бояд қиморбозиро партояд ва ба ягон қори бечорагӣ машғул шавад. Падарам ба ин шарт розӣ шуда, як дараҷа қиморбозиро тарк мекунад, ба бозори асп рафта аспҷаллоб мешаваду оҳиста оҳиста ба аспҷаллобӣ ном мебарорад. Он гоҳ бобон розӣ шуда, духтарашро ба Назарбон аспҷаллоб никоҳ карда медиҳад ва ӯро хонадомод мекунад.

Назарбон аспҷаллоб пас аз даҳ рӯзи хонадоринаш боз мастию қиморбозиро сар мекунад, модарамро ҳар рӯз гирифта

мезанад, хатто падарарӯси худаш, одами мӯхтарам, имоми масҷиди кишлокро зада-зада аз ҳавлии меросии худаш саргурез мекунонад. Ба Назарбон аспҷаллоби киморбоз зӯри касе намерасад. Бобон бечораи ман ба ғаму ғусса тоб оварда натавонида, дар як соли хонадории падарам аз дунё чашм мепӯшад. Аз паси вай писараш ҳам нохост, касал ношуда, дар як шаб мурда мемонад. Баъд мардум овоза паҳн мекунанд, ки ўро ҳам ҳамин Назарбон аспҷаллобӣ киморбоз куштааст, то ки ба молу мулки раҳмати ва падарарӯсу додарарӯсаш танҳо соҳибӣ кунад.

Вақте ки ман ҳаштсола шудам ва бародари калонам ёздаҳсола шуд, модарам ҳам моро ятим гузошта аз дунё чашм пӯшид. Ҳанӯз дар хогирам ҳаст, вақте ки модарам дар бистари марг ҷон меканд, падарам омад. Ману бародарам ба ду тарафи модарам нишаста мегиризем ва модарам бо дастони бемадораш сари моро сила мекард. Падарам гирия кардани моро дида, дар ғазаб шуду гуррида истода гуфт, ки бас кунем, гирия накунем. Мо ҳар ду аз тарс дарҳол хомӯш шудем, зеро ки бадҷаҳлӣ ва бераҳмии падарамонро медонистем ва на як бор мушти вазнини ў ба сару китфи мо фаромада буд. Бо вучуди хурдсолии худ медонистем, ки модари моро ҳамин ҷаҳлу бадмастӣ, бадахлоқӣ ва шаттаю шаллоки падарамон ба сӯи гӯр мебарад.

– Пас аз марги ман... – гуфт модарам ба чашмаш об ғирифта бо садои беҳолона. – Шумо ба ҳамин... ду нури дидаи ман... раҳм кунед! Инҳоро озор надихед... инҳо бачаҳои нағз, баодоб... ман ҳамаи меҳру муҳаббатамро ба ҳамин ду бача додам... акнун ба шумо месупорам.

Аз ин суҳанони модарам қариб буд, ки мо ҳар ду хунгосзанон гирия кунем, лекин падарам баланду барҳаво қаҳқоҳзанон хандид ва гуфт, ки модарам дар натиҷаи бисёр китоб хонданаш девона шудааст ва ин сафсатаи девонагӣ мебошад. Инро гуфту аз ҷо барҳоста ба ҳавлии берун, ба назди дӯстони киморбози худ рафт ва моро ҳам маҷбур кард, ки аз назди модарамон дур шавем, то ки вай моро ҳам девона накунад. Мо як дарача аз назди модарамон дур шуда бошем ҳам, боз пас омадем, вале дигар аз забони вай чизе нашуни-

дем. Модарам гаш карда буд ва ҳамин тавр, ба худ наомада ними шаб чон дод.

Пас аз вафоти модарам, пас аз гӯронида омадани вай дидем, ки падарамон ба мо меҳрубон шуда мондааст. Вай чанд гоҳ хафа ва гирён гашту ба ҳеҷ кас ҳамроҳӣ накард, вале боз дӯстони қиморбозаш ба ҳолаш намонданд, ўро аз роҳ зада ба бадӣ, ба сӯи қиморбозӣ бурданд.

Мардум рост мегӯянд: чизе, ки бо шир даромадааст, фақат бо чон мебарояд. Феълу хӯи бад ва ахлоқи баде, ки ба сиришти Назарбон аспчаллоби қиморбоз даромада мондааст, фақат бо чони ӯ берун меравад.

Ману додарам ба дасти падари бемехр ва бадсиришти худ дар азоб будем. Вай гоҳо қиморбозӣ карда ҳамаи давлаташро бой меод, гоҳо толаш омад мекарду боз пулу молашро баргашта мегирифт. Гоҳ бераҳмона хонумонҳоро хароб мекард, ба зану бача ва ҳоли табоҳи мардум раҳм намекард. Шиори вай ҳамин буд: касе ки ба кавори чоҳ рафта бошад, зан ки дарунтар равад! Барои ба мақсад расидан аз ҳеҷ кор рӯ натоб, зан, куш, гораг кун! Аспчаллобии вай ба ном буд – дурусташ, ўро аспдузд номанд мешуд. Вай дар роҳи бой шудан на аз дудӣ бармегашт, на аз қиморбозӣ ва на аз одамкушӣ.

Пас аз вафоти модарам, ки як дараҷа одам шуда буд, боз гашта ба ҳирси молу чиз афтод. Замина мехарид, осиеб мехарид, сарой мехарид ва ба фонда пул қарз меод ва харисона худро ба чор тараф зада пул мегундошт. Чандин бор дӯстонаш ва наздиконаш ба вай зан гирифта додани шуданд, қабул накард, аммо бадахлоқ буд. Шабҳо ба болои занҳои мардум зер карда мерафт, ҷалаббозӣ мекард ва ҳеҷ кори разилонае набуд, ки вай накарда бошад. Дар ҳамин муҳит, дар ҳамин шароит ману бародарам калон мешудем. Як хола доштем, босавод ва доно буд. Моро ба назди худ гирифта хононд, савод омӯхт. Ҳар вақт бадию некӣ, покию бадахлокиро фаҳмонида меистод ва ҳамеша падарамон дар мадди назари мо буд. Аз шарофати таълиму тарбияи он зани поквичдон ва сӯхбати пурфайзаш мо ҳар ду хеле баодоб ва хушахлоқ калон шудем. Моро дида мардум ҳайрон мешуданд, «аз ҳамин тавр падар ин тавр фарзандҳои нек!» мегуфтанд.

Бале, тамошо кунед, ки ман ҳам девонаҳо барин ба худтаърифкунӣ даромада рафтам. Ҳар кас ки худаширо таърифӣ тавсиф кунад, аз он кас даст шӯед, ки ночиз аст. Як хислати падари мо ҳамин буд, ки ҳамеша худаширо таърифӣ тавсиф карда мегашт ва аз ин ҳол хичолат ҳам намекашид. Намедонам ба ман ҳам аз вай мерос гузаштааст магар, ки имрӯз ба худтаърифкунӣ сар кардам. Хайр, мебахшед, акамулло, ман шуморо хеле дардисар додам. Чӣ кор кунам, ки дилам аз дарду алам пур ва молломол аст ва ман ситамдида ва ситамрасида ҳастам. Чӣ тавре ки Бедил мегӯяд:

Ситамрасида ба ҳар кас дучор гардаду нолад!

Ман ҳам ба шумо дучор гаштаму акнун менолам...

Бародари ман як чавони тануманд, хушқаду комат ва зебо шуда расид. Вай бо вучуди хату саводнокии худ ба ҳеҷ касбу кори дигар нарафту деҳқон шуд. Аз хурдӣ киштукор ва деҳқониро дӯст медошт, дар заминҳои падарам ҳамроҳи деҳқонҳо ва батрақҳо кор карда мегашт. Вақте ки калон шуд, падарам ҳаман кори деҳқониро ба вай супурду дар натиҷаи саъю кӯшиши вай заминҳои падарам ҳосили фаровон меводагӣ шуданд. Хусусан чорбоғамон дар Галаосиё он тараф истад, дар Бухорою Вобканд машхур шуда рафт. Мардум омада аз чорбоғи мо ниҳол гирифта мерафтагӣ шуданд. Ҳар сол падарам сабад-сабад ангур, анҷир, анор ва дигар хел меваҳоро ба бозорҳо фиристода пул мекард, вале ба ману бародарам аз он даромадҳо ним ҳисса ҳам намедод. Фақат дар ҳар рӯзи бозор ба дастамон дутангагӣ пул дода мегуфт, ки рафта кисахарҷӣ кунем. Як рӯз, вақте ки пулҳои бисёри даромади чорбоғро бо ҳамроҳии бародарам мешумурд, гуфт, ки вай ин пулҳоро саришта карда, соли оянда ба бародарам зан гирифта медиҳад.

Ман деҳқон нашудам, ба мирзои ноиби қозикалон мирзоча шуда кор мекардам. Ҳар хел аризаҳо, дастхатҳо ва баъзан бо ёрии мирзо васикаҳои осонро менавиштам ва ҳар моҳе аз мирзо панҷ танга музди кор мегирифтам. Музди кор мегирифтаму ягон танга ба худ ниғаҳ надошта ба дасти падарам бурда меодам.

Ману бародарам ба ҳамаи ин корҳо, ба ҳамаи меҳнати
вазнин музд нагирифтагӣ, ба серӣ нахӯрдан ва нағз
напӯшидан розӣ будем ва ҳеч гилае надоштем, агар ба боло-
кориҳои ҳамаи ин падарамон моро намезад, озор намедод! Вай
чи тавре ки ҳамаи ятимон, батракон ва деҳқонҳои зери дасти
худро мезад, азоб меод, инчунин моро осуда намегузошт.
Аксар вақт ё маст шуда меомад, ё бангу тарёк кашида девона
мешуд ва бо ҳар баҳонае моро дошта мезад ва қисса мухта-
сар, ки мо ягон рӯзи нек ва хурсандие надоштем.

Як сол пас аз ҳамон ваъдае, ки карда буд, падарам ба ба-
родари калони ман зан гирифта додани шуд. Он гоҳ барода-
рам ба синни бистсолагии расида ва ҳақиқатан домодбоб шуда
буд. Падарам баъзе кампирҳо ва миёнаравҳоро ҷег зада, ба-
рои бародарам зан хост. Вале ҳанӯз кампирҳо як дар, ду дар-
ро нагашта худи вай арӯсшавандаро муайян кард. Ин – дух-
тари яке аз дӯстони қиморбози худаш, духтари ноиби
қозикалон буд, ки дар ҳамон кишлоки мо, ба чорбоғамон
омада мерафт ва гӯё хусну ҷамоли ўро худи падарам дида,
маъқул ёфта буд.

Вақте ки арӯс муайян шуд, ба розӣ будан ва ё набудани
бародарам аҳамият надода, падарам ба тараддуди тӯй шуд ва
дар андак муддат ҳамаи корҳои расмиро ба ҷо оварда, тӯю
тамошо карда арӯсро ба хавли гирифта овард ва гӯё писа-
рашро хушбахт кард. Аммо бародарам аз зани худаш паси
шаби аввал норозӣ шуд. Арӯс нодухтар баромада бошад ҳам,
хеле бебок ва калонгир будааст. Инро шунида, падарам
даҳони бародарамро мебандад, маҷбур мекунад, ки дар ин
бора лаб накушояд. Пас аз чанд рӯзи хонадоронаш, боре баро-
дарам маро бо худ гирифта, ба хавлии дарун даровард ва ян-
гаамро ба ман шиносонид. Дар вақти даромадани мо арӯс ба
абрӯвонаш ўсма мекашид. Дар дасташ оина, сарашро боло ва
поён карда, оби ўсмаро ба абрӯяш медавонд ва ба мо илти-
фоте ҳам накард. Ман наздиктар рафта, диққат карда бинам,
тамоми «хусну латофати» вай сунъӣ барин намуд. Гӯё ягон-
таи ҳоле аз ҳолҳои бешумори сару гарданаш табиӣ набуданд.
Ранги пӯсташ сиёҳ буд ва фақат аз молидани сафедии
равғанӣ онро қадаре ба сафедӣ моил карда буд. Мӯяш ба

дараҷае дароз буд, ки боварии кас намеомад, ки мӯи табиӣ хамон тавр бошад. Аммо маълум шуда меистод, ки занаки шӯҳ ва танноз аст. Пас аз аҳволпурсии ман ва муборакбодӣ карданам оби ўсмаро ба абрӯяш давонда истода, бо кунҷи чашми сиёҳаш ба ман як нигоҳи гаронае кард, ки дилам ҳатто аз он нигоҳ ҳаросида рафт. Ва баъд ҳайрон мондани маро дида баланду барҳаво хандиду ба шавҳараш гуфт, ки мо ҳар ду бародарон як хел будаем, саҳроӣ буданамон намоён шуда меистодааст.

Он рӯз дар хонаи бародарам аз дасти янгапоишони шаҳриам як пиёла чой нанӯшида, беруи баромадам ва дигар ягон бор ҳам ба он хона қадам намондам.

Аз байн шаш моҳ гузашт. Дар ин муддат бародари пурқувват, тануманд ва сурху сафеди ман лоғар, пажмурда ва рангзард шуда монд. Вай ки ҳамеша дар саҳро, дар чорбоғ каланд зада, бо дехқонҳо ва батрақҳо шӯҳӣ, аскиягӯӣ ва сурудхонӣ карда мегашт, вақтҳои охир танҳо мегаштагӣ, хомӯш ва камгап шуда монд. Ба пурсиданҳои ман дуруст ҷавоб намедод, ман касал шудагӣ мегуфту бас. Ин ҳолати ўро ҷӯраҳояш ва ҳамтанаҳояш ҳам дарк карданд. Як рӯз онҳо маро миёнагир карда таъна доданд, ки аз ҳоли бародарам хабар намегирам, дардашро намепурсам. Модоме ки вай ба онҳо сир намедихад ва дардашро изҳор намекунад, бояд ба ман гӯяд. Пас аз ҳамин сӯҳбат ман саҳт ба хавотир афтадам ва ман ҷиддан бетоқат шуда як рӯз дар чорбоғ, вақти пешинӣ акаамро дар сари ҳавз танҳо ёфта, ба ҳолу ҷонаш намондам, ҳошо сабаби ин ҳолати худро гӯӣ, гуфта маҳкам часпида гирифтаам. Бародарам аввал иқрор нашуд, ҳеч гап нашудааст гуфт, баъд дардмандӣ ва бемории номаълумеро баҳона овард ва ниҳоят гирия карда сар дод.

Оби чашм бисёр вақт асрори дилро фош мекунад. Он рӯз ҳам бародарам пас аз гирия кардан маҷбур шуд, ки дардашро ба ман фош кунад. Вай ба ман ҳамин тавр гуфт: «Кошкӣ зан нагирифтаник мешудам, ин зан ба сари ман як бало шуд, метарсам ки ҳамин зан боиси марги ман шавад...» «Гуфтаам: чаро ин тавр мегӯӣ? Чӣ ҳодиса рӯй додааст?» Бародарам аввал як ба гирду атроф чашм давонду аз бегона ҳоли буда-

карда, аз ин шахру аз ин диёр бадар канем, ба ягон гӯшаи дунё рафта, зиндагиро аз сар оғоз кунем. Бародарам ба сухани ман гӯш доду гӯё қабул кардагӣ барин шуд. Лекин аз он хикоя як моху се рӯз гузашту дар рӯзи чаҳорӯмин акем худашро ба дарахти чормағз овехта кушт. Аввали пагоҳ мурдаи ӯро худам аз ҳалқадавак кушода гирифтаму ба хавлӣ даровардам. Муфтӣ ривоят додааст, ки ба одами ба худ сӯикасдкарда чаноза раво нест. Ҳамин тавр, бародари сарсаҳти маро писари номуроиди Назарбой аспчаллобро дар либоси худаш, бе чаноза ба пуштаи ғарибон бурда гӯр карданд ва барои ӯ ба ғайр аз ман ва холаи пирам дигар кас оби чашм ҳам нарехт. Ҳамин ки рӯзи чихили акем гузашт, падарам аз муфтӣ ривоят гирифта, хост, ки зани ӯро ба ман никоҳ кунад, то ки ӯ аз хавлии мо наравад. Аммо ман дигар хел будам, монанди бародарам мутеъ ва фармонбардор набудам, ба тақлифи падарам не гуфтам, гуфтам, ки ба ман зан лозим не!

Падарам маро ба хона қаба карда заданӣ шуд, муқобилият кардам. Ба ҳар ҳол ман чавон, вай пир шуда буд, зӯраш нарасид. Чӯбдастро аз дасташ гирифта, шикаста партофтам ва гуфтам, ки бас аст, ман ба қотили бародарам, ба маҳбубаи падарам хонадор шудан намехоҳам!

Инро шунида хуши падарам канд. Донист, ки ман аз воқеа огоҳ ҳастам. Пас чанд гоҳ гап назду роҳи фиребро пеш гирифт. Вай мӯйсафеди фиребгар аст. Аз фиреби вай шайтон ҳазар мекунад. Инак, ба ҳила даст заду аз худи ҳамон рӯз овоза баровард, ки ман гӯё ба марги ногаҳонии бародарам тоқат карда натавониста, аз зӯри ғаму гусса девона шуда бошам. Бинобар он хоҳам-нахоҳам ба фатвои муфтии ҳаромхӯр зани бародарамро ба ман зӯран никоҳ карданд ва пас маро ба ароба бор карда, ба шахр оварданд ва ба ин девонахона партофтанд...

Ҳоло падарам бо зани бародараму зани ман дар айшу нӯш аст. Дар кишлоқамон ин ҳодисаро ҳама медонанд, вале аз тарс овозе бароварда наметавонанд. Ман ҳам дигар хеше, ақрабӣ, дилсӯзе надорам, ки омада маро аз ин балохона халос карда барорад. Ана ҳамин тавр, ба казою қадар тан додаништаам...

Ҳайдаркул чун саргузашти ҷавони сарсаҳт ва фалокатзадаро шунид, қариб буд, ки ғаму гуссаи худро фаромӯш кунад аз ғазаб ва ҳаяҷон девона шавад. Охир, ин дунё чӣ тавр сохта шудааст? Ин чӣ бедодӣ, ин чӣ бераҳмӣ?! Мардум ҳамдигарро меҳӯранд, ҳатто падарон писарони худро дидаю доништа ба зерӣ наъли мӯзаашон гузошта маҷақ мекунанд ва баъд дилу ҷигари ўро канда-канда, бо дастони хунолуди худ ба даҳан мезананд... Наход ки парвардигори беайб ин ҳама ҷиноят, хиёнат ва разолати бандагонашро дидаю доништа, онҳоро ба қаҳраш намегирал? Дунёро кунфаяқун намекунад? Не, худо кару кӯр шудааст, ҳеч чизро намешунавад, ҳеч чизро намебинад... Тавба кардам, тавба кардам, худоё! Дар ин бора фикр кардан ғуноҳ аст... Бехтар, ки хомӯшӣ!

– Додарам, номи шумо чист? – пурсид Ҳайдаркул.

– Амон... номи ман Амон аст, – гуфт он ҷавон, – лекин дар вақти ноамонӣ, ноосудагӣ ба дунё омадаам ва номам ба замон рост намеояд.

– Ин тавр нагӯед, Амонҷон! – гуфт Ҳайдаркул. – Дунёро худо сохта ба ману шумо, ба ҳамаи инсу ҷинс дода ва амонӣ бахшидааст, ки осуда ва бароҳат зиндагӣ кунед, дунёро обод гардонед, бо гайрат ва аҳамияти худ эҷод карда, қудрат ва санъати худро нишон диҳед! Аммо инро одамҳо намедонанд, ҳама одамҳо нею одамҳои ҳарис ва ба пулу мол додашудагон инро доништан намехоҳанд.

– Яке аз ҳамин хел ҳарисҳо падари ман, Назарбой аспҷаллоби қиморбоз аст.

– Афсӯс ки Назарбой аспҷаллоби қиморбоз якто-дуто не, набошад қор осон буд. Назарбойҳо одам доранд, муттақо доранд, ҳукм доранд. Дар Ғалаосиё Назарбой бошад, дар Қарокӯл Ғаниҷонбойбача, дар Бухоро дахҳо Ғаниҷону Назарбойҳо ҳастанд...

– Адолат нест, инсофу мурувват аз рӯи дунё бардошта шудааст!

– Лекин дар дунё одамҳои нағз ҳам бисёр буданд. Онҳо дар ҳама ҷо ҳастанд, дар ҳама ҷо ёфт мешаванд. Онҳо ба кас дастгирӣ мекунанд, умед мебахшанд.

– Худо медонад... – гуфта монд Амон ва хомӯш шуд.

Ҳайдаркул ҳам дигар гап назад ва ба фикр фуру рафт. Дилаш ба ҳоли Амон месӯхт. Медид, ки ин ҷавони барно аз дунё дасту дилашро шуस्ताаст, ноумед ва бадбин шуда мондааст. Дар ҳақиқат ҳам дарди вай зӯр аст: кас аз бегона ҷабру ситам бинад, як дараҷа ҷои тасалӣ ҳаст, дунё ҳамин тавр офарида шудааст, ҳама якранг не. Лекин вақто ки падари кас, муттақо ва ҳомии кас, мураббӣ ва гамхори кас ҷабру ситам кунад, ноинсоф ва бемурувват бошад, мушқил аст. Дигар ба кӣ бовар карда мешавад? Дигар аз кӣ гамхорӣ ва ҳимоя мунтазир мешавад? Ин ба зилзилаи сахту қаттол монанд аст: охир, кас аз рӯзи таваллудаш ба рӯи замин, ба рӯи замини оромӣ ҳамвор мегардад, кишт мекунад, бино месозад ва ҳамин тавр боварӣ дорад, ки аз замин сахттар ва оромтар дар дунё чизе нест ва ногоҳ агар замин ҷунбад, ҳамаи ҳастию нестии сатҳи худро пора-пора карда, ба хок яксон кунад, кас ба кучо меравад? Ба кучо паноҳ мебарад? Одам қанот надорад, ки ба ҳаво парад, одам моҳӣ нест, ки ба дарё фуруояд, пас чӣ илоҷ? Ана, ҳолати ин ҷавони барно ҳам ҳамин тавр, замин аз зери пояш рафтааст... Бале, ба вай муттақо ёфтаи, ба зери пояш замина ҳосил кардан лозим аст, набошад ҷавон аз даст меравад.

– Хайр, ноумед нашав, бародар! – гуфт ниҳоят Ҳайдаркул ба Амон тасалӣ додани шуда. – Мегӯянд, ки дунё ҷои умед аст. Ман аз ҳамин қорибачаҳое, ки маро ба ин ҷо оварда монданд, хеле чиз омӯхтам ва фаҳмида гирифтаам. Яке аз онҳо, ки худаш хеле қашшоқ ва нодорам аст, ҳамеша ҳамин байтро гуфта, ҳам худашро тасалӣ меод ва ҳам ба дигарон хурсандӣ меовард:

*Ба ҳангоми талҳӣ машав ноумед,
Ки абри сияҳ зояд оби сафед!*

Амон як оҳи сарде кашиду сар бардошта гуфт:

– Раҳмат, акамулло, ба суҳанҳои оқилонаатон, сад раҳмат.

– Агар саргузашти маро шунавай, – гуфт Ҳайдаркул ҳам оҳ кашада, – ҳайрон мешавӣ, ки чӣ тавр ман намурда, ханӯз ҳам зинда гаштаам... Бале, ман зинда ва солим ҳастам ва ҳоло дар дил умедҳои бисёре дорам, ки албатта, бояд иҷро шаванд.

Ман дар ин ҷо фақат як-ду моҳ мемонам, ҳамин тавр лозим, баъд маро халос карда мегиранд. Ҳамон дам ё ки пештар аз он ту ҳам мебарой, мо бо ҳам мешавем, бо ҳам ба майдони корзор қадам мемонем.

– Насиб! – гуфта монд Амон ва пас аз қадаре илова намуд: – Шумо, албатта мебароед, лекин ман дар пасам кӣ дорам, ки маро аз ин зиндони ҷафо халос кунад?

– Ба он тарафаш кордор набош! – гуфт ба таври қатъӣ Ҳайдаркул. – Ту ҳам кас дорӣ, имрӯз не – пагоҳ касат меояд ва туро халос карда гирифта мебарад. Ба ростӣ мегӯям, бовар кун, Амонҷон!

Амон чизе гуфтани буд, лекин нолаю фарёди ногаҳонии як девона сухани ӯро қатъ кард. Девона бо овози баланд ҷунон фарёд мекард ва менелид, ки чигарҳо об мешуд. Якбора ҳамаи бошандагони девонахона бедор шуданд ва дар як дам он зулматқада аз овозу нидоҳо пур гашт: касе механдид, касе мегуррид, касе ҳақорат дода, баланд-баланд гап мезад, касе менелид...

– Э дод! – гуфт Ҳайдаркул ҳам бо девонаҳо ҳамовоз гашта. – Хонаи золим сӯзаду даргирад!..

12

«Дар хонае, ки ишқ нест, осоиш нест!» – мегӯянд, рост аст; дар ҳавлию хонаи Ғаниҷонбой ҳам, ки ишқ несту набуд, осоиш ҳам нест ва намешавад. Осори ишқ агар тасодуфан дар ин ҳавлӣ намоён гардад, онро аз ҳар тараф фишор дода, нест мекунад. Аз қазо рафту агар дар ин ҳавлӣ диле аз таъсири ишқ ба тапиш сар кунад, ё бояд хунафшон шавад ё ки ба сангу сафол мубаддал гардад, қонуну қоидаи ин хонадон ҳамин аст, ки онро қароқулибойҳо чорӣ кардаанд.

Ғаниҷонбой қариб се моҳ боз ба хонаи бикаи миёна надаромада буд. Аввал тайёрии тӯй чанд гоҳ кашол ёфт, баъд чанд рӯз тӯй шуд, пас бой ярадор шуда дар хонаи оими Ғафабанд хобид ва баъд қариб чихил рӯз боз, ки сихат шуда, ба қору боран машғул шуда гаштааст, низ занҳои кӯхнаро тамои фаромӯш карда, ҳамаи меҳру хурсандии худро ба зани

хурдї дода монда буд. Ин ҳолро дида кайвониҳо шӯҳикунон меғуфтанд; «Оими хурдї – дила бурдї!».

Бикаи миёна, ки номаш Адолат буду худаш ҳам камтар одил, вазнин ва басабр буд, аз ин рафтори бой хафагї, дилтангї ва асабият зоҳир накард, ба кашидадӯзии худ машғул мешуду бас.

Аммо бикаи калонї ба тобаҳои рашку ҳасад ва алам бирён мешуд, орому қарор надошт ва ҳамеша ба косаи айши бою палонҷхояш заҳр андохта мегашт. Як-ду кайвонї ва хизматгорҳо, ки хабаркашонї ӯ буданд, шаби дароз дар паси дарҳои хонаи калони болои суфа поида мегаштанд ва бикаи калониро аз тафсилоти айшу нӯш ва кайфу сафои оими Гафабанд хабардор карда, оташи рашку ҳасади ӯро боз ҳам аланга медоданд ва меафзуданд, Гоҳо кайвониҳо аз будаи зиёдтар карда, аз худашон бофта, ҳикоятҳои ишқ ва шаҳватронии Ганиҷон ва оими Гафабандро чунон тасвир мекарданд, ки Назокат (бикаи калонї) мемуруда гашта зинда мешуд. Шабҳо дар чоғаи танҳои фикру хаёл карда, он ҳикояхоро худаш боз ҳам чандин маротиба афзунтар карда медид ва бистараш ба вай хористон менамуд, занак метапид, азоб мекашид...

Рашки зани солхӯрда фалокати яқин аст! Дар ин синну соле, ки бикаи калонї дорад, зан агар ба вартаи рашку ҳасад афтад, ӯро дигар ҳалосие нест; ин ҳол то ба девонагї ва расвой мекашад. Чӣ тавре ки гуфтам, номи бикаи калонї Назокат буду аммо худаш аз назокату лутфу эҳсон хабаре надошт, он рӯзҳо ба назараш чизе наменамад, ҳеч як коре ӯро ба худ ҷалб карда наметавонист, ҳеч як саргардоние надошт, магар ки оташи рашку ҳасад! Вай ҳатто ба ягона духтари меҳрубон ва азизи худ нигоҳ накарда монд. Агар хизматгорҳо ва кайвониҳо намешуданд, хонаю ҷои ӯ ба гарду ҷангу ғубор ғарқ мешуд, хама чоро ифлосї ва ахлот зер мекард ва шояд ӯ хӯрок ҳам пухта намехӯрд...

Назокат ба бой ва оими Гафабанд рӯирост изҳори рашк карда наметавонист, аз онҳо метарсид, лекин кӯшиш мекард, ки ҳамеша бо баҳонаҳои дигар ба коми онҳо заҳр по-

пида истад. Вай хизматгорҳои оими Гафабандро дошта мезад ва агар инро фаҳмида, худи оими Гафабанд ба миёна дарояд, бо вай ҳам ҷанг карда, маҳшар барпо мекард; то ки худи бой ва тамоми аҳли ҳавлӣ ба ҷанҷол кашида шуда, ҷанд кас шаттаю шаллоқ хӯрда ва гирияндагии бисёре шавад. Ё ки дар вақти ба хонаи оими Гафабанд будани бой духтарашро мефиристонд, ки ба он ҷо равад, бо падараш эркағӣ карда шинад, агар оими Гафабанд ба ӯ рӯйхуш надихад, ба рӯи ҳавлӣ баромада гавгоро мехезонд ва гоҳо духтарашро гирифта мезад, ки вай гирия кунаду бой барои халос кардани духтараш берун барояд..

Пас аз қариб се моҳ, ки бой як шаб ба хонаи бикаи миёна — ба хонаи Адолатоим манзил карду хост, ки дили ӯро андаке бардошта монад, рашку ҳасади Назокат боз ҳам зӯртар шуд. Ин дафъа ба Адолат ҳам Назокат ва ҳам Мағфират баробар ҳучум карданд ва рӯзашро ба шаб, шабашро ба шои гамау андӯх мубаддал гардониданд.

Тираноҳ шуда буд, рӯз зуд торик гашт, бинобар он, пас аз шавҳараш омада ба хона даромадан, Адолатоим фармуд, ки дарҳои хонаро аз берун пӯшонанд ва барвақттар лампаҳои оғезаро даргиронда хонаро равшан кард.

Зану шӯ гӯё хушу хурсандона, бе кинояву сарзаниш ба сари дастурхон нишаста як табақ мангуро тамои карданд, пас ҷои кабуд дам карда оварду ба поёни пой бой нишаста ба ӯ ҷой қапида дод. Дар ҳамин асно Назокат ва Мағфират ба рӯи ҳавлӣ баромада, аввал бо ҳамдигар гаптаронӣ ва сухангузаронӣ карданд. Баъд ҳар ду як шуда Адолатро таҳқир ва масҳара кардан гирифтанд. Ин ҳам кам буд, ки оими Гафабанд сангу кулӯх гирифта ба сӯи дарҳои хонаи бикаи миёна партофта гирифт. Бой аз ғазаб ларзида хост, ки баромада, он ҳар ду палонҷро зада, танбеҳ дода монад, лекин Адолатоим руҳсат надод ва аз ҷону сари ӯ гашта хоҳиш кард, ки осуда бошад.

Ҳамин тавр, бо дили гамгин ва андӯхнок шабро сахар карда, аввали рӯз бой дар хонаи оими миёна нишаста ношго мекард, ки кайвонии ошхона, ҳамоне ки доим аз воқеаҳо ва ходисаҳои гирду атроф хабар дораду дарҳол онро ба

Ғаниҷонбой мерасонад, аз берун косаҳои қаймоқҷойро гирифта даровард.

– Ассалом, хочам! – гуфт вай косаҳоро ба назди бой ва Адолатоим гузошта. – Хабарӣ навро шунидед? Аҳмадҷони машқоб ҷонканон будааст, аз бозе, ки миршаб вайро аз бандихонааш ҷавоб дода ба хона фиристодааст, ягон рӯз ҳам рӯи сихатино надидаст.

– Мӯсафед қину азоби миршабхонаро бардошта натавонист! – гуфт бой ҳаёл карда истода. – Осон ҳам не. Ба зарбу лати дастони оҳанини Кали Қурбон ҳеҷ кас тоб оварда наметавонад ва ҳол он ки ин мард шастсола! Ба мӯсафед бедарак ҷабр карданд... Хайр, ин корҳо бечазо намемонад! Ба берун хабар диҳед, ки Асо ба ҳеҷ ҷо нарафта истад, ба вай кор дорам.

– Хуб шудааст, хочам! – гуфту қайвоӣ аз хона баромад. Ғаниҷонбой аз паси вай ба сӯи даҳлез нигоҳ карда ба фикру ҳаёл фуру рафт...

...Миршаб ҳамеша ба қору бори Ғаниҷонбой ҳалал медиҳад. Гумоштағони бой ҷандин бор омада, аз одамони миршаб шикоят карданд, ки дуздҳои махсуси худашонро ба гораи кардани қорвонҳо ва анборҳои ӯ мефиристонанд. Дар ин бора вай ба ҳуди миршаб мурочиат карда, илтимос карда буд, ки пеши роҳи онҳоро гирад, ба савдою тичорати ӯ ҳалал надиҳад, аммо он қорҳо боз такрор шуда истодааст. Ана акнун воқеаи Фирӯза! Ҳам шаръу ҳам адолату ҳам инсоф мефармояд, ки Фирӯза бояд дар ҳавлии вай бошад, азони Ғаниҷон бошад, лекин миршаби шир рӯйрост онро гирифта, ҳабс карда, дар хонаи худаш нигоҳ медорад. Қушандаи Саиди Маст ва лаънатии Ҳайдарқулро, ки ба қасди ҷони ӯ қорд зад, қасдан намеқобад ва намеёбад, то тавонад ба вай душманӣ мекунад...

Пеши ин қорҳои миршабро гирифта, ба вай дурустақ танбех дода мондан лозим. Мегӯянд, ки ё ба зорӣ, ё ба зӯрӣ, ё ба зар! Ғаниҷон зорӣ қард, зар дод – нашуд, акнун зӯрии худро нишон додан ва ҷазои одами гарданғафси бефаҳмо дода мондан лозим. Бале, ҳамин Асо ва Аҳмадҷони машқоб ба муқобили миршаб дар дасти вай як дастаки хубест. Аввал

онхоро ба кор андохтан лозим. Онхоро пеш ронда, аз паси онхо худи бой даъво мекунад ва ба кушбегӣ исбот карда медихад, ки миршаб пир шудааст ва аз ўҳдаи кори давлат намебарояд, баръакс зулму фасодро равнак дода, халкро бар зидди давлат шӯронида истодааст...

– Гиред, чой хунук шуда монд! – гуфт Адолатоим ба хаёлҳои ӯ халал дода. – Ба шумо чӣ шуд?

– Ҳеч, чашмам раҳ дида мондааст, – гуфт Ганиҷонбой ва косаи қаймоқҷойро ба даст гирифта, як-ду қулт хўрт кашид ва косаро боз гашта ба рӯи дастурхон монда, як лаб нони равғанӣ шикаста ба дахон гузошту аз ҷо бархост.

– Хайр, ман рафтам, – гуфт вай. – Раҳмат, ба ту сад раҳмат, ки ҳамин шаб маро аз ҷанҷолу мағал халос кардӣ! Акнун худи ту ҳам дар вақтҳои набудани ман ба гапҳои палонҷоҳоят аҳамият нате. Онҳо ҳардуяш ҳам девона, девонаи беишкел, лекин ту ақл дорӣ.

Адолатоим, ба рӯяш нимтабассум, гапе назада ба замин чашм дўхта буд. Вай шавҳараш ва палонҷоҳояшро нағз медонист. Боварии катъӣ дошт, ки Ганиҷонбой айнан ҳамин гапҷоҳояшро ба оими Гафабанд ва ба Назокат ҳам мегӯяд. Бинобар он ба ин гапҳо аҳамият надода, аз ҷо бархосту дар дами дари дахлез аз шавҳараш пурсид:

– Боз пас аз ҷанд моҳ меоед?

Бой табассум карду бозистода гуфт:

– Ин дафъа маъзур будам, худат медонӣ, лекин пас аз ин зуд-зуд меоям, бар қасди палонҷоҳоят ҳар рӯз ба хонаи ту меоям!

Инро гуфту дар пеши назари палонҷи калонӣ, ки дар рӯи хавлӣ нигоҳ карда меистод, ба бағбағи Адолат даст бурду баъд ҳамон дасташро бӯсид ва берун рафт. Назокат, ки дар даст офтобаи сафолин дошт, ин ҳолро дида, токат карда на-тавонист, офтобаро бардошта ба замин зад ва ба хонааш тохта рафт.

Аммо бой ба ҳадаф расидани тирашро доништа хуб хандиду берун баромад. Дар хавлини берун, дар пеши дари дахлези меҳмонхона Асо даст пеш гирифта меистод.

– Ассалом, хочам! – гуфт вай. – Ман ҳамаи корҳои фарму-

дагин шуморо ба чо овардам, сахар катї хеста ба ҳавлии Оймуллои Танбӯр рафтам, амаки заргарро хабар кардам, имрӯз ба сарои пӯст рафта шуморо дидани шуданд.

– Бале, писарам, офарин! – гуфт бой. – Ту сабр карда исто, мо ҳаргарафа корро санҷида чунон кунем, ки миршаб худаш Фирӯзаро бо ду дасти адаб оварда монад.

– Кошки! – гуфта монд беихтиёр Асо ва инро шунида дар чашмони бой оташаки фиребу макр дурахшид.

– Исто ки, писарам, – гуфт вай айёрона ба Асо чашм дӯхта, – дар ҳақиқат ту ба Фирӯза дил бастагӣ барин, ба ман росташа гӯй, шарм надор! Охир, ман монанди падари ту мешавам.

Асо сар хам карду гапе назад. Рухсораҳои ӯ аз хичолат сурх шуда буданд.

– Хайр, майлат, гап назани ҳам, ба ман аён шуд! – гуфт бой сари ӯро сила карда. – Ту агар ба гапи ман дарой, аз хатти кашидагиам сар натобӣ, насиб бошад, Фирӯза ба хонаи мо баргашта меояд, шумо бо ҳам мешавед ва агар худо хоҳад, мумкин аст, ки дар соли оянда тӯю тамошо карда, Фирӯзаро ба ту чуфт кунем... Лекин дар ин бора холо ман ба ту ваъдаи катӣ дода наметавонам, аввал дили духтарро фаҳмем кани, чӣ мегӯяд, баъд ба ҳамон нигоҳ карда кор мекунем. Ҳозир ту ба хонаи Аҳмадҷони машкоб рав! Медонӣ-а? Назар ба шунидам аҳволаш вазнин будааст. Ана ин панҷ тангаро ба занаш дода гӯй, ки бойамакам доданд, ба рӯзгор сарф кунед будааст. Баъд ҳам ба машкоб ва ҳам ба занаш фаҳмонда додан лозим, ки шаҳри Бухоро бедарвоза не ва адлу инсоф ханӯз аз замин бардошта нашудааст. Корҳои ноинсофони миршабро мепурсидагӣ, таҳқиқ мекардагӣҳо ҳам ҳастанд. Сояи чаноби оӣ аз сари мо кам нашудааст... Ҳамин ки машкоб ба по мехестагӣ шавад, зуд ба пеши ман биёяд, аз мирзои ман як аризаи нағз навишта гирифта, ба боло ба мири кушбегӣ бурдан лозим. Агар худо накарда машкоб ягон чиз шавад, занаш биёяд, ман харочоти гӯру кафанаширо медихам, ариза ҳам нависонда медихам, аз золим қасос мегирем.

Ин гапҳоро шунида Асо хайрон шуду ба гӯшҳояш бовар накард. Наход ки ин гапҳоро бой, Ганиҷонбой мегӯяд? Пас

маълум мешавад, ки вай бо миршаб ҳамдаст набудааст? Баръакс, ба миршаб қасд доштааст? Маълум мешавад, ки ба Фирӯза, ба Аҳмадҷонамак ва ба ҳамаи дигарон ҷабру ҷафо аз бой набудааст? Аз миршаб, аз одамони вай ва ҳокимон будааст?.. Ба ҳар ҳол миршабро муттаҳам сохта, Фирӯзаро аз даст вай ҳалос кардан қорест, ки фақат хайрхохи ӯ мекунад.

– Абдулло кай? – пурсид бой.

– Дар хонаи худашон, – гуфт Асо.

– Хайр, набошад ту ҳозир рафта метавонӣ. Ман мегӯям, Абдулло аз берун хабардор мешавад.

Асо аз ҳавлии бой баромада, рост ба ҳавлии Аҳмадҷони машқоб рафт. Ҳаво андак хунук ва офтоб форами гашта буд. Дар кӯчаҳо бачаҳо ҷаҳормағзбозӣ мекарданд, дар осмони абрнок бодбаракҳо ғаж-ғажкунон парвоз мекарданд. Асо ҳам бодбаракпарониро дӯст медорад. Хусусан бодбаракҳои калони селардаравдор, ки фазоро бо ғаж-ғажӣ худ пур мекарданд, дар вақти кӯдакиаш орзуи аввалини вай буданд. Шабҳо дар хобаш медид, ки чи тавр вай ресмони бодбаракӣ пурзӯр ва саркашро дар даст дошта ва аз дар-дару ғаж-ғажӣ вай лаззат мебарад... Лекин бедор шуда медид, ки дар кунҷи хонаи поён хобидаасту кайвонии калонӣ дар миёнҳои хона паҳн шуда хобида, ҳай хуррок мекашад.

Он рӯзҳо динакак буд, он рӯзҳое ки дар дили вай фақат орзуи бодбаракпаронӣ ҷӯш мезад! Аммо ҳоло он лоуболини кӯдакӣ чун субҳи козиб¹ зуд барҳам хӯрду гирду атрофи ӯро боз торикии маҳз печонида гирифт. Ҳоло аз баромадани офтоб ва сафедии рӯз нишонае ҳам нест, аммо орзу ва умедҳои дигар, ғаму андешаи нав дили ӯро ба тапиш меандозанд. Кай субҳи содиқ медамалу вай лоақал ба атроф озодона назар карда метавонистагӣ мешавад!

Ҳавличаи Аҳмадҷони машқоб дар як гӯшаи торики гузари Абдуллоҳоча, дар худӣ зери қалъаи Бухоро воқеъ гашта буд. Дар таиғкӯча касе набуд, аз гирду атроф овозе шунида наме-

¹ Субҳи козиб – пеш аз саҳар тарафи шарқ андак равшан мешаваду боз гашта ба атроф ториқӣ паҳн мешавад, ки ниро субҳи бардурӯг – субҳи козиб меноманд.

шуд, гӯё дар ин кунчи шаҳри пурвалвала ва серодам ҳаёт як дараҷа бозистода ва хомӯш гашта буд. Дарвозаи пастак, деворҳои фасурда ва хомӯши вазнини он ҷо ба дили Асо як хузни ноаёнеро ҷойгир карданд. Вай дарвозаро як-ду бор тақтақ заду дид, ки аз дарун касе намебарояд, худаш оҳиста ба роҳрав ва аз он ҷо ба рӯи ҳавлӣ қадам монду овоз бароварда гуфт:

– Холаҷон, хо хола!

Кампир аз дари ошхона сар бароварда ба вай салом доду ба хона даро гуфт. Асо ба хонаи ҳафтболори майдаю борик даромад, ки ду дар ва як даҳлезча дошт. Дар пешгаҳи хона, ба рӯи ҷогаҳи беморӣ Аҳмадҷони машқоб беҳаракат меҳобид. Ба болои вай як кӯрпаи рангаш рафтагии серямоқ партофта шуда, фақат сару гарданаш ба рӯи болишт намудор буд. Сару гардан – ҷӣ сару гардан, ки аз дидани он ҳар кас метарсид. Ришу мӯйсари расида, ба ҳам омехта шудагӣ, қавоқҳои ба даруни косахонаи чашм фурурафта, чашмҳои пӯшида, бинии тегкашида, борик, беранг, лунҷҳои фурурафта... фақат андак-андак баланду паст шудани кӯрпаи сари дили вай нишон меод, ки дар он ҷогаҳ одами зинда хобидааст.

Хона нимторик буд, аз он ки дари боло ва як табақаи дари поён пӯшида, сард ва намнок буд, аз он ки тиреза надошт ва ба он офтоб наметофт. Асо ба хона даромада, оҳиста сулфа карду ба наздикии бистари бемор нишаст. Аҳмадҷони машқоб чашм накушоду як оҳ кашида, лабони бекуту бемадори худро базӯр кушод, андак чунбид ва гӯё талвосае дошт. Асо зуд аз ҷойиқ ба пиёла ҷои ширгарм шудамондаро рехту онро ба таҳти даҳони бемор бурда гуфт:

– Як қулт ҷой нӯшед, амак!

Мӯсафед базӯр чашм нимбоз карду аввал ба рӯи Асо пазаари хирае давонд; баъд пиёларо дида, аз он як қулт нӯшид, ки ними он аз кунчи лабонаш шорида рафт.

– Ман Асо, ҷиянатон Асо мешавам, – гуфт овозашро баландтар карда Асо. – Ба пурсидани шумо омадам. Бойамакам ба шумо салом гуфтанд, саломатии шуморо пурсида фири-стоданд.

Дар симои мӯсафед дигаргуние воқеъ нагашт, магар ин ки чаширо пӯшиду суханони Асоро напунидагӣ барин шуд. Дар ин дам аз берун кампир омада даромад ва аз тар будани ҳезум, аз худи ошхона ва аз бемадории худ шикоят карда рафт.

– Камтар об гарм карда, чомашӯӣ кунам гуфта будам. Куртаи мепӯшидагӣ надорам, либосҳои амакат ҳам чиркин шуда рафт... Укем омадани буд, даракаш нашуд, надонам боз чӣ кораш баромада бошад? Худо, илоҳӣ ҳеҷ касро ба рӯзи ман гирифтор накунад. Амакат сихату саломат буд, як навъе будем, пири меҳнатӣ ризку рӯзие ёфта меомаду ба кори ман ёрӣ меод. Акнун тамом бедаступо ва дармонда шудам.

– Амакам ҳеҷ чиз меҳӯранд? – пурсид Асо.

– Камтар атола пухта додам, дуруст намехӯранд, фақат об, об!

– Бойамакам ба шумо салом гуфтанд ва ана ин тангаҳоро доданд, ки харҷи бемор кунед будааст, – гуфт Асо ва тангаҳоро ба дасти кампир дод.

– Бойамакат кӣ? – пурсид кампир ба тангаҳо бо ҳайрат ни-гариста.

– Ғаниҷонбой-дия! – гуфт Асо.

– Ҳа, – гуфт кашол карда кампир, – Ғаниҷон гӯри Ҳотамро лагад карда, бо чӣ мақсад ин пулҳоро фиристода бошад?

– Он кас мегӯянд, ки – гуфт ба суханаш давом карда Асо, – амакам сихат шуда хезанд, ба миршаб даъво карда, ариза диҳанд... Он кас ёрӣ меодоанд... Он кас мегӯянд, ки миршаб ба ҳаққи шумо зулм кардааст, ноҳаққӣ кардааст...

Бемор нолае кард, ки он бештар ба хиррос монанд буд ва баъд ӯро сулфай сахте гирифт, ки бо вучуди нотавониаш ба талвоса афтод ва сарашро ҳам карда ба сари дилаш фуру бурд. Асо давида аз ҷо бархост, ба болои сари бемор гузашта, бо якҷоягии болишт аз китфони ӯ дошта ба бағал гирифт ва андак баландтар бардошт. Кампир ба пиёла чой рехта, кӯшиш кард, ки бемор як қулт чой нӯшад, аммо вай ба худ мепечид ва аз зӯрии сулфа ба рӯяш хун чаҳида, ҳатто аз бинию даҳонаш лахтаҳои хун ҷорӣ шуда баромадан гирифтанд...

Хамин тавр, Аҳмадҷони машкоб дар бағали Асо андак тапиду ҷон дод ва пиёлаи ҷой дар дасти кампир ноҳӯрда монд.

Вақто ки мӯсафед аз тапиш ва азоб халос шуда, ором ва хомӯш гашт, Асо пиндошт, ки пас аз сулфаи сахт вай беҳол шуд ва ба хоби роҳат фуру рафт; аммо кампири пурдида донист, ки ҳамсари меҳрубонаш аз дунёи пуршӯр ва серташвиш абадан ҷашм пушид; ўро танҳо, бекас ва бепарастор монда рафт, якбора пиёларо ба замин гузошта фарёд кашид, «во хонем» гӯён худро ба болои ҷасади мӯсафед партофт. Доду фарёди кампири бечора ҷавони бетачрибаро аввал гаранг кард ва сонияе чанд ўро ба гирдоби тардид гузошт ва ў намедонист, ки сари лавгашта, овезоншуда ва китфони беҳаракати мӯсафедро ба болишт гузорад, ё нагузорад. Аммо баъд, якбора донист, ки Аҳмадҷонамак дар натиҷаи шаттаю шалюқҳо ва қину азобҳо афғор гашта, аз дарун лухсида, ҳоло ҷон дод, вай ҳам тамоми овозашро сар дода, амакҷон гӯён фарёд кашид ва сару китфи марҳумро ба болишт гузошта, ба сару рӯи худ беихтиёр задан гирифт...

Дунё хамин тавр сохта шудааст: кас таваллуд меёбад, калон мешавад, кам ё беш умр мебинад ва ниҳоят мемурад. Ин ҳақиқатест равшан ва ҳолатест табиӣ! Ин омадану рафтан ба ҳамаи зируҳ якранг ва ҳатмист. Лекин одам агар умри табии худро каноатмандона гузаронад, ҳеҷ набошад, дар талоши ҳаёт бо табиати саркаш, дар мубориза барои гоҷҳои инсонӣ, дар мубориза барои ҳақиқат ҷангида ҳалок гардад, беормон меравад. Вале агар дар айни ҷавонӣ, дар айни шукуфта истодани гулҳои зиндагонӣ ҷавонмарг шавад; агар бо хиёнат, ҷабран кушта шавад, агар роҳи худро тай накарда, ба мақсад норасида, аз қафо бо сӯиқасд ҳалок шавад; агар мисли Аҳмадҷони машкоб аз қину азоби миршаби золим ҷон диҳад ва донад, ки ҳамаи меҳнат ва азобаш ҳадар рафтааст... афсӯс, сад афсӯс!

Асо ва кампир бо аламу яъс гиряву нолаи бисёре карданд. Пас кампир сар бардошту ба Асо гуфт, ки рафта оқсақол, пойкори гузар ва хоҳари ўро – зани писташиканро хабардор кунад.

Асо гирёну нолон ба кӯча баромад, ба ҳамсояҳо, ба пой-

кори гузар, ба машкобҳо – ба ҳамшираҳои Аҳмадҷон хабар дод ва баъд ба назди Нусратоқсақол рафт. Вай дар пеши дарвозаи ҳавлии худ бо наберааш бозӣ карда менишаст.

– Салом, оқсақолбобо, – гуфт вай маҳзунона. – Амаки Аҳмадҷонам қазо карданд.

Оқсақол набераи шӯҳашро, ки дар бағалаш патар-патар карда, қаҳида баромаданӣ мешуд, саҳт дошта истода пурсид:

– Амаки Аҳмадҷонат кӣ?

– Аҳмадҷони машкоб...

– Ҳа, – гуфт кашол карда оқсақол, – акнун ҷон дод гӯй! Лекин хуб саҳтҷони бадмур будааст. Майлаш, парво нақун, сари шумо ҷавонҳо саломат бошад. Мӯйсафед ба як ҷо расида мондагӣ буд...

Асо гап назару оби чашмаширо пок карда, ба сӯи ҳавлии Ғаниҷонбой равона шуд. Вай фикр дошт, ки ба бой вафот кардани Аҳмадҷони машкобро хабар дода, аз вай хоҳиш кунад, ки имрӯзу пагоҳ барои азодорӣ ва гӯру ҷӯби марҳум ба вай руҳсат диҳад. Бо ҳамин хаёл сараш тағ, аз растан тағи дарвозаи Қароқул гузашту ба хотираш расид, ки ҳоло ба гузари Писташиканон нарафтааст ва хабар кардани хоҳари зани машкоб аз ҳама зарур буд. Пас, аз роҳаш баргашту ба сӯи гузари Писташиканон равон шуд. Ҳамин ки аз гузари Мирдӯстим гузашт, дар сари роҳи калон, ноҳост ба ду духтари фаранҷинок вохӯрд, ки яке аз онҳо баландқомат, дигаре пасттар ва нозуктар буд. Духтарҳо ўро дида истоданду яке аз онҳо овоз баровард:

– Ака Асо!

Ин овози Фирӯза буд. Ин овози маҳин ва форама ва мулоимро шуниду Асо аз олами ғаму андӯх ва ноумедӣ ба олами ҳастӣ, ба олами ишқу ҷавонӣ, ба боғи умеду орзу баргашт. Дили маҳзунаш якбора ба тапиш оғоз кард, руҳсори пажмурдааш шукуфтаи гирифт.

– Лаббай! – гуфта вай ба сӯи Фирӯза нигарист.

Фирӯза чашмбандаширо андаке бардошту ба Асо салом дод ва ҳолу аҳволаширо пурсид.

– Ман, худо-ба шукр, нағз! – гуфт Фирӯза ба суолҳои пай дар пай ва бетоқатонаи Асо. – Шамсияҷон пошмом ба ман

пушту паноҳ шуданд, маро ба хизмати худашон ниғаҳ дош-
танд. Ҳар рӯз ҳамроҳ мактаб рафта, ҳамроҳ ба хона барме-
гардем. Ҳар чӣ, ҳоло аз ҳар ҷиҳат хотирҷамъ. Шумо хавотир
нашавед.

– Ин нағз, ин нағз! – мегуфт Асо хурсанд шуда, – хайрият
ки Шамсияпошшо будаанд... Ман чӣ гӯям... Ман ҳам осуда
нагаштаам... тараддуд кардам. Бойамак саҳт ваъда доданд, ки
дар ҳамин қарибӣ шуморо озод карда мегиранд ва боз мо бо
ҳам мешавем.

– Чӣ хел озод карда мегиранд? – пурсид Шамсия.

– Надонам... – гуфт аввал Асо ва баъд илова намуд: –
Эҳтимол ба хонаи худашон мегиранду худашон саровонӣ
мекунанд.

– Дар ҳавлии мо ноозод будааст магар?

Асо ба ин суоли Шамсия чӣ гуфтанаширо надониста ва
хиҷолат кашида хомӯш монд. Аммо Шамсия ба ҳоли ӯ пай
бурду гуфт:

– Ин ҷо истодани мо нағз не, биёстон ана ба он долон ме-
равем.

Духтарҳо пеш-пеш, Асо аз қафо ба долони бекас, ки дар
он қарибӣ буд, рафтанд ва дар он ҷо гиреҳи забони Асо ку-
шода шуд:

– Вақте ки ба даст... ба миршабхона афтодани Фирӯзаро
фаҳмидам, девона шудам. Аз бой ҷавоб гирифта, тохта ба
миршабхона рафтам. Лекин ба доди ман касе нарасид. Дар он
ҷо як мирзони пир гуфт, ки Фирӯзаро ба ҳавлии шумо фири-
стодаанд ва дар ҳамон ҷо, дар хизмати шумо мешудааст. Ин-
ро шунида қалре тасаллӣ ёфтам. Баъд аз бой ҳам шунидам,
ки Фирӯза дар хонаи шумо будааст. Лекин аз ман дур ва ба
ҳар ҳол... ба гумони ман дар хонадони бой буданаш беҳтар.
Бой ба ҳамаи мо падарӣ мекунанд, ба ман ҳамин тавр гуф-
танд, ваъда доданд...

– Ту гуфтаҳои тӯтаҷонама аз ёдат баровардӣ! – гуфт
Фирӯза. – Ту воқеаи Савсан ва Бибиробиаро фаромӯш
кардӣ?.. Чиҳо гуфта истодай?

Боз Асо хиҷолат кашиду хомӯш шуд.

– Дар ҳавлии мо Фирӯза танҳо не, ман ҳастам, модарам

ҳастанд... Баъд Оймулломо ҳар рӯз аз мо хабардор шуда ва маслиҳат дода меистанд. Дар ҳавлии бой дар байни се палонч рӯзу рӯшноӣ намебинад, аз мактаб ва хондан маҳрум мешавад.

– Амаки Аҳмадҷонома ҳам ҳар вақт ба ӯтаҷонома аз бои шумо шикоят мекарданд, – гуфта монд Фирӯза.

Инро шунида ба хотири Асо мурдани машқоб расид.
– Амаки Аҳмадҷон ҳам аз дунё чашм пӯшид, – гуфт маҳзунона сар ҳам карда Асо. – Ҳозир ман барои хабар кардани хешони он кас рафта истодаам.

– Амаки Аҳмадҷон мурданд?! – гуфт беихтиёр баланд фарёд карда Фирӯза ва ҳик-ҳик гирифта, сари худро ба китфи Шамсия гузошт. Шамсия китфони ӯро сила карда истода, тасалло дод:

– Дар кӯча нағз не, Фирӯзачон, ором бош! Худат мегуфти, ки мӯсафеди бечора тамом шуда мондааст, дигар зинда намемонад. Биё, худо раҳмат кунад, илоҳӣ! Вай шаҳид шуд, шаҳиди роҳи ҳақ!

– Акнун амаки Аҳмадҷон ҳам нест, – гуфт Асо, – акнун мо бояд худамон ба фикри худамон шавем. Агар ту розӣ бошӣ, ман ба бой гуфта, аз вай ёрӣ ва қарз пурсам, зиндагиамонро дуруст кунем?..

Фирӯза гап назад. Шамсия гуфт, ки:

– Майлаш-ку, лекин дар ин хусус боз фикр карда дидан лозим. Ба ҳаёли ман, шумо ҳам сабр карда истед. Боз пагоҳ ё фардо, дар ҳамин соат ва дар ҳамин долон вомахӯрем, гап мезанем. Биё, Фирӯзачон, ба мактаб бевақт шуд.

Духтархо хайрухуш карда, роҳшонро давом доданд. Аммо Асо ба фикру андеша ӯтавар шуда, то панҷ дақиқаи дигар дар ҳамон долон, сутуни борикеро дошта истода монд. Вай хайрони кори худ буд. Ҳоло аз ҳар тараф пеши кори ӯ баста ва гирехдор шуда истодааст. Амаки Аҳмадҷон мурд. Фирӯза дар дасти миршаб, Ҳайдаркул гум шуда монд... Дигар ба кучо равад, аз кӣ маслиҳат пурсад? Ба кӣ бовар кунад?

Аммо бой, гӯё ки ба ӯ нағзӣ кардан мехоҳад, муомила ва рафтораш дигар хел шудааст; ӯро «писарам» меғӯяд, ӯро аз зиндони миршаб халос карда гирифт, ба Аҳмадҷон амак пул

пушту паноҳ шуданд, маро ба хизмати худашон нигах дош-
танд. Ҳар рӯз ҳамроҳ мактаб рафта, ҳамроҳ ба хона барме-
гардем. Ҳар чӣ, ҳоло аз ҳар чихат хотирчамъ. Шумо хавотир
нашавед.

– Ин нағз, ин нағз! – мегуфт Асо хурсанд шуда, – хайрият
ки Шамсияпошно будаанд... Ман чӣ гӯям... Ман ҳам осуда
нагаштаам... тараддуд кардам. Боймак сахт ваъда доданд, ки
дар ҳамин қарибӣ шуморо озод карда мегиранд ва боз мо бо
ҳам мешавем.

– Чӣ хел озод карда мегиранд? – пурсид Шамсия.

– Надонам... – гуфт аввал Асо ва баъд илова намуд: –
Эҳтимол ба хонаи худашон мегиранду худашон саровонӣ
мекунанд.

– Дар ҳавлии мо ноозод будааст магар?

Асо ба ин суоли Шамсия чӣ гуфтанаширо надониста ва
хичолат кашида хомӯш монд. Аммо Шамсия ба ҳоли ӯ пай
бурду гуфт:

– Ин ҷо истодани мо нағз не, биёстон ана ба он долон ме-
равем.

Духтарҳо пеш-пеш, Асо аз қафо ба долони бекас, ки дар
он қарибӣ буд, рафтанд ва дар он ҷо гиреҳи забони Асо ку-
шода шуд:

– Вақте ки ба даст... ба миршабхона афтодани Фирӯзаро
фаҳмидам, девона шудам. Аз бой ҷавоб гирифта, тохта ба
миршабхона рафтам. Лекин ба доди ман касе нарасид. Дар он
ҷо як мирзони пир гуфт, ки Фирӯзаро ба ҳавлии шумо фири-
стодаанд ва дар ҳамон ҷо, дар хизмати шумо мешудааст. Ин-
ро шунида қадре тасалли ёфтам. Баъд аз бой ҳам шунидам,
ки Фирӯза дар хонаи шумо будааст. Лекин аз ман дур ва ба
ҳар ҳол... ба гумони ман дар хонадони бой буданаш беҳтар.
Бой ба ҳамаи мо падарӣ мекунанд, ба ман ҳамин тавр гуф-
танд, ваъда доданд...

– Ту гуфтаҳои тӯтаҷонама аз ёдат баровардӣ! – гуфт
Фирӯза. – Ту воқеан Савсан ва Бибиробиаро фаромӯш
кардӣ?... Чихо гуфта истодаӣ?

Боз Асо хичолат кашиду хомӯш шуд.

– Дар ҳавлии мо Фирӯза танҳо не, ман ҳастам, модарам

ҳастанд... Баъд Оймулломо ҳар рӯз аз мо хабардор шуда ва маслиҳат дода меистанд. Дар ҳавлии бой дар байни се палонҷ рӯзу рӯшноӣ намебинад, аз мактаб ва хондан маҳрум мешавад.

– Амаки Аҳмадҷоноам ҳам ҳар вақт ба тӯтаҷоноам аз бои шумо шикоят мекарданд, – гуфта монд Фирӯза.

Инро шунида ба хотири Асо мурдани машкоб расид.

– Амаки Аҳмадҷон ҳам аз дунё чашм пӯшид, – гуфт маҳзунона сар ҳам карда Асо. – Ҳозир ман барои хабар кардани хешони он кас рафта истодаам.

– Амаки Аҳмадҷон мурданд?! – гуфт беихтиёр баланд фарёд карда Фирӯза ва ҳик-ҳик гирифта, сари худро ба китфи Шамсия гузошт. Шамсия китфони ӯро сила карда истода, тасалло дод:

– Дар кӯча нағз не, Фирӯзачон, ором бош! Худат мегуфтӣ, ки мӯсафеди бечора тамом шуда мондааст, дигар зинда намемонад. Биё, худо раҳмат кунад, илоҳӣ! Вай шаҳид шуд, шаҳиди роҳи ҳақ!

– Акнун амаки Аҳмадҷон ҳам нест, – гуфт Асо, – акнун мо бояд худамон ба фикри худамон шавем. Агар ту розӣ бошӣ, ман ба бой гуфта, аз вай ёрӣ ва қарз пурсам, зиндагиамонро дуруст кунем?..

Фирӯза гап назад. Шамсия гуфт, ки:

– Майлаш-ку, лекин дар ин хусус боз фикр карда дидан лозим. Ба хаёли ман, шумо ҳам сабр карда истед. Боз пагоҳ ё фардо, дар ҳамин соат ва дар ҳамин долон вомехӯрем, гап мезанем. Биё, Фирӯзачон, ба мактаб бевақт шуд.

Духтарҳо хайрухуш карда, роҳшонро давом доданд. Аммо Асо ба фикру андеша гӯтавар шуда, то панҷ дақиқаи дигар дар ҳамон долон, сутуни борикеро дошта истода монд. Вай хайрони кори худ буд. Ҳоло аз ҳар тараф пеши кори ӯ баста ва гирехдор шуда истодааст. Амаки Аҳмадҷон мурд. Фирӯза дар дасти миршаб, Ҳайдаркул гум шуда монд... Дигар ба кучо равад, аз кӣ маслиҳат пурсад? Ба кӣ бовар кунад?

Аммо бой, гӯё ки ба ӯ нағзӣ кардан меҳаҳад, муомила ва рафтораш дигар хел шудааст; ӯро «писарам» мегӯяд, ӯро аз зиндони миршаб халос карда гирифт, ба Аҳмадҷон амак пул

дода ва ба даъвои ӯ шарик шудан мецоҳад... Ҳамаи ин корҳои хайр ба неки далолат мекунад. Наход ки бой ба Асои ятим ва бекас падар шудан мецоҳад? Дар ҳақиқат Асо чашм кушода ҳамин бой ва даргоҳи ӯро дид, аз дилу ҷон ба вай хизмат кард ва хиёнат накард. Пас, чаро бой ӯро нағз набинад? Фирӯзаи каниздухтар ба вай чӣ лозим? ӯро ба худаш зан карда гирифта натавонад, фақат ба хизмат... ё ки чаро ба вай, ба Асо никоҳ карда надиҳад? Аммо Шамсия ва Фирӯза ба ин бовар намекунад. Бойро фиребгар, ҳиласоз меғӯянд. Барои чӣ? Наход ки бой ҳамин Асо, фарзандаш барин касро, додараи барин одамро фиреб диҳад? Фиреб дода чӣ кор ҳам мекард?

Шамсия духтари миршаб аст, ҳазор одами нағз бошад ҳам, духтари падараш, духтари Абдурахмонбек аст!.. Фирӯза ба гуфтаи ӯ бовар мекунад, хонадони миршабро аз хонадони бой авлотар мебинад? Ин ҳам нодуруст аст. Агар ба бой бовар кардан нашоуд, дар он ҳол аз миршаб ҳам тарсидан лозим. Чунки миршаб ҳам фиребгар, ҳам золим, ҳам зӯрвар аст. Мулозим дорад, зиндон дорад, занҷиру банд дорад, қину азоб дорад... Не, ба миршаб бовар кардан мумкин нест. Вай ниятҳои бад доштаниш мумкин. Набошад, барои чӣ ин қадар Фирӯзаро ҷустуҷӯ кард? Бе мақсад ин корро намекунад! Бале – бале, вай аз бой ҳам бадтар, аз бой ҳам золиитар аст. Ҳукумат дар дасти вай аст, фармон дар дасти вай аст, ҳар чӣ коре кунад, ихтиёр дорад ва ҳатто худ бойро гирифта ҳабс карда метавонад, чӣ ҷои он ки дигару дигарон! Агар лозим бошад, Шамсияю занашро ҳам ба як пули пучак намегирад. Ҳар вақт ки хоҳад, Фирӯзаро бароварда ба одами хостааш пешкаш мекунад. Бедарак вай Фирӯзаро дар ҳавлии худаш нигоҳ надоштааст. Барои миршаби ҳасис Фирӯзаро хӯронда – пушонидан ва хонондан кори ҳазл не! Вай ин корро бе ягон мақсад намекунад. Худо накунад, имрӯз не-пагоҳ Фирӯзаро ба пули калон ва ё ба ивази ягон мансаб дода мефиристонанд. Агар ҳамин тавр шавад, тамом! Ба Асо дигар ҳаёту зиндагӣ лозим не!

– Чӣ кор кунам? – гуфт худ ба худ Асо ва малулу музтар ба сӯи ҳавлии хоҳари зани машкоб равона шуд.

Зимистони қахратун ва каттоли Бухоро сар шуда буд. Аёси пир маркази салтанати худро ба ин шаҳри қадимаи машҳур, ки дар ҳама ҷои рӯи олам овозаи неку бадаш пахн шуда буд, оварда қарор дод. Шояд вай (аёси пир) салтанати худро бо салтанати манғитиён муқоиса кардан, зӯрии худро санҷидан мехост; шояд боз як бори дигар ҳоли мардуми Бухоро дар хунукӣ имтиҳон кардан мехост. Барои вай шоху гадо фарқ надоранд, вай ҳамаро якранг ба шиканҷаи сарди худ гирифта мефишорад, ҳамаро имтиҳон карда дидани мешавад ва намедонад, ки дар Бухорои онвақта ҳама як ранг набуданд, — шох буд, гадо буд!

Ҳаво соф ва беабр меистод рӯзонаҳо дар осмони нилгун ва баланд офтоби хуррам дар ҷомаи зардӯзӣ сайр мекард, вале ҳарорати нурҳои онро аёси пир дар замини Бухоро нишаста макида мегирифт ва бо торҳои нури офтоб сӯзанакҳои захрини худро мефиристонд, ки бадани одамонро бо сардин захролуди худ сӯзонанд, лабу даҳон ва дасту поҳои бачаҳоеро, ки офтобро дида ба кӯча мебароянд, каб-кабуд карда монанд; бинобар он ҳам ин хел тобиши офтобро мардуми Бухоро — «офтоби бачакушак» номида буданд.

Шабҳо аз шиддати хунукӣ ва аёс замин шараққосзанон мекафид, дар кӯчаҳои торик фақат аёси пир шамолҳои тезу тундро сур карда мегашту бас! Ин тавр шабҳо дар Бухоро «шаби ялдои зимистони султони бедодгар» меномиданд. Вой бар ҳоли онҳое, ки бе либоси гарм ба чанголи ин «султон» меафтанд!

Ҳавзҳои бисёре, ки ягона манбаи ҳалқтариин мардуми Бухоро буданд, заранг ях баста, рӯяшон бо сарпӯши «нукрагин» пӯшида шуда буд. Машқобҳо аз ҳар ҷои он сӯроҳ карда об мегирифтанд. Зинаҳои ҳавзҳо, ки обашон поён фаромадагӣ буд, лағжонак шуда ва басо мешуд, ки машқоби бечора бо машки обаш лағжида афтада, сару гардан мешикаст.

Табиат он вақтҳо, гӯё бо золимон ва бемуруватон ҳамдаст буд. Тобистон офтоб тани урёни камбағалро

берахмона сӯзонида, меҳнаткашро аз ҳол равонад, зимистон меҳмони ҳамешагии хонаи сарди вай мешуд. Ҳамаи ҷабру шиканҷаи гармию сардӣ ба камбағал буд. Аммо доро аз ҳар фасли сол барои худ лаззат ёфта мегирифт; зимистону тоби-стон, баҳору тирамоҳ давлатманд дар айшу нӯш буд. Ҳамин тавр, зимистон дар Бухоро барои онҳое, ки имконият дош-танд, кайфиятҳои махсус дошт.

Аксарияти мардуми доро зимистон ба хонаҳои рӯ ба оф-тоб менишастанд, фарши хонаҳо гарчанд, ки аз тахта набуд, лекин заррае ҳам нам надошт, зеро ки ба фарши он хонаҳо аввал бӯрӣ, баъд намадҳои гафс ва аз рӯи онҳо қолинҳои пат-дор мепартофтанд; даври хонаҳо, кӯрпаю кӯрпачаҳо, кампалҳо ва болиштҳои пари қу мегузоштанд. Дарҳоро бо коғазгирҳо ва пардаҳо мепӯшиданд ё ки тирезаҳои шишакорӣ мемонданд. Ба ғайр аз он ки сандалини калонро ҳамеша пур аз оташи ҷӯг медоштанд, дар поёни хона ҳам манқалҳои калон-калон мениҳоданд, ки пур аз оташ буданд ва ҳарорати ин манқалу сандалиҳо, ҳарорати лампаҳои сийум хонаҳоро мисли ҳаммом гарм мекард. Ба манқал ва сандалиҳо уду анбар месӯхтанд, ки ҳама ҷо муаттар мегашт.

Шабҳои дарози зимистон дар ин тавр меҳмонхонаҳо аҳбоб ҷамъ меомаданд; сӯхбатҳо, базмҳо ва гаштакҳо мешуд. Аз бисёри нозу неъмат ва хӯрокҳои гуногун ва аз гармии хона, ҳатто ба яҳоб эҳтиёҷ пайдо мешуд... Саҳарии барвакт хизматгорҳо ба дӯконҳои нахӯдпазӣ рафта ба зарфҳои махсус «бамазанахӯд» гирифта меоварданд, ки дар ҳақиқат хӯрдани он ба кас лаззате мебахшид. Зимистон хӯрдани калла-поча ва гипо¹ ҳам кайфияте дошт. Хусусан каймоқи Бухоро дар ширинӣ ва дар ҳаловат мислу монанд надорад.

Онҳое, ки меҳостанд бисёр хӯранд, нағз хӯранд, бомаза хӯранд, зимистонро мепоеданд; зеро ки тобистон гармии ҳаво имкон намедод, ки нафси пурзӯр ва ҳукмқунандаи худ-

¹ Гипо – шикамбаи ғусфаи доро тоза карда аз он чандин ҳалта меҳланд ва ба даруни он биринҷ, ғӯшти майда, рағани думба, мавиз, олуча, сабзӣ ва пиёзро дорувор зада, ҳамроҳ карда меандозанд ва баъд ҳалтаро дӯхта ба деги каллашӯрбо мепартоянд ва саҳар бо каллашӯрбо меҳӯранд.

ро бояду шояд конеъ кунонанд. Ҳамин ки зимистон шуду хаво хунук гашт, онҳо аз худи сахар то ба бевақтии шаб мехӯрданд, мехӯрданд ва мехӯрданд... Аз бамазанахӯд, гипо, қаймоқ, обинабот сар карда, то мангуя барракабобу ҳасибу ошҳои палави бихинок ороиши дастурхони онҳо мешуд. Харбузаҳои Қарақанд, Гулобии Чаҳорҷӯй ва харбузаи зимистонии Гичдувон; ангурҳои хусайнӣ, бихиштӣ ва лаъл дар ҳамаи хонадонҳои ба худашон тинҷ хона-хона ёфт мешуд.

Зимистони Бухоро он қадар сербориш намешуд; як-ду бор барф меборид, лекин аксаран зуд обшуда мерафт ва бинобар он дар зимистон ҳам дар кӯчаҳои Бухоро шамоли сард ҷанг меҳезонд...

Аммо он рӯзе, ки мо дар паи тасвираш ҳастем, хаво абрнок буда, барф меборид. Ин барфи аввалин буд, бинобар ин он рӯз дар бисёри хонадонҳо ба ҳамдигар барфӣ медоданд ва ин барфӣ додан низ як ҳангомае дошт; чуи аввали пагоҳ аз хоб меҳестанд, ки барф боридааст, зуд ба номи ҳамдигар барфӣ менавиштанд. Одатан барфӣ ҳамин тавр сар мешуд;

*Барф меборад ба фармони худо,
Барфи нав аз мою барфӣ аз шумо.*

*Барф меборад мисоли кафтари ҷӯлидапар,
Аз кабутархонаҳои ариш меорад хабар.*

*Зарра-зарра барф меборад сафед,
Як зиёфат аз шумо дорем умед.*

Ва пас аз ин шарту шароити зиёфат ва талабот навишта мешуд. Пас ин номаро ба воситаи касе, ба он шахс, ки нома ба унвони он навишта шуда бошад, мерасонданд ва он шахс агар нафаҳмида номаро бигираду барандаро надорад, албатта, мувофиқи қоида қарздор мешуд ва бояд ҳамаи шартҳои дар нома навишташударо адо мекард. Агар барандаи номаро дорад, вай метавонист рӯи ӯро сиёҳ карда (барои исботи дошта шудани он), номаро баргашта ба соҳибаш фиристонад. Дар он ҳол одами барфӣ навиштагӣ қарздор мешуд.

Он рӯз, ҷӣ тавре ки дар боло қайд кардем, барф меборид ва дар ҳавлии Оймуллои Танбӯр барфинависи дар авҷ буд.

Ҳамсояҳо, ёру ошноҳо омада буданд, ки Оймулло ба онҳо нусха диҳад ё ки махсусан ном ба ном навишта диҳад. Оймулло ба якҷандгон онҳо нусхаҳои тайёро дод ва ба қисме аз онҳо нусхаи нав навишта дод; вале худаш ба касе нанавишт ва ба ин кор вақту фурсат ҳам надошт. Он рӯз дар мактаби вай се духтар чаҳоркитобро ба охир расонида, Ҳочаҳофиз мегирифтанд. Дутои аз онҳо ҳалвой¹ карда, бо модар ва хоҳаронашон омада буданд. Оймулло омадагонро хуш қабул карда, дар назди онҳо ба шогирдони чаҳоркитоб тамои кардагӣ аввалин бор аз Ҳочаҳофиз сабақ дод:

*Ало ё айноҳассоқӣ адир каъсан ва новилҳо,
Ки шиқ осон намуд аввал, вале афтод мушкилҳо...*

Баъд ҳуди Оймулло ҳамин газали аввалини девонро хонда доду хусусан ҳамин байтро такрор кард, ки шунавандагон лаззате гирифтанд:

*Шабӣ торику бими мавҷу гирдобе чунин ҳош,
Кучо донанд ҳоли мо сабукборони соҳилҳо.*

Пас даст ба дуо бардошту омадагонро «хуш омадед» гуфт. Духтароне, ки Ҳочаҳофиз гирифта буданд, бо ифтихор ва шодмонӣ рафта ба ҷоҳои худ нишастанд ва ба такрори сабақ сар карданд...

Аммо Фирӯза кайҳо ба Ҳочаҳофизхонӣ гузашта, ҳатто акнун худаш ҳам ҳичча карда, байтҳои осони онро мехондагӣ шуда монда буд. Баъд аз рафтани мехмонҳо Оймулло ўро ба назди худ ҷег заду сабақашро хонанда дид:

*Дӯш дидам, ки малоик дари майхона заданд,
Гили одам бисиританду ба паймона заданд,*

– гӯён Фирӯза аз Ҳочаҳофиз хонд. Оймулло аз вай пурсид, ки маънои байти хондаашро мефаҳмад ё не. Фирӯза гуфт, ки ҳам мефаҳмаду ҳам намефаҳмад. Ин ҷавоб ба Оймулло хеле

¹ Ҳалвой кардан – шогирдони мактаби кӯҳна дар сари ҳар китоби нав, ҳатто ҳар боби нав ҳалвой – дастурхону зиёфат меоварданд ва мактабдорро бо пулу чиз мукофот мелоданд.

маъкул шуд. — Ширинсухан шуда мондӣ, Фирӯзачони ман! — гуфт вай. — Ҳақиқатан ҳам ҳар як сухани Ҳочаҳофиз ба дили хонанда рафта мерасад, кас маъноӣ он суханхоро донистагӣ барин мешавад, лекин агар дурусттар фикр кунӣ, на ҳама вақт ба маъноӣ гуфтаҳои вай пай мебарӣ. Гоҳо рӯякӣ маъноӣ байт ва мисраъхоро донистагӣ барин шавӣ ҳам, дар ҳақиқат дуруст намедонӣ. Ана, масалан, дар ин як байт Ҳочаҳофиз мегӯяд, ки ҳатто малоикаҳои осмон ҳам ба майхона мераванд, аз гили одам пиёла сохта май менӯшанд, чӣ ҷои он ки мани мискин! Инро гуфта, шайху муфтиро хитоб мекунад, ки маро аз шаробиӯшӣ манъ накунед!

Фирӯза боз байти дигари он ғазалро хонд ва Оймулло ҳарчӣ метавонист ба вай таъбир мекард. Пас дар охир гуфт:

— Офарин, духтарам, нағз мехонӣ, саводат пухта шуда истодааст. Акнун, баъд аз ин кӯшиш кун, ки маъноӣ гуфтаҳои Ҳочаҳофизро фаҳмӣ, он гоҳ мулло мешавӣ. Чизеро, ки надонӣ, аз ман пурс, аз Шамсияҷон ва ё ки дугонаҳои дигарат пурс, фаҳмида-фаҳмида хон, духтарам.

— Хуб шудааст, Оймуллоҷон! — гуфт Фирӯза ва ба ҷояш рафта нишаст.

Оймулло Шамсияро ҷеғ задан мехост, вале дид, ки вай китоб намехонад ва сараш ҳам, ба андеша фуру рафтааст. Оймулло чанд рӯз ин тараф дар Шамсия ин ҳолати навро дарк карда, ҳайрон мешуд ва ана имрӯз ҳам ҳамон ҳолат.

— Шамсияҷон! — гуфт вай аз ҷо бархоста, — биё, ба он хона равем, ман ба ту як гап дорам.

Ҳар ду ба хонаи болои суфа рафтанд. Хонаи калони рӯ ба боло ва беодам хунук буд.

— Ох, ин ҷо яҳдон шудааст! — гуфт Оймулло ва давида худро ба кодоки сандалӣ гирифт ба суханаш давом дод:

— Олави сандалиро камтар кофта мон!

Шамсия аз тарафи кодоки поён кӯрпаи сандалиро бардошта, бо белҷаи махсуси даруни сандалӣ рӯи оташро аз хокистар тоза кард ва пас худаш ҳам аз кодоки поён то ба китфонаш кӯрпаро печонида нишаст.

— Гап зан, кани — гуфт дар он ҳол Оймулло ба вай нигоҳ

карда, – худаш чӣ гап? Чанд рӯз ин тараф аз хаёлу андеша сар намебардорӣ?

– Ҳеч гап не, – гуфт табассум карда Шамсия, – ман хаёл накардем-ку.

– Ман медонам, духтарам, – гуфт Оймулло таъкид карда, – агар ҳеч гап набошад, ту аз китоб сар намебардошти. Аммо имрӯзҳо аз фикру андеша ҷудо намешавӣ. Гап зан, ҳеч набошад, ба ман дилата холи кун!

Шамсия ба рӯи лаълии болои сандалӣ камтар синча карда истоду баъд ба чашмонаш об чарх зад ва ӯ гирия карда сар дод. Оймулло гӯё ба ин ҳол мунтазир буд, ки ба гирия ӯ аҳамияте надода хомӯш нишаст. Шамсия пас аз гирия карда шудан ба Оймулло чашм боло накарда гуфт:

– Дар ҳавлии мо тараддуди тӯй рафта истодааст, ҳаракаташон зӯр; гӯё дадем мехоханд баҳор нашудан пештар маро аз ҳавли берун карда, ба дасти...

Боз гирия гулӯгир шуд ва Шамсия суханаширо тамои карда натавонист. Ин дафъа Оймулло ханда кард:

– Хайр, одами тӯй мешудагӣ хафа мешавад? Албатта, имрӯз не-пагоҳ аз хонаи падарат меравӣ, албатта, падарат туро ба дасти шавҳарат – соҳибат бароварда месупорад. Ин вазифаи вай, инро худо фармудагӣ...

– Ин тавр нагӯед, Оймуллоҷон! – гуфт Шамсия бо чашмони ашқолуд ба сӯи ӯ нигариста. – Ин тавр тӯй ва никоҳро худо нафармудааст; ин кори ҷабру зулм, ин ноинсофӣ аст!

– Барои чӣ охир?

– Ман намехоҳам, ки ба каси онҳо ёфтагӣ расам. Ман, дили ман аз санг не-ку. Модар шуда ягон бор ҳам аз тахти дили ман хабар намегиранд, намедонанд. Ҷон Оймуллоҷон, маро айб кунед ҳам, фақат ба шумо мегӯям, ки дили ман ба ҷои дигар банд шудагӣ!..

– Падарон ва модарони мо ҳеч гоҳ аз дили мо хабар намегиранд, ҳеч гоҳ розигии моро намекурсанд! Мақсади онҳо ҳарчӣ зудтар духтарони худро ба ҷоҳои мақбули худашон бароварда додан аст. Ин аз азал ҳамин тавр аст, инро ману ту дигар карда наметавонем. Ҳар кор аз тақдир насиба мешавад, ба пешонаат чизе, ки навишта шуда бошад, ҳамонро

мебинӣ, духтарам, сабр кардан лозим! Шояд хонадони ту мерафтагӣ бад ҳам набошад?..

– Не, Оймуллоҷон, не! – гуфт Шамсия. – Ман намехоҳам, шумо ба ман модарӣ кунед, ягон рӯз ба ҳавлии мо рафта, бо бибиҷонам гап занед, ҳеч набошад, ягон сол бардошт кунанд, ягон сол мӯҳлат диҳанд... Лоақал ман Маслакро тамоm кунам... Баъд, худатон медонед-ку, бе ман ҳоли Фирӯза чӣ мешавад!

– Майлаш, – гуфт сари Шамсияро сила карда истода Оймулло. – Майлаш, худӣ пагоҳ ба ҳавлии шумо меравам, бо бибиҷонат гап мезанам, ба ту мӯҳлат гирифта медиҳам. Лекин шарт ҳамин, ки ту гаму гуссаро партоӣ, фикру андешаро гундошта монӣ!

– Ҷонам катӣ, Оймуллоҷон!

– Шарти дигар ҳамин ки агар мумкин бошад, агар лозим донӣ, ба ман гӯӣ кани, дилата ба кӣ додӣ?

Ба ин суол аввал Шамсия зуд ҷавоб дода натавонист, якбора ба рухсораш сурхӣ давиду хичолат кашида, хомӯш истод, вале сонӣ, пас аз такрор пурсиданҳои Оймулло ба замин нигоҳ карда истода гуфт:

– Ашрафҷон... Ашрафҷони писари сандуксоz...

Оймулло дарҳол ба хотираш овард, ки соли гузашта буд магар, боре Ашрафҷон омада буд ва сазовори таърифу таҳсини шавҳараш гапта буд ва ана ҳамон рӯз Шамсия ҳам ду-се бор суол дода кӣ будани Ашрафҷонро пурсида буд, маълум мешавад, ки аввали ин ишқ аз ҳамон рӯзҳо сар шудагӣ...

– Чанд моҳ шуд, ки – гуфта ба гапаш давом кард Шамсия, – чанд моҳ шуд, ки роз мегуфтем... ба ман китобҳои нағз ёфта медоданд, боиси хурсандӣ ва тасаллон дилам буданд... Лекин – боз гирия гулӯгир шуд, боз ду-се дақиқа хомӯшона ашк рехту пас худро андак ба даст гирифта ба суханаш давом дод: – Лекин як ҳафта шуд, ки назар ба шунидам одамҳои миршаб, ўро ба дудӣ тўҳмат зада, гирифта ба зиндон партофта-анд.

– Чӣ, дадет, аз муносибати шумо хабардор шуда буданд? – пурсид хайрон шуда Оймулло.

– Не, не, – гуфт дархол Шамсия, – муносибати моро факат... факат Фирӯза медонисту баъд, ана шумо фаҳмидед, дигар ҳеч кас надида буд, ҳеч кас намедонист.

– Ту ҳамин тавр гумон мекунӣ-дия! – гуфт андеша карда истода Оймулло. – Бояд муносибати шуморо дониста истода, ин корро карда бошанд. Ту инро фаҳм! Коре карда, ё аз дадет, ё аз очет дур партофта... Не, ин кор ба ту мушқил. Майлаш, ман худам мефаҳмам.

– Ҷон Оймуллоҷон! – гуфт зорӣ карда Шамсия, – инро фаҳмеду баъд гӯед, ки ба ман як сол мӯҳлат диҳанд, саросема нашаванд...

– Майлаш, майлаш, – гуфт Оймулло, – лекин барои чӣ як сол мӯҳлат? Аз ин мақсад чӣ?

– Мақсад?.. – гуфту худи Шамсия хайрон монд ва пас аз андешае ба суханаш давом дод: – Мақсадро худам ҳам намедонам; гумон мекунам, ки як сол ба ҳар ҳол мӯҳлати калон, то ба он дам фикре карда, ягон илоҷи корамро меёфтагем... Баъд охир, ҳозир Ашрафҷон дар ҳабс, лоақал он касро халос мекардем...

Дар ҳамин дам аз рӯи ҳавлӣ овози занаке баланд шуд:

– Оймуллоҷон, ҳастед?

Шамсия ва Оймулло ҳар ду аз ҷо бархостанд, вале Шамсия пештар роҳ гашта, берун баромаду занакӣ омадагиро, ки вай Мухаррамаи Ғарҷ буд, пеш гузаронида ба хона гирифта овард. Оймулло меҳмонро дар дами дар пешвоз гирифтӣ ба хона даровард ва аз кодоки пешгаҳ шинонида, «хуш омалед» гуфт. Мухаррамаи Ғарҷ пас аз нафас рост гирифтӣ (вай занакӣ тану тӯшнок буд), камзӯлпӯстини худро, ки рӯяш алоҷаи казоқҷонӣ ва остараш пӯсти хаз буд, аз тан қашида истода гуфт:

– Уф, гарм шудаме! Маълум мешавад, ки ҳанӯз ба ман пирӣ асар накардааст, ҳанӯз хуни гармам бисёр аст.

– Шумо аз ман чавонтар будагед? – пурсид Оймулло.

– Ибӣ не, гардам! – гуфт Мухаррамаи Ғарҷ, -холо аз сад гул як гули шумо нашукуфтааст; аммо ин камина, ҷӯретон, қариб чихилсола шудагӣ... зан, ки чихилсола шуд, агар худ намурад, ту зада куш, мегӯянд мардҳо.

— Ин гапи мардҳои бетамиз, — гуфт Оймулло, — аммо шумо худӣ келинҷакҳои хушбахту хушрӯзии бисту панҷсола барин. Агар ман мард мешудаму айши хубро мехостам, сад духтарро паси по зада, домани шуморо медоштам.

— Аз забонакатон гардам, Оймуллоҷон, чӣ тавр вай ширин! — гуфт аз таҳти дил Муҳаррами Ғарҷ. — Лекин дар ҳақиқат овозаи мардум бедарак набудааст. Медонед, тамоми шаҳри Бухоро Оймуллои Танбӯр мегӯяд. Дӯсту душман таърифу тавсифи шуморо мекунад. Ин овозаҳо, ҳатто ба боло расидааст. Оимҳои болоӣ дар роҳи шумо чашмашон чор шудагӣ...

Оймулло ба тарафи Муҳаррами Ғарҷ таъзиме карду гуфт:

— Ҷонам фидои оимҳои болоӣ, лекин ман кию сӯҳбати боло!

— Хайр, ҳоло ин гапҳоро монда истем, аввал аз саломати ва қору борҳо пурсем. Домодхӯча сӣҳат саломат? Худакатон? Шогирдҳо чӣ тавр?

— Худоро шукр, худоро шукр! — мегуфт Оймулло.

Шамсия ва Фирӯза дастурхону лаълии ширавор ва чойники чойро гирифта оварданд. Муҳаррами Ғарҷ пас аз рафтани онҳо аз Оймулло пурсид:

— Ин духтарҳои гулмонанд аз кадом гулшан?

— Нашинохтед магар! — гуфт Оймулло, — ин духтари Абдурахмонбеки миршаб-дия.

— Ҳа, ҳа, як бор дида будам... Хеле ба қад расида мондааст, — гуфт Муҳаррами Ғарҷ. — Гӯё ки фотиҳа шудагӣ, ба қарибӣ тӯй карданӣ?

— Ҳамин тавр мегӯянд... Лекин сабр мекарданд, беҳтар буд, духтар нағз хонда истодааст... Кани, даҳон ширин кунед, гардам.

— Хӯш... духтар хонад чию нахонад чӣ! Мулло шуда ба ягон мадраса мударрис мешавад ё ки ба ягон туман қозӣ? Худо бахташа диҳад! Ана вай духтарчаи ҳамроҳи вай омадагӣ аз кадом хонадон?

Оймулло чӣ гуфтаниро надониста монд.

— Рост мегӯед, — гуфт вай мавзӯи авваларо кашол дода, худ бахташа диҳад! Гиред, гардам, даҳон ширин кунед! Ин

рустаи Қаршӣ, дина омад, мазорбосдӣ¹. Ин қандалоти пистамағзро домодатон фармуда гирифтанд; агар обинаботи кармуллои ҳақиқӣ меҳӯрам гӯед, аз ин чашида бинед!

– Саломат бошед, Оймуллоҷон, бисёр хӯрдам, – гуфт Мухаррами Ғарч, ҳарчанд ки ба ғайр аз андак руста дигар чизе ба даҳон накарда буд ва азбаски донист, Оймулло кӣ будани он духтари нағзро гуфтан намехоҳад ва ҳоло мақсади ӯ низ духтар кофтан набуда, худӣ Оймуллост, бинобар он суханро ба сӯи дигар тофт:

– Имрӯз ба шумо ҳеч кас барфӣ накард?

– Ҳанӯз не-ку, лекин аз сахари барвақт ин чониб қариб даҳ-понздаҳ барфӣ навишта додам, гирду пеш ҳамсояҳо нависонда гирифтанд.

– Худатон ба ҳеч кас нанавиштед?

– Не, ханӯз дастам нарасидааст, – гуфт Оймулло. – Духтарбачаҳоро сабақ додан лозим буд...

– Биёед, аз номи ҳардуямон ба пошшобибии қозихонагӣ менависем, – гуфт Мухаррами Ғарч ба шавқ омада. – Имрӯз он кас ҳам дар ӯрдаи Эшонбибӣ ҳозир мешаванд ва дар пеши ҳазрати Эшонбибӣ аз ман барфиро мегиранду маро дошта наметавонанд ва мо зиёфатро мебарем.

– Барои чӣ аз номи дуямон? – пурсид Оймулло. – Бехтар не, ки фақат аз номи худатон бошад?

– Не, – гуфт ба таври қатъӣ Мухаррами Ғарч, – чунки пошшобибӣ шуморо дида, ба ҳар шарти мо розӣ мешаванд.

– Маро дида? – боз ҳайронтар шуда Оймулло пурсид.

– Ҳа, ҳозир ҳамроҳ ба боло меравем, дар таги дар ароба истодааст, – гуфт Мухаррами Ғарч осудаҳолона, гӯё ки ба хонаи худаш мерафта бошанд.

– Ҳамроҳ ба боло меравем?! – ин дафъа сахттар карда пурсид Оймулло. – Ман барои чӣ ба боло мерафтаам?

– Ибӣ, гардам, – гуфт Мухаррами Ғарч тангдилона, – як соат ин чониб ман чӣ гуфта истодаам? Наход ки барои хӯрдани обинаботи кармуллоӣ ба хонаи шумо омада бошам?

Оймулло дакикае чизе нагуфта, ҳайрон ва моту мабхут

¹ Мазорбосдӣ – мазор зер карда омадагӣ, аз роҳи дур омадагӣ (туркӣ).

шуда монд. Дар ин як дақиқа ҳазор суолу ҳазор мулоҳиза ва андеша ба майнаи ӯ чавлон заданд. Болои арк, ӯрдаи амир – кафаси зарин ва баланд... Дар он чо вай чӣ кор мекунад? Шаб-руз тоатдорӣ ва хизмати бибиҳо? Иштиёр ва озодӣ аз дасташ меравад: мактабдорӣ, муносибат бо ёру дӯстон, муносибат бо мардум тамои мешавад? Чӣ, магар вай мӯхтоҷи илтифоти болои арк аст? Магар бе лутфу эҳсони болоиҳо зиндагӣ карда наметавонад? Хайр, агар наравад чӣ? Ё ки як бор рафта, фаҳмида ва дида баргардад?

– Ҳа, хайрон шуда мондед? – пурсид Муҳаррами Ғарч.

– Албатта, кас хайрон мешавад, гардам, – гуфт Оймулло. – Мо фуқаро бошем, бо калоншавандагон ва пошшобибиҳо рӯ ба рӯ нашуда бошем... якбора ба боло, ба арки чаноби оӣ... Ман ба шумо чӣ гуфтаниамро надониста мондам.

Муҳаррами Ғарч завқ карда хандид.

– Шумо барин одами доно ва бафаҳм дар ин так-так ёфт намешавад, – гуфт вай баъд ба таври ҷиддӣ. – Ҳеҷ мулоҳиза накунад, болобудаҳо ҳам мову шумо барин одам, ҳама ҳам банди худо.

– Албатта, ҳама банди худо, лекин онҳо шоҳу мо гадо! Не, ойбикаҷон, ман боло намебароям, ман ҳанӯз ба ин шараф сазовор нашудаам.

– Шумо тоҷи сари ҳама, шумо сазовори ҳар гуна ҳурмат ҳастед. Ин хел мулоҳизаҳоро партоед, аз паи мурғи бахту толеъ боло парвоз кунед, ки айни вақташ расидааст. Ман нағз медонам, ки сӯхбат ва овози шуморо шунида пошшобибиҳои болои гирифтори шумо мешаванд ва аз саратон зар нисор мекунанд.

– Саломат бошед, ойбикаҷон! Лекин ман... одами побанди хона хастам, рӯзгору шавҳару мактабдорам, фуқароҳои чаноби оӣ фарзандонашонро ба ин бечорахона мефиристонанд, ки ба қадри ҳол ба онҳо таълим диҳам, адаб омӯзам... Чӣ тавр мешавад, ки...

– Ба шумо даҳ баробари мактабдорӣ ротифа медиханд.

– Гап дар сари ротифаю пул не, гардам, ойбика! – гуфт ниҳоят саҳт карда Оймулло, – гап дар сари пул не; ман барои пулу чиз мактабдорӣ намекунам. Аз туфайли ҳунари домода-

тон, худо-ба шукр, рӯзамон ба подшоҳӣ мегузарад. Мактабдориро ба ман раҳмагӣ волида васият кардагӣ. Баъд худам ҳам омӯхта шуда мондаам.

– Хайр, майлатон, – гуфт Мухаррами Ғарч, – ба хизмати боло доимӣ наравед ҳам, ихтиёр доред, лекин имрӯз як бор меҳмон шуда рафтанишон шарт. Агар онҳо майли сӯхбати доимии шуморо кунанд, худам восита шуда шуморо озод мекунонам. Дар ин кор ман хунарманд шуда мондагӣ. Гап ҳамин, хезеду сару қасабаатонро дуруст кунед!

Оймулло камтар мулоҳиза карду ба худ қарор дод, ки имрӯз як бор боло баромада, шинос шуда омадан бад наместавад, лекин ба хизмати доимӣ намеистад. Шояд овози вай чандон маъқул наштавад; шояд ситораи вай нафорида монад, – кӣ медонад! Пас аз ҳамин мулоҳиза, аз меҳмон узр хосту берун, ба роҳрав баромад ва шавҳарашро ҷег зад. Тоҳирҷони заргар, ки ба болои суфачаи кори худ, ба наздаш манқал гузошта, кор карда менишаст, овози занашро шунида аз ҷо бархосту дарвозаи кӯчаро аз дарун занҷир карда ба роҳрави ҳавлии дарун даромад ва ба рӯи Оймулло нигоҳ карда хайрон монд:

– Хӯш, чӣ ҳодиса рӯй дод? – пурсид вай.

– Ҳеҷ гап не, – гуфт Оймулло табассум карда. – Мухаррами Ғарч омадагӣ, меҳмонад, ки маро ба боло, ба ўрдаи Эшонбиби гирифта барад, пошшобиҳои болои фармудаанд.

Тоҳирҷон боиси парешонхотирии занашро доништу гуфт:

– Хайр, ҳеҷ гап не, болои арқро надида будед, як тамошо карда меоед.

– Дар кӯча ароба истодааст? – пурсид Оймулло.

– Ҳа, як аробаи кӯқандӣ истодааст, – гуфт Тоҳирҷон. – Ман гумон кардам, ки меҳмони шуморо мунтазир аст.

– Равам, метарсам, ки маро банд карда намонанд.

– Ҳаминаш ҳам ҳаст... Лекин модоме ки кас фиристодаанд, як дараҷа нарафтагӣ ҳам намешавад.

– Хайр, майлаш, набошад ман меравам. Мухаррами Ғарч ваъда медиҳад, ки маро аз хизмати доимӣ халос мекунад. Дар вақти набудани ман ҳар замон аз духтарҳо бохабар шуда ис-

тед. Ба Шамсияҷон мегӯям, сабақи бачаҳоро такрор кунонда меистад. Агар ман дертар биёям, худатон ош карда хӯред.

— Хайр, майлаш, — гуфта шавҳараш розигӣ дод. Оймулло ба хона даромаду ба меҳмон чой рехта дод ва баъд ба мадон гузашта сарулибосашро иваз намуда, куртаи нави шохии зардор пӯшид, ба сараш пешонабанди фарангӣ гузошта, аз болои он рӯймоли ҳарири гулобиранг партофт; ба пояш маҳси булғор пӯшида берун баромад.

Дар рӯи ҳавлӣ ба Шамсия ва Фирӯза супоришҳои лозимаро дода, ҳамроҳи меҳмон, ҳар ду фаранҷихоро ба сар гирифта берун баромаданд. Дар таги дарвоза тамоми кӯчаро бо худ банд карда аробаи болопӯшидаи кӯкандӣ истода буд. Тоҳирҷони заргар ба қафои ароба, ба замин чаҳорпояеро гузошт, ки занҳо ба воситаи он ба осонӣ ба болои ароба баромаданд ва пардаи ҳар ду тарафи болопӯши онро партофта, баҳузур нишаста гирифтанд. Аробакаш, ки ба болои зини асп сувор буд, пас аз ишорати Тоҳирҷон аспро ҳай карда, аробаро ба сӯи арк ронд. Роҳи онҳо аз растаи Қўшмадраса, таги тоқи Аллофон ва тоқи Мисгарон ба Регистони Бухоро ме-рафт. Он рӯз, ки аз ҳаво барф меборид ва кӯчаҳо лой шуда буданд, дар сари роҳи аробаи онҳо аспакию ҳаракию фойтунсавору аробасаворон бисёр буданд ва бинобар он дар бисёр ҷоҳо ароба меистод, аробакашҳо ҷангу гавго мекарданд ва азбаски он ароба — аробаи ўрдаи амир буди аробакашаш ҳам марди бӯзбала ва олуфта буд, бисёр мунтазир ношуда, аробаро мегузаронид ва пеш мебурд. Оймулло аз кунҷи парда нигоҳ карда, дўкандорҳои бисёреро дид, ки ба вайрон шудани ҳаво аҳамият надода, машғули савдо буданд. Санбӯсафурӯшон, нонвойҳо, ҳалвофурӯшон ва дигар фурӯшандагон бо садои баланд фарёд карда, моли худро таъриф мекарданд ва харандаро ба сӯи худ ҷалб мекарданд. Вақте ки аз назди Қўшмадраса мегузаштанд, Оймулло дар сахни мадраса муллобачаҳоро дид, ки гурӯҳ — гурӯҳ сӯхбат карда меистоданд. Дар таги тоқи Аллофон ордфурӯшонро дид, ки либос ва сару рӯяшон ба орд ҷӯлида аст. Дар таги тоқи Мисгарон тангар-тунгур кӯфта шудани асбобҳои мису мисина ба гӯши онҳо расид. Ниҳоят ароба ба рӯи сангфарши

майдони Регистон роҳ гашта, ба як қанори тахтапул истод. Аробакаш аз асп фаромада, аз лачоми он дошта, аробаро ба зинаҳое, ки ба болои тахтапули арк мебаровард, рост кард. Дар он ҳол Мухаррами Ғарч ва Оймулло якта – якта аз ароба ба болои зинаҳо фаромаданд ва фаранчию чашмбандашонро дуруст карда, бисмиллоҳ гӯён аз зинаҳо боло рафтанд.

Ба тахтапули арки Бухоро аз замини Регистон охиста-охиста баланд шуда то ба таги дарвозаи арк, ки тақрибан ҳашт-даҳ метр аз замин баланд аст, мебароед. Дар он ҷо, дар назди дарвоза аз ду тараф суфаҳои васеи гачқорӣ дароз сохта шудааст, ки дар зери он суфаҳо аз ҳар ду тараф зинаҳо ҳастанд. Дар мобайни ин суфаҳо ва остонаи дарвозаи арк тахтапул воқеъ гардидааст. Инак, Оймулло ва Мухаррами Ғарч аз зинаи тарафи ҷанубӣ боло шуда, ба сӯи дарвозаи арк баргаштанд, ки дар он ҷо махрампешағони кушбегӣ, сарбозҳо – посбонони дарвозаи арк ва сарқардағони лашқар истода буданд. Онҳо ё Мухаррами Ғарчро аз фаранчиаш мешинохтанд, ё ки аз аробаи ўрда фаромадани онҳоро дида буданд, ки ба гузашта рафтанишон монёӣ нашуданд ва Оймулло, ки аввалин бор ба арки амир мебаромад, бе ваҳму ҳарос аз назди онҳо гузашта натавонист, Роҳрави васеъ ва сар ба фалак кашидаи арк, ки аввал ба сӯи шимоли шарқӣ тоб хўрда, баъд ба тарафи шарқ бармегардад, торик буд. Оймулло аз паси Мухаррами Ғарч «лоҳавла!» гӯён роҳ гашта, канахона, обхонаҳоро надида монд. Канахона ва обхона иборат аз хучраҳои торик, заҳ ва намдор буда, дар ду тарафи долони калони арк аз девори лонн кофта, сохта шудагӣ буд ва дар онҳо маҳбусони сиёсӣ, «гунаҳгорони» зидди давлатӣ ва «одамони хавфинок»-ро мешинонданд. Вақте ки Оймулло аз паси Мухаррами Ғарч роҳ гашта, аз назди он хучраҳо гузашт, аз тарқиши дарҳои онҳо якҷанд чуфт чашмҳо ба сӯи ӯ дўхта шуда буданд. Аммо Оймулло дар он дам аз ҳабсу маҳбусӣ ҳаёле ҳам намекард, ҳамаи ақлу ҳуши вай ба дабдаба ва шавкати ҳамонвақтаи дарбори амир банд буд. Вай мекӯид, ки чӣ тавр аз боло ҳар замон одамони басавлат, бо либосҳои хашу бархаш роҳ гашта мефароянд, сарқардаҳо, ясавулҳо ва сарбозҳо чӣ тавр зуд роҳ гашта ба боло ва поён мераванд...

Нихоят дар қарибии майдони масҷиди болои арк собот ба охир расиду рӯшноӣ шуд ва Оймулло камтар истода, нафас рост гирифтубоз аз паси Мухаррами Ғарч равон шуд. Акнун Оймулло одамони боло бароянда ва поён фарояндаро равшантар меид: сипохиёни кӯлӯча, шолворпӯш ва шофдор, махрампешаҳои салласафед ва мӯзадор, козӣ ва муллоҳои чомафаҳӯл ва дасторкалон ба ӯ вомерхӯрданд ва ба тарафи ӯ нигоҳ накарда гузашта мерафтанд. Баъзе аз онҳо қабат-қабат чомаҳои адрас, алоча, кимхоб пӯшида, риши калони худро ларзонид, аз ёрлики ба дасторашон халонда шудагӣ фахре карда мегузаштанд. Гоҳо занҳо низ вомерхӯрданд, ки аз нав ва ё кӯҳна будани фаранчиҳояшон кӣ буданашонро доништан мумкин мешуд.

Оймулло аз назди масҷид гузашта буд, ки ба сӯи чануб даромадгоҳи бошукӯҳ ва нақшу нигорини саломхонаи амирро дид. Вай шунида буд, ки амир дар вақтҳои ба Бухоро омаданаш ба ҳамин саломхона нишаста калоншавандагонро қабул мекунад ва Тахти Раҳимхонӣ низ дар ҳамин ҷиҳати арк аст. Лекин онҳо ба он тараф нарафта боз ба сӯи шарқ баргаштанд ва аз назди дарвозаи калон ва бошукӯҳи хавлии кушбегӣ гузашта, ба сахлавхонаи ҳарам даромаданд.

Пеш аз сахлавхонаи ҳарам даромадан, онҳоро дар бандаргоҳ қаровулон – сарбозҳои шамшердор боздоштанд.

– Истед, ба кучо меравед? – гуфт яке аз сарбозҳо, ки ришу мӯйлаб дошт ва чандон ҷавон ҳам набуд.

– Ба ӯрдаи Хосса меравем, амаки Ниёз, – гуфт Мухаррами Ғарч бо овози шӯх. – Нашинохтӣ?

– Ҳа, – гуфт сарбоз табассуме карда, – аз ғарч – гурҷат фаҳмидагӣ барин шудаму боз мабодо гуфтам... Ин вақтҳо мӯзаи ғарч мепӯшидагӣҳо ҳам бисёр шуда мондаанд... Хайр, гузаретон, гузаретон!

Онҳо гузашта ба даруни дарвоза даромаданд.

– Уфф, камтар дам гирем! – гуфт Мухаррами Ғарч ба рӯи суфай мармарини сахлавхона нишаста. – Аз худӣ тахтапул то ба ҳамин ҷо яку тамоми кӯчаҳои шаҳр як! Ман дар кӯча аз гаштан монда намешавам, лекин як бор ба арк баромада фароям, зонухоям ва миёнам ду рӯз дард мекунам.

Онҳо фаранчию чашмбандҳои худро ба даст гирифта, аз назди дари чандин ўрдаҳо гузафта, ба ўрдаи калони Хосса, ки истиқоматгоҳи Эшонбибӣ – модари амир Абдулаҳад буд, рафтанд. Ба он ўрда, ба воситаи чандин ҳавлӣ ва ўрдаҳои дигар дохил шуданд, ки дар тарафи нисфи ҷануби шарқии арк воқеъ шуда буд. Ин ўрда иборат аз як ҳавлини васеъ ва калоне буд, ки суфаи калон ва айвони хангомадори дарозе дошт ва гирдогирд ҳама хонаю таҳхонаю болохона буд. Дар рӯи ҳавлӣ ва таҳти айвон хизматгорзанҳо, кайвониҳо, канизакҳо хизмат карда, рафтуомад карда мегаштанд. Аксарияти онҳо Мухаррами Фарҷо мешинохтанд ва ба ӯ салом дода, пурсу-пос мекарданд.

Имрӯз ба муносибати ба Бухоро омадани пошнобибии қаршигӣ, модари тӯраи валиаҳд – Олимхонтӯра, ки ҳокими Қаршӣ буд, Эшонбибӣ дар ўрдаи худаш меҳмондорие тартиб дода буд. Эшонбибӣ ин келини худро чандон дӯст намедошт ва аз аввал ҳам намехост, ки писари вай валиаҳди таҳти Бухоро бошад; лекин пас аз он ки амир Абдулаҳад маҷбуран (аз набудани дигар писар) Олимхонтӯраро ба таҳти Бухоро валиаҳд қарор дод, Эшонбибӣ ҳам маҷбур шуд, ки муносибати худро нисбат ба Олимхон ва модари ӯ тағйир диҳад. Рӯякӣ бошад ҳам, модари валиаҳдро навозиш мекард ва дар мавриди ба Бухоро омаданҳои вай ду-се рӯз меҳмондорӣ, базм ва тантана эълон мекард. Валиаҳд – Олимхонтӯра, ки вақтҳои охир ба ин ё он вилоят ҳоким таъин мешуд, модарашро ҳам бо худ гирифта мегашт ва фақат гоҳ-гоҳе ба Бухоро меҳмон мешуданд.

Оймулло ва Мухаррами Фарҷ вақте ки ба рӯи суфа баромада, аз таги айвон ба сӯи дахлези хонаи калон мерафтанд, Мухаррами Фарҷ ба Оймулло сабаби меҳмондории имрӯзаро гуфта дода илова намуд.

– Имрӯз насиб бошад, рӯзи бахосият мешавад, чунки ҳазрати Эшонбибӣ ба мо, канизонашон хуб илтифот карда, ба келини худ шукӯҳи салтанатро нишон медиҳанд.

Дар дами дахлези хонаи калон хизматгорҳо даст пеш гирифта онҳоро истиқбол карданду ба дарун роҳ доданд.

– Марҳамат кунед, хуш омадед, – гуфт ба Оймулло як за-

наки пири нуронӣ, ки дар дахлез ба хизматгорҳо фармон до-
да меистод. – Ҳазрати Эшонбибӣ навакак шуморо суроғ кар-
да истода буданд. Ҳозир дар ҳамин ҷо камтар дам гиретон,
ман даромада арз мекунам.

Он зани пир ба даруни хонаи калон даромада рафт, ки аз
он ҷо овози базми созандаҳо ба гӯш мерасид.

– Дастурхончӣ-оим – ҳамин кас, – гуфт охиста ба гӯши
Оймулло ҳам шуда Муҳаррамаи Фарҷ. – Бе рухсати ин кас
ҷонзоте ба назди Эшонбибӣ даромада наметавонад. Тартибо-
ти меҳмонқабулкунӣ ва меҳмонгуселкунӣ ҳам дар дасти
ҳамин кас. Мешунавед, созандаҳо соз карда истодаанд, ин
овози келини Гули Сурх.

Оймулло бо сараш ишора кард, ки «медонам» ва дар
ҳақиқат ҳам келини Гули Сурх ном созандаи хушовоз ва
машхурро вай нағз медонист ва на як бор дар сӯхбати ӯ ни-
шаста буд. Ҳоло ақлу хуши ӯ на ба созанда, балки ба он
шукӯҳу ҷалони даргоҳи модари амир банд буд. Дахлезе, ки
онҳо нишаста буданд, дар шаҳр, дар поён ба қатори хонаҳои
калон мегузашт ва иборат аз нӯҳ болори зарҳалқорӣ ва нақшу
нигорин буд. Деворҳои дахлез ҳама гачқорӣ ва гулқорӣ буда,
наққошонӣ машхур бо қалами монӣёнаи худ нақшҳои боғу
бахор, гулу булбул, бӯстону чаманро ба девори он ҷо кашида
буданд. Дар шаҳр дар дахлези бойтарин савдогарон ҳам
қандил дида намешуд, аммо дар ин ҷо қандили булӯрини
шилшиладор дар миёнҷо аз сақф овезон буд. Ба фарши хона
як қолини сурхи «қизиляёқ» густурда шуда, аз ду тараф ба
зери девор якандозҳо ва кӯрпаю кӯрпачаҳо партофта шуда
буданд.

Дар дахлез ба ғайр аз Оймулло ва Муҳаррамаи Фарҷ боз
панҷ-шаш нафар аз занҳои кибор бо савлату шукӯҳ нишаста
буданд, ки онҳоро ҳатто Муҳаррамаи Фарҷ нашинохт. Хизмат-
гор, кайвонӣ ва канизакҳо хизмат мекарданд. Онҳо ба хонаи
калон дастурхонҳо, лаълиҳои пур аз ширавор, мева ва ғайра
медароварданд, лаъли-лаъли ҷойникҳои ҷой дароварда мешуд.

Интизории онҳо дер нақашид, созандаҳо як пайт бозиро ба
охир расонида, таъзимкунон, пасноқӣ роҳ гашта аз хона ба-
ромаданд ва аз кафои онҳо оими дастурхончӣ баромада, Ой-

мулло ва Мухаррами Гарчро ба хона даъват кард. Оймулло ро воҳима ва хичолат зер карда буд, вай ҳатто ба салому табрики келини Гули Сурх дуруст ҷавоб дода натавониста ба хона даромад. Хонаи вай даромадагӣ хона набуд, сарой буд, кӯшк буд, айвони зарнигор буд! Аз сақфи баланд ва зарҳалқорин он ду кандили тилоқорин булӯрин овезон буд. Чаҳор дари васеъ ва калони он хона ба айвон кушода мешуд, ки ҳоло дар ҳамаи он дарҳо тирезаҳои рангин ва шишақорӣ шинонда буданд. Нақшу нигор ва гулқорин деворҳои он хона мислу монанд надошт. Ба Оймуллои Танбӯр чунон намуд, ки рангубори болору сақф, девору дару тиреза ва ҳатто якто қолини калоне, ки тамоми фарши хонаро пӯшида буд, ба ҳам мувофиқат ва созиши томе доранд. Дар пешгоҳ шахнишини махсусе буд бо пардаҳои ҳарир ва зебо ва шоҳию зартор, бо қолину гилемҳо ораста. Он ҷо дар кодоки васеи сандалӣ, ки ба рӯи он лаълии тило гузошта шуда буд, Эшонбибӣ ба болиштҳои пари қу тақяқунон менишаст. Дар рӯ ба рӯи вай, аз кодоки поёни сандалӣ Пошшобибӣ, модари валиаҳд менишаст. Он хонаи калонро панҷ-шаш манқали шашгӯшаи пуроташ гарм мекарданд. Аз ду тараф, ба болои кӯрпаҳои шоҳию махмал ва даврихонаҳо бибӣ ва пошшобибиҳои дигар, палонҷҳои Эшонбибӣ, келинҳои дигари вай, хешу таборҳо, занҳои аён ва саркардагони давлат, казо ва казоҳо менишастанд. Дар назди ҳамаи онҳо дастурхонҳо паҳн буда, ба рӯи дастурхонҳо нозу неъмат фаровон буд.

Оймулло бо гуфта ва нишондоди оими дастурхонҷӣ аз роҳи холии байни дастурхонҳо роҳ гашта, таъзимқунон ба пешгаҳ давида рафт ва ба поёни шахнишин расида, дасти дароз кардашудаи Эшонбибиро гирифта бӯсид ва ба чашмонаш молид ва фақат дар ҳамон дақиқа диққат карда дида тавонист, ки Эшонбибӣ зане будааст солхӯрда, тақрибан шасту панҷсола, бо мӯйсар ва пиччаҳои сафед, чашмонаш калонқалони сиёҳ, рӯяш дарозтар ва ранги пӯшташ гандумгун... Лекин ҳокимият ва салтанат, дабдаба ва ҳашамат, пирӣ ва сиёҳчехрагии ӯро пӯшида, гурури фармонфармой ҳатто ба назари Оймулло ӯро як дараҷа банур ва босалабат карда нишон доданд.

Оймулло пас аз ба Эшонбиби таъзим кардан, ба сӯи модари валиаҳд сар ҳам ва таъзим намуд. Дар он ҳол овози Эшонбибиру шунид, ки мегуфт:

– Ту Оймуллои Танбӯр ҳастӣ? Овозаатро бисёр шунида будем, лекин худатро надидем. Ана ин рӯз ба шарофати келинпошшои қаршигӣ ту ҳам омадӣ, хуш омадӣ!

Оймулло боз таъзим карду чизе гуфта натавонист.

– Мегӯянд, ки ту ҳам тамбӯр менавозӣ, ҳам газал мехонӣ? – пурсид Эшонбиби.

– Хамин тавр, пошшобиби хазратам! – гуфт оҳиста Оймулло.

– Аз занҳои танбӯрнавоз ба даргоҳи мо фақат якто буд ва мо гумон доштем, ки дигар ҳеҷ як зан танбӯр навохта наме-тавонад...

Бисёри занҳо ва оимҳои дар поён нишастагӣ «рост, рост», «ҳақиқат, ҳақиқат!» гӯён гуфтаҳои Эшонбибиру тасдиқ мекарданд. Эшонбиби ба суҳанаш давом кард:

– Лекин баъд овозан туро шунидем. Ҳеҷ боварии мо намеояд. Кай, танбӯратро навохта, газалатро хон!

– Қонам катӣ! – гуфт Оймулло ва қафо-қафо роҳ гашта ба поёни хона рафту аз дасти Муҳаррамаи Фарҷ танбӯри худашро гирифта, ба рӯи қолин нишаст. Дар ин дам Эшонбиби ба оими дастурхончӣ чизе гуфт, ки вай давида омада, Оймуллои Танбӯрро аз ҷо хезонид ва гирифта бурда, худ аз поёни шаҳнишин, рӯ ба рӯи Эшонбиби ва Пошшобиби қаршигӣ нишонид. Оймулло, ки аз аввал саросема шуда, хичолат кашаида ва худро гум карда буд, пас аз ба даст гирифтани танбӯр хеле осуда шуд ва ба худ омад ва рӯ ба рӯи занони амири Бухоро нишаста, бе ҳеҷ ибто танбӯрашро соз кард ва аввал як мақоми шӯхеро навохта, оҳиста-оҳиста ба ҳавои суруди Ироқ гузашт.

Эшонбиби ба навохтанҳои вай чандон аҳамият надид, ҳам, Пошшобиби қаршигӣ хеле бо диққат гӯш кард ва пас аз он ки Оймулло мақоми Ироқро навоخت, «бале» гуфта монд. Эшонбиби дид, ки мехмони «азизаш» ба Оймулло бо диққат гӯш дода истодааст ва гӯё хонданҳои вай ба ӯ маъқул аст, мувофиқи табиати тазоди худ беаҳамиятона ба ҳунари Ой-

мулло назар карда ва ҳатто пинак рафт. Оймулло тамоми хунарашро харч карда, Ирок мехонд:

*Биё, то гул барафшонему май дар соғар андозем,
Фалакро сақф бишкофему тарҳи нав дарандозем...*

Оймулло Ирокро хонда ба охир расониду хомӯш шуд ва аз ҷо бархоста, ба сӯи шахнишин таъзим кард. Эшонбибӣ, ки бо қатъ шудани суруд аз хоб хушёр шуда, чашм кушод, ба сӯи Оймулло як бор сар чунбонида монду бас. Оймулло ба кафо ғашт ва ҳамроҳи Мухаррамаи Фарҷ ба дахлез баромад, ки дар дилаш ба худаш ҳайфаш меомад. Вай шод буд аз он ки гӯё хонданаш ба Эшонбибӣ маъқул нашуд ва ин ба озодии вай асос мешавад. Афсӯс мехӯрд барои хор шудани санъат ва хунараш. Охир дар поёни арк, дар байни занҳои авом агар вай хонад ва навозад, ҳама қурбону садқа мешаванд ва ўро аз барои хунараш ба сарашон мебардоранд, аммо дар ин ҷо ягон сухани некро нашунид...

Дар ин дам дар шахнишин, дар байни келину модаршӯй ҳамин тавр сӯхбат давом дошт:

– Овозаш бисёр форама будааст, ба ман маъқул шуд, – гуфт келин, модари валиаҳд.

– Инхелҳо дар давлатхонаи мо бисёр, қизам! – гуфта мوند модарарӯс.

– Оймуллои Танбӯр акнун доимо шарафёби сӯхбати ҳазратам мешудагист? – пурсид модари валиаҳд.

– Не, – гуфт ба таври қатъӣ модарарӯс. – Агар мо ҳар нағмагари навбаромадаро ба даргоҳамон чамъ кардан гирем, нонхӯри сарзиёдии бисёре шуда меравад.

Пошшобибини қаршигӣ донист, ки модарарӯсаш бар қасди вай Оймуллои Танбӯрро наҳ зада, писанд накарда истодааст, ба ин кори кампир дар дилаш хандиду худ ба худ гуфт, ки: «Хайр, бардошт кун, имрӯз не, пагоҳ писари ман ки амир шуд, ба ҷои ту худам нишаста фармонфармой мекунам ва бар қасди ту Оймуллои Танбӯрро ба даргоҳам гирифта, муқаррабам мекунам. Майлаш, ҳозир аз даргоҳи ту рафтани бехтар аст». Модари валиаҳд инро аз дил гузарониду гуфт:

– Рост мегӯед, Эшонбибӣ ҳазратам!

Эшонбибӣ оими дастурхончиро ба назди худ чег заду гуфт:

– Оймуллоро дар дахлез зиёфат кун, хурсанд карда узот кун, гӯй ки ҳар вақт, ки Пошшобибии қаршигӣ биёянд, мо ба ӯ кас мефиристонем.

– Чонам катӣ! – гуфт оими дастурхончӣ ва илова намуд: – Зани девонбеги хосса омадааст, арз дорам мегӯяд.

– Ҳа, – гуфт Эшонбибӣ рӯҳ гирифтагӣ барин шуда, – арзаш дар бораи ҳамон духтараки масхара будагист? Майлаш, гӯй дарояд.

Оими дастурхончӣ ба дахлез баромада, зани девонбегиро ба хона даъват кард. Вақте ки занак ва дастурхончӣ ба хона даромаданд, Мухаррами Гарч ба Оймулло ҳикояти зани девонбегиро гуфта дод:

– Девонбеги хоссаи Эшонбибӣ, як мардаки хукбашараи кал дар ҳамин болои арк, дар он сӯи кӯчаи ҳарам ҳавлича дорад. Вазифаи вай ҳамин ки бо фармоиши Эшонбибӣ чизу чораҳои даркориро – либосворӣ, асбобҳои заргарӣ ва ғайраро – аз берун ҳозир карда меистад. Ҳар вақт ки ба вай коре фармудан лозим шавад, оими дастурхончӣ ягонтаи аз хизматгориҳо ва ё духтархонахоро ба ҳавлии вай фириастода, чег занонда ба саҳлави дарун меорад ва супоришхоро фармуда мефиристонанд. Дар ин ҷо каниздухтаре буд аз Қаршӣ, ба ҳамин Пошшобибӣ – модари валиаҳд оварда тортуқ карда буданд. Духтарак нозуқ, хушрӯяк, номаш ҳам ба худаш муносиб – Нозгул, лекин гули пажмурда, дилшикаста ва ғариб буд. Ба гумонам гуломтозҳои ноинсоф ӯро аз ягон хонадони дуруст дуздаи гирифта оварда фурухтаанд. Хизмат карда мегашт... Як рӯз оими дастурхончӣ ҳамин Нозгулро бо ҷӣ коре ба хонаи девонбегӣ мефиристонанд. Девонбегӣ дар ҳавлии худаш танҳо, маст шуда нишаста будааст. Даромада омадани Нозгулро дида, ақлу ҳуши будагиашро ҳам гум карда, якбора ба духтар мечаспад ва то ҳаш-наш гуфтани Нозгул, қорашро карда мемонад. Дар ҳамин дам, ба болои қор зани девонбегӣ бо як кайвонии ӯрда даромада мемонад ва ҷанҷолу мағал шуда меравад. Мардак як хез кашаида, худаш-

ро ба берун мегирад, лекин Нозгулро зани девонбегӣ ва кайвонӣ зада-зада, мӯйҳояшро канда, расвою шарманда карда, ба ўрда мсоранд. Эшонбибӣ инро шунида дар ғазаб мешаванд, мефармоянд, ки Нозгулро ба таҳхона ҳабс карда монанд ва ҳар рӯз ба ғайр аз як коса об ва якто нони қоқ дигар чизе надиханд. Девонбегӣ ба Эшонбибӣ як дастпонаи тилои ҷавохиркорӣ пешкаш карда, узр мецоҳад, ки ўро шайтон ва духтарақ аз роҳ заданд ва ў маҷбур шуда ин корро кардааст. Ҳамаи занҳо – маслиҳатгӯҳои Эшонбибӣ ҳам тасдиқ мекунанд, ки гуноҳ дар ҳуди Нозгул аст, агар вай мардакро фирефта, ба домаш намедаровард, ҳеч вақт ин кор намешуд. Ана ин рӯз, қасдан дар пеши Пошшобибии қаршигӣ зани девонбегӣ ба арз омад, ки духтараки тортуқкардаи ўро расво кунад...

– Девонбегӣ чӣ шуд? – пурсид Оймулло.

– Девонбегӣ кор карда ғаштааст, ба вай чӣ мешуд?

Дар ин дам ба даруни хона зани девонбегӣ ба Эшонбибӣ арзашро давом мекард:

–... Дод аз дасти ин духтари қаршигии мардумфиреб! – мегуфт вай. – Як одами дуппа-дуруст, худочӯй ва муқарраби ҳазратамро дар як дам аз роҳ бароварда мондааст. Набошад гуломашон...

– Дар давлатхонаи мо, худо-ба шукр пой ҳаром нарасида буд! – гуфта монд Эшонбибӣ.

– Ҳамин қаршигӣ омаду ҳама ҷоро ҳаром кард! – мегуфт як палончи Эшонбибӣ, ки ба модари валиаҳд кина дошт.

– Рост, рост, – мегуфтанд дигарҳо.

Аммо Пошшобибӣ, модари валиаҳд ҳар замон сурх мешуд, сафед мешуд, бо рӯймолча аз пешонааш аракро пок мекард ва чӣ гуфтанашро намедонист. Агар ҳамон дам ба дасти вай ҳокимиятро меоданд, бисёри дар он хонабудагонро, пеш аз ҳама Эшонбибиро, ана баъд ин занакӣ берӯи бадгӯи фалокати девонбегиро ва ҳамаи ин лаганбардорҳои Эшонбибиро кима – кима карда аз дами тег мегузарониду баъд нафаси роҳате мекашид. Аммо чӣ илоҷ, ки ҳукм надорад ва ба ҳамаи ин нешзаданҳо сабр карданаш лозим. Бале, бале, сабр кардан ва ҳатто бо онҳо ҳамовоз шудан лозим. Бо ҳамин кор

душманро мекушад, душманро парту бирён мекунад. Бигуз-зор фахманд, ки бо ин тосу кӯзаҳо ўро аз по афтонда, хафа карда наметавонанд. Ана бало, як канизак не, сад канизак фидои як дақиқа дилхушии вай!

Аммо Эшонбибӣ аз рафти корҳо чунон хурсанд, чунон мамнун буд, ки ба пӯсташ намегунҷид. Аз кучо ин ҷанҷоли бисёр боб, бисёр маъкул, — ин ҷанҷоли канизӣ қаршигӣ омада баромад? Ё ки оими дастурхонҷӣ худаш қасдан сохт магар, ба ҳар ҳол бисёр нағз шуд. Ана ҳоло ҳамаи ин санғҳо, ҳамаи ин таъну лаънҳо ба сари Пошшобибии қаршигӣ афтода истода аст. Ин ба вай сабақ мешавад, сабақ мешавад. Доништа мемонад; бо Эшонбибӣ баробарзанӣ кардан намешавад. Бале, бале, пошшоҳон! Доништа монед, ки шумо ҳоло фақат модари тӯра ҳастед, модари ҳокими Қаршӣ ҳастеду бас! Қадаматонро доништа монед! Ба худо шукр кунед, ки аз маҷбурият писари шуморо валиаҳд кардаанд; агар илоҷи дигар мешуд...

Бисёрии дар он хонабудагон аз мочарои келину модаршӯ — аз мочарои ду пошшобибӣ бохабар буданд ва бинобар он қисми калони онҳо ба хотири Эшонбибӣ канизаки қаршигиро ганда мекарданд, ўро ҳаром ва шумпою қадам медонистанд.

Дар ҳамин дам ду кайвонӣ Нозгулро, ки дастонаш ба пушташ бастагӣ, мӯҳояш парешон, сару рӯяш кафидагӣ, ба пешонаш хун шорида, шах шуда мондагӣ, либосҳояш пора-пора буд, гирифта оварданд. Духтарак беҳушона ва беихтиё-рона қадам гузошта омаду бо фармони кайвониҳо, дар лаби ташнави даҳлез оҳиста нишаст ва хайрон-хайрон ба гирду атрофаш назар кардан гирифт. Гуёе ки вай дар хоб буду ҳозирак бедораш карда, ба ин ҷо оварда бошанд. Оймулло ба ҳоли зори он ғарибаи бекас ва беғуноҳ нигоҳ карда истода, тоқат накарду рӯмолчаашро гирифта, оби чашмашро пок карду ба сӯи дигар рӯ гардонид. Вай фахмид ва донист, ки ин духтараки беозор, ин мурғаки болу парканда, таҳқиршуда ва помол гашта қурбонии зиддияти модарарӯс ва келин, қурбонии ду пошшобибии ба ҳам муҳолиф хоҳад шуд. Бале,

мегӯянд, ки ду аждаҳо чанг кунанд, чондорҳои майда помол мешаванд!

– Ҳозир бо ин сарсаҳт чӣ кор мекунанд? – пурсид охишта Оймулло.

– Надонам, – гуфт Мухаррами Ғарч, – чорбарӯ мекардагӣянд.

– Ба ҳоли зори ин ғариб раҳмам меояд, – гуфт бесаброна Оймулло. – Охир, вай бегуноҳ аст, вай ҷабрдида аст-ку?

– Вай давлат надорад! – гуфт Мухаррами Ғарч ва табассуме карда ба рӯи Оймулло назар кард: – Илоҳӣ шумо! Барои ҳар касу нокас гусса хӯрдан мегиред? Зарар надорад, шатта хӯрда-шатта хӯрда ин сағираҳо одам мешаванд.

Онҳо дар ҳамин гап буданд, ки дари хонаи калон кушода шуду оими дастурхонҷӣ баромад ва фармуд, ки Нозгулро ба хона дароранд. Кайвониҳо аз китфи Нозгул дағалона кашида, ўро аз ҷо хезониданд ва тела дода, ба даруни хона гирифта бурданд. Пас аз фурсате оими дастурхонҷӣ берун баромада, ба кайвони дигаре, ки дар он ҷо истода буд, чизе гуфт, ки вай давида ба рӯи ҳавлӣ баромаду аз он ҷо як ҷувол ва як даста химчаи тарро гирифта ба хонаи калон даровард.

– Гардам, ойбика, – гуфт Оймулло инро дида, – ин чӣ гап худаш? Бо Нозгул чӣ кор кардани ҳастанд?

– Ҳеч гап не, – гуфт осудаҳолона нону мураббо хӯрда истода Мухаррами Ғарч. – Духтаракро ба даруни ҷувол андохта мезананд.

– Вой мурам! – гуфт беихтиёр Оймулло. – Ин беадолатӣ-ку!

– Дам! – гуфт Мухаррами Ғарч ба таври чиддӣ. – Деворхо муш доранд, мушҳо гӯш!

Дар ин дам аз даруни хона овози шарт-шурт ба ҷувол расидани химчаҳо ва баъд бо садои гирифта, аз даруни ҷувол доду фарёд кардани Нозгул баланд шуд. Оймулло ба чиррос зада гиря карданҳои духтараки сарсаҳт тоқат карда натавониста, ду гӯшашро саҳт пӯшида гирифт ва ҳатто хост, ки аз ҷо бархоста, ба берун гурехта равад, лекин Мухаррами Ғарч ўро нагузошт:

– Бе рӯхсати оими дастурхонҷӣ ба кучо меравед?!

Ранги рӯи Оймулло сафед канда, дилаш сахт задан гирифт. Ҳамаи он дабдаба, шукӯҳ ва ҳашамати даргоҳи Эшонбибӣ ба назараш манфур, паст ва қабех намуд. Вай гумон кард, ки нақши дару девор ва қандилҳо ҳама аз хун, ҳама аз чирку рим аст. Ҳамаи либосу палоси ин хонадон захролуд буда, ҳама ҷо мору каждумҳо меҳазанд... Оймулло фикр кард, ки агар ўро маҷбур кунанд, ки дар хизмати Эшонбибӣ монад, рӯзаш ҷӣ тавр сиёҳ, зиндагониаиш ҷӣ тавр талх мешавад. Вай ба дилаш ба худо зорию тавалло карда, хоҳиш менамуд, ки илоҳӣ ўро ҷавоб диҳанд, илоҳӣ ўро озод монанд.

Вай дар ҳамин фикр буд, ки нохост дари хонаи калон кушода шуд ва аз он ҷо кайвониҳо ҷуволро дукасаю секаса шуда бардошта бароварданд, ки ба даруни он бадбахти Нозгул базӯр-базӯр менолид ва аз якҷанд ҷои ҷувол хуни лоларанг захида баромада буд... Аммо дар хонаи калон будагон қаҳқоҳзанон меҳандиданд.

Пас аз дидани ин ҳол ҷашми Оймулло сиёҳ зад, дигар вай ҳеч кас ва ҳеч ҷизро надид, ҳомӯш, ғамгин ва сартағ нишаста монд...

– Гиред, гардам, Оймуллоҷон, даҳон ширин кунед! – ин овози оими дастурхонҷӣ ўро андаке ба ҳуш овард. Вай сар бардошта дид, ки дастурхонҷӣ рӯ ба рӯи ў омада нишастааст.

– Бисёр хӯрдем, – гуфт Оймулло ба зӯр табассуме карда, – акнун агар иҷозат шуда бошад, мо баргардем.

– Иҷозат шуд, – гуфт дастурхонҷӣ, – лекин ош хӯрда ме-рафтгон, хуб мешуд. Овоз ва ҳунари шумо ба меҳмони ази-зи мо бисёр маъқул шудааст. Эшонбибӣ гуфтанд, ки дар хар бори омадани ин Пошшобибӣ шумо бояд ба ўрда омада хизмат кунед. Барон хизмати имрӯзаатон Эшонбибӣ ҳазратам ана ин як либосворӣ маҳмалро ба шумо инъом карданд, ба ҳаққашон дуо кунед!

Мухаррами Ғарч ва дастурхонҷӣ даст бардоштанд, Оймулло маҷбуран даст бардошту маҳмалро гирифта, аз ҷо бархост ва ба тарафи хонаи калон таъзим кард. Баъд бо иҷозати дастурхонҷӣ беруи бароманданд, дар дами дар яке аз духтархонаҳо ба дасти онҳо фаранҷию ҷашмбандҳошонро дод.

– Хайрият-е, ба худо сад хазор бор шукр, ки халос шудам!
– гуфт Оймулло аз ўрдан Эшонбиби баромада истода ба Мухаррами Гарч.

Вай хандиду гуфт:

– Толеатон част, Эшонбиби бар касди Пошшобиби қаршигӣ шуморо ҷавоб дода фиристод. Лекин дар миён мани сарсафт дастхолоӣ мондам.

– Вой гардаме, ойбикаҷон! – гуфт Оймулло бо хурсандӣ. – Ин махмале, ки ба ман инъом доданд, азони шумо-дия. Агар хоҳед, ман боз ба шумо як ҷуфт алоҷаи қазоқҷонӣ ҳам пешкаш мекунам. Ба хурсандии озодӣ ҳар чӣ гӯед, медихам.

Оймулло ба нею нестони Мухаррами Гарч аҳамият надода, махмалро ба бағали ӯ зад ва худаш танбӯрашро гирифта пеш даромад.

Онҳо аз сахлави ҳарам баромада, аз назди дарвозаи кушбегӣ гузашта буданд, ки ба миршаб вохӯрданд. Вай бо ҳоли парешон, ҳалпанг-галпанг ба сӯи ҳавлии кушбегӣ метоخت. Мухаррами Гарч ўро дида, яқбора кикиррос зада хандиду бо нозу адо гуфт:

– Ҳа, монда нашавед, ҷаноби тўксабо! Ин қадар медавед, аз оши худой мемондагӣ барин?

Миршаб ки ҳаёлаш парешон буд, як ба тарафи Мухаррами Гарч ҷашмонашро ало карда нигоҳ карду гапе назада гузашта рафт. Вай аз овозаш донист, ки ин Мухаррами Гарч аст ва гӯё, аз ягон воқеаи наҳс хабар дорад, ки ўро тамасхур мекунад. Назар ба гуфтаи хабаркашҳо, аз болои вай то ба худӣ ҷаноби олий шикоят рафтааст ва гӯё дар сари ин игво Ғаниҷон-бойбача меистад. Шояд, ҳоло ин қадар таъҷили ҷеғ зада шудани вай ҳам аз ҳамин сабаб бошад. Ба ҳар ҳол ҷаноби кушбегӣ дар болои қор истода, ўро аз тааррузи душманҳо нигоҳ медоранд. Бале, бале, вай ҳам ба ҷаноби кушбегӣ камтарак хизмат накардааст. Набояд он кас фидокориҳои ўро фаромӯш кунанд. Ҳар киро ки гуфтанд, вай бегуфтутӯ аз миён бардошт, ҳамаи душманҳои кушбегиро нест кард. Наход ки агар ба сари вай ҳам рӯзи бад афтад, он кас ўро ҷимоя накунад?!

Вай ба назди кушбегӣ даромад. Дар хонаи қалон ба ғайр аз

худи кушбегӣ каси дигаре набуд. Кушбегӣ ўро дида ба назди худ, ба кодоки сандалӣ даъват кард. Миршаб давида рафта, бо ҳазор тамаллук дасти кушбегиро зиёрат карду баъд аз кодоки поёни сандалӣ дучўкка нишаст.

– Хўш, аҳволатон чӣ тавр? Чӣ хабарҳои нав доред? – пурсид кушбегӣ.

– Алҳамдуллилоҳ, сихатӣ ва саломатӣ... дар сояи давлати ҷаноби олий шаҳри Бухоро тинч ва осуда, фуқаро дар амонӣ!.. – гуфт дарҳол ба ҷавоб миршаб.

– Инро мо ҳам медонем, – гуфт кушбегӣ бо итоб ба миршаб нигоҳ карда. – Шумо медонед, ки газетаҳои урусӣю тоторӣю туркӣ даст ба дасти мардум мегардад? Майнаи аҳли салоҳро хароб, эътиқоди мардумро суст мекунад? Ана, инҳоро шумо дидед? Инаш газетаи «Ҳаблулматин» ва инаш газетаи «Тарҷумон»-и Исмоили Гаспаринский будааст... – кушбегӣ ба сӯи вай газетаҳои ҷаҳорқад кардашударо партофт. – Инҳоро як муллобача оварда дод, мегӯяд, ки шогирдҳо ва ҳамдастони Аҳмад Маҳдуми Дониш мехонданд ва ба байни бойбачаҳои қалъарав ва дигар муллобачаҳои сустирода паҳн мекарданд. Шумо аз ин гапҳо хабар надоштагӣ барин... Шаҳр тинч ва осуда мегӯед?!

Миршаб саросема шуда, бо ангуштони ларзон газетаҳоро гирифт ба пасу пеши онҳо нигоҳ кард ва азбаски дуруст савод надошт, ба ҳонда дидани онҳо вақт сарф накард.

– Ман аз ин хабар надорам, ҷаноби вазоратшаноҳ! – гуфт вай. – Шумо ба ман дар ин хусус ҳеҷ супорише надода будед.

– Ба ҳар чиз супориширо мунтазир шуда истодан хатост, – гуфт кушбегӣ таъкид карда. – Ин газетаҳо мардуми Бухороро девона мекунад, мефаҳмед?! Ҳамаи балво ва фитна ана аз ҳамин газетаҳо сар мезананд. Боз як балои дигар ана вай «Муллонасриддин»!.. Мегӯянд, ки ҷаноби олий аз дидани ин маҷалла ҷунон дилтанг, ҷунон дар ғазаб мешудаанд, ки онро пора-пора карда мепартофтаанд. Мову шумо – гуломони ҷонсупори ҷаноби олий, хабар надорем, ки дар байни фуқарои он ҳазрат ҳамин хел чизҳо паҳн мешавад. Ин газета ва маҷаллаҳо ба номаш мусулмонӣ, аммо дар ҳақиқат аз урусӣ ҳам бадтаранд. Аз ҳамин рӯз сар карда дар ҳар кас «Мулло-

насриддин»-ро бинед, зуд он шахсро гирифта ҳабе ва таҳқиқ кунед, кай онро аз кӣ гирифтаасту аз кучо ёфтааст. Намонед, ки мардум «Ҳаблулматин» хонанд! Ба одамҳоятон, ба Мулло ва муллобачаҳои бозътимоди худ фармоед, ки ҳама чоро тафтиш карда, зуд ба шумо хабар диҳанд.

– Бисёр хуб шудааст, ҷаноби вазоратпаноҳ! – гуфт миршаб ва ба дил мегузaronид, ки хайрият дар ин бора ба қаҳри кушбегӣ гирифтаор нашуд ва ба осонӣ ҳалосӣ ёфт...

– Ман шуморо барои кори дигар ҷег задам, – гуфт кушбегӣ газетаро аз рӯи сандалӣ гирифта истода. – Аз болои шумо шикоятҳо бисёр шуда рафтанд. Шумо бо кӣ душманӣ карданатонро намедонед! Наход кас Ғаниҷонбой барин шахси бадавлат ва мӯътабарро ба худ душман кунад? Духтар ва ё ки канизак қаҳт зада буд магар ки канизаки хоназоди он касро зада гирифта, дар ҳавлии худ нигоҳ медоред? Ҷаноби олий аз шумо саҳт ранҷидаанд ва ба ман муборакнома навишта, фармудаанд, ки танбеҳи шуморо дода монам...

Дили миршабро як дасти саҳт ва сард ба байни ангуштонаш гирифта фишурдагӣ барин шуд. Ба баданаш хунокӣ давида, дасту пояш саҳт ларзидан гирифт. Вай беихтиёр ба сандалӣ дарунтар даромада истода, нимгурма карда гуфт:

– Ман муқассир... ман гунаҳгорам, ҷаноби вазоратпаноҳ! Лекин ба арзам гӯш диҳед!

– Чӣ арз ҳам мекардед! – кушбегӣ оташин шуда буд. – Обрӯи маро рехтед, сухани маро беқурб кардед, ман шуморо тарафдорӣ карда-карда аз ҳол рафтам, акнун бас аст! Ман аз фармони ҷаноби олий сар тофта наметавонам!

– Тавба кардам, ҷаноби вазоратпаноҳ! – гуфт бо овози ларзон миршаб. – Ман барои худам не... барои иҷрои супориши шумо...

– Қадом супориш?

– Барои ҷаноби олий... барои аз урусҳо... – гуфта монд миршаб, супориши қозикалонро саҳван ба кушбегӣ нисбот дода.

– Урусҳо? – хайрон ва оташинтар шуда пурсид кушбегӣ. – Урусҳо ба ин қор чӣ тааллуқ доранд? Шумо девона шудед магар!

– Ман гунаҳгор! – гуфт миршаб хатои худро фаҳмида ва гаранг шуда монд, ки акнун ин аҳмакии худро чӣ тавр рӯиш кунад.

– Ё ки, – гуфт кушбегӣ ба шубҳа чуқуртар рафта, – ё ки ба чаноби шариятпаноҳ боз вохӯрдед? Боз ягон маслиҳат кардеду забон як карда игвои нава барпо кардан мехоҳед?

– Худо ниғаҳ дорад! Ловаллоҳ! – гуфта монд миршаб ва дар хайрат буд, ки чӣ гӯяд. Агар ҳозир чизе гуфта шубҳаро аз худ дур накунад, мумкин аст сирраш ошкоро гардад ва баъд аз дасти қасоси кушбегӣ ба ҳеч ваҷҳ халосӣ нест.

– Назар ба шунидам, – гуфт миршаб баҳонае ёфта, – Ғаниҷонбой духтари нозаниро ба урусҳо пешкаш карданӣ будааст. Духтари мусул-монро ба урус додан... албатта, кори хуб не. Ман хостам, ки ўро ба чаноби олий тайёр кунам... Духтар аз ҳар ҷиҳат меарзад.

– Нодонмурӣ биёяд! – гуфт саҳт карда кушбегӣ. – Барои чаноби олий канизаки Ғаниҷонбойро бе ризогии худаи мегиред?

Миршаб осудатар шуд.

– Ман хостам дар ҳавлии худам тарбия карда, хононда, баъд...

– Чаро омада бо ман маслиҳат накардед?

– Ман хостам... ман хостам пас аз тайёр кардан...

– Шумо хостеду лекин тақдир нахост. Бале, акнун дер шуд. Мувофиқи фармони чаноби олий худи ҳамин рӯз, ба пагоҳ намонда канизаки Ғаниҷонбойро ба ҳавлииаш расонед, ин як! Ҳарчӣ қор карда бо Ғаниҷонбой ошгӣ мешавед ва тарҳи дӯстӣ месозед, ин ду!

– Чаноби вазоратпаноҳ! – гуфт миршаб дар миёни сухани кушбегӣ, – ман бо чаноби Ғаниҷонбой низоъ надорам ва ба он кас бадие кардан намехоҳам, баръақс барои ёфта гирифтани душмани ҷони он кас, барои ба даст даровардани Ҳайдаркул ҳамаи чораҳоро дида истодаам. Ба гумони ман муллобачаҳои мадрасачаи Ҳочасбгардон аз ҳамаи воқеа хабар доранд. Ман Ашрафҷон ном писари сандуксозро аз байни онҳо гирифта ҳабе кардам, асбаски вай аз ҳамаашон ҷавонтар аст, лақиди монданаш мумкин...

– Лекин эҳтиёт кунед, ки муллоҳо шӯр нагиранд!

– Не, не, – гуфт андак рӯҳ гирифта миршаб, – он мулло-бачаҳоро дигар муллоҳои бануфуз дӯст намендоранд.

– Шумо калфаҳм будед ва ҳастед! – гуфт истехзо карда кушбегӣ. – Намедонед, ки барои ба мо тӯҳмат задан эшони раиси калон ва падарашон ҳам аз ҳеч чиз даст намекашанд. Хушёр бошед!

– Бисёр хуб, чонам катӣ! – гуфта монд миршаб ва аз тарс дигар гап назад, ки мабодо боз боиси ҷаҳли кушбегӣ гардад.

Кушбегӣ якҷанд сония хомӯш монду баъд нохост чизеро ба хотир оварда, ба миршаб мурочиат кард:

– Ҳа, воқеан, гапи муҳим аз хотирам баромада мондааст: ин ба худи шумо тааллуқ дорад... – инро гуфту кушбегӣ боз якҷанд сония фикр карда хомӯш монд. Аммо миршаб гуноҳҳои бисёре дошт, ҳайрон ва тарсон монд, ки боз қадом гуноҳаш ошкор гардида бошад.

– Аз ҷаноби олий худи ҳамин рӯз муборакномаи маҳсус гирифтаам, – гуфт кушбегӣ ба гапаш давом карда, – ҷаноби олий аз шумо хеле гила карда навиштаанд, ки дар бораи очизаи хурдиатон ба он ҳазрат ягон ариза накардаед ва бе рухсат, ҳатто ғотиҳа карда мондед?

Боз ҳамон дасти оҳанин бо панҷаҳои бераҳми худ дили миршабро гирифта фишурд, боз ранги рӯи ӯ сафед канд ва дасту поҳояш ба ларза даромаданд. Дар як дам ба пеши назари ӯ намоён гардид, ки ба дари хонаи ӯ одамони амир омаданд, духтарашро кашола карда мебаранд, занашро аз хона ҳай мекунанд, молашро ба тороч мебаранд, хулашро ба зиндон мебартоянд... Ва дар паси ҳамаи ин симои пур аз истехзо, Мухаррами Фарҷ намудор гашт. «Бале, ин кори вай аст!» гуфт худ ба худ ва сар бардошта, ба кушбегӣ мурочиат намуд:

– Ман... Ман... Ман дар ин бора бо ҷаноби шумо машварат карда будам.

– Номаяқул кардед, шумо! – гуфт дар ғазаб шуда кушбегӣ. – Агар бо ман машварат мекардед, албатта, ман мегуфтаам, ки ба ҷаноби олий ариза кардан лозим. Ҳоло ҳам фурсат нагу-

заптааст, имконияти тавба кардан ва шуста партофтани нукуе гуноҳ мавҷуд аст. Агар хоҳед, ки ба обрӯятон ҳалал нарасад ва баръакс боз ҳам коратон барор гирад ва равиқ баъд, ба маслиҳати ман гӯш кунед!

– Гӯшу ҳушам ба ҷаноби шумост, вазоратпаноҳ! – меғуфт миришаб ва андеша мекард, ки ин вазоратпаноҳ ҷӣ тавр ноинсоф ва бетавфиқ аст, ки рӯйрост аз маслиҳати додагеш инкор мекунад.

– Ҳамаи мо гуломони ҷонсупори ҷаноби олий ҳастем, – гуфт ба суханаш давом карда қушбегӣ. – Маслиҳати ман ҳамин, ки дер накарда, худатон ба ҷаноби олий ариза нависед ва очизаатонро пешкаш кунед! Ҳа, ҳа, худатон пешкаш кунед, дигар илюҷ нест. Назар ба шунидам, очизаатонро ба ҷаноби олий хеле таърифу тавсиф кардаанд, ки он ҳазрат иштиёқ пайдо карда, дар дил ниятҳои пок ва нақӯ доранд. Ҳа, насиб бошад, додхоҳ мешавад.

– Тақсир! – гуфта монд миришаб.

– Гап ҳамин, – гуфт қушбегӣ. – Ба шумо ҷавоб, лекин гуфтаҳои маро фаромӯш накумед! Агар мансаб, обрӯӣ ва ҷоҳу ҷалолатон қимат бошад, гуфтаи маро мекумед, набошад, ихтиёратон, баъд аз ман гила накумед!

Миришаб мурғи ба об афтадагӣ барин шалшар, ғамгин ва парешонхотир аз назди қушбегӣ берун шуд. Дар гӯшони вай сухани охирини қушбегӣ ҳамадам садо меод: «... баъд аз ман гила накумед!». Вай дар рӯи ҳавлӣ аз ҳавои хунук як нафаси капол гирифт ба сӯи пойин равона шуд. Дар он дам рӯзи кӯтоҳи зимистон ҳам ба охир расида, муаззинҳо азони намози асрро меғуфтанд...

Зани миришаб, ки ўро Холдорхон меғуфтанд ва ҳақиқатан ҳам серхол ва зани хушрӯе буд, аз хурсандӣ гул-гул мешукуфт. Вай духтари хурди дӯстдоштаи худро ба шавҳар доданӣ буд ва бинобар он ба тӯӣ тайёри меид, бо шавку завқ барои муҳайё кардани асбоби хонадори келину домод мекушид. Кайвонӣ ва хизматгорҳо дар тахона барои кӯрпаю

кӯрпачаҳо пахта соз мекарданд. Овози «гуп-гуп» ва якзайл кӯфта шудани пахта дар ҳама ҷои ҳавлӣ шунида мешуд ва ин ба гӯши Холдорхон мусиқӣ барин, нақораи шодиёна барин мерасид. Ҳамаи корҳои дигар, кӯрпалагандакунии занҳои чевар, ки дар офтобрӯяи таҳги айвон нишаста, ҳар замон бо сӯзан «чиррас»-кунон, раҳ мекашиданду аз ҳамон раҳ сӯзан мезаданд, дар роҳрави калони берун гурс-гурс хезум кафонда истодани масчоино, дар ошхона «вағуршугур» карда гӯшт бирён кардани ошпазҳо – ҳама, ба зарбаи як оҳанги «гуп-гупи» пахтасозӣ месешуданд. Як-ду дарзии мохир дар хонаи поёни суфа, ба тиреза наздик нишаста, маҳмалу шоҳио кундал мебуриданд; куртаю камзӯлу камзӯлча медӯхтанд...

Зани миршаб гоҳ дар назди дарзиҳо нишаста, ба онҳо маслиҳатҳо медод, гоҳ ба назди занҳои кӯрпаланганда карда истодагӣ мерафт ва бо онҳо мелақид ва баъзан дар ошхона нишаста бо ошпаззанҳо сӯҳбат мекард.

Офтоби хираи рӯзи зимистон то нимаи рӯз ҳар ҷӣ тавониет барфҳои як рӯз пеш аз ин боридаҳо об карду баъд ба сӯи ғарб мугавачҷех шуда, оҳиста-оҳиста ҳарораташро кам кард. Аёси пир, ки мунтазири ҳамин буд, боз аз пасхамҳо, аз ҷоҳои рустшудааш оҳиста-оҳиста сар баровардан гирифт. Ана дар ҳамин дам занани миёнарави машхур, ки ҳамеша дар гирду атрофи хонадонҳои кибор мегашт ва ўро Оими Кафшумаҳсӣ лақаб дода буданд, аз худ роҳрав баланд – баланд гапзанон омал:

– Офтоби бачакушакаш пӯсаде! Рӯи барфи кӯчаҳо об карда, бадтар лағжонак карда мондааст. Дар паскӯчаи шумо хайрият, ки кас набудааст, набошад чалпак шуда афтодани маро дида, хуб механдид.

Оими Кафшумаҳсиро зани миршаб пешвоз гирифта, ба хонаи поён, ба назди дарзиҳо гирифта даровард.

– Биёед, холеш, – гуфт вай, – ин ҷо гармак ва ба сӯҳбат карда шиштан боб. Кани, аз боло гузаред, хуш омалед!

Оими Кафшумаҳсӣ аз боло гузашта нишасту «омин» гуфт ва ба ҳаққи хонадон ва умрдарозии хурду калон дуо карда, баъд пурсид:

– Ҷаноби тӯксабо наомаданд? Духтари ман кани?

– Чаноби тўксабо вақту соат надоранд, худо медонад, ки кай аз миршабхона мебароянду кай ба хона меоянд. Аммо духтаратон – Шамсияҷон ҳоло аз мактабгир барнагаштааст.

Миёнарав рӯяшро турш кард:

– Мактаб?! – гуфт вай ҳайрон шудагӣ барин ва ба хона будагон бо назари суол нигоҳ кард. – Мактаби чӣ? Духтари пага-фардо тӯй мешудагӣ, гапа росташ, ки келини дари хона мактаб рафта, худаша ба одамҳо нишон дода мегардад? Ин кучоя гапаш?!

– Оймуллояш бисёр нағз, духтар ба хондан ўч шудагӣ... дадеш гуфтанд, ки майлаш, то ба қарибҳои тӯй хонда истад, китоби дастангеша фарорад. Ман ҳам...

– Духтар ба ҳар чиз ўч шудан мегирад, – гуфт сухани Холдорхонро бурида Оими Кафшумаҳсӣ – Наход ки шумою дадеш хайрият ва обрӯи фарзандатонро намехоҳед?

– Чунон ҳам гиряе кард, ки... – гуфта модар сабаб нишон доданӣ шуд, аммо Оими Кафшумаҳсӣ гӯш накард:

– Духтар гуфтани гиря мекунад, «ба шавҳар намеравам», «афти шӯй пӯсад» мегӯяд, аммо кас ба ин гӯш карда мешинад? О, худатон магар гиря нокарда ба хонаи чаноби тўксабо омадед? Э, шумо сода!

– Духтар бахти худаша оби чашм катӣ мешӯяд! – гуфт яке аз дарзиҳо.

– Рост, рост! – гуфта монд миёнарав.

– ...Майлаш гуфтем, – ба гапаш давом кард модар, – хайр, ҳамин китоби дастангеша тамом кунад, саводаш пухта мешудааст.

– Духтара саводаш пухта шуд чию пухта нашуд чӣ? – гуфт Оими Кафшумаҳсӣ. – Духтаратон мулло бошад ҳам, ба шавҳар меравад, мулло набошад ҳам! Батар кадри духтари мулло шудагӣ паст мешавад! Ҳа, хату савод дорад, чашму рӯяш кушода шудагӣ, мегӯянд. Ба гайр аз Куръон китобҳои дигар фоида надоранд, онҳо оҳиста-оҳиста каса беимон мекардаанд, наузанбиллоҳ! Бехтараш, ки акнун мактабравиро бас кунад!

Холдорхон дид, ки бо миёнарав баҳсу ҷавоб кардан мушкил аст, узре гуфту аз ҷо бархост ва ба духтархона, ки аз ош-

хонаи гарм беруи намебаромад, аз таги дар истода фарёд кард:

– Муродгул, хо Муродгул! Дар ошхона чой шуда мондӣ магар?

Пас худаш аз болои сандуки поёни хона дастурхонро гирифт ба назди Оими Кафшумаҳсӣ паҳн кард, лаълии шираворро гирифта монд ва ба назди миёнарав ва дарзиҳо нон шикаста партофт онҳоро ба даҳон ширин кардан мурут кард. Дар он дам Муродгул ҳам чойники чойро гирифта оварду дар хонабудагон ғайбати мардумро карда истода ба чойнӯшӣ машғул шуданд.

Вақт қариб бегоҳ шуда, офтоб ба айвони болохона баромада буд, ки аз роҳрав Шамсия ва Фирӯза даромада омаданд. Онҳоро дар рӯи ҳавлӣ дида, модар аз хонаи поён фарёд кард:

– Шамсияҷон! Китобатро монда, як ба ин ҷо омада рав!

– Хӯш! – гуфт Шамсия ва аввал ҳамроҳи Фирӯза рост ба болохонаи худаш баромад.

Болохонаи панҷболор, ки даҳлезу мадон дошт ва ду тирезааш ба рӯи ҳавлӣ кушода мешуд, озода ва мувофиқи таъби духтарона ва шоиронаи худи Шамсия оро дода шуда буд. Дар поёни хона як нимсандук, ба болои он қолинчаи сурхи патдор партофта шудагӣ, ба девор як кашидаи хушобу ранг, ки ҳосили дасти кадом як духтари хунарманди Бухоро буда, бо ҷӣ роҳе ба дасти миршаб афтода ва ӯ ба духтараш ҳада карда буд, зада шудагӣ, девори пешгаҳ, ки току тоқчабандӣ дошт, аз китобу чинивориҳои кашқарӣю кирмизӣ музайян гашта буд. Дар миёни хона хонтахтаи начандон калон гузошта шуда, ба гирди он аз рӯи қолини қизилаёки олиҷаноб кӯрпаю якандозҳои шоҳӣю маҳмал партофта шудагӣ буд.

Шамсия китобу ҷузғири худро ба токи пешгаҳ гузашту аз канори кӯрпача нишаст ва ба Фирӯза мурочиат кард:

– Ба ман ҷӣ мегуфта бошанд? – пурсид вай ба як нуктаи номаълуме назар карда истода. – Боз ҳам панду насихат будагист?

– Дар хонаи поён ханӯз ҳам дарзиҳо кор карда истодаанд магар? – гуфт Фирӯза. – Эҳтимол ба шумо курта мебардоштаганд.

– Метарсам, ки кафан набардоранд!
– Худо накунад, бикаҷон! – гуфт дарҳол Фирӯза ва аз поёни пой Шамсия нишаста, рост ба чашмони ӯ нигоҳ кард. – Шумо чиҳо мегӯед?

– Дилам сиёҳ, сиёҳу торик! – гуфт Шамсия ба ӯ бо ҳасрат.
– Аз ягон тараф ягон умеди хайре нест. Як фақат ту ҳастӣ ва Оймулло тасаллии дили ман! Модарам ҳам ба миёни беақлон монда, андак ақлу ҳуши будагеша гум кардагӣ...

– Ба фикри ман, – гуфт Фирӯза одамони калонсин барин мулоҳиза карда истода, – аз ғаму ғусса ва маъюсӣ ба ғайр аз зарар, ба шумо фоидае нест. Бехтар ки сабр карда, худатонро ба даст гиред. Аз ақлу ҳуши худатон бехтар ба шумо мададгори таъин нест!

Ин суҳанро шунида, якбора ба чашмони ноумеди Шамсия барқи умед шӯъла зад.

– Аз забонат шахду шакар мерезад, қурбони ақлу зақои ту шавам! – гуфт вай Фирӯзаро ба оғӯшаш фишурда истода. – Рост мегӯӣ, ҳақиқатро мегӯӣ! Ҳоло аз ғаму ғусса хӯрда шиштани ман фоидае нест. Ман бояд ба фикри худ шавам. Ҳозир поён фаромада, гапашонро фаҳмам канӣ, чӣ мегӯянд, баъд боз бо ту маслиҳат мекунам.

Инро гуфту Шамсия аз ҷо бархост.

– То омаданатон, ман инҷоро гундошта мерӯбам, – гуфт Фирӯза, ҳарчанд ки хона гундоштагӣ ва озода буд.

– Бехтараш, камтар хат машқ кун! – гуфт Шамсия. – Аз ҷузгири ман коғаз гиру қаламдонро ба пешат мон ва Абҷад машқ кун!

– Майлаш, бикаҷон, машқ ҳам мекунам, – гуфт Фирӯза ва ӯро то ба шабғаҳ ғусел карда монд.

Дар хонаи поён миёнарав аз ҷо бархоста Шамсияро пешвоз гирифт аз пешонааш бӯсид ва сад бор фидою тасаддуку балогардон шуду ахволи саломатиашро пурсид. Баъд модараш – Холдорхон ба вай мурочият кард:

– Ба хавлии Оймуллои ту, – гуфт вай, – Мухаррами Ғарч рафтуомад дорад?

– Ман намедонам, бибиҷон, – гуфт Шамсия ба замин

чашм дӯхта, — дина, аввали пагоҳ як занак омада буд, духтарҳо гуфтанд, ки вай Муҳаррами Фарҷ аст.

— Ана, ман нагуфтам?! — гуфт дарҳол Оими Кафшумаҳсӣ таъкид карда. — Вай ба ягон хавлӣ бедарак қадам намемонад!

— Оймуллои ту ба боло, ба арк ҳам рафтуомад дорад? — боз пурсид Холдорхон.

— Не, ман намедонам, — гуфт Шамсия оҳиста ва дигар хомӯш монд.

— Хамин рӯз, рӯзи охирини мактаб рафтани ту буд, — гуфт ба таври қатъӣ модар. — Дигар пою почаетро ба он ҷо намегузорӣ! Ту ҳам, Фирӯза ҳам!

— Охир, бибиҷон, дадем-ку не нагуфтанд... Лоакал Маслакро тамом кунам...

— Бе Маслак ҳам рӯзамон тило барин гузашта истодааст!

— Акнун кӯча баромадани ту хуб не, духтарам! — гуфт миёнарав. — Дарвозахонаи шаҳро баста мешавад, даҳони мардумро не! Ту худат духтари бафаҳм ва доно ҳастӣ-ку, аз ту ҳеч гап пӯшида не.

— Болохонаатро мактабхона кун, Фирӯза шогирд шавад, хоҳӣ боз шогирд ёфта медихем, худат халифа, ҳар чӣ қадар мехоҳӣ, хондан гиру ба Фирӯза сабақ омӯз! — гуфта модар қарори қатъии худро эълон кард ва бо хамин гӯё ба духтараш тасаллӣ бахшид.

Шамсия дақиқе хомӯш истоду баъд аз ҷо бархост ва ба модарашу миёнарав таъзиме карда аз хона баромад.

Дар болохона ба вай тасаллӣ додани Фирӯза фоида набахшид. Шамсия домани гирияро раҳо карда буд. Оби чашмаш шаш қатор мерафт ва дар пеши назараш рӯзҳои сиёҳи оянда таҷассум мегардиданд... — Дод аз дасти ин шумпою қадам! — мегуфт вай. — Модарамро аз роҳ баровардагӣ хамин Оими Кафшумаҳсӣ! Илоҳӣ қадамаш дигар ба остонаи дари хонаи мо нарасад! Акнун чӣ кор мекунем? Ҳардуи моро ба мактаб рафтан намемонанд. Акнун аз дидори ёр ҳам маҳрум, аз дидори Оймулло ҳам!

— Ман ба Оймулло рафта мегӯям, — мегуфт Фирӯза, шояд он кас боз восита шуда, ҷавоб гиранд...

— Не, акнун намешавад, — мегуфт Шамсия ва боз мегирифт.

Қариби намози шом миршаб хафа, матул ва хастаҳолона ба ҳавли омада даромаду рост ба хонаи калон рафта, худро ба кодоки пешгаҳи сандалӣ партофт.

– Духтарат Шамсия дар кучо? – гуфт вай ба занаш ва як ох кашада монд. Занак ба ранги рӯи сафед канда, ба холи муз-тарибонаи шавҳараш диққат карда ҳайрон монду гуфт:

– Шамсия дар болохонаи худааш, ҳа чӣ гап шуд?

Миршаб ба зудӣ ҷавоб наод, дақиқае чашм пӯшида, гӯё дасту пояшро дар сандалӣ гарм карду баъд сар бардошта, бо овози паст гуфт:

– Ду рӯз боз ман хун меҳӯрам, ту хабар надорӣ.

– Шаб аз даҳонатон бӯи май омад, – гуфт занак ҳам бо овози паст ва ларзон, – гумон кардам, ки...

– Гумон карданат дуруст, – гуфт сухани ўро бурида миршаб. – Шаб аз зӯрии дарду алам нӯшида будам, ба ту хабар наодоам, ки аввал худам хуб фикр карда, ин масъаларо пазонам, баъд ба як қарор омада ба ту гӯям. Лекин бисёр воҳима нақун, ҳеч боке не, занак! Шояд дар ҳамин қор ҳам ягон хайрияти мо будагист...

– Хайр чӣ будааст, охир, дилама накафонед, зудтар гӯед! – занак бетоқат шуда буд.

– Гап ҳамин ки, – гуфт миршаб насихат меодагӣ барин карда: – Дирӯз маро кушбегӣ ҷег зада буд. Аз ҷаноби олий муборакнома гирифтааст, ҳа, яъне ки хат гирифтааст. Он ҳазрат маро сарзаниш кардаанд, ки дар бораи духтарамон ариза карда маълум накардаем. Намедонам, қадом лаънатии беинсоф ё Муҳаррами Ғарҷ ва ё ки дигараш навишта додааст. Маслиҳат ҳамин шуд, ки худамо ариза навишта Шамсияро пешкаш кунем. Ман ҳам фикр карда-фикр карда ба ҳамин маслиҳат розӣ шудам. Дигар илоҷ не, занак!

– Вай дадеш, шумо чиҳо мегӯед?! – гуфту занак гирия карда сар дод ва сари худро ба болои пои шавҳараш монда, ғиён бардошт. – Не, не, ин маслиҳат не, ин ҳукми куш, ин ҳукми марг, ин ҳукми аҷал!

Миршаб ҳам дақиқае ба рӯҳияи занаш дода шуда, хомӯш монд ва ҳатто ба чашмонаш ашк чарх зад. Вале боз ба худ омаду қарордоди қатъии худро ба ёд оварда, сари занашро

бардошт ва ба насихат сар кард. Аммо занаш насихатро гӯш намекард, мегуфт ки аввал ўро кушанду баъд духтараша ба амир баранд. Ниҳоят миршаб мачбур шуд, ки овоз баланд карда, занашро ҳақорат диҳад ва амр кунад, ки ба сухани ў одам барин гӯш диҳад.

– Гумон мекунӣ, ки ман духтарама дӯст намедорам?! – гуфт вай таънаомез. – Гумон мекунӣ, ки ман гами ўро намехӯрам?! Нодон! Ду рӯз ман хун хӯрдам, хобу хӯрам ҳаром шуд, хуб фикр кардам, охир фаҳмидам ва ҳама чиз ба ман аён шуд. Ўй занак, агар гарданшахӣ карда, худамон ариза надихем, духтарата аз таи чимилик бошад ҳам, ба зӯрӣ расво карда, беобрӯ карда гирифта мебаранд. Дар он ҳол хонумонамон ҳам, обрӯю иззатамон ҳам, мансабу давлатамон ҳам барбод меравад. Лекин агар худамон ариза диҳем, чӣ тавре ки қушбегӣ мегӯяд, эҳтимол дорад, ки амир духтарамонро никоҳ карда гирад. Он вақт ҳам духтар хушбахт мешавад, ҳам ману ту! Фаҳмидӣ?

– Фаҳмидам, илоҷ надорад, – гуфт занак, – хайр, агар тӯю никоҳ карда мегирифта бошад...

– Никоҳ мекунад! – гуфт ба таври қатъӣ миршаб. – Ман дар ариза ҳам навишта илтиҷо мекунам, ба қушбегӣ ҳам пора дода, хоҳиш мекунам, ки ёрӣ диҳад, насиб бошад, ба мақсад мерасем. Акнун хез духтарата гирифта биёр, ба вай ин маслиҳатро гӯем, бад намешавад.

– Ҳозир нагуфта истем-чӣ? – занак дудила шуд.

– Гуфтан даркор, нағз карда гӯему ўро тайёр кунем, нағз мешавад. Занак аз ҷо бархосту берун баромад ва пас аз фурсате ҳамроҳи Шамсия аз дар даромад, ки миршаб пинак рафта буд. Омадани онхоро шунида, миршаб аз ҷояш бархосту пеши чашмашро аз нури лампа панаҳ карда истода, ба рӯи Шамсия диққат карду гуфт:

– Шабу рӯз кори ту гирия будааст-дия? Боз чӣ шуд?

Шамсия гап назару дар кодоки поёни сандалӣ ба кӯрпа нигоҳ карда, хомӯш нишастан гирифт. Аз ҷониби вай модараш ҷавоб дод:

– Гирия барои мактаб рафтан... ман дигар пою қадами духтаратонро ба он мактаб расидан намемонам.

– Фикрат дуруст, пас аз ин ба ҳавлии Оймуллои Танбӯр наравад! Умуман мактаб хондагеш кифоя, хӯш ки бошад, духтари мо акнун нахонад ҳам, насиб бошад, фармонфармои ўрдаҳо мешавад.

Аз ин гапи падараш дили Шамсия чигғи карда рафту шумхабареро пешаки ҳис карда дасту пояш сард гаштанд.

– Илоҳӣ аз даҳанакатон гардам, – гуфт модар. – Кошки ҳамин тавр шаваду аз давлати духтарам дар охири умрам андак давру даврон ронам.

– Албатта, давр меронӣ! – гуфт миршаб. – Ман ймрӯз як хабари некро шунида омадам ва хостам, ки ба шумо гуфта, хурсанд кунам. Медонӣ, духтарам, таърифи хусну чамол ва акли баркамоли туро худи чаноби оӣ шунида муборакнома навишта аз ман туро талабидаанд. Ман ҳам сарфароз шудаму ба ин амри хайр розӣ шудам ва гуфтам, ки духтари мо канизӣ ҳазратам! Хӯш, ту ба ин хабари нек чӣ мегӯӣ?

Шамсия гапе назада, хомӯш мондан гирифт, вале аз чашмонаш ашк шаш қатор мерафт ва дилаш суст гашта беҳол мешуд.

– Хӯш? – боз пурсид миршаб.

– Ин чӣ ҳам мегуфт, дадеш? – гуфт занак. – Ману шумо, ки хушбахтии ўро дар ҳар чӣ бинем, вай қабул мекунад, албатта! Ҳай, ҳай, ин давлат ба ҳар кас муяссар намешавад!

– Ҳа, ҳа, – гуфт миршаб, – чаноби кушбегӣ гуфтанд, ки тӯю тамошоҳои калон мешавад, шаҳрро ойин мебаранд ва дар масҷиди болон арк хутбаи никоҳ мехонанд. Баъд ба духтари мо ўрдаи зарнигор барин як ўрдаи махсус медодаанд, чӣ қадар хизматгору духтархонаю кайвониҳо ба хизматаш мешаванд... Он вақт...

Миршаб суханашро тамом карда натавонист, зеро, ки Шамсия беҳол шуда афтада монд. Модару падар дилкаф шуда, оби хунук оварда, ба рӯяш пошиданд, бо сад машаққат ўро ба ҳол оварданд, садақаю балоғардон шуданд...

– Ба ту чӣ шуд, духтарам, – гуфт миршаб. – Наход ки аз ҳамин хабари хуш дилаг суст шуда бошад? Худата ниғаҳ дор! Боке не, ҳоло гап кашол, қоидаи зангирии амирҳо осон

не. Кӣ медонад, боз не гуфта монданашон ҳам мумкин... Бинобар он ҳозир бисёр фикр нақун, осуда бош, ман ба ту пештар хабар додам, ки расму одоби дарбориро омӯхтан лозим будагист... Ту худат хама гапро мефаҳмӣ.

Чӣ шуд ки Шамсия нисбатан осуда шуд ва ба ҳамаи суҳанҳои падару модараш пас аз ин мустарехона гӯш дода меистод. Миршабу занаш дар ин боб хуб гуфтанду диданд, ки Шамсия гӯё осуда шуд, баъд сӯхбатро ба дигар сӯ тофтанд. Миршаб аз Шамсия пурсид:

– Фирӯза кани?

Боз Шамсия гап назад, аз ҷониби вай модараш гуфт, ки дар болохона будагист.

– Боз як гапи нав ҳамин ки, – гуфт миршаб пас аз дақиқае хомӯшӣ, – ҳозир Фирӯзаро ба ҳавлии Ғаниҷонбой мефиристонем. Дар берун одамҳои бой мунтазир.

Шамсия, ки зарбаҳои ба сӯи худаш партофташударо сабурони пешвои гирифта хомӯш менишаст, ин хабарро шунида, тоқат карда натавонист ва якбора, беихтиёр:

– Не, дадаҷон! – гуфт бо овози баланд. – Ба ман ва ба ҳоли зори Фирӯзаи бекас раҳм кунед! Вайро ба он болохона нафиристонед, ки ҷавонмарг мешавад.

– Ҳа, боз чӣ шуд, дадеш? – пурсид занак ҳам ҳайрон шуда.

– Хоҳ-нохоҳ фиристодан лозим, фармоиш шуд, – гуфт миршаб бо овози паст.

– Вай мемурад, вай ҷавонмарг мешавад, дадаҷон! – гуфт бо овози гириялуд Шамсия.

– Ҳеч боке не, – гуфт миршаб ба оби чашми духтараш аҳамияте надода, – ҷои зоидашуда, калон шудагеш, равад, рафтани гирад! Лекин, афсӯс ки меҳнату хароҷоти мо месӯзад. Хайр, майлаш қусурашро мебарорем... Занак, ту аз ҷоят хез, ҳарчӣ ки ба вай дода бошетон, аз танаш кашада гир, кӯҳна-қолои худаша пӯшонда, баъд бароварда ба даст одамҳои бой супоранд.

– Не, дадаҷон, не! – боз Шамсия ба зорӣ даромад. – Мана кушед, мана ҳар чӣ кор кунеду ба он сагираи бекас кордор нашавед!

– Вай ба ту думи хари тағой мешавад, ки ин қадар тараф

мегирӣ?! – гуфт модараш аз ҷо бархоста. – Дадет, ки гуфтанд, ягон гап будагист-дия!

Ин суханхоро Шамсия намешунид. Вай ҷангу ҳақорати падарашро ҳам гӯш накарду гирёну бирён аз паси модараш тохт ва ба болохона баромада, Фирӯзаи хайрон ва моту мабхут мондари дар оғӯш гирифта, бӯсидан гирифт. Модараш харчанд мехост, ки Фирӯзаро аз дасти вай ҷудо карда гирад, наметавонист. Ноилоҷ аз поён Оими Кафшумаҳсӣ ва боз як кайвонии дигарро ҷег зада оварду духтархоро ба зӯр аз ҳамдигар ҷудо карданд ва Фирӯзаи гирёну хайронро кашида ба поён фароварданд.

Модари Шамсия, ки ба сари ҷаҳл омада буд, ҳатто Шамсияро як-ду мушт кӯфту дуои бади бисёре карда, дари болохонаро аз болои вай занҷир карду поён фаромад. Шамсия ба рӯи қолин афтада зор-зор мегирифт...

Холдорхон дар поён ба кайвонӣ ва Муродгул фармуд, ки куртаи сатини обшуста ва камзӯлчаи кӯҳнаи махмалини Шамсияро аз тани Фирӯза кашида гиранд ва куртаи ямоқини ҷити гулдори хулашро ёфта пӯшонанд ва баъд бароварда ба дасти одамони бой супоранд. Ин фармонро шунида ранг аз рӯи Фирӯза парид ва ба чашмаш фонуси рӯи ҳавлӣ, ки дар даруни он лампа месӯхт, сиёҳу торик намуд. Вай беихтиёр аз паси кайвонӣ ба хонаи поён даромад ва сухани ӯро нашунид, рост истодан гирифт. Ниҳоят, вақте ки кайвонӣ ӯро бо дасташ ҷунбонда монда:

– Ба ту чӣ шуд, карӣ магар? – гӯён фарёд кард, ба хуш омаду донист, ки бой зӯр баромада, ниҳоят маҷбур кардааст, ки миршаб ӯро ба бой супорад...

Фирӯза дигар гирия накард, доду фиғон набардошт ва ба ҳеч кас зорию тавалло ҳам нанамуд, ки ба ҳоли ӯ раҳм кунанд ва ӯро ба дасти бои бемурувват насупоранд. Ин духтари ҷаҳордахсола, ки аз тифлии худ саҳтӣ, бенавой, дарду аламро дида, бо тарбияи оқилонаи Дилором-каниз ба воя расида, дарбадарӣ, гурезагӣ ва хорию зорию аз сар гузаронида, дар танҳои ва бекасӣ ба худ кас шудан ва ба худ маслиҳат дода тавоништаро омӯхтааст, дигар ба ҳеч кас мурочиат намекунад. Харчанд ки дар хонадони миршаб Шамсия барин духта-

ри олиҷаноб, раҳмдил ва боинсоф ҳаст ва ӯ то ба ин рӯз ба Фирӯза пушгу паноҳ шуда омада буд, лекин ба ҳар ҳол хонадони ба вай бегона, хонадони душманона аст. Дар ин ҷо ба ғайр аз Шамсия ва Муродгул дигар ҳама ба ӯ ғараз доранд ва бо мақсадҳои ифлос ба ӯ як лаб нон медиҳанд. Шамсия ҳар чӣ андоза раҳмдил ва олиҷаноб бошад ҳам ҳудаш муштипар, мазлума ва бечора аст ва ҳудаш ба раҳму шафқату мурувват мӯҳтоҷ аст. Ҳоло барои Фирӯза ҳавлии миршаб ҳам зиндон, ҳавлии бой ҳам! Агар дар ин ҷо Шамсия намешуду дар он ҷо Асо намебуд, ин зиндонҳо тоқатнопазир мегаштанд. Лекин ҳамин қадараш ҳаст, ки дар ин ҷо барои мактаб хондан ва ба назди Оймуллои меҳрубон рафтуомад кардан ба вай имконият буд ва дар ҳавлии бой ин имконият намешавад. Дар он ҷо Мағфират – Оими Ғафабанд ҳаст... Ҳамоне ки тӯтаҷони ӯро дилкаф карда кушта буд! Аммо чӣ илоҷ?! Дар берун одамҳои бой маътали ӯ ҳастанд. Шояд Асо омада бошад. Бале, вай умедвор аст, ки бой онҳоро ба ҳам чуфт мекунад, ба онҳо падарӣ мекунад... Аммо инро худо медонад!

Фирӯза фаранҷиро ба сар гирифт бо Муродгул ва кайвонӣ хайрухуш карда берун баромад. Дар дарвозахонаи ҳавлии берун Асо ва Абдуллоҳ ба рӯи суфача нишаста, роҳи ӯро мепоиданд... Модари Шамсия, ки имрӯз аз пагоҳӣ ҳамон қадар хурсанду шод буду худро хушбахту масъуд мешуморид, пас аз гусел кардани Фирӯза ва шунидани суханони шавҳараш чунон ғамгин ва паршикаста, чунон хафа ва пажмурда гашт, ки ба назараш ҳавлию хона тангу тор ва шӯълаи лампаи бистум, ки дар болои лаълии рӯи сандали месӯхт, хира намуд.

– Душман кори мекардагеша кард! – мегуфт миршаб бо аламу дард. – Дигар илоҷу чора намонд. Хайр, майлаш, ин рӯз ҳам мегузарад, боз навбати мо мерасад!

– Хайр, гӯр! – мегуфт занак. – Агар ҳамин Фирӯза катӣ нафсашон ором мегирифта бошад, садакаи сар!

– Рост, рост мегӯӣ, занак! Акнун агар духтарат зани никоҳӣ шавад, ана баъд он тарафашро мебинем!

Ба хотири занак духтараш расид.

– Ман аз Шамсия як хабар гирам, – гуфт вай аз ҷояш бар-

хоста, – аз болояш занчир карда омада будам... Духтарам боз гаш накарда бошад?..

– Агар хоб накарда бошад, гирифта фарор, камтар насихат карда, аз дилаш барорем.

– Хуб шудааст.

Занак болохона даромада дид, ки дар ҳанӯз ҳам занчир истодааст ва аз дарун тела дода шудагӣ барин ҳам не. Вай дарро накушода, аввал ба даруни хона гӯш дод. Аз дарун ҳеч садое шумида намешуд. Яку якбора дили модар хавотир кашид ва бо дастони ларзон занчирро гирифта, дарро кушоду ба хона даромад. Даруни хона торик буд. Аз ду тирезае, ки ба рӯи ҳавлӣ кушода мешуданд, равшани лампаи хонаи калон андаке акс мекард. Холдорхон як-ду қадам ба сӯи пешгаҳи хона гузошту на дар пеши хонтахта ва на дар паси он сояи касеро надид ва бо овози ларзон «Шамсия!» гӯён як-ду бор ҷеғ зад. Боз ҷавобе нашунид ва ҳамин ки ба қафо баргашт, ба болон нимсандуқи поёни хона аз шифт, аз он ҷое, ки одатан фарғараи рахти кӯрпаҳо мешуд, сояро овезон диду якбора «вой дод!» гӯён фарёди ҷонхароше карду беҳуш шуда ба замин афтод.

* * *

Пас аз дафн карда баргаштани духтараш, миршаб гирёну нолон ба роҳрави ҳавлини дарун даромад ва занашро, ки аз гиряву фиғон овозгир шуда буд, рӯҳояш ханҷол, мӯҳояш парешон ва афташ ба девонагон монанд буд, ҷеғ зада баровард.

– Кай, – гуфт нолида-нолида, – кай он хат? Хати духтарам, хати охирини вай?

Занак аввал ба рӯи шавҳараш ҳайрон-ҳайрон нигариста истоду баъд аз оне, ки вай боз таъкид карда пурсид, аз кисаи калтачаи кабудаш як варақ коғазӣ кат кардашударо бароварда дод. Миршаб хатро бӯсид, ба чашмонаш молид, нолаю фиғон карда, сарашро ба деворҳо зад, ба тасаллӣ доданҳо ва насихати занони пир ва хешу таборон гӯш накард. Ниҳоят пас аз оне ки зану шӯ гардан ба гардан гирифта, бо аламу яъс хуб гиристанд ва хоки роҳравро аз оби чашми худ тар карданд, мардак қадаре ором гирифтуну гуфт.

– Оймуллояшро чег занед! Кани Оймулло?

Аз қафои занҳое, ки дар назди дари роҳрав чамъ шуда, бо ҳамроҳии падару модари Шамсияи ноком овозандозӣ ва навҳа мекарданд, зане сарбанди докаи сафедаш ва остинашро ба рӯяш ҳамоил карда пеш омад ва бо овози хаста ва гиряолуд гуфт:

– Лаббай, чаноби тӯқсабо!

– Шумо... шумо... Оймуллои духтараки бадбахт ва ҷавонмаргшудаи манед?

Оймулло дақиқае ҷавоб дода натавонист, гиря гулӯгираш шуда буд. Пас, як оҳ кашиду:

– Ҳа, – гуфт, – ҳамон Оймуллои саҳтҷоне, ки азизтарин фарзанди худро, боиси хурсандӣ ва обрӯи худро дар тобути ҷавонмаргӣ дида, намурдааст, манам!

Ин гуфтори Оймулло боз гиреви гиряву фиғонро боло бардошт. Вақте ки гиряву нола андак басанда шуд, миришаб ба ҳама хитоб карда гуфт:

– Акнун раветон, ҳама аз ин ҷо дур шаветон, ман мехоҳам, ки Оймулло хати Шамсияҷонро ба мо хонда диҳанд.

Занҳо ба хона баргаштанд, миришаб дарвозаи дар қафобудани роҳрави ҳавлии дарунро занҷир карду баъд ба наздики дари пешгаҳи роҳрав ба ҳок нишаста:

– Хонед! – гуфт.

Оймулло аз дасти зани миришаб варакаи қатқардашударо гирифта кушоду аввал як чашм давонид ва гирехеро, ки аз дарун омада гулӯяшро мефишорид, ба зӯр фурӯ бурда, бо овози ларзон, оҳиста ба хондани хат сар кард:

– «Падари меҳрубонам ва модари ба чон баробарам!».

Оймулло ин як-ду калимаро хонду гирифт, падару модар ҳам боз фиғону ноларо баланд карданд. Боз якчанд дақиқа фурсат гузашт, боз онҳо худро ба даст гирифтанду миришаб амр кард, ки Оймулло давоми мактубро хонад.

– Вақте ки шумо ин номаи маро меҳонед, ман аз ин дунёи пуришӯрушар ва серғавғо рафта, ҳама ғаму кулфату андӯхро тарк гуфтагӣ мешавам. Маро сарзаниш накунед, чӣ кор кунам, ки дигар илоч надоштам.

*Ғами замона хӯрам ё фироқи ёр кашам,
Ба тоқате, ки надорам, кадом бор кашам?*

Оймулло боз ба зӯрӣ гирияшро фуру бурду гуфт:

– Саъдихонам, шеърдонам, шоираи ширинкаломам!

Ин суханҳоро шунида падару модари аламзада боз навҳаю зорӣ ва фиғиро баланд бардоштанд. Қисса мухтасар, ки дар сари ҳар банд ва ҳар байт, дар сари ҳар ҷумла ҳам Оймулло ва ҳам падару модари Шамсияи ноком мегиристанд ва менолиданд.

«Дар дунё фақат ду тасаллии хотирам монда буд: бо ҳамроҳи Фирӯза ба мактаб рафтан, аз сӯхбати Оймуллои азизам баҳравар шудан ва ба хаёли ёрам будан... аммо, афсӯс ки имрӯз якбора аз ҳар ду ин тасаллии хотирам маҳрум шудам. Ман медонам, ки доду фиғону зорию таваллои ман дигар фоида надорад. Фирӯзаи сарсахро ба дасти гургони одамхӯр супоридед ва маро ҳам имрӯз не, пагоҳ бароварда бо шармандагӣ ва беномусӣ ба фосиқтарини фосиқҳо ба канизӣ медихед...

*Донӣ чи киро қунад мушавваши будан,
З-ин умри дурӯза дар кашокаш будан.
Мо ҳечу ҷаҳон ҳечу ғаму шодӣ ҳеч
Ҳайф аст, барои ҳеч нохуш будан!*

Иро гуфтемӯ раҳи халосиро пеш гирифтём. Падари азизам! Шумо як рӯз ҳам аз дили ман хабар нагирифтед, лоақал ба модарам нагуфтед, ки ҷӯёни ҳоли ман шавад...

*Туро ки ҳар чӣ мурод аст, дар ҷаҳон дорӣ,
Чӣ ғам зи ҳоли заифони нотавон дорӣ!*

Ман ноумед ва ноком аз ин дунё меравам. Ишқам, ишқи покамро дар сина ҷо карда ба зерӣ хок мебарам!

Вақте ки барои марги ман гирияю зорӣ мекунед, донед, ки фоида надорад. Акнун илоҳӣ сари бародаронам саломат бошад. Шумо агар арвоҳи маро шод кардан хоҳед, Оймуллои азизамро мӯҳтарам шуморед, ҳар чӣ ки аз дастатон меояд, ба

Фирӯзаи бекас ёрӣ ва мадад расонед, намонед, ки гургони одамшакл хунашро хӯранд! Нависанда духтари нокоми шумо – Шамсия».

Миршаб ба Оймулло ташаккур гуфту хатро аз дасти занаш гирифта, чаҳорқат карда, ба кисабағалаш андохт ва ба сӯи беруи роҳ ғашта истода аз хаёлаш мегузаронид, ки ба ҳамаи ин ҳодиса ва фочиа пеш аз ҳама мактаб ва босаводӣ гунаҳгор аст, агар Шамсия босавод намешуд, агар шеърдону китобхон намебуд, ҳеч гоҳ ба чунин роҳ қадам намегузошт...

15

Пештар аксарияти аҳолии шаҳри Бухоро омадани баҳорро, расидани мавсими сабзаю гулу райҳонро аввало аз ду чиз медонистанд: дар хонаҳо фароштурукҳо пайдо мешуданд ва дар фазои лочувардӣ кий-чуқунон бозӣ карда ғаштани онҳоро дидан мумкин мешуд ва низ ба лаклакхонаҳои нӯки манораҳо ва болои гумбадҳо лаклак меомад. Аммо он сол ҳуди баҳор пеш аз фароштурук ва лаклакҳо омада расида буд. Инро одамҳо аз бӯи латифи вай, аз ҳавои форам ва рӯҳбахши вай, аз рӯзҳои офтобӣ ва хуррами вай доништа гирифта буданд. Дар аксарияти ҳавлиҳои Бухоро ҷӯй, оби равон, боғчаю рӯйдариҷа набошад ҳам, тақрибан дар ҳама ҷо як гулзорча мешавад, ки зимистонҳо дар як кунҷи он барои сабзию шалғам ўра месохтанд (зеро ки аксарияти ҳавлию хонаҳои Бухоро хиштфарш буда ҷои ўра надошт), баҳорон хоки онро гардонда, гул мекоштанд. Аммо дар тарафи шимоли ғарбии Бухоро маҳаллаи Ҷӯи Чаппа буд, ки дар он ҷо ҳавлиҳои боғчадор ва ҳатто чаҳорбоғҳои калон, зебо ва хуштарҳ мавҷуд буданд ва дар он ҷо аз миёни ҳавлиҳо ва боғҳо оби равон мегузашт.

Инак, он сол баҳор бо нафаси рӯҳбахши худ ҳамаи он гулзорҳои хурду калон ва боғу боғчаҳоро барвақт зинат дод; сабзаи нав баромад, рӯи заминро оро дод, дарахтҳо мугчалор шуда, бедҳо гул карданд... ва дар кӯчаҳо овози сумалакфурӯшро шунидан мумкин шуд, ки бо оҳанги форами мехонд:

*Бӯи баҳор аст сумалак,
Куввати кор аст сумалак.*

Ҳайдарқул ҳам озод шуда буд. Дар кӯчаҳо бо мӯисари каландаронаи овезон, бо ришу мӯйлаби нотарошида ва чомаҳои кабат ба кабати пора-пора пайдо шудани ўро дида, бачаҳо гурӯҳ-гурӯҳ «девона омад» гӯён аз қафояш мегаштанд ва ўро мазох мекарданд. Он рӯз Ҳайдарқул девонавор роҳ гашта, худ ба худ газал хонда, хандида, бемалол аз дарвозаи Қаволаи Бухоро баромаду аз таъкиби бачаҳои шахрӣ халос шуда, як нафаси озод кашид. Он вақт дар беруни дарвозаи Қавола вокзалчаи шахрӣ набуд, акнун дар тараддуд буданд, ки ҷо ҷудо карда тарҳи онро кашанд. Лекин овоза буд, ки урус ба зери қалъаи Бухоро оташаробаи худро меовардааст, — амир ба ин розигӣ додааст ва ҳатто эҳтимол дорад қалъа ва ҳавлихоро вайрон карда, аз даруни шахри Бухоро роҳи оҳанро гузаронида ба сӯи Морӣ барад... Ба ин кор муллоҳои Бухоро муқобилият кардаанд ва ҳатто ба амир таҳдид карда, ўро ба урусҳо шарик ва ҳамдаст гуфтаанд. Инро шунида амир ҳам тарсидаасту урусҳо ҳам. Баъд оқилона гуфтааст, ки майлаш, дар пеши дарвозаи Қавола барои поезд сувор шуда омадани ҷаноби олий як вокзалча созанду ба қалъаи Бухоро ва ба даруни шахр кордор нашаванд. Чунки Бухоро азони муллоҳо мебошад!

Инро Ҳайдарқул ҳам шунида буд, аммо бовар намекард ва медонист, ки ҳамаи ин игвои муллоҳои мутаассиб аст. Вай то ба он рӯз се-чор бор ба Когон рафтуомад карда ва роҳро ҳам хуб омӯхта гирифта буд. Бинобар он худро аввал ба тарафи пуштаи (қабристон) калон, ки бевосита пас аз қалъаи Бухоро сар мешуд, гирифт. Аз роҳи борики байни қабристон бо нағмаю усул роҳ гашта, ба як баландие баромаду ба рӯи суфачаи назди сағона нишаст ва ба атроф бо диққат нигоҳ кард. Дар қабристони калон ҷонзоте набуд ва ў донист, ки касе дар таъкибаш нест, пас ба поён, ба роҳи калони Когон фаромад.

Роҳи калон аввал аз байни киштзорҳои атрофи шахр ва боғу ҷаҳорбоғҳо мегузашт, аммо рафта-рафта ду тарафи роҳ

найзор шуда ба байни кӯли калоне даромада мерафт. Он кӯлро «Кӯли шағолон» мегуфтанд ва ҳақиқатан ҳам шағолхона буд. Роҳ сангфарш набуд, регу хоки мулоим роҳ гаштанро ба Ҳайдаркул мушкил мекарданд. Лекин ҳавои фараҳафзон баҳор, сабзаи навхези канори ҷўйборҳо, фазои ваҳси саҳро ва овози мурғакони гуногун, ки ба таҳияти баҳор баланд парвоз карда, дар осмони лочувардӣ тараона месуруданд, дили Ҳайдаркулро ба ҷўш оварданд ва ӯ ҳам беихтиёр ба сурудхонӣ даромад. Дар он роҳи холӣ ва саҳрои бекас фақат хур-хури шамол ва чаҳ-чаҳи мурғакони саҳро ба вай ҷўр мешуданд:

*Бинол, булбул, агар бо манат сари ёрист,
Ки мо ду ошиқи зорему кори мо зорист!*

Овози форами ӯро насими баҳорон ба худ гирифта, ба ҷоҳои дур мебурд, риши калон ва мўйсари фатила-фатилаи ӯро парешон месохт ва аз сўроҳҳои ҷомаҳои чок-чоки ӯ даромада сари дилашро шўхона китик мекард...

Ҳайдаркул дар девонахонаи Хоча Ўббониҳо қариб чаҳор моҳ банд шуда монд. Сабаби асосии ин ҳамон буд, ки Ҳайдаркул хост, пеш аз баромадани худаш, ба гурехта халос шудани Амон ёрӣ диҳад. Вай ба Қорӣ Шариф илтимос карда, як сўхон ба даст даровард ва бо он сўхон ҳар шаб, пас аз ҳобидани мардум, оҳиста-оҳиста ишкел ва завлонаи дасту пой ва гардани Амонро буридан гирифт ва ниҳоят, як шаб, дар миёни зимистон Амонро аз банд раҳо карда, ба мадрасачаи лаби ҳавзи Арбоб фиристод. Ёрони мадрасанишин рўзи дигар ба вай ҷомаю салла дода, печону очон карда, номаълумак ба беруни шаҳр бароварданд ва ба кулбаи ҷоҳбон, беруни дарвозаи Қарокўл бурда ҷойгир карданд. Аммо Хочаи Ўббонӣ аз гурехтани Амон саҳт ба ташвиш афтада, ҳамаи девонаҳоро ба таҳқиқ гирифт, саҳт кўфт, истинтоқ кард, вале натиҷае ҳосил нашуд. Амон гурехту гоиб шуд. Ин хабар ба падари вай расид ва ӯ ба назди шайх омада ҷанҷоли бисёре кард, ба миршаб арз карда хуб кофтукоб карданд ва ҷанд рўз валвала карда гаштанд... Аз ин ҳодиса шайх оташин шуда

девонаҳоро сахт азоб дод ва ниғаҳбони́ро зиёда карда, шабҳо ба дарвоза куфл мезадагӣ шуд. Ана бинобар он худи Ҳайдаркул ба ёронаш гуфт, ки камтар сабр кунанд, то ки шайх аз чаҳл фаромада, воқеан гурехтани Амонро камтар фаромӯш кунад. Боз аз байн як – якуним моҳи дигар гузашта буд, ки ба азобу укубат кашида нишастани Ҳайдаркул раҳми ёрон омада, секасаю чаҳоркаса шуда омаданду аз шайх илтимос карданд, пора доданд ва як навъе карда, ўро халос карда гирифтанд. Ҳайдаркул якчанд рӯз дар хучраи Қорӣ Шариф истироҳат карду баъд рӯйрост дар кӯчаҳои шаҳр «девонаи навбарамад» шуда гаштан гирифт. Девонагии ў аз ҳамин иборат буд, ки дар кӯчаҳо бо овози баланд ҳар гуна ғазалҳои по дар ҳаворо хонда мегашт ва худ ба худ механдиду бо мардум (агар бо вай сӯҳбат кунад) суҳанҳои хандаовар мегуфт. Лекин дар мадрасачаи лаби ҳавзи Арбоб хушёрона кор мекард: хучраҳоро рӯбучин мекард, аз ҳавз об мекашонд, самовор мемонд ва ҳезум мешикаст. Агар аз сари баққолий рафта чизе харида овардан лозим бошад, зуд хеста мерафту дар аснони дар назди кӯдакони баққол истоданаш рақсу бозӣ карда, ашӯлаҳо мехонд ва ҳамеша шоду хуррам ба назар менамуд. Бинобар он ин «девонаи навбаромад» ба мардум маъқул шуд ва одамҳо ба вай унс тарифта, ба ў «Ёри мо мешӣ» лақаб доданд, зеро ки вай аксар вақт суруди «Духтари мулло чортарӣ»-ро хонда:

– *Ёри мо мешӣ?*

Намшам! – гӯён мегашт.

Ҳамин тавр девонагӣ карда, аз назди миршабхона ҳам гузашта дид, бо Кали Қурбон рӯ ба рӯ омада, ҳатто аз вай нос пурсида кашида ва ба ҳаққаш дуои хайр карда, равнақи корашро аз худ охост. Ҳамон рӯз Кали Қурбон бо худи миршаб кимор заданӣ буд, ки ин дуои хайрро хуш қабул кард ва ҳатто ба китфи девона навозишкорона якта зада, гузашта ба кораш рафт. Пас аз ҳамин «девона» қарор дод, ки ба беруни шаҳр барояд ва оҳиста-оҳиста роҳи Когонро пеш гирад. Одамҳо агар дар бадали як соат-ду соат ба Когон расанд, вай ду шаб дар роҳ хобида, таъқиб карда нашуданашро доништа, баъд ба Когон рафта буд. Бо машаққати бисёре, ҷустуҷӯ кар-

да, як рӯз овора шуда Умарҷонро ҳам ёфт ва бо вай дӯстию улфатиро мустаҳкам сохт.

Инак, ҳоло дафъаи чаҳорум буд, ки ба Когон мерафт ва ин дафъа ният дошт, ки дар ҳеч кадоме аз кишлоқҳо наистода, рост ба Когон равад ва бо Умарҷону Амонҷон вохӯрда, баъзе маслиҳат ва гуфтушунидхоро кунад. Дар дафъаи дуйуми ба Когон омаданаш, Ҳайдаркул бо худ Амонро ҳам оварда ва дар назди Умарҷон ба кор монда рафта буд...

Ҳайдаркул аз Кӯли Шағолон гузашта буд, ки аз қафо, дар фойтуни дуаспа мудири бонки рус бо тантана ва дабдаба гузашта рафт, ки чаҳор нафар сарбози рус дар аспҳои даванд фойтуноро мушоият мекарданд. Ҳайдаркул ба канори роҳ баромад, ки аз чанг гурезад, вале ғоидае набахшид. Тақрибан се-ҷор дақиқа маҷбур шуд, ки чашмонашро пӯшида дар як ҷо истода монад. Баъд аз нишастани чанг дар канори ҷӯе таваккуф карду дасту рӯяшро шуст ва қачпахлу карда, хобида камтар дам гирифт. Дар ҳамин дам боз аз тарафи Бухоро як аробаи нави кӯкандӣ омад, ки дар дами пеши он маҳрами қозикалон савлат карда нишаста буд. Ин аробаро ҳам ду нафар аз мулозимони аспсавор мушоият мекарданд. Мулозимҳо дар канори ҷӯй девонаро дида, ба вай хандиданд:

– Ҳой девона! Ҳой, ёри мо мешӣ? – гуфт яке аз онҳо, – дар ин ҷо чӣ кор мекуни?

– Когон меравам, – гуфт давида аз ҷояш бархоста Ҳайдаркул, – Когон рафта, пеши роҳи поездро мегирам, ба Бухоро омадан намемонам! Мана ба аробет савор кун!

Инро шунида маҳрами қозикалон аз болои ароба истода хандид:

– О-ҳо, корат қалон-ку! – гуфт вай. – Як худат пеши роҳи поездро банд кардан мехоҳӣ? Чӣ тавр аз ӯҳдаи ин кор мебарой? Поезд туро зер намекунад!?

– Аввал маро ба ароба савор кун, баъд меғӯям! – гуфт Ҳайдаркул баробари ароба роҳ гашта истода. – Ана бин, поҳоям обила карданд...

*Обила карданд поҳоям,
Чико кунам, надонам.*

*Аробакаши ноинсоф,
Обила карданд поҳоям!*

Ин «суруд»-ро шунида, аробакаш ҳам хандиду бо ичозати маҳрама қозикалон аробаро нигоҳ дошт ва гуфт:

– Биё, зудтар савор шав! Ёри мо мешӣ?

– Намшам! – гуфту Ҳайдаркул бо як хез худро ба қафои ароба гирифта савор шуд. Дид, ки дар даруни ароба ду яхдон наппа-нави даҳонпӯшида ва қуфл задашуда истодаанд ва дигар чизе нест. Ҳайдаркул қасдан ба болои яке аз он яхдонҳо нишастан хоста буд, ки маҳрам фарёд кард, ўро аз ин кор манъ кард ва гуфт, ки аз қафои ароба шинад.

– Суфачаи чармин карда мондию нашин мегӯӣ? Ба болои инҳо кӣ мешинад?

Аз суоли Ҳайдаркул маҳрам хандиду гуфт:

– Ин суфача не, ин яхдон аст.

– Барои кӣ ях даркор будааст?

– Барои кӯнсули урус! – гуфт маҳрам ва боз завқ карда хандид.

– Кӯнсул ях хӯрад, ман палав! Ман палав хӯрам, кӯнсул ях! Кӯнсул ях хӯрад, ман палав! Ман палав хӯрам, кӯнсул ях...

– Хайр, бас! – гуфт маҳрам аз такрор кардани Ҳайдаркул ба танг омада, – кай, гӯӣ кай, чӣ тавр карда оташаробаро нигоҳ медорӣ?

– Оташароба фаш-фаш карда омадан гирад, – гуфт Ҳайдаркул аз ҷо нимхез шуда ва бо дастонаш ҳаракати поездро карда, – ман рост ба чашмонаш нигоҳ мекунаму як пуф мегӯям, тарақо-туруқ дар ҷояш истода мемонад. Ба ман ин дуоро ҷаноби қозикалон ёд доданд. Ман он касро мешиносам. Ин аробаро ҳам худи ҳамон кас барои ман фиристодагӣ... Ман дар Ўбачӯлӣ, дар Чаҳорбоғи Когон як шаб хоб кардагӣ... Дар байни гулзор базм шуд, худи қозикалон буданд...

– Исто ки, Ёри мо мешӣ, номи аслии ту чӣ? – пурсид маҳрам.

– Номам девона, худам ҳайрона, хонем вайрона! – гуфт

дархол Ҳайдаркул ва қаҳқоҳзанон хандид. – Ман, ҳазор кунед ҳам, зан гирифтаи намеҳоҳам! Номи мана пурсида, баъд никоҳ кардан мехоҳед? Не, намешавад. Носа гиред!

Махрампеша носкадуру аз кисааш бароварда, аввал худаш кашиду баъд ба девона дод. Девона нос кашиду ба қафои ароба нигарон хомӯш монд.

– Ҳа, ба ту чӣ шуд, Ёри мо мешӣ? – гуфт махрампеша. – Гап зан, охир!

Девона ба даҳони пур аз носаш ишора карда, ҳеҷ гапе назад. Бо ҳамин то хеле фурсат хомӯшӣ давом карду баъд Ҳайдаркул носро партофта, як «уфф, ҳақ ё дӯст!» гуфта монд. Махрампеша, ки дар ҷои нишастаи худ пинак мерафт, аз овози вай як қад парид.

– Э муре, девона, дафъ шав аз ин ҷо! – гуфт оташин шуда ва ба гиребонаш «туф-туф» кард. Мулозимхо хандиданд, девона ҳам қоҳқоҳзанон аз таҳти дил хандида, худро аз ароба ба поён партофту боз «ҳақ ё дӯст!» гӯён, аз роҳ баромада ба сӯи сахро равон шуд.

Дар қарибии депои Когон аз рӯбарӯи Ҳайдаркул як мансабдори рус баромада, ба ӯ хитоб нард:

– Ҳей сарт, исто, ба кучо меравӣ?

– Ман аз қозикалони Бухоро ба кӯнсули урус вакил шуда омадам! – гуфт чашмонашро аз косахонааш бароварда Ҳайдаркул. – Худи ту кӣ, падари ту кӣ, авлодат аз кучо?!

– Я, не... намедонад... ту чихо мегӯӣ?

– Чихо, чихо намедонад, каллаварам медонад! – гуфт бо ангушташ ба сари мансабдор ишора карда Ҳайдаркул. – Ту шайтон, ту бачаи шайтон, маникӣ-саникӣ медонӣ, амири Бухоро медонӣ! Оқлошшо медонӣ, қарапошшо медонӣ! Маникӣ, саникӣ, урусчаникӣ, сартчаникӣ!

Мансабдор аввал гаранг шуда монд, баъд ба сару рӯй ва мӯҳои қаландарона жӯлидаи Ҳайдаркул диққат карда истода, гуфт:

– А... саникӣ дивана! Иди сарт, рав, рав!

– Девона?! – гуфт чашмонашро алобуло карда Ҳайдаркул.

– Худо! Худо! Худо! Саникӣ, маникӣ худо! Девона саникӣ, девона маникӣ, хо, хо, хо!

Мансабдор, ки аввал дагдага дошт, девона будани Ҳайдаркулро доништа, якбора тарсиду қафо-қафо рафта гирифт. Вақто ки Ҳайдаркул баланду барҳаво қаҳқоҳзанон, чашмонашро алобуло кард, мансабдор хез карда аз ҷӯйча гузашту ба қафояш нигоҳ накарда роҳи гурезро пеш гирифт. Ҳайдаркул боз ҳам баландтар хандиду аз қафои вай камтар тохта, бозистод ва ба сӯи депо рафт.

Он вақт депои Когон корхонаи нав буд, ба ташкил ёфтани вай акнун даҳ сол шуда буд. Лекин дар депо устоҳо ва коргарҳои рӯзидани рус бисёр буданд. Як қисми онҳо аз Тошканд, қисми дигарашон аз Ашқобод ва Морӣ омада буданд. Аз Петербург ду нафар устои калон ва донишманд омада буданд, ки ба ин ҷо бадарға карда шуда буданд. Ба ғайр аз онҳо коргарони маҳаллӣ – тоҷикон ва ўзбекону тоторҳо низ буданд. Умарҷон яке аз аввалин коргарони маҳаллӣ буд, ки ба депо даромада, кор карда ва ҳоло ба қатори оҳангарҳои хуб даромада буд.

Падари Умарҷон – Ҳасаналӣ як умр ба даргоҳи бойҳои қишлоқи Зирабод кор карда, яқто куртааш дуто нашуда буд ва модари Умарҷон фарзанди даҳсолаи худро ятим гузошта, дар қаҳтсолӣ аз гуруснагӣ мурд. Ҳасаналӣ бо Умарҷони даҳсола, хонаю ҷояшро партофта, ба соҳтмони роҳи охани Қизилтеппа – Когон ба кор даромад. Занбарқашӣ, хишгқашонӣ, ҷӯйқанӣ мекарданд ва ҳар ҷӣ коре, ки мефармуданд, падару писар бо ҷону дил адо мекарданд. Саркорҳои рус онҳоро маъқул ёфта, пӯшоку хӯрок меоданд, дар қатори коргарҳои рус ба вағони сурх ҷо доданд. Баъд мӯсафед ба соҳтмони депо ҳам иштирок карду онро ба анҷом расонид. Вақто ки депо ба кор сар кард, вай бо писараш дар ҳуди ҳамон ҷо ба кор монд. Ҳамаи корҳои сиёҳро ба вай мефармуданд ва ў бо дилу ҷон адо мекард. Матвеев ном як устои оҳангари куҳансол ва Николай Смирнов ном як устои ҷавони дигар бо вай улфат шуда гирифтанд ва дар як ҷо истиқомат мекарданд.

– Ман усто шуда наметавонам-ку, – мегуфт мӯсафед, – лекин ҳамин Умарҷони ман устои хуб мешудагӣ барин, зехнаш тез. Ба вай кор омӯзетон, ман кусурашро мебарорам.

Ҳатто дар вақти мурда истоданаш, дасти писарашро ба дасти Николай супурду гуфт:

– Аз ҳам ҷудо нашавед, хардуютонро ба худо супоридам!

Вай аз дунё чашм пӯшида, боварӣ дошт, ки писараш хорузор намешавад ва дӯстҳои чонию худро ёфтааст. Аз ҳамон дам ин чониб Умарҷон ва Николай ёру бародар ва ба ҳам наздиктар шуданд. Николай ҳар чӣ ки ҳунар медонист, ба Умарҷон омӯхт.

Инак, ҳоло Умарҷон устои хуб шудааст, вай яке аз бехтарин оҳангарҳои депо ба шумор меравад. Паравозро медонад ва мошинаҳои аз дасти вай ремонт шуда мебаромадагӣ бешикаст кор мекунад.

Вақто ки Ҳайдарқул ба депо даромад, Умарҷон, Николай ва дигарон ба болои як паровоз, ки оташи он хомӯш карда шуда буд, роҳ гашта, кор мекарданд. Ҳайдарқул аз поён истода камтар ба корҳои онҳо бо диққат нигоҳ карду баъд бо овози баланд:

– Ҳақ, ё дӯст! – гуфта монд.

Ҳам Николай ва ҳам Умарҷон дарҳол ба сӯи ӯ нигоҳ карданд ва пас Умарҷон калидиҳои дар дасташ бударо ба ҷояшон гузошта, аз болои паровоз фаромаду бо Ҳайдарқул вохӯрдӣ ва пурсунос кард.

– Кай, рафтем! – гуфт вай ба Ҳайдарқул. – Амон дар хона, шӯрбоча пухтагист.

– Охир, қорат чӣ мешавад? – бо мулоҳиза пурсид Ҳайдарқул.

– Ҳеч гап не, андак кор монд, ки худӣ Николай ба охир мерасонад! – гуфт Умарҷон ва пеш гузашта ба роҳ даромад.

Вай ҷавоне буд бисту сесола, тануманд, қадбаланд ва гандумгун. Чашмони калон-калони сиёҳаш ба сӯи кас ҳамеша бо меҳр менигаристанд, дар чехраи ҷавононаи ӯ, ки онро мӯйлаби сиёҳ ва тӯсӣ оро меод, доимо табассум гул карда меистод. Овозаш гафс ва пурра, ҳаракатҳои вазнин ва мураттаб буданд. Калон-калон қадам мемонд ва наъли мӯзааш ба сангҳои роҳ расида саҳт садо меод.

Ҳонаи вай аз депо ҷандон дур набуд, дар паси панҷараи ҷӯбин рӯи хавличае буд, ки аз он гузашта ба даҳлези пасте

медаромадед ва дар он чо ба рӯи плитаи оханин, дар чойник об мечӯшид ва аз деги гирдаи чӯяний буғи шӯрбо баромада меистод.

Дар хона онҳоро Амон пешвоз гирифт. Вай акнун дар тан куртаи кабудчаранги аз бумазӣ дӯхташудае дошт, ки ба гиребонаш тугмаҳои садафи майда пинонида шуда буд, домани онро ба даруни шалвори сиёҳи трика дароварда, миёнашро бо тасмаи борики чармин сахт баста буд. Дар пояш мӯзаи нимдошти коргарӣ ва дар сараш каллалӯши махмали сиёҳ буд. Сару рӯяш аз мӯйлабу риш озода тарошида шудагӣ, чапмонаш аз хурсандӣ ва фараҳ барқ мезаданд. Ҳайдаркул дар дақиқаи аввал ўро нашинохт. Вақте ки вай овоз бароварда:

– Салом, амаки Ҳайдаркул! Меомадед-дия! – гӯён ба сӯяш қадам монд, ўро шинохту дар бар гирифт ва мисли додари чонӣ аз пешонааш бӯсид.

– Ин уруси каллапӯшдор кӣ бошад, гуфта гаранг шудам, – гуфт Ҳайдаркул. – Ҳарчӣ сихат ва саломатак хастӣ? Аз гаму гусса халос шудӣ?

– Шукр, сад ҳазор бор шукр, – гуфт Амон. – Аввалаш худо-ку, лекин дар сояи гамхорӣ ва ҳаракати шумо ва бо ёрии бародарам Умарҷон ҳозир аҳолам бисёр хуб: дар депо кор мекунам, дар хонаи бародарам истиқомат мекунам, на гами об, на гами ҳезум. Ҳар рӯз аҷоибот ва гароиботи бисёреро дида, ба қувват ва қудрати одами илмнок ва пурдон ҳайрон шуда гаштем.

Умарҷон меҳмонро ба сари стол таклиф кард. Ҳар се ба сари столи хурде, ки дар миёнҳои хона истода буд ва ба гирдаш табуреткаҳои одӣ гузошта шуда буд, нишастанд. Амон ба Ҳайдаркул чой қапида доду

– Умарҷон, хушомадед – гуфта илова намуд:

– Мебахшед, амак! Ман бо либосҳои корӣ ба сари стол нишастам. Ҳозир иваз мекунам. Шумоҳо гап зада шинетон, Амонҷон!

Вай ба даҳлез баромад. Ҳайдаркул ба Амон хабар дод, ки падараш нохост мурда мондааст ва тамоми молу амволу хонаю чои ўро ноиби қозикалон ба духтараш хат карда дода, дар ҳақиқат худаш соҳибӣ кардааст.

– Агар хоҳӣ, даъво карда ба мероси падарат соҳиб шуда метавонӣ, – гуфт дар охир Ҳайдаркул.

– Не, амак, – гуфт ба таври қатъӣ Амон, – ман дигар тобу токати дидани он хонаю чоро надорам. Ба ман мерос ҳам даркор нею дарди сараш ҳам. Худо танамро сихат дораду қуввати бозуямро нахоҳонад, шудагеш! Аз ноиби қозикалон ягон хасро баргашта гирифтаи мумкин не, намедихад. Бадтар, барои мол шуда, ба ҷони ман касд мекунаду боз ба дево-нахона меандозад. Биёед, бе мероси падар зиндагӣ карда метавонистагиам-ку. Ман акнун ариза додам, табааи рус мешавам ва дигар ҳеч гоҳ ба кишлокамон барнамегардам.

– Ба гумонам, нохост мурда мондани падарат бедарак не! – гуфт Ҳайдаркул. – Шербачаҳо ин «хунарро» аз худаш харида, ба худаш фурухтаанд.

– Хайр, кунанд – кардан гиранд, кани, то ба кай мекунанд! – гуфт бо аламу дард Амон. – Як рӯз мешудагист, ки навбати онҳо ҳам мерасидагист! Насиб бошад, рӯзи қасосро, рӯзи зеру забар шудани нокасонун хунхоронро ҳам медидагем!

– Албатта! – гуфта Умарҷон аз дар даромад. Акнун дар тани вай куртаи сатини кабудӣ тоза, аз рӯи он кулӯчашалвори трикаи хокистарранг ва дар пояш батинкаи сийҳи нимдошт буд. – Албатта, навбати онҳо мерасад, – гуфт вай такрор карда. – Лекин аз гайб не, аз осмон не, худ ба худ не, балки мо халқи зулмдида, бояд он навбатро ба ояҳо диҳем, мо бояд ҳақро ба ҳақдор кунем.

– Ҳоло аз дасти мо чӣ ҳам меомад? – гуфта монд Амон.

– Золимҳоро якто-якто кушта, ба ҷаҳаннам фиристодан лозим! – гуфт Ҳайдаркул. – Оҳ, Ғаниҷонбой ба дасти ман афтад, чунон қасос гирам, чунон бо кайфу лаззат ўро ба ҷаҳаннам фиристонам, ки ту гӯӣ боракалло!

Умарҷон табассум карда монд.

– Не, – гуфт вай, – ман боракалло намегӯям.

– Барои чӣ? Ба бой раҳмат омад?

– Не, ҳеч гӯсфанд ғами гурғро нахӯрдааст, ки ман ғами бойро хӯрам. Лекин бо кушта шудани як бой ҳеч мақсад ҳосил намешавад.

– Ман қасосамро-ку мегирам! – гуфт Ҳайдаркул ва илова

намуд: – Ганиҷонбон қароқӯли бадтарин ва хавфноктарин душмани камбағалҳо мебошад. Вай мор, мори захрдор аст! Ҳа, воқеан, ин мори рангин Асо барин як бачаи бовиҷдон, боақлу ҳуш ва раҳмдилро аз роҳ зада, ба доми худаш даровардааст. Ман дар ҳамин ҳусус аз шумо маслиҳат пурсидани омадам. Чӣ кор кунам?

Ҳайдаркул воқеан Асо ва Фирӯзаро гуфта дода, илова на-
муд:

– Гумон доштам, ки вай одаму оламро медонад...

– Муҳаббат сарашро гаранг кардааст, – гуфта монд Амон.

– Ҳеч боке не, – гуфт Умарҷон. – Шумо ба вай насихат кунед, огоҳонед, агар бо гап нашавад, худӣ зиндагӣ ба вай зуд фаҳмонда мемонад!

– Зиндагӣ мефаҳмонаду гоҳо дарси вай ба кас хеле гарон ва ба нархи ҷои баробар меояд.

– Ҳамин тавр, таълими ҳаёт талх бошад ҳам, кас онро баъд фаромӯш намекунад. Хайр, Амонҷон, меҳмонро хуб бо гап зиёфат кардем, акнун хезед, шӯрбо шудагист!

Чавонҳо аз ҷо бархоста, яке ба тараддуи дастурхон паҳн кардан, дигаре машғули шӯрбокашӣ шуд. Айнан дар ҳамин вақт дарро тақ-тақ карда Николай ҳам даромада омад. Вай марди қадбаланд, газгӯшт, ситорагарм, мӯйзард ва чашмабуд буд. Чашмонаш чунон кабудӣ соф ва нигоҳаш чунон ҷозибадор буд, ки кас дар аввали дидан ба вай меҳр мебаст. Вай мӯҳои тилоранги худро, ки хеле дароз буданд, ба кафо шона зада ва ришу мӯйлабашро тамоман метарошид. Дар аввали дидан ба назари кас марди бисту панҷ – бисту ҳафтсола барин менамуд, лекин вақте ки ба ӯ наздик ништа ба очингҳои номаълуми рӯяш назаратон афтад, медонед, ки вай чандон чавон набудааст. Бале, Николай Смирнов марди рӯздида ва гармию сардии замонаро ҳис карда буд.

Вай пас аз хӯрда шудани шӯрбо ва гундошта шудани дастурхон ба Умарҷон мурочиат намуд, ки аз Ҳайдаркул тарчима карда пурсад:

– Хӯш, дар Бухоро чӣ навигариҳо ҳаст?

– Ҳеч, – гуфт Ҳайдаркул, – гӯё ки тинҷӣ ва осудагӣ... Лекин дар бораи оташароба, ки гӯё ба Бухоро дароваронидан

мехоханд, муллоҳо як гавго карда гирифтанд. Баъд, гӯё ки окшошно аз муллоҳои мо тарсида, станцияро дар беруни шаҳр сохтани шудааст.

– Инҳо ҳама дурӯғ ва иғвогарӣ аст, – гуфт Николай ва Умарҷон ба Ҳайдаркул тарчима карда дод: – Шояд ягон муллои калон аз гавгои бардурӯғ фоида бурдан мехоҳад?

– Эҳтимол, – гуфт Ҳайдаркул, – қозикалон писари худашро раиси калони шаҳри Бухоро кардааст. Аммо кушбегӣ ва боз баъзеҳо инро намехостаанд...

– Ана, хамин! – гуфт Николай. – Обро лой карда, мохиро доштан мехоханд. Як дӯғу ҷазаба карда, халқро мешӯронанду амирро метарсонанд.

– Имрӯз, – гуфт Ҳайдаркул, – қозикалон ба кӯнсули окшошно ду яхдон ҳада фиристод, инро ман бо чашми худам дидам.

– Мехоҳад, ки консули русро ҳам ба тарафи худ кашад, – гуфта Николай шарҳ дод. – Консули мо ҳам аной не, ба ин ҳам розӣ мешавад, ба он ҳам розӣ мешавад ва дар байн давлати бисёр гундошта, боз кори худашро мекунад. Аммо дар миён халқ азоб мекашад.

– Ҳамаи ин лаънатихоро кушта партофтан лозим! – гуфт Ҳайдаркул бо ғазаб. – Агар маслиҳати шумо шавад, ман аз хамин ҷо рафта, аввал Ганиҷонбойро ба ҷаҳаннам мефиристонам, баъд миршабу қозикалонро...

Николай қаҳ-қоҳ зада хандид.

– Барои чӣ вай механдад? – пурсид Ҳайдаркул.

– Дар Россия ҳам як вақтҳо хамин хел одамҳо буданд, – гуфта Умарҷон сухани Николайро тарчима кард. – Онҳо ҳам мисли шумо мехостанд, ки зolimҳоро якта-якта кушта нест кунанд, лекин баъд маълум шуд, ки ин фикр нодуруст будааст. Онҳо бомба партофта як подшоҳро куштанд, ба ҷои вай подшоҳи дигар баромада, бисёри онҳоро гирифта кушт ва ба сари халқ боз ҳам азобу уқубати зиёд овард. Не, ин фикри галат аст. Галат будани инро Владимир Илич Ленин ҳам гуфта, исбот кард...

– Ленин?.. Вай кист? – пурсид Ҳайдаркул.

Умарҷон, ки Ленинро медонист ва аз Николай борҳо дар

боран ӯ ҳикояҳо шунида ва ҳатто як китобчаи ӯро ҳам дида буд, ба Ҳайдаркул шарҳ дод:

– Ленин муаллим ва устои коргарҳо, гамхори ҳамаи меҳнаткашон ва роҳбари инкилобчиҳои Россия аст. Ленин Партияи социал-демократии Россияро ташкил дод, ин партия коргарҳоро ҳимоя мекунад, барои ҳуқуқ ва озодии коргарҳо ҷонсупорӣ мекунад. Коргарҳо аз роҳи нишондои Ленин рафта, аз давлат ва ҳўчаинҳо сабукиҳо ба даст дароварданд. Ленин одамдўст, Ленин халқпарвар, Ленин гамхори ҳамаи меҳнаткашон аст. Ленин чашми мардумро ба сўи ҳақиқат кушод ва гуфт, ки роҳ ин аст. Ана ҳамин Ленин ба он касоне, ки тарафдори якта-якта зада куштани золимҳо буданд, гуфт ки ин роҳи шумо хатост. Барои аз золимҳо ниқор гирифтани, барои ҳуқуқи худро ба даст даровардан иттифоқ бастан, як шудан ва пурзўр шудан лозим аст. Ягонагӣ, иттифоқ ва маслиҳат ҳамаи корҳоро ба хайрият меанҷомонад.

– Агар, – гуфт ҳаёл карда истода Ҳайдаркул, – агар ман бо Ленин маслиҳат кунам, вай маро аз ниқор гирифтани манъ мекунад? Ғаниҷонбой тамоми оилаи маро маҳву зеру забар кунад, ба номуси духтари ман расад, ӯро ҷавонмарг кунад, боз ман ба тақдир тан дода, мунтазири иттифоқ бастании ҳамаи мазлумҳо шуда гардам?! Не, агар Ленин ҳамон дараҷа доно ва ту гуфтагӣ барин гамхори ҳамаи бечораю мазлумҳо бошад, маро аз ниқор гирифтани боз намедорад, баръакс роҳи ҳуберо нишон медиҳад, ки чи тавр ман ба муродам расам.

– Бале, – гуфт Николай, – Ленин барои ба муродатон расидан ба шумо роҳ нишон медиҳад, лекин на он роҳеро, ки шумо гумон доред. Хуб, боягонро куштед, баъд чӣ шуд? Магар бой танҳо ҳудаш ба ҳаққи шумо зулм кард? Дар паси бой дигарон ҳастанд!

– Хайр, набошад, ба тақдир тан додан лозим будааст-дия! – гуфта монд Ҳайдаркул.

– Не, – гуфт Николай. – Зулмро аз беҳу решааш канда партофтан лозим, ки дигар барнаҳезад!

– Ман то ба он дам зинда наместонам! – гуфт Ҳайдаркул. – Хайр, ба ман гўед кай, масъалаи Асоро чӣ кунам?

– Агар ба вай боварӣ дошта бошед ва тавонед, ягон рўз ҳамроҳ гирифта биёред! – гуфт Умарҷон.

Амон, ки холо хомӯш нишаста буд, сар бардошту гуфт:

– Ба фикрам, имрӯз не пагоҳ худи зиндагӣ чашми ўро мекушояд. Шумо холо фикри худатонро бинед.

– Чӣ фикри худам?

– Ҳамин тавр девона-девона мегардед?

– Дигар чӣ кор мекардам? – гуфт Ҳайдаркул табассум карда. – Ин озодиро ман чаҳор моҳ дар зиндони Ҳоча Ёбониҳо нишаста ба даст овардагӣ.

– Чаро ман барин омада, табааи рус намешавед? – гуфт Амон.

– Қорамро тамом кунам, баъд! – гуфта монд Ҳайдаркул.

Ҳамин тавр, то хеле вақт сӯҳбат карда нишастанд. Николай Смирнов дар бораи ҳаракати коргарони Россия, дар бораи муборизаҳои онҳо, дар бораи корпартоиҳои калон, дар бораи Ленин ҳикояҳои аҷоибу ғароиб гуфта дод. Ин сӯҳбатҳо ба Ҳайдаркул хеле таъсир бахшида бошанд ҳам, лекин фикру андешаи қасосгирӣ дақиқае ўро тарк намекард. Вай ба ҳар шарт, ба ҳар кор розӣ мешуд, фақат баъд аз қасос гирифтани баъд аз «ба чаҳаннам фиристодани» Ғаниҷонбой.

Лекин Амон, ки чавон ва тезфаҳм буд, хату савод дошт, аз ин сӯҳбатҳо дигар хел таъсир мегирифт. Чаҳонбинии ӯ оҳиста-оҳиста васеъ мешуд, дӯсту душманро шинохта мегирифт. Вай дигар ба Бухоро вобастагӣ ва сару коре надошт. Баръакс, Бухоро бо ҳамаи зулму тааддӣ, ноҳаққӣ ва торикии худ ба назари ӯ чун девонахонаи Ҳоча Ёбониҳо менамуд. Вай гоҳо ин андешаи худро ба Умарҷон гуфта меод ва Бухороро хеле сиёҳ ва чиркин тасвир мекард. Аммо Умарҷон ба ӯ тасалли дода мегуфт, ки дар бораи Бухоро ин тавр тасаввур доштан ҳам хуб не. Дар Бухоро фақат амир ва одамони ӯ, бойҳо ва эшону муллоҳо зиндагӣ намекунанд. Дар Бухоро халқи меҳнаткаш аксариятро ташкил мекунад. Дар Бухоро одамҳои нағз ва корҳои нағз ҳам бисёр аст. Дар Бухоро олимҳо ва донишмандони нағз ҳастанд. Аз Бухоро ноумед шудан лозим не, барои Бухоро ҷонбозӣ кардан лозим аст. Амон ин суханҳоро шунида боз ба мулоҳиза ва фикр фуру мерафт. Ба ҳар ҳол вай дар ин ҷо, дар Когон, дар оилаи дӯстони худ Николай, Умарҷон ва дигарон худро озод, беғам

ва хушбахт мешуморид. Фақат гоҳ-гоҳ сарт гуфта ба вай бо назари таҳқир нигоҳ кардани баъзе аз сардорони қор, ҳақорат додани баъзе аз мансабдорон ёро саҳт меранҷонданд ва дар ин тавр дақиқаҳо ӯ худро танҳо, бекас, беҳуқуқ ва бехонумон меидид ва хориаш меомад. Аммо ҳамин ки аз ҳоли ӯ бохабар шуда, устодхояш ва рафиқонаш ба гирдаш ҷамъ мешуданд, боз вай худро озод ва беғам ҳис мекард. Дар дилаш умед дошт, ки ягон рӯз паровозхайкуниро меомӯзад ва бо ҳамроҳии мошинист ба локомотив савор шуда, ба ҷоҳои дур меравад, заминро замонаро ларзонид, оташаробаи худро пеш мебарад...

16

Ду сол, бисту чаҳор моҳи том гузашта аз он даме, ки Асо бо умеду орзуҳо, хурсанду шод ва сар аз по надоништа, ягона гавҳари қиматбаҳои худро – Фирӯзаи худро аз ҳавлии миршаб ба ҳавлии бой, ба ҳавлии Ғаниҷонбойи қароқўлинасаб гирифта оварда буд. Аёси пири беинсоф, ки ҳамон дам дар кўчаҳо давутоз мекард, шояд хабар дорад, ки ларзидани тан ва дасту пой Асо на аз таъсири даму нафаси сарди вай буд, балки аз хаяҷон, аз хурсандӣ ва аз завқи бениҳояи дарунӣ буд. Қаду бастаи расо, қомати нозукниҳол ва зебои Фирӯзаро, ки бо фаранҷии нимдошти духтаракона (аз алоҷаи одӣ) пушида шуда буд, дидан кифоя мекард, ки ин ҷавони ошиқ худро гум кунад ва шайдо шавад... «Охир, бойамак ваъда карданд, – мегуфт вай худ ба худ, – ақнуи мо тӯй мекунем. Гуфтанд, ки ёро аз дасти миршаб халос мекунам, карданд; худат гирифта меорӣ гуфтанд, шуд. Пас, дигар ҷӣ монд? Фирӯза якҷанд рӯз дар ҳавлии дарун мегардад, аз вай мепурсанд, ки маро меҳаҳад, ё не... Фирӯзачон, албатта «ҳа» мегӯяд. Фақат ҳамин як шарт монд... Баъд тӯй!

Аммо он тавр нашуд, ки Асо ҳаёл мекард. Пас аз он ки Фирӯза ба ҳавлии дарун даромад, дигар моҳҳо пай ҳам гузашта рафта гирифтанду Асо ҳатто овози ёро шунида натавонист. Аввал худӣ бой қариб се моҳ ба вилоятҳо, ба сари гўсфандонаш ва дўконхояш гардиш карда омад. Баъд, дар

хар боре, ки вай дар ин хусус аз бой мепурсид, бой мегуфт, ки аз серкорӣ вақт намеёбад, ки бо Фирӯза ду ба ду нишаста гап пурсад ва розигии ӯро гирад ва ниҳоят як рӯз ба оби чашми Асо назар карда истода гуфт, ки:

– Муборак бошад, муждагонӣ те! Фирӯза розӣ шуд, лекин вай қасам ёд карда будааст, ки то аз вафоти модаркалонаш – Дилором-каниз се сол нагузарад, ба шавҳар намерасидааст. Ана, бинобар он, насиб башад, як – якуним соли дигар монд....Сабр кун, духтар андак қадрас ва калон шавад, нагз-дия, ба ту хизмат карда метавонистагӣ мешавад, хонаю чояшро саришта мекунад. Баъд дар китобҳои ошиқӣ ҳам гуфта шудааст, ки барои ошиқӣ ҳақиқӣ ҳаҷри ёр беҳтар аст аз васли ӯ! Ҳаҷр ишқро меафзояд, гул мекунонад, аммо васл пажмурда мекунад. Фаҳмидӣ? Сабр кун!

Асои ҷавон, ки дар дилаш чирке ва дар ботинаш шайтана-те надошт, боз ба ин фиребу найранг афтод ва «насихати» бойро қабул кард ва ба гуфтаҳои Ҳайдаркул, ки мегуфт: «Ба бой бовар накун, ба кори худ эҳтиёт шав, Фирӯзаро огоҳ карда мон», бе аҳамият назар мекард. Боре, қариб пас аз як солу ду моҳи аз ҳавлии миршаб омадани Фирӯза, вақте ки бой дар сафар буд ва имконияте пайдо шуд, Фирӯза ба роҳрав омадани Асоро дида, зуд ба назди вай баромад ва ба гарданаш часпида гиря кард ва зуд-зуд ба вай гуфта фаҳмонид, ки дар ҳавлии бой зиндагонии вай аз азоби гӯр ҳам бадтар аст, ба болокорӣ худӣ бой ба вай чашм ало кардааст ва бо назари бад нигоҳ мекунад, ҳатто дар ҳамин қарибӣ ӯро ба зӯрӣ ба огуш гирифта бӯсидани шудааст, агар ба болои кор кайвонии ошхона намеомад, рӯзи вай сиёҳ мешуд...

Пас аз ҳамин воқеа кӯшкӣ хаёлии орзуо ҳаваси ҷавони сода аз беҳу бунёдаш футур рафт ва ба назари вай бой бениқоб, бо тамоми ҳастии моронаи худ чилва кардан гирифт. Вай пас аз чанд рӯзи дигар ҷустуҷӯ карда, Ҳайдарқулро ёфт ва ҳамаи мочароро ба вай гуфта дода, гиря кард. Ҳайдарқул инро шунида ҷунон даргазаб шуд, ки дастонаш ларзиданд ва аз чашмонаш оташ бориданд.

– Бойро кушта партофтаи лозим! – гуфт вай якбора, вале камтар ором шуда илова намуд: – Афсӯс ки коғониро пеши

кори маро банд карда истодаанд. Ин мори захрин ба кадом як чамъияти навбаромад аъзо шуда, ёриҳои пулии калон ваъда кардааст. Ҷӯраҳои ман аъзон он чамъият набошанд ҳам, хайрхоҳӣ мекунанд ва дасти маро нигоҳ дошта истодаанд, ки сабр кун! Хайр, ман боз сабр мекунам, лекин акнун ту ба қорат хушёр бош, Фирӯзаро ҳам огоҳ карда мон! Ҳамин ки хари онҳо аз лой гузашт, ман қасоси худро мегирам, он вақт ту ҳам халос, Фирӯза ҳам!

Пас аз ҳамин Асо рӯякӣ ба бой садоқат изҳор кунад ҳам, лекин ҳар гуфта ва ҳар сухани ӯро санҷида медидагӣ ва ба таври худ маънидод мекардагӣ шуд. Акнун вай рафтор ва кирдори бойро ба зери чашм гирифта, ҳамеша ба Ҳайдаркул ва Фирӯза хабар дода меистод. Дар муддати ин як сол Асо дигар ҳис мекард, ки вай тамом тағйир ёфтааст, одами дигар шудааст...

Аммо Фирӯза дар ҳавлии дарун рӯзу рӯшноие надошт. Бой ӯро ба ҳеч кадоми аз занҳои худ надод ва ба тахти дасти кайвонӣ – ошпази ошхона дастёр таъин кард ва бинобар он ҳар се палонҷ метавонистанд ба вай қор фармоянд, ҳар се палонҷ метавонистанд ӯро ҳақорат диҳанд, зананд ва таҳқир кунанд. Ҳеч кас, ба ғайр аз кайвонии ошпаз, ки бадфеълтарини кайвониҳо буд, ӯро тараф намегирифт. Гоҳ-ногоҳ худи бой агар ба сари гапшунавии Фирӯза расида монад, тарафи ӯро гирифта, занҳояшро қоҳиш мекард. Зани миёнаи бой ҳам, ки як вақтҳо Фирӯзаро дӯст медошт, ба вай тарафдорӣ намекард, барои вай шуда боз як бори дигар бо палонҷҳояш ҷанҷол кардан намехост ва умуман чӣ шуда буд, ки ҳатто вай ба Фирӯза хунук нигоҳ мекардагӣ шуда монда буд.

Рӯзонаҳо Фирӯза ҳатто ба ҳаёлу андеша қардан ҳам фурсат намеёфт. Аз саҳари барвақт бедор шуда, ба ошхона мебаромад. Самовор мемонд, як деги қалон об гарм карда, кӯза ва офтобаҳои бикаҳоро пур карда мемонд, ба таги деги ширчой олав мегиронд, агар дегу табақи ношуста монда бошад, шуста тоза мекард, хезум мекафонд ва баъд бо фармони ошпаз сабзию пийёз тоза мекард, аз ӯра шалғам қанда оварда мешуст ва тоза мекард, гӯшт пора мекард, биринҷ мечинд, нахӯд тар мекард ва ҳоказо... Агар рӯзи нонпазӣ бошад (ҳафтае ду-се

бор), бечора аз кор сар намебардошт. Ҳамаи ин майлаш, вай аз кор наметарсид, аз меҳнат сар наметофт, агар ўро таҳқир намекарданд, агар ҳар замон ба дили дардноки ў сих намезаданд, агар ба ў чун одам нигоҳ мекарданд... Кайвонӣ – ошпази бадфеъл ўро «канизаки сархўр» ном монда буд.

– Ба дунёи равшан омада, аввал сари падару модарата хўрдӣ, – мегуфт вай гур-гуркунон дар вақтҳои қаҳраш захира ба Фирўза зада. – Баъд ба сари тўтет об рехтӣ, қариб монда буд, ки бойро ба он дунё гусел кунӣ... Ба ҳавлии миршаб рафта сари духтари ҷавони ўро хўрда омадӣ... Метарсам, ки акнун ба сари қоқи кулфатзадаи ман об нарезӣ!

Зани калони бой ба вай «Бикаи хурдӣ», «Қенҷатой» ном монда буд ва ҳар бор, ки Фирўза бо коре ба хонаи вай дарояд, ба рӯи ҳамчу моҳи Фирўза назар карда истода, ҳасад мебуду мегуфт:

– Бой бедарак барои ту шуда бо миршаб даст ба гиребон нашуда будааст. Ҳақиқатан бикаи хурдӣ шавӣ, меарзӣ! Бои мо хушрӯйбоз аст, агар хуснат бошад, духтари гадо бошӣ ҳам, зан карда мегирад. Сабр карда ист, бар касди палонҷоҳам худам туро ба бой гиронда надихам, номам Назокат набошад!

Духтари вай, ки қадрас шуда монда ва шабу рӯз дар орзуи шавҳар кардан буду аз ҳеч ҷо кас намебаромад, дар қазаб шуда истода, захира ба Фирўза мезад ва ба ў «Моҳрӯи бадбӯӣ» ном дода буд. Ҳар бор, ки дар рӯи ҳавлӣ ва ё ошхона Фирўзаро дида монад, мегуфт:

– Ҳа, Моҳрӯи бадбӯӣ, чандин дари хонаро гашта омадед? Дарбадарию хокбасарӣ ба шумо «пошшоҳон» мефоридааст! Боз як-ду дари дигарро гардел, пошшобибӣ мешавед!

Зани миёнаи бой ба ў ном ҳам надода буду гап ҳам намезад, лекин хунук нигоҳ карда, ҳеч гоҳ дар хонааш рӯйиҳуш намедод.

Аммо Мағфират – зани хурдии бой ҳамаи ин номҳо, ин гуфтугўҳоро мешуниду оташин мешуд ва ба сӯи Фирўзаи бегуноҳ ва сарсаҳт дандон тез карда, ба ў «... лучи Гулхалон» ном монда буд ва ҳар бор, ки чашмаш ба вай афтад ва ё ки рӯ ба рӯ шавад, мегуфт:

– Ҳа, оими... лучи Гулхалон, чӣ ин қадар таманно меку-
нед? Аз қадом гулом ва ё чӯрӣ авлодатон ин кирдорро
омӯхтед? Дилором канизӣ ялмоғузатон кайҳо хӯроки мору
каждумҳо шуда рафт, боз аз болои кӣ мепаред? Ё ки бойро ба
зери чашм гирифтед? Ҳа?!

Ибро мегуфту албатта саҳт мепучид, ё ки як шатронӣ зада
мерафт...

Шабҳо, баъд аз хобидани ҳама, дар хонаи поён, ба даруни
чоғаҳи худ, ки иборат аз кӯрпаю кӯрпачаҳои чиркину
садиямоқ ва чағбуту шалгут буд, Фирӯза даромада камтар ме-
осуд ва таҳқирҳои рӯзона шундагаш ба ёдаш омада, алам
мекард ва хориаш меомаду домани гирияро раҳо мекард. Ош-
паззанаки бадфешл бо вучуди ҳамаи саҳтгапӣ ва
шӯртумшуқии худ ҳук-ҳук гирияи ўро шунда, дилаш об ме-
шуд ва чоғаҳи худро ба чоғаҳи вай наздиктар бурда, аз болои
кӯрпа ба пушти вай тап-тап мезаду тасаллӣ дода мегуфт:

– Гӯр ба забони нешдори ман! Дар вақти қор ба қонам ме-
расаду захирамро ба ту мезанам. Аммо ту хафа нашав, духтар-
рам, гапҳои мана ба дилат нагир! Ман аз рӯи дил, аз нӯги за-
бон мегӯям. Азбаски забонам шахшӯл ва дағал аст, ба ҳар кас
гапам саҳт мерасад. Ман модари туро медонам, падаратро
ҳам медонам. Худам дар тағи дасти модаркалонат, раҳмати
Дилором-хола қалон шудагӣ... Азбаски дар ин хонадон саҳт-
тию кулфати бисёр ба сарам омад, азбаски умри қавонам
ҳамин тавр гузафта рӯи мардро надидам ва аз дунё бефар-
занд мегузарам, азбаски ҳаётим захири ҳалоҳил шуд, худам
ҳам захир шудам. Ба ҳама ва ҳар чиз неш мезанам, ҳамаро
ранҷонидан меҳоҳам. Агар ҳунари ошпазӣ ва дасти қорӣ
ман намешуд, агар бой аз хурдӣ ба обу намаки ман одат
қардагӣ намешуд, маро кайҳо зада-зада мекуштанд инҳо ё ки
ба кӯча бароварда мепартофтанд. Ҳунарам ки ҳаст, захирамро
ҷашанд ҳам, дандон ба дандон мемонанд. Ман туро аз рӯи
дил қанг мекунам, лекин онҳоро аз қонудил захир мезанам.
Хафа нашав, гирия накун, духтарам. Пагоҳ бо ман ба ҳаммом
меравай, шаҳро мебинӣ, растаҳоро тамошо мекунӣ, ҳалво
ҳам харида медиҳам...

Аммо гирия қардани Фирӯза аз қанг қардани ошпаззанақ на-

буд, гири ва аз тақдир кардани дигарон, аз тақдир сиеҳи худаш ва аз бадбахтиаш буд. Баъд модаркалонаш, зиндагонии хушбахтонаш бо ваи, Оймуллои азизаш, Шамсияи ноком ба ёдаш мерасиданд. Худ ба худ мегуфт, ки «наход ки ман ҳам мисли Шамсия, мисли Савсан ҷавонамарг мешавам? Наход ки ман ҳам ана мисли ҳамин ошпаззанаки сиеҳбахт, дар ҳамин хонадони касофатбор ҳеҷ чизро надида пир мешавам ва як умр хизматгору кайвонӣ шуда аз дунё мегузарам? Не, васияти тугачонам ин набуд! Ман ба ин тақдир шум тан намедиҳам! Ман бояд аз ин даргоҳ, аз ин варта начот ёбам! Агар ҳақиқатан пагоҳ маро ба ҳаммом гирифта барад, аз ваи хоҳиш мекунаму ба ҳавлии Оймуллоям мебароям, маслиҳат мепурсам... Наход ки он кас ягон роҳи начотро нишон надиҳанд?»

Бо ҳамин андеша ва ҳаёлҳо хобаш мебурд, боз аввали пагоҳ ӯро барвақт бедор мекарданд, боз даводави, боз кор ва меҳнат сар мешуд...

Аммо бой ҳар вақт ӯро бинад, навозиш мекард:

– Ҳа, духтарам, аҳволат чӣ тавр? Барои чӣ ба ман нигоҳ намекуни? Кани, сарата боло бардор, ба ман нигоҳ кун! Ана ҳамин тавр! Чашмонат мегӯянд, ки ту хеле хафа, ҳатто гирия мекуни? Чӣ, туро озор медиҳанд? Гӯи ба ман, кӣ ҷанг кард? Ман намегузорам, ки касе дар ин ҳавли ба ту озор диҳад. Ту чони мани, ман ба осонӣ туро аз дасти миршаб нагирифтаам...

Аз ин ганҳо гичини ваи меомад, шунидан намехост, рӯяшро аз бой баргардонида, кавоқашро овезон мекард.

Бой кисаашро кофта, гоҳо пул меод, гоҳо набот ё ҳалвое. Фирӯза гирифта намехост, лекин бой ба зӯри ба бағалаш меандохт. Дастони саҳти ӯ ба сари дилаш мерасиданд ва маҷбур мешуд, ки ҳар чӣ зудтар инъоми ӯро гираду аз ӯ дур шавад.

Тобистони гузашта, боре оими Гафабанд ба ҳавлии падараш ба меҳмонӣ рафта буд, Назокат дар хонаи худаш бемор меҳобид, бикаи миёна ҳам дар хонааш дарз дӯхта менишаст; Фирӯза дар хонаи поён бо супориши кайвонӣ куртаю зорҳои шусташудаи ӯро ҷокдӯзи ва таҳ карда ба бугчааш мемонд. Вақт аз чоштгоҳ гузашта буд, ки ноҳост бой ба ҳавли даро-

мада омаду дар хонаи поён машгули кор шуда нишастани Фирӯзаро дида, оҳиста ба он чо даромад. Фирӯза бойро дида давида аз ҷояш бархосту салом дод.

– Ҳа, духтари ширин! – гуфт бой ба ӯ наздик шуда, – чӣ кор карда шиштӣ? Аҳволат нағз, димоғат чок? Ба ман ин қадар ало-ало нигоҳ накун, дилам об мешавад. Ту ҳам гоҳо мана навозише кун, як табассум кун, охир! Ман ба ту бегона не-ку!

Ибро гуфту аз банди ҳар ду дасти Фирӯза дошта ба оғӯши худ кашид ва кӯшиш мекард, ки сар ҳам карда, аз рухсора ва лабу даҳони ӯ бӯсае чанд гирад, аммо Фирӯза сари худро ҳам карда, бойро тела меод ва аз худ дур мекард... Бой зӯр ва тавоно ва марди рӯздидаи ботачриба буд. Вай ба мақсадаш ноил мешуд, агар дақиқаи дигар қайвонӣ гур-гуркунон ба хона намедаромад.

Бой Фирӯзаро сар доду бо таҳқир ба сӯи қайвонӣ назар карда гуфт:

– Ҳа, шӯртумшук, туя кӣ хабар кард?!

– Шӯри пешонаи ин сиёҳсар! – гуфт ба сӯи бой тег кашида нигоҳ карда қайвонӣ. – Айбу шарм не, магар!

– Айбу шарми чӣ?! – гуфт бой бешармона. – Худо хоҳад ҳам ин гул азони ман, нахоҳад ҳам азони ман! Имрӯз не, пагоҳ бӯй мекашам. Аммо ту, забони бӯйноки худро дар даҳон маҳкам дор! Агар ниққӣ кунӣ, аз бешаш бурида мепартоям! Ма, ана ин хайри захри чашмат.

Бой аз кисааш ду танга бароварда ба сӯи кампир партофту давида аз хона баромада рафт. Кампири бадҷаҳл, ки дар дигар маврид Фирӯзаро аз гӯр гирифта, ба гӯр мезад, он дам ҳеҷ гапе назад ва баръакс ба назди вай, ки худро ба замин партофта гиря мекард, нишасту бо дастони шахшӯлаш сарашро сила кард...

Пас аз ин ҳодиса ҳам Фирӯза, ҳам Асо ва ҳам кампири ошпаз ҳушёр шуданд ва қарорро доништа мекарданд. Аммо вақтҳои охир ба фикри Фирӯза ҳаёли аз ин хонадон гурехтан афтода буд, фақат имконият надошт, ки ин қарорроди худро ба Асо гӯяд. Имрӯз-пага мегӯям, якҷоя гурехта ҳалос мешавем мегуфт, ки зимистон даромада монд, ҳаво хунук шуд, барфу боронгарӣ сар шуд. Бинобар он вай қарорашро

тағйир дода, ба худ гуфт, ки аввали баҳор мегурезад, ба Когон меравад, бинобар гуфтаи Асо, Ҳайдаркул амак дар ҳамон ҷо кор мекунад...

Он рӯз бой пагоҳии барвакт баромада рафта буд. Чоштгоҳӣ оими Гафабанд ва Назокат ба болои Фирӯза як ҷанги гулгуладоре карда гирифтанд. Сабаби ҷанг ҳамин шуд, ки имшаб бой дар хонаи Мағфират буд, вақте ки вай ба рӯи ҳавлӣ баромада рафтани шуд, оими Гафабанд бар касли палонҷояш қаҳ-коҳ ханлақунон бойро гусел карду «Шаб барвакттар биёед, базми дукаса мекунем» гуфт. Назокат ки дар ин мавридҳо, албатта, бо баҳонае дар рӯи ҳавлӣ мегашт, аз гуфтугузор ва ҳаракатҳои оими Гафабанд ба худ печиду зуд ба фикри никор гирифтаан афтод. Бадбахтона, ҳамон дам Фирӯза барои духтари вай, ки дер мехобид, аз ошхона каймоқҷой гирифта оварда истода буд. Назокат ўро диду бо овози баланд гуфт:

– Фирӯзачон, худакатро бисёр нақохонда, ба Фотима мегуфтӣ, меовард!

– Мана чӣ шудааст, бикаҷон, – гуфт Фирӯза муомилаи неки ўро дида, – кори ноқардагем, магар?

– Ин кор – кори ту не! – гуфт хандида истода Назокат. – Охир, ту имрӯз не-пагоҳ бикаи хурдӣ мешавӣ, «зани хурдӣ – дила бурдӣ!» гуфтаанд.

Фирӯза якбора пешно хӯрда қариб буд, ки коса аз дасташ парида равад, лекин боз худдорӣ карду ба хона даромада рафт. Лекин оими Гафабанд сухани Назокатро шунида, якбора даргирифт:

– Номаъкул қардӣ, ту ҷўғии фиребгар! – гуфт.

– Худат номаъкул қардӣ, айғири шангу! – Назокат ҳам паст наомад. – Гапам алам қард? Мур, сўхта-сўхта мур! Имрӯз не-пага бо дасти худам Фирӯзаро ба бой никоҳ қарда надиҳам, номам Назокат набошад!

Оими Гафабанд давида рафта ба сару рӯи палонҷаш дарафтодани буд, лекин кайвонӣ ва Фотима ўро боздоштанд ва бо сад азоб ба хонааш бурда дароварданд. Назокат ҳам ба хонааш даромаду ба Фирӯза, ки дар поёни хона чоғаи духтари ўро мегундошт, боз як заҳр зад:

– Ана, оимлошшо, аз барои шумо ҳақорат ҳам шунидем. Пага, ки оими хурдӣ шудед, инро ба хотир меовардагет?

Фирӯза сухане нагуфта, аз хона баромада рафт. Дар ошхона ошпаз ба вай ширчой дод, нахӯрд, ба лаби ташнав нишасту косою табакхоро шустан гирифт. Ҳоло ақлу хуши вай ба дарвозаи берун буд, ки шояд Асо намудор шуда монад, шояд овози ўро шунавад ва Фирӯза тохта рафта, дарди дилашро ба ў гӯяд ва фармояд, ки ў барои ҳамин шаб гурехта рафтаи хозир шавад...

Ногоҳ аз хонаи калон оими Гафабанд фарёд кард:

– Чилим! Кайвонии ошпаз, ки ў ҳам чилим мекашиду бо бахонаи тоза кардани оби чилим онро аз хонаи оими Гафабанд ба ошхона гирифта оварда буд, якбора телба шуда, ба Фирӯза гуфт:

– Хез, духтарам, дастҳои ман хамир, ту чилимро зуд олав карда бурда те, ки боз ягон магал нахезад. Мани шум мазаи тамокуи қаршигириро чашида биам гуфта, чилими ўро оварда будам.

Фирӯза, ки вақтҳои охир ба ин ошпаззанаки пир меҳр монда буд, сухани ўро ба замин нагузошт, давида аз ҷо бархост, ба сархонаи чилим тамоку рехта, аз олави ҷўги зерӣ оташдон ба он гузошта, гирифта ба хонаи калон бурд.

Ойими хурдӣ дар назди тирезаи миёна, дар дасташ корди дастасадафи тез, себ пора карда меҳӯрд. Фирӯза охишта ба хона даромаду чилимро бурда ба назди Мағфират гузошт.

– Шия! – гуфт Мағфират чилимро аз дасти вай гирифта.

Фирӯза ба рӯи қолин сари дуло нишаста, мунтазири фармон шуд. Оими Гафабанд чилимро як-ду бор куллуб кашида, ё тамоку нафорид ё ки бахона карду ба Фирӯза дод зад:

– Дастанат чунгурак шаванд, ин тамокуро аз кучо ёфтӣ?!

Ва чилимро бо сархонаи пур аз оташ ба сари Фирӯза зад. Фирӯза «воҳ» гӯён як чир заду ба рӯи хона дароз афтод. Оташҳои ҷўг ва тамокуи талх ба сару рӯй рехта буданд ва аз пешонаи кафидааш хун мерехт, оби чилим куртаҳои ў ва рӯи хонаро тар карда буд. Ин бас набуд, ки Мағфират чун гурги гурусна, корд дар даст аз ҷо бархост ва бо лагадаш бадани Фирӯзаро афғор карда, ниҳоят дар дасти худ кордро дида

монду бо он ба рӯи Фирӯза ҳамла овард. Дар худи ҳамин со-
ния кайвониҳо тохта омаданд ва ба халосии чони Фирӯза
кӯшиданд. Лекин, то ба он даме ки онҳо тавонистанд аз зери
дасти пурзӯри Мағфират Фирӯзаро бигиранд, вай бо корди
тез якчанд зарба зада, манаҳ ва гӯши ӯро бурида чок карда
буд, аз бозу ва сари китфи Фирӯза хун фаввора зада мебаро-
мад. Доду фарёд ва магалро шунида, ошпаззанақ чун шери
модаи ташнабахун давида омаду чашмаш ба Фирӯзаи афғор
ва хуншор афтод, ки ӯро кайвониҳо дар сари даст аз хона ме-
бароварданд ва ӯ дарҳол донист, ки сабабгори ин ҳол оими
Ғафабанд аст ва бинобар он ба вай ҳамла карда, чунон як
мушт зад, ки вай гелида, ба болои сандали афтод; ошпаззан
худааш Фирӯзаро аз дасти дигарон гирифта, ба хонаи поён
бурд. Доду фарёди хизматгорҳо, кайвониҳо ва Мағфират хо-
наю ҳавлиро ба ларза оварда буд. Палонҷҳо ба рӯи ҳавли ба-
ромада чал-чал мекарданд, ошпаззанақ ба ҳоли зори Фирӯза
овоз меандоخت ва рӯканию мӯкани мекард, умуман як
махшаре барпо шуда буд...

Дар ин миён кадоме аз духтархонаҳо ба берун тохта, Асо-
ро аз мочаро огоҳ сохт. Вай девона барин шуда, шарму ҳаё ва
мулоҳизаро фаромӯш карда, ба ҳавлии дарун тохта даромад
ва ба назди Фирӯза нишаста, хуни чароҳатҳояшро пок ме-
кард ва дод зада мегирист. Аммо кайвониҳои ботаҷриба зуд
чағбут ва намади кӯҳна сӯхта, ба чароҳатҳои манаҳ ва дасту
бозуи Фирӯза зер карданд, чараёни хунро боздоштанд ва ба
рӯи ӯ оби хунук пошида, андаке ба ҳол оварданд. Кушода
шудани чашми ӯро дида, Асо фарёд кард:

– Фирӯзачони ман, азизи ман, натарс, чашм кушо!

Фирӯза хайрон-хайрон ба рӯи ӯ нигоҳ карду баъд охишта
гуфт:

– Оймулло!..

– Ман ҳозир Оймуллоро гирифта мебиёрам! – гуфт Асо ва
давида, аз хона баромада рафт. Вай ба роҳрав норафта боз-
гашту ба ошпаззанақ гуфт, ки аз сари болини Фирӯза ба ҳеч
чо начунбад, ба ҳеч кас гӯш накунад! Ошпаз бо дасташ ишо-
ра кард, ки равад ва худаш ба бастании чароҳатҳои Фирӯза
машғул шуд.

Ғаниҷонбой иттифоқан, баъд аз пешин ба ҳавлии дарун даромада буд, ки ҳам зани калонӣ ва ҳам зани миёна бо ҳамроҳаш кайвониҳо ҳама баробар ба шикоят сар карданд ва гуфтанд, ки зани дӯстдори вай Фирӯзаро қариб кушта буд, ба вай корд зад ва хоказо... Бой давида ба хонаи поён, ба сари болнии Фирӯза даромад, ки дар он ҷо аллақай Оймуллои Танбӯр ва як табибзанақ нишаста, ҷароҳатҳои Фирӯзаро марҳам монда, аз нав мебастанд. Фирӯза бо чашми пӯшида, ранги сафедканда, мӯпарешон дар як ҳоли табоҳ хобида буд.

Инро диду бой дарҳол баргашта аз хона баромад ва дарғазабу оташин ба хонаи боло рафт... Ҳам Назокат ва ҳам Адолат ва дигарон гумон доштанд, ки ҳозир бой ҷазои оими Ғафабандро медиҳад, ўро мезанад, қамчинқорӣ мекунад ва ҳатто мумкин аст, аз ҳавли бароварда ҳай кунад. Бинобар он ҳама хомӯш нишаста, мунтазири шунидани доду фарёди Мағфират шуданд. Аммо онҳо ба орзуяшон нарасиданд. Аввал аз хонаи калон ҳеч овозе шунидани нашуд, баъд аз фурсате қаҳ-қоҳ зада хандидани Мағфират ба гӯш расид. Назокат тоқат накарду ҳам шуда ба канори суфа, ба қарибии дари боло рафта истод ва шунид, ки бой бо Мағфират ба болои ҷӣ як гапе доранд.

Мағфират мегуфт:

– Худи ҳозир бароварда мепартоед!

– Хайр, як ҳафта бардошт кунед! – мегуфт бой.

– Не, – мегуфт Мағфират, – доништа бошед, ки ҷонатон ҳозир дар дастӣ далам. Агар гуфтаи маро накумед, ман баромада меравам...

Ҳамин дам кайвонии калони ҳавли ба болои суфа баромаду як сулфида, боз ба хона даромад.

– Хочам, – гуфт вай ба бой, – ба шумо Оймулло салом мерасонанд ва арз доранд, ки агар иҷозат шавад, Фирӯзаро то ба сихат шуданаш ба ҳавлии худашон гирифта баранд.

– Гирифта бурдан гиранд, – гуфт аз ҷониби вай Мағфират... – Яку яклухтӣ гирифта баранд.

Аммо кайвонӣ даст пеш гирифта мунтазири ҷавоби худи бой меистод.

– Хайр, майлаш, – гуфт пас аз андаке мулоҳиза бой ҳам. –

Майлаш, табобат кунанд, гӯед, ки нағз табобат кунанд, харочоташро баъд ман баробар мекунам.

– Харочот-парочоташ нест! – гуфт боз оими Гафабанд. – Дигар пою почай вай ба ин ҳавлӣ намерасад!

Кайвонӣ таъзиме карду аз хона берун шуд.

Ҳамаи занҳои ҳавлии бой ҳайрон ва гаранг буданд: ба бой чӣ шуд? Бое, ки аз қамчинаш хун мечакид, ўро Мағфират бо қадом афсун ҷоду кард? Ба ў қадом доруро нӯшонид, ки пас аз ҳамин қадар ҳодисаи хунин, пас аз қорд задан ба зеботарин канизаки бой, ки вай дар фикри тасхир кардани ў буд, ҳеч коре накард ва баръакс ба фармони занаш итоат карда, Фирӯзаро аз ҳавлӣ баровард. Бале, аз ҳавлии калон бароварду лекин ба Оймулло ҳам наод, Асо ва кайвони калонро фармуд, ки бо ҳамроҳии Оймулло Фирӯзаро ба ҳавличаи дар гузари Абдуллоҳоча будагӣ, ба ҳавличаи Дилором-каниз, ки ханӯз ҳам бе кас, ханӯз ҳам дар ҳамон ҳолате, ки охири бор мо дида будем, меистод, гирифта баранд. Ба маҳрами хосаш – Абдулло фармуд, ки ба он хона палос ва қурпаю асбоби рӯзгор барад. Ба ин кори вай Мағфират муқобилият карда, норозигӣ изҳор кард, лекин бой узрхоҳона, ба тариқаи маслиҳат гуфт, ки «Фирӯза, ки сихат шуд, ба Асо никоҳ карда медиҳад». Ин як тире ду нишон гуфтани аст. Ҳам Мағфират осуда мешавад, ки бой дар фикри зан карда гирифтани Фирӯза нест, ҳам Асо, ки хизматгори ҷонсупори ўст ва меҳоҳад Фирӯзаро ба занӣ бигирад, осуда ва таъмин мегардад ва ҳам даҳони мардум баста мешавад...

Ба ин маслиҳат Мағфират розӣ шуд ва фармуд, ки Асоро дароварда, дар пеши худи ў ба Асо ин ваъдаро диҳад. Бой ҳамин тавр қард. Асо аз паси дар сухани бойро шунид, ки мегуфт:

– Бикаи хурдӣ аз гуноҳи Фирӯза мегузаранд, ҳамин ки вай сихат шуд, мо ўро ба ту никоҳ карда медиҳем.

Пас аз ин боз ҳама гаранг ва ҳайрон шуданд. Сабаб чист, ки Мағфират бойро нӯхта андохта, кашида мегардаду ҳар чӣ хоҳад, ҳамон мешавад? Охир, ба ростӣ, ки бой дар тараллуди занушӯии Асо ва Фирӯза шуда гаштааст. Бо занҳои маслиҳати тӯйро мекунад. Меҳоҳад, ки як тӯи майда, вале ширинак ва аҷоиб кунад. Аммо барои чӣ ва аз чӣ сабаб? Ма-

гар бой Дилором-канизро дар хоб дида, аз арвохи ӯ тарсидааст? Ё ки вичдони наве, вичдони одамият ва инсоф ба дили ӯ чо гирифтааст?

Инро ҳеҷ кас намедонист. Ин воқеаро бой ҳатто ба махрамтарин каси худ шарҳ намедод. Инро ҳудаш медонисту дилаш!

Воқеа аз ҳамин сар шуд, ки Ганиҷонбой дар Когон ва Морӣ бо пӯстчаллобон ва бойҳои рус, бо гумоштағони онҳо шинос шуд ва ӯ мехост ба восита ва ёрии онҳо доираи савдо ва тичорати худро охиста-охиста вусъат дода, ба Русия ҳам даст дароз кунад. Аввали кор хуб омад, савдогарҳои рус ва корчаллонҳои онҳо ба вай имконият доданд, ки доираи корашро васеътар кунад. Даҳони ӯ ширин шуд ва ӯ боз хост доираи шиносоии худро бо русҳо калонтар кунад. Вай ба зиёфатҳо ва меҳмондорихои онҳо мерафтагӣ шуд: онҳоро, савдогарҳои русу тоторро, дар Когон ва Морӣ зиёфатҳои калон медод. Боре ба ӯ гуфтанд, ки чамъияти хайрияи маориф-парварони Туркистон мехоҳанд, ки бойро аъзои фахрии худ кунанд ва бехтар мешуд, агар Ганиҷонбой барои сохтмони мактабҳои «Руско-туземный» (русӣ-маҳаллӣ), ки дар Морӣ ва Когон бояд кушода шаванд, як чиз иона диҳад. Бой ба ин розӣ шуд: барои равнақ ва пешравии тичорат гумоштағони босавод ва русидон ба ӯ лозим буданд ва ин хел мактабҳо ба вай ҳамин хел қасорро тайёр карда медоданд. Вай аз фоидаи пӯстҳое, ки ба нархи хуб дар Морӣ ба фурӯш рафта буданд, як миқдор пули калон ба он чамъият дод ва онҳо ӯро бо тантана аъзои фахрии худ карда гирифтанд ва ба ӯ дар ин бора грамотаи бо зарҳал навишташуда тақдим намуданд.

Боре аз Когон маст шуда омада, ба истинтоқ карда пурсиданҳои Мағфират гуфт, ки вай одами калон шудааст, акнун ба вай на ин ки бойҳои пӯстчаллоби Бухоро, балки бойҳои Морӣ ва ҳатто бойҳои Қизилӯрда, Урунбург ва Маскав ҳам ҳамдастӣ ва итоат мекунанд. Вай ҳамаро ба худаш итоат мекунонад. Инро гуфту шаҳодатнома – грамотаи аъзогии фахрии чамъияти хайрияро ба Мағфират нишон дод ва мастомаст гуфт, ки онро руст карда монад, мабодо ба касе нишон надихад.

Мағфирати шайтон грамотаро гирифта ба ҳавлии падараш бурда монд ва баъд, вақте ки бой ба ӯ итоб ва сахтравӣ кард, фаҳмонид, ки бисёр дӯғ назанад, вай муносибати бо урусҳо доштаи ӯро медонад, ҳатто дар дасташ санад дорад. Агар ба урусҳо барои дар Когон кушодани мактаби русӣ-маҳалли ёрӣ расонидани ӯро ба амир ё ки кушбегӣ ва ё ки қозикалон расонад, сараш ба дор меравад. Лекин Мағфират девона нашудааст, бахташ, давлату ҳашаматашро пешпо задан намеҳаҳад, ба шарте, ки бой аз гуфта ва фармони вай набарояд.

Бой, ки ин тавр ба дом афтада, асир шуда мондани худро фаҳмид, муваққатан бошад ҳам, ба тақдир тан дод ва то расидани фурсати муносиб аз гуфту фармони Мағфират намебаромадагӣ шуд.

Ана ҳамин тавр, бо хоҳиш ва иродаи бой ва маслиҳати зани хурдии ӯ Фирӯзаро ба Асо никоҳ карда додани шуданд.

Фирӯза қариб ду моҳ дар бистари беморӣ хобид. Оймулло ва кайвонӣ ба ӯ нигоҳубин мекарданд ва мувофиқи фармоишҳои табиб ба захмхояш мархам молида, хӯрокҳои нағз ва бомаза пухта медоданд. Асо, ки аз бой ва хонадони ӯ тамом ранҷида, ба гуфта ва кирдори онҳо тамом бовар намекардагӣ шуда буд, ин ранг гирифтани корро дида ҳайрон мешуд. Боре, дар вақти танҳои бо Фирӯза дар ҳамин бораҳо гапзанон карда, ҳайрати худро аз тағйир ёфтани кор баён кард.

– Наход ки бой ҳақиқатан ҳам ба ваъдаи худ вафо кардан меҳаҳад? Барои чӣ?

– Вайро Мағфират маҷбур мекунад, – гуфт Фирӯза, ки акнун ба рӯи ҷогаҳи худ бархоста менишаст ва захми дасту бо зуяш сихат шуда, фақат манаҳаш андак озор меод. – Метарсад, ки мабодо бо игвои палонҷояш, бой маро никоҳ карда нагирад.

– Хайр, ҳар чӣ шавад, шаваду моро осуда гузоранд! – гуфт Асо. – Барои ту ман аз ҳеч кор рӯ наметобам. Агар бой, ба фикри баде афтад, аз дасти ман ҷон ба саломат намебарад!

Не, кор ба ҷанҷолу хунрезӣ наанҷомид, баръакс, пас аз сихат шудани Фирӯза бой Оймуллоро ҷег зада оварду гуфт, ки ба Фирӯза модарӣ карда, ӯро ба тӯи никоҳ тайёр кунад.

Инро Фирӯза ва Асо шунида, ба куртахояшон намегунҷиданд. Он ҳавличаи танг ва фатарот ба назари он ду ҷавон гулшан, боғ, бихишт менамуд. Оймулло Фирӯзаро ба ҳаммом бурд, барои ӯ куртаҳои шоҳӣ, камзӯлҳои махмал дӯзонид. Аз ҳавлии бой як халта биринҷ, канд ва як гӯсфанди зинда оварданд. Дар рӯи ҳавлӣ истода «баъ-баъ» гуфтани гӯсфанд аз туй, аз хурсандӣ ва аз фараҳу шодӣ хабар меодагӣ барин буд...

Зимистон, зимистони сард ва пурдарду ранҷ гузашт, баҳор омад. Он шаб моҳи шаби чаҳордаҳ аз аввали шаб дар осмон сайр карда, намегузашт, ки шаб пардаи сиёҳи худро дурусттар паҳн кунад. Сӯфиҳои шаҳр азони хуфтавро гуфтанду ҳанӯз ҳам дар кӯча бозӣ карда гаштани бачаҳоро шунидан мумкин буд. Дар ҳавличаи Дилором-хола ҳам моҳ партави худро партофта, рӯи ҳавлии тангу тори онро равшан карда буд. Дар хона лампаи даҳум месӯхт, гилеми нимдошт ва шолчаҳое, ки ба фарши он густурда шуда буданд ва якандозу кӯрпаю кӯрпачаҳое, ки аз хонаи Оймулло ва ҳавлии бой оваронида шуда буданд, хонаро хеле оро меоданд. Фирӯза ва кайвонӣ пас аз хӯрок бегоҳӣ чой хӯрданду то хеле фурсат сӯхбат карда нишастанд, баъд кайвонӣ гуфт, ки:

— Биё, акнун барвақттар хоб кунем ва пагоҳ барвақт хезем. Баъд аз ду рӯз тӯй ки бошад, пага рӯз кӯтоҳӣ мекунад.

Бо ҳамин маслиҳат, лампаро хомӯш карданду ҳар ду ҳам ба ҷогаҳи худ дароз кашиданд. Аммо хоби Фирӯза набурд, ҳаёлиҳои гуногун ба майнаи ӯ зада даромада, ҳавосаҳро парешон мекарданд: ана, пас аз ҷанд рӯзи дигар вай зани Асо мешавад. Асо ҷавони нағз, ба вай маъкул, ӯро дӯст медорад, лекин... агар ба ихтиёри вай монанд ҳоло вай мактаб рафта, дар хона бозӣ карда мегашт. Аммо ҳоло барои вай ягона роҳи дуруст бо Асои меҳрубон ҳамхона шудан аст. Майлаш, илоҳӣ бой боз ягон хила накунад. Пас аз тӯй боз онҳоро ба кор маҷбур мекардагист? Боз ҳамон ҳавлии пур аз фалокат ва наҳсият? Не, не, вай дигар ба он ҳавлӣ пою қадашро намегузорад! Аз бой хоҳиш мекунад, ӯро ба ягон чаҳорбоғаш, ба сари заминҳояш ба кор фиристонад, лекин ба он ҳавлӣ не! Албатта, бой бедарак ба тӯй хароҷот намекунад, ҳамаи инҳо

ба ӯ ва ба Асо чун қарз навишта мешаванд. Ба ивази ин онҳо бояд то ба охири умр ба бой хизмат кунанд... Агар фарзанд шавад, вай ҳам хизматгори дари хонаи бой мешудагист? Наход ки авлод ба авлод онҳо хизматгор ва мутеъ мешаванд? Магар ба тақдири онҳо аз азал гуломию канизӣ навишта шудааст? Онҳо аз дигар одамони хушбахти Бухоро чӣ фарқ доранд?..

Хурӯсҳо ба чег задан сар карданд. Кайвонӣ кайҳо ба хурроккашӣ даромада буд. Ана, миршабҳо аз таги раста таби зада гузаштанд, моҳ ҳам ба паси тавора гузашт... хурӯсҳо аз ҳар тараф чег мезананд... Хурӯсҳо... Оҳиста-оҳиста чашми Фирӯзаро ҳам гармӣ бурду вай ба хоб рафт...

Он шаб бой ба қарори катӣ омада буд. Ба Абдулло фармуд, ки Асоро ба ҳаммом гирифта бурда, камтар саргардон кунад ва баргашта омада нагузорад, ки вай аз ҳавлӣ берун равад. Баъд Асоро чег зада чунин гуфт:

– Ҳа, домодхоча, аҳвол чӣ тавр?

Асо шарм карда, сар ба зер андохту гуфт:

– Саломат бошед, хочам.

– Ба тӯй тайёри дида истодаед ё не? Одами пага-фардо домод мешудагӣ, ҳамин тавр мегардад? Ба ин дастҳо нигоҳ кунед, кафидагӣ, пуробила, чиркин... Ба мӯйсар нигоҳ кунед каландарҳо барин... Ҳай-ҳая! Ин нағз не. Худи ҳамин шаб ҳамроҳи Абдулло ёр – ёр хонда ба ҳаммом меравӣ. Хуб шустушӯ мекуни... Ҳаммомҳои ин гирду пеш баста шуда бошанд, ба ҳаммоми Қафшолак ё ки таи токи Саррофон раветон, он ҷо то ними шаб кушод. Пагоҳ аввали рӯз ба сартарош рафта мӯйсарата метарашонӣ, чомаи ман додагиро менӯшӣ! Майлаш, рӯзи тӯй боз чомаи дигар мешавад. Ана барои харочот!

Инро гуфту бой ба дасти Асо якчанд тангаи нуқраи бухорӣ дод. Асо ҳайрон шуду чӣ гуфтанагро намедонист. Ин чӣ бошад? Меҳрубонии падарона? Ё ки боз ягон ҳила? Аммо чӣ ҳила мешуд? Вай ғамхорӣ карда истодааст-ку!

– Ба шумо сад раҳмат! – гуфт Асо ва аз меҳмонхона берун шуд. Пас аз хуфтан Абдулло ӯро бо худ гирифта ба ҳаммоми дур бурд.

– То ба рӯзи тӯй ду-се бор ҳаммом равӣ, ки чиркҳои ту мулоим шуда, аз танат дур шаванд, – мегуфт Абдулло ба вай ва дар дилаш механдиду ба кирдори хоҷааш қоил шуда буд.

Бой ҳисобу китоби худро карда, ба дафтарҳои харчу дахлаш навишта шуду шикофи девориро кушода шишаи коняк-ро берун овард ва аз он ду-се қадаҳ пай ҳам нӯшида, аз қанфити шokolодин газак карда бархост ва берун баромад. Дар берун хурӯсҳо ҷеғ мезаданд, моҳи шаби ҷаҳордаҳ рӯи хавлиро ба ранги шир зинат дода буд...

Ҷӣ хел як дасту панҷаҳои саҳту оҳанин Фирӯзаро гирифта фишор доданду ба лабонаш лаби пурҳарорат ва бадбӯи касе часпида ба макидан сар карданд... Фирӯза дод гуфтан ва ҳаракат карда аз ҷо бархоистан мехост, наметавонист. Ниҳоят, қариб дилаш беҳуд шуда нафасаш тамом тангӣ карда буд, ки лабони ӯро сар доданд ва Фирӯза як нафас кашид, чашм кушоду худро дар оғӯши бой дид.

– Вой дод, вой дод! Халос... Халос кунед! – гуфтани шуд, вале дуруст овозаш набаромад. Бой рӯяшро ба рӯи ӯ қариб часпонида истода ба гап даромад:

– Фирӯзачон, бедарак дод нагӯй! Ҳеҷ кас намешунавад. Беҳтар, ки ба гапи ман гӯш андоз! Худат медонӣ, ки бе васли ту ман зиндагӣ надорам. Ман ба ҳамаи шарту шароит розӣ шудам. Майлаш, туро ба Асо тӯй карда медихам, лекин ту бояд асосан азони ман бошӣ! Ман туро ба тило гарк мекунам, хушбахтгарини занҳо мешавӣ. Муқобилият ва зӯрӣ накун, хоҳӣ-нахоҳӣ ман ба мақсадам мерасам. Аммо, агар ин кор бо розигии ту шавад, боз беҳтар, ба худат нагз... ояндаат нек мешавад... Фирӯзачон!

Аммо Фирӯза аз газаб, аз нафрат, аз дарду алам меларзид, беқуввати имкон наметод, ки он хирсро аз болои худ дур кунанд. Вай боз тамоми қувваташро ҷамъ карду як дод зад ва аз хуш рафт. Дар худи ҳамин дам, ки бой мехост ба мақсади чиркини худ ноил шавад, як дасти пурзӯре аз буни гардани ӯ гирифта, озод бардошт ва ба поёни хона гурсос зада партофт... Кайвонӣ, ки аз доди Фирӯза бедор шуда, бойро дар он ҳолат дид ва аз тарсу ваҳм дар кунҷи хона дир-дир ларзида истода буд, дид ки як марди сиёҳлӯши пурзӯр давида рафта бойро, се-ҷаҳор лагад кӯфта нимҷон карду баъд ба сари

Фирӯза омад ва ўро аз ҷо бардошта, ба рӯяш аз пиёла об пошида ба ҳуш овард.

– Натарс, Фирӯзачон! – гуфт он мард бо овози гафс. – Ман амакат, ман амаки Ҳайдарқулат мешавам. Чашм кушо, дигар ин беномус ба ту таарруз карда наметавонад! Ҳой кампир, лампаро гирон!

Кампир тарсону ларзон аз ҷо бархоста лампаро гиронд. Хона равшан шуда буд, ки Фирӯза чашм кушод ва «амакчон!» – гӯён гиря карда, ба Ҳайдарқул часпид.

– Дарвозаро ба бой ту кушодӣ? – пурсид Ҳайдарқул аз кампир.

– Не, не, ман не! – гуфт дарҳол бо овози гиряолуд кампир. – Ман дарвозаро ғалақа карда будам, Асо омадани буд...

– Аммо ба ҷои Асо худи бой омад?! Хайр, боке не... То ман зинда ҳастам, ба ҳурмати арвоҳи поки Дилором-хола, ба ту ҳеч кас осебе расонида наметавонад, духтарам. Осуда бош, ором шав!

Дар ин байн бой, ки аз зарбаи дасту пой Ҳайдарқул гаранг ва мадҳуш шуда монда буд, хиррос зада, ба ҷунбидан даромад. Ҳайдарқул Фирӯзаро тасалли доду ба кампир гуфт:

– Ман ин ҳаромзодаро гирифта мебарам, аммо ту лампаро накушта, Фирӯзаро осуда карда хобон! Дарвозаро занҷир кун! Баъд, дар бораи омадани бой ва омадани ман ба ҳеч кас лаб накушостон! Гӯё ки ҳеч воқеае нашудааст... Ба шумо ҳеч кас дигар кордор намешавад. Гап ҳамин!

Инро гуфту Ҳайдарқул аз кисааш латтае бароварда ба даҳони бой ҷой кард ва баъд аз лаби пойгаҳи хона халтаеро гирифта, бойро ба даруни он андохт ва даҳонашро баст ва пас, мисли як халтаи гӯшт онро ба китфаш бардошта, кампир ва Фирӯзаро, ки бо чашмони пур аз тарсу ваҳм ба сӯи ӯ менигаристанд, моту мабхут карда, баромада рафт.

Аз баромада рафтани Ҳайдарқул хеле фурсат гузашта бошад ҳам, на кампир ва на Фирӯза чизе гуфта наметавони-станд... Ниҳоят кампир ба ҳуш омада гуфт:

– Духтарам, чӣ гап шуд?

Фирӯза чизе гуфта натавонисту боз хунгос зада гирифт.

Умарҷон зан гирифт ба хонаи занаш кӯчида рафт ва хонаи дар қарибии депо будаи худро ба Ҳайдаркул ва Амон вогузошта буд. Рӯзи якшанбе Амон хуб аз хоб сер шуда, чоштгоҳи бевакт бедор шуд ва берун баромад. Бо вучуди чиллаи зимистон буданаш, ҳаво чандон хунук набуд. Дар берун паровози овозборик чир-чиркунон вагонҳои холиро аз як роҳ ба роҳи дигар гузаронида, гӯё ки бозӣ карда мегашт. Аз тарафи депо овози ба оҳан кӯфта шудани болға ба гӯш мерасид. Маълум, ки боз ягон кори зарурӣ баромада ва кадом устои оҳангарро, ҳатто рӯзи якшанбе ҳам кор фармуда истодаанд. Русзанаки ҳамсоя сатили пуробро ба сепоя овезон карда монда, ба зераш саргин ва хасу хошок месӯхту худаи дар лагани чуқури тунукагӣ чомашӯӣ мекард. Писарбача ва духтарбачаҳои бисёре ба майдончаи пеши хона чамъ шуда тӯббозӣ ва гаргаракбозӣ мекарданд.

Амон дасту рӯяшро шуста ба даҳлези хона даромаду ба плита ҳезуму хасу хошок ҷо карда, оташ дод ва ба рӯи он чойникро аз об пур карда монду баъд даромада хонаро гундошт. Вай ҳанӯз қорашро тамома накарда буд, ки аз берун Ҳайдаркул даромада омад. Ҳоло намуди зоҳирии Ҳайдаркул тамома дигар шуда буд: мӯҳҳои дар вақти «демонагӣ» овезонашро тарошида, ба сараш телпаки қадимии бухоридӯхти аз пусти барраи қароқӯлӣ монда, дар тан ҷомаи пахтанок аз сатини сиёҳ, дар по мӯза дошт. Ҳоло қариб як сол аст, ки вай ба шаклу суммоти аввалаи худ баргашта, табааи рус шуда, паспорт гирифта ва дар депо коргар шуда даромада буд. Лекин ришу мӯйлаби дарози худро наметарошид ва ҷомаи сиёхро аз тан дур намекард.

— То аз душманам қасос нагирам, афту андоми худро дигар намекунам! — мегуфт вай.

Дар вақти кор ҷома халал диҳад, онро кашаида партофта, ба хунукии ҳаво аҳамият надода, бо як қабат куртаи зер, ки аз қарбос буд, кор мекард. Бо гайрати тамома, бо ишқу ҳавас оҳангариро меомӯхт, ба устоҳо ёрӣ меод, асбобҳои вазнинро бардошта ба ҷои даркорӣ мегузошт, ҷонсупор буд.

Пас аз шунидани хабари корд хӯрдани Фирӯза ва бемории

он сабру тоқаташро гум карда монд. Хусусан пас аз он ки фаҳмид бой мехоҳад Фирӯзаро ба Асо никоҳ карда, аз худаш тӯю тамошо карда диҳад, истода натавонист. Дилашро гургҳо пора мекарданд. Ниҳоят ба Николай ва Умарҷон арз кард, ки ба вай якчанд рӯза ҷавоб диҳанд, дар бораи тақдири Фирӯза хотираш ночамъ аст. Дустҳо қарор доданд, ки майлаш – вай равад, ба сардори депо мегӯянд, ки ӯ касал шудааст ва ба ҷои ӯ худашон кор мекунанд. Бо ҳамин Ҳайдаркул зимғоиб шуда рафта буд.

Ҳоло вай хурсанду шод аз дар даромаду ба Амон мурочиат кард:

– Кай, додарам, зуд бош, обат ширгарм шудагист, ин ришу мӯйлаби маро тарошида парто, маро аз нав ҷавон кун!

Амон ҳайрон шуда ба рӯи ӯ нигарон монда буд.

– Ҷаро шах шуда мондӣ? – пурсид Ҳайдаркул. – Ман шӯҳӣ намекунам!

– Набошад, – гуфт Амон хурсанд шуда, – аз душман...

– Душман намонд! – гуфт бо овози баланд тантана карда Ҳайдаркул.

– Наход? – гуфт Амон ҳам ба овози баланд. – Муборак бошад!

– Сари душман ба хок шуд! – гуфт Ҳайдаркули голиб ва табуретқаро гирифта ба назди тиреза нишаст, ки барои риштарошии Амон рӯшноӣ шавад.

Дар ҳамин дам аз дар Николай Смирнов ва Умарҷон даромада омаданд ва гулгулаи шодии Ҳайдаркулу Амонро пунида, онҳоро суолборон карданд:

– Чӣ шуд? Худаш чӣ гап?

– Аз даҳонатон асал мерезад?

– Кай боз сари душман ба хок шудагӣ?

– Ду рӯз шуд, – гуфт Ҳайдаркул. – Ду рӯз пеш аз ин сари душман ба хок шуд! Ман дигар ғам надорам. Арвоҳи азизонам аз ман шоду розӣ шуданд. Биё, Амон, ин ришу мӯйлаби кӯхнаро гирифта парто, маро аз нав ҷавон кун!

Вақто ки ҳар ҷаҳори онҳо ба сари стол барои ношто қардан нишастанд, Ҳайдаркул ҳақиқатан аз нав ҷавон шуда буд. Ришу мӯйлабаш тоза тарошида шудагӣ, дар тан гимнастёрка

ва шалвори пашмин, дар по батинкаи дағали нимдошт, факат дар сар тоқии бухоридӯхташ бозмонда буд.

– Акнун шапка ҳам пӯшед! – гуфт Амон.

– Пӯшидан мегирам! – гуфт Ҳайдаркул. – «Шаҳри якчашма рави якчашма шав» гуфтаанд.

– Дуруст, дуруст, – гуфта монд Смирнов ва пас аз андак мулоҳиза пурсид: – Баъди ин ҳодиса ҳукуматдорони Бухоро безобита шуда, гирогирӯ ковоков накарданд?

– Тапар-тупури бисёре карда гаштен, – гуфт Ҳайдаркул, – лекин аз кучо медонанд, ки ин кор кори кист! Ҳама гаранг...

– Метарсам ки, – гуфт Смирнов, – кушта шудани як каждӯм морхоро ҳаросонида, саросема карда, ба ташвиш наандозад!

– Ба ташвиш афтанд, афтодан гиранд, – гуфт Ҳайдаркул осудаҳолона, – ба ману шумо чӣ! Баъд, охир рафту агар ба паи ман афтанд ҳам, ман табааи рус шудагӣ, ман коргари депои оқпошшо!

– Оқпошшо, қарапошшо фарқ надорад! – гуфт Смирнов. – Дузд дуздӯро дар торикӣ ҳам мешиносад. Ҳоло ки оқпошшо аз ҳаракати инқилобии коргарон ба тарсу ваҳм афтодааст, дасти қарапошшои шуморо маҳкам мефишорад, ки ба вай мадад кунад. Ҳозир дар Россия, дар Петроград, дар Москва, дар Боку, ҳатто дар Тошканду Самарқанд коргарҳо ба ҳаракат омада бар зидди хӯҷаинҳо, бар зидди ҳукумати подшоҳӣ баромадҳо карда истодаанд. Дирӯз ба ман рафиқ Морозов аз Самарқанд мактуб навишта ва ин газетаро фириристодааст... – иро гуфта Смирнов аз кисабағалии худ «Самарқанд» ном газетасро бароварду баланд-баланд хондан гирифт: Рӯзи сешанбе, 9 январ коргарони депои Самарқанд ба ёдоварии муборизоне, ки дар соли 1905 дар Петербург барои озодӣ ҷон супурдаанд, дар калисои роҳи оҳани истиқои Самарқанд маросими таъзия гузарониданд. – Пас аз ин Смирнов ба рафиқонаш мурочиат карда гуфт: – Коргарони мо ҳам мехоҳанд, ки ҳамин тавр маросим карда, ба оилаи кушташудагон иона ҷамъ кунанд.

– Чи хел кушташудагон? – пурсид Ҳайдаркул. – Ман нафаҳмидам-ку?

– Ин кас он рӯз дар митинг набуданд, – гуфт Амон.

Он гоҳ Умарҷон ба Ҳайдаркул сода карда воқеаи Яқпан-беи хунинро, ки як моҳ пеш аз он дар Петербург воқеъ шуда буд, нақл карда доду дар охир гуфт:

– Мо ҳам бояд дар байни худ иона чамъ кунем.

– Албатта, иона медиҳем, – гуфт Амон. – Он шаҳидони роҳи озодӣ фақат барои худашон не, барои ҳамаи мо ҳақ талаб карда баромадаанд.

Баъд аз ин Смирнов ба онҳо дар бораи воқеаҳои калоне, ки он рӯзҳо дар мамлакат рӯй медод, нақл карда дод. Ба онҳо фаҳмонид, ки чӣ тавр коргарони пешқадами Россия бо нишондоди партияи болшевикон ба муборизаи яроқнок сар кардаанд ва чӣ тавр тахту тоҷи оклошшо ба ларза омадааст.

Дар айни гармии сӯхбати онҳо дарро аз берун саҳт кӯфтанд ва овози дағалонае бо таҳдид фарёд кард:

– Ҳой сарт, дарро кушо!

Ранг аз рӯи Амон парид. Ҳайдаркул ба сӯи тиреза чаҳиданӣ шуд, ки Смирнов намонд:

– Одам ҳаст, бефоида! – гуфт вай осудаҳолона ва худро гум накарда. – Сабр кунед, мефаҳмем.

– Воҳима накунед, рафикон! – гуфт Умарҷон. – Амон, ҳез дарро кушо!

Амон дарро кушода буд, ки ба хона се нафар жандармҳои пристави Когон зада даромаданд ва сардори онҳо чамъиятро дида гуфт:

– Оҳо, дар ин ҷо маҷлис, митинг-ку! Дар байни ин сартҳо ту лаънатии мӯйзард чӣ кор мекуни? Аҳа, ташвиқот мекуни, меомӯзи, чашми инҳоро мекушой? Бисёр хуб... ба ту ҳам навбат мерасад!

– Хоҳишмандам, дағалӣ накунед! – гуфт Смирнов. – Номи ман Смирнов, худам устои депо, инҳо коргарони ман, ҳамкасбони ман ҳастанд.

– Медонем коргар! – гуфт жандарм. – Ана, дар Петербургу Москва ҳам коргарҳо сар бардоштаанд, каси дигар не! Хайр, кадоми аз ин сартҳо Ҳайдаркул мешавад?

Ба ин суол сонияе ҳеҷ кас ҷавоб наод, аммо баъд, Амон мехост ки «манам» гӯяд, худӣ Ҳайдаркул ба ӯ ишорае карда пеш гузашт ва гуфт, ки ўст.

– Документ, шаҳодатнома дорӣ?
– Дорам, – гуфт Ҳайдаркул ва паспорти худро нишон дод.
– Дуруст! – гуфт жанدارм. – Кай, пеш даро!
– Ба кучо? Барои чӣ?
– Ба полиция, ба миршабхона! – гуфт жандарм ва ба ода-монаш имо кард, ки ӯро бигиранд. Ду нафар жандарми дигар, ки дар дами дар буданд, зуд пеш омада, аз дастони Ҳайдаркул доштанд ва тела дода берун бароварданд.

– Барои чӣ? – пурсид Умарҷон пеши роҳи жандарми калонро дошта. – Чӣ гуноҳ дорад?

– Дар миршабхона мефахмед! – гуфт вай Умарҷонро аз пеши роҳаш дур карда ва берун баромад.

– Мо ба ин кори гайриқонунии шумо сабру токат карда наметавонем! – гуфт Смирнов аз паси жандарм берун баромада. – Чӣ ҳақ доред, ки гражданини бегуноҳи Россияро ба ҳабс мегиред?

– Гунаҳгор ё бегуноҳ, дар он ҷо маълум мешавад! – гуфт жандарм ва аз қафои Ҳайдаркул, ки дар байни ду жандарми шамшербараҳна мерафт, равон шуд.

– Ҳеч гап не, – гуфт Ҳайдаркул бо табассум ба сӯи рафиқонаш нигоҳ карда, – мебаранд, мепурсанд, озод меку-нанд. Охир, қонун ҳаст!

– Ҳамаи коргарҳои депо ба тарафи шумо, Ҳайдаркул! – гуфт хитоб карда Смирнов. – Мо шуморо халос мекунем!

– То шуморо озод накунем, осуда намешавем! – гуфт Умарҷон.

Аммо Ҳайдаркул нотарсона, мағрурона ва бо сари баланд бардошташуда роҳ гашта мерафт.

ДЎСТ ВА ДУШМАН

1

Даҳ сол дар ҳаёти одам чандон муддати кӯтоҳ нест. Дар ин муддат кӯдаки навзод мактабравон мешавад, ҳатто хату савод мебарорад: бачаи даҳсола ба бист мебарояд, зан мегирад, ҳатто фарзанднок мешавад, як насли нав ба миён меояд.

Он солҳо, ки қиссаи мо давом мекард ва даҳсола муддат аз он гузашт, солҳое буданд, ки ҳар рӯзашон як ҳодиса, як воқеа, як тағайирот ва дигаргунӣ меоварданд, чӣ як қувваи бузурге мардумони сарзамини Россия ва тобеоти онро ҷунбонда, ба ҳаракат оварда, бедор мекард; мардум ҷашм кушода, хушёронатар қадам мегузоштанд, расму қоидаҳо, тартибу корхоро аз нав, ба тарзи дигар сохтан мехостанд, аммо қувваҳои сиёҳи дунёи қадим ба ин монета мегаштанд, пеши роҳи хушёронро мегирифтанд, задухӯрдҳо мешуд, мардум дастбагиребон мешуданд, ғолиб мешуданд, мағлуб мегаштанд, вале осуда ва ором намеистоданд.

Шаҳри қадимаи Бухоро, шаҳре ки ба дostonҳо мадх шуда, дар афсонаҳо оро ёфта, вирди забонҳо гаштааст, шаҳре ки ханӯз дар он, дар паси қалъаи баланди ҳазорсолаи он расму ойини куҳан, зиндагонии хоболудона, беҳаракат ва бемаддона давом мекард, «дар сояи ҷаноби оӣ», «дар амну амонӣ» ва фароғат буд. Фақат як тағайироти муҳимме ки рӯй дода буд, ба зер қалъа ва назди дарвозаи Қавола расида омадани роҳи оҳан ва бино ёфтани вокзалчаи шаҳрӣ буд. Аз Когон ба ин ҷо рӯзе ду-се бор «поездча» меомад, бор мекашонд, одам мекашонд. Паровози майдаи овозборике буд, ки дар бадали ним соат ё ки чихил дақиқа аз Бухоро ба Когон мерасид.

Он рӯз бегоҳӣ ҳаво абр ва боронӣ шуд; фозтонҳое, ки ба вокзалча одам меоварданд, аксарият соябонашон боло бардошта шудагӣ буд. Инак, аз яке ҳамин тавр фозтонҳои боло-

яш пӯшида, дар қариби фурсати раворави поезд, шахси қадбаланде баромаду ба даруни вокзал давид. Азбаски вай тар нашавад гуфта, аз болои саллааш рӯймоли калоне партофта буд, дар вокзалбудагон афту андоми ӯро дида натаво-нистанд. Лекин аз мӯзаи пошнаборик ва чомаи алоҷаи ним-дошти каждумакии он тахмин кардан мумкин буд, ки мардак ё аз туман омадагӣ, ё ки аз халқи аволи Бухорост. Вай зуд аз касса билет гирифт ба яке аз вагонҳои ба паровоз наздик даромад. Дар вагон, ки нимторик буду аз шуълаи фонуси бо-лои дари он фақат мобайни курсиҳо – роҳи одамгузар андаке равшан мешуд, кас кам буд. Мардаки рӯмолбасари мо пас аз ба курсӣ нишастан рӯмоли сарашро гирифт онро гичим карда, афшонда ба курсичаи назди тиреза паҳн кард. Даре нагузашту поезд хуштак қапида, ба роҳ даромад ва он ханӯз аз Фатҳобод нагузашта як марди рус омада аз рӯбарӯи он шахс нишаста ва пас аз қадаре хомӯшӣ ба забони фасеҳи тоҷикӣ «Салом, ака Махсум!» гуфт. Ака Махсум, ки умуман дар хавотир буд, аз ин саломии ногаҳонӣ ҳайрон шуду ба рӯи гӯянда бодикқат назар кард ва баъд гуфт:

– Смирнов, шумо? Аз кучо маро дида мондед?

– Ҷўянда ёбанда! – гуфт Смирнов. – Монда нашавед, то ба кучо?

– Ба Когон рафта, расидан ё нарасидани молҳои аз Тошканд меомадагиро хабар гирифтани ҳастам.

– Молҳо кайҳо омада буд, ман ба Бухоро омада хабар додан хостам, лекин аз «ширкати» шумо ҳеҷ касро наёфтам! – гуфт Смирнов ва ба Ака Махсум наздиктар шуда давом кард: – Дер кардед!

– Ҷӯданобароии ширкати моро медонед-ку, – гуфт Ака Махсум, – кори якрӯзаро ба як сол мекашанд... Майлаш, шумо ёри медихед.

Дар ин дам кондуктори поезд дар даст фонус, ба вагон даромаду аз нишастагон билет пурсид, тафтиш кард. Вақто ки ба Смирнов навбат расид, вай ба ҷои билет як даста китобчаро аз бағалаш бароварда ба ӯ доду охишта гуфт:

– Барои ҳама, тақсим карда додан лозим, агар тавонӣ, худӣ ҳамин шаб аз коргарони ҳамин поезд сар кун!

– Хуб! – гуфт кондуктор ва гузашта рафт. Пас аз рафтани вай Смирнов ба Ака Махсум мурочиат карда гуфт:

– Шумо ўро мешиносед?

– Не, – гуфт Ака Махсум, – тоҷик барин намуд?

– Украинӣ, – гуфт Смирнов. – Дар ҳамин вокзали шаҳр кор мекунад. Бо вай шинос шуда монданатон бад наменшуд. Ҳозир вай бо коре ба Когон рафта истодааст, пагоҳ бармегардад, бачаи нағз, албатта, вохӯред, номаш Тарасюк, ман дар бораи шумо гуфта мемонам.

– Бисёр хуб, – гуфт Ака Махсум, – албатта, вомехӯрам. Умуман «ширкати» мо бояд аз доираи тангаш берун барояд, бо шумо, бо дигарон муносибат дошта бошад, бе ин кор намешавад. Охир...

– Ҳозир ба контора мерафтагед? – сухани ўро бурид Смирнов. – Сӯхбат мекунем, албатта.

Ака Махсум безҳтиётни худро доништа хомӯш шуд.

Вақто ки поезд ба Когон расиду истод, Ака Махсум аз тарафи вокзал фаромад, Смирнов номаълумак карда, ба тарафи дигар, байни қаторҳои роҳи ӯхан фаромад. Ака Махсум ба даруни бинои вокзал даромаду аз дари кафояш баромад ва як давр зада, ба сӯи хонаи Умарҷон, ба сӯи ҳамон хонае, ки Амон ва Ҳайдаркул зиндагӣ мекарданд, равон шуд. Дар роҳ ба вай Смирнов ҳамроҳ шуду аз байни роҳҳои охан қадам зада оҳиста-оҳиста сӯхбат карда рафта гирифтанд.

– Аз Самарқанд кас омада буд, – мегуфт Смирнов. – Мо ба шумо мунтазир шудем, ҳеч кас наомад, баъд худамон маҷлиси машваратиро гузаронида, меҳмонро гусел кардем. Ба шумо Асо ҳеч гап назад?

– Асо гуфта буд, – гуфт Ака Махсум, – лекин шарикҳои мо ба зудӣ чамъ нашуданд, пас аз чамъ шудан ба тақлифи ман аксарият норозӣ шуданд.

– Яъне? – пурсид Смирнов.

– Метарсанд.

– Аз кӣ?

– Ҳам аз амир, ҳам аз урус.

– Дурусттараш, аз болшевикҳо метарсанд гӯед?

– Ҳамин тавр будагист.

Дар ин дам, ки онҳо аз депо гузашта буданд, як одами туркманнамо, ки ба сараш попохи пирсиёний буд, ба онҳо наздик шуду ба забони русӣ гуфт:

– Аз шумо як чиз пурсам, майлаш?

– Пурсед, марҳамат! – гуфт Смирнов ва ба рӯи пурсанда диққат кард.

– Ба ман хонаи Умарҷон ном устои депо лозим, ба гумонам, дар ҳамин чохо буд?..

– Хонаи Умарҷон? – гуфт ҳайрон шуда Смирнов, – не, хонаи Умарҷонро намедонам, аммо худашро гӯё ки мешиносам, чӣ коратон буд?

– Агар худашро донед, хонеша ҳам медонед! – гуфт он шахс. – Биёед, гапа кам кунеду ба ман роҳи хонаи Умарҷонро нишон диҳед!

– Воачабо! – гуфт Ака Махсум, ки забони русиро медонист. – Худаш чӣ гап?

– Ҳеч гап не, Ака Махсум! – гуфт он мард ва ба гапаш давом кард: – Роҳ нишон диҳед! Ба гумонам худатон ҳам ба ҳамон чо меравед.

– Э, ё тавба! – гуфт Ака Махсум ба тоҷикӣ. – Ин кас номи Ака Масумро ҳам медонад-ку!

– Набошад чӣ! – гуфт он шахс ба забони тоҷикӣ... Он гоҳ Смирнов бо овози баланд хандиду гуфт:

– Дӯсти азизам, қону чигарам! – ва кулоҷ кушода бо он шахс вохӯрдӣ ва бўсобӯсей карду ба Ака Махсум рӯ овард ва оҳиста гуфт, – о, Акаҳайдаркулро нашинохтед магар?

– Э, э, э! – гуфт Ака Махсум ҳам кулоҷ кушода, бо меҳмон вохӯрдӣ

карда, – Акаҳайдаркул, дӯстам, халоскорам!

– Ҳақиқатан пир шудед, Ака Махсум – гуфт Ҳайдаркул пас аз вохӯрдӣ кардан, – набошад шумо аз як нигоҳ занакҳои фаранҷидорро мешинохтед!

– Охир, рафтани шуморо чанд вақт шуд? Қариб, қариб...

– Даҳ сол! – гуфт Ҳайдаркул. – Даҳ сол шуд, бародар.

Меҳмони азизро дар хонаи Умарҷон дӯстонаш Смирнов, Ака Махсум, Умарҷон, Амон ва боз ду-се нафари дигар аз коргарони депо печонида гирифта менишастанд. Ҳайдаркул

ба онҳо саргузашти даҳсолаи худро ҳикоят мекард. Ҳикоят чунон ба шавқ ва аҷоиб буд, ки бошандагони он хона аз гузашта рафтани вақт беҳабар ва маҳву моти гӯянда шуда менишастанд. Он ҳикояи аҷоибро, ки Ҳайдаркул ба дӯстонаш нақл кард, мо мехоҳем, ки дар ин ҷо ба хонандагони худ каме бо тафсилаш гуфта диҳем, зеро ки ин даҳ сол муҳимтарин қисмати зиндагии қаҳрамони мо – Ҳайдаркулро ташкил медиҳад.

Дунё худааш як мактабхонаи калоне аст, ки кас дар ин ҷо сабақҳои зиндагиро меомӯзад. Аз рӯзе, ки ба ин мактаб дохил мешавед, сабақ меомӯсед, то ба дами баромада рафтани он! Ҳамеша сабақҳои нав ба нав, ҳамеша дарсҳои мушкил ва муаммоҳои сарпеч... Агар ақлу хушатон бачо ва зехнатон тез бошад, сабақҳои кӯҳна барои осон ҳал шудани сабақҳои нав ёрӣ медиҳанд ва шумо дар ин мактаби беаввалу беохир пешрав ва шоғирди пешқадам мешавед, зарбу лати устои бераҳмо камтар меҳӯред ва коратонро доништа мекунад. Агар зехнатон кунд бошад, сабақҳои зиндагиро фаромӯш карда монед, дар сабақҳои нав ба нав ва ҳаррӯзаи он дармемонед ва ба зарбаҳои саҳти рӯзгор дучор мешавед ва устои бешафқати даҳр шуморо дар байни ангуштони оҳанини худ гирифта, саҳт мефишорад. Басо мешавад, ки шоғирдони бесалиқа, пас аз ин зарбу латҳо, пас аз ин азобу кулфатҳо ба ҳуш меоянд ва сабақи зиндагиро нагзтар меомӯзанд ва ба корашон эҳтиёт мешаванд. Лекин агар ин зарбу латҳо ва фишорҳои саҳти айём ҳам таъсир набахшанд, он гоҳ як роҳ менамояд: аз ин мактаб баромада рафтан!

*Ҳар кӣ н-омӯхт аз гузашти рӯзгор,
Ҳеч н-омӯзад зи ҳеч омӯзгор!..*

Инак, Ҳайдаркул ҳам дер гоҳ сабақҳои зиндагиро азхуд карда натавонист. Аввал худаширо бетолё доништа, ҳамаи бадбахтиҳоашро, аз бетолёи гумон мекард. Зиндагӣ саҳт ва пурмашаққат буд, аммо вай ҳамаро аз тақдири азал пиндошта, талхӣ ва шӯрӣ мечашиду шаҳду шакар мегуфт, заҳр меҳӯрду даво мегуфт ва бо зани меҳрубону духтари ба ҷон

баробараш Савсанҷон гӯё хуш зиндагӣ дошт. Баъд ба даргоҳи бой – ба даргоҳи Қароқӯлибой хизмат кард. Осудатар ва беҳтар зиндагӣ кардан хост, нашуд. Даргоҳи бой аз доми гуруснагӣ ва бенавой ҳам бадтар будааст. Саркашӣ кард, аз зану духтар ҷудо шуд, кам монда буд, ки аз ҷони худ ҳам ҷудо шавад... Баъд аз баҳри хама чиз, аз баҳри роҳат, айш ва зиндагӣ даргузашт, фақат дар орзуи қасос гирифтани шуд. Дигар ҳеч чиз ба назараш нанамуд, дигар сабақҳои зиндагиро тамоm фаромӯш кард, ҳамаро ба ҳамин орзуи қасос банд карда монд. Хоҳиш ва орзуи қасос ҷунон ўро фаро гирифт ва ҷунон ба шўр андохт, ки муҳайё буд худро ҳам дар ин роҳ фидо кунад. Дар ин роҳ дўстро аз душман ҷудо наемкард, дар ин роҳ дигар хамаи ҳастии худро вогузошта буд. Аммо баъд фаҳмид, ки сабақи зиндагиро галат ва нодуруст омўхтааст. Дар дунё ба гайр аз қасоси шахсии худро ситонидан, боз корҳои бузургтари дигар, корҳои начибонатар ва аҷоибтар будааст. Аммо вай он гоҳ ба гайр аз қасос гирифтани, дар дунё дигар чизро намедид. Қасос гирифтаниро ба маънои тангу тораш фаҳмида буд ва гумон дошт, ки агар Ғаниҷонбойро аз миён бардоранд, дигар душмани ҷони вай ва душмани оила ва хонадони вай аз дунё нест мешавад. Ва ҳол ин ки ин тавр набуд. Аз миён бардошта шудани як бой катӣ қасос ба охир намерасид.

Вай дўсту душманро дуруст пайҳас намерафт. Аз тобеияти амир баромада, фуқарои рус шуд ва гумон кард, ки оқподшоҳ одил аст, аркони давлати олии рус фуқаропарвар аст ва дигар ба ў офате нест. Дўстони меҳрубони вай Умарҷон ва Николай Смирнов борҳо меғуфтанд, ки оқподшоҳ ва амир ҳар ду дар як мазҳаб ҳастанд, ҳар ду ҳам подшоҳ, ҳар ду ҳам дар сари китфи фуқарои меҳнаткаш нишастаанд ва ҳарду ҳам аз шўру ғазаби коргарон ва камбағалон метарсанд, ҳар ду ҳам барои зер кардани ҳаракати озодихоҳии меҳнаткашон захру ханҷару ҷўбаи дорро дарег намедоранд, ҳар ду ҳам дар ин роҳ ва дар ин мазҳаб ба ҳам дасти ёрӣ медиҳанд...

Ин суханҳои оқилонро вай дуруст намефаҳмид, меғуфт, ки чаро ин тавр бошанд? Охир, оқподшоҳ урус, амири мо аз

кабилаи мангития; окподшоҳ дини исавӣ, дини христиёниро мепарварад, амири мо – мусулмон; окподшоҳ ба ҳар ҳол илм дорад, давлати ҷаҳонгир ва бузург дорад, маданият дорад; аммо амири мо ҷоҳил, аз маданият дур, хукмаш аз сарзамини Бухоро ба дигар ҷо раво не, давлаташ дар назди давлати Руссия хашхош барин... Пас, ҷаро фарқ надошта бошанд? Окподшоҳ судя дорад, тартибу низом дорад, қонуну қоида дорад, ки дар аморати Бухоро аз ин чизҳо осоре нест. Дар сояи давлати окподшоҳ, зиндагӣ қардан осонтар аст...

Ҳатто дар он дақиқаҳое, ки жандармҳо омада, ўро аз рафиқонаш ҷудо карда, дар байни шамшерҳои бараҳна асир карда мебурданд, вай дар ҳамон эътиқоди аввала боқӣ буд, мегуфт, ки «суди одил ва фуқаропарвари рус ба ман, ки тобеи вай шудаам, саҳтири намекунад, саргузашти маро фаҳмида, аз ҷабру ҷафои қароқўлибойҳо огоҳ гашта, кушта шудани ўро ҳақ медонад ва маро бо сарзанишу таънаи андак ба қорам руҳсат медиҳад». Аммо ҳайҳот, ки ин тавр нашуд.

Дар жандармерияи (миршабхонаи) Когон, баръакси чашмдошти вай бе ҳеҷ пурсишу тафтиш, рост бурда ба ҳабсхонаи ифлос ва серодам дароварданд ва дари ғафси вазнинро ба рӯяш баста, аз қафо панҷараи оханинашро кулф заданд.

Вай ҳайрон шуда ба дами дар истода монд. Хонаи наҷандон қалон, ки як тирезаи хурд дар қарибии сақф дошт ва он ҳам бо панҷараи оҳанин гирифта шуда буд, нимторик, ҳавояш вазнин ва бадбӯӣ буд. Бӯи тамоқуи арзон ва сағат, бӯи арақ, бӯи тани одам, ниҳоят бӯи мундие, ки мардум ба он пешоб мекарданд ва он дар дами дар меистод, ҳама бо ҳам омехта ба димоғи вай зад ва гаранг кард. Пешғаҳи хонаро бо кати тахтагии қалон, ки аз як бари девори хона то ба дигар бари он кашол меёфт, ба ду тақсим қарда буданд, ки ҳам дар болои кат ва ҳам дар зери он одамон нишаста ва мехобиданд. Яке аз онҳо, ки ба вай наздиктар рост истода, ҳар ду дасташ ба кисаи шалвори даридааш, маҳорка мекашид, беибо папироси нимсўзро ба тарафе туф карду дастонашро аз киса берун кард ва куртаи матросии кўтоҳашро поён кашида монда, ба ў наздик шуд ва гуфт:

– Хӯш, дар киса чӣ дорӣ, барор!

Ҳайдаркул ба вай ҷавобе надода, боз ҳам ҳайронтар шуда, ба рӯяш назар кард. Вай ҷавони бист-бисту панҷсола буд, сару рӯяш натарошида, чиркин ва симояш мустарех ва бепарво, ҷашмони ба ҷашми гурба монандаш каме бо тамасхур ба сӯи вай менигаристанд, танааш лоғар, дастони устухонияш ба гирифтан, ба кашидан, ба ҷангол задан ва ҷаспидан тайёр буданд. Вай сухан накардан ва нигоҳ кардани Ҳайдаркулро дида гуфт:

– Чӣ нигоҳ мекуни? Писари амакатро нашинохтӣ, магар?

Ҳайдаркул боз гап назад. Дар он ҳол вай зуд ба ӯ ҷаспиду бо ҳар ду дасташ ба ҳар ду кисааш даромад ва дар онҳо ба ғайр аз рӯмолча чизи дигареро наёфта, ранчиду ҳақорат дод.

– Ту сарт ҳастӣ магар? То ба буни гарданат нафароранд, иқрор намешавӣ... – бо ин сухан вай мехост, ки ба сари ӯ мушт бардорад, дасташро дар ҳаво як дасти пурзӯри дигар дошта монд.

– Дафъ шав, Жора! – гуфт марди коматбаланд ва мӯйзарде аз қафои он ҷавон омада ва ӯро бо андак ҳаракати даст ба кунҷе лӯнда карда партофт. Вай марде буд кушодарӯ, бо ҷашмони кабудӣ меҳрубон ва дасту бозуи пурзӯр.

– Салом, ман Игорёк ҳастам, – гуфт вай ба Ҳайдаркул даст дароз карда, – биёед, шинос шавем. Сардори пойлучхон Морӣ ва Когон. Шумо бо чӣ кор ба ин ҷо афтодед?

Ҳайдаркул номи худашро гуфту бо ӯ вохӯрдӣ кард:

– Сабаби ба ин ҷо оварда шуданамро намедонам.

– Ғам нахӯред, инро ба шумо мефаҳмонанд! – гуфт Игор ӯро ба канори кат бурда ҷойгир карда. – Худатон чикора ва аз кучо?

Вай гуфт, ки коргари депо ҳастам.

– О-о-о... – гуфт вай инро шунида, – маълум, ки политический! Корпартой, революция?

– Не, – гуфт Ҳайдаркул, – корпартой накардем...

– Байрақ бардошта ба кӯча баромадагед? Марселеза хондагед?

– Не, не, – гуфт вай ва хомӯш монд.

– Ҳа, маълум, – гуфт вай ба ӯ бо хотири ранчида нигоҳ карда, – гуфтан намехоҳӣ, политик! Набошад, аз ман амон нахоҳ, аз ин ҷо хез, ҷои ту хо аз қарибии мундӣ, ҷаноби сиёсатмадор!

Ҳайдаркул гап назаду аз ҷо бархоста, ба кунҷи девор рафта, ба замини ифлос нишаст ва зонуҳояшро дар бар гирифта, ба андеша фуру рафт. Ин ҳолро дида ҷавони аввала хурсанд шуд ва қаҳ-қоҳ зада хандиду сардорашро таъриф кард:

– Бо ин ҷанобҳои сиёсатчи гапа бисёр нақун, Игор! – гуфт вай, – ба мо фармо, дар як дам астару абрашонро кушода мепартоем. Вася, кани, ин ҷо биё!

Аз болои кат як жӯлидамӯи дигар бархоста, паҳлӯяшро хорон-хорон ба сӯи Ҳайдаркул омад. Ҷавони аввала ҳам аз ҷо бархосту барқасди Ҳайдаркул остини пора-пораи худро бар зад. Аммо Ҳайдаркул дар дили худ ҳам ба ҳоли худаш ва ҳам ба ҳоли он бадбахтон хандида, афсӯс меҳурд.

Аввал Вася омада аз гиребони вай гирифтани шуда буд, ки Ҳайдаркул ӯро тела дод, ба болои шарикаш рафта афтод. Баъд ҳар ду якҷоя ба вай хучум карданд, лекин вай хучуми онҳоро ба осонӣ аз худ дур мекард. Ниҳоят, се-ҷор бор гелида афтодани ҷавонҳоро дида, худи Игор аз ҷо бархост, вале зӯри вай ҳам нарасид. Тюрма, хӯроки баду азобу машаққат ҳамаи онҳоро беҳол карда буд. Мағлубияти худро дида, Игор тоқат накарду якбора аз кучое корди тезеро ба даст овард ва мехост, ки бо он Ҳайдаркулро бизанад, лекин вай, ки дар ин кор ҳам каме хунар пайдо карда буд, зуд банди дасташро дошт. Дар ин дам як-ду марди мӯсафед, ки ба кунҷе хазида буданд, баробар фарёд карда, назоратчиро ҷег заданд:

– Одамро мекушанд!

Овози ҳавлангези онҳоро шунида, аз берун дарро кушондану ба хона ду-се нафар жандармҳо даромада омаданд ва аз дасти Игор кордро гирифта, ӯро ҳақорат доданд.

– Ин саги сиёсатчиро аз ин ҷо баред! – гуфт Игор бо қаҳр.

Сардори назоратчиҳо хандид:

– Аблаҳ! – гуфт ба вай. – Сиёсатчиат кӣ? Охир, ин сарт одамқуш-ку! Ҳамкасби худатро нашинохтӣ?

– Одамкуш? – бо хайрат суол дод Игор ва ҳама хомӯш монда ба чоҳон худ рафта нишастанд.

– Ҳа, одамкуш, – гуфт назоратчӣ. – Аз сарт сиёсатчӣ мебарояд магар, аҳмак! Монем ё гирифта барем?

– Истодан мегирад! – гуфт Игор ва даст афшонда монд. Назоратчиҳо баромада рафтанд ва боз дар пӯшида шуд.

Пас аз ин Игор ва шарикони вай бо Ҳайдаркул тарҳи дӯстӣ бастанд.

– Одамкуш бошию бо кори хун ба ин чо афтода бошӣ, одами дуруст будай! – гуфт Игор. – Мо мардум сиёсат ва меҳнатро бад мебинем. Одами дуруст ва кадри худро медонистагӣ на ба сиёсат ҳамроҳ мешавад ва на дасташро ба кори сиёҳ мезанад, ана, мо барин шахзода шуда гаштан мегирад. Фаҳмидӣ? Ту ҳам гаштан гир! Агар пеши роҳатро гиранд, куввату бозуят ҳаст, кордат дар миёнат, зада гаштан гир!

Ҳайдаркул се рӯз бо сардори пойлучони Морӣ ва Когон, дар сӯҳбати дуздони майда хикоятҳои ачибу ғариби онҳоро шунида хоб кард. Игор ва дӯстони вай одамҳои галатӣ буданд. Ба онҳо на бойҳо маъқул, на камбағалҳо; на амир маъқул ва на окподшоҳ! Онҳо кор кардан, аз паси меҳнат як лаб нон ёфта хӯрданро намехоҳанд. «Бигузор дигарон кор кунанд, мо айш мекунем» мегуфтанд. Лекин ҳамаи онҳо камбағалони бенаво, беҳонаю чо, бекасу кӯй буданд. Сабақи зиндагири галат фаҳмида, зарбу лати онро босаброна бардошта натавониста, ба ин роҳ даромада рафта буданд. Ба онҳо раҳми Ҳайдаркул меомад, ҳамаашон чавонҳои бағайрат, боақлу хуш ва чаққон буданд, вале ба роҳи хато рафта, ба чаҳолат монда буданд. Игор мегуфт, ки дар Русия вай барин ва шарикони вай баринҳо бисёранд, шахрҳои атрофи Волга пур-пур аз пойлучон аст. Жандармҳо умуман ба онҳо кордор намешаванд, ҳатто бисёр вақт ба кори онҳо шарик мешаванд, лекин баъзан агар кор бисёр рӯйрост шуда равад, баъд онҳоро чанд вақт гирифта дар ҳабсхонаҳо мепоянд ва пас боз бароварда, ба «касби» худашон вомегузоранд.

– Мо ҳар чиз ёбем, дар байн тақсим мекунем, – мегуфт Игор. – Як бурда нонро ҳам танҳо намехӯрем. Аммо

савдогарҳо, дӯкандорҳо молу давлати дуздонашонро танҳо меҳӯранд. Бачаҳои мо онҳоро бад мебинанд, бинобар он, то тавонем, моли онҳоро ба даст дароварда, аз рӯи инсоф таксим мекунем. Кори мо ҳамин!.. Духтар бошаду арақ бошаду қарта! Исто ки ту аз ин ҷо баромада бо мо шарик мешавӣ ё ки сартҳоят наместонанд?

– Не, – гуфт Ҳайдаркул, – ман дар умрам дуздӣ накардаам, моли дигарон ба ман лозим не! Ман меҳнат карда, кор карда нон ёфта меҳӯрам.

– Ту аблаҳ! – гуфта монд Игор.

Рӯзи чаҳорум ўро ба назди муфаттиш ҷег заданд. Дар яке аз хонаҳои пристави Когон, ба паси столи корӣ ба чашмаш айнак гузошта, як мардаки мӯйлабдоре менишаст. Дар китфояш погон, дар миёнаш таппонча дошт. Дар вақти ба хона даромадани Ҳайдаркул вай сараш паст хат менавишт. Жандарме, ки ўро оварда буд, ба табуреткаи назди девор ишора кард, ки шинад. Муфаттиш пас аз қадаре сар бардошту ному номи падар, синну сол ва касбу ҳунарашро пурсида гирифт ва гуфт:

– Ғаниҷонбой, писари Қарокӯлибойро дар таърихи фалон ту куштӣ?

Ҳайдаркул, ки ба ҳаёл ғарқ шуда буд, дақиқан аввал ҷавоб надода монд. Муфаттиш суолашро бо овози баланд такрор карда пурсид, ки гӯши ӯ кар аст магар? Ҳайдаркул гуфт:

– Бале, аз кушандаи зану фарзандам интиқом кашидам.

Пас воқеаро бекаму кост ба муфаттиш баён кард ва илова намуд:

– Ман дигар илоҷ надоштам, ба ҷои ман шумо ҳам мешудед, ҳамин тавр рафтор мекардед.

– Не, – гуфт муфаттиш ба сӯи ӯ бо тамасхур нигоҳ карда, – ман ин рафторро ба худ раво намебинам. Ман ҷинояткорро ба суд мекашидам.

Вай аз куттии рӯи стол будагӣ як папирос гирифта кашиду ба Ҳайдаркул мурочиат кард:

– Пас чӣ бояд кард? Мо мачбурем, ки туро ба ҳукумати ҷаноби олий супорем. Онҳо худашон иро хоста аз мо талабидаанд ва қонун ҳам...

– Не, – гуфт Ҳайдаркул, – конуни оқподшоҳ бояд ба нафъи ман бошад, конуни император одилона аст.

– О, албатта, одилона аст! – гуфт муфаттиш. – Агар кори туро мо дида, ба суди худамон медедем, ба ту хеле сабук мешуд... Лекин чӣ илоҷ, барои ту шуда, оқподшоҳ бо ҳукумати чаноби олий муносибати худро вайрон намекунад.

– Ман табааи рус, табааи оқподшоҳ ҳастам, – гуфт Ҳайдаркул, – давлати императорӣ фуқарои худашро ҳамеша бояд ҳимоя кунад ва ба дасти дигарон насупорад.

– Давлати император барои шумо бозича не! – гуфт муфаттиш ба ӯ дӯғ зада, – меоеду паспорти русӣ гирифта рафта чиноят мекунед ва баъд бояд шуморо конуни давлатии император ҳимоя кунад! Не, ин тавр намешавад!

Ҳайдаркул мегуфт, ки чиноят накардааст, қасос гирифтааст; одами шарир, хунхор ва чинояткорро ба қазои сазовораш расонидааст ва аз давлати адолатпарвари императори рус бо зорию тавалло хоҳиш мекунад, ки ӯро ба дасти золимҳо насупорад, кори ӯро судияи рус бинад. Пас аз гуфтушуниди бисёре муфаттиш ба коғаз чиҳе навишту ба вай гуфт, ки имзо кунад. Вай имзо карду ба назди ҳамхонаҳои бадбахташ баргашт.

Игор ва дигарон дарҳол атрофи ӯро ихота карда гирифта, суолборон карданд. Дар ҳабсхона ҳар кас меҳонад, ки аҳвол, вазъият ва шароити берун, рафти тафтиш ва гирифтугири муфаттишро фаҳмад ва огоҳ шавад. Ҳайдаркул ба онҳо ба таври мухтасар сӯхбати муфаттишро баён кард. Игор аз газаб туф карду ҳақорат дод.

– Лаънатии фиребгар! – гуфт вай ба сӯи дар, гӯё ба муфаттиш рӯ оварда. – Қонун, қонун! Ҳама дурӯғ, ҳама фиреб аст, қонун понун нест. Агар хоҳад, чунон қоидаҳо меёбад, ки худи амир биёяд ҳам, туро гирифта наметавонад, қонун!

Васка пушти гарданаширо камтар хорида истоду гуфт:

– Имрӯз агар маро чег зананд, рӯйро ба худаш мегӯям, ки як қошук хунат ба ман ҳалол! Ба гирифта мондани як одам зӯрат нарасад муфаттиш шуда чӣ кор мекунӣ?!

Дар ҳамин дам номи ӯро гирифта ба берун чег заданд. Ба-

ромада дид, ки занаки руси ҳамсоя барои вай як бўлкаи калон нон, картошкаи пухтагӣ ва як шиша шир овардааст.

Инро дида, Ҳайдаркул дигар ҳеч худдори карда натавонист, домани гирияро раҳо кард. Охир, ин русзанақ фақат як сол боз чун ҳамсоя бо ӯ шиносӣ дорад ва Ҳайдаркул барои ӯ бадие накарда бошад ҳам, ягон нағзие ҳам накардааст. Фақат гоҳо, агар дастёраш набошад, обашро оварда меод, бегоҳӣ, баъзан бо писараш, ки дар депо бо ҳамроҳии вай кор мекард, сӯхбат карда менишаст, дигар ҳеч! Аммо вай дар ин рӯзи сиёҳ ӯро фаромӯш накардааст, нотарсона ба ҳабсхона ба вай хӯроқӣ бардошта овардааст.

– Гирия нақун, додарам! – гуфт вай меҳрубонона ва оби чашми худаашро пок карда истода, ба суҳанаи давом дод: – Ҳеч боке не, ба сари одами зинда ҳар хел рӯзҳо меояд. Шарикҳоят дар паи кори ту ҳастанд, дар депо, дар контора маҷлис кардаанд. Имрӯз не, пагоҳ озод мешавӣ.

Ҳайдаркул андак худдорӣ карда, оби чашмашро пок карду аҳволи худааш, писараш ва қорашро пурсид; саломатии рафиқонаш ва аҳволашонро пурсид. Ҳама сиҳат ва саломат гуфт, паға-фардо худат мефаҳмӣ онҳо омадани буданд, лекин маҷлис баромада монд, акнун пагоҳ ба ту ҳамаи гапҳоро мегуянд, хайр, саломат бош!

Назоратчиҳо кампирро берун, Ҳайдарқулро ба дарун ронданд ва дарро бастанд.

Ҳамин тавр, зани камбағал, зани қорғари рус ба Ҳайдарқули бекасуқӯй аз модар ва хоҳар ҳам меҳрубонтар намуд ва он рӯз сабақе, ки аз зиндагӣ гирифт, дигар ҳеч фаромӯш нахоҳад шуд. Ҳайдарқул оҳиста-оҳиста дӯст ва душманро фарқ мекардагӣ шуд. Гап дар миллату дину мазҳабу ирқ набудааст; дар дунё боз чизи дигар, чизи асосии дигаре будааст, ки одамҳоро ба ҳамдигар наздик ва ба ҳамдигар дӯсту меҳрубон мекардааст. Ту агар гадо бошӣ, аз қадом миллате, ки бошӣ – гадоӣ; ту агар бодавлат ва бой бошӣ, ба қадом мазҳабе, ки тааллуқ дошта бошӣ – бой ва ҳеч гоҳ тарафи гадоро намегирӣ ва ҳама меҳмони ту бойҳо ва давлатмандҳо мешаванд.

Он шаб вай дергоҳ хоб карда натавонист. Садои

паровозҳо, мастона газал хонда гузаштани кӯчагардҳо ва гоҳ-гоҳ хунгос зада гиристанӣ зане (шояд аз хонаи ҳамсоягӣ бошад) ба гӯш мерасид. Игор дар пахлуи ӯ осуда ва беовоз ме-хобид, лекин Васка аз кунҷи дигар садон хуррокро баланд карда буд. Яке аз мӯсафедон дар хобаш менолид, дигараш дандон меҳонд... Дар шифт мушҳо тӯе барпо карда, раксу бо-зиро сар карда буданд... Хоби вай намебурд, ба рӯи тахтаи саҳт мегелид...

Ҳайдаркул аз хурдсолӣ зарбу лати бисёреро дида калон шудагӣ, борҳо ӯро ба дарахт баста зада буданд хӯчаинҳо, на як бор қамчинкорӣ кардагӣ, азоб додагӣ... Вай гушнагӣ кашидагӣ балою батари бисёреро дидагӣ... вале ягон бор ҳам ҳабсхонаро надида буд. Дар Бухоро чандин бор аз назди зиндон гузашта, дар дами дари он бандӣ ва ҳабсхоро меидид, ки ба гардан ва ба дасту поҳояшон занҷир, бо ҳоли хароб, бо рангу рӯи зард дар офтобрӯя нишаста, тӯр, эзорбанд, халта ва боз ким-чӣ мебофтанд. Боре аз дасти яке аз онҳо Ҳайдаркул халтаи бофташудаеро харида истода пурсид, ки ҳамаи зиндонихоро ҳамин тавр ба офтобрӯя мебароранд ё не? Вай гуфт, ки солҳои бисёре рӯи офтобро надида хобидагон бисёранд. Ҳайдаркул ҳоли онҳоро ба худ тасаввур карда гаранг шуда буд. Ана акнун худаш ба ҳабсхона афтадааст, аз рӯшноии офтоб ва аз ҳавои озод маҳрум шудааст.

Ҳабсхона, зиндон! Ҳар кас ки инро фикр карда бароварда бошад, золимтарин ва ҷобиртарини бераҳмҳои рӯи ҷаҳон будааст. Ин сақфу деворҳо, ин муҳити оҳанин ва қаттол касро мефишоранд, асабҳоро як-як қанда мебартоянд, дилро ба кафидаи наздик мекунанд. Ҳайдаркул, ки дар тамоми муддати умраш барои зиндагӣ, барои ҷонаш ғам нахӯрда ва парвоя накарда буд, мурдан ба назари вай кори чандон мушқил наменамуд. Аммо дар ҳабсхона дилтанг, асабӣ ва бадфеъл шуда истода буд. Ғаму ғусса меҳӯрд, ҳатто гиря мекард, азоб мекашид... Барои чӣ? Охир, вай фақат барои қасос гирифтани зиндагӣ карда гашта буд-ку? Қасос гирифта шуд, душмани қаттолӣ ба ҷазои сазовораш расид, боз дигар чӣ? Майлаш, акнун ҳабс мекунанд магар, ба дор меовезанд магар, ба дасти миршаби Бухоро ва ҷаллоди амир месупоранд магар, чӣ

фарқ? Не! Ба вай чӣ шуда буд, ки акнун зиндагӣ кардан, рӯз дидан мехост; акнун намехост, ки ўро ба дасти чаллюди амир супоранд; акнун намехост, ки дар ҳабсу дар зиндон маҳрум аз рӯзи равшан шуда хобад! Акнун ки ёру бародарнок шудааст, акнун ки рафикони меҳрубон ва дўстони ҳақиқӣ пайдо кардааст, акнун ки одаму оламу аз нав шинохта истода аст, намехоҳад ки бимирад ва хоб ба чашмаш намеояд ва фикру хаёл ўро зер мекунад...

Оё ба сари Фирӯза чӣ рӯзҳо афтада бошад? Наход ки ўро ҳам ба қатли Ғаниҷонбой муттаҳам мекунанд? Наход ки Асо ҳеч коре карда наметавонад? Ҳайдарқул қасдан сӯфӣ гузарро ба сари мурдаи бой бурда, гуфта буд, ки ўро ман куштам, қасди худам, қасди духтарам ва қасди занамро аз ӯ ситонидам! Сӯфӣ аз тарсу ваҳм дир-дир ларзида, ин кори ўро кори хайр гуфта буд. Баъд вай дасту пой ўро баста монда гуфт, ки то ба паҳн шудани офтоб овозашро набароварда, дар қабристон хобидан гирад; вақте ки мардум чамъ шуда дасту пой ўро кушоянд, воқеаро бекаму кост ва рӯирост баён кунанд. Ин корро Ҳайдарқул барои он карда буд, ки ба Фирӯза ва ба Асо шубҳа накунанд, он бегуноҳонро наозоранд... Агар, кайвонии ҳавлии бой, ки дар назди Фирӯза буд, лаб накушояд, ба Фирӯза боке нест, ҳеч кас ба Фирӯза қордор намешавад. Бояд Асо ва Фирӯза ба муроду мақсади худ расида бошанд... Кошки хушбахтӣ ва осудагии онҳоро Ҳайдарқул ме-дид.

Агар пристав аз амир мулоҳиза карда, ўро ба дасти миршаби Бухоро супорад, кори хуб намешавад. Миршаб ва одамони вай ба хуни ӯ ташнаанд. Онҳо то ба дасти чаллюд супорида шуданаш, гӯштҳои бадани ўро бурида-бурида меҳӯранд. Онҳо ўро дузди одамқуш ва қотили бераҳм нишон дода, ба чашми мардум хор мекунанд. Воқеаи Савсан ва модари ўро ба ғайр аз чанд каси ҳавлии қароқўлибойҳо дигар кӣ медонад? Аммо дар болои пуштаи Имом Бикри Фазл ба хоку хун ҷўлида хобидани Ғаниҷонбойро ҳама дидагянанд ва ба кушандаи «бой бегуноҳ» нафрат ва кин мепарвардагянанд...

Қариби саҳар аз фикру хаёл монда шуда, хоби Ҳайдарқул бурдааст ва дар хобаш ҳам даҳшат ва воҳима ўро зер кард ва

аввали пагоҳ ба обу арақ ҷӯлида, хаста ва беҳол аз хоб бедор шуд. Вай ки он вақтҳо ба хоб дидан ва таъбирҳои он бовар мекард, тамоми рӯз дилаш сиёҳу торик буд. Ба худ мегуфт, ки «акнун маро аз ин фалокат ва бадбахтӣ фақат худо худаш начот надихад, дигар касе ба имдоли ман намерасад».

Бегоҳии он рӯз боз номи ӯро гирифта ҷег заданду берун бароварданд. Гумон кард, ки боз муфаттиш пурсидан мевоҳад; не, ба дидани ӯ ёру бародаронаш, Смирнов, Умарҷон ва Амонҷон омада буданд. Дар баробари дидани онҳо чехрааш кушода шуд, ба рӯяш насими шодӣ вазид. Бо ҳар кадомашон гардан ба гардан гирифта вохӯрдӣ кард, ҳолу аҳволашонро пурсид. Онҳо ба ӯ хеле тасаллӣ дода, гуфтанд, ки коргарон ва устоҳои депо чамъ шуда митинг кардаанд ва қарор қабул намода, ба номи генерал-губернатори Самарқанд, ба номи пристави Когон ва консули Россия муроҷиатнома ва аризаҳо навиштаанд, ки ӯро, рафиқ ва ҳамкори онҳоро, ки табааи рус шуда, ба ҳимояи давлати Россия омадааст, ба дасти ҷаллодони Бухоро насупоранд. Агар супоранд, ҳамаи коргарони депо ба Тошканд ва ба Петербург муроҷиат мекунанд... Ба гайр аз ин контора – хизматчиҳои идора ҳатто начальники депо ва сардори ҳисобчиҳои идораи депо Евгений Иванович Попков ҳам ба фикри коргарҳо ҳамроҳ шудаанд. Вай ин Евгений Ивановичро нағз мешинохт: вай як мардаки коматбаланд, лоғарандом, айнакӣ ва ба намуд хеле мардаки бадҷаҳл буд; вале дар ҳақиқат одами хеле дилсоф, раҳмдил ва бегараз буд. Озода либос мепӯшид, дар вақташ ба кор омада, дар вақташ аз идора мебаромад; барои як тини давлат хасисӣ мекарду як тини касро ҳам намегирифт. Аз афташ маълум буд, ки вай мансабдори қадимаи рус буда, аз оилаи мисли худаш мансабдор ва зиёӣ омада баромадааст. Инак ҳамин Евгений Иванович гуфтааст, ки «Давлати Россия муктадир ва тавоност, на фақат бо яроқ ва шамшери фатҳовари худ, балки зӯрӣ ва шаҳомати вай, инчунин дар маданияти вай, дар инсонпарварӣ ва ғамхории падаронаи вай ба халқҳои гайри рус мебошад. Илму маърифат ва маданияти рус бояд ҳамаи гӯша ва канорҳои Империяро мунаввар кунад. Дар Когон барин як ҷо, ки мо, намояндагони давлати

чаноби император, зиндагӣ ва кор мекунем, ба сартҳо ва халқҳое, ки ба мо паноҳ мебаранд, оличанобии давлатамонро нишон надода наметавонем. Дар ин ҷо як табааи Россияро ба дасти чалиудон ва ваҳшиёни Бухоро супоридан ноинсофӣ мешавад. Бояд генерал-губернатор ба ин кор роҳ надиханд, тақдири ӯро бояд суди одили рус халқунад!» Дар ҳамин мазмун ба номи генерал-губернатор ҳам мактуб навишта фиристодаанд. Бинобар он будааст, ки миршаби рус ӯро ба Бухоро нафиристода, мунтазири фармони Самарканд будааст. Рафиқонаш ӯро дилдорӣ дода гуфтанд, ки онҳо барои ҷимояи вай адвокати зӯреро ёфтаанд ва аз байни худ пул ҷамъ карда, ӯро ба кор андохтаанд. Адвокат ҳамин рӯз пагоҳ омада ӯро медидааст.

Смирнов мегуфт, ки ягонагӣ ва иттиҳоди коргарон ҳокими золиму маҷбур мекунад, ки ба сухани онҳо гӯш диҳад, маҷбур мекунад, ки як қисми талаботи онҳоро баҷо биёрад. Ба воситаи ин ягонагӣ мо ба мақсад мерасем.

Ҳайдаркул даҳ дақиқа бо дӯстонаш сӯҳбат кард. Аз Амон фаҳмид, ки Асо омада рафтааст. Ҳар чӣ, ба онҳо дахл накардаанд. Ҳоло Асо ва Фирӯза дар ҳамон ҳавлии худашон хушбахтона зиндагӣ мекардаанд. Асо ба ҳабс афтодани ӯро шунида, хеле гирифтааст. Лекин Умарҷон ва Амонҷон ба ӯ тасалли дода, гусел кардаанд.

Ин хабархоро шунида, Ҳайдаркул ҷон гирифт ва ба меҳрубонию шафқати ёру дӯстонаш дунё-дунё хурсандӣ ва миннатдорӣ изҳор кард. Пас бо ҷашмони пур аз ашк онҳоро гусел карда, нону қанду мавиз ва гӯшти яхниеро, ки онҳо оварда буданд, гирифта ба ҳучраи торик, ба назди ҳамхонаҳои нави худ баргашт ва ҳама он чизҳоро ба назди Игор гузошта, гуфт ки тақсим кунад. Игор ин корро дӯст медошт ва ӯ ба ҳаққи касе хиёнат накарда, заллаи вай овардагиро ба ҳама тақсим карда дод ва бо шогирдонаш ҳамроҳ нишаста нону гӯштро хӯрда мегуфт:

– Ох, афсӯс ки ба ин ҳӯриш шароби гуворо нест!

– Пул мешуд, ман ёфта метавонистам, – гуфт Васка.

Яке аз мӯсафедон ҷунбучӯле карда, аз байни кӯхнапораҳои худ як-ду танга ёфта ба Васка дод:

– Агар арак ёфта натавонӣ, боз ба ман баргардон! – гуфт вай.

Васка пулро гирифтӯ рафта дарро тақ-тақ зад ва бо назоратчиё, ки аз сӯрохи дар нигоҳ мекард, ким – чиҳо гуфтӯ тангаҳоро дод ва ҳақиқатан ҳам пас аз даҳ дақиқа ба сари дастурхон шишаи арақ ҳозир шуд. Ба ғайр аз Ҳайдаркул ҳама аз он нӯшиданд ва кайф кардандӯ ба сӯхбат нишастанд.

– Одам куштан кори нағз не, – мегуфт Игор ба ӯ хитоб карда. – Лекин агар лозим шуда монад, майлаш зарар надорад. Ман дар умрам як бор аз одамкушӣ чунон кайф кардам, ки мондан гиред!.. Вай ҳам худӣ душмани ту барин як бой, як бои мӯйсафед буд. Ман дар гимназия, дар шаҳри худамон – Астархон хонда мегаштам. Падарам баққол буд, дар пеши ҳавлиамон дӯкӯнчаи майда дошту аз пагоҳ то бегоҳ савдо карда менишаст. Аммо ман дар гимназия мехондаму Мария ном як бойдухтарро нағз дида мондам. Он вақтҳо ман шеърӯ адабиётро дӯст медоштам, ҳатто худам ба Мария чандин бор шеър бофта дода будам...

– Аз Пушкин дуздидагистӣ? – гуфта монд Васка, ки анча сархуш шуда буд.

– Аз Пушкин нею, – гуфт Игор табассум карда, – аз баъзе шоирҳои дигар андак-мундак гирифтам, албатта, бе вай намешавад. Аммо гап дар ин не. Мария шеърҳои маро хонда, ба ман дил дода буд. Мо дар канори Волга сайр карда гашта, орзую ҳавасҳои бисёре мекардем, кӯшкҳои ҳаёли ва зиндагии аҷоибӣ афсонавӣ месохтем; ба ҳам аҳду паймон мебаستم ва ман ҳатто аз лабони ширини вай ягонта бӯса нагирифта, ба ҳавлиашон гусел мекардам. Лекин як рӯз ҳамаи кӯшкҳои ҳаёлии мо несту нобуд шуданд. Марияро ба як бои мӯйсафед никоҳ карда доданд. Ман ба падарам дардамро гуфта гиристам; падарам ба ҷои тасалли додан маро қамчинкорӣ кард ва гуфт ки мо кию хонадони Мария кӣ! Ҳеч гоҳ наҳанг бо аспаки обӣ ҷӯр намешавад! Пас, ман девона шудам, сабру тоқати худамро гум кардаму аз хона баромада рафтам... Дар Астархон ҳаитбойбачаҳои бекоргард бисёр. Онҳо дарҳол маро ба қатори худ гирифтандӯ ба дастам корд доданд. Ман ҳам нортарсона, дар рӯзи равшан, вақте ки Марияро бо мӯйсафед

ниҳоҳ карда, аз калисо, бо тантана мебароманд, давида рафтаму кордро ба худӣ дили сиёҳи он лаънатӣ задам ва бо ҳамон суръат қафо гашта, ба назди дӯстони нави худам баргаштам. Пас бо маслиҳати рафиконам аз он шаҳр баромада, ба Боку рафтам, аз Боку ба Ашқобод ва аз Ашқобод ба Морӣ ва ана, ниҳоят ба ин чо...

– Дигар одам накуштӣ? – пурсид мӯйсафед.

– Не! – гуфт Игор ва ба чашмони мӯйсафед нигоҳ карда истода такрор намуд: – Не, ба худо, ки не! Ана, қасам меҳӯрам, ба ҳаққи ҳурмати Бибӣ Марям, ки – не! Ман ин корро нағз намебинам. Барои чӣ куштан?! Монед, гаштан гирад!.. Молаш, чизаш лозим бошад, ба зӯрӣ, тарсонда, ё ки ба ҳила қашида гиред, аммо худаша накушед, монед гаштан гирад!

– Чӣ хел, монед гаштан гирад? – ҳайрон шуда Жора пурсид. – Вай аз гиребони ту гирифта, ба гарданат корд занад ҳам, монед гаштан гирад?

– Корд? Не, намезанад! – гуфта монд Васкаи сархуш.

– Агар ба ҷони ту қасд мекарда бошад, он вақт ту бояд пешдастӣ кунӣ! – гуфт Игор. – Лекин одамкушӣ кунӣ, хуб не. Ман тарафдори... кайф! Мон, накуш, гаштан гирад; ба ҷои ту пул гундорад, баъд ту рафта пулаша гир!

Он шаб Игор ва шариконаш то омада ҳақорат додани назоратчӣ сӯҳбат карда, ҳар кӣ фалсафаи худро пеш меронд.

Пас аз як рӯз адвокат – мудофиакунанда омада бо Ҳайдаркул маслиҳат карду саропо воқеаро ботафсил шунида, аз номи вай як ариза навишт ва ба ӯ оиро даст мононда рафт. Ду рӯзи дигар пас муфаттиш ҷеғ зада, ба вай фаҳмонид, ки аз Самарқанд ҳайати миравой судя бо присяжный заседателҳо омада, дар қатори корҳои дигар, ҷанҷоли ӯро ҳам муҳокима кардани шуда, қорашро талабидааст.

Тафсилоти судро гуфтан ҳоҷат надорад. Фақат ҳамин қадар мегӯем, ки одами миршаб аз Бухоро даъвогар шуда омада буд; вай ӯро чун дузди одамкуш ва чун шахси пурхатар тасвир карда, аз суд хоҳиш кард, ки ба вай ҷазои саҳт диҳанд. Адвокат баромада гуфт, ки бинобар фуқарои рус буданаш, бинобар он ки хуни духтар ва занашро ситонидан

хоста ин корро кардааст, ҷазои ӯро сусттар кунанд. Мировий судя фикри присяжный заседателҳоро гирифта, аз «рӯи адолат» ӯро ба даҳсола бадарга ба Сибир ҳукм баровард. Дар золи суд рафиқон ва бародаронаш ҳозир буданд, онҳо аз ҳукми суд норозигии худро баён карда гул-гула бардоштанд:

– Ин нодуруст аст!

– Ин ноҳаққӣ аст!

– Ин зулм аст, на адолат!

Аз ин гул-гула судяҳо ва пристав тарсида посбонҳо ва жандармерияро бисёр карданд ва атрофи Ҳайдаркулоро саҳт ихота карда, аз дари партав ба кӯча бароварданд. Дар кӯча мардумро ба ӯ наздик шудан намонда, ба ҳабсхона гирифта бурданд. Вай фақат ҳамин қадар шунид, ки Амонҷон ва Умарҷон фарёд карда мегуфтанд:

– Амаки Ҳайдаркул, ғам нахӯред, мо дар паси шумо ҳастем!

Вай фикр мекард, ки халқи бечора ҳарчӣ қадар талош кунанд ҳам, беяроқ ва очиз аст. Зӯру қуввату яроқ дар дасти ҳукуматдорон, дар дасти давлатмандон аст. Ин доду фарёдҳо дигар фоида надоранд.

Вале Ҳайдаркул саҳв карда буд. Доду фарёди мардум бе-таъсир намемондааст. Ин доду фарёдҳо чамъ шуда-чамъ шуда чунон ба наъраи бадҳайбат ва гулгуладоре мубаддал мешудааст, ки дили золим аз он пора-пора мегардидааст.

Ҳайдаркул боз гашта, ба назди Игор ва рафиқонаш меравам гуфта гумон карда буд, нашуд ӯро ба як хучраи тангу торгузошта дарро ба рӯяш пӯшиданду рафтанд.

Вай танҳо монд. Чаҳор девор, як сӯроҳие дар қарибии шифт, камтар хасу хошок дар кунҷе барои хобидан, дигар ҳеч... Барои вай барин одам, ки намедонист худро бо чӣ машғул созад, аз ин бадтар ҷазо намешавад. Рост аст ки дар соатҳои аввал, пас аз ҳукми золимонаи суд – даҳсола бадарга ба Сибир, ба вай бо худ будан ва фикру андеша кардан лозим буд. Аммо то ба кай фикр?! То ба кай андеша?! Ва акнун, ки суд ҳукми худро баровард, дигар чӣ илоҷ!

– Ана, суди адолатпешаи императорӣ! – мегуфт худ ба худ. Охир, даҳ сол ба гуфтан осон аст. Дар ин даҳ сол аз ва-

тан, аз ёру дӯстон ҷудо шуда, дар сахроҳои барф, дар Сибир, дар зери бори меҳнати гарон ман зинда мемонам ё не! Кӣ медонад, дар дашт аз хунуки шах шуда мемурам ва мурдаи маро гургони гурусна тӯй-тӯй мекунад? Ё ки дар зери калтаки кадом зобит ва тӯраи ўрус чон медиҳам? Ё аз гуруснагӣ ва беҳолӣ дар кунҷи харобас аз олам мегузарам? Худо медонад! Аз ин азобу кулфат дор ва зарбаи ҷаллоди амир беҳтар набуд?! Аз он ки оҳиста-оҳиста, ҳар рӯз чон дода мурам, якбора аз кулфату машаққат ҳалос шудан авлотар буд, албатта!

Боз фикр мекард, ки: «То реша дар об аст, умеди самар аст!» Зинда мондан ба ҳар ҳол як умеди дорад. Ягон роҳи ҳалосӣ шуданаш мумкин: масалан гурехтан, гурехта ҳалос шудан!

Аммо барои чӣ маро дар ин ҷо танҳо гузоштанд? Чӣ кор кунам?

Вай аз ҷо бархоста, беихтиёр ба рӯи хона роҳ мегашт. Қади он хона ҷаҳор қадам, бараш дуним қадам. Аввал ба қади хона қадам мезанад, баъд як бор ба қад, як бор ба бар ва қадамҳояшро мешуморад: ҷаҳор, ду саду ҳашт ва ҳоказо... сездар... ду бор ба қад, ду бор ба бар – сездар; ҷаҳорборӣ мешавад бисту шаш... Ҳамин тавр рақамҳои вай меафзоянд, панҷоҳу ду, саду ҷаҳор, шашуним боз ҷаҳор – мешавад дахуним; боз дуним – мешавад сездар... ду бор ба қад, ду бор ба бар – сездар; ҷаҳорборӣ мешавад бисту шаш... Сараш мегардад, чашмаш сиёҳ мезанад, лӯнда шуда ба рӯи ҳасу хошок меафтад.

Аммо барои чӣ ўро танҳо гузоштанд? Ин ҳам як ҷазост, магар?

Бале, ин аз ҳама ҷазоҳо бадтар аст! Ох, дирӯз ман чӣ тавр осуда будам: Жора, Васка, Игор ва ду нафар мӯйсафеди раҳмдил буданд; ҳикояҳо, саргузаштҳои аҷоибӣ онҳоро мешунид, ба онҳо дарди дил мегуфт, маслиҳат мепурсид, саргардон мешуд ва гузаштани вақту соати бадбахтиро надониста мемонд. Наход ки ин ҳама даҳ сол ўро дар ҳамин тавр хонаи танҳо ниғаҳ медоранд?

Вай дар ин ҷо фаҳмид ва донист, ки одам ба одам чӣ тавр зарур ва даркор будааст. Бе одам, бе ҳамсӯҳбат, бе рафик

зиндагӣ кардан, ҳеҷ имконият надорад! Агар мумкин шавад ҳам, марг ба он зиндагӣ! Чӣ будани маъноӣ «ваҳшӣ»-ро вай дар ин ҷо донист. Агар ҳамин тавр, чанд рӯзи дигар танҳо монад, ё ваҳшӣ мешавад ё девона!

Даҳ рӯз дар азоби танҳои, бо сад машаққат гузашт. Дар шаби ёздаҳӯм, ханӯз хобаш набурда, ханӯз фикру хаёлҳои гуногун, ки ягона шарик ва ҳамдами кулбаи эҳзони вай шуда буданд, парешон ва тира нагашта, дар кушода шуду назоратчи даромад ва фармон дод, ки чизу чораҳояшро гундошта, бо вай берун барояд. Чӣ чизу чора дошт?! Аз ҷо бархосту чомаи кӯҳнаашро пӯшид ва аз паси ӯ берун баромад. Дар дами дари ҳабсхона ҳашт нафар сарбозони рус бо шамшерҳои бараҳна ӯро ихота карданд ва ба сӯи вокзали Когон бурданд. Кӯчаҳо торик ва бекас буд. Якта-нимта борон меборид, ҳаво вазнин ва ғамангез буд. Вай ҳайрон шуд, ки барои чӣ ба як худи вай ин қадар сарбоз, ин қадар эҳтиёткорӣ? Дар ин вақти шаб ӯро ба кучо мебаранд? Магар ба Сибир мефиристанданд? Ё ки аз қавлу ҳукмашон баргашта, мехоҳанд, ки ӯро ба амири Бухоро супоранд? Ҳеҷ намедонист ва ҳеҷ намегуфтанд.

Инак роҳи оҳан, аз дур вокзал менамояд. Онтарафтар, аз вокзал депо ва макони дӯстони вай. Ҳоло онҳо беҳабаранд, ки ӯро бо ин дабдаба ва эҳтиёткорӣ ба кучо бурда истодаанд. Як қисми онҳо мехобанд, қисме дар кор, дар сари дастгоҳ будагианд. Аз вай умедашонро қанда, машгули зиндагии худ шудагианд... Чаро ҳамин тавр ҳам нашавад? Вай худааш кист? Як мусофири бекасу кӯй! Ғариб, бенаво, саргардон ва гирифтори мочаро ва офату бало!..

Вақте ки аз зинаҳои ягона вағони ҳабскашон, ки дар он ҷо буд, мебаромад, аз чашмонаш оби ҳасрат ва надомат ҷорӣ мешуд. Эҳ, афсӯс, ки ҳеҷ касро надида, бо ёрону дӯстон видоё накарда, намедонад ба кучоҳо меравад!

Вағоне ки дар торикӣ савори он шуд, вағони тамоман нав буд, ҳатто бӯи рангу рағнаш нарафта, дару девораш дар шӯълаи ҷароғ барқ мезад. Аммо дар назди дари даромад, дар пеши тирезаҳои роҳрав, дар ҳама ҷо панҷараҳои оҳанин зада шуда буд. Аз роҳрави дароз ӯро ба яке аз купеҳо даровар-

данд, ки мисли ҳабсхонаи Когон бо кати тахтагӣ ду тақсим шуда буд. Вай баъд донист, ки ин кати тахтагиро «нара» ме-гуфтаанд. Он купе тиреза надошт, дараш ҳам оҳанинкорӣ ва аз пасаш панҷараи оҳанин дошт. Дар хона, дар қарибии шифт сӯроҳие буд, ки ҳам аз дарун ва ҳам аз берун бо панҷараи оҳанин гирифта шуда буд ва онро чунон сохта буданд, ки берун наменамуд. Дар хона ба ғайр аз вай каси дигар набуд ва аз хонаҳои ҳамсоя ҳам овозе намебаромад. Маълум мешавад, ки ин вагон танҳо барои вай аст. Ба як худӣ вай ҳашт нафар сарбоз мушоияткунанда ва як чунин вағони нави оҳанинкорӣ! Агар бо чунин як вагон ва бо ҳамин эътибор то ба худӣ Сибир, то ба ҷои бадарға рафта расад, хеле кори калон мешавад. Аммо кӣ медонад, баъд аз ин ҷиҳа мешавад?

Аз роҳрав овози посбонҳо ва назоратчиҳо шунида мешуд, ки механдиданд, хурсандӣ мекарданд, аз берун ҳар замон гулдуррос зада гузашта рафтани паровозҳо ва поездҳо шунида мешуд, лекин он вагон дар як ҷо қарор буд. Ба интизории роҳ гаштани вагон ва фаҳмидани он, ки ба қадом сӯ меравад, хобам намебурд. Пас аз ними шаб борони сел зад, ё ки боми тунукагии вагон (борон андак бошад ҳам) гур-гури зиёд карда, ба ӯ ҳамин тавр вонамуд, ба ҳар ҳол маълум буд, ки борон мезанад. Қариб як соат борид, баъд оҳиста-оҳиста хомӯшӣ барқарор гашт. Дигар паровозҳо ҳам бисёр хуштак намекашиданд ва ба ин сӯ ва он сӯ намегаштанд. Он вақтҳо Когон станцияи бисёр калон набуд, роҳҳои бисёр надошт, бисёртар поездҳо рост омада, рост гузашта мерафтанд. Бинобар он пас аз ними шаб дар станция хеле хомӯшӣ барқарор шуд. Ҳайдаркул ҳам аз интизорӣ монда шуда, пинак рафт ва андак чашмасро гармӣ бурд, ки якбора тақар-тақар шуда рафт. Чашм кушода бинад, ба назди вай як марди ришдори сиёҳпӯшро дароварда, дарро баста рафтанд. Он мард палтои дар борон таршудаашро аз тан кашиду ба як сӯ гузошт ва сар бардоштани Ҳайдарқулро дида, наздиктар омаду саломи мусулмонӣ дод. Ҳайдарқул диққат карда дид, вай тоҷик набуд, марди рус буд. Ба ин риши зард, чашмони кабуд ва ранги пӯсти сафеди вай гувоҳӣ медоданд. Марди хушрӯй ва ҷавон буд. Ришу мӯйлабаш дароз шуда, бетартиб расида бо-

шанд ҳам, ба хуснаш халал намедоданд ин ҳамаро вай дар равшани чароге, ки дар сӯрохии болои дар месӯхт, медид.

– Ман Григорий Иванович Соколов ҳастам, – гуфт вай ба забони туркӣ ва ба ӯ даст дароз кард. – Аз Боку, «этап»¹ шуда намедонам ба кучо рафта истодаам. Ба Сибир, албатта. Се рӯз боз дар ҳабсхонаи ин ҷо будам, имшаб боз ба роҳ мебароем. Хӯш, шумо кӣ мешавед?

Ҳайдаркул номи худ ва касбу корашро гуфт. Вай дарҳол аз ӯ пурсид:

– Шумо Смирновро, Николай Смирновро мешинохтагед? Дӯсти ҷонии ман мешавад, – гуфт ва дар бораи ӯ ва рафиқони дигар баён карда, мочарои худаш ва ҷорабиниҳои рафиқонашро гуфт. Григорий Иванович сӯҳбати ӯро шунида истода хурсанд шуд.

– Шумо азони худӣ будаед, – гуфт вай ниҳоят. – Ман ҳам коргари депо мебошам. Мо дар рӯзҳои революция дар Боку корпартой кардем, байрақ бардошта, намоиш кардем, ярок ба даст гирифтем, онаи буржуйҳоро нишон додем. Лекин дар вақти варақаи революционӣ паҳн карданам, ман ноэҳтиётӣ карда ба дасти душман афтадам, боз «гуноҳ»ҳои дигарро илова карда, суд карданду ба Сибир бадарға карданд. Ҳоло қариб як моҳ мешавад, ки дар роҳ ҳастам. Хайр, Смирнов чӣ тавр? Корхояш?

– Бад не, – гуфт Ҳайдаркул – Смирнов барин дӯстони ман ҳаракат карданду полиция маро ба дасти миршаби амир дода натавонист, лекин суди «одил»-и оқлодшоҳ ҳам аз миршаб кам фарқ мекардааст.

– Фарқ надорад! – гуфт Григорий Иванович, – яқаш аз дигараш бадтар аст, ҳама душман ва бадхоҳи халқи бечора! Хайр, хафа нашав, ин гирудор дер давом намекунад, ману ту боз ба зиндагӣ бармегардем. Лекин, ҷӯра, ту одами содаю дилсоф менамой. Ин бад нею аммо камтар хушёр ва шайтон будан ҳам шарт аст. Ба ҳар кас лакидан нагир! «Ба даҳони пӯшида пашша намедарояд» мегӯянд.

¹ Этап – дар зери нигоҳбонии посбонҳо, полициягӣҳо ва каровулони махсус аз ҷое ба ҷое баронда шудани ҳабсӣ.

Ҳайдарқул аввал камтар ҳайрон шуда ба рӯи Григорий Иванович нигоҳ карда истод, баъд табассум карду гуфт:

– Гапатон рост, ман сода, ман гули нодон будам, ки ба хамин рӯзҳо афтидам.

– Не, гап дар он нею, – гуфт Соколов, – лекин умуман хушёр будан даркор будааст. Эҳ, афсӯс! Агар ман андак хушёрро аз даст намедодам, ҳоло ба рафиқони худ корнома нишон дода мегаштам. Хайр, хафа нашав, зинда бошем, хатоҳоро ислоҳ мекунем.

Соколов по дароз карда нишасту аз кисаи камзӯлаш тамокухалтаро бароварда, аз коғази газета якто папирос сохту халтаро ба Ҳайдарқул дароз кард. Ҳайдарқул бо сарчунбонӣ фахмонид, ки папирос намекашад ва хомӯш монд. Соколов чанд дақиқа папирос кашада, хомӯш нишасту баъд аз ҷо бархост, се қадам ин тараф, се қадам он тараф дар пеши хоначаи вагон роҳ гашту боз нишаст ва гуфт:

– Ҷӯра, ту ашӯла хонда метавонӣ?

Ҳайдарқул боз ҳайрон шуда ба рӯи ӯ нигоҳ карда истоду баъд гуфт:

– Не, ман ашӯлаамро хонда шудагӣ...

Соколов кинояи Ҳайдарқулро нафаҳмида гуфт:

– Кай хондӣ?

– Кайҳо... – гуфт табассум карда Ҳайдарқул ва илова намуд. – Худатон чӣ?

– Ман?... – гуфт Соколов. – Ман метавонам, лекин ашӯлаҳои русӣ... Ана, масалан... Вай зери лаб оҳишта-оҳишта гурунгосзанон ба ашӯлахонӣ сар кард. Суруди вай суруди ишкӣ буд, дар бораи дили сахти ёраш, дар бораи интизорӣ ва шавқу муҳаббат буд. Соколов беваболона, бо хисси чуқур суруд мехонд ва ба Ҳайдарқул чунин намуд, ки вай ошиқ аст, шояд дар ватанаш маҳбубааш дар роҳи ӯ интизор аст.

– Шумо зану фарзанд доред? – пурсид Ҳайдарқул пас аз он ки Соколов хомӯш монд.

– Дорам, – гуфт вай. – Як зану як писарча дорам. Номи занам Наташа, дар кони нефти Боку кор мекунад. Писарчаам Николай дусола, бо модари ман меистад. Бисёр шӯҳ, як дам қарор намегирад, қораш хандаю бозӣ. Агар падарат кист,

гуфта пурсед, дархол мегӯяд, ки падари ман ашӯлаҷӣ. Чунки бо вай корубори ман бозию ашӯлахонӣ буд... Ҳозир намедонам, ки вай бе ман чӣ кор мекунад.

Соколов хомӯш монд. Ҳайдаркул ҳам гап назад. Ба ёди вай Савсани номуродаш ва зани чафодидаш расиданд. Э, дарег, мегуфт вай худ ба худ, ба ин дунёи пурмашаққат зиндагӣ карда, лоақал хушбахтии духтарамро дида натавонистам... Ба ҳар ҳол хуб шуд, ки аз як золим ниқорамро гирифтам... Аммо ин бечораи урус, ин Соколов чӣ? Ин аз кӣ бояд ниқор гирад?

— Мо барои ҳамонҳо, барои осудагии модарон, барои хушбахтии модарон мечангидем, — гуфт сар бардошта Соколов. — Аммо нашуд, ман ба даст афтадам... Хайр, дигарон ҳастанд; ёру дӯстон мечанганд!

— Поёни шаби сияҳ сафед аст! — гуфт Ҳайдаркул як навъе карда ба забони туркӣ. — Мо боз ба рӯзу рӯшноӣ мебароем, насиб бошад!

— Ҳо, албатта! — гуфт Соколов. — Мо боз мечангем, ба муродамон мерасем. Баъд, ман ба Бухоро, ба ту меҳмон мешавам, якто палави бухорӣ пухта медиҳӣ!

— Насиб, насиб!

— Мегӯянд ки палави бухорӣ хеле бомаза мешавад.

— Хеле бомаза... — гуфт Ҳайдаркул. — Ман худам палавпаз ҳастам.

— Бисёр нағз, палави туро меҳӯрем, баъд ба Боку меравем. Наташаи ман ба ту палави бокугӣ пухта медиҳад, мохибирён зиёфат мекунем... Ту селёдка нахӯрдагистӣ?

— Силодкааш чӣ?

— Селёдка... Намедонӣ магар? Э, селёдка барин хӯроки бомаза дар дунё нест. Хусусан ки онро Наташа тайёр карда бошад! Оҳ, оби даҳони кас меравад!

— Силёдка аз чӣ мешавад?

— Селёдка — ин моҳӣ аст, номи як навъ моҳӣ.. Лекин онро тайёр карда тавоништан шарт. Ана баъд... — Соколов табассум карда гуфт: — Лекин дар бораи хӯрокҳои бомаза гуфтемун иштиҳо ба ҳаракат омад. Нон меҳӯрӣ?

Соколов аз халтааш нон бароварда, як порча ба Ҳайдаркул

доду як порча худаш хӯрд.

– Бале, чӯра, – гуфт вай, – агар ман бо ту дар як чо бошам, хафа наместонӣ. Исто ки хату савод дорӣ?

– Не, андак хату саводи тоҷикӣ дорам.

– Набошад, пеш аз ҳама мову ту алифбо машқ карда, хату саводатро мебарорем, баъд забони русиро меомӯзем, баъд кор пеш рафтагӣ мегирад.

– Кошки, кошки! – гуфт хурсанд шуда Ҳайдарқул.

Соколов палтои худро ба зери сараш лӯнда карда монду ба рӯи нара дароз кашид.

– Ҳозир биё, камтар хоб кунем. Ду шаб ин тараф ман хоби дуруст кардагӣ не.

– Поезд роҳ гардад, баъд мехобидем, беҳтар мешуд.

– Поезд... Кай рафтагӣ маълум не.

– Пас барои чӣ моро шабона оварда ба вагон дароварданд?

– Назар ба шумиди ман, – гуфт овозашро пасттар карда Соколов, – пристави Когон ба воҳима афтадааст, ба гумонам, аз коргарҳои депо метарсад, ки мабодо хучум карда, туро ё ки маро халос накунад. Бинобар он бо посбонҳои зиёд, шабона моро ба даруни ин қафаси-оҳанин оварданд, ки ҳеҷ кас хабардор нашавад. Биё, хоб кун, вақташ шавад, худашон бедор мекунад.

Пас аз ин Ҳайдарқул ҳам лӯнда шуда ба кунҷе худро ба хоб зад ва дере нагузашта аз дунё беҳабар шуд...

– Чанд соат хобид – маълум не, бедор шуд, ки поезд роҳ гашта истодааст ва Соколов аз хоб бархоста, зонухояшро дар оғӯш карда нишастааст.

– Бедор шудӣ – пурсид вай. – Биё, ношто кунем, ба мо нону чой доданд.

– Вагонамон роҳ гашта истодааст, ба кучо меравем?

– Бале, – гуфт вай ба суоли Ҳайдарқул, – рафта истодаем, гӯё ба тарафи Тошканд.

Пас онҳо нону чое хӯрданду боз ба сӯҳбат нишастанд. Поезд гоҳо истода, гоҳо роҳ мегашт ва онҳо намедонистанд, ки ба кучо расиданду ба кучо мераванд. Хулоса ки рӯз ба охир расиду шаб шуд (инро онҳо аз рӯшноии сӯроҳии назди сакф донистанд) ва шаб ҳам ба охир расиду рӯз шуд ва ниҳоят по-

езд ба кадом як станцияи калоне расиду истод ва пас гӯё ва-
гони онхоро аз қатор чудо карда, ба ҷои махсусе бурданду
дарро кушода онхоро бароварданд. Дар берун ҳаво
фараҳангез, равшан ва офтоб нур мепошид. Ҳайдаркул ки
дар умри худ аз Бухоро, Қароқул ва Чаҳорҷӯй он тарафтарро
надида буд, намедонист, ки он ҷои расидагии онҳо кучост. Ба
атрофу ҷавониб назар кардан баъд Соколов гуфт, ки:

– Ба Самарқанд овардаанд.

Сардори посбонҳо фарёд кард, ба хомӯшӣ амр карду дар
байни ҳашт нафар солдат ба сӯи шаҳр равона шуданд.

Боду ҳаво ва табиати Самарқанд ба вай хеле форид. Пас аз
станция боғот ва ангурзорҳо қатор шуданд. Роҳи калон санг-
фарш карда шуда буд, дар он аробаҳо, фойтунҳои бисёре
рафтуомад мекарданд. Намуда меистод, ки дар Самарқанд
урусҳо бисёранд. Солдатҳо, офицерҳо ва мансабдорҳоро ме-
дидед, ки ба онҳо нигоҳ накарда гузафта мерафтанд. Баъзан
деҳқонҳои хараки воҳӯрда мемонданд, онҳо ба бандиҳо бо
ҷашмони тараҳхум нигоҳ мекарданд.

Баҳор сар шуда истода буд. Дарахтҳо мугча кушода, гул
карда, замин сабзу сахро дилкушо гашта буд. Аммо ба
Ҳайдаркул ва ба ҳамроҳи ӯ баҳор набуд, гул набуд, сабза на-
буд. Дар атрофи онҳо солдат буд, шамшери бараҳна буд,
таппонча ва дӯғу ҷазаба буд...

Хеле роҳ гаштанд. Дар як ҷойхонаи сари роҳ солдатҳо дам
гирифтанд, ҷой хӯрданд ва онхоро, ки дастонашон ба пушт
бастагӣ буд, ба кунҷи девор шинонда, ба навбат ба сари онҳо
ду нафар-ду нафар посбонӣ карданд. Пас боз ба роҳ дарома-
да, ниҳоят қариби намози аср ба ҳабсхонаи калони
Самарқанд расиданд ва хушбахтона ҳардуи онхоро ба як
хучра дароварданду осуда гузоштанд.

Дар ҳабсхонаи Самарқанд Ҳайдаркул ҳамроҳи Соколов
қариб чаҳор моҳ хоб кард ва он ҷо барои вай як мактаби ка-
лоне шуд.

Аввало Соколов ба вай алифбои русиро омӯхт. Қоғази
ҷой, куттии папирос, девори хона, фарш ҳама барои навиш-
тан, машқ кардан ба кор мерафт. Як-ду пора ангишт, санги
нӯттез, пораи оҳаки девор ҷои қаламро мегирифтанд.

Баъдтар аз назоратчи пир, ки ба онҳо андак меҳрубон буд, талабида, як қалами майда ҳам ба даст оварданд. Оҳиста-оҳиста вай номи худаш, номи Соколов ва боз калимаю ҷумлаҳои дигарро ба русӣ навишта метавонистагӣ шуд. Хатҳои рӯи куттии гӯгирд ва куттиҳои папиросро меҳонд. Боре Соколов як газетаи русӣ ҳам ба даст овард, ки номаш «Ведомости Туркистон» буд. Дар вақтҳои охир вай аз он газета андак-андак хонда метавонистагӣ ҳам шуд. Муваффақияти вай Соколовро хурсанд мекард. Соколов одами ачиб буд: хафагӣ, гамгинӣ ва малул шуда нишастанро намедонист. Ҳамеша ба худ як қор, як машғулият меёфт, ҳеч набошад, ашӯла меҳонд, ба Ҳайдарқул ҳикоятҳо мегуфт ё ки ҳикояти ӯро мешунид. Боре аз нон ширеш сохт, аз як пайпоки кӯҳнааш ресмон бароварда, тоб дод ва баъд аз якчанд куттии гӯгирд чунон як бодбезаки хитой сохт, ки агар бинед, ҳайрон мешудед ва бовар намекардед, ки онро аз куттии гӯгирд сохтааст.

Вай гоҳо ба Ҳайдарқул дарси ҳаёт ҳам меомӯхт:

– Вақто ки об ба манаҳ мерасад, ҳар кас ҳам ба шино сар мекунад! – мегуфт вай. – Халқи деҳқон ва меҳнаткаши шумо ҳам чабру зулм, ки аз ҳад гузашт, тоқат карда наметавонанд, албатта, сар мебардоранд, шӯриш мекунад. Лекин шӯриши онҳо ба ягон мақсад бурда намерасонад. Ба онҳо сардорӣ кардан лозим, шӯриши онҳоро ба роҳи дуруст даровардан ва ба як мақсади муайян, барои озодӣ равона кардан лозим. Ана, ҳаракат ва кӯшиши Смирнов, Морозов ва дигарон, ки аз байни коргарон баромадаанд, ҳамин аст. Гирем шӯриш бардоштани худӣ туро: чабру зулми бой аз ҷонат гузашту сар бардоштӣ, ниҳоят як худат як бойро куштӣ. Хуб, аз ин чӣ мурод хосил? Албатта, дили ту хунук шуд, қасос гирифтӣ, душманатро ба ҷазо расондӣ; ин кори шахсии ту, лекин ҷамъият, халқ, мамлакат аз ин чӣ фоида бурд? Ҳеч! Хайр, худӣ ту ҳам чӣ фоида бурдӣ? Баъдтар, туро, ки дар зери дастии Смирнов ва Умарҷон як дӯст ва рафиқи ёрирасони хубе будӣ, гирифтанду ҳабс карда фиристоданд.

– Худӣ туро ҳам гирифтанду ҳабс карда фиристоданд-ку?
– гуфт Ҳайдарқул.

– Ҳа, – гуфт Соколов, – гирифта шудани ман ҳақиқатан аҳмақона шуда бошад ҳам, лекин дигар хел аст, ман касеро куштани нашудам, ман ҷамъиятро ба по ҳезонда, ҷашми мардумро кушода, умуман беҳу бунёди зулмро решақан кардани шудам; лекин ба даст афтодан лозим набуд... Майлаш, ман дар Сибир ҳам ором, мунтазири мурдан шуда на-мешинам, балки ба худи окподшо гӯр мековам.

Дар сӯхбати он марди доно ва боақл Ҳайдаркул охи-ста-окиста одами дигар шуд. Маъюсӣ, ба дунё бадбинона нигоҳ кардан, ноумедӣ аз вай дур гашт, ба дилаш насими ҳаёт ва-зид ва боварӣ ҳосил кард, ки кас тақдири худро ба сазо кӯшиш тағйир дода метавонистааст, ҳама гап дар ақлу до-ниш ва шуур будааст.

– Дар дунё ҳаққу ҳақиқат нест мегӯӣ? Нодуруст! – мегуфт вай. – Ҳақиқат ҳаст, аммо барои кӣ ҳасту барои кӣ нест. Ҳозир ҳар коре, ки окподшоҳ кунад, барои фабрикант ҳақ ҳасту ҳақиқат, аммо барои коргарҳо ҷабру зулм аст. Вақто ки коргарон корпартоӣ мекунанд, шӯриш мебардоранд, барои онҳо ҳақ аст, лекин инро фабрикант ноҳақӣ, ҷаҳолат ва ғайриқонунӣ медонад. Ана, дидӣ, ҳақиқатро ҳам ҳар хел фаҳмидан мумкин аст.. Ҳақиқати коргарӣ ҳасту ҳақиқати фабрикантӣ ҳаст. Модоме ки ду хел ҳақиқат ҳаст, дунё осуда намешавад, ки ҳақиқатҳо ба ҳамдигар зид мебароянд, ҳамдигарро бугӣ мекунанд ва дар паи нест кардани якдигар мешаванд. Албатта, дар охир ҳақиқати мо, ҳақиқати коргарӣ зӯр мебарояд. Чунки мо аксарият ҳастем, мо дунёро барпо мекунем, мо соҳибони ҳақиқии дунё ҳастем.

Давраи дар ҳабсхонаи Самарқанд зиндагӣ кардани вай давраи бозгашт ба зиндагӣ, давраи ҷашмкушоӣ буд. Вай то ба охири умраш ба Григорий Иванович Соколов миннатдор аст. Ҳоло намедонад, вай чӣ шуд, ўро ба кучо фиристоданд, лекин боварӣ дорад, ки он хел одамҳо намерунанд, онҳо, ал-батта, ба мақсадшон мерасанд.

Пас аз ҷаҳор моҳ, як шаб дари хучраи онҳоро кушоданду номи Ҳайдаркулро гирифта ҷеғ заданд ва фармуданд, паттӣ-саттиҳояшро, гундошта барояд. Ҳайдаркулу Соколов гардан ба гардан гирифта видоҳ карданд. Соколов ба ў рӯҳ бахшида гуфт, ки албатта, дар озодӣ бо ҳам вомехӯрем.

Уро берун, ба рӯи хавлии ҳабсхона бароварданду бо як гуруҳи калони бандиҳо ҳамроҳ карда, ба роҳ ҳай карданд ва ба сӯи станция бурданд...

Дигар Ҳайдаркул аз ин шаҳр ба ин шаҳр, аз ин деҳа ба ин деҳа; гоҳо се моҳ, гоҳо ду моҳ истода-истода, ба дасту по ишкелу завлона, дар либоси бандиён, қариб дар як сол ба ҷои асосӣ – ба округи Нерчинский, ба ҳабсхонаи Акатуй рафта расид. Ин аз кӯли Байкал ҳам онтарафтар, як сарзамини санглох ва кӯхистонӣ буда, тобистонаш кӯтоҳ ва зимистони сахту қаттолаш дароз, зиндагонинаш пур аз азобу машаққат ва ҷои бадарға – меҳнати шоққа аст!

Ба вай рафиконаш гуфта доданд, ки ба ин сарзамин инкилобчиҳои рус ва халқҳои дигар бадарға шуда ва бисёрии онҳо дар зери қину азоб ва меҳнати саҳт ҷон додаанд. Подшоҳони Россия ҳамеша қасонери ки бар зидди онҳо сар бардоштаанд, дошта, ба ҳамин сарзамин мефиристодаанд. Ҳар қадами хоки ин сарзамин аз хуни беғуноҳон, аз хуни бехтарин фарзандони мамлакат обёрӣ шудааст.

Вақто ки онҳо омада расиданд, дар ин ҷо ҳанӯз зимистон буд, ҳама ҷо барфу ях, замин мурда, осмон тира ва офтоб ҳамеша аз ҷашм пинҳон буд. Аввал якчанд рӯз онҳоро дар ҳабсхона дошта, тафтиш карданд ва бо онҳо шинос шуданд, баъд ба қор бароварданд. Аз пагоҳ то бегоҳ аз кӯҳ санг мекарданд, онро майда мекарданд ва ба роҳ паҳн мекарданд. Дар вақти қор аз дасту гардани онҳо занҷирро мегирифтанд, фақат пой дар занҷир қор мекарданд.

Аз қор баргашта, дар хонаҳои қалон-қалони оғилмонанд, ки онҳоро «барак» мегуфтаанд ва бо нара ба ду тақсим шуда буданд, меҳобиданд. Хӯроқашон ҳақиқатан ҳам «кути лоямут» буд. Барои аз гуруснагӣ намурданашон атолае, пиёбае медоданд, ки онро бо нони ҷавин меҳӯрданд ва меҳобиданд. Агар пеш аз ин Соколов баринҳо ба вай дарси зиндагӣ омӯхта, рӯҳи уро тағйир намедоданд, агар дар дили вай кина ва адовати чуқуре ба ҳамаи золимон ва хунхӯрон пайдо намешуд, вай аз баҳри он тавр зиндагӣ дар ҳамон рӯзҳои аввал бозмегузашт ва худро аз кӯҳ ба ҷарӣ партофта, яке-якбора аз азоб халос мешуд.

Пас аз се мохи зиндагонии пуразоб ва меҳнати сахт дар бадарға, ўро хунук заду бемор шуда афтод, ҳарораташ ба ҳадде баланд шуд, ки аз худ рафт ва ҳазён гуфт ва гириҳо кард.

Дар бараки онҳо Израил Абрамович ном мўйсафеле буд, ки ўро ба кор набароварда, посбон ва хизматгори хона таъин карда монда буданд. Маълум шуд, ки вай яке аз духтурҳои машҳури Петроград буда, бинобар иштирок карданаш ба корҳои зиддидавлатӣ се сол пеш аз ин бадарға шуда омада будааст. Израил Абрамович, азбаски Ҳайдаркул ба корҳои вай ёрӣ меод ва хизматашро мекард, ба вай меҳр монда, дўст шуда буд. Дар вақти бемориаш вай хеле кор дод ва ўро аз дасти марг ҳалос карда гирифт. Ҳанўз дар хотир дорад, табаш баланд шуда, ба назараш ким-чӣҳо намуда, ба чарии бетағ афтодагӣ барин шуд. Якбора дод гуфт ва бемадорона даст дароз карда, чизеро доштани мешуд. Дар ҳамин дам ногоҳ ба дилаш насими сарде вазид, сараш қадаре осуд, дахшату фалокат аз пеши назараш дур гашт. Чашм кушода бинад, Израил Абрамович дар назди ӯ нишаста ба пешонааш латгаеро ба об тар карда мондааст ва аз чашмонаш ашк мешорад. Кушода шудани чашми ўро диду зуд табассум кард ва гуфт:

— Ана, худоро шуқр, чашм кушодӣ. Ҳозир ман аз дастат уқол мекунам.

Вай кутгии асбобҳояшро гирифтӣ ба бозуи рости Ҳайдаркул дорусўзан кард. Баъд ким-чӣ хел доруҳоро хўронид. Ҳаминро бояд гуфт, ки ин хама дору ва асбобҳоро вай қариб бо баҳои қон аз Петербург талабида оваронида буд ва фақат барои худаш ва наздиконаш кор мефармуд. Дар бандихона, ба гайр аз худӣ бандиҳо дигар касе ғами онҳоро намехўрад. Ниҳоят агар касал шаванд, ба кор намебароранд ва агар муранд, мурдашонро бароварда ба ягон чуқури гўр мекунанд.

Ҳайдаркул қариб якуним моҳ бемор хобид. Ҳамин Израил Абрамович ва боз як нафар муаллим аз шаҳри Урунбург, ки миллаташ тотор буда, номаш Зинатулло Обидӣ буд, ба ӯ нигоҳубин мекарданд.

Зинатулло Обидӣ забони тоҷикиро нағз медонист, худаш адиб, шеърдон ва хуштабъ буд. Ҳайдарқул бо вай дар ҳабсхонаи Урунбург якҷоя буд. Ӯро барои ба корпартоии коргарони заводи хишт роҳбарӣ карда, дар байни мардум адабиёти инқилобӣ паҳн карданаш ҳабс карда буданд ва азбаски дар вақти намоиши коргарон ва задухӯрд дар байни коргарон ва полициягиро як нафар аз жандармҳо кушта шуда будааст, ин «гуноҳ»-ро ҳам ба сари ӯ партофта, ба ҳашт сол эъдом ҳукм кардаанд. Зинатулло Обидӣ ҳам мисли Григорий Иванович одами бағайрат, серҳаракат ва ҷаққон буд. Ҳеч гоҳ пешонаашро чин намекард ва ба ҳар кас бо табассум ва меҳрубонӣ нигоҳ карда суҳан мекард. Дар ҳабсхона, дар роҳ ва ҳам дар Акатуй рӯзе набуд, ки вай хӯрокашро танҳо хӯрад ё ки ба кори касе ва дарди касе мадад накунад.

– Қайфияти зиндагонии инсон дар ҳамон аст, ки вай ба дигаре мадад кунад, аз зери бағали афтаде бигирад, пасмондаеро ба роҳ андозад! – мегуфт вай.

Ҳайдарқул аз ҳамин муаллими донишманди тотор фаҳмида донист, ки Хочаҳофиз, Саъдии Шерозӣ, Умари Хайём ва Фирдавсӣ барин шоирҳо ба ҳамаи ҷаҳон машҳур будаанд. Вай шеърҳои Рӯдакиро меҳонд ва ба Ҳайдарқул шарҳ медод. Инчунин шеърҳои шоирони тотор – Абдулло Тӯқай, Мачид Ғафуриро ба забони худашон ба ӯ хонда медод ва Ҳайдарқул, ки туркиро ҳам каму беш медонист, ҳис мекард, ки шеърҳои вай меҳондагӣ ҷӣ тавр пурҷӯшу хурӯш ва аз дилу ҷон гуфта шудаанд.

Ҳамин тавр, бо меҳрубонии як духтури яҳуд ва як муаллими тотор ва бо мадади дигар бандҳои урус, ки бисёри онҳо одамони аҷоиб, меҳрубон ва бо ҳислатҳои нек буданд, намурда, аз беморӣ офият ёфт ва боз ба кор баромад.

Пас аз як сол, ки дар он ҷо муромурӣ ва касалӣ хеле зиёд шуд, ҳатто назоратчиҳо ва оилаҳои онҳо низ ба касалӣ гирифтанд шудан гирифтанд, ҳукумат як бемористони хурде ташкил доду ҳамон Израил Абрамовичро ба кори духтурии худаш ба он ҷо гирифтанд. Ин пири некхисол, ки ба Ҳайдарқул хеле одат карда монда буд, ба сардорон ариза дода, илтимос карда, ӯро ҳам ба бемористон, ба вазифаи

санитарӣ қабул карда гирифт ва пас аз он зиңдагӣ як қадар тоқатпазир гардид.

Соли 1914 шуниданд, ки ҷанг сар шудааст. Духтури куҳансол аз ин ҳодиса хеле ғамгин шуд. Баъд маълум шуд, ки ягона писари ӯро ҳам ба аскарӣ гирифта, ба ҷанг фиристодаанд. Вай ҳамеша аз Петербург мунтазири мактуб буд, ҳар вақт ки аз писараш, ё ки аз келинаш хат мерасид, гӯё ҷон мегирифт. Дар нимаҳои соли 1914 хат омад, ки писараш дар ҷанг нобуд шудааст. Инро фаҳмиду мӯйсафед ҳам пас аз даҳ рӯз андаке бемор шуда ҷон дод. Бандиҳо ӯро бо иззату икромии тамоми гӯр карданд. Пас аз шаш моҳи дигар ба Ҳайдаркул ҳам иҷозати рафтани шуд ва қанат баровардагӣ барин ба ин сӯ давид...

Дар хонаи Умарҷон, пас аз шунидани саргузашти Ҳайдаркул:

– Ба рафтани шумо даҳ сол шуд-а? – гуфт Амон. – Аммо шумо ҳама дам бо мо будед, амак, ба ҳама кор ва дарду ғамамон шарик будед; мактубҳои шумо ҳар қадамаш ба мо як ҷаҳон дарсу сабақ буданд.

– Ҳоло духтур шуда омадам гӯед? – гуфт Смирнов. – Би-сёр нагз, ба касалхонаи Когон ба кор мемонем... Аммо на-гуфтед, ки дар он ҷоҳо ташкилоти мо, ташкилоти партия буд? Муносибати шумо ба он ташкилот?

– Ман коммунист, – гуфт Ҳайдаркул ва бо табассум ба рӯи Смирнов назар кард.

Вай ҳам дигар чизе нагуфт аз ҷо бархоста, Ҳайдаркулро саҳт дар оғӯш карду бӯсид.

– Дар олами мусулмонӣ, – гуфт аз ҷо бархоста ва диққати ҳамаро ба худ ҷалб карда, Ака Махсум, – ҳар кас ки ба Макка рафта, ҳаҷ карда биёяд, ҳама ӯро ҳаҷи гуфта зиёрат меку-нанд; аммо дар олами иҷтимоии мо ҳаҷи ва муқаддас ҳамон аст, ки саҳтӣ, азоб ва укубатро аз сар гузаронида, вале ба ҳаҷ ҳол таслим нашуда аз аввала зӯртар, пухтатар ва... ва... бол-шевик шуда, омада бошад. Бинобарон, агар шуморо ман зиё-рат кунам, бад кардагӣ намешавам.

То ин ки Ҳайдаркул хабардор шаванду нагузоранд, Ака Махсум ҳарду дасташро ба китфи вай расонда, ба ҷашмонаш

молид ва мехост ки дасти ӯро бӯсад, Ҳайдаркул давида аз чо бархосту Ака Махсумро дар оғӯш карда бӯсид.

– Шӯҳй накунед, Ака Махсум, – гуфт вай хандида, – ман шуморо пирам гуфтагӣ ва хоки пой шуморо ман ба чашмонам молам бад накардагӣ мешавам, Хӯш, ҳикояти маро шунидед, аммо аз худатон гап занед кай, ба Қазон рафтед? Кай омадед?

– Ака Махсум ҳам ба Қазон рафта, ҳочин иҷтимоӣ шуда омаданд! – гуфт Умарҷон.

– Бале, бале, – гуфт хандида Ака Махсум. – Қазон ба ман хеле сабақ омӯхт, чашмамо кушод ва мехостам, ки то охири умрам дар ҳамон чоҳо кор карда гардам, лекин аз дӯстони бухорӣ хат гирифтаам, маро сарзаниш карда, ба Бухоро баргаптанамро талабиданд. Баъд фаҳмидам, ки кушбегӣ «ошно»-и мо нест шуда, миршаби «гӯладинг» ҳар чӣ «захира»¹ шудааст. Пас, ба худ гуфтам ки ҳозир чои ман Қазон не, Бухорост, дар Бухоро кор кардан лозим аст. Ана бо ҳамин ният як-панҷ сол пеш аз ин омада будам. Ҳоло дар «соия» чаноби олий, Мирсаид амир Олим баҳодурсултон, зиндагӣ карда гаштем. Дар Бухоро Чамъияти ёшбухориҳо хаст, мо ҳам дар он чо як пой шарик. Лекин ин ёшбухориҳои мо бисёр ҳам суфт, метарсанд, ба ягон кори ҷиддӣ дурусттар қадам наметонанд. Ман бо маслиҳати баъзеҳо гуфтам, ки омада аз ин чо, аз болшевикҳои Когон, аз рабочиҳо роҳу равиши кор бурданро омӯзем, ба ин ҳам розӣ не. Шиорашон ҳамин, ки «Ҳам лаъл ба даст ояду ҳам ёр наранҷад»!

– Ин намешавад! – гуфт Ҳайдаркул. – Ман ёшбухориҳоро намедонам, лекин дар Бухоро ба роҳу равиши болшевикҳо медаромадагӣҳо ҳастанд, ана дар байни онҳо кор бурдан ва онҳоро як кардан лозим аст.

– Ҳа, бале! – гуфт Смирнов. – Барои ҳамин кор мо одам кофта гашта будем, худо-ба шукр, ки одам ёфт шуд.

– Кӣ вай? – пурсид Ҳайдаркул.

Дӯстон баробар гуфтанд, ки:

– Акаҳайдаркул.

¹ Захира шуд – дар ин чо киноятан ба маънои мурд.

Яке аз рӯзҳои иди навбахор, иди ҷавони табииат, иди Наврӯз буд. Дар ин рӯзҳо одатан зуд-зуд борон шуда истад ҳам, кӯчаҳо лой ва ҳаво намнок намешавад. Пас аз ин тавр боронҳои баҳорӣ, ки дар мо онро борони «найсон» ё ки «оби раҳмат» мегӯянд, табииат боз ҳам хуррамтар ва зеботар мегардад. Аз паси абрҳои даргузар осмони нилгун чунон зебо менамояд, ки кас гумон мекунад, ҳамин борон ҳама ҷангу губорро аз он шуфта бурд, тару тоза карда монд.

Он рӯз ранги оби ҳавзи Мирдӯстим бо осмони нилгун ҷанг мекард. Зеро ки як рӯз пеш аз ин ба ҳавз об сар дода, онро лаб ба лаб карда буданд ва ҳоло ҳамаи лой ва губорҳои он так нишаста, зулол шуда монда буд. Ба ростӣ, ки дар ин рӯзи офтобӣ, дар канори ин ҳавзи пуроб нишаста, дар ҳаво парвоз карда гаштани фароштурукҳо, дар об бозӣ карда гаштани моҳичаҳо ва акнун шукуфта истодани мугчаҳои шохҳои дарахтони канори ҳавзро тамошо кардан барои бошандаҳои Бухоро лаззате дошт.

Асо он рӯз барвақттар ба ҳамаи қарорихояш об кашонда шуда, машкашро ҷаппа карда ба меҳи сутуни канори ҳавз овехту хулаш аз ҷойхона як ҷойник ҷой дам карда оварда, ба болои суфачаи канори ҳавз нишаст ва ҷой нӯшида истода, ба ҳаёлу андеша фуру рафт. Машкобҳои дигар, баъзе об мегиританд, баъзе об мекашониданд ва баъзе ба кучоҳо рафта буданд ва дар сари ҳавз, ба болои суфа вай танҳо буд. Ҳоло андешаю ҳаёли вай дар бораи фарзанд буд. Дар муддати ин даҳсола хонаю ҷой қардани вай бо Фирӯза, онҳо ду бор фарзанд диданду ҳар дуяш ҳам яксола нашуда қазо кард. Гами фарзанд, доғи фарзанд Фирӯзаи азизи ӯро маҳзун ва андӯхнок кардааст. Ҳамеша оҳ мекашад ва гоҳо номҳои фарзандҳои қазокардашро ба забон ронда, афту андоми онҳо, нигоҳи онҳо ва табассуми онҳоро ба ёдаш оварда мегиряд. Асо ҳар чӣ қадар панду насихат кунад ҳам, фоида надорад. Фирӯза ба ҷои оншӯ нон ғам меҳӯрад, мисли шамъ об шуда истодааст. Рӯзҳои охир рангаш парида, ҷашмонаш

маъюс шудаанд. Ин аломати бад аст. Мабодо Фирӯза ба касалие гирифтор шавад, пас вай, Асо чӣ кор мекунад? Охир дар дунё ҳастӣ ва нестии вай ҳамин Фирӯза аст. Дар натиҷаи азобу кулфат ва меҳнати зиёд аз даргоҳи Ғаниҷон-бойбача ба вай фақат ҳамин Фирӯза расид, Фирӯзаи беҳ аз алмос, Фирӯзаи беҳ аз ёкуту забарҷад! Вай ҳам аз худо, ҳам аз бой, ҳам аз замона чизи дигар наметалабид – ҳамин Фирӯза ягона орзу ва омоли вай буд. Ниҳоят пас аз нокомиҳо ва задухӯрдҳои бисёре ба орзуяш расид, аммо акнун боз ин ғам баромада монд: фарзанд!

– А-асочони ман, Асо! А...асочони ман, Асо! – гӯён ғазал хонда омадани касе Асоро аз фикру андеша боздошту ба хуш овард.

Асо чои дар пиёла сардшудамондаро як хӯрт кашиду ба сӯи овоз нигоҳ кард. Дид, ки аз тарафи кӯча Тағоича меояд ва ашӯлакунон «А...асочони ман, Асо!» мегӯяд. Асо табассум карду ба расидани вай мунтазир нашуда, ба пиёла чои гарм рехт. Вай Тағоичаро нағз мешинохт. Ин ҷавони понздаҳшонздаҳсолае буд, ки бисёрии бачаҳои он атрофро «ҷиянам», «хоҳарзодаам» гуфта хитоб мекард. Ҳатто бачаҳои аз худаш калонро ҳам «ҷиянам» мегуфт ва бинобар он мардум ба вай «Тағоича» лақаб дода буданд. Худаш бачаи шӯх, шум ва баттол бошад ҳам, хушфеъл, хандон ва ба ғап усто буд, хизматгор ва коркун буд, дар ҳавлии зардӯзҳои машҳури гузари Мирдӯстим шогирдӣ мекард ва мегуфтанд, хунари зардӯзиро бисёр хуб омӯхта, ҳатто ба гулбурӣ, ки мушқилтарини кори зардӯзӣ ба ҳисоб мерафт, сар кардааст.

Инак, ҳамин Тағоича лоуболона кадам монда, ба сари ҳавз расиду дарҳол ба Асо чапмаш афтод ва давида, ба назди вай рафта гуфт:

– Ибӣ ана-ку, Асои пир ба чои пир! Хайр набошад, шумо давида карда аз ҷоятон хезеду машкчаатонро аз об пур карда, ба ҳавлии иноқамакам¹ бурда холи кунед будааст. То омадани шумо ман ҷоятонро нӯшида, ҷойнику пиёлаатонро ниғаҳбонӣ карда меистам.

¹ Инок – номи яке аз мансабҳои олии сипоҳӣ дар аморати Бухоро.

Асо пиёлаи чойро ба Тағоича дароз карду гуфт:
— Ин чо баромада шинеду чой нӯшида истода, аввал чорта гап тед, баъд ҳар чӣ гӯед, ба қон!

Тағоича давида ба болои суфа баромаду рӯбарӯи Асо нишаста, пиёларо аз дасти вай гирифт гуфт:

— Ҳу, мегӯд-ку, ҳарчӣ кунӣ, ба худ кунӣ, хоҳ бад мекуни ва хоҳ ки нағз мекуни! Агар ҳозир ба ҳавлии чаноби Мирбақочони иноқ об гирифта баред, кудрати худоро тамошо мекунед! Ман ба шумо гуфтам, он тарафаш ихтиёр ба худатон! Мегӯед-ку, аз карнайчӣ як пуф!

— Ба ростӣ? — шӯҳӣ карда пурсид Асо. — Кудрати худо мегӯед? Ин кудрати худо чӣ бошад?

Тағоича ба рӯи Асо нигоҳ карда истода хандида фиристод.
— Ҳа, худатона нодонӣ-ба занед, бачаи сода! — гуфт вай. — Дар дунё аз беҳабарҳо як шумо мондеду аз калтаҳо як ман!

— Ман беҳабар бошам, будагиам-ку, — гуфт боз ба шӯҳӣ давом карда Асо, — лекин шумо калта не, шумо аслаш худатон созворӣ, кисабағалӣ! Андак саратон...

— Хӯш, хӯш! — гуфт Тағоича, — кифтатон, гӯед, қиянам, кифтатон!

— Эй, мебахшед, — гуфт завқ карда Асо, — «кифт»-атон андак ҳалал медихад, набошад кайҳо домоди кушбегӣ мешудед!

— Э, монеде, душманатон домоди кушбегӣ шавад! — гуфт Тағоича. — Ҳамин тавр, кайф карда гаштагем сад тило! Мегӯяд-ку: дарахт чилгазӣ бошад ҳам, баргаш ба зераш меафтад! Мо косиб, занамон ҳам духтари косиб мешавад.

— Ҳа, мақсадатонро фаҳмидам, — гуфт Асо бо табассум. — Домоди ҳалвогар шуда, обинаботи Кармулло² хӯрдан мехоҳед! Истед, ки Кармулло ё ки Калмулло?

— Бисёр кал-кал накунед, одамҳо айб мекунанд! — гуфт ба ду маъно Тағоича.

— Хайр, охир барои чӣ шумо аз «кал» гуфтан хафа мешавад? — пурсид Асо шӯҳӣ карда.

¹ Тағоича зарбулмасалҳоро аксаран вайрон карда мегӯяд.

² Кармулло — ҳалвогари машҳури Бухоро.

– Набошад як чиз гӯям? – гуфт Тағоича ва ба атроф нигоҳ карду ба суханаш давом кард: – Дар ин ҷо ҳеҷ кас нест, шумо азони худӣ. Мана одамҳо Кал, Кали Аҳмад мегӯянд, лекин ин лақаб доданашон нодуруст. Мана «Шоҳкал» гӯянд, дуруст мешавад. Чунки агар ман каллапӯш дошта бошам, ҳеҷ кас мана кал намегӯяд. Баъд ин «шоҳкалӣ» ҳам як ҳикоят дорад...

– Хӯш, хӯш, чӣ ҳикоят будааст вай? Мо ҳам фаҳмем кани, – гуфт Асо ба пиёла ҷой рехта ва ба Тағоича дароз кард.

– Ҳикояташ ҳамин ки, – гуфт Тағоича як култ ҷой нӯшида, – ман дар синни хурдсолиам хеле шум ва баттол будаам. Ман шашсола будам, ки тӯтаам аз шумии ман мурда рафт...

– Э, э, – гуфт Асо тарсидагӣ барин шуда, – шумо ҳолӣ ман одамкуш гӯед?

– Не, аз одамкушӣ худо нигоҳ дорад, – гуфт Тағоича. – Мурдани кампир аз шумӣ ва баттолии ман шуд... Зимистон буд, мо дар хоначаи офтобрӯяи баландамон менишастем ва аз хунуки тарсида, дари даромади онро баста монда будем. Даромад-баромад аз мадони хонаи калон, ки дар байни ду хона муштарақ буд ва аз хонаи калон ва аз даҳлези он буд. Як пагоҳ аз тиреза нигоҳ карда шишта будам, ки тӯтаам фаранчиашро ба даст гирифта аз роҳрав даромада омад. То он ки вай аз даҳлези хонаи калон ва худи хона мегузашт, ман ба модарам нафаҳмонида, оҳиста ба мадони торик даромада руст шудам, ҳамин ки кампир ба мадон по ниҳод, якбора «вах» гуфта ба пешвози вай чаҳидам. Кампир «ибие» гуфта овоз бароварду ба ҷои истодагеш ба замин нишаста монд. Модарам ин овозҳоро шунида ба мадон даромада аз кампир ҳол пурсида буд, ки вай воқеаро гуфта дод. Ман оҳиста ба хонаи калон гузашта, гурехтанӣ будам, ки модарам ба даҳлез аз паси ман расид ва дошта гирифта, бо кадом як кафши ифлос ва лойолуд чунон ба сари лучи ман зад, ки торс кафида хун баромад. Аммо бо вучуди он ман гурехта рафтам. Кампир ду рӯз касал шуда мурд. Қафидагии сари ман ба гандагӣ баргашт ва дар натиҷа ман «шоҳкал» шуда мондам, ки ин аз модаркалонам меросӣ аст, набошад сари ман ҳеҷ иллате надошт.

– Хай, ин тавр бошад, – гуфт шӯҳӣ карда Асо, – шуморо

«Шоҳкали Аҳмадҷони шум» гуфтан лозим будааст-дия?

– Не, – гуфт Тағоича эътироз карда, – акнун он шумигариҳо ҳам тамом шуд, ҷиянам! Акнун...

– Оворагӣ сар шуд гӯед? – гуфт Асо сухани ӯро бурида.
Тағоича хандиду гуфт:

– Хӯ, мегӯд-ку:

*Кали кали кулумба
Гушту биринҷу думба.
Думбая пора кардем,
Кала овора кардем.*

Лекин ман аз он хел калҳои овора мешудагӣ нестам. Хезед, оба бурда, машка холи карда биёед, боз сӯхбат мекунем!

Асо хандида-хандида аз ҷо бархосту ба Тағоича гуфт, ки то баргашта омадани вай ба ҳеч ҷо наравад.

– Ин ачаб, – гуфт Асо, вақте ки ба машкаш бо дӯлча об мерехт. – Хумҳои ҳавлии инокро ман аз ҳама пештар пур карда монда будам-ку, боз ба ҷи об даркор бошад?

– Об баҳонаю дидор ғанимат! – гуфта монд Тағоича.

Асо дар хайрат сар ҷунбонида монду гап назад ва машки пуробро бардошта, ба рӯи суфачаи махсус, ки аз хишт сохта, ба рӯяш тахтасанги кӯҳӣ гузошта буданд, бароварда монд.

– Инок дар хона?

– Не, иноқамакам аввали пагоҳ ба болои арк рафта буданд, – гуфт Тағоича. – Хона бемодаршӯй!

– Гапҳои бемазаатонро монда истед! – гуфт Асо ба таври ҷиддӣ. – Нағз не, овоза шуда мераваду ба гӯши инोक мерасад.

– Хуб шудааст! – гуфт Тағоича ва хомӯш монд.

Асо аз болои суфача машкро ба пушташ бардошту ба сӯи ҳавлии Мирбақочони инок равон шуд.

Ҳавлии инок дар тангкӯчаи пеш маҳкам буда, бо дарвоза-хонаи хангомадораш аз дур маълум шуда меистод. Дар ҳавлии берун касе набуд, ягона хизматгор ва саис дар ҷилави инок ба таги арк рафта буд.

Асо ба назди дари ҳавлии дарун рафта овоз баровард:

– Машкоб!

– Дароед! – гуфт аз дарун овози зағона.

Асо ки дар зери бори машки пуроб андак хам шуда буд, сараш таг, ба ҳеч чо нигоҳ накарда, рост ба ошхона рафт. Ҳавлии дарун чандон калон набошад ҳам, се-чаҳор хона, бо-лои суфа ва таххона дошт. Дар ошхонаи калони он ду хум гӯр карда шуда буд, ки дар яке аз онҳо об пур буда, ба дигараш фақат ним машк об рафту халос. Асо қомат рост карду ба рӯи ҳавлӣ нигоҳ карда гуфт:

– Хумҳо пур шуданд, боз ба кучо резам?

– Ман ҳозир! – гуфт ҳамон овоз ва пас аз дақиқае ба ошхона Мағфират... бале, ҳамон оими Гафабанд бо рӯи кушод, дар даст кӯза даромада омад. Ин даҳсола муддат, ки аз рӯзҳои келинчакии вай гузашта рафтааст, ба хусну латофати ӯ халали калоне расонида, ба гирди чашмҳои тангаш ва гирди лабонаш очингҳо пайдо шуда, рӯяшро доғ зер карда буд. Лекин вай ба ёрии хусни барбодрафтаи худ усма, сурма ва сафедию сурхиро чег зада, зулфхоро качак карда, кӯйлакчаҳои сафеди пар-пардор пӯшида, аз рӯи он куртаи шохии марғилонӣ дарбар карда, ба сар рӯмоли зартори хушобурангро ба тарзи фарғонагиҳо якшоха карда баста, ба дасту пойҳо хино молида омада буд. Дар ҳаракат ва нигоҳҳои ӯ ишваю ноз ба ҳам мепечид.

– Ана, ба ин кӯза ҳам об андозед, ҷавони ширин, – гуфт вай бо чашмони ҳарис ба Асо нигоҳ карда. То кас монда, чег назанам, худатон аз худ доништа намебиёед-а?

– Аввали рӯз омада, ҳама чоро пур карда рафта будам, – гуфт Асо ҳамон ба замин чашм дӯхта ва хост, ки аз пахлуи Мағфират гузашта, берун баромада равад. Лекин Мағфират аз бозуи ӯ дошта намонд, ки равад:

– Истед, ин қадар саросема нашавед! – гуфт вай хитоб карда, – ман барои як дақиқа шуморо чег назадам... Аввали пагоҳ омаданатон бефоида буд, дар хона иноки пир нишаста, қаймоқҷой мехӯрд. Ҳама чоро пур кардеду дили ман холӣ, дили ман аз шумо баҳрае набурдааст ва инро шумо нағз ме-донед! Ба ман машки оби шумо лозим не, ба ман муҳаббат, илтифоти шумо лозим!

Асо бозуи худро аз панҷаи часпони Мағфират ҷудо карду гуфт:

– Айб не магар, оим! Шумо зани шавҳардор, як не, се бор шавҳар кардед, боз аз худо натарсида... Нағз не!

– Худо мана кайҳо задагӣ! – гуфт оҳ кашида Мағфират. – Пас аз хўчаинатон, раҳматӣ Ғаниҷон аз ягон шӯ наосудам. Ин иноқи пир ба ғайр аз мана азоб додан, кори дигареро намедонад. Охир, мани бадбахт чӣ кор кунам? Ба шумо, катрае раҳм ҳаст ё не?

– Ин суолро ба худатон диҳед! – гуфт саҳт карда Асо. – Дар хона зани дилхоҳ ва нозанинам истода, ман бо шумо шавам?!

– Маҳбубаи нозанин! – гуфт бо тамасхур Мағфират. – Саркути Ғаниҷонро дилхоҳам гуфта мегардӣ, сода! Вай ишқу муҳаббатро чӣ медонад? Дилбариро таннозиро чӣ медонад? Чӯридухтари говтабиат!

Аз ин суханҳо Асо чунон оташин ва дар қаҳр шуд, ки чашмонаш оташ пошиданд ва хост, ки ба чунин ҳақорати кабеҳ ба даҳони пур аз нақбати ин занакӣ фоҳиша як мушт занаву баромада равад, лекин дар дилаш, «астағфируллоҳ» гуфту ба Мағфират чунин хитоб кард:

– Даҳони бешаровезатонро пӯшиданатон беҳтар аст! Ман як тора мӯи он чӯридухтарро ба ҳазортаи шумо барин... – ме-хост «фоҳиша» гӯяд, вале худдорӣ карду – беҳаёҳо намедихам!

Ибро гуфту Мағфиратро аз пеши роҳи худ дур карда, баромада рафт. Мағфират, ки бо умед ва шавқи зиёд омада буд, аз ин муомила ба худ ларзиду аз ғазаб як чӯги оташ гашт.

– Номаткул кардӣ, ту ҳаромзодаи беасл! – гуфт вай аз паси Асо ба берун баромада. – Ҳоло сабр карда исто, ман ба ту нишон медиҳам, беҳаёӣ чӣ тавр мешавад! Ҳой, ҳой гадои бе-хонумон! Исто, исто мегӯям, ба ту гапи дигар дорам!

Асо дар дами дари роҳрави ҳавлии берун истоду ба қафо нигоҳ накард. Мағфират ба суханаш давом дод:

– Як ишорат кунам, аз ҳавлӣ беҳавлӣ мешавӣ, бо чӯризанат ба кӯча мемонӣ, фаҳмидӣ?! Ҳавлию хонаи кайф карда зиндагӣ мекардагитон азони кӣ? Магар фаромӯш кардӣ, ки ман барои чӣ то ба имрӯз аз ту иҷора ногирифта, ба ҳавлии меросии худам шинонда мондаам?

– Хавлино хонаат сарата хӯрад! – гуфту Асо берун рафт. Аммо Мағфират аз ғзаб сангеро гирифт аз паси вай партофт. Санг рафта ба дарвозаи роҳрав расиду пор-пора гашт ва бидингдариро хаста карда монд. Худи дар ҳамин асно аз берун як чавонзани қоматбаланд, фаранчию чашмбандаширо ба даст гирифта, даромада омад.

– Дилама кафондед, оя, – гуфт вай ба чоки гиребонаш туфтуф карда. – Вай чӣ буд? Шумо будед? Санг афтод? Чӣ шуд?

Мағфират ба пешвои меҳмони омада истода гуфт:

– Қасди Исоро аз Мӯсо гирифтани будам... ассалом, чӣ тавр шуду шамол аз кучо паронд?

Келинчаи омадагӣ духтари Назокат (зани калонии Ганиҷон) – Мушаррафа буд, ки ҳоло як зани қадбаланди навча ва олуфтаи шӯҳ шуда буд. Пас аз кушта шудани Ганиҷонбой онҳо аз ҳавли набаромада бо давлати меросии зиёде, ки аз бой монда буд, бо ҳузур зиндагӣ мекарданд. Назокат миёнаравҳоро ба кор андохта, духтарашро ба писари Абдурахмонбеки миршаб, ки номаш Замонбек ва ҳудаш яке аз хосони тӯраи ҳамонвақта буд, никоҳ карда дод. Мушаррафа баръакси модараш «хушбахту хуштолеъ» шуд. Замонбек дар меҳмонхона чавони бериши-хосса дошта бошад ҳам, лекин зани дигар надошт ва Мушаррафа дар ҳавлии дарун ҳудаш танҳо ҳукмронӣ карда, Фирӯзаро, ки бачааш мурда буд, барои писари навзодаш энага (доя) карда гирифта буд. Пас аз мурдани модараш бо Мағфират рафтуомад карда, азбаски феълан ба ҳамдигар наздик буданд, дӯст ва меҳрубон шуда монданд. Мушаррафа палонҷ надошта бошад ҳам, аз шавҳараш ҳеч гоҳ сер набуд. Зеро ки пас аз амир шуда, ба тахт нишастани Олимхонтӯра, шавҳараш Замонбек дар дарбори амир маъмурияти ҳосе гирифта, ба ҳамаи шербачаҳо, каллабурҳо, воқеанависҳои дарборӣ сардорӣ мекард ва мансаби ӯ чандон олий набошад ҳам, қушбегию қозикалон, казо ва казоҳо аз ӯ метарсиданд ва ӯ аксар вақт дар дарбор буда, дар ҳар ҳафтае ё ду ҳафтае як шаб омада ба хона хоб мекард ё не. Аммо занаш Мушаррафа ба майли хотири худ, дугонабозӣ ва дӯстибозӣ карда, умр мегузаронид. Ба назди Мағфират омадурафт карданҳои вай ҳам, якдараҷа дар соияи

хамин дӯстибозӣ буд. Ин ҳар ду зани ҷавон дар шахватпарастӣ ва айшу ишрат ба ҳамдигар улфат шуда монда, давр меронданд...

Ҳоло Мушаррафа хурсанду шод аз дарвоза даромада, қариб ҳадафи санги газаби Мағфират гашта, як тарсиду пас аз пурсупос ба худ омада гуфт:

– Як намегӯед, ки ахvoli духтарама донам, рафта хабар гирам! Ана, боз худам хеста омадам.

– Баҳор шудан ин тараф, тамом беҳавсала шуда мондаам, – гуфт Мағфират. – Лоақал ба ҳавлии худамон рафта, бибиҷонама надидем. Канӣ, ба хона марҳамат!

Онҳо гапзанон ба хонаи калон рафта даромаданд, ки аз бисёрии асбобу ускунаю пардаю сӯзанию кӯрпаю кӯрпачаю рахту фалону казо ба тим, ба тими Абдуллоҳон¹ монанд буд. Дар тоқхо мису мисина, чиниворӣ, чойнику пиёлаҳои кирмизӣ, табакҳои қашқарӣ, гулдонҳои хитой гузошта шуда буд. Дар ин хона беҳтарин асбоби зинат ва лавозимоти хонагии иноқи пир ва Ғаниҷонбой чамъ оваронида шуда буд.

Ояю духтар аз назди тирезаи миёна нишастанду ба сӯҳбат сар карданд:

– Дар ҳавли ҳеч кас нест барин-ку, – гуфт Мушаррафа. – Кайвонию духтархонаатон кучо шуданд, номашонро фаромӯш кардем?

– Ҳар дуяшонро ҳам ба ҳаммом фиристодам.

– Дар берун ҳам ба назарам касе нанамуд? – боз пурсид Мушаррафа.

– Саидбой дар ҷилави иннок, ба арк рафта буд...

– Ҳа, – гуфт маънидор карда Мушаррафа. – Хона бемодаршӯ будааст-дия? Хайр, барон чӣ машқоб ба ҳавлии берун об пошида, бо қаҳр дарвозаро пӯшида баромада рафт?

– Чунки санги ба тарафаш парондагем сарашро накафонда монд.

– Вой, ҳамту гӯед? – Мушаррафа хайрон шудагӣ барин ба рӯи модари ӯғаяш нигоҳ карду сонияе хомӯш истод ва баъд

¹ Тиме, ки Абдуллоҳон – амири Бухоро сохтааст.

ба суханаш давом кард: — Ҳоло аз миёнаи шумо об гузашт гӯед? Чӣ, маслиҳатҳои онрӯза рост наомад?

Мағфират шараққос зада ангуштонашро қат карду:

— Не, — гуфт, — нокас ба нокасии худаш рафт, давлаташро пешпо зад.

— Рӯирост гуфтед?

— Ҳа, чӣ кор мекардам? Ба ин хел мардҳои паққӣ шаф-шаф гуфтана, шафтолу гуфтан хубтар аст. Лекин ҳайфи суханам, ҳайфи зорию таваллоҳоям, ҳайфи худам! Акнун ман вай ҳаромзодаро ҳамин тавр намемонам, аз ҳавлии гузари Абдуллоҳоча зада ҳай мекунам, ба кӯча мепартоям, ба байни ду пои ҷуризодааш даромада шинад!

— Ҳамин тавр кунед! — гуфт Мушаррафа оташи ӯро бод дода. — Ҳаққи ин тавр сағони ҳақношинос ҳамин! Эӣ, воқеан, зани вай Фирӯза не? Охир онҳо аз нону оши ману шумо шикам сер мекунанд-ку! Фирӯза ба ду бачаи ман ҳам энага шуд. Ҳозир хурдем қариб аз сина чудо мешавад; ман худи ҳамин рӯз рафта, он каниздухтарро аз хона ҳай карда мефиристонам. Равад, гадоӣ карда нон ёбад!

— Ҳамин тавр кунед, азизам, чазошона бинанд!

Пас худи Мағфират аз ҷо барҳосту ба назди Мушаррафа дастурхон партофт, лаълии шираворро гузошт ва ҷойники ҷойро, ки дар зери ҷойникпӯшак буд, гирифта ҷой кашид ва меҳмонро ба хӯрдан ва даҳон ширин кардан таклиф намуд. Меҳмон даҳон ширин карду як пиёла ҷой нӯшида боз ба гап даромад:

— Хайр, дилатон сиёҳ нашавад, садакаи якдама хурсандиатон кунед он намакҳаромро! Мард даркор бошад, худи Инокамакам маъҷуни мастакӣ хӯрда гирифта, шуморо хуб навозиш мекунанд.

— Монед, монед! — гуфт бо нафрат Мағфират. — Навозипашон ҳам пӯсаду худашон ҳам!

— Ибӣ, чиба инту мегӯед? Инокамакам холи он қадар пир нашудаанд-ку? Ниҳоят бошанд, шастсола будагианд-дия?

— Гап ба синну сол набудааст, Мушаррафҷон! — гуфт Мағфират бо ҳасрат. — Ана шӯи Хосиятбону — кайвонии ман аз иноқ калонсинтар бошад ҳам, мегӯяд, ки мардҳои мард, ба

пеши вай дармемонанд... Лекин иноқамакатон, худо нишон надихад!

– Хайр, набошад, – гуфт Мушаррафа, – Мухаррами Фарч-дия! Гуфтагӣ барин, ман ба хабар кардани шумо омада будам. Пагоҳ рӯзи чумъа дукаса ба сайри Чашмаи Айюб меравем, рӯзи якшанбе ё ки душанбе ба чаҳорбоғи беруни дарвозаи Самарқанд! Дар он ҷо хола – Мухаррами Фарч ҳам мешаванд. Ман хабар кардам.

Ин хабар Мағфиратро чунон шод кард, ки вай беихтиёр қаҳ-қоҳ зада хандид ва гуфт:

– Хола – Мухаррами Фарч нагуфта, дӯстакам гӯед!

– Дӯстаки шумо ҳам! – гуфт Мушаррафа низ хандида.

– Хайр, дӯстаки ҳардуямон! – гуфт сабук нафас кашида Мағфират. – Майлаш, ҳар ду таклифатонро ҳам ба ҷон қабул мекунам, пагоҳ барвақттар баромада, болои роҳ ба ҳавлии шумо даромада, баъд қатӣ-қатӣ ба Чашмаи Айюб меравем.

Ояю духтар хурсанду шод ба сӯҳбати дилхоҳашон машғул буданд, ки кайвонӣ ва духтархона аз ҳаммом омаданд. Мағфират онҳоро аввал хуб чанг кард, ки чаро ин калар дер монданд ва баъд фармуд, ки зуд оши палави мургин пазанд.

– Сорохолаи чухуд омада буд, – гуфт аз ҷо бархоста Мағфират. – Дар байни бугчаҳояш се шишаи калон ман чухудӣ овардааст. Ман гирифта, ба мадон руст карда мондам. Ҳозир яктеша дукаса холи кунем, ҳамаи дарду ғамро гирифта мебарад!

3

Ҳаммоми Кунҷак ханӯз ҳам Ҳаммоми Кунҷак буд; ханӯз ҳам Мухаррами Фарч дар он ҷо ҳаммомӣ буд. Дар фосилаи ин чандин сол ба авзоъ ва соҳги шаҳр, гузарҳо, масҷиду мадрасаҳо, ҳаммомҳо чандон тағайироти зиёде рӯй надода буд. Ҳоло ҳам ба Ҳаммоми Кунҷак аз ҳамон роҳ ва кӯчаҳо, аз ҳамон назди дарвозаҳои тарафи ҷанубии масҷиди калон гузашта мерафтанд. Ҳоло ҳам дар назди дарвозаи ҳаммом гадоҳо, муначчимҳо, қуръапартҳо, обфурӯш, халвофурӯш ва

мевафурӯшҳо буданд ва барои тез кардани бозори худ ҳар қадом бо овози баланд ҳаридор ҷег мезад...

Аммо Мухаррами Ғарҷ хеле тағйир ёфта буд, ба пиччаҳояш сафедӣ афтада, рӯяш пурочинг гашта, аз аввала ҳам фарбехтар шуда ва нисбатан камҳаракаттар шуда буд. Ҳоло вай бештар дар маснади худ нишаста, аз ҳамон ҷо фармонҳо меод ва аксар вақт бо ягон улфати худ ба сӯхбат машғул шуда, баланд-баланд хандида, кори пазирой ва қабули ояндагон ва «хуш омадед» гуфта баровардани равандагонро ба ёридихандагони худ вомегузашт. Азбаски давлат ҷамъ карда буд, ба пулу чиз ҳам чандон ҳарисӣ намекард, пуртар тамошои ҳусну ҷамоли духтаракони дӯшиза ва келинҷаҳои соҳибҷамолро мекард ва гоҳо ба ғайрат омада, аз паси онҳо ба даруни ҳаммом мебаромад ва ҳатто баъзан бо баҳонае ба тани нарм ва нозуки онҳо даст расонида, молида мемонд ва аз он лаззате мебурд.

Он рӯз – рӯзи панҷшанбе ва бинобар он омадурафт дар ҳаммом бисёртар буд. Вақт аз пешин андак гузашта буд, ки яке аз хизматгорҳо ба пеши Мухаррами Ғарҷ омада хабар дод, ки дар таги дар як мардак ўро мецоҳад. Мухаррами Ғарҷ гур-гури бисёре карда, аз ҷо бархосту оҳиста-оҳиста ба болои зинаҳо баромада, ба роҳрави даромади ҳаммом нигоҳ кард. Дар он ҷо як муллобачанамо одам нишаста, ўро мунтазир буд. Вай ба дами дар пайдо шудани Мухаррами Ғарҷро дида, аз хичолат ва ё ноҳинҷорӣ як «ухӯ-ухӯ» гуфта сулфа карду баъд оҳиста «ассалом» гуфт.

– Кӣ мана мепурсад? Шумо? – гуфт Мухаррами Ғарҷ рӯ турш карда.

– Ҳа, ман – гуфт мардаки бузриши харобак, гиребони ҷоман нимдошти худро дуруст карда монда. – Ман аз назди ҷаноби Камолиддин Махдум омадам. Он кас фармуданд, ки шуморо ҳозир ба наздашон гирифта барам, кори бисёр зарур доштаанд.

Номи Камолиддин Махдумро шунида, Мухаррами Ғарҷ дарҳол тағйир ёфт ва ба чеҳраи ӯ аломати хурсандӣ, ҳурмат ва эҳтиром пайдо шуд.

– Бисёр хуб, – гуфт вай. – Майлаш, шумо рафтаи гиред.

ман аз пасатон расида меравам... Чаноби махдум чӣ тавранд, саломат?

– Алҳамдулиллоҳ, алҳамдулиллоҳ! – гуфт бузриш ва гире-бонашро дуруст карда истода ба ғанапш давом кард: – Албатта, таъхир накарда биёед, чаноби махдум ба шумо мунтазир!

Инро гуфту мардак бо ду хез аз долони ҳаммом баромада дар байни мардум гум шуд.

Муҳаррами Ғарч бо табассум аз қафои ӯ камтар нигоҳ карда истоду ба ҳаммом даромад ва боз ба маснади худ нишаста, гирду атрофашро гундошт ва ба сандуқ партофт. Сандуқро кулф карда, калидашро гирифт ба байни куртахояш, ба кадом як кисаи махфияш гузошт. Баъд калонтарини лунгидорхоро чег зада, суноришро дод.

Дар ин дам ба ҳаммом Фирӯза ва Оймуллои Танбӯр даромада омаданд. Муҳаррами Ғарч ба пешвози Оймулло аз ҷо бархост ва онҳоро бо иззату икром ба болои суфа баровард, аз рӯи кӯрпача ҷо дод. Оймуллои Танбӯр як дараҷа шир шуда бошад ҳам, лекин ҳанӯз дар ӯ хусну ҳаловат, нуру сафо хувайдо буд. Пиччаҳои сафеди ӯ гӯё ба хуснаш як хусни иловагӣ шуда буданд. Дар тани вай куртаи шоҳии одмиёна дӯхташуда, ба сараш сарбанди доқа ва пешонабанди фарангии сафеду гулобӣ, дар пояш кафши маҳсӣ буд. Фирӯза калон шуда, қад ёзонда, як зани занон шуда монда буд. Муҳаррами Ғарч, ки ҳамеша мегуфт хусни одамизодро синну сол меҳӯрад, сол калон шудан гирад, хусн хурд шудан мегирад, ҳоло ба ин Оймулло ва шогирди пештараи вай нигоҳ карда истода, хайрон монда буд. Он назарияи вай дар онҳо дида намешуд. Хусни ҳар ду ҳам ба назари вай ба камол буд. Хусусан Фирӯза, ки акнун зани бисту панҷ бистухафтсола шуда буд, хуснаш кушода шуда, шукуфта ва обутоб ёфта буд. Ҳамаи он сарулибоси одмиёна ва ҳатто бечораҳолона пӯшидаи ӯ ба худаш мезебиданд. Ба сараш рӯймоли сатини пистоксию сиёҳ, дар танаш куртаи сатини обшустаи пулакчагул, дар пояш кафши булғори одӣ буд, эзорпачаҳои почомаи ҷити гулдораш зехдор ва то бучулаки пояшро мепӯшиданд.

– Хуш омадед, Оймуллоҷон, хуш омадед, – мегуфт Муҳаррами Ғарч – ҳар қадам мондед, болои дида. Ин келин-

чаи хушрӯй ҳамон шогирдаки парирӯи худатон не? Аз ҳамон солҳо ин чониб ҳеч надидаам.

Оймулло ба Муҳаррамай Ғарч ташаккур баён карду гуфт, ки ӯ дар тахминаш хато накардааст.

– Духтарҳо ба шавҳар расида, ду-се сол ногузашта латофаташонро гум кунанд, ин кас боз гашта зеботар, шукуфонтар шудаанд, – мегуфт ба рӯи Фирӯза бо хирсу хасад нигоҳ карда Муҳаррамай Ғарч.

– Санги қиматбаҳо аз гузаштани вақт тағйир намеёбад! – гуфт Оймулло. – Номи духтари ман Фирӯза аст!

– Фирӯзаи шумо алмос шудааст! – гуфта монд Муҳаррамай Ғарч.

Фирӯза аз хичолат сурх шуда буд.

– Ин рӯзҳо ба боло намеравед? – пурсид Оймулло аз Муҳаррамай Ғарч.

– Пир шудем, – гуфт Муҳаррамай Ғарч, – ҳавсала намондааст. Пошшобибӣ агар чег зада монанд, меравем, набошад кори бечорагии худам... Аммо шуморо охир болой карда монданд-дия?

– Ҳа, – гуфт Оймулло, – Пошшобибӣ ба камтарин канизашон хеле омӯхта шуда мондаанд, баъд ба шахзодахонимҳо сабақ доданро ҳам ба ман супурданд. Ана, бинобар он...

– Додарам Тоҳирҷон зонуяшро кучоқ карда мехобидагист? – гуфт хандида Муҳаррамай Ғарч.

ӯ мехмонхоро ба ҳаммом даъват карда, ба онҳо саломатӣ ва истироҳати том хосту узр гуфта худааш фаранҷиро ба сар гирифту берун баромад.

* * *

Ҳавлии Камолиддин Маҳдум дар гузари Қоплон буд. Аз Ҳаммоми Кунҷак то ба Қоплон, хусусан барои Муҳаррамай Ғарч хеле роҳ буд. Бинобар он вай ба роҳи калон баромаду як фойтуноро нигоҳ дошта сувор шуд ва аз Қӯшмадраса гузашта, дар сари роҳи Қоплон аз фойтун фаромада, то ба ҳавлии Камолиддин Маҳдум пиёда рафт.

Камолиддин Маҳдум, писари Воизихиддин Маҳдуми судури марҳум (козии Қаршӣ) буда, ханӯз дар вақти зинда бу-

дани падараш аз тарафи амир мансаби «китобхонадор»-й¹ ба ў дода шуда ва аз оидоти он дар хона нишаста, осуда зиндагӣ мекард. Ҳавлии калони берун, дарун, аспи саворӣ ва аспи ароба, чохорбоғ дар Гурбун, замини ҳосилхез дар атрофи он, ду санги осие, сарои хар ва гайра мулку амлок ба мерос монда буд, ки ба маҳдум таъмини маош мушқил набуд. Азбаски Камолиддин Маҳдум ягон касбу кори муайян ва машғулияти харрӯза надошт, бештар умри вай дар сӯхбати дӯстон ва ёрони мувофиқ мегузашт. Аксар дар меҳмонхонаи хушнақшунигори вай чӯраҳо чамъ мешуданд; сӯхбат, шохмот ва базмо мешуд. Гоҳо вай ба назди дӯстонаш ме-рафт. Газета меҳонданд, аз навигариҳо бохабар мешуданд ва гоҳ-ногоҳ худро дар силки «чадидӣ» ҳисоб карда, ҳаракати инкилобиро аз дур тақлид мекарданд.

Ба «чадид» шудани Камолиддин Маҳдум аввалин дӯстонаш, баъд газетаю журналҳои форсӣ, афғонӣ ва туркӣ аз хорича, аз Тотористон, аз Қрим ба Бухоро оваронида шуда, паҳн мегашт, сабаб шуданд.

Ака Маҳсум, ки ба Тотористон рафта буд, пас аз панҷсола мусофират боз ба Бухоро гашта омада ҳоло чандин вақт ин тараф ба сӯхбат ва гаштаҳои Камолиддин Маҳдум иштирок мекард ва бо фикрҳои часуруна ва далелҳои аҷоибӣ худ ҳамаро ҳайрон карда мегашт. Камолиддин Маҳдум, хусусан, пас аз омадани Ака Маҳсум ва сӯхбатҳои вай маслаки чадидиро гӯё ба таври қатъӣ қабул карду ҳаракат нишон ме-дод, ки дар ин роҳ ба худ як мавқеа, обрӯе пайдо кунад. Бинобар он буд, ки гоҳо се кас-чаҳор кас аз дӯстони муътамад ба ҳам як ҷо чамъ мешуданд ва баъзе «муаммо»-ҳои зинда-

¹ Китобхонадор – ин вазифа фақат ба ном буда, дар ҳақиқат китобхонае набуд, аммо мансабдор пул мегирифт. Аз ҳуди ҳамин ному мансаб маълум аст, ки пештар дар Бухоро китобхонаҳо ва китобдорҳои бисёре буда ва мардум аз онҳо истифода мебарданд. Лекин дар давраҳои охир, хусусан дар давраи амирони Мангития дар Бухоро ягонта ҳам китобхонаи умумӣ боқӣ намонда буд. Ҳамаи китобҳо ба дасти шахсони (давлатмандони) ҷудогона ва ҳазинаи амир гузашта буданд. Вале мансаби «китобхонадор» боқӣ монда, як қатор қасон қор накарда, ротиҳои он – моҳонаи онро мегирифтанд. (Аз муаллиф).

ги ро муҳокима карда, таклифҳо медаварданд. Он рӯз ҳам Муҳарраи Гарч барои ҳамин тавр як кори хайр, як кори «инкилобӣ» ҷеғ зада шуда буд.

Муҳарраи Гарч ба кӯфтани дарвоза даст бардошта буд, ки онро аз дарун бе ғурсиш кушоданд. Дар паси дар ҳамон мардаки бузриш меистод ва ба рӯи Муҳарраи Гарч бо табассум нигоҳ мекард.

– Биёед, хуш омадед, – гуфт вай ҳарду табақаи дарвозаро кушода, – дар меҳмонхона ҷаноби маҳдум ва рафиқонашон ба шумо ҷашм дар роҳ ҳастанд.

Муҳарраи Гарч ба дарун даромад. Ҳавлии васеъ болохона ва таҳхона ва хонаҳои бисёре дошт. Бузриш Муҳарраи Гарчро ба меҳмонхонаи калон набурда, ба хонаи тағи айвон, ки ба тарзи нав, аз хишти пухта, бо тирезаҳои калони дуқабата ва қабуд ва бо дарҳои тахтагии шишақории навсохт бино ёфта буд, даровард. Муҳарраи Гарч дар даҳлезе озодаи он хона фаранҷию ҷашмбанди худро гузошта, аз паси бузриш ба хона даромад.

Хона ба тарзи нимвероӣ сохта шуда, фарши тахтагӣ дошт ва аз рӯи он гилемҳо ва қолинҳои сурхи патдор партофта шуда буд. Деворҳои он хона гачқорӣ ва гулу гулбурию нақшин буда, дар пешгоҳ току тоқчаҳои пур аз чиниворӣ ва асбобҳои антиқа буд. Сақфи хона тахтамураббаъ буда, бо қалами бехтарин наққошон нақш кашида, оро дода шуда буд.

Дар он дам ба гирди хонтахтаи пур аз нозу неъмат Ака Маҳсум ва Исмоил Афандӣ ном марди бухорӣ, ки дар Туркия таҳсил карда омада ва ба номаш лақаби «афандӣ»-ро илова кардааст, менишастанд. Соҳиби хона аз поёнтар нишаста, ба онҳо ҷой кашида медод ва ба тахтабозии онҳо бо шавқ ҷашм медӯхт.

Аҳбоб як соат пеш аз ин ҷамъ шуда буданд. Аввал Исмоил Афандӣ омаду хабар овард, ки қушбегию қозикалон дар болои арк бо ҳам сӯҳбат карда ҷадидхоро кофир, қору бори онҳоро бар зидди шаръ доништа, қарор додаанд, ки ҷамеи мактабҳои ҷадидиро банданд ва ҳамаи онҳоеро ки ба ин қорҳо андаке ҳам дахл дошта бошанд, ба фатвои шайхулис-

лому аъламу муфтӣ ба ҳабс гиранд ва ҳатто аз дами тег гузаронанд...

Ин хабарро шунида, ранг аз рӯи Камолиддин Маҳдум парид ва ба ҷои худ нишаста монду ҷӣ гуфтанаширо надонист.

– Зот, – гуфт Исмоил Афандӣ, – аз дӯстҳоямон касеро надидаед?

– Не, – гуфт Камолиддин Маҳдум беҳаёлона. – Шумо ин хабарро аз кӣ шунидаед?

– Зот, аз занам шунидам, – гуфт Исмоил Афандӣ ва истехзои лаби Камолиддинро дида илова намуд: – Ҳа, аз занам шунидам, вай дугонаи зот, зани Замонбек аст, Замонбек ба худатон маълум, пулиси махфии амир аст.

– Охир, худи кушбегӣ, ба фикрам, тарафдори мактабҳои усули чадидӣ буд-ку?! – гуфт Камолиддин. – Баъд охир, агар ягон гап мешуд, Ака Маҳсум хабардор шуда, моро огоҳ мекард; домоди қозикалон бо он кас ошно, ҳамаи гапу воқеахоро хабар дода меистад.

– Баъд, – гуфт Исмоил Афандӣ, – илочи воқеа қабл аз вуқӯъ! – гуфтаанд, мо бояд гофил набошем.

– Кани Ака Маҳсум биёянд...

– Зот, – гуфт Исмоил Афандӣ, – Ака Маҳсум бояд ҳозир омада монанд, ман он касро, зот, дар ҷаҳорсӯ дида будам. Пас, то ба омадани он кас, як даст, зот, тахта занем.

Камолиддин Маҳдум аввал махрамашро ҷег зад:

– Мулло Шароф, ҳо, мулло Шароф!

Аз берун мулло Шароф омада даромад.

– Як ҷою дастурхон!

Мулло Шароф саре ҷунбониду берун баромад, Камолиддин аз тоқи хона тахтаи шатранҷро гирифта истода гуфт:

– Махрами мо андак паққитар...

– Лекин, зот, одами баъътимод! – гуфт Исмоил Афандӣ ва ба ҷидани донаҳои шатранҷ сар кард, вале онҳо бозиро сар накарда, аз берун сулфида-сулфида Ака Маҳсум даромада омад ва бо соҳиби хона самимона вохӯрдӣ ва пурсунос намуд.

– Хабарӣ нав ҳамин ки, – гуфт ба суоли дӯстонаш, – генерал Мокензен боз як касабай дигарро гирифта, ба аскарони

рус садамаи калон ворид овардааст; Анварбек ном кумондони лашкари Туркия ҳазор тан аз булғорхоро асир гирифтааст; дар Ёпуния (Япония) зилзилаи сахте ба вуқӯъ омада, хонаҳои бисёре хароб ва мардуми бисёре дар тақи об мондаанд... боз чӣ мехоҳед?

– Зот, – гуфт Исмоил Афандӣ, – аз хабарҳои дохилии, зот, худамон, аз хабарҳои Бухорои шариф, аз дарбори хумоюнӣ ва болои арк?

– Камолиддин Маҳдум хабарҳои Исмоил Афандӣ овардагирро гуфта, бесаброна пурсид:

– Агар ин хабарҳо рост бошанд, мо бояд ягон чора бинем, чӣ гуфтед?

– Аввал рост ё дурӯғ будани хабарро таҳқиқ кардан лозим, – гуфт Ака Маҳсум. – Сонӣ, ба фикрам, қозикалону қушбегӣ ҳеч гоҳ муттафиқ шуда, якҷоя машварат намекунанд. Лекин, дуд беоташ намешавад, ягон гап бояд бошад.

– Пас, чӣ бояд кард? – Камолиддин тангдил шуда буд. – Модоме ки барг мечунбад, пас шамол ҳаст. Мо бояд пеши шамолро гирем.

– Зот, – гуфт Исмоил Афандӣ, – ба фикрам ҳам мову шумо ва дигар маслакдоштҳои мо аз кирдор ва нақшаҳои тарафи муқобил, хабар надорем. Аммо доништан, зот, бад намешуд.

– Ин фикратон дуруст, – гуфт Ака Маҳсум, – барои ҳамин ҳам, чамъиятамонро васеътар кардан ва бо чамъияту ташкилотҳои дигар, ки ба мо наздиканд, алоқа кардан лозим аст. Лекин мо ба кунҷаке ҷой шуда, аз расидани шамол метарсем. Муҳаррами Ғарч – соҳиби Ҳаммоми Кунҷак аз мо дида равобитӣ зиёд дорад...

Аз ин гап Камолиддин Маҳдум рӯҳ гирифта гуфт:

– Ҳа, бале бар падаратон раҳмат, Муҳаррами Ғарч гуфтеду ба хотирам як гап омад: мо аз ҳамин занакӣ пурдони ҳамадони аз ҳамаи воқеаҳо ва асрорҳо бохабар чаро истифода набарем?

– Э, шумо ўро мешиносед? – гуфт Ака Маҳсум.

– Муҳаррами Ғарч ба ман қариб модар барин мешавад, дар вақти тифлӣ ба ман шир дода будааст ва раҳматӣ қиблагоҳӣ сӯхбати шӯхонаи ўро нағз медидаанд, бинобар он

вай ба хонадони мо омадурафт дорад ва азони худӣ барин шудагӣ... Баъд, вақте ки қозикалони марҳум аз дунё ҷашм пушиданду би ҷояшон эшони раис қозикалон шуданд, Ҳаммоми Кунҷакро як дараҷа аз дасти Муҳаррами Ғарч гирифтани шуданд. Агар қиблагоҳ восита шуда, махсусан ба арз намерафтанд, кори Муҳаррами Ғарч нобоб шуда буд. Қиблагоҳ ба вай ҳамин нағзиро карда буданд, ки ихлосмандии Муҳаррами Ғарч даҳчанд афзуд. Ҳоло вай ҷонаша аз ман дарег намедорад. Ҷӣ мешавад, агар ўро ҷег зада гап пурсем?

– Бисёр нағз мешуд, – гуфт Ака Махсум, – Муҳаррами Ғарч аз ҳама гап хабар дорад.

– Зот, – гуфт Исмоил Афандӣ, – ҷӣ тавр мешавад, ки мо, инкилобчиҳо, як зани, зот, кўчагии, зот, ноқисульақро ба маҷлиси худ оварда, зот, аз мақсаду гоҷи худ ўро бохабар кунем?

– Ҳеч боке не, – гуфт Ака Махсум, – аввалаш ин ки вай зани лаққӣ ва ҳарзагўӣ не; агар лозим бошад, сир дошта матавонад; сониян ҳамин ки дар пеши вай ҳамаи сирру асрори ҷамъиятро фош карданамон шарт не.

– Муҳаррами Ғарч, – гуфт Камолиддин, – аз ҳамаи қору бори ман хабар дорад, зеро ки ман бо вай бисёр вақт маслиҳат карда меистам. Вай зани боақл, маслиҳатҳои нағз медиҳад.

– Зот, – гуфт ниҳоят Исмоил Афандӣ ҳам ба маслиҳати дўстон шарик шуда, – агар ин тавр бошад, ман ҳам муқобил не.

Ана, пас аз ҳамин машварат Камолиддин Маҳдум ба мулло Шароф фармуд, ки рафта Муҳаррами Ғарчро гирифта биёрад.

Аз дари даҳлез даромадани маҳрампешаи бузриш ва баъд Муҳаррами Ғарч диққати аҳбобро ба худ кашид, онҳо тахтабозиро ба ҷояш гузошта, бо меҳмони гайриодӣ салому алейк ва пурсуҷӯ карданд. Муҳаррами Ғарч ҳам бо онҳо ба мисли додарони худаш ҳолпурсӣ ва муомила карда, аз як канори хонтахта нишаст ва нафас рост кард.

– Андак тирезаро кушода монед, укаҷон! – гуфт вай ба бузриш, – хона аз дуди ҷилим сих мондааст.

– Дуди чилим не, – гуфт Ака Махсум дархол, – ин дуд ба қавли Исмоил Афандӣ «тутун», яъне попироси ин чанобашон!

Исмоил Афандӣ хичолат кашида, қуттии папиросро аз рӯи миз гирифт ба кисаи камзӯлаш гузошт ва гуфт:

– Зот... тутуни аълои туркӣ бояд хонаро муаттар карда бошад, афандим.

– Ба ин шубҳа нест, албатта-ку, – гуфт соҳиби хона, – лекин хоҳари мо одат накардагӣ, бинобар он, мулло Шароф, ҳавокашакро кушода, тирезаро ҳам андак нимроғ кунед.

Мардаки бузриш дархол фармони соҳибашро ба ҷо овард. Пас Камолиддин Махдум ба Муҳаррами Ғарҷ пиёлаи ҷойро дода, аз нозу неъматҳои рӯи дастурхон ба чашидан таклиф кард. Дар хона дақиқае хомӯшӣ ҳукмрон шуд. Баъд Ака Махсум, ки одами дилтанг буд, ба хомӯшӣ ҳалал дода гуфт:

– Хуб, махдумҷон, ба мақсад наздик шавем! Шумо пеш аз ҳама ба хоҳар гапи мегуфтагиатонро гӯед.

Камолиддин Махдум, ки як мардаки қоқинаи чашму абрӯсиёҳ ва кулӯтариш ва озодалибос буд, ҷӣ гуфтанаширо надоништа, аввал ҷойникро аз пешаш гирифта, ба поёни хонтахта гузошт ва онро бо ҷойникпӯшак пӯшонид, баъд боз ҷойникпӯшакро ба зери хонтахта гузошта, ҷойникро ба рӯи он ниҳод.

– Ман, – гуфт ниҳоят вай ба пиёла ҷой рехта истода, – чанд вақт шуд, ки шумо – хоҳарамро надидем ва аз сӯҳбати шумо ғайзёб нашудем, бинобар он хостам, ки имрӯз ба шумо тасдeъ дода, ба бечорахонаи худам даъват кунам...

Ака Махсум боз дилтанг шуд:

– Махдумҷон! – гуфт вай, – ба мақсад наздик шавед, ба мақсад!

Аз ин «слукма» додани Ака Махсум далертар шуда Камолиддин Махдум гуфт:

– Мақсад ҳамин, ки мо мехостем аз шумо дар бораи мактаби нав, мактаби усули нав, ки онро «мактаби ҷадидӣ» мегӯянд, гап пурсем...

– Ӯ-ӯ, гардам Махдумҷон! – гуфт Муҳаррами Ғарҷ, – ман кию гапи мактаб кӣ! Аз ман гапи ҳаммомро пурсед, гапи

хусну чамолро пурсед, гапи созандаю базмхоро пурсед, на ин ки гапи мактаб!

– Рост мегӯед, албатта, – гуфт Камолиддин, – лекин мо шуморо аз он чӣ гуфтед, болотар мегузorem. Шумо аз ҳамон қабил занҳо ҳастед, ки роҳи равиши нав ва маданияти навро дӯст медоред ва бо хоҳиши худ барои ба мо ёрӣ расонидан миён бастаед...

– Ман канизи даргоҳи раҳматӣ киблагоҳии шумо – эшони судур мебошам. Шумо хочазодаи ман мешавед ва ба корҳои шумо ёрӣ додан, балки ба шумо мисли каниз хизмат кардан вазифаи ман аст. Ман мӯяро чорӯб карда ҳавлию хонаи шуморо рӯбам, боз кам аст.

– Не, сабр кунед, – гуфт Исмоил Афандӣ ҳам дилтанг шуда, – зот, ба мо, зот, ҳаммому созандаю рӯборӯби шумо лозим не; ба мо лозим, ки зот, фикри аркони давлати амир, фикри қозикалон ва атрофиёни онҳоро дар бораи, зот, мактаби усули ҷадидии мо шунавем.

– Агар дар болоҳо ҳеч гапу ҳарф набошад, мо мехоҳем, ки боз якчанд мактаби усули ҷадидӣ кушоем ва фарзандони ҳамватанони худро хонанда одам кунем, – гуфт Камолиддин Маҳдум.

– Азбаски шумо ба боло рафтуомад доред, – гуфта шарҳ дод Ака Маҳдум, – азбаски ба хонадонҳои калоншавандагон алоқа доред, шояд дар бораи мактабҳои усули ҷадидӣ ва ё ки дар бораи ҳуди ҷадидон баъзе гапу ҳарф шунидагистед? Агар ҳақиқатан ягон сӯҳбате шуда бошад, ба мо нақл кунед, то ки мо кори худамонро доништа кунем ва қадами худро доништа гузорем, мегӯянд инҳо.

Мухарраи Фарҷ камтар фикр карда истоли вазъияти ҷиддӣ ба рӯяш пайдо шуда гуфт:

– Ин мақсадатонро пештар ба ман мефаҳмондед, ман даҳони ину онро бӯ кашада, ба шумо хабар меовардам, лекин азбаски ман ба мактабу мадраса кордор нестам ва муллоҳоро дӯст намедорам, ба ин чиз аҳамият ҳам надорем. Аз кучо медонам, ки шумо ҳама корро монда, ба мактаб мечаспидаед?

Сухани Мухарраи Фарҷ ахбобро хандонд. Дар он ҳол Исмоил Афандӣ, ки дар ҷашм айнаки тило дошт ва сари то-

сашро луч карда менишаст, бо дилтангӣ ба Мухаррами Гарч мурочиат намуд:

— Пекӣ¹, — гуфт вай мувофики одаташ, — дар бораи, зот, чадидҳо чихо мегӯянд? Дар бораи ман барин касоне, ки зот, ба Туркия рафта таҳсил карда омадаанд, фикри давоири, зот, олия чӣ бошад?

— Ман зоту давоиратона намедонам-ку, — гуфт Мухаррами Гарч нимшӯхию нимчиддӣ, — лекин ба фикрам, чадидҳоро сахт гирифта истодаанд. Шумо эҳтиёт кунед Махдумҷон, ман дина бо чашми худам дидам, ки се ҷавони барноро бандӣ карда, дасташонро ба пушташон баста, зада-зада, ба боло бароварданд. Ба гумон, яктои аз онҳо шумоҳо барин махдумнамо, муллонамо буд; он дуяш аз аҳли касабаяу деҳқон барин намуд. Одамҳои кушбегӣ ва миршаб онҳоро кашола мекарданд, панҷ-шаш нафар муллоҳои саллакалон ва хераовезон ҳаш-ҳашкунон аз паси онҳо тохта, то тавонанд, ба пушти гардану сари онҳо бо мушт мекӯфтанд ва «кофир» гуфта ҳақорат медоданд. Чӣ замонаҳои алғав-далғав шуда монд?

— Ҳамин тавр шуданаш ҳам лозим буд, — гуфт Ака Махсум ҳаёл карда истода. — Косаи сабри мардум лабрез шудагӣ, кор ба ҷону корд ба устухон расидагӣ! Се сол боз Русия ва шариконаш бо Гирмон мечанганд. Оқлодшоҳ ҳамаи ҳазинаашро, ҳастию нестии халқро барои одамкушӣ сарф карда истодааст. Амири мо ҳам дар ин мочаро ҳамроҳ, вай ҳам ба сохибдавлати худ Николай ёрӣ медихад, вай ҳам мардуми Бухороро тала карда, шираи ҷони халқро ба Русия мефиристонад. Мову шумо дар сари ин нозу неъматҳо нишаста, аз дунё хабар надорем ва ҳоло ин ки хонаамон сӯхта истодааст. Чиниҳо мегӯянд, ки «вақто ки ду аждар мечанганд, сангпуштон, моҳиён ва гуқон маҳв мешаванд». Амири мо аз қадом гук монданӣ дорад?!

— Зот, — гуфт Исмоил Афандӣ, — ба фикри ман ин аз як ҷиҳат бисёр хуб аст. Русия ҷангида-ҷангида ҷунон суст шудааст, ки охири кувваҳои худро ба кор меандозад. Зот, ҳозир фурсати истиклолият гирифтани ва Бухороро давлати

¹ Пекӣ — хуб; хайр, набошад (туркӣ).

мустақил қардан расидааст. Ин амир тарсончак, ин кушбегӣ ва қозикалонҳо ҳамин имкониятро аз даст дода истодаанд. Зот, аз ин имконият ҷавонбухориҳо бояд истифода кунанд, зот, онҳо бояд ба арқони давлати амир таъсир намуда, зот, давлати Бухороро ба сӯи истиқлол баранд. Ман шубҳа надорам, ки, зот, агар мо, зот, ба давлати олияи Туркия мурочиат кунем, ба мо маовинат ва дасти ёрӣ мерасонад. Зот, мисли Анварпошшо як қумондон бо як фавҷ аскар ва аслиҳа вориди Бухоро шавад, зот, русҳо ҳеҷ коре қарда наметавонанд.

– Ба фикри ман, – гуфт Камолиддин Маҳдум, – барои халқи Бухоро ҳанӯз ин корҳо барвақт аст. Аввал халқро ҳондан, маорифу маданияти ӯро бардоштан лозим. Агар ҳуди ҷаноби олий ягон манифест бароварда, ба мо андаке имконият меоданд, ки дар нашри маориф ҷандала кунем, корҳо дуруст шуда мерафт.

– Мо ёшбухориҳо, ана ҳамин тавр, – гуфт хитоб қарда Ака Маҳсум. – Ҳеҷ гоҳ аз як гиребон сар бароварда наметавонем, мақсади ҳамдигарро намедонем, кӯр-кӯрона амал мекунем. Дар кучое ҳонда будам, ки:

*Дар тавофи шамъ мегуфт ин сухан парвонае,
Сухтам з-ин ошноён, эй хушо бегонае!*

Ин ба ҳоли мо мувофиқ меояд. Хоҳ-нохоҳ аз дасти зулму ҷабр барои халос шудан ба мо бояд аз берун ёрӣ шавад. Ин ёриро ба гайр аз русҳо дигар кас дода наметавонад. Ман дар Русия будам, дидам ва бо ин халқ аз наздик шинос будам. Русҳо чунон одамҳои аҷоиб, одамҳои пурзӯр ва муктадирдоранд, ки имрӯз не пагоҳ лаҷоми корро ба дасти худ мегиранд ва маҳз ҳамонҳо моро аз ҷабру зулм халос қарда метавонанд. Шумо, афандим, Туркия мегӯед, Туркия аз мо дур, Туркия худаш ба ёрӣ мӯҳтоҷ аст, худаш ларзида истодааст. Вай ба мо ёрӣ дода наметавонад ва ёрии ӯ бегаразона намешавад. Туркия гуфта, ба дасти мустамликадорони англис афтада монданамон мумкин. Аз Русия бехтар ва мувофиқтар давлате нест!

Камолиддин Маҳдум дид, ки ин сӯҳбат ба Мухаррами Гарҷ чандон фаҳмо набуда ва дар назди вай қадаре хуб ҳам

намешавад, бинобар он гапро ба сӯи дигар баргардонида гуфт:

– Шумо, зиқ шудед, хоҳар; гиред, даҳон ширин кунед! Мулло Шароф, хо мулло Шароф!

Аз даҳлез мулло Шароф намоён шуд.

– Кай, ягон чиз доред ё не? – пурсид аз вай Камолиддин Маҳдум.

– Ҳозир! – гуфт мулло Шароф ва берун баромад.

– Ман, – гуфт Муҳаррами Фарҷ, – зиқ нашудаам, аз ин хел сӯхбати ғалатӣ кас нахонд ки зиқ шавад? Лекин ман ин гапҳои шуморо шунида ба фикру андеша афтодагем ҳамин, ки шумоҳо дар чӣ фикру андеша, занҳои Бухоро дар чӣ хаёл! Ман дида истодаам, ки гамо ғуссаи халқ дар дили шумо, дар бораи зиндагӣ, хонадон ва босавод шудани мардум ғам меҳӯред... Лекин зан аз қабурғаи чапи ҳазрати Одам офарида шудагӣ меғӯянд, дар ҳақиқат рост будааст. Зан калла надорад, зан ақл надорад, фикр надорад. Кору бори вай бачаю рӯзгору кулфат. Лаҷоми зиндагӣ дар дасти мардҳо, сиёсат ва ҳукуматдорӣ ҳам аз онӣ онҳо, чангу мочарояш ҳам...

Яқбора ин тавр муҳокима карда мондани Муҳаррами Фарҷ мардҳои дар он ҷо бударо гаранг ва моту мабхут карда монд. Аҳбоб як дарача хомӯш монда, ба ин суҳанони ҳаққонӣ ва талх чӣ гуфтанишонро надонида монданд. Ниҳоят Ака Маҳсум худро ба даст гирифтӣ гуфт:

– Ин тавр нагӯед, хоҳарҷон беҳабар ва мазлума шуда мондани занҳои Бухоро ҳам аз мардҳост. Мо ба занҳо ҳеч имконият намедихем, ки аз хоби ғафлат чашм кушоянд, ба ҳақиқат назар карда тавонанд. Кӯшиш ва ҷандалаи ёшбухорӣ як дарача барои озодии занҳо ҳам ҳаст. Чунончӣ, мо мехоҳем ки барои духтарҳо мактабҳо кушода шаванд ва онҳоро хононда, мулло кунем. Барои пешравиҳои насли оянда, пеш аз ҳама донишманд ва маданӣ будани модарон шарт аст!

Аз гуфтаҳои Ака Маҳсум, Исмоил Афандӣ дар қатори дигарон ба шавқ омада гуфт:

Албат дегил насибӣ мазаллат қодинлигин,

Албат сафил ӯлурса қодин, очолир башар!

– Офарин, офарин! – гуфт ба вай соҳиби хона.

– Дуруст гуфтед, – гуфт Ака Махсум ҳам.

Аммо Мухаррами Фарч, ки забони туркиро намедонист, гаранг шуда монд.

– Шеъри ин кас хондагиро нафаҳмидед? – пурсид Ака Махсум ва худаш шарҳ дод: – Ин шеъри шоири бузурги турк – Тавфиқ Фикрат аст. Вай гуфтааст, ки занҳо набояд дар мазаллат ва хорӣ монанд, агар зан сафил ва бадбахт бошад, инсоният ба разолат меафтад.

– Ана, дидед, – гуфт Камолиддин, – зан чӣ қадар қурбу манзалат доштааст? Аммо шумо ким-чиҳо фикр мекунед!

– Э, гардам, Маҳдумҷон! – гуфт бо ҳасрат ох кашида Мухаррами Фарч, – агар дунё ва кори дунё бо гуфтаи шоирҳо мешуд, гап дигар буд-ку, афсӯс ки дунёро ҳокимҳо, зобитҳо ва муллоҳо идора мекунанд, ҳокимҳои сахтгир ва ноинсоф!

– Воқеан, – гуфт Ака Махсум ба Мухаррами Фарч хитоб карда, – шумо ба қозихона ҳам рафтуомад доред, нафаҳмидед, ки дар бораи Насруллоҳ қушбегӣ чӣ мегӯянд?

– Ба гумонам, – гуфт Мухаррами Фарч, – Насруллоҳ қушбегиро ҷаноби қозӣ бисёр бад мебинанд, лекин илоҷ надоранд.

– Ин маълум, – гуфт Камолиддин Маҳдум, – Насруллоҳбек одами боақлу хуш ва қушбегии ботадбир аст, бинобар он ба ҷаноби қозикалони мо маъқул намешавад. Ҳоло то як дарача ба мактабҳои усули ҷадидии мо гап назада истоданашон ҳам дар сояи тадбири ҳамин вазир аст.

– Ин вазиратон ҳам, – гуфт Ака Махсум, – ба паллаи тарозу нигоҳ мекунанд. Ҳоло кори «ёшҳо» пешрав асту идораҳои ҳукумати Русия ҳам гап назада истодаанд, бинобар он вай тарафдори мактаб; пагоҳ ки қор ранги дигар гирифт, аввал худаш фармон медихад, ки мактабхоро баста, муаллимхоро ҳабс кунанд.

Дар ин дам мулло Шароф аз дахлез як табақ оши палавро бардошта даромад, аҳбоб хомӯш шуда, ба ошхӯрӣ ва таърифи матбахи Камолиддин Маҳдум даромаданд. Пас аз ош Мухаррами Фарч як пиёла ҷой нӯшиду аз ҷо хестанӣ шуд.

– Набошад як дақиқаи дигар! – гуфт Камолиддин Маҳдум бо ишораи Ака Махсум аз ҷо бархоста, – ман ҳозир...

Вай ба мадони хона даромаду ба коғази сафед чизеро печонида гирифта баромад ва ба назди Мухаррами Гарч гузошт.

– Ин, – гуфт вай, – барои қадам ранча карда омадани шумо! Мо, ёшбухориҳо, аз шумо хоҳиш доштем, ки то мумкин аст дар бораи мо ва корҳои мо фикру андешаи мардум ва калоншавандагонро ба воситаи занонашон ва наздиконашон фаҳмида, хабар диҳед. Хусусан дар бораи корҳои мактаб ва наشري маориф... Кайи онҳо чиҳо мегӯянд.

– Ман хизматгори шумо ва хизматгори падари шумо ҳастам, – гуфт Мухаррами Гарч, – некиҳои хонадони шуморо ҳеҷ фаромӯш намекунам ва ҳар чӣ амр кунед, ба ҷон иҷро мекунам, маҳдумҷон, хочати ин чизҳо ҳам не...

Мухаррам пулро нагирифтани буд, Камолиддин ба зӯри онро ба ӯ дода гуфт:

– Гиред, гиред, ин пул аз они ман не, аз они ҷамъият аст!

Мухаррами Гарч пулро гирифта, аз ҷояш бархост.

4

Аз Наврӯз сар карда, дар Бухоро сайрҳо, идгардиҳо сар шуда меравад. Бисёртари ин сайрҳо, албатта, дар сари ягон мазор, дар ягон зиёратгоҳ мешуд. Сайри Чашмаи Айюб ҳам, ки асосан занона буд, дар сари мазори Чашмаи Айюб, дар қарибиҳои гӯрхона ва турбати Исмоили Сомонӣ, дар болои қабристони васеи, ки атрофаш бо девор ихота ва дар байни гузарҳои тарафи шарқи шимолии Бухоро буд, воқеъ мешуд. Чашмаи Айюб иборат аз чашмаи (кӯлмакобаи) начандон калоне буд, ки дар байни шӯразори қабристон пайдо шуда ва ба болои он гунбаде бино карда шуда, онро назаркарда ва оби шифо эълон карда, ҳатто лои онро ба захмҳо ва ба дардҳои нӯст даво мегуфтанд. Одамони захмдор ва бемор омада бо ёри назрхӯрандагон ва шайхони он ҷо ба чашма гусл карда, аз лояш ба захмҳояшон молида, гӯё шифо ёфта мерафтаанд.

Сайри Чашмаи Айюб яке аз сайрҳои калони занона буда, занҳои Бухоро дар он ҷо ҷамъ мешуданд ва андаке бошад

хам, аз ҳавои кушод баҳравар шуда, дар болои пуштаҳо рақсу бозӣ ва хурсандие мекарданд. Дар рӯзҳои сайр ба назди дарвозаи Чашмаи Айюб фурушандаҳои бисёре — ҳалвофурушон, обидандон ва ҳалвои акколий фурушон, пишта ва донашӯрақфурушон, мевафурушон, обфурушон, нонфурушон, аттор ва чарчинфурушон ва ғайра фурушандагон, зочабозу масхарабозу фолбину раммолу гадою сакҳои бисёре чамъ мешуданд. Як олам бачаҳои хурду калон бо модар ва хешу таборонашон меомаданд. Хизматгорҳо, маҳрамҳо, ҷавоншисарони толиби ҳусну ҷамол ва инчунин авбошон ва маҳдumu эшонзодаҳо гирду атрофро пур мекарданд; аз болои девор ва ё аз раҳнаи он нигоҳ мекарданд, ҳатто ба дарун даромада, ба паси кабрҳо пинҳон шуда истода сайри занҳо, худи занҳоро тамошо мекарданд ва гоҳо бо маҳбуба ва дилдодагонашон дар он ҷо вомерхӯрданд.

Як қисми занҳо, ки маҳз барои шифо ёфтани ва гусл кардан меомаданд, дар назди дари гунбази болои чашма чамъ шуда менишастанд, қисми дигарашон дар ҳар ҷо-ҳар ҷо давра карда сӯҳбат меоростанд, ҷавондухтарон ва келинчаҳо дойранавозӣ ва рақсу бозӣ мекарданд. Дар он ҷо бибиҳалифаҳо, қиссагӯйҳо, созандаҳо ва ширинкорҳо хунари худро нишон медоданд. Овози гал-гал, чал-чал ва хандаю сурудхонии дойранавозӣ фазои он ҷоро пур мекард. Ба сайр аксарият занҳои бойҳо, эшонҳо, хоҷаҳо ва давлатмандҳо меомаданд, инчунин як қисм занони аҳли касаба, хунарманд ва камбағалон низ мешуданд, ки мақсади асосии онҳо ба чашма гусл кардан ва ё духтари ҷавони худро, камтар бошад ҳам, ҳаво хӯронда, ба байни мардум даровардан буд.

Муҳаррами Ғарҷ бинобар ваъдае ки ба дӯстҳои худ дода буд, қору борашро партофта, ҳанӯз сайр нотафсида буд, ки омада расид. Вай то ба қарибни сайргоҳ дар фойтуни дуаспа омада, дар мушоияти як дугонааш аз фойтун фаромада, аз байни фурушандагон гузашта, ба даруни дарвозаи мазори Чашмаи Айюб даромад. Ҳанӯз ба сайргоҳ нарасида буд, ки аз паси сағонаи баланде марди салласафедде бархоста ўро ҷег зад. Муҳаррами Ғарҷ, ки фаранчию чашмбанди худро гирифта, ба ҳамроҳаш дода буд, ногаҳон дар он ҷо пайдо шуда

мондани мардро дида, беихтиёр бо остинҳои калонаш рӯяшро пӯшида:

– Ибӣ, дар ин ҷо мардак чӣ кор мекунад? Шумо кистед? – гуфт.

Мардак хандиду:

– Нашинохтед? – гуфт ва ба Мухаррами Ғарч, ки дар ними роҳ истода монда буд, наздик шуд: – Ман мавлозодаи худатон-ку, остинатонро фуруварда дурусттар нигоҳ кунед!

Мухаррами Ғарч остинашро фуруварда нигоҳ карду шинохт. Вай яке аз писарони қозикалон буд, ки мувофиқи одати занбозӣ ва бадгаштии худ ба он ҷо омада ва бебоконе ба даруни сайргоҳи занон даромада буд.

– Ҳа, эшонҷони худамон-ку, – гуфт Мухаррами Ғарч табассум карда, – дар ин ҷо истодан хуб не, мардум дида монанд, нағз намешавад. Биёед, ба паси он дарахт рафта гап занем.

Эшонҷон, ки марди галчаи қадқалта, културарип ва чашму абрусӣёҳ ва телбанамо буд, тез-тез гап зада, аз паси Мухаррами Ғарч ба он сӯи як-ду дарахт, ки дар он ҷо, дар қарибии девор буд, равон шуд.

– Ман аз худо ва аз ҷумлаи авлиёю анбиёҳо мехостам, ки шуморо расонанд; хайрият, ки дуоям мустачоб шуд. Ҳозир шумо ба ман аз ҳарчӣ ҳам заруртар шуда мондед. Чунки ба дардам ба гайр аз шумо каси дигар даво карда наметавонад...

– Боз чӣ дард, Эшонҷон? – пурсид Мухаррами Ғарч хандида.

– Дардам ба шумо маълум, – гуфт Эшонҷон, – фаҳмидам, ки имрӯз Мағфиратҷон ба ин сайргоҳ қадами муборакашонро гузоштаанд, ман ҳам тоқат накарда омадам, ки ҳеч набошад, аз дур як бинам. Омадаму аз дур дидаму иштиёқам зиёд шуд, лекин ҷеғ зада натавониста истода будам...

– Худаш ваъда карда буд?

– Не, дар байни мо андак гап гурехта буд.

– Аз дӯст шуд ё аз душман?

– Напурсед... барои ошғӣ шудан омадам... Ин кор бе воситаи шумо ҳеч илоҷ надорад.

Мухаррами Ғарч бо андак табассум фикр карда истоду баъд гуфт:

– Майлаш, ман дар миёни шумо миёнчигарӣ мекунам, ошғӣ меदिҳам, Махфиратҷон катӣ дар худи ҳамин ҷо гапро дар як ҷо мемонед, аммо ба ман чӣ мешавад?

– Ба шумо... ҳар чӣ гӯед. Худатон медонед, ки ман дар ин роҳ чизамро дарег намедорам.

– Ба ман пулу чиз даркор не! – гуфт ба таври катӣ Мухаррами Ғарч. – Ман мӯхтоҷ нестам. Ман аз шумо як-ду чиз мепурсам, агар росташа гуфта, дили мана хотирчамъ кунед, хизмат аз ман расад.

– Пурсед, ҳар чӣ мехоҳед – пурсидан гиред! – гуфт Эшонҷон, ки дар роҳи шаҳватпарастӣ ҳақиқатан ҳам чизашро дарег намедошт.

Эшонҷон ҷавони биступанҷ-сисола, тануманд ва ҷаққон буд. Аксар вақт дар сӯхбати падараш менишаст ва ба вай хеле эрка буд. Бинобар он Мухаррами Ғарч хост, ки супоришоти ҷадидхоро қисман аз ҳамин марди айёш пурсида гирад.

– Ҳамин хабарҳои ҳархела, алғав-далғавҳо ба ҷони ман расондагӣ, Эшонҷон, – гуфт вай худро тамом сода нишон дода. – Ҳар рӯз хабарҳои хавфнок ва дилсиёҳ мешудагӣ мешунавам, ягон одами баъътимод нест, ки ҳақиқатро аз вай фаҳмам ва хотирчамъ шавам. Ҳозир шуморо дидаму ба дилам гуфтам, ки аз Эшонҷони хурдӣ баъътимодтар, донотар ва бохабартар касе нест, биё, аз ҳамин кас пурсида гирам...

– Марҳамат, марҳамат! – гуфт Эшонҷон. – Ҳар чизе, ки медонам, аз шумо пинҳон намемонад.

Мухаррами Ғарч аввал як ба атроф нигоҳ карду баъд бо овози паст аз Эшонҷон пурсид:

– Имрӯзҳо кафшери даҳони ҳама «ҷадид-ҷадид» шуда мондааст. Хайр «ҷадид» бас набуд, ки акнун «мактаби усули ҷадид» гуфтани чиз баромадааст. Ин худаш чӣ хел мактаб? Барои чӣ ба болои вай ин қадар ғафвою гапу гапча шуда гаштааст, ман намефаҳмам?

Эшонҷон ба содагии Мухаррами Ғарч ба дилаш хандиду дар лабонаш як табассуми андак намоён шуд. Ҳамин ҳам су-

ол шуду!.. Масъалаи мактаб чӣ? Эшонҷон чунон сирру асрорхоро медонад, ки...

– Ҷалилҳои бедин мехоханд, ки мактабҳои мусулмониро баста, мактабҳои усули ҷалидӣ, яъне мактабҳои худашон барин ҷалид тайёр мекардагӣ кушоянд. Ҳозир дар шаҳри Бухоро якҷанд ҳамин хел мактабҳои ҷалидӣ кор карда истодааст. Лекин ин бисёр давом намекунад, пага-фардо ҳамекаш баста мешавад. Мактаби тоторҳо ҳам, ҳамекаш баста шуда, мактабдорҳо аз шаҳр бадарға карда мешаванд.

– Ибӣ, ҳамгу гӯед? – гуфт бо ҳайрат ва тааҷҷуб Муҳаррами Ғарч. – Наход ки мактабҳои нав баста шуда, ҷалилҳо бадарға мешаванд? Не, бовар намекунам! Шумо, худ бо ҷаноби олий сӯҳбат кардагӣ барин гап мезанед!

Эшонҷон қаҳ-қоҳ хандид.

– Шумо аҷаб одами сода! – гуфт вай. – Барои дониستاني ин гап бо амир сӯҳбат кардан шарт не. Ҳозир лаҷоми ҳамаи корҳо ба дасти қиблагоҳии мо мебошад. Имрӯзҳо қозихона аз арки амир ҳам зиёдтар шудагӣ: омадурафт ҳисоб надорад, дар ҳама ҷо – ҳам дар саҳлав, ҳам дар мирзохона, ҳам дар рӯи ҳавлӣ, ҳам дар меҳмонхонаи қиблагоҳӣ фақат тилокамаронро мебинед, ҳатто урусҳо омада мераванд. Рост, рост, як-ду рӯз шуд, аз кунсулхонаи Когон худӣ Шулга омад...

– Шулга? Шулгааш кӣ будааст? – бо ҳайрат пурсид занак.

– Калони кунсулхона, урусӣ базарба! Гапаш – гап, гуфтагеш – гуфта! Вай бо дадем, бо қиблагоҳӣ бисёр дӯст ва меҳрубон. Ҳар вақт омада, маслиҳат пурсида, маслиҳат дода меравад.

– Рост мегӯед? – боз бо аҷобат ва ҳайрати тамоми пурсид Муҳаррами Ғарч ва чунон вонамуд мекард, ки гӯё аз чизе хабар надорад ва ҳамаи ин хабарҳо барои вай як олами нав мекушоянд. – Истед, ки ҷаноби қиблагоҳӣ урусӣ гап зада, фаҳмида метавонида бошанд?

– Не, – гуфт хандида Эшонҷон. – Он кас урусӣ аз кучо медонанд? Қуличони тилмоҷ ҳаст... Баъд, худӣ Шулга забони моро медонистааст.

– Ёб-балое, урус бало! – гуфта монд Муҳаррами Ғарч.

– Ана ҳамин Шулга гуфт, ки, – ба суҳанаш давом кард

Эшонҷон, — мактабҳои усули ҷадидӣ нағз не, бачаҳои мардумро вайрон мекунад, ба калонҳо ҳурмат намемонад, ҳама шӯрапушту бадбуруш шуда мераванд... «Шумо ҳаракат карда», гуфт ба қиблагоҳӣ, «ин ҳел мактабҳоро бандонед, мо ба тарафи шумо меистем». Қиблагоҳӣ ҳам ваъда доданд, ҳамаи ҷадидҳо ва мактабдорҳоро аз шаҳр бадарға мекунанд.

— Хайр, кани, накарданд-ку? — боз пурсид Мухаррами Ғарҷ.

— Қиблагоҳӣ ҳаракат карданд, лекин, — гуфт Эшонҷон, — кушбегӣ андеша карда истодааст. Баъд... амакам дар Қарокӯл кори хуб накардаанд. Ин ҳам неши корро баста монд...

— Амакатон? — бо ҳайрати ғавқулдда пурсид Мухаррами Ғарҷ. — Амаки худатон? Ҷаноби судур?

— Ҳа, ҳа, худӣ худашон! — таъкид кард Эшонҷон. — Ба судурӣ ва аслу насаб нигоҳ накарда, дар худӣ козиҳона барои писаронашон ва бачаҳои гирду атроф мактаби усули ҷадидӣ кушода, аз Бухоро муаллими ҷадид хабар карда гирифта бурдаанд. Ин хабар ба кушбегӣ маълум шудааст. Шулға ҳам фаҳмидааст. Вақто ки қиблагоҳӣ барои бастанӣ мактабҳо камар бастанд, кушбегӣ гуфтааст, ки «додари худатон мактаби усули ҷадидӣ кушояд майлашу дигарон накушоянд?!» Ана барои ҳамин ин кор андак ба таъхир афтод. Лекин қиблагоҳӣ ба Қарокӯл одами наздиқашонро фиристода, мактаби он ҷоро мебандонанд ва муаллимиро ҳай мекунанд, ана баъд ба мактабҳои ин ҷо даст мезананд. Аз ин хусус хотирҷамъ бошад!

— Хайр, илоҳӣ саломат бошанд ҷаноби қиблагоҳӣ, сояшонро аз сари мо, муштӣпарон, кам накунад, — гуфт Мухаррами Ғарҷ. — Ҳамаи гапро шумо медонистеду ман гаранг шуда гаштем.

Аз ин таъриф карданҳои Мухаррами Ғарҷ хурсанд шуда, Эшонҷон хост, ки пурдонӣ ва оқилии худро зиёдтар нишон диҳад.

— Шумо газетани «Бухорои шариф»-ро дидед? — пурсид вай.

— Ҷ-ӯ, ман кию газитаҳонӣ! — гуфт Мухаррами Ғарҷ ва дар ҳақиқат ҳам вай савод надошт ва газета ҳам намехонд.

– Ин газетаро чадидхо дар Когон чои мекунанд. Шулга гуфт, ки умри ин газета ҳам дер намекашад, насиб бошад, онро ҳам мебанданд.

– Чӣ хел мебанданд? – пурсид Муҳаррами Ғарҷ.

– Чӣ хел? Мудири газетаро ба кунсулхона чег зада мефармоянд, ки дигар газета чои накунад, вассалом! Чунки «Бухорӣ шариф» ҳам охиста-охиста фикри мардумро ба вайронӣ бурда истодааст.

– Аҷаб замонаҳо шуд! – гуфт оҳ кашида Муҳаррами Ғарҷ.

– Бе ҳамин газит, бе ҳамин мактаб, бе ҳамин чадидхо ҳам ҳамин қадар умрамон гузашт, худо-ба шукр, ба мо ҳеч чиз нашуд-ку! Тавба!

– Хайр, хоҳарҷон, боз чӣ хизмат? – бесаброна пурсид Эшонҷон.

– Дигар хизмат нест, – гуфт Муҳаррами Ғарҷ, – шумо дар ҳамин чо бошед, ман ҳозир рафта мақсади шуморо ба ин чо мефиристонам.

Дере нагузашту Эшонҷон бо Мағфират вохӯрд...

***

Аз он ҷое ки Муҳаррами Ғарҷ ва Эшонҷон истода буданд ва баъд Мағфират омада бо Эшонҷон сӯхбат кард, каме дуртар, дар назди девори мазор ду дилдода бо ҳам вохӯрда буданд. Яке аз онҳо ҷавони гандумгун ва ситорагарме буд, ки аз паси девор, ба зери пояш сангу кулӯх монда, ба ин сӯ, ба тарафи даруни мазор андак ҳам шуда истода бо маҳбубааш сӯхбат мекард. Вай дар сар токии бухоридӯхти кимҳоб, дар тан ҷомаи сатини гулдори кӯҳна дошт. Дигаре, ки духтари ҷавон ва шаҳлоҷашм буд, дар ин сӯи девор, ба рӯи суфачаи сағона рост истода, бо ҷавон сӯхбат мекард. Ин духтари хурдии Гуломалии адрасбоф – Мӯъмина буд, ки ҳоло ба ҳадди камол расида, бо писари ҳамсоҷашон ишқбозӣ мекард. Ишқбозии онҳо мисли худашон сода, пок ва бегаш буд. Онҳо фақат дастӣ ҳамдигарро медоштанд ва аз ҳамин дунё-дунё лаззат мегирифтанд, фақат ба ҷашми ҳамдигар нигоҳ мекарданд ва аз он як олам баҳра ва ҳаловат мебурданд; онҳо ба ҳамдигар бо меҳрубонӣ суҳанҳои одӣ ва боадабона мегуф-

танд ва ин барояшон кифоя буд, ки аз дили ҳамдигар бохабар шаванд. Онҳо мисли як чуфт кабӯтарони маъсуму бегуноҳ буданд, ки бо қарибии ҳамдигар мамнун ва муташаккир буданд.

– Ман дина бо баҳонаи ба тори шабгаҳ чомашӯӣ паҳи кардан, ба болои бом баромадам, шумо дар корхонаатон набудед, – мегуфт духтар.

– Устокор маро ба бозор фиристода буд, – мегуфт ҷавон. – Ман аз заргарӣ ба ту як чиз харидам... Ана!

Инро гуфта ҷавон аз кисааш як ҳалқаи нукрагинро бароварда, ба дилдораш дод. Ин меҳрубонии андак духтарро чун гул шукуфонд, чашмони шаҳлон вай барқ заданд ва бо меҳру мамнунӣ ба сӯи ҷавон нигаристанд. Дасти чебар халқаро зуд ба ӯшон овехтанд ва ӯ бо дилбарии хос ба ҷавон худнамоӣ карда пурсид:

– Чӣ тавр? Мезебад?

– Худи парӣ барин шудӣ!

– Бе ҳалқа чӣ?

– Бе ҳалқа ҳам аз ту хушрӯйтар кас нест!

– Ба шумо ҳамин тавр менамоёд набошад...

Ҷавон чизе гуфтан хоста буд, ки ногоҳ аз паси қабрҳои тарафи девор Мағфират пайдо шуда монду ба сӯҳбати ширини он ду дилдода халал дод.

– Ҳа, ҳа? – гуфт вай бо овози баланд, – хуш чӣ гап? Айбу шарм не-а? Ин ҷои покони барои шумо, ҷавонмаргҳо ҷои котабозӣ-а?

Ҷавон аз хичолату шарм ва ҳаяҷон ба рӯи сангу хиштҳои чидамондааш истода натавонисту поён афтод. Духтар гурехта рафта, аз чанголи Мағфирати калҳот халос шудан хост, лекин натавонист. Мағфират бо як хез ба ӯ расида гирифт аз дасташ дошт.

– Исто, исто! – гуфт вай ба рӯи духтар нигоҳ карда, – ту ба назарам ошно менамоӣ... Ҳа, ту духтари адрасбоф, ҳамсояи хизматгори ман нестӣ?

Духтар дид, ки намешавад, дасташро аз дасти Мағфират бо як ҳаракати саҳт кашида гирифт қомат рост кард ва гуфт:

– Хайр, бошам-чӣ?

– Ху ч-чашмонат об шуда ба замин резанд! – дар қаҳр шуда гуфт Мағфират. – Шарм накарда ба рӯи ман нигоҳ мекунӣ, чавонмарг!

Вай мехост, ки бо ҳар ду чанголаш ба сару рӯи духтарақ часпида, бо нохунҳои тезаш ӯро хуншор кунад, духтарақ худро қафо кашид ва гуфт:

– Чашмони худат об шуда резанд!

Ва ба тарафи сайргоҳ давид, лекин ҳанӯз ба ними роҳ нарасида буд, ки аз қафояш Мағфират расида омаду аз миллаи мӯи ду шадда карда бофта партофтаи духтар дошта гирифт. Духтар аз камоли дард чиррос заду бо ҳарду дасташ ба мӯяш часпид, ки аз беҳубун канда нашавад. Чиррос задани духтарро шунида занҳои дигар ба сӯи ӯ давиданд. Аз ҳама пештар ба сари вақти духтар расида омадагӣ ва бо як зарбаи саҳт Мағфиратро аз болои ӯ дур андохтагӣ қаҳрамони достони мо Фирӯза буд. Вай, чӣ тавре ки дар боло гуфтем, ҳоло қомат ёзонда, тану тӯш монда буд. Ҳамон ҳусну латофати духтарӣ, ки дар вай буд, акнун ба камол расида, тарҳи рӯ, андоми лабу даҳон ва бинӣ, ҳалқаҳои чашм ва хамгашти абрӯ ба ҳолати аслий ва барқарории худ омада, боз ҳам зеботар ва боз ҳам дилработар шуда буданд. Дар тани вай ба муносибати иди баҳор ва сайр куртаи чити нав, ба сараш каллапӯши маҳмали сурх, дар пояш кафши сарипой буд.

Мочарои духтари адрасбоф ва Мағфиратро вай аз дур дид ва якбора оташ гирифтӣ бо ду-се чаҳиш худро ба сари онҳо расонида, бо оташи кинаи дерина, ки дар дили вай нисбат ба ин зани фочира ва золима ҳеч хомӯш намешуд, зарбаи аввалин ва саҳттаринро ба сари вай зад.

Бале, ин ҳамон Мағфират аст, ки мехост ӯро бо дасти худ зада кушад, ин ҳамон чаллод аст, ки дар даст корди тез ба вай ҳамла карда буд ва қариб буд чони ӯро аз тан бадар кунад. Фирӯза ҳамеша мехост, ки худо ягон мавридеро рост орад, ки онҳо ана ҳамин тавр бо ҳам рӯ ба рӯ шаванд.

Инак, фурсат расид.

Фирӯза ҳам шуда душманашро хуб мушторӣ ва лагадкорӣ кард ва то расида омадани занҳои дигар дилашро хунук карда гирифт.

Вақто ки занҳо расиданд, Мағфират ҳам аз ҷо бархоста, мисли гурбаи шангу ба Фирӯза часпиданӣ, рӯю мӯи ўро канданӣ буд, вале зӯраш нарасид, дастони пурзӯри Фирӯза чанголҳои ўро қат карда, худаширо боз ба рӯи хоки лаҳад фуру нишонданд. Мағфират чирросзанон боз аз ҷо бархост ва боз мехост, ки худро ба Фирӯза партояд, ин дафъа занҳои дигар ва пеш аз ҳама Муҳаррама Ғарч бо ҷисми гафси худ пеши ўро гирифтанд ва намонданд, ки занозанӣ калон шавад.

— Падарлаънати ҷӯризани ифлос! — гӯён Мағфират ҳақорат меод. — Чӣ гуфта тарафи ин тиррончаки котабозро мегири? Ба ту кӣ мондааст?!

— Он замонаҳои муштзӯрию хунхӯриатон гузашта рафт, Гафабанди захрин! — гуфт Фирӯза ҳам бо ҷаҳлу қаҳр. — Мо ҳам ҷон дорем, мо ҳам зада метавонем!

Дар ин байн модари Мӯмина расида омаду духтарашро ба оғӯш гирифт, сари ўро сила карда, оби чашмашро пок кард.

— Муштзӯрии худатро рафта ба очет, ба катаҳоят, ба айғирҳои худат нишон те, калҳот! — гуфт занак, ки кӣ будани Мағфиратро нағз медонист. — Ин ҷо будагон ба ту ҷӯрӣ не!

— Духтарат чалаб! — гуфт аз паси китфи Муҳаррама Ғарч ба модари Мӯмина ҳучум карда Мағфират. — Дар ҳамин манзили покон...

— Ту, беномус, аввал ба худат нигоҳ куну баъд ба дигарон айб мон! — гуфт Фирӯза. — Худи ҳозирак дар паси ҳо ана вай дарахт бо мардаки салласафед дарафтода истодагӣ кӣ буд? Як ман не, худо-ба шукр, ҳама диданд-ку!

— Номаяқул кардӣ, ҷӯризан! — гуфт Мағфират ва пас ҷӣ гуфтанаширо надониста монд. Зеро ки сухани Фирӯзаро даҳдувоздаҳ нафар занҳо, ки ба тарафи ӯ буданд, якбора тасдиқ карданд ва гулгула шуда рафт, ки Мағфират худаи гунаҳгор асту худаи манзили поконро ҳаром кардаасту боз ба дигарон мечаспад.

Лекин тарафи Мағфиратро ҳам мегирифтагӣ буданд. Хусусан Мушаррафа, ки дертар ба сари ҷанҷол расида омада буд, дону нодон ба Фирӯза ва дигарон ҳучум карда, гапгузаронӣ кардан гирифт.

Мухаррами Фарч дид, ки чанчол боз калон шуда истодаасту оқибат кор бад мешавад, бо ду-се нафар одамони хулаш Мағфират ва Мушаррафаро ба сӯи дигар кашиду гуфт, ки онҳо худро бо кихо баробар карда истодаанд? Беҳтар, ки бо ин хел занҳои авом баробарзанӣ накарда, аз хурсандию шодмонии хулашон намонанд!

Ибро шунда, Мағфират осудатар шуда дар байни дугонаҳояш нишаста ба ўсмакеш сар кард, Мухаррами Фарч дойраро гирифта чунон баланд ва чунон шўхона навохт, ки аз байни келинчаҳо ду-се нафарашон, ҳамаи чангу гавғои хозираро фаромўш карда, ба рақс даромаданд.

Аммо Фирўза бо зани адрасбоф ва духтари ӯ ва чанд нафар занҳои камбағалон ва косибон ба тарафи дигар, ба қафои гунбади Чашмаи Айюб гузашта, давра гирифта нишастанд.

Зани адрасбоф ҳасрат мекард:

– Чӣ кор кунам, Фирўзачон, як моҳ боз ин чавонмарг нашудагӣ гўшу майнаи маро мехўрад, ки хошо ба сайри Чашмаи Айюб меравем, ман дугонаҳоям катӣ бозию хурсандӣ мекунам. Ман надониста будам, ки дугонаи ин бадбахт писари ҳамсоия мо будааст!

– Хайр, ҳеҷ гап не, – гуфт Фирўза, – писараки ҳар рўз дида мегаштагеш, ҳамсоия худамон, аз он сӯи девор истода гап задааст. Бачаҳо ҳамин қадар ҳам накунанд? Шумо худӣ вай оими Гафабандро мидидед, аз кирдори вай мўятон рост меҳест.

– Ибӣ, рўирист-а! – гуфт як зани миёнсин, ки ба як дасташ аз оринҷ то ба нўги панҷаҳояш лой молида буд. – Мардаки салланок катӣ... тавба кардам, тавба кардам худо, имони кас аз сараш мепарад.

– Бойзан ҳар чӣ кор кунад майлаш, – гуфт як зани дигар, – кори вай ҳусн шуда мебарояд, лекин бечора агар он корро кунад, гуноҳ!

– Бойзан хулаш бадгашт мешавад, – гуфт як зани сиёхчеҳраи қоқина, ки дар танаш куртаи ҷити садямоқ дошт ва намоён буд, ки ба ин ҷо на ба тамошои сайр, балки барои аз қадом як дарде шифо ёфтан омадааст. – Ҳамаи корҳои бад, ҳамаи рафтори бад ба бойзан хос аст. Ғайбату фитнаю балво

мехезондагӣ ҳам ҳамонҳо! Ман ёд надорам, ки ягон косиби бечора ва ё ки зани дехқон сабукпо шуда бошад.

– Ба ин корҳо дасти мо намерасад!

– Ба ҳар кор одат кардан даркор! – гуфт як кампири шӯх. – Агар аз бачагӣ дастат мерасиду одат мекардӣ, ту ҳам аз кирдори онҳо барака меёфтӣ, духтарам!

– Бало ба баракешу ба худаш! – гуфт он келинча.

– Ин тавр нагӯй! – гуфт боз ҳамон кампир, – давлатманд шуда шикамат, ки аз нони равганию оши палав сер шуд, баъд дилат анори турш металабад! Ҳа!

Ҳама хандиданд, лекин он келинча ба таври чиддӣ гуфт:

– Аввалаш, ки нони равганию оши палав дар хонаи мо ҳеч вақт шикамсерона намешавад, дуйумаш ки агар шавад ҳам мо, мардум, ба худо шукр мекунем, ошамонро бо ҳамсоямон тақсим мекунем.

– Ноумед нашавед, дугона! – гуфт Фирӯза, ки дар ин муддат мӯи парешонгаштаи Муъминаро кушода аз нав мебофт. – «Ноумед – шайтон!» мегӯянд. Нагз меҳнат кунем, аз холи ҳамдигар хабар гирифта истем, шиками мо ҳам ҳамеша сер меистад. Худораҳматӣ тўтаҷони ман авлиё набуданд-ку, лекин ҳамаи ин мору каждумҳо, ҳамаи ин шикамкалонҳо аз он кас метарсиданд, хурматашонро ба ҷо медоштанд. Чунки он кас далер буданд, аз болон ҳунар ва меҳнаташон дағдаға мекарданд ва ба ҳеч кас сар ҳам намекарданд. Дар сояи он кас бойҳо ба ҳамсояҳои мо чандон зӯроварӣ карда наметавони-станд. Агар ману шумо ҳам, ҳар кадомамон лоақал ними он кас барин бошем ва аз як гиребон сар барорем, рӯзамон ба подшоҳӣ мегузарад. Ана имрӯз вай оими Гафабандро соз кардем, овозаш набаромада монд. Агар сустӣ мекардем, моро лагадкорӣ мекарданд.

Дар ин дам ба давраи онҳо Муҳаррами Ғарч омада даромад, бо Фирӯза ва зани адрасбоф саломуалек ва пурсупос карда нишаст ва рӯмолеро, ки дар дасташ буд, ба назди Фирӯзаино кушод. Дар он рӯмол мавиз, чормағз, ҳалво, набот, нон ва ғайра буд.

– Гиретон! Фирӯзачон, даҳон ширин кунед! – гуфт Муҳаррами Ғарч. – Ман акнун шуморо шинохтам. Ҳу, дар

хотир доред, аввалин бор шуморо дар хонаи Оймуллои танбӯр дида будам?

– Парерӯз дар Ҳаммоми Кунчак ҳам рӯбарӯ шудем, – гуфт бо нимтабассум Фирӯза.

Мухаррами Ғарч аз хотирпарешонии худ шикоят карду гуфт, ки имрӯзҳо каси аввали пагоҳ дидагиашро бегоҳӣ фаромӯш мекардагӣ шудааст.

– Ба ростӣ, ки ман шуморо дар ҳаммом дида будам, пирӣ пӯсад, пирӣ! Тамом фаромӯш кардам. Хусусан ин чанчолу магал сари маро гаранг кард. Шумо бедарак ба миёна даромадеду қаҳри оимҳоро овардед. Ба ҳар ҳол онҳо соҳибдавлати шумо, занҳои баобрӯ ва баиззат...

– Иззати ҳар кас ба худаш! – гуфт Фирӯза. – Мо ҳам ба худамон муносиб иззату ҳурмат дорем.

– Илоҳӣ баиззат бошед! – гуфт Мухаррами Ғарч, ки ранчидахотир будани Фирӯзаро ҳис карда буд. – Лекин аз ман насиҳат, ки баъд аз ин бо Мағфиратбону баробарзанӣ накунед, вай занаки бадкина ва бадҷаҳл аст, ба шумо нағз намешавад.

– Агар тавонад, заминро аз зери поямон, осмонро аз болои сарамон бардорад! – гуфт Фирӯза ҳам мағрурона. – Вай хуни мани бегуноҳро рехта буд, ҳоло ман ба ҳаққи вай ҳеч коре накардаам. Лекин кинааш то мурданам аз дилам намеравад. Боз ягон вақт рӯбарӯ мешудагем!

– Майлатон-ку, лекин ман дар миён ҳолис ҳастам! – гуфт Мухаррами Ғарч. – Ман намедонам, барои чӣ, ки аз ҳамон рӯзи аввал ба шумо меҳр бастам, ситораи шумо ба ман форидагӣ ва намехоҳам, ки ба шумо озоре расад.

– Саломат бошед, оимбика! – гуфта монд Фирӯза.

– Шумо имрӯзҳо дар хизмати Мушаррафаҷонед? – пурсид Мухаррами Ғарч.

– Ҳа, бачеша мемаконам, – гуфт Фирӯза.

– Ана, ҳозир вай тарафи модари ўғаяша гирифта гуфт, ки шуморо ба хонааш роҳ намедодааст.

– Хонеш ба сараш фуру равад! – гӯён табассуми захрине кард Фирӯза.

– Нағз не-дия! – гуфт ба сӯҳбат ҳамроҳ шуда зани адрас-

боф. — Барои ману шумо барин камбағалҳо ин тавр гуфтан нагз не! Як даҳан нонро шавҳарҳои мо ба осонӣ намеёбанд!

— Барои як даҳан нон мо ба пой бадбӯи онҳо сар намемонем! — гуфт Фирӯзаи мағрур. — Худо подшоҳ, аз гушнагӣ на-
мемурдагем!

Ин тавр рафтани сӯхбатро дида, Муҳаррами Ғарч донист, ки Фирӯза мисли модаркалонаш ба ҳеҷ кас тан намедиҳад ва сар намефарорад, бинобар он аз баҳри ошғӣ додани онҳо гузашта, гуфт:

— Майлатон, ихтиёр ба худатон, духтарам! Ман як нафар аз дӯстҳои шумо ҳастам, ҳар вақт ба шумо лозим шавам, маро дар Ҳаммоми Кунҷак меёбед. Агар биёед, тоҷи сар, аз дастам меомадагӣ некӣ ва ёриро дар ҳаққи шумо дарег намедора-
рам.

— Саломат бошед, оимбика! — гуфт Фирӯза.

Дар ин дам аз тарафи дигари гунбад боз ғавғои занҳо баланд шуд.

Муҳаррами Ғарч ва Фирӯзаино давида рафта хабар гирифтанд, ки занҳо як шайхи ришқалонро дошта гирифта, галакӯбак карда истодаанд.

Муҳаррами Ғарч сабаби инро пурсид, яке ба вай гуфт, ки ин шайх ба сараш фаранҷӣ гирифта, ба қафои гунбади болои чашма гузаштааст ва аз тобадони гунбад истода, занҳои ба чашма оббозӣ мекардагиро тамошо мекардааст.

— Ман аз ин ҷо гузашта истода будам, ки, — гуфт он занак, — нохост овози сулфа кардани мардак ба гӯшам расид, ба ҳар тараф синча карда дидам, ки дар ин гирду атроф мардак нест, фақат як занак ба пеши тобадони гунбад лӯнда шуда, рӯяш ба тарафи девор нишастааст. Дидам нохост шав бурду ба худам гуфтам, ки ин занак якҷаю танҳо, ба сараш фаранҷӣ дар ин ҷо чӣ кор мекарда бошад? Оҳиста рафта фаранҷиро аз сараш кашам, ин шайхи фосиқи беимон будааст. Занед, дугонаҳо, ки мурад, ҷонаш ба ҷаҳаннам равад!

Агар дар он миён ду-се нафар кайвонӣ ва пойкорҳо ва хизматгорҳои мазор намешуданд, дар ҳақиқат занҳо шайхро мекуштанд. Лекин кайвонӣ ва пойкорҳо шайхро аз дасти

онҳо базӯр халос карда, ба вай роҳ доданд, ки гурехта ба бо-
лон пушта барояд ва худро ба қафои қабристон бигирад.

Фирӯзаро ин тамошо хеле хандонд ва хурсанд кард.

Вақте ки Фирӯза ба назди зани адрасбоф баргашт, Мӯъмина аз тарафи дарвозаи мазор давида омада гуфт, ки Асо омада, ўро чег зада истодааст.

– Худоё, чӣ хабар бошад? – гуфт худ ба худ Фирӯза ва ба рақсу бозию дойранавозии занҳо аҳамият надода, зуд ба паси дарвоза рафт ва овоз бароварда, Асоро чег зад. Асо, ки дар ҳамон ҷо будааст, овози Фирӯзаро шунида гуфт:

– Фирӯзачон, шумоед? Хурсандед, шумо?

– Ҳа, нағз... шумо чиба омадед?

– Барои гирифта бурдани шумо! – гуфт Асо ва дар овозаш оҳанги хурсандӣ ҷарангос мезад.

– Чӣ гап шуд? – гуфт хайрон шуда Фирӯза. – Дилама сиёҳ карда мондед, зудтар гӯед, хафагӣ магар?

– Аз хафагӣ худо нигоҳ дорад! – боз бо ҳамон оҳанг гуфт Асо. – Биёед, мефаҳмед!

– Гап занед, дилама нахарошед!

– Майлаш, фақат нӯгакаша мегӯям, – гуфт шӯҳӣ карда Асо. – Ба хонаи мо меҳмон омад..

– Меҳмон? Чӣ хел меҳмон?

– Он тарафашро намегӯям, мераведу мебинед! Меҳмони бисёр аҷоиб ва ҳеч ба хотиратон набудагӣ!

– Кӣ будааст вай? Гап занед!

– Не, рафта фаранҷиро гирифта бароед, ман ба шумо мунтазир!

Фирӯза медонист, ки Асоро дигар иқрор кардан мумкин нест, бинобар он зуд рафта бо дӯстонаш хайру маъзур карду фаранҷию чашмбандашро гирифта баромад. Асо дар дами дар истода буд, дар дасташ чаҳорго нон ва ба рӯи он камтар мавиз буд.

– Рафтем? – гуфта пурсид Асо.

– Рафтем! – гуфт Фирӯза, – хайр гӯед кани, дар хона чӣ хел меҳмони аҷоиб будааст?

– Не, намегӯям, – гуфт Асо, – мераведу худатон дида, аз лабонам дахто мебӯсед!

Фирӯза аз хаяҷон ва шавки дарунӣ бсихтиёр ханда карда гуфт:

– Гапи намешудагӣ!

5

Аввали як пагоҳи охирҳои моҳи март, офтоб акнун аз уфук сар бардошта, фақат нӯги шоҳаҳои баланди дарахтони ханӯз баргнакушодаро сурх карда буд, ба рӯи бомҳои тунукаи вокзал шабнам медурахшид.

Поезди байни Бухоро ва Когон, ки аҳли Бухоро онро «поездча» мегуфтанду когониро «бухарка» меномиданд, ба роҳ гаштан муҳайё шуда, паровози он аспҳои шӯхи маст барин пиҳа кашида, заминро бо сумҳояш кӯфта, фаш-фашкунон меистод.

Аммо рӯи сахни вокзал серҳаракат ва пурҷӯш буд. Онҳое, ки бо кори савдо ва тичорат ба Бухоро мерафтанд ва онҳое ки аз поездҳои шабона ба Когон фаромада буданд, аз хоби ширин барвақт бедор шуда омада буданд, ки аз поездчаи аввалин намонанд.

Паровозро Амон бо шогирдаш идора мекард, вай ҳаман тайёри ҳаракатро дида, бугро ба дараҷаи лозима оварда ва фақат мунтазири зада шудани занг ва хуштаки «Головной» аз тирезачаи паровоз сар бароварда, нигоҳ карда меистод. Шогирди вай ҳаман чархҳо ва механизмҳои ҳаракатдиҳандаи чарххоро равған карда шуда, ҳоло асбобҳо ва калидҳояшро ҷо ба ҷо мекард. Он вақт паровоз бо равғани сиёҳ мегашт ва ба ангишт эҳтиёҷ набуд, бинобар он ҳам дар паровоз фақат ду кас бас буд. Лекин он рӯз дар паровози Амон се кас буд.

Шаҳси сейумин Ҳайдаркул буд, ки дар тан сару либоси нимдошти «Пирсиёни» – яъне шалвори сиёҳ, аз болои он камзӯли сиёҳи гиребонкушод ва аз зери он камзӯлча ва куртаи кабуд дошт. Ба сараш ба попоҳи туркон монанд як телпаки пӯсти баррагӣ пӯшида, дар дасташ як чамадонча буд. Ришу мӯйлабашро кӯтоҳ қайҷи кунонда ва афташ ҳам ба пирсиёно монандӣ дошт. Имрӯз бо мақсади шинос шудан бо хунари мошинистии Амон ва инчунин нағзтар тамошо

карда рафтани роҳи Бухоро, ки дар зарфи ин даҳ сол хеле ёд карда буд, ба паровоз савор шуд ва барои он ки ўро дида монда, кӣ буду чӣ буд гуфта нагарданд, то ба роҳ гаштани паровоз худро кафотар кашида, ба кунчи оташхона менишаст.

Нихоят занги сейум зада шуду «головной» ҳам хуштак кашида, ишораи роҳ гаштанро дод. Амон дастаҷҳои лозимаро тофта, аввал хуштаки рахилро дод, баъд паровозро охиста, ҳамвор ва беташвиш ба роҳ дароварда, суръатро афзуд. Паровоз фаш-фашкунон, ба ду тарафи худ буг пошида, гулдур-гулдур ба роҳ даромад ва зуд аз байни даҳҳо роҳҳои оҳан гузашта, ба роҳи асосӣ Когон – Бухоро давидан гирифт. Вақто ки аз охирин «Қаровулхона» гузаштанд, Ҳайдаркул аз ҷо бархосту ба назди тиреза омад. Дасташро навозишкорона ба китфи Амон партофта:

– Офарин, додарам! – гуфт.

Амон баргашта ба рӯи Ҳайдаркул нигоҳ карду дид, ки дар чашмони вай ашк бозӣ мекунад. Бале, Ҳайдаркул мегирист, аз шодӣ ва хурсандӣ мегирист. Муваффақият ва комёбии Амон, ки як вақтҳо дар кунчи тираю тори девонахонаи Ҳоча Ўббониҳо нишаста, аз ҳаёт ва дунё дасту дилашро шуста буд, ўро ба вачд оварда буданд. Охир, дар он дам кӣ гумон мекард, ки пас аз даҳ-дувоздаҳ сол ин ҷавони бадбахт, асир ва мазлуми тоҷик ба паровоз савор мешавад ва ин мӯъҷизаи замонаро, ин аспӣ оҳанинбадан ва оташнафасро фармон дода, ба пеш мебарад. Оташароба ҳар чӣ қадар мӯъҷиза бошад, дар болои он мошинисти бухорӣ – тоҷикписар Амонҷон ҳам ҳамон қадар мӯъҷиза аст. Ин мӯъҷиза кори дӯстони вай аст; ин мӯъҷиза самараи дӯстӣ ва муҳаббати коргарӣ, самараи меҳрубонии Смирнов, Умарҷон ва боз коргарон ва рафикони дигар аст. Ҳамонҳо ба Амони мазлум дасти ёрӣ дароз карданд, ба ӯ ҳаёт, хунар ва рӯзу рӯшноӣ доданд. Аммо мисли Амон ҳоло ҳазорҳо ҷавонони Бухоро дар асорати зулму ҷохилӣ гирифторанд, онҳоро аз он бадбахтӣ кӣ ва кай начот меода бошад?

– Офарин, додарам! – гуфт боз Ҳайдаркул ва ашқи чашмашро пок карда, ба суханаш давом дод: – Ман гумон на-

доштам, ки ту ин қадар усто ва мошинисти мохир шудай!
Поезд ро аз ин бехтар рондан мумкин не. Офарин, офарин!

– Ба худи шумо офарин гуфтан даркор аст! – гуфт Амон. –
Агар шумо намебудед, Амон гуфтани мошинист ҳам наме-
шуду мохирии ӯ ҳам! Ба шумо ман то ба охири умрам мин-
натдор ҳастам ва намедонам, ки бо чӣ кор ба некиҳои шумо
ҷавоб гардонам.

– Аз ин бехтар ҷавоб мешавад магар? – гуфт табассумку-
нон Ҳайдарқул. Дар симои вай шавку фараҳ гул карда буд. –
Умеду орзуи ман хушбахтӣ ва осудагии туро дидан буд, ам-
мо ту аз он даҳ баробар зиёдтарашро кардӣ, на ин ки осуда
шуда, аз банди зулму ҷабри золимон халос шудӣ, балки
хунаро ҳам омӯхтӣ ва...

Дар роҳи поезд аз дур харе намоён шуд, ки бепарвоёна роҳ
гашта, гузашта мерафт. Амон зуд гашти поезд ро суст карда,
ба ҳар эҳтимол камтар тормоз дода, саҳт-саҳт хуштак зад.
Овози хуштаки паровози вай борик ва чирросӣ буд. Ҳар ҳам
ин овози ваҳмангезро бисёр шунида буд магар, зуд аз сари
роҳ дур шуду поезд боз суръаташро ба дараҷаи пештара
оварда, ба роҳаш давом кардан гирифт.

– Ҳамин тавр, – гуфт аз роҳ ҷашм наканда Амон, – ҳанӯз
дар роҳи мо харҳо ҳастанд ва гоҳо ба марғи худ аҳамият на-
дода, ба пеши роҳи поезд мебароянд. Онҳоро бо дами парово-
зи тездав зада пора кардан осон менамояд, лекин басо ме-
шавад, ки ҷасади наҷаси онҳо паровозро аз роҳ мебарорад.

– Ҳа, – гуфт бо нимтабассум Ҳайдарқул, – аз харҳо эҳтиёт
будан лозим!

Пас аз ин ҳарду ҳам хомӯш монда, яке ба роҳ, дигаре ба
манзараҳои зуд тағйирёбандаи атроф ҷашм дӯхтанд.

Ҳайдарқул медид, ки дар зарфи ин даҳ сол дигаргунӣ, ки
дар ин ҷо рӯй додааст, сохта шудани ҳамин роҳи поезд аст,
ки он вақт сар шуда буд; дигар ҳамон ёбонҳо, ҳамон ҷӯйҳо,
ки он ёбонҳоро бурида-бурида гузаштаанд; дарахтҳои қатори
тут, санҷид, гучум ва сафедор дар атрофи заминҳои қорам,
қишлоқчаҳои майда-майда, хонаҳои лоин, деворҳои поҳсаги-
ни паст-паст ба гирди ҳавлиҳо ва боғчаҳо; бачаҳои пойлучу
сарлуч, ки ба сӯи поезд барои тамошо медаванд, занҳои

қишлоқӣ, ки фаранҷӣ надоранд, рӯмоли сарашонро ба рӯяшон пӯшонида, аз чоки он ба поезд чашм дӯхтаанд. Сағҳои калон-калони гӯшу думбурида аккосзанон ба сӯи поезд медаванд ва гӯё бо вай мусобиқа карда, ё ки аз вай пеш гузашта, аз рӯ ба рӯ дошта газидан мехоҳанд, аммо суръати поезд онҳоро ба қафо мегузорад...

Даҳ сол пеш аз ин вай дар ҳамин роҳҳо пиёда мегашт, девона шуда мегашт, аз таъкиби душман бо тарсу ваҳм мегашт ва дар дилаш оташи қасос аланга афрӯхтагӣ буд... Даҳ сол пеш аз ин вай одами дигар буд, аз оламу одам дуруст хабар надошт. Он дам дар дунё фақат як мақсад дошт, ки он ҳам аз душмани ҷонаш қасос гирифташ буд. Аммо намедонист, ки душмани ҷонаш на як фақат Ғаниҷонбой аст. Бале, агар Ғаниҷонбой танҳо мешуд, ба ин қадар ҷиноят қодир на мешуд. Ғаниҷонбой такаҷоҳ, таҳкурсӣ, зеру забари бисёре дошт. Ҳайдаркул Ғаниҷонбойро кушту аз дигаронашон беҳабар монд. Ин даҳсола сафар ба олами бадбахтӣ ва азобу кулфат тамом чашми ӯро кушоданд. Ҳоло вай ба ин манзараҳо, ба ин ҷоҳо бо чашми дигар нигоҳ мекунад. Агар он дам мегуфтанд, ки аз Ғаниҷонбой қасос гир, баъд мо туро нест мекунем, вай розӣ мешуд; лекин ҳоло доираи кинаю адовати вай калон, васеъ шудааст. Акнун вай мурдан намехоҳад, вай ба қасосгирии калон ва умумӣ тайёри мебинад, вай рӯзи гул кардани ҳаёти ҳамаи мардуми тоҷикро дидан мехоҳад, бо ҳамаи камбағалони ин ҷо рӯзи озодиро пешвоз гирифташ мехоҳад.

Он рӯз қариб аст, бӯи баҳори озодӣ мезадад... Оҳ!

Амон симеро кашиду паровоз хуштаки дуру дарозе зад. Ҳайдаркул нигоҳ карда дид, ки ба Фатҳобод, рӯ ба рӯи мазори Шайхулолам, расиданд, дар ин ҷо семафор гузошта шуда будааст, бинобар он Амон хуштак додааст.

– Одамҳо мегӯянд ки, – гуфт табассум карда Амон, – гӯё поезд аз Шайхулолам метарсидааст ва рӯ ба рӯи хонақоҳи он кас расида, иҷозат хоста, аз наздашон мегузаштааст.

Ҳайдаркул ин ҳикояро шунида хандиду гуфт:

– Мардуми нодон, албатта, ба ин афсонаи муллоҳо бовар мекунанд. Ана, ҳамин тавр бо дурӯгу фиреб халқро ба

чаҳолат ва нодонӣ нигоҳ медоранд ва аз бедор шудани мазлумон метарсанду дари мактабу маорифро ба рӯи фарзандони халқ мепӯшонанд.

Роҳи поезд каме ҳам хӯрда, ба сӯи Шарқ рост шуд ва дар ин ҷо Ҳайдаркул дид, ки чандин хонаҳои навсохти хиштин барпо шуда, дар пеши хонаҳо боғчаҳо тартиб дода шудааст ва дарахтони бисёре қад рост кардаанд. Баъд аз он биноҳо, бачахонаҳо ва саҳни вокзал ва бинои вокзали Бухоро намоён шуданд. Бинои вокзали Бухоро ҳам айнан мисли бинои вокзали Когон буда, вале андак хурдтар буд.

Паровоз аз назди бинои фашистсион гузашта, дар охири саҳн, рӯ ба рӯи Қалъаи Бухоро истод.

Амон ба шогирдаш супоришҳо дода, поён фуруварду худаш ҳам ҳамроҳи Ҳайдаркул поён фуромад ва дар он ҷо бо ҳам хайрухуш карданд.

— Агар тавонам, бо поезди бегоҳӣ мебароям, набошад пагоҳ! — гуфт Ҳайдаркул ва ба Амон саломатии тан ва муваффақият хоста, ба сӯи дарвозаи Қаволаи Бухоро равон гардид.

Дарвозаи Қавола ё ки дарвозаи Қаршии Бухоро он вақтҳо яке аз муҳимтарин дарвозаҳои шаҳр ба шумор мерафт. Ба воситаи ин дарвоза бо Когон, бо Россия, бо Самарқанду Тошканд, бо Қаршию Ғузур ва Ҳисорот рафтуомад мешуд. Аз ҳамин дарвоза ба Бухоро маданияти нав, ҳаёти нав мебаромад; аз ҳамин дарвоза ба Бухоро инқилоб ва самараҳои он расида меистод. Ин ба ҳама маълум буд ва бинобар он ҳам ҳукумати амир муҳофизаи ин дарвозаро нисбат ба дигар дарвозаҳо мустаҳкамтар карда, ҳамеша дар ин ҷо воқеанависҳо (ҷосусҳо), хабаркашҳо, одамони миршаб менишастанд ва ба қасоне, ки аз ин дарвоза даромад-баромад мекарданд, бо диққат нигоҳ мекарданд.

Ҳайдаркул, ки дар либоси пирсиёний буду ҳеҷ кас ҳам дар ёду ҳаёли вай набуд, бемалол аз дарвозаи Бухоро баланду барҳаво «бисмиллоҳ» гуфта даромаду дид, ки роҳи қалон сангфарш шудааст, қанорҳои Шаҳррӯд аз ду тараф бо санги кӯҳ деворча гирифта шудааст. Ба ҳамаи ин навигариҳо бо тааҷҷуб нигарон, Ҳайдаркул аз пайраҳаи он тарафи рӯд ба

даруни шаҳр равон шуд. Аз роҳи калон акнун фойтунҳои яқаспа ва дуаспаи бисёре мегузаптанд. Кӯчаҳо серодам ва серҳаракаттар шудааст. Дар сари роҳи калон хавлиҳои навсохти бошукӯҳ, дарвозахонаҳои хангомадор, деворҳои хишти пайдо шудаанд.

Ҳатто аз кӯча даричаҳои рангин ва тирезаҳои шишақорӣ бо пардаҳои шохӣ намоён буд. Дар лаби хавзи Девонбегӣ ва атрофи он дигаргунии калоне рӯй надода буд. Ҳамон Бозори Алаф, растаи қассобӣ, аллофӣ, ҳамон мадрасаҳои Девонбегӣ, Кӯкалдош ва сахни масҷиди Девонбегӣ...

Дар сахни масҷид маддоҳ маъракаи гирифта ба мардум ваъз мегуфт:

– Ҳой мардум, ҳой бандаҳои худо ва умматони Муҳаммад Мустафо салтиоллоҳу алайҳи васаллам! – мегуфт вай бо овози баланд хитоб карда. – Пайгамбарамон гуфтаанд, ки замона охир шавад, Хари Дачҷол гуфтани махлуқот мебарояд, халқро ба дини худаш мебарорад, аз рӯи олам дини барҳақи муҳаммадиро барҳам додани мешавад бо фиребу найранг, бо макру фусун халқро аз роҳи ҳақ бармегардонад. Гуфтаи он ҳазрат ҳақ баромад – чағид гуфтани тоифа аз ҳамон қабил Хари Дачҷол мебошад. Инҳо бо ҳилаю найранг халқро аз дин баргардонидани истодаанд, фарзандони мусулмононро кофир мекунанд, «хуррият-хуррият» гуфта занҳои мусулмононро бепарда карда, ҳамаро аз як деғу табақ хӯрондан ва ба як ҷо хобонидан ва никоҳи мубоҳро¹ аз байн бардоштан мехоҳанд. Ба гуфтаҳои чағидҳо бовар накунед, ба мактаби кофирии онҳо фарзандонанро нафиристонед, ки шумо ҳам мисли Самандари Гапдаро мешавед!

Пас аз ин маддоҳ дар бораи фиреб хӯрдани Самандари Гапдаро ҳикояро сар кард.

Ҳайдарқул аз як нонвое, ки сабади нон ба сар дар гирди маъракаи маддоҳ гашта, ҳам нон мефурухту ҳам сухани маддоҳро гӯш мекард, дуто нони гарми «забони гов» ва дуто нони «назарақӣ» хариду пурсид:

– Ин маддоҳ «чағид-чағид» меғӯяд, чағидаш кӣ?

¹ Мубоҳ – ҳалол ва чоиз (аз рӯи шаръ).

— Чади́д ҳам бандаи худо, — гуфт овозаширо паст карда нонвой, — ҳамин қадар ки онҳо мактабҳои нав кушода, бачаҳоро дар бадали як сол босавод мекунад. Барон калонсолҳо ҳам мактаб кушоданд, ман худам се моҳ хонда, хат навишта метавонистагӣ шудам. Ин маддох дурӯғ мегӯяд!

— Чӣ гуфти? Чӣ гуфти?! — гуфт ногоҳ шахсе, ки худашро ба нофаҳмӣ зада, дар қарибии онҳо истода буд. — Тарафи чадиҳоро гирифта, маддохи дини муҳаммади́ро дурӯғгӯ мекуни? Исто, ки худат дуои кунутро медонӣ ё не? Биё ба пеши ҷаноби раис!

Маълум шуд, ки вай яке аз одамҳои раис будааст. Ғавғои ӯро шунида боз ду-се нафар одамҳои раис омаданду Ҳайдарқулро ҳам бо нонвой қашида ба пеши раис бурданд.

Раиси калони Бухоро ба болон боми яке аз сартарошхонаҳои гирди лаби ҳавзи Девонбегӣ, ки ба саҳни масҷид мебаромад, гилему кӯрпача андохта, ҷой нӯшида менишаст.

«Гунаҳгор»-хоро одамони раис оварда, рӯ ба рӯи вай доштанд ва ҳамон мулозими аввал воқеаро бо муболиғааш гуфта дода, нонвойро муттаҳам сохт, ки тарафи чадиҳоро гирифта, маддохро дуруғгӯ мекунад.

Пеш аз ҳама бо фармони раис сабади нонвойро аз сараш гирифтанду баъд ҳам нонвой ва ҳам Ҳайдарқулро ба рӯи саҳни масҷид шинониданд ва он ғоҳ раис пурсид:

— Барои чӣ ин тавр гуфти, ҷоҳил?

— Ман ягон сухани бечо нагуфтаам, таксир! — гуфт нонвой.

— Ин шахс аз ман пурсид, ман кӣ будани чадиҳоро фаҳмонда додам, вассалом!

— Ин рост мегӯяд ё дурӯғ? — пурсид раис аз Ҳайдарқул.

— Рост ҳарф мезанад, ҷаноби мӯхтасиб! Воллоҳ ки рост! — гуфт Ҳайдарқул ба лаҳҷаи форсӣ.

— Дуои кунутро намедонад! — гуфта монд мулозим.

— Дуои кунутро хон! — фармон дод раис.

Нонвой дуои кунутро дуруст хонда натавонист. Ҳамин барои раис кифоя буд.

— Панҷ дарра занед ин номусулмонро! — фармон дод раис.

Одамони раис нонвойро зуд бардоштанду пушташро луч

карда панҷ дарра заданд, пас ба замин гузошта, дар ҳаққи ҷаноби олій аз вай дуо гирифта, сабади нонашро, ки нимаи толон шуда буд, ба ӯ баргардонида доданд ва ҳай карда фиритоданд.

Навбат ба Ҳайдаркул расид.

– Ту чикора ҳастӣ? – пурсид раис.

– Мусофирам, ҷаноби мӯхтасиб, – гуфт Ҳайдаркул.

– Табааи кӣ мешавӣ?

– Табааи Русия мешавам, ана пошпуртам, – Ҳайдаркул паспорти худро бурда ба раис нишон доду боз ба кисааш гузошт.

– Ба ҳаққи ҷаноби олій дуо куну ба роҳат рав! – гуфт раис.

Ҳайдаркул дуо карду аз ҷо бархост ва ба байни мардум даромада, аз назари раис ва мулозимонаш пинҳон шуд.

Ба тағи раста даромада дид, ки дӯконҳои нав пайдо шудаанд. Боз камтар пеш рафта, чашмаш ба иморати нави хишти-не афтод, ки дуқабата буда, дар поёнаш магазинҳои пур аз молҳои гуногун ва дар болояш тирезаҳои қатори хонаҳои европӣ буд. Вай ҳайрон шуда, аз касе пурсид, ки ин қадом иморат аст? Ба вай гуфтанд, ки ин иморати банки русӣ аст.

Рӯ ба рӯи ин банк, дар тарафи дасти рост боз магазинҳо ва иморатҳои навсохти дигареро дид, ки аз хишти пухта ва ба тарҳи европӣ сохта шудаанд. Кӯчаи бисёр зебои асфалтпӯш, ки аз байни ин иморатҳо пайдо шуда буд, бо зинаҳои қатори васеъ ба растаи қалони «Чаҳорсӯ» интиҳо меёфт.

Ҳайдаркул аз зинаҳо боло шуда, худро дар кӯчаи як шаҳри нав дид. Иморатҳои олій, магазинҳо, почта, телеграф, аптека, кабинети духтури дандон, банкҳо ва ширкатҳо ва ниҳоят магазини китобфурӯшӣ...

Ба ӯ гуфтанд, ки ин ҷо «пассаж» ном дорад ва қори урусҳо мебошад.

Ҳайдаркул аз пассаж ба растаи атторӣ гузашт, ки онро ҳам баланд бардошта аз дигар кардаанд. Дар ин ҷо ҳам магазинҳои навсохт ва фурӯшандаҳои ҷавони озода, ҳар хел атриёт ва чизҳои дигар фурӯхта менишастанд.

Ҳайдаркул аз даруни тимча, ки дар байни растаи атторӣ ва растаи чинифурӯшӣ буд, гузашта, қаллапӯшфурӯшҳои он

чоро, ки аз қадим ҳамон тавр монда буданд, дида ба Сесӯ фармад.

Дар Сесӯ пассажи дигар бино шуда буд. Дар он ҷо ҳам банкҳо, магазинҳо ва кӯчаҳои асфалтпӯш ва биноҳои дуошёнаи европӣ буд.

Вақто ки ба роҳи сангфарши Ғозиён даромада мерафт, Ҳайдарқул фикр мекард: Бухоро ҳам ба роҳи савдо ва тичорат даромада, ба ин ҷо ҳам дасти банкирҳо ва буржуйҳо омада расидааст. Ин аз як тараф хуб аст: ба ҳар ҳол қалъаи гафлат ва ҷаҳолати кӯҳна камтар раҳна шуда, навигариҳо, ҳаёти нав, маданияти нав омада даромадааст. Мардум бартаври зиндагонии навро бо ҷашми худ мебинанд. Лекин аз тарафи дигар ҳалқи бечора ва меҳнаткаш ба азоби дутарафа мекӯнад: ёро ҳам бои маҳаллӣ кор мефармояду хунашро мемакад, ҳам банкири рус! Ба мардуми мазлум ва камбағали Бухоро ёрӣ ва ҳаёти ҳақиқиро фақат инкилобчиҳои рус — коммунистон ва болшевикон, коргарони инкилобии рус дода метавонанд... Аммо онҳо ҳоло худашон дар зерини фишори зулми оқподшоҳ меноланд ва худашон бояд озодӣ ба даст гиранд.

Аз Ғозиён он тараф дигаргунӣ камтар буд. Фақат кӯчаи қалон сангфарш шуда, баъзе ҳавлиҳои қалони навсохт ва деворҳои хиштиин пайдо шудааст.

Вақто ки Ҳайдарқул ба гузари Ҷӯйбор расиду аз он ҷо мазори Имом Бикри Фазл намудор шуд, дили ӯ ба ҷӯш омаду хотираҳои ғамангези ҳаҷ фаромӯшнашаванда, боз гашта ба ҳастиаш ҳоким гаштанд. Бале, дар ҳамин мазор ҷону ҷигарҳои ӯ, — зани дӯстдораш ва духтари меҳрубонаш хобидаанд. Дувоздаҳ-сездаҳ сол аст, ки ҷасади азобкашида ва мазлуми он заифаҳои бегуноҳ дар зерини хоки мазори Имом Бикри Фазл ва ёду ҳаёлашон дар синаю ҷони ваҷанд. Одам ҳар бадбахтиро рӯзи тираро фаромӯш мекунад, аммо ҳаёли азизонашро, хотираи поки рафиқа ва духтари номуродашро ҳаҷгоҳ фаромӯш нахоҳад кард. Як вақтҳо вай ҳаман хурсандӣ, умед ва орзуҳоиашро ҳам ҳамроҳи онҳо гӯр карда буд, лекин пас аз ба ҷазо расонидани бои хунхӯр, азизонаш ба ӯ умеду орзуҳоиашро баргардониданд, барои осудагӣ ва бахти дигарон

кӯш, умри худро дар роҳи озодин камбағалон сарф кун! – гуфтанд. Ҳоло вай мактаби пурмашаққати ҳаёт ва зиндагири гузашта, сабақҳои нав омӯхта баргаштааст. Ҳоло вай барои рӯзи қасосгирии умумиро пешвоз гирифтаи омадааст. Ҳамон рӯзе, ки тоҷу тахти зулм ба замин яксон шавад, вай албатта ба ин ҷо, ба сари қабри азизонаш меояд ва ба онҳо муждан шодиро мерасонад...

○ Хайдарқул кӯчаро аз роҳгузар холӣ диду оҳиста ба сӯи мазор баргашт ва аз дарвозаи он ба дарун даромада, рост ба сӯи пуштаи ғарибон баргашту ба сари қабри азизонаш нишаст. Чашмони вай, ки дар муддати ин даҳ сол, пас аз дидани он ҳама ҷабру ҷафо тамом хушк ва гӯё беоб шуда буданд, дар ин ҷо боз бо ашк пур шуданд ва хоки мазорро тар карданд. Вай муддати дарозе беҳаракат сар ҳам карда нишаст ва гӯё бо азизонаш сӯхбат кард, рози дил гуфт. Пас ҳам шуда, ҳокро бӯсиду аз ҷо бархост.

Растаю бозори таҳти дарвозаи Қароқул ҳам ҳамон тавр буд, ки даҳ сол пеш аз ин! Ба он гузарҳо ва кӯчаҳо тағайюроте рӯй нзода буд. Вай ба гузари Абдуллоҳча баргашта, дар назди дарвозаи Нусратуллоҳ оқсақол тобут ва одамони азодори бисёреро дид, ки даст пеш гирифта, рост истодаанд ва аз ҳавлии дарун овози гиряю нолаи занон ба гӯш мерасид. Вай ҳам ба ҳурмати ҷаноза, аз пеши тобут нагузашту даст пеш гирифта ба қатори мардумон аз тағи девор истод ва пурсид:

– Кӣ мурдааст?

– Нусратуллоҳ оқсақол, – гуфт ба вай марде.

○ Хайдарқул даст бардошта фотиҳа хонду пас аз он, ки тобутро ба даруни ҳавли гирифта дароварданду аз паси он бисёрии мардуми дар кӯча будагӣ низ ба ҳавли даромаданд, оҳиста аз пеши дарвоза гузашта, ба тарафи ҳавлии Дилором-хола равон шуд.

○ Ҳавлии Дилором-хола аз беруни хеле фатарот шуда бошад ҳам, дасти ҳунарманди касе ҷоҳои фарсударо андова карда, ба бидингдарию дарвоза ҷӯби иловагӣ гузошта буд.

○ Дарвоза аз дарун занҷир буд, ба тақ-тақ заданҳои вай аз ҳавлии ҳамсоя марде баромада «кист?» гуфт. Ин мард

Ғуломалии адрасбоф буд, ки холо хеле пир шуда, миёнаш
дукад гашта буд.

– Дар ин ҳавлӣ касе ҳаст ё на? – гуфт ба лаҳҷаи эронӣён
Ҳайдаркул.

– Шумо ба кӣ кор доред? – гуфт Ғуломалӣ.

– Ман... – камтар андеша карда гуфт Ҳайдаркул, – ман ба
Асо ном ҷавон кор дорам.

– Асо ба обкашонӣ рафта буд, ҳозир қариб вақти омада-
наш шуд.

– Пас, каси дигар дар ин ҳавлӣ нест? – боз пурсид
Ҳайдаркул.

– Фирӯзачон имрӯз ба сайри Чашмаи Айноб рафта буд.
Биёед, ба хонаи мо дароед, ҳозир Асо омада мемонад.

Ҳайдаркул таклифи Ғуломалиро қабул карду ба ҳавли
вай даромад. Ғуломалӣ ба рӯи суфа, дар офтобрӯя шолча ва
кӯрпачае партофта, меҳмонро шинонду гуфт:

– Баҳорон дар рӯи ҳавлӣ нишастан хуб аст, кани,
марҳамат! – Вай ба меҳмон як пиёла ҷои ширгарм дароз
кард. – Бачаҳои мо ҳам ба сайр рафтагӣ... Наврӯз, сайргардӣ
мекунад.

– Бисёр хуб, монед, ки гарданд, сайр кунанд! Ман шуморо
аз қору боратон монондам?

– Не, не! – гуфт Ғуломалӣ. – Имрӯз ба кор кардан қувват
надорам, шаб андак таб карда будам. Пирӣ пӯсад, қувват
рафта мондааст.

– Шумо чандон пир нестед, бошед ҳам, дар синни ман бу-
дагӣед?

– Гап дар зиндагӣ! – гуфт Ғуломалӣ. – Зиндагонии
пурмашаққат мардро зуд пир мекардааст. Ба болокорӣ, дух-
тари калониам – Зулайхоро бо умеду орзуҳо ба шавҳар баро-
варда будем, духтарак пас аз як сол, дар вақти зоидаи шаҳид
шуд... Ин ғам дигар миёни маро ҳамонд.

– Бале, доғи фарзанд аз ҳамаи дарду аламҳо зӯртар аст! –
гуфт оҳ қашида Ҳайдаркул. – Хайр, ҷӣ кор мекунад, тақдиру
насиба!

Ғуломалӣ як-ду қатра оби чашмашро пок карду сар
ҷунбонид:

– Тақдиру насиба! – гуфта монд, вале дар бораи бо чӣ азобу кулфат калон шудани чигаргӯшааш, дар бораи ба шавҳари золим ва бадрашк рафтани вай, дар бораи шаттаю шаллок хӯрда, чабру зулм дидани вай ва дар натиҷаи аз беҳолӣ ва заифӣ дар вақти зоидаи ҳалок шудани ӯ чизе нагуфт. Ҳайдаркул ҳам, ки умуман тақдиру пешонаи шӯри занону духтарони тоҷикро медонист, гапе назаду хомӯш монд.

Дар ҳамин дам омада мондани Асо ба сӯхбати онҳо раванк бахшид. Асо ба ишораҳои Ҳайдаркул, ки «хомӯш бош», «сирри маро фош накун» мегуфт, аҳамият надода, аз дар даромадан ҳамона ӯро шинохту «амакҷон!» – гӯён давид ва Ҳайдаркулро дар оғӯш гирифта бӯсид ва дастонашро ба чашмонаш молид.

– Ин чӣ рӯзи нек, чӣ рӯзи хушбахтӣ будааст! – мегуфт вай. – Ҳамсоя, ин касро шинохтед? Охир, ин кас амаки ман, амаки Ҳайдаркул-дия!

Ҳайдаркул хандид:

– Ҳанӯз ҳам содагӣ ва бачагиро тарк накардӣ! – гуфт вай, – Охир ман ба амаки Ғуломалият худамро нашиносонда шишта будам.

– Барои чӣ? – гуфт дарҳол Асо. – Амаки Ғуломалӣ аз они худӣ, сар медаханду сир намедиханд. Хайр, хуш омадед, ҳар қадам мондед, болои дида! Охир, ягон хату хабар карда, аз омаданатон моро огоҳ накардед, ба Когон рафта пешвоз мегирифтем. Гуфтагӣ барин, Фирӯза набудагист, вай фаҳмад, намедонам чӣ кор мекунад. Кай, ба хона равем!

Асо меҳмонро аз дариҷа ба хавлии ҳудаи гирифта гузашт, Ғуломалиро ҳам таклиф кард, вай баъдтар меравам гуфт.

Вақте ки Асо аз сайргоҳ рафта Фирӯзаро гирифта овард, Ҳайдаркул ҳамроҳи Ғуломалӣ дар сари дастурхон менишаст ва аз дидори дӯстон шоду хуррам буд.

Фирӯза аз дар омада, аввал Ҳайдаркулро нашинохт ва якбора бо остинаш рӯяшро пӯшониданӣ шуд. Вале пас аз овоз баровардани ӯ шинохту давида рафта, худро ба оғӯшаш партофт ва хунгосзанон гирия карда сар дод.

Ҳайдаркул сари ӯро сила карда, дақиқае чанд гузошт, ки гирия кунад, пас аз пешонааш бӯсида, ба паҳлуи худ шинони-

ду пеш аз ҳама даст бардошта ба хотираи Дилором-хола-
омин гуфт ва дар хузури набераи ӯ фотиҳа хонд. Пас гуфт:

– Наход ки ту ҳамон Фирӯзачони хурдтарак ҳастӣ? Тавба!
Зани занон шудааст! Кани, гап зан кани, аҳволат чӣ тавр?
Зиндагию корат?

– Аҳволамон, худо-ба шукр, бад не, шамъи хонаи
тӯтаҷонамро то ба имрӯз даргиронда гаштем... Кани, шумо
гап занед! Мо ҳар вақт хатҳои шуморо гирифта меистодем...
Раҳмат ба шумо, аз ҳамон ҷо ҳам моро ёд кардед, ҳатто пул
фиристодед. Ман ба ин кас гуфтам, ки пулро гашта фиристо-
нед, мо як навъе мегузаронем, аммо амакам дар мамлакатҳои
ғарибӣ ба пул эҳтиёҷ доранд. Аммо ин кас, қаҳрашон мебиёд
гуфта нафиристоданд.

– Агар пулҳои ман фиристодагиро бармегардондӣ, ҳеч
вақт ба ин ҷо намеомадам. Ман ният карда пул мефиристо-
дам, ки аз пасаш худам равам гуфта, ана омадам...

Пас аз соате Фирӯза тухмбирёне карда ба рӯи дастурхон
оварду онҳо ханӯз ба табақ даст дароз нокарда, дарвоза тақ-
тақ шуд. Асо барои хабар гирифтани баромаду зуд барнагашт.
Аз ин ҳол Фирӯза дилтанг шуда, ҳудаш баромад ва ӯ ҳам дер
монд. Ниҳоят, пас аз хунук шуда мондани тухмбирён зану
шӯ баргашта омаданд, ки хеле хафа буданд.

– Аз ҳавлии иноқ одам омадааст, – гуфт Асо ба суоли
Ҳайдаркул. – Гапҳои бемаза... Кани, аз таом марҳамат!

Ҳайдаркул чизе нагуфт. Баъд аз табақро гирифта барома-
дани Фирӯза, Ҳайдаркул пурсид:

– Чӣ гап шуд, ки ин қадар хафа шуда мондетон?

– Гапи ҳавлӣ, – гуфт Асо. – Ин ҳавлӣ, худатон медонед-ку,
ба зани хурдии бой мерос афтодагӣ; ба ҳеч кас ҳам даркор не,
дуруст кардани шикасту рехташро ба гардани мо зада, ши-
нонда монда буданд, акнун омадааст, ки зуд ҳолӣ кунем, ба
Мағфират-оим зарур будааст.

– Фирӯза чӣ гуфт?

– Чӣ мегуфт, рафта ба оиматон гӯед, ки гуфт, ҳавлешон ба
сарашон фуру равад! Худи пага ҳолӣ мекунем. Акнун, наме-
донам ин ҳавлиро ҳолӣ карда ба кучо мерафта бошем?

Пешонаи Ҳайдаркул пурчин шуду ба фикр фуру рафт.

Фирӯза аз ошхона баргашту вазъиятро дида, дархол аз Асо пурсид:

– Албатта, гуфта додагед-дия, амакамро хафа карда? Ҳеч гап не, ин хел чанчоли Мағфират якрӯза-дурӯза не, ин, насиб бошад, бо марги вай ба охир мерасад. Хафа нашавед, амакҷон, дар кӯча наместонем.

– Рост гуфти, духтарам, – гуфт Ҳайдаркул. – То ба он даме, ки дар дунё ин муфтхӯрон зиндагӣ доранд, мо ягон луқмаи бегиллу гаш хӯрда наметавонем. Мардуми Русия чунон ба танг омада ва чунон ба инқилоб ҳозир шудаанд, ки ниҳоят надорад. Имрӯз не-пагоҳ оқлодшоро аз сари худ дафъ мекунанд. Баъд аз он навбат ба амир ва ҳокимони мо ҳам мерасад. Лекин амир хушӣ ба хушӣ баромада намеравад. Уро бо зӯри даст аз тахт гирифта партофта лозим. Дар Когон ташкилоти коргарии коммунистон – болшевикон кор мекунад. Дар Бухоро ҳам одамҳои он ташкилот ҳаст. Одамҳои бисёр хуб, боақл ва халқпарвар ҳастанд, ки ба ғоидаи инқилоб кор мекунанд. Ман омадам, ки дар ҳамин бора ба шумо хабар диҳам. Шумо бояд ба ин ташкилот ёрӣ расонед, супоришҳои онро ба ҷо биёред, то ки дар роҳи инқилоб шумо ҳам бевосита кор кардагӣ шавед.

– Кошки ҳамин тавр шавад! – гуфт Асо. – Мо аз дилу ҷон ба шумо ёрӣ мерасонем ва ҳарҷи фармош, иҷро мекунем.

– Ман имрӯз Мағфиратро соз кардам, – гуфта Фирӯза қиссаи дар сайр воқеъшударо гуфта доду илова намуд: – Занҳои камбағал тарафи маро гирифтанд, аз бойзанҳо натарсиданд. Ман дар ҳамон ҷо дониستم, ки агар мардум иттифок банданд, ба онҳо зӯри ҳеч кас намерасидааст.

– Офарин, духтарам! – гуфт Ҳайдаркул. – Гап ҳамин агар шумо розӣ бошедон, ман маслиҳат карда, барои шумо ҳам корҳои муносиб ёфта меорам ва ҳаракат карда халқро ба иттифок шудан даъват мекунем, иттифок мекунем, ана баъд ба мо зӯри ҳеч кас намерасад.

– Майлаш, – гуфт Фирӯза, – аммо ман худи ҳамин рӯз ба пеши Оймулломе меравам, аздусар болохонаи он кас бекор истодааст, мо кӯчидани шавем, ҷон-ҷон мегӯянд.

Инро шунида Ҳайдаркул ва Асо хурсанд шуданд ва ба сӯхбати онҳо боз ҳамон рӯҳи хурсандии аввала омада даромад.

6

Қариби намози аср Фирӯза ба сараш фаранҷӣ, ба рӯяш чашмбанд гирифта аз дарвоза баромад.

Дар кӯча одам бисёр буд. Гурӯҳе мерафтанд, гурӯҳе меомаданд. Фирӯза аввал хайрон шуд, ки ин мардум ба кучо мерафта бошанд, баъд вақте ки ба ҳавлии Нусратоқсақол наздик шуд, зуд ба хотираш омад, ки инҳо мардumi фотиҳахонанд. Ҳақиқатан дар пеши ҳавлии оқсақол дугарафа одамҳо, хешу табор ва ёру ошноҳои марҳум даст пеш гирифта, рост истода буданд.

Одатан занҳо аз байни ин хел ҷамоа нагузашта, аз роҳи худ бармегаштанд ва аз кӯчаи дигар мерафтанд. Лекин барои Фирӯза кӯчаи дигар набуд ва ӯ ба интизор шудан ҳам фурсат надошт. Бинобар он аз чизе ибo накарда, рост аз байни кӯча, аз миёни сафи мардон гузашта рафта гирифт. Бисёри дар он ҷо будагон ба ин ҳаракати «заифаи беақл» бо қаҳру ситеза нигоҳ карда, дар дили худ ӯро коҳиш карданд, вале азбаски мавқеъ нозук буд, касе ба лаб кушодан ҷуръат накард.

Фирӯза аз пеши дари мурдахона гузашта, ба ҳамгашти роҳ расида буд, ки яке аз он одамони дастпешгирифта дар дами дарвоза истодагӣ низ аз қафои Фирӯза ба ҳамон сӯ қадам гузошт. Фирӯза аз растан таи дарвоза гузашта, рост ба сӯи кӯчаи Ҳиёбон равона шуд. Он мард ҳам аз паси ӯ буд. Дар кӯчаи калони Ҳиёбон дар он дам роҳгузарҳо бисёр набуданд. Фирӯза дар фикру хаёли зиндагӣ равон буд, ки нохост аз қафо овози марди бегонаро шунид, ки мегӯяд:

– Балотона гирам, ин қадар тез мегардед?

Фирӯза фаҳмид, ки ин сухан ба ӯ равона карда шудагӣ, вале азбаски медонист, ин тавр мардони фосиқ ва аблаҳ бо гап аз роҳашон барнамегарданд, худро ба нодонӣ зада рафта гирифт. Пас аз даҳ-понздаҳ қадам мондан, боз ҳамон овози дағал шунида шуд:

– Дарду балотона гирам, ман шуморо мешиносам. Ман аз дардмандони кӯхнаи шумо ҳастам. Камтар истода, арзи маро шунавед!

Боз Фирӯза гап назаду тез-тез қадам мондан гирифт. Вале мешунавид, ки таъкибкунанда ҳам тез-тез қадам монда меояд. Ниҳоят дар дами даҳанаи як паскӯча мардак аз вай гузашту пеши роҳашро дошт.

– Ба ин тараф, ба ин паскӯча марҳамат кунед, як бор ҳам бошад, дарди дили мани камбағалро шунавед!

Вай марде буд қадбаланд, девсират ва дағал, аз афташ намуда меистод, ки синнаш ба хеле рафтагӣ, лекин бо вучуди он ришу мӯйлаби мошу биринҷшудаи худро кӯтоҳ қайчӣ карда буд. Дар танаш яктаҳ ва аз болои он ҷомаи алоҷаи гаждумакии нимдошт, сари дилаш чапанона кушода, ба сараш саллаҷаи хокистарранг дошт ва фаши он аз болои гӯшаш андаке овезон буд, ки онро «думи муш» меномиданд.

Ба Фирӯза чунин намуд, ки вай ин девро гӯё дар кучое дидааст, аммо ҳеч ба ёд оварда натавонист.

– Марҳамат, ба ин тараф! – боз такрор кард мардак. Фирӯза, ки ба ин дараҷа дағалӣ ва расвоии ўро дид, сабр карда натавонисту гуфт:

– Пешчи роҳамро нагир, чӯчқа, ман ту мегуфтагӣ одам нестам!

– Овозатон занад! – гуфт аз ҷо начунбида мардак, – мана ин қадар насӯзонед!

– Роҳро кушо, беимон! – гуфт бо овози баланд Фирӯза. – Шаҳрро беҳокиму кӯчаро бекас дидӣ?!

Мардак қадре худро қафо кашиду гуфт:

– Овозатро баланд накун, ба худат хуб намешавад! Ман туя намехӯрам, биё як дам ба ин паскӯча гузарем, баъд ихтиёрат!

– Ихтиёри ман дар дасти худам аст! Аз пеши роҳам дур шав, падарлаънати сакалту!

Худи дар ҳамин дам аз паскӯча тез-тез роҳ гашта, Тағоича омада баромаду сухани охирини Фирӯзаро шунида гуфт:

– Э, э, э, гандакал ту гӯед, ҷиянам, гандакал ту! Акакурбон ҳолӣ аз гандакалӣ берун набаромадаанд!

Мардак, ки Акакурбон ном гирифт, ба қафо гашту рафта гирифт, Тағоича ба назди Фирӯза омада қаҳқоҳзанон хандид:
– Ҳой, Кали Қурбон, кучо рафти? Исто, аз гандакал буданат ор карди магар?

Фирӯза, ки аз газаб ва оташинӣ меларзид, худро дошта на-тавониста, бо овози баланд гуфт:

– Кали Қурбонаш ҳамин? Одами миршаб? Ҳозир рафта ба кушбегӣ арз мекунам, ки аз дасти ин кал дар кӯча гаштан мумкин нашуда монд!

– Э, э, шайтона ҳай занед, чиянам! – гуфт Тағоича – Аз гандакалҳо дар шахрамон як ҳамин Кали Қурбон ба миршаб-хона панаҳ шуда мандагӣ, агар сари вай... астағфируллоҳ, кифти вай ҳам барбод равад, баъд ягонга гандакал намемонад!

Фирӯза бо вучуди оташинӣ аз сухани Тағоича хандиду гуфт:

– Хайрият омада мондед, Тағоича, биёед, мана то ба хавлии Оймулло бурда монед.

– Э, шумо мана мешинохтед-ку, – гуфт Тағоича ба чашмбанди Фирӯза наздик шуда. – Худи шумо кистед?

Фирӯза чашмбандашро андак боло кард.

– Э, Фирӯзаапем-ку, – гуфт Тағоича рӯи ўро дида, – аз Кали Қурбон хуб тарсидам гӯед? Зарар надорад, кал гурехта рафт. Биёед, ман бо шумо бошам, касе ҳад надорад, ки пеши роҳатонро гирад.

Онҳо ба роҳ дароманданд. Тағоича, ки қашқаб бо китфи Фирӯза баробар меомад, бари чомаашро олуфтаҳо барин ба худ печонида, бо гиребонаш андак манаҳашро ҳам пӯшонда, хурӯсвор роҳ мегашт ва худро мудофеи ҳамин тавр зани шушрӯ дониста, гурур мекард.

– Бар падари ин сакалтуҳо лаънат! – мегуфт Фирӯза, ки ханӯз аз газаб нафаромада буд. – Ба ҷои молу номуси мардумро мудофия кардан худашон расвой мекунанд.

– Росташа гӯям? – гуфт табассуми паҳне карда Тағоича. – Ба ин кор аслаш худатон айбдор!

– Ман айбдор? Барои чӣ? – чиддан хайрон шуда Фирӯза пурсид.

– Роҳ гаштанатон дили ҳар мардро мебарад, – гуфт Тағоича. – Ҳуснатон аз таки чашмбанд ҳам офтоб барин партав дода истодааст...

Фирӯза хандида фиристод.

– Ҳа, намуред шумо, Тағоичаи бало! Кали Қурбонро айб карда, худатон аз вай намемондагӣ барин-ку!

– Хӯше! – гуфт Тағоича. – Аз Кали Қурбон худо ниғаҳ дорад. Ман ҳақгӯй ҳастам, чиянам; рости гапа гуфтаму мондам. Ҳу, мегӯд-ку: шаф-шаф гуфтана шафтолу гуфтан хуб аст. Ана, аз барои ҳамон, шумо ҳар вақт, ки ба кӯча баромаданӣ шавед, ман катӣ бароед!

– Кӯча баромаданӣ шаваму шуморо наёбам чӣ кор мекунам? Кошки паратон бошад, ки дуд кунаму шумо ҳозир шавед! – гуфт хандида Фирӯза.

– Агар ман ба шумо лозим шавам, ҳамту аз паси дарвоза истода, ба ҳар роҳгузар «Тағоичаро гуфта монед» гӯед, бас! Ман дар як дақиқа ҳозир мешавам. О, мегӯд-ку: чӯянда ёбанда!

Ҳамин тавр, онҳо сӯҳбаткунон ба ҳавлии Оймуллои Танбӯр расиданд.

Дарвоза аз дарун занҷир буд.

– Ин вақтҳо амаки заргар аз болои суфачаи роҳрав чулу пӯстакашона бардошта, ба ҳавлӣ даромадагӣ, – гуфт Тағоича. – Лекин аз рӯи ақлу ҳунар ба ҳавлии дарун занг карда мондагӣ, ки одами омадагӣ тақ-тақ зада нашинад.

Инро гуфту Тағоича хез карда ба болои суфачаи назди дарвоза баромад ва як печаки калони аз ресмон холишударо, ки овезон буд, гирифта кашид, ки ба як тарафаш сим баста шуда будааст.

Пас аз дақиқае дарвоза кушода шуду дар дами дар заргар намоён гашт. Ҳоло вай пир ва миёнаш дукад шуда буд.

Дар пеши дарвоза Тағоичаро бо занаки фаранчинок дида, бо назари суол ба вай нигоҳ кард.

– Ассалом, амаки заргар – гуфт Тағоӣ.

– Ассалом! – гуфт Фирӯза ҳам чашмбандашро бардошта.

– Салом, салом! – гуфт хурсанд шуда заргар. – Фирӯзачон-

ку. Марҳамат, дароедон! Агар Тағоича нишон намедод, шумо роҳи ҳавлии моро гум карда будед. Раҳмат ба шумо, Тағоича!

– Раҳмат ба шумо, амак! – гуфт Тағоича ва ба Фирӯза мурочиат кард: – Акнун ман меравам. Агар дар вақти бозгаштан биё гӯед, омада ба ҳавли бурда монам?

– Не, саломат бошед, – гуфт Фирӯза. – Акаасоатон омада мемондагист.

– Хайр, шумо ҳам саломат бошед! – гуфт Тағоича ва ба роҳи худаш рафт, аммо Фирӯза аз кафои заргар ба роҳрав даромаду дарвозаро пӯшида монд

– Оймулло мӯ дар хона?

– Не, – гуфт заргар, – ҳозир омада мемонанд. Биё, даромада як пиёла ҷой хӯр, корҳои маро тамошо кун, аз аҳволи худат ва тарзи зиндагониат ҳикоят кун!

Онҳо ба ҳавлии дарун даромаданд.

Ҳавлие ки чанд сол пеш аз ин ба назари вай мисли қозихона дӯлоб ва серодам менамуд, ҳоло бекас ва ором буд. Заргар дӯкони худро аз роҳрави хунук ба хонаи поён, ки ҳоло мактабхона набуд, кӯчонида, рӯзи дароз танҳо кор мекард.

– Оймулло ду рӯз ин тараф дар болои арк, – гуфт заргар. – Пошшобиби серкор шуда мондагӣ, ҳама хату хабар ва нависонависро Оймулло мекунад. Кошки бехату савод мешуд...

Ба ҳоли заргари пир раҳми Фирӯза омад. Хонаи поён бо вучуди набудани зани хона, озода, рӯфтагӣ, гундоштагӣ ва ҳама чиз ҷо ба ҷо буд. Фақат дар поёни хона заргар кӯрача ва асбобҳои заргари худро паҳн карда менишаст.

Вай ба ҷои худ гузапта нишасту аз зери ҷойникпӯшак ҷойниро гирифта, ба Фирӯза ҷои гарм рехта дод.

– Аз рӯзе, ки мактабро басту ба ҳарамии пошшобиби рафт, – гуфт заргар, – ҳавлию хона тамоми бекас шуда монд, танҳо худаму ана ҳамин асбобҳо... Лекин, духтарам, агар кас танҳо монад, ҳамаи ин чизҳои ба назари кас бечон ҳам ба кас гап мезадагӣ, аз ҳоли худ хабар медодагӣ мешудаанд. Аз китобҳои хонда, аз таълими устодам Аҳмад Маҳдуми муҳандис омӯхта, ана ҳамин чизи галатири сохтам...

Заргар аз паси пардаи тоқи хона як чизи лӯндаи ба тарбуз

монандро гирифт, ки поя дошт ва ба симмех гузаронида шуда буд

– Ин чӣ будааст? – хайрон шуда Фирӯза пурсид.

Заргар табассум карда, сонияе ба он чиз нигоҳ карда истоду баъд бо дасташ тофта, онро ба гирди мехаш чарх занонд.

– Ин «кураи арз» ном дорад, – гуфт заргар. – Ту холо инро намедонӣ, агар муллои босавод шуда, баъзе китобхоро меҳондӣ, мефаҳмидӣ. Бале, дар Бухорои мо ҳам олимҳои аҷоиб будаанд ва ҳастанд, афсӯс ки онҳо мисли ман бетолъ ва пеши корашон баста буд ва ҳаст, набошад корҳо ранги дигар мегирифт... Ҳа, ана ин сурати дунёи мо, замини мо аст, ки дар он ману ту ва ҳамаи инсу чинс зиндагӣ дорад. Ин дунё ҳамин тавр мегардаду рӯз шаб мешавад, шаб рӯз лекин сари мо, бандагони худо, ҳам мегардад, бисёр вақт худро гум мекунем ва бо корҳои ношоям қадам мемонем. Модари амир Олимхон ҳам аз ҳамин чархи замин саргардон шуда, ба теппаи сари мо баромада монд. Акнун ҳар чӣ хоҳад, ҳамонро мекунад, ҳадди касе нест, ки пеши роҳи ӯро дорад. Ҳар касе ки аз калоншавандаҳои мамлакат толиби ягон мансаб шавад ва ё аз амир ягон чизе хоستانӣ шавад, аввал ба пошпобибӣ ҳаҷяю тортуҳ мефиристонанд. Ана, Оймуллои ту ҳам ба чанголи ҳамин пошпобибӣ гирифтор, чӣ кор карданаширо намедонад, маҷбуран замонасозӣ мекунад. Хизматашонро карда, аз ғазаб ва кинашон дар амон мемонад. Аммо ман дар хона танҳо!.. Бале, ана ин тоҷ, тоҷи сари пошпобибӣ... ба ин як дона алмоси суфташудаи даҳкиротиро шинондан лозим шудааст, ки ба ман фиристонданд. Ана, ҳамон алмоси суфта... дидӣ, чӣ тавр медурахшад? Инҳо алмосҳои майдаи носуфта, инҳо ёқут, инҳо марворид, инҳо забарҷад... чамъ сию панҷ дона санги қиматбаҳо! Нархи ин... як дарё оби чашм! Бале, бале, худи ҳамин сангҳо ба ман ҳикоят карданд. Оби чашми мардум ва беваю бечорагон рехта-рехта, дар чигари хоку кӯҳ ана ҳамин хел сангҳои қиматбаҳо мешудаанд. Пас, оби чашм рехта, заминро нарм карда, онҳоро қанда мегиранд ва баъд мо, заргарҳо, ба тоҷи подшоҳон мешиномем. Ина тамошо кун, чӣ тавр зебо! Дар ин ҷо шояд оби чашми тӯғачони ту,

оби чашми бобои ту ва оби чашми падару модари ту ҳам хастанд...

Фирӯза хайрон шуда ба тоҷи мукаллату ҷавохиркорӣ, ки дар ҳақиқат барқ мепошид, назар мекард. Ҳайрати ӯ ҳам аз санъат ва маҳорати заргарона, ки ба сохтани он тоҷ сарф шуда буд, ҳам аз суханони аҷоибӣ заргар буд.

– Оби чашми ман ҳам дар ин ҷо будагист? – пурсид ба таври ҷиддӣ Фирӯза.

– Не, – гуфт заргар ҳам ба таври ҷиддӣ, – аз оби чашми ту ва шавҳари ту акнун барои амирҳои оянда тоҷ сохтан меҳоханд. Бинобар он амирҳои мо аз рехтани оби чашми мардум парво надоранд. Гумон мекунам, ки оби чашми мардум ҳамеша барои онҳо ҳамин хел сангҳои қиматбаҳо меофарад. Лекин, оби чашми мардум ба дарёи ғазаб мубаддал шуданаш, тоҷу тахту салтанатро зеру забар карданаш ҳам мумкин. Ба фикри ман, оби чашми ту ва оби чашми шавҳарат ба ҳамин хел дарё омехта мешавад.

– Ба дарёи ғазаб!

– Бале, бале! – гуфт заргар ва табассум кард. – Ба худ мегуфтагистӣ, ки амакам дар хона танҳо монда, девона шудааст. Лекин, рост. Агар ҳамин тавр шудан гирад, девона шудан ҳам аҷаб не.

Дар ин дам аз берун овози пой касе шунида шуду сулфа карда, Асо ба хона даромада омад.

Фирӯза ба ҳурмати шавҳараш аз ҷо бархост ва ӯро аз худ болотар гузаронида, аз болои кӯрпача шинонид. Асо нишасту омин гуфт.

– Ҳавлӣ рафта будед? – пурсид Фирӯза.

– Не, – гуфт Асо, – ба карориҳо об кашонда гашта будам, ки Тағоичаро дидам, вай хикояти Кали Курбонро кард, дилтанг шуда рост ба ин ҷо омадам.

– Ҷ, Тағоичаи бемаза! – гуфт табассум карда Фирӯза. – Дар даҳанаш гап намеистад! Даррав аз шумо шодиёна гирифтааст! Ҳеч гап не, саге буд дар дашт, г... меҳурду мегашт! Парво накунед. Лекин ба Тағоича гуфтан лозим буд, ки...

– Ман таъкид кардам, – гуфт Асо, – ин гапро ба дигар кас нагӯй гуфтам, ваъда дод.

Аз ин сӯҳбат чизе нафаҳмида, заргар бо назари суол ба Фирӯза нигоҳ кард. Фирӯза воқеаро ба таври мухтасар гуфта доду илова намуд:

– Ин аз чархи гардун бошад, ё аз чархи замин?

Заргар хандиду «кураи арз»-ро чарх занонда монд. Худди дар ҳамин дам аз берун Оймулло даромада омаду бо будагон салому алек ва пурсунос намуда гуфт:

– Хона торик шудаасту лампаро нагирондетон!

– Шумо омадед, хонаамон равшан мешавад! – гуфт заргар ва аз ҷо бархоста лампаи овезаро даргирондан хост; лекин Фирӯза аз вай пештар бархоста лампаро даргиронду аз паси Оймулло ба ошхона рафт.

Пас аз хӯрда шудани таом ва гундошта шудани дастурхон, мавриди гап шуду Оймулло аз Фирӯза ҳолу аҳвол пурсид. Фирӯза ба чашмаш об гирифта воқеаи ҳавлиро ва фармони Мағфиратро гуфта дод.

– Биёед, гуфтам ба ин кас, – гуфт вай дар охир, – ба пеши Оймулло рафта арз мекунем, ба дарди мо ба ғайр аз ҳамон кас дигаре чора ёфта наметавонад.

– Барои чӣ? – гуфт гӯё чиддан заргар. – Ман чӣ?

– Саломат бошед! – гуфта монд Фирӯза.

Оймулло табассум карду гуфт:

– Амаки заргарат рост мегӯянд, то ба омадани ман ин гапатро мегуфтӣ, дар равшании рӯз болохонаро кушода ба шумо нишон медоданд, ки маъкул мешавад ё не.

– Бале, бале болохона! – гуфт заргар ҳам.

– Мо ҷон-ҷон ҳам мегӯем, дасту поятонро мебӯсем, – гуфт Фирӯза.

– Хай-хай, – гуфт Оймулло, – мо бояд бо амакат сару рӯи шуморо бӯсида, ҷон-ҷон гӯем; чунки дар ин ҳавлӣ амакат аз танҳой қариб аст, ки девона шаванд.

– Рост, рост, – гуфта монд заргар.

– Гап ҳамин, – гуфт Оймулло, – худи пагоҳ сахар катӣ кӯчида ба болохона биёстон, ҳавлии Мағфират ба сараш фуру равад. Ҳар кучо шумо бошед, арвоҳҳо ҳам дар ҳамон ҷо мешаванд.

– Мушаррафаоим ҳам маро аз даргоҳашон ҳай карданд, –

гуфт Фирӯза. – Акнун дар хона хизмати амакро карда меши-
нам.

– Хона шинӣ ҳам мешаваду, – гуфт Оймулло, – лекин ба-
рои ту як кори ғалатӣ ҳам ҳаст... Кори он қадар сабук набо-
шад ҳам, рӯзгоратон хеле тинҷ мешавад ва худат ҳам андар-
мон мешавӣ.

– Кор кардани Фирӯза чӣ лозим – гуфт Асо. – Ман худам
меҳнат карда, наҳод ки ба дуямон ризку рӯзӣ ёфта натаво-
нам?

– Гап дар ризку рӯзӣ не, – гуфт Оймулло. – Метарсам, ки
Фирӯзачони бағайрат дар хона бекор шишта зиқ нашавад.
Ман феъли инро нағз медонам.

– Чӣ кор будааст, Оймуллоҷон? – пурсид Фирӯза.

– Дар арк барои ба ҳарамҳо об кашондан одам даркор –
гуфт Оймулло. – Машқобҳо машқхоро ба харҳо бор карда, то
ба сахлави дарун меоранд ва аз он ҷо чанд духтар он
машқхоро ба кифтҳояшон бардошта ба ҳавлиҳои ҳарам ме-
баранд. Ҳамин баҳона катӣ ту бо арк ва одамҳои он ҷо шинос
мешавӣ.

– Майлаш, – каме фикр карда гуфт Фирӯза. – Боз мо им-
шаб маслиҳат карда мебинем, аввали пагоҳ омада хабарашро
ба шумо мегӯем.

Инро гуфта, Фирӯза аз ҳаёл мегузаронид, ки ин кор барои
ичрои супоришоти Ҳайдаркуламак хеле мос меафтад ва би-
нобар он ба худ қарор дод, ки имшаб рафта, аз
Ҳайдаркуламак пурсад ва маслиҳат кунад, пагоҳ ба Оймулло
ҷавоби дуруст диҳад, Пас аз ин зану шӯ аз соҳибони хона
иҷозат гирифта, аз ҷо бархостанд. Дар берун ҳаво торик шу-
да, сӯфиҳо азони хуфтанро мегуфтанд.

7

Дар атрофи Бухоро солҳои охир бойҳо, амалдорҳо ва
ҳукуматдорони Бухоро – аз амир сар карда то ба миршабу
закотчиҳо – барои худ ҷаҳорбоғҳои зебо ва хуштарҳи бисёре
тартиб дода буданд, ки мислаш дар собиқ дида нашуда буд.
Дар ин ҷаҳорбоғҳо баъзан иморатҳо, кӯшкҳо, ҳавлию

хонаҳои калон месохтанд ва дар муддати тобистон бо аҳли аёлашон ба он чо кӯчида рафта, бо айшу нӯш мегузарониданд.

Замонбек ҳам дар беруни Дарвозаи Самарқанд, аз Галаҷӯй онгарафтар, як чаҳорбоғе дошт, ки аз падараш ба мерос расида, вале онро баъд худаш боз васеътар, хуштархтар ва зеботар кунонда буд. Саркор ва гулбозҳои мохирро кор фармуда, чаҳорбоғро чунон карда буд, ки кас дарояд, баромадан намехост. Вақте ки аз даруни ҳавлӣ ба чаҳорбоғ мегузаред, аввало назари шуморо гулзори васеъ, ки бо гулҳои рангоранг зинат ёфта буд, ба худ мекашид. Дар мобайни гулзор суфаи тахтагии калон, бо чаҳордарааш меистод, ки дар бегоҳии тобистон ба рӯи он менишастанд. Баъд растаи ангур сар мешуд, ки дар як тарафи он анорзор буд ва дар тарафи дигар дарахтҳои ҳар хел мева ба мисли себ, гелос, ношпӯтӣ, турунҷ ва ғайра буданд. Растаи ангур ба сари ҳавзи калон мебуд, ки дар миёни чаҳорбоғ канда шуда ва дар атрофаш чаҳор чини-садаи калони зебо рӯида буд ва аз он сари ҳавз боз ба се сӯи дигар растаҳои ангур мерафт ва ба ду тарафи он растаҳо ҳам анҷирзор, зардолузор, шафтолузорҳо буданд.

Дар даҳуми моҳи ҳамал, ки баҳор шуда, дарахтон муттақушода буданду замин сабзу хуррам, ҳаво соф ва чаҳорбоғ дилрабо буд, зани Замонбек – Мушаррафа, Мағфират ва Муҳаррамаи Ғарч бо як нафар хизматгорашон дар як фойтуни дуаспа нимрӯзӣ расида омаданд.

Зану бачаҳои саркор ва худи саркор онҳоро бо ҳурмату иззат пешвоз гирифтанд ва дар хонаи калони дубаҳра, ки як тарафаш ба рӯи ҳавлӣ ва як тарафаш ба чаҳорбоғ, ба сӯи гулзор қушода мешуд, онҳоро шинонда, ба наздашон дастурхон паҳн карданд. Шаҳриҳо нишаста якдаҳонӣ нон, якпиелагӣ чой хӯрданд ва омӣн гуфта хестанду аз пай сайру гашти чаҳорбоғ шуданд.

Мушаррафа чун соҳибаи чаҳорбоғ ба зани саркор фармонҳо меод ва тартиби меҳмондорӣ имрӯзаро баён мекард. Аз рӯи гуфтаи вай онҳо имрӯз то бегоҳӣ дар чаҳорбоғ мешаванд ва баъд, агар аз шаҳр ягон гапе нашавад, мумкин аст, ки шаб хоб кунанд. Аз таомҳо аввал гӯштбирён, баъд уг-

ро, баъд оши палав пухта шавад. Бояд ҳамаи ин дар сари вақташ мухайё шавад ва ӯ (зани саркор) бояд ба амру фармони кайвонии аз шахр омадагӣ гӯш кунад...

Дар ин вақт Мухаррами Фарч бо Мағфират даст ба даст гирифта, дар растаи чаҳорбоғ сайр мекарданд ва аз латофати баҳор ва чаҳорбоғ лаззат мебурданд. Онҳо ҳар замон оҳ мекашиданд ва аз замонаю толеъ ва баҳти «номасъуди» худ шикаҷоятҳо мекарданд. Гоҳо Мағфират ба Мухаррами Фарч тасалло дода мегуфт, ки ӯ бедарак аз пирӣ ва нотавонии худ шикаҷоят мекунад, ҳоло дар ӯ қувват ва ғайрати даҳ мард дида мешавад. Гоҳо Мухаррами Фарч ба Мағфират тасалло дода, мегуфт, ки дӯст ва ёри ғамхори вай аст ва ҳеҷ гоҳ намегузорад, ки дӯстакаш дилтанг ва ғамгин бошад...

Бале, Мухаррами Фарчи мо ана ҳамин тавр зани ҳархела ва номафҳум буд, баъзан худаш-худаширо намешинохт. Дар давраи ҷадидҳо ва «ёшбухориҳо» вай ҷадид, вай одами иҷтимоӣ, вай дар бораи ҳаёти одамҳо фикр мекардагӣ, вай ёридиҳандаи онҳо; дар давраи ҳокимони шахр, дар болои арк ва дар сӯхбати модари амир, вай тамом як зани кӯҳнапараст ва хизматгори ҷонсупори давлати ҷаноби олий; дар ҳаммом вай соҳиб, сандуқдор, ҳарис ва фармонфармо ва ҳатто бадҷаҳлу дағал дар ин тавр меҳмондорихои дӯстона ва «ниҳонӣ» вай ошиқ, вай шайдо, вай ба эҳсосот дода шудагӣ, вай тамоми дунёро фаромӯш кардагӣ...

Як қисми одамҳо ӯро айёш, дӯстибоз ва бадахлоқ донанд, қисми дигарашон Мухаррами Фарчро одами корҷаллон ва кордон, соҳиби кор ва марди майдон медонистанд, ҳатто дар байни худ мегуфтанд, ки ба Мухаррами Фарч сад ҳазор сӯм диҳӣ ҳам, беарво бош, фоидааш катӣ, дар сари вақт мерасонад! Як қисми мардум ӯро ҷадид ва ба ҷанҷоли ҷадидҳо катӣ мегуфтанд. Боз мардумоне ҳам буданд, ки ба вай боварӣ надоштанд, ӯро хиёнаткор, хабаркаш, воқеанавис ва фитнагар медонистанд. Дарбориён, қозикалон, кушбегӣ ва миршаб ҳам аз ӯ истифода мебурданд. Як қисми мардумони эҳтиёткор, ба мисли Замонбеки айёр ба ӯ бо шубҳа назар мекарда бошанд ҳам, изҳор намекарданд ва ба ӯ кор фармоянд ҳам, аз кафояш назорат мекарданд...

Қисса кӯтоҳ, аз шаҳр омадагон чаҳорбоғро тамошо карда, аз гулҳои дарахтон канда, ба сару мӯи худ карда, то ба қарибҳои девори чаҳорбоғ рафта, ниҳоят ба хона баргаштанд.

Мушаррафа хост, ки дар чаҳордара нишаста сӯҳбат кунанд, лекин Муҳаррами Ғарч ханӯз ҷандон гарм набудани ҳаво ва андаке нотоб будани худро баҳона карда, нишастро дар ҳамон хонаи дубаҳра кардан ва дарҳои тарафи ҳавлиро пӯшида монданро авло донист. Вақте ки даромада нишастанд ва зани саркор баромада рафт, Муҳаррами Ғарч гуфт, ки дар чаҳордара май хӯрдан намешавад, майро беҳтар, ки дар хона хӯранд.

Пас дастурхон партофтанду нозу неъмат, ширинӣ ва ҳалвоҳоро чиданд; баъд газаки май – табақҳои гӯштбирён, пиёзи қабуд ва дигар сабзавоти тару тозаро оварданд. Дар ҷойниҳои махсус май оварда ба нӯшидан сар карданд. Пас аз пиёлаи сейум рӯйҳо лолагун шуда, ҷашмҳо хумор гашт. Муҳаррами Ғарч, ки дар пешгаҳ менишаст, ҳар хел шӯҳиҳо карда, Мушаррафа ва Мағфиратро механдонид. Дар аснои сӯҳбат гап дар бораи шавҳари Мушаррафа – Замонбек рафт.

– Бегиҷони шумо дар Ситорамоҳихосса¹ будагян? – пурсид Мағфират аз Мушаррафа.

– Набошад ҷӣ! – гуфт бо алам Мушаррафа, – ҳафтае ҳафт рӯз дар хизмат!

Муҳаррами Ғарч якбора ба хотир овард, ки дар бораи ҷадидҳои фикри амир ва дарбориёниро аз Замонбек хубтар ҳеҷ кас намедонад. Бинобар он ба ҳамин мақсад гап кофта, аз Мушаррафа фикри шавҳарашро фаҳмидани шуд:

– Ин вақтҳо, – гуфт вай, – дар пеши амир кор бисёр будагист; хусусан Замонбек, ки маҳрами хоси амир аст, албатта, ба хона омадан вақт надорад.

– Ин кас, – шавҳарашро гуфт Мушаррафа, – одами ғалатӣ, гамаи ҳама дар дили ин кас! Ҳама дар роҳату кайфу сафо, лекин ин кас ким-чиҳоро фикр карда мегарданд...

¹ Ситорамоҳихосса – номи қасре, ки амир Олим дар тарафи шимоли шарқии Бухоро, ҳафт ҷақрим дуртар аз шаҳр сохта буд.

– Албатта, кори чадидхо будагист? – пурсид Мухаррами Фарч.

– Кори чадидхо пӯсад! – гуфт Мушаррафа. – Ин вақтҳо дар хоби шабашон ҳам чадидхоро медадагӣ шудагӣ...

– Наход? Чин чадидхоро ин қадар фикр мекунад?

– Э, мондан гиред оимбикаҷон! – гуфт Мушаррафа. – Шабӯ рӯз аз дахонашон гапи чадидхо намеафтад.

– Чиҳо мегӯянд, охир?

– Қаноби олий аз чадидхо ба хавф афтаанд, – гуфт бо воҳима Мушаррафа. – Ба ин кас фармон додаанд, ки аз кирдори чадидхо бохабар шаванд, намонанд ки онҳо ягон фитнае бардоранд. Бинобар он Замонбек ҳамаи одамҳои онро аз паси чадидхо монда, дар паи зер қарда гирифтани онҳо ҳастанд.

– Хайр, ҳамту гӯед? Онхоро чӣ гуфта зер қарда мегиранд? Онҳо ҳам мусулмон-ку!

– Мусулмони гӯр! – гуфта манд Мағфират. – Агар мусулмон бошанд, – гуфт Мушаррафа. – ба Когон рафта, дар Зирабод урусҳо катӣ сӯхбат ва машварат мекунад?

– Чӣ хел? – худро ба нофаҳми мезад Мухаррами Фарч.

– Замонбекатон гуфтанд, ки ҳамин ҳафта дар қишлоқи Зирабоди Когон як чамъомади чадидхо мешудааст. Албатта, дар он ҷо урусҳо ҳам мешаванд. Инҳо (шавҳарашро мегӯяд) ҳамон рӯзро пойда истодаанд, мехоҳанд, ки рафта гапӣ дар сари қорашон дастгир кунанд.

– Об-балое, Замонбек! – гуфт Мухаррами Фарч. – Ин хабар ва маълумотро аз кучо фаҳмида гирифта бошанд? Ҷои чамъомади онҳо, дар кучо ва кай шуданаширо фаҳмидан осон не, албатта!

– Аз худи чадидхо ҳам ин кас одам доранд, – гуфт Мушаррафа ва хандид.

– Ҳа, ҳа, – гуфт Мухаррами Фарч, – Замонбек шайтон, ба решаи қор даст задааст. Истед, ки чадидхоро кай зер қарда мегирфта бошанд? Дар вақти оварданашон як тамошое мешудагист?

– Рӯзи якшанбе рӯзи иди урусҳо, – гуфт Мушаррафа. – Ин кас як рӯз пеш, ё чанд соат пеш рафта, пойда шиштани...

– Як худашон?

– Не, одами бисёр катӣ, шербачаҳо катӣ.

Дар ин дам кайвонӣ косоҳои угроро гирифта оварду дугонаҳо пеш аз таом боз якпиёлагӣ нӯшида, ба угрохӯрӣ машғул шуданд...

Бегоҳӣ, вақти гуруби офтоб Замонбек бо маҳрамаш аспсавор омаду дугонаҳоро дар хона хобида ёфт. Ба тактазданҳои вай пас аз замоне занаш овоз бароварду гуфт, ки дугонаҳояш хобидаанд, вай ба чаҳорбоғ гузашта истад, Мушаррафа аз қафояш мерасад.

Замонбек ҳайрон шуду як дараҷа асабӣ гашта бо қамчинаш мӯзаашро зада-зада, ба тарафи гулзор рафт. Вай марде буд қоматбаланд, сиёҳчеҳра ва кулӯтариш. Чашмонаш калон-калони бадҳайбат, ба чашмони одамони маст, ё ки девона монанд, бинии дарозаш минқоршакл ва пешонааш танг. Дар танаш либосҳои сипоҳиёнаи ҳамонвақта, саллаи сафеди гирда ва саҳт карда баста шудагӣ, ба миён аз рӯи чомаи алоҷаи қаршигӣ камарбанди нуқраи саводкорӣ баста шудагӣ, дар по мӯзаи пошнаборики нӯгтез буд. Вай дар канори гулзор асабиёна пасу пеш мерафт, ки аз тарафи ҳавлӣ занаш баромада омад. Замонбек аз роҳ гаптанҳои Мушаррафа донист, ки вай шароб нӯшидааст.

– Қадом одам ба чаҳорбоғ омада, фасли аср хоб кардааст? – саҳт карда пурсид Замонбек. – Чӣ, дар шаҳр барои хобидан ҷоятон набуд?!

– Гашта-гашта монда шудему пас аз хӯрок ҳарсеямон ҳам хобида мондем, – гуфт Мушаррафа базӯр табассум карда. – Хӯш, ба шумо чӣ шуд? Ин вақт омада мондед?

– Аз ту дилам хавф бурд, – гуфт ба сӯи сари хавз рафта истода Замонбек. – Шундаам, ки Мухаррами Ғарч катӣ омадетон, рашкам омад.

– Аз чии вай рашк мекунед? – ҳайрон шудагӣ барин пурсид Мушаррафа. – Тавба кардам худо! Акнун занҳо бо занҳо шинанд ҳам шумо, мардҳо, рашк мекардагӣ шудетон!

– Чӣ хел зан будани Мухаррами Ғарчро медонем! – гуфт Замонбек. – Аз вай дуртар будан нағз!

– Ана ҳамин! – гуфт таънаомез Мушаррафа, – дугонабозӣ

накун, меҳмонгардӣ накун, бо одамҳо рафтуомад накун, танҳо худат дар хонаи торик шишта, умрата хазон кун! Фармоиши шумо ҳамин. Майлаш, ман қабул мекунам, шумо ҳам мана ҳафтаҳо партофта наравед!

– Баъзе корҳо тамом шаванд, баъд ҳар рӯз дар хона мешавам, – гуфт Замонбек – Гузар, тайёрега бин, ба шаҳр меравем. Ман бо саркор камтар кор дорем, ба фойтунҷӣ меғӯям, аспхоро бандад.

– Имшаб дар чаҳорбоғ истем – чӣ?

– Не, ман имшаб дар хона!

Мушаррафа инро шуниду мутеона ба сӯи хона равон шуд. Пас аз ним соати дигар зану шӯ – Мушаррафа ва Замонбек бо Мухаррамаи Гарҷ ва Мағфират хайрухуш карда, ба шаҳр баргаштанд.

Меҳмонҳо дар чаҳорбоғ монданд, ки сахари болатофати сахроро тамошо карда, пагоҳ қариби чошптоҳ баргарданд. Онҳо бо зани саркор ва кайвонии Мушаррафа то хеле вақти шаб сӯхбат карда нишастанд, харбуза хӯрданд, чой нӯшиданд, баъд вақти хоб шуду зани саркор ва кайвонӣ барои меҳмонҳо ду рахти хоби баланд партофта доданду худашон баромада рафтанд.

Вақте ки Мағфират ба рӯи чогаҳи худ нишаста куртаи рӯяшро кашид, дар сари китфони ӯ доғҳои сиёхро дида, Мухаррамаи Гарҷ пурсид:

– Ин чӣ доғ? Аз ягон ҷо афтодед магар? Ё ки ягон сағ расид?

– Не, – гуфт оҳ кашида Мағфират. – Ин доғҳои мушту лагади падарлаънаги Фирӯза, аз хотиратон баромадааст магар, дар сайри Чашмаи Айюб ҷӯризан камтарак мана зада буд-ку? Ман ҳам ўро хуб задам ку, лекин дар ман қувват кани!

– Ибӣ, ибӣ, ибӣ, – гуфт бо афеӯс Мухаррамаи Гарҷ, – дастхояш чунгурак шавад!..

– Сабр карда истад вай гадоӣзан, ман нишон медиҳам! – гуфт аламаш тоза шуда Мағфират. – Чанд рӯз пеш аз ин, кас монда, аз хавлича ба кӯча ҳай карда фиристодам. Назар ба шунидам, ба хавлии Оймуллои Танбӯр кӯчида рафтааст. Имрӯзҳо ана вай Асои лаънатӣ ҳам ба хавлии мо об

намеовардагӣ шуд. Иноқ як машкоби дигарро қарорӣ карданд. Лекин ман онҳоро тинчу осуда наместонам. Ҳамин рӯз Мушаррафа гуфт-ку, Замонбек чадиҳоро аз Когон зер карда гирифтанд мехоҳад. Ман медонам, ки ҳамин Асо ҳам бо онҳо шарик, вай ҳам ба Когон рафту омад дорад. Инро ба Замонбек мегӯям, соҳ мекунад.

– Ёфтед, – гуфт Муҳаррамаи Фарҷ, – Замонбек соҳ мекунад. Ҳарчанд ки задам, дарнагирифт, мондам ки равад! Модоме ки Асо ба шумо илтифот накардааст, ҳаққаш, ки ба дасти Замонбек афтад.

Ҳарду ҳам хандиданд...

8

Асо машки пур об дар китф, ҳаёлкунон роҳ гашта, ба дари ҳавлии Камолиддин Маҳдум расид, ки дарвоза кушодааст. Азбаски медонист, маҳрамаи нав ба қор қабулкардаи маҳдум ҳамеша дарвозаро баста менамояд ва Асо аксар вақт дар зербори об як чанд дақиқа дарвозаро тақ-тақ карда, мунтазир меистод, ҳоло аз кушода монда шудани дарвоза ҳайрон шуду гап нозада, ба дарун қадам монд. Ҳамин ки аз роҳрави кӯча ба рӯи ҳавлии берун баромад, дарҳол назараш ба маҳрамнашаи маҳдум – мулло Шароф афтад, ки гӯшашро ба зери тирезаи болои хонаи Камолиддин Маҳдум часпонда истода гӯш мекунад. Инро диду дарҳол, дар як сония воқеаро ба хотир овард:

Асо чанд гоҳ пеш аз ин, вақти намози пешин, боз машки об дар китф, оҳиста-оҳиста қадам монда, аз қадам як паскӯҷаи он атроф рафта истода буд, ки аз паси девори ҳавлии вайронае овози каси ошноеро шунида, ҳайрон шуд. Касе: «Ҳа, Ака Маҳсум ҳам...», гуфту яқбора бо фармоиши «хомӯш»-и каси дигаре ҳап шуда монд. Мулло Шароф будани каси авваларо донисту лекин фармондихандаро нашинохт. Не, вай Камолиддин Маҳдум набуд, вай каси дигар буд. Пас аз даҳ дақиқа, ки Асо обро ҳолӣ карда баромад, дид, ки мулло Шароф бо як амалдори камарбандноки озодалибос рафта истодааст. Баъдтар донист, ки вай Замонбеки сардори

вокеанависони амир будааст. Аммо баъд, саргардониҳои зиёде шуду инро фаромӯш кард. Ҳоло ҳамон воҳӯриро ба ёд оварда ва ин поида истодани мулло Шарофро дида, донист, ки «ҳа, Ака Махсум ҳам...» гуфтани вай бечиз набудааст ва ин мардаки рангзарди бузриш дар ин ҳавлӣ вазифаи ҷосусиро адо мекардааст. Овози пои Асоро шунида мулло Шароф як қад париду аммо зуд худро ба даст гирифта, гӯе ки паси тирезаро пок мекарда бошад, зуд-зуд бо рӯмолчааш афшондан гирифт ва аз тиреза дур шуда, ба Асо гуфт:

– Дарро кӣ кушод?

– Кушода будааст.

– Ўббо, лаънатии «арӯсе»!¹ – гуфт худ ба худ гур-гур карда мулло Шароф, – чухуди шайтон оҳиста баромада рафтаасту ман беҳабар мондаам, ту надидӣ, фурӯшанда занак омада буд?

– Не, надидем, – гуфт Асо ва ба ҳавлии дарун даромад. Вақто ки вай обро холи карда баргашта баромад, дид, ки Камолиддин Махдум аз мехмонхона бо Мухаррами Ғарҷ баромада, ўро гусел мекунад. Мухаррами Ғарҷ омада буд, ки Камолиддинро аз гирифтутури Замонбек хабардор ва хушёр карда монад. Асо ба онҳо салом доду хост, ки гузашта равад, Махдум ўро боздошт.

– Исто, ман ба ту кор дорам!

Асо хуб, гуфту даст пеш гирифта, дар поёни суфа истода монд. Махдум Мухаррами Ғарҷро то ба дами дарвоза гусел карду баъд мехост, ки ба назди Асо баргардад, дид, ки вай ҳам аллақай дар ҳамон дами дарвоза, аз паси вай омада расидааст. Ин корро Асо қасдан кард, зеро ки донист Камолиддин Махдум аз вай ягон касро пурсидан мехоҳад ва албатта, мулло Шароф дар дахлез «гӯш ба кимор» нишаста, гуфтушуниди онҳоро мефаҳмад; бинобар он аз бало ҳазар гуфта, ба назди дарвоза рафт, ки аз он ҷо ба дахлез овози гап намерафт. Дар ҳақиқат ҳам, Камолиддин Махдум аз хабари Мухаррами

¹ Арӯс – дар Бухоро яҳудизанҳои фурӯшанда буданд, ки хона ба хона бугча бардошта гашта савдо мекарданд; онҳоро «арӯс» мегуфтанд.

Ғарч ба воҳима афтода, мехост, ки ҳар чӣ зудтар дӯстонашро аз воқеа огоҳонад.

– Ту, – гуфт вай ба Асо, – гӯё ки дар ҳавлии Тоҳирчони заргар истиқомат дорӣ? Агар ҳамин тавр бошад, ба ту як хизмат; ҳозир рост ба ҳавлии он кас рафта, ба амаки заргар гӯй, ки агар шарикам Ака Махсум ё ки Олимхоҷа омада монанд, зуд ба ин ҷо, ба назди ман биёянд, кори зарур дорам. Ман мулло Шарофро ба ҳавлии худи онҳо мефиристонам, набошад, туро аз кор намондам.

– Бисёр хуб, ҷонам катӣ! – гуфт Асо ва берун баромад. Дар кӯча ба сӯи ҳавлии заргар рафта истода буд, ки аз пешаш Гуломалии адрасбоф баромад:

– Ман туро кофта гаштем, – гуфт мӯсафед миёнашро дошта истода, – ба сари ҳавз рафтам, нестӣ, ба ҳавлии Камолиддин Махдум рафтагӣ гуфтанд; нигоҳ карда истодам, дер кардӣ, охир боз аз пасат афтодам.

– Хӯш, хӯш? Ба ман чӣ кори зарур баромада монд? – пурсид Асо бо рӯи хуш ва чехраи пур аз табассум. Адрасбоф аввал як ба атроф назар партофту баъд бо садои паст гуфт:

– Ака пирсиёнат кани?

– Намедонам, чӣ буд?

– Ин бегоҳӣ ҳампешаҳои мо ба ҳавлӣ чамъ мешаванд, баъд аз торик шудани рӯз аз он тараф, аз сӯи қалъа, аз ҳавлии Норбой гирифта биёр!

– Киҳо меоянд? Одамҳои озмуд магар?

– Ҳа, корат набошад, ака пирсиён медонад.

– Дар ҳавличаи пештараи мо касе ҳаст ё не?

– Не, ҳолӣ истодааст! – гуфт адрасбоф. – Аммо аз он тараф хотирчамъ, умуман парво накунетон, мо ҳам одами рӯздида!

– Майлаш, майлаш, агар бинам гирифта меравам.

– Бинам, набинамаш не, албатта, ёфта гирифта биёр, ки мардум мунтазир нашавад!

– Хуб, хуб, – гуфт Асо ва бо мӯсафед хайрухуш карда, ба ҳавлии Оймулло рафт.

Дарвоза аз дарун занҷир буд, Асо занг зада буд, ки бобо

заргар баромада дарвозаро кушод ва Асоро дида ба рӯяш та-
бассум кард:

– Биё, биё, писарам, – гуфт вай, – гушна монда
омадагистӣ, ҳозир ош, оши софӣ мешавад.

– Оши пешинӣ? Боз ҳавсала кардед-дия? – пурсид Асо ба
роҳрав даромада.

– Не, ман не, – гуфт заргар, – шарикҳо омадагӣ Олимхоча
даъво карда, оши софӣ пухта истодааст... Метарсам, ки шул-
лаи софӣ нашавад!

Асо номи Олимхочаро шуниду донист, ки Камолиддин
Маҳдум бедарак нагуфта будааст ва бинобар он гуфт:

– Амакҷон, ман аз ҳавлии Камолиддин Маҳдум омадам,
он кас гуфтанд, ки агар Олимхоча ё ки Ака Маҳсум дар
ҳамон ҷо бошанд, як бор ба ҳавлии он кас рафта биёянд бу-
дааст, кори зарур доштаанд.

– Хайр, майлаш, даромада худат гӯй! – гуфт заргар. –
Баъди ош хӯрда шудан меравад, албатта.

– Не, ман намедароям, – гуфт Асо, – қорам тамом нашуда-
аст...

– Охир, ош?

– Гапга омада...

Асо боз ба кӯча баромаду заргар дарвозаро аз паси вай
занҷир карда, ба ҳавли даромад. Дар хонаи поён се-чаҳор на-
фар дӯстони заргар, яке сабзӣ пора карда, чанде биринҷ тоза
карда, сӯхбаткунон менишастанд.

Олимхоча, ки мутасаддин оши софӣ буд, думчаҳон маизи
оширо канда, ҷудо карда менишаст. Вай яке аз донишмандон
ва ҳакимони машҳури Бухоро буда, касбаш табибӣ буд ва дар
натичаи чандин сол ба Арабистон, Ҳиндустон ва Афғонистон
рафта, дарс хонда ва касбу камол карданиш, хеле маърифат-
парвар ва фозил шуда омада буд. Ба Бухоро омада, охиста-
охиста бо Тохирҷони заргар, бо Шарифҷон Маҳдум, бо
Зӯфунун, бо Ака Маҳсум ва дигарон қаробат пайдо карду
фикраш хеле кушода шуд ва яке аз тараққипарварони замони
худ гардид. Аксар вақт ба назди заргар меомад, дарди дил
мекард ва барои пешрафти миллат ва халқ ҳар чӣ аз дасташ
меомад, дарег намедошт.

Шахси дигаре, ки он рӯз сабзӣ пора мекард, Анварҷон Маҳдуми котиб буд. Вай яке аз ҳагтотҳои машҳури Бухоро буд, ки шеър ҳам менавишт ва дар назм ба худ «Котиб» тахаллус гирифта буд. Иртиботи заргар ва Анварҷон Маҳдум аз ҳамин сар шуд, ки онҳо қариб ҳамкасаба буданд: заргар бо симу тило кор кунад, котиб бо оби тило, бо ҳалли тило кор карда, лавҳҳо ва нақшҳои нозук ва латифи даври саҳифаҳои китобхоро мекашид. Ин кире¹ дошта бошад, вай мӯкалам дошт; ин бо лаълу ёқут кор дошта бошад, вай зару мино дошт... Ин аз як тараф, аз тарафи дигар наздикии афкор ва ба ҳам созиш кардани таъҳо онҳоро як карда буд. Шахси сеюме, ки биринҷ тоза мекард, Қорӣ Шарифи кордгар буд, ки мо ўро аз мадрасаи лаби ҳавзи Арбоб мешиносем ва боз Вафочон ном як шахс буд, ки дар сарои пӯсти қароқӯли кор мекард ва мутахассиси пӯсти қароқӯли, пӯстшинос буд.

Аз берун баргашта омадани заргарро дида Олимхоҷа пурсид:

– Кӣ омада буд?

– Асо, машқобписари мо, – гуфт заргар. – Камолиддин Маҳдум таъин карда фиристодаанд, ки шумо зуд ба хонаи он кас равед, будааст. Ман ҷавоб додам, ки пас аз ош мераванд.

– Нағз кардед, – гуфт Анварҷон, – кори зарури Эшони Маҳдум ҳамин, ки биёяд якдаст тахта занем, дигар чӣ мешуд!

– Не, – гуфт Олимхоҷа, – ягон кори зарури дигар будагист, – ба ҳар ҳол то оша пухта, шуморо қоил накунам, ба ҳеч чо намеравам.

– Ман ба ҳамин Камолиддин Маҳдум гаранг, – гуфт Вафочон. – Ба ин кас кӣ мондааст, ки худро ҷадид тарошида, ба корҳои ба худашон ношоям машғул шуда мегарданд?

– Ин ҳам як савдо! – гуфта монд заргар.

– Бале, ин ҳам як савдо, – гуфт Анварҷон оҳ қашида. – Савдое, ки ба сари кас замона меорад, савдое, ки дар натиҷаи нотинҷӣ, бесариштагӣ ва бадбахтиҳои ҳаёт ба амал меояд. Вақте ки косаи пуробро гирифта лашонед, хама гарду гӯбор

---

¹ Кире – асбоби заргарӣ иборат аз тахтаи фулузии сӯроҳдорест, ки сими тилоро аз он гузаронида, борик мекунад.

ва ҳар он чӣ ки дар зери коса бошад, ба шӯр омада таку боло мешаванд, ба рӯи об мебароянд. Ҷамъияти мардум ҳам мисли ҳамин косаи об, вақте ки лапид, вақте ки нотинҷӣ шуд, аз як тараф шӯришгарон, аз тарафи дигар ҷаллодон ба по меҳезанд ва ин лапиш торафт зӯр мешаваду ҷадиду ҷадидмонандҳои бисёре баромадан мегиранд.

Хонабудагон суханҳои Анварҷонро ҳар кадом дар мағзи худ муҳокима карда, як дараҷа хомӯш монданд.

– Камолиддин Маҳдумро ҳам ҳамин лапиш, ҳамин бесариштагӣ ба ин роҳ даровард, – гуфт ба суханаш давом карда Анварҷон. – Аммо, афсӯс ки ҳоло Камолиддин Маҳдумро аз лапиши андак ба рӯи об баромаданду агар лапиш зӯр шуда, ба туғёни пуришӯре мубаддал гардад ё нобуд шуда мераванд, ё ҷаҳида ба ягон канор часпида мемонанд ва гузаштани тӯфонро мунтазир мешаванд, то ки боз ба тақи коса осуда рафта қарор гиранд...

– Ба ҳар ҳол, – гуфт Қорӣ Шариф, – «ёшбухориҳо» ба қорҳои хайр даст зада истодаанд.

– Рост, рост, – гуфт Олимхоҷа. – Ҳозир барои бедор қардани мардуми Бухоро, пеш аз ҳама онҳоро босавод қардан, газетхон қардан ва ба маданият наздик бурдан лозим аст. Ҷавонбухориҳо ана ҳамин қорро ба ўҳда гирифтаанд.

– Бедор қардани мардум! – гуфту тамасхур қарда хандид Вафочон. – Бедор қардани мардумро ба як сӯ монда истода, аввали қор ишқами мардумро сер қунед, ана баъд худашон бедор шудан мегиранд. Шумо ба ҷои мардумро шӯрондан қори савдою тичоратро ривоч диҳед, шароит пайдо қунед, ки ҳосили деҳқон фаровон шавад, ба заминҳои хушк об ёфта диҳед, ки гандум зиёд шавад, ана баъд мардум худашон бедор шудан мегиранд.

– Ин қор қори давлат! – гуфт Анварҷон. – Ин қорро амир қунад, ин қорро қушбегӣ қунад, ин қорро ҳокимони вилоят ва арқони давлат қунанд.

– Арқони давлат қори аз дасташ меомадагиро қарда истодааст, – гуфт Вафочон. – Агар мову шумо баринҳо ба давлат ёрӣ нарасонем...

Занги дарвозаро саҳт кашиданд, сӯхбат аз миён бурида

шуд, аҳбоб ба ҳамдигар нигоҳ карда хомӯш монданд. Заргар аз ҷо бархосту берун баромад, дарвозаро кушода дид, ки девонбегии ўрда – мардаки шикамқалони гарданкӯтоҳ, ришдароз ва сиёҳу дабанг дар пешии дарвоза бо се-чаҳор нафар одамонаш ҳашхаш карда рост истодааст.

– Ҳа, Тохирчон! гуфт вай бе рухсат ба роҳрав қадам гузошта истода, – дарвозаатро рӯзу рӯзона занҷир карда мондӣ, аз чӣ метарсӣ?

– Замонҳо алғав-далғав, – гуфт заргар, – чанобашон барои бурдани ҳамон...

– Ҳа, ҳа, – гуфт сухани ўро бурида девонбегӣ, – ёфтӣ, худди худаш! Ҳой, Гафур, бо ман биё!

– Дар хона меҳмон ҳаст, – гуфт заргар бо мулоҳизакорӣ. – Ман худам ҳозир бароварда...

– Оймулло дар ўрда, наҳод ки ту зан оварда бошӣ-а? – гуфт баланд қаҳ-қоҳ зада девонбегӣ ва ба ҳавлии дарун зада даромад, Гафур ном одами аз худаш дағалтари вай ҳам аз қафояш даромад. Тохирчони заргар медонист, ки ин девонбегии беадаб ва дағал аз миршабу аз мириғазаб ҳам бадтар ва бефаҳмтар аст ва метарсид, ки мабодо чизе гуфта, меҳмонҳояшро наозорад. Вай кӯшиш кард, ки девонбегӣ лоақал ба хона надаромада, дар рӯи ҳавлӣ истад, нашуд. Мардак ба хона даромада, меҳмонҳоро ва тайёрии оши палавро дида, якбора бо овози баланд гуфт.

– Эҳе, таралдуи оши палав-ку! Ўббо Тохирчони ҳасисе, нагуфт ки ош ҳаст, баръакс дарвозаро занҷир карда, меҳмони занак ҳаст мегӯяд-а? Ҳой Гафур, берун баромада бачаҳоро чег зада биёр, то ош тайёр шудана чорта дили бегам занем, чӣ гуфтӣ? Аз кай боз оши дастии мадрасагӣ нахӯрдем. Ҳой, Тохирчон, биринчро бисёртар кун, ки мо панҷ-шаш кас ҳастем!

Меҳмонҳо ҳама гаранг ва ҳайрон шуда, нигарон менистоданд, Заргар ба ин дағалиҳои девонбегӣ чизе нагуфту аз мадон даромада, тоҷи сари пошшобибиरो ба доқа ва қоғазии сафед печонида, ба назди девонбегӣ, ки боҳузур аз пешкаши хона гузашта нишаста буд, бурда монд.

– Ин дафъа моро маъзур медоред, – гуфт вай, – ҳозир аз

оши палав дида, адои вазифа барои шумо муҳимтар аст. Насиб бошад, пагоҳ марҳамат кунанд, хизмат аз мо!

– Э, э, – гуфт девонбегӣ гиребонашро гирифта, – ту ҳоло моро аз хона ҳай карда истодӣ-ку, Тохирҷон? Худаш чӣ гап? О, ба худо сад бор шукр намекуни, ки мо марҳамат карда ба хонаи ту ташриф овардем? Ё ки...

– Ман меҳмон дорам! – гуфт саҳт карда Тохирҷон.

– Ҳа, меҳмондорӣ! – гуфт девонбегӣ ва аз ҷо бархоста камчинашро ба соки мӯзааш зада-зада ба меҳмонҳо нигоҳ кардан гирифт. Дар ин дам Ғафур, ки шарикҳояшро хабар карда оварда ва ҳама дар поёни хона қатор меистоданд, ба соҳибдавлаташ наздик шуду ба гӯши вай чизе гуфт, девонбегӣ сухани ӯро маъқул дониста, бо овози баланд чунин хитоб кард:

– Ин меҳмондорӣ не, ин... ин..., ин чамъомади қадидӣ будагист? Бедарак, рӯзу рӯзона дарвозаро занҷир карда намешинетон! Набошад, чӣ гуфта ин қадар рангат парида монд? Ин қадар баромада рафтани маро меҳохӣ? Ҳа, гап зан, каниӣ?!

– Ана, арбоби давлатро тамошо кунед! – гуфт дар ин дам Олимхоча ба Вафочон хитоб карда. – Агар ош зиёфат накунед, шуморо қадид мегӯяд.

– Даҳоната пӯш, лаънатӣ! – гуфт аррос зада девонбегӣ. – Аз Пишовур ҳаким шуда омадам гуфта, акнун дағдаға мекардагӣ ҳам шудӣ?! Ман ҳозир ҳамаи шуморо даст ба пушт баста гирифта бурда метавонам!

– Андак пастгар фароед, чаноби девонбегӣ! – гуфт заргар ҳам оташин шуда. – Ман меҳнат карда, тоҷи сари пошпоби-бино на барои он сохтам, ки аз шумо ҳақорат шунавам. Инро донед, ки...

Заргар суханашро тамом накарда буд, ки аз паси дари поён овози ҷарангосӣ ва далеронаи Фирӯза баланд шуд, ки мегуфт:

– Амакҷон, Оймуллому омаданд, мегӯянд, ки девонбегии сақалту чӣ гуфта дар хонаи ман ар-ар карда истодааст?!

Девонбегӣ чашмонаш аз косахона баромаду меҳост, ки тохта рафта, гӯяндаи ин суханҳо – Фирӯзаро ба зер лағаш гирад, лекин хизматгораш Ғафур, ки дар дами дарвозаи ӯрда

ба қаровули истода овоз ва фаранчи Фирӯзаро шинохта монда буд, пеши роҳи хочаашро дошта, ба гӯши ӯ чизе гуфт, ки девонбегӣ якбора ба чояш, дар миёнаи хона шах шуда монд.

– Ҳазратам пошшобибӣ ба Оймулло гуфтаанд, ки – боз садои Фирӯза баланд садо дод: – Худатон рафта хабар гиред, ман девонбегии лаънати дағали худамро медонам, мабодо Устозаргарро хафа накунад. Агар сухани баланду пасте аз вай содир шавад, ба ман расонед, чазояшро дода монам, ки як умр фаромӯш карда натавонад!

Ранг аз рӯи девонбегӣ канд, поҳояш ларзиданд ва ӯ очизона, бо назари суол ба Гафур нигоҳ мекард. Аммо Гафур худро бой надоду аблаҳона хандид:

– Ҳазратам каромат кардаанд, каромат! – гуфт вай. – Лекин мо ҳазил кардем, ҳазил... Ҳа!

– Ҳа, ҳазил буд, – андак ҷон гирифта, гуфт девонбегӣ. – Ба Оймулло гӯй, ки мо ҳазил кардем, инҳоро камтар хандонданӣ шудем. Агар... агар гуноҳе аз мо содир шуда бошад, тавба кардем... Оши палавтон... илоҳӣ... илоҳӣ ош шавад... Ҳа! Хайр, мо рафтем, кани, пеш каш!

Гафур пеш даромад, ҳама одамони девонбегӣ саросемавор қадам монда берун баромаданд ва аз паси онҳо худи девонбегӣ ҳам бо фурутанӣ сар ҳам карда, берун баромад ва ба сӯи Фирӯза, ки дар сар фаранчию чашмбанд дошт ва дар назди дар рост истода буд, нигоҳ карда гуфт:

– Ба Оймулло гӯй, мо ҳазил кардем!

– Агар боз ҳамин хел «ҳазл» кунед, ман ба худи ҳазрати пошшобибӣ арз мекунам, супориши ойхола Қаровулбегӣ ҳамин! – гуфт Фирӯза. – Кани, зудтар фармони пошшобиби-ро ба ҷо биёред, ки набошад, аз ман гила накунад!

– Ҷонам катӣ, ҷонам катӣ! – гуфт девонбегӣ ва ба кӯча баромада рафт.

Хонабудагон чанд сония моту мабхут, ҳама хомӯш рост истода монданд. Вақте ки Фирӯза аз паси рафтагон дарвозаро баста баргашт, меҳмонҳо ҷо ба ҷо шуда ба сухан сар карда буданд.

– Дафъ шуданд! – гуфт Фирӯза аз паси дар истода. – Ба ман кор надоред, амакҷон?

– Фирӯза, – гуфт заргар ба назди дари поён рафта, – ин туй? Оймуллолот кай?

– Оймуллолот... – гуфту каме саросема шуда монд Фирӯза ва баъд гуфт: – Оймуллолот дар болои арк, ман... андак тобам гурехт, таб баровардам, кор карда гашта будам, ки Оймуллолот дида монданд, ҷанг карда ба хона фиристоданд. Ман ба роҳрав даромада овози девонбегиро шунидам... ана баъд...

– Аз худам бофтам, гӯй! – гуфт хандида заргар.

– Чӣ кор кунам, – гуфт Фирӯза ва хомӯш монд. Ин маъниро фаҳмида хонабудагон ҳам хандиданд ва ба кордонии Фирӯза хама офарин гуфтанд.

– Бале, духтарам, – гуфт заргар, – бар падарат ҳазор раҳмат! Ба дафъи бало аз мо оқилтар баромадӣ! Акнун ба хо-наат рафта истироҳат кун. Ман Асоро ҷег зада мемонам, хабар гирифта ба мо маълум кунад, ана дар ин ҷо ҷаноби ҳаким ба ту дору медиханд.

– Саломат бошед, амакҷон! – гуфта монд Фирӯза.

– Дарди мо бедаво буд, ки – гуфт Олимхоҷа, – ин занаки мардсифат даво кард, акнун агар лозим бошем, хамаи мо ба хизмат тайёр!

Фирӯза ба болохона баромад, заргар ба дӯстонаш мурочият карда гуфт:

– Хайр, дӯстони азиз, саге буд, омаду ак-ак карду рафт. Биёед, ба ош бевақт шуд.

Аҳбоб боз ба кор сар карданӣ шуданд, вале дасти касе ба кор намерафт ва дар дили хама санги вазнине фуру нишаста буд.

Бегоҳии ҳамон рӯз дар хонаи Ғуломалии адрасбоф ҳашт нафар ҳампеша ва ҳамкасабаҳои вай ҷамъ шуда, ҷой нӯшида, чилим кашида менишастанд. Ҳанӯз Асо ва Ҳайдаркул на-омада буданд ва бофандаҳо дар бораи қору бори худ сӯхбат мекарданд.

– Кулол дар мундӣ об хӯрдааст, мегӯянд, рост, – мегуфт як косиби куҳансол, ки дар пешгоҳтар нишаста ба ҷавонҳо панд медод. – Мо, косибҳо, мо, бофандаҳо, аз амир сар карда то

қозию миршабу оқсаққолу имому сўфийи масҷиди маҳалларо адраспўш, алочапўш, қазокчонипўш, шоҳипўш кардему худамон, агар дошта бошем, чомаи чит, набошад қаламию карбос мепўшем. Биёетон, бачаҳо, як кор кунем: чамеи косибҳои бофандаи шаҳри Бухоро будагиро хабар карда, як ҳафта, ё даҳ рўз барои худамон кор кунем, ҳар кас гап занад, мегўем, ки мо кулол нестем, ки дар мундӣ об хўрем ва ҳамаамон якто-якто чомаи алоча карда, як хел пўшида бароем!

Аз ин гап аксарият хандиданд ва яке гуфт: – Бошад, чиҳо кунам, набошад чиҳо кунам! Шумо, халфа-Мадсолеҳ бегамона аҷаб гапҳо мезанед! Алоча напўшед ҳам, рўз мегузарад, лекин бо шиками гушна кор кардан мушқил, бародар! Аввал гами шикамро хўред, баъд:

– Э, – гуфт Мадсолеҳ боз бегамона, – сад кунед ҳам, серию пурӣ хўрдан ба мо насиб намешавад, бехтар ки якто чоманок шавем. Ана баъд як пул дар киса несту такаббур бар осмон карда гаштан мегирем!

Дар ҳамин дам дарвозаи ҳавлӣ тақ-тақ шуд. Ҳама ба ҳамдигар нигоҳ карда гирифтанд ва дар симои онҳо аломати суол намоён гардид. Зеро ки назар ба маслиҳати дўстон, Асо ва меҳмон (чӣ тавре ки адрасбоф гуфта буд) аз тарафи ҳавлини ҳамсоя, аз тарафи паси қалъа бояд меомаданд, аммо дар ин бевақтӣ дарвозаи ҳавлини адрасбофи камбағалро кӣ мезада бошад? Ғуломалӣ дарҳол аз тоқи хона ҷандто бучул гирифта ба миён партофту худаш барои хабар гирифтани берун баромад. Кист, гуфта дарвозаро кушоду дид, ки Асо ва Ҳайдаркул истодаанд. Ғуломалӣ то меҳост, ки гапе занад, Ҳайдаркул дар торикӣ ба вай бо дасташ ишора карда, оҳиста гуфт, ки: «Хомўш!». Онҳо ба даруни роҳрави ҳавлини Ғуломалӣ даромаданд. Асо аз рӯи ҳавлӣ хабар гирифтуба ба Ҳайдаркул гуфт:

- Ҳама омаданд?
- Ҳа, омадагӣ, – гуфт хайрон шуда Ғуломалӣ.
- Ҳашт кас?
- Ҳа, ҳашт кас.
- Шумо ба онҳо чӣ гуфта хабар кардед?
- Худатон гуфтагӣ барин, меҳмони пирсиён гуфтам,

маслиҳатҳои нағз медиҳад, гуфтам, аз дидагиҳояш нақл мекунад, гуфтам...

– Нағз, – гуфт Ҳайдаркул, – ҳозир ҳам гапи дигар наштам, ман пирсиёни машҳадӣ, ҳочӣ, пири муршид!

– Хуб, хуб, – гуфт Гуломалӣ ва ҳар се ба хона дароманданд. Дар хонабудагон сару сурати ба пирсиёмонанди Ҳайдаркулро дида, аз ҷо бархостанд ва бо вай салому алеку пурсунос карданд. Ҳайдаркул аз пешгаҳ, Асо аз поён нишаст.

– Илоҳӣ омин! – гуфт Ҳайдаркул даст бардошта, – худо ба касбу коратон барака диҳад, тани сихату хотири чамъ ато кунад, омин оллоху акбар! Монда наштаветон, халифаҳо!

– Саломат бошед, – гуфт Мадсолеҳ, – хуш омадед!

– Хуш омадед, – илова намуд соҳиби хона.

– Ташаккур, ба шумо миннатназир ҳастам! – гуфт Ҳайдаркул ва сарашро каме ҳам карда ба гиребонаш назар карду як оҳ кашид ва давом кард. – Ман хурсандам, ки ба ин сӯҳбат, ба ин чамъомади худҷӯёнаи мо дӯстон, муҳиббон ва худотарсон гун шудаанд... Лекин, азбаски дар маҷлиси мо сухан аз покон меравад, дар байни мо набояд ягон нопоке, ягон нохалафе бошад. Пеш аз оғози сухан, аз ҳамаи шумо бо илтиҷо хоҳиш мекунам, ки рӯйрост иқрор шавад ва аз нияту мақсадаш моро огоҳ карда, баромада равад. Моро ба вай коре нест ва ӯ ҳам ба мо худҷӯён кор надошта бошад!

Ҳама дар ҳайрат ва тааҷҷуб ба рӯи ҳамдигар нигоҳ карданд. Хусусан соҳиби хона, ки ин тавр сар шудани сӯҳбатро мунтазир набуд ва ӯ гумон дошт, ки Ҳайдаркул дар ҳақиқат маслиҳате медиҳад, роҳи сабукии зиндагиро нишон медиҳад, якбора гарангу ҳайрон шуда мوند.

– Наход ки дар байни мо шахси нопок бошад? – суол дод вай. – Устоҳо, халифаҳо, ҳама пир доранд, аз пирашон метарсанд.

– Пир бо роҳи худаш, – гуфт Ҳайдаркул, – сӯҳбати мо бо роҳи худаш. Лекин ман дониستم ва ба ман чунин илҳом шуд, ки мумкин аст дар байни мо касе бошад, ки ё аз тарс, ё аз тамаъ ба нопокон фурӯхта шуда ва ба ин ҷо маҳз барои суханчинӣ омада бошад. – Ё тавба! – гуфт Мадсолеҳ, – наход ки дар байни мо-а? – Бале, бале! – гуфт Ҳайдаркул. – Ин кор

мешавад, тааччуб накунед! Ана, мо ҳозир имтиҳон карда мебинем, шубҳаро аз миён мебардорем. Лекин шубҳа роҳқушои ҳақиқат аст, инро фаромӯш накунед! Кайи, як коса об биёред, бародар Гуломалӣ!

Гуломалӣ бо ҳайрат кифт ҷунбонду ба Асо нигоҳ кард. Асо имо кард, ки об биёрад. Пас Гуломалӣ берун баромада, як коса об овард.

Ҳайдарқул косаи обро ба назди худ, ба ҷои намоёне гузошту аз кисабағалаш халтачаи коғазие бароварда, аз даруни он хокаи сафеде гирифта, ба косаи об як гард пошиду гуфт:

– Ана, бародархо, ин об не, ин санги маҳак аст! Ҳар кадоми шумо аз ин об як култ-як култ менӯшад, пас аз дақиқае рангу рӯи суханчин тағйир меёбад ва дилашро дард мегирад. Агар вай зинда монданро хоҳад, иқрор мешаваду сиҳат саломат баромада меравад.

Нишастагон ҳама тааччуб карда бошанд ҳам, вале бо набат ба миён баромада, дар таҳти нигоҳи бодикқати Ҳайдарқул як култ-як култ аз он об нӯшиданд. Дар хона дақиқае хомӯшӣ ҳукм ронд. Ҳайдарқул сар ҳам карда, дуоеро хонду ба гирду атрофаш дамид ва баъд ба рӯи нишастагон бо диққат назар кардан гирифт. Ҳама бошандагон низ ба рӯи ҳамдигар нигоҳ мекарданд, вале дар равшании лампаи даҳуми овеза чизи казоиеро дида наметавонистанд. Дақиқаи дуйум ба хомӯшӣ гузашт ва дар дақиқаи сейум, ки сукунати вазнин ҳамаро ба ҳаяҷон оварда буд, як бофандаи мӯйлабқалон аз поёнтари хона якбора ба пеш баромаду дод гуфт:

– Ҷаноби хоҷӣ, ҷаноби хоҷӣ! Тавба кардам! – Аз гуноҳи ман гузаред! – ва худро ба пойи Ҳайдарқул партофт. Ҳайдарқул аз китфи ӯ дошта ба ҷояш шинонду пурсид:

– Хӯш, ба шумо супориш шуда буд? Иқрор шавед, наҷот меёбед.

– Ҳа, – гуфт он шахс, – ман Абдуллобой ном устокор дорам, Асо мешиносад, вай пештар ба даргоҳи Ғаниҷонбой кор мекард... Ана ҳамон ба ман гуфт, ки ба ин ҷо биём ва ҳар чӣ гап шавад, ба вай хабар диҳам. Ман...

Мардак шикамашро дошта хомӯш шуд.

– Ман бовар мекунам, ки шумо аз ин аъмолий бадатон тавба кардед ва дигар ба фиреби Абдуллобойхо намедароед! – гуфт Ҳайдаркул аз кисааш боз ҳамон халтаи когазиро бароварда ва аз он як гард ба косаи об андохта, ба он шахс дод, ки як култ нӯшад ва дардаш тамом мешавад. Мардак нӯшиду пас аз дақиқае ором гапт ва чашмаш гӯё, равшан гапт.

– Худоё шукр! – гуфт вай. – Нағз шуд.

– Акнун баромада равед – гуфт Ҳайдаркул, – агар Абдулло пурсад, гӯед ки Ҳочибобо аз Машҳаду Ҳичоз сӯхбат карданд, ба худочӯй даъват карданд, дуо хонданд ва ба кори хама хайру барака талабиданд. Хуб?

– Чонам катӣ, чонам катӣ! – гуфт он мард, – лекин шумо аз гуноҳи ман гузаред!

– Мо одамони бекина ҳастем! – гуфта монд Ҳайдаркул ва он шахс дар мушоинати соҳиби хона баромада рафт. Вақте ки соҳиби хона баргашта омад, Ҳайдаркул ба Асо гуфт, ки баромада хабар гирифта биёяд ва худаш ба мардум хитоб карда гуфт:

– Ана, дидед, бародархо, дар дунё чӣ хел одамхо ҳастанд! Бинобар он эҳтиёт шудан лозим, хушёр шудан лозим.

– Ин чӣ сир буд, бародар? – гуфт ниҳоят Ғуломалӣ, – ба ман дурусттар фаҳмон!

– Акнун дурусттар мефаҳмонам, – гуфт Ҳайдаркул. – зеро ки акнун дар байни мо одами бегона нест, хама азони худӣ! Пас, доништа бошед, ки ман ҳочӣ-почӣ нестам ва ҳеч як афсуну дуоро намедонам. Ман ҳам мисли шумо як камбағал, чафокашида ва бадбахт ҳастам...

– Илоҳӣ тавба! – гуфт боз ҳам ҳайронтар шуда Мадсолех. – Набошад, он аҳмақи Абдусаломи хабаркашро чӣ тавр доништию иқро кардӣ?

– Инро ба ман болшевикхо гуфтанд! – гуфт Ҳайдаркул.

– Болшевикхо? – ҳайрон шуд Мадсолех.

– Болшевикхо? – пурсид соҳиби хона.

– Бале, – гуфт Ҳайдаркул. – Болшевикхо дар ин кор таҷрибаи калон доранд ва онхо ба ман гуфтанд, ки ба ҳавлии ака Ғуломалӣ меравӣ, хушёр бош, одами ғаразнок шуданаш мумкин. Ана, ман ҳам як таҷрибае кардаму хабаркашро ёфта

гирифтам. Агар вай дар байни мо мешуд ва аз сӯхбати мо Абдуллоро хабар меод, хуб намешуд, албатта. Абдуллобойхо ба худатон маълум, онҳо шуморо фиреб дода, аз ҳунару қувваю кори шумо бой шуда гаштаанд ва намехоҳанд, ки касе омада ҳақиқатро ба шумо гуяд ва чашматонро кушояд.

Бофандаҳо, ки аз «сеҳру ҷодуи» Ҳайдаркул ҳама гаранг ва хайрон шуда буданд, ин суҳанҳоро шунида, ба ӯ наздиктар шуданд ва сӯхбати аҷоиб ва самимӣ тафсида рафт...

Дар охир ҳамин тавр қарор доданд, ки ҳар моҳ ду бор чамъ мешаванд, дарди дил мекунанд, ба мушкилии ҳамдигар чораҳо меҷӯянд, иттифоқ шуда кор мебаранд ва ба иттифоқи худ касони боваринок ва санҷидашударо ҳамроҳ мекунанд.

Вақте ки Асо ва Ҳайдаркул бо Ғуломалию шариконаш хайру маъзур карда ба сӯи ҳавлии Оймулои Танбӯр мерафтанд, Асо сар чунбонда мегуфт:

– Не, ман ба шумо қоил! Ба шумо қоил шудам, амакҷон! Ин қадар сеҳру ҷодуро аз кучо омӯхтед?

– Вай сеҳр набуд, – гуфт Ҳайдаркул хандида ва аз кисааш ҳамон халтачаи коғазиро бароварда ба Асо дароз кард. – Ана, гирифта таъмашро чашида бин, гармдоруи кӯфта, элак карда шудагӣ... барои ҳазми таом худам каппа мезанам.

– Хайр, Абдусалом чӣ тавр иқрор шуд?

– Аз воҳима! – гуфт Ҳайдаркул ва ба китфи Асо зада монд. – Қувваи ваҳму хаёли одам аз ҳар чӣ ҳам зӯртар аст.

Дар яке аз рӯзҳои охири моҳи ҳамали соли 1335¹ ҳичрӣ Регистони Бухоро аз муқаррарӣ барвақттар ба ҳаракат ва чунбиш даромад.

Ба шаҳр овоза паҳн шуд, ки «Чаноби олий дина шаб дар ҳавлии поён базм карда, ин пагоҳ дар меҳмонхонаи Раҳимхонӣ бор мефармоянд».

Ҳанӯз офтоб набаромада, машқобҳо ба Регистон ва растаю бозорҳои атрофи он об пошиданд, фаррошҳо рӯфтанд; дарвозаи арк ҳам аз муқаррарӣ барвақттар кушода шуду посбонҳо,

¹ Миёнаҳои апрели соли 1917 милодӣ.

саркардаҳо, мансабдорон ҳар кадом мавқеи худро гирифта, ба суфаҳои назди дарвоза ва ба сахлав ҷо ба ҷо шуданд.

Дар тарафи ҷануби тахтапули арк, рӯбарӯи ягона даричаи нақпу нигорин, ки дар баландии тақрибан бист-бисту панҷ метр аз замин, ба девори меҳмонхонаи Раҳимхонӣ гузошта шуда буд, ҷандин қасони додхоҳ ва додталаб аризаи худро кушода, ба дарича нишон дода меистоданд. Шояд амир ба назди дарича нишаста монаду чашмаш ба аризадорҳо афтад, мефармояд, ки он аризадорҳоро ва ё ки аризаашонро биёранд.

Дар ҳуди Регистон аз ду тараф, аз зери девори масҷиди Поянда ва мадрасаи Дорушшифо бекорхоҷаҳо, тамошобинҳо қатор менишастанд, вале ҳеҷ кадоме аз онҳо намедонист, ки имрӯз чӣ мешавад ва мардум ба чӣ мунтазиранд.

Офтоб баромада паҳн шуда буд, ки аз тарафи ҳавзи масҷиди поёни арк ба се ҳар думашкӣ об бор карда, машкобҳо намоён шуданд. Онҳо харҳоро «хих» гӯён, оҳиста-оҳиста, бемалол аз байни тамошобинон гузаштанд, ба тахтапул расиданд ва дар он ҷо ба харҳо «ҳа-ху»-ро баландтар карда, ҳатто гоҳо аз сағрин ҳар дошта, тела дода, барои ба болои арк баромадан ёрӣ медоданд. Посбонҳои тағи дарвоза ҳамаи он машкобҳоро шинохта монда буданд магар, ба онҳо аҳамияте надода, аз наздашон гузаронида фиристоданд. Пас аз дур шудан аз посбонҳо, як машкоб аз машкоби дигар ме-пурсид:

– Ҷӯрабой, имрӯз дар Регистон тамошобин бисёр, ин саркарда-маркардаҳо ҳам ягон ҳангомаро мунтазир барин... Чӣ мешуда бошад?

– Худо медонад, – гуфт Ҷӯрабой, ки пеш-пеш мерафт. – Боз ягон банди худоро аз ачалош пештар сар мезадагянд?

– Ба омадани ҷаноби олий қурбони мекунамд, албатта, – гуфта монд машкобе ки дар охир мерафт.

– Тавба – гуфта монд Ҷӯрабой.

Онҳо ҳанӯз ба назди масҷиди болои арк нарафта, одамони кушбегӣ дар дасташон чӣ хел як коғаз, зуд-зуд роҳ гашта ба сӯи тағи дарвоза рафтанд. Аммо машкобҳо дида натавонистанд, ки одамони кушбегӣ барои чӣ коре таъҷил доштанд,

онҳо харҳои худро ба сӯи кӯчаи ўрда баргардонида, аз назди посбонони ўрда гузашта, дар саҳлави дарун харҳоро нигоҳ доштанд ва ба рӯи суфаи мрамори нимдоираи саҳлав машқоро қатор чида, берун бароманд ва аз нӯхтаи харҳояшон дошта, ба таги девор нишастанд.

Пас аз дақиқае аз даруни ўрда шаш нафар занҳои ҷавон баромада, дарвозаро пӯшонида, ҳар кадом як машқ обро ба китфи худ, ба мисли машқобҳо, бор карда, ба сӯи ўрдаҳо паҳн шуда рафтанд.

Фирӯза, ки дар ин кор ҳанӯз навмашқ буд, ба дугонаҳояш тақлид карда, машқи обро ба кифташ бардошту аз қафои ҳама оҳиста-оҳиста ба сӯи ўрдаи Миёна равон шуд, ки ошхонаи калони умумӣ ҳам дар он ҷо буд. Фирӯза мебоист ҳамроҳи сардори машқобзанҳо, ки номаш Ҳадича буд, ба ошхона ва ба ўрдаи «Ҳаммом», ки занони хосса ва духтарони ба амир пешкаш кардашуда дар он ҷо меистоданд, об мебурд. Ҳоло ба ошхона як роҳ об бурда ва ин бори дуйум буд, ки мерафт. Хумҳои калони он ҷо аз об асло сер намешуданд, гӯё ки тағ надоштанд. Ба ғайр аз се хум, боз ба дегҳои ош ва самоворҳои калон об андохтан лозим буд. Инчунин ўрдаи ҳаммом, ки дар он ҷо қариб шаст-ҳафтад нафар занҳои хосса ва духтарони бисёре меистоданд, обро бисёр талаб мекард. Ҳар рӯз як-ду нафар аз духтарон ва ё ки хоссагонро ҳаммом карда, шуста, тоза карда, ба Ситорамоҳихосса фиристодан лозим буд, самовори онҳо, кӯзаю офтобаи онҳо, ҳама-ҳама об металабиданд. Дар болои арк чашма набуд, оби чорӣ набуд, ягона манбаи оби он ҳама (қариб се ҳазор нафар) зану мард ҳамин машқҳои об буд. Машқобҳои берун тамоми рӯз бо харҳо об мебароварданд, машқобҳои даруни ўрда тамоми рӯз он машқоро мекашонданд.

Ҳоло як ҳафта мешавад, ки Фирӯза ба ин вазифа машғул аст. Ин вазифаро ба вай Ҳайдаркул маслиҳат дод ва Оймуллои Танбӯр ба воситаи пошшобибӣ ба кор таъин кард.

Ҳайдаркул ба Фирӯза вазифаҳои аҷоиб ва шавқангез супорида буд. Барои иҷрои он вазифаҳои муҳимми зиндагонӣ ба Фирӯза ин кори машқобӣ мушкилӣ намекард. Вай ба Асо шӯҳӣ карда мегуфт, ки акнун аз мардон ҳеҷ камӣ надорад;

агар Асо ба хонаи фуқаро об кашонад, вай ба ўрдаи амир об мекашонад, ба ҳалки худи пошшобибӣ об мерезад! Фирӯза, ки аз хурдӣ нозпарвард набуд, ба меҳнат ва сахтӣ одат карда буд, бори гарони машки об ва ин кори мушқил ба ў чандон гаронӣ намекард.

Вай дар ин ҷо дугонаҳо, дӯстҳо ва ҳамфикрони худро ёфт. Хусусан Хадича, ки дар ўрда қариб шаш сол ин тараф машқобӣ мекунаду ҳамаи пастию баландии ин ҷоро медонад, Фирӯзаро дӯст дошт ва ба худ ҳамроҳ гирифт.

Дар зарфи рӯзи кор соатҳои истироҳат ва хӯрокхӯрӣ ҳам мешуд. Фирӯза дар ошхона бо ошпаззанҳо, бо духтарҳои матбахӣ сӯҳбат мекард; дар ўрдаи ҳаммом ба хоссаҳои амир ва бо он духтарҳои бадбахт ва сиёҳрӯзӣ, ки қурбони нафси ҳайвонаонаи амир мешуданд, чақ-чақ карда менишаст. Ба онҳо тасалло меод, дарди дили онҳоро ба қадри имкон сабук карданӣ мешуд, ҳикояҳои пур аз дарду алами онҳоро мешунид ва худаш саргузашт мегуфт...

Он рӯз Фирӯза аз ҳамаи ҳамкасбонаш қафотар монда, оҳиста-оҳиста ба сӯи ўрдаи миёна мерафт, ки аз қафо як занак зуд-зуд қадам монда, ҳашҳашкунон ба ў расид ва нигоҳ накарда гузашта рафта гирифт. Аз қадаммонӣҳо ва ҳаш-ҳаш карданҳои ў Фирӯза дарҳол Муҳаррами Ғарҷро шинохт.

– Оимбика! – гуфт аз қафои ў, – назаратон нагирифта гузашта рафта истодед?

Муҳаррами Ғарҷ ба қафояш баргашта нигоҳ карду дарҳол Фирӯзаро шинохт ва:

– Ибӣ, Фирӯзачон? – гуфт. – Касби нав муборак! Аз кай боз!

– Аз бозе, ки оими Ғафабанд моро аз ҳавлии худамон пеш карданду духтари ўгаи он кас – Мушаррафахон аз ҳавлии худашон!

– Хайр, зарар надорад, худо аз даргоҳаш наронад, шудагеш! Ман туро диданӣ будам, духтарам, хайрият ки дар ин ҷо дида мондам... Лекин ту дар зери бор, хуб намешавад-ку!

– Чӣ кор кунам, гаши муҳим.

Муҳаррами Ғарҷ ба Фирӯза наздик шуду бо овози паст гап зада, фаҳмонид, ки Замонбек максуди зер карда гирифтани

чамъияти чадидхоро дорад, гӯё шавҳари Фирӯза – Асо ҳам ба он чамъият ҳамроҳ будаасту бо хохиши Мағфират Замонбек ўро ҳам дар ҳамон ҷо – дар Зирабод зер карда гирифтаи мехоҳад. Имрӯз шанбе, пагоҳ рӯзи якшанбе ҳамин ҳодиса бояд шавад.

– Ҷон духтарам, ин сирро аз даҳонат набарор ва ҷони худату ҷони маро ба хатар наандоз! – гуфт таъкид карда Мухаррами Ғарч. – Лекин ба коратон хушёр бошетон, ба шавҳарат гӯй, ки пагоҳ ба ҳеч ҷо наравад. Ман гумон надорам, ки шавҳари бечораи ту ба чадидҳо ҳамроҳ бошад. Аммо ба ҳар ҳол – дия, гуфта мондам.

– Зирабод мегӯед? – пурсид худро ба нодонӣ зада Фирӯза. – Чадидҳо дар Зирабод чӣ кор мекунад?

– Надонам, – гуфт Мухаррами Ғарч, – дар ҳамон ҷо бо урусо маслиҳат карданӣ будаанд. Лекин, чӣ гуфтам-а, духтарам?! Ба ҳеч кас налаққӣ? Замонаҳо нобоб шудагӣ. Хайр, кори ман зарур. Дастат холи шавад, ба ҳаммом биё, дурусттар сӯхбат мекунем.

Мухаррами Ғарч зуд қадам ғузошта, ба сӯи Ӯрдаи Хосса рафт. Фирӯза, ки аз хабари ҳозир шундааш як дараҷа ба хаяҷон омада ва дилаш сиёҳ шуда буд, ҳаёлкунон оҳиста ба сӯи Ӯрдаи миёна баргашт.

Фирӯза медонист, ки дар Когон ва дар Зирабод Ҳайдаркулино ким-чӣ тавр як чамъияте доранд, вале аз корубори он, аз чамъ шудан ва маҷлисҳои он беҳабар буд. Модоме ки Замонбек ин қадар равшан ва муайян гуфта, рӯзу соаташро муқаррар кардааст, маълум мешавад, ки Ҳайдаркуламакино рӯзи якшанбе чӣ як коре доранд ва Замонбек бо чӣ як воситае ин хабарро фаҳмида, акнун мехоҳад, ки дар айни чамъомадашон онҳоро зер карда гирад.

Ин хабарро зуд ба Когон, ба Ҳайдаркулино расонидан лозим.

Аммо вай ҳеч имкон надорад, ки корро партофта равад. Ҳамааш шуда, фақат як ҳафта кор мекунад, бинобар он ҳоло ҷавоб гирифта рафтаи хуб намешавад. Ҳам шарикҳо, ҳам кайвониҳо аз ин кори вай розӣ намешаванд. Чӣ бояд кард?

Бегоҳ ҳар чӣ барвақттар, поён фаромада, Асоро ба Когон давондан лозим. Дигар чора нест...

– Ҳа, ба ту чӣ шуд? – ин овоз ўро ба хуш овард.

Фирўза нигоҳ карда дид, ки Хадича машки худро холи карда, аз тарафи ошхона меояд.

– Дер кардам? – бо табассум пурсид Фирўза. – Оимбика, Мухаррами Фарҷро дида мондам. Он кас бо Оймуллои мо шинос буданд, ба ҳавлии мо омада мерафтанд. Ҳамон кас андак ба гап гирифтанд.

– Майлаш, майлаш, – гуфт Хадича, – ман гумон кардам, ки монда шудӣ ё ки ягон чоят дард мекунад, ки ин қадар оҳиста ва хаёл карда роҳ мегардӣ. Ҳайр, машкатро холи карда, ба саҳлав баро, камтар дам мегирем. Ин сафар ту ба ўрдаи ҳаммом об бар, ошхонаро ман худам пур мекунам. «ҳаммомиҳо» беоб монда, дод гуфта истодаанд.

– Хуб шудааст, – гуфт Фирўза ва ба сӯи ошхона рафт.

Дар ошхонаи калон се-чаҳор нафар ошпаззанҳо, кайвониҳо, панҷ-шаш нафар хизматгордухтарҳо, ки сабзию пиёз, шалғаму калу пора мекарданд, биринҷ мечиданд, дегу табақ мешустанд, ба оташдонҳо оташ дармегиронданд ва ҳамаи корҳои майда-чуйдаро мекарданд – ҳама машгули кор буданд. Аз болои ҳамаи онҳо бакавули калонӣ – занакӣ фарбеҳу сергўшт, ки ҳама ўро бакавулбика мегуфтанд, ба болои сандалича нишаста назорат мекард. Вай овози равғани баланд, рӯи гирдаи сергўшти суп-сурх, лунҷҳои овезон, лабҳои гафси баргашта, чашмони реза-резаи хокистарранг дошт. Дўгу чазабааш бисёр бошад ҳам, худаш занакӣ раҳмдил ва баинсоф буд. Вай аз дар машк бардошта даромада омадани Фирўзаро дида гуфт:

– Ана, парии оби омад! Чӣ, ин қадар сусти мегардӣ, бачем? Зуд-зуд қадам мон, хумҳо тақаранг (холи) шудагӣ. Агар гурӯсна монда бошӣ, ягон чиз диҳам?

– Не, саломат бошед! – гуфт Фирўза ва обро ба хум холи карда, аз бори гарон халос шуд. – Баъд аз пешин агар чаз¹

¹ Дар баъзе ҷоҳо чазза мегӯянд.

шавад, ба ман дар як коса гирифта монед, ба ҳаққатон дуо мекунам.

– Қазро нағз мебинӣ?

– Ҷонам қаз.

– Набошад, албатта биё, як коса қаз гирифта мемонам!

Фирӯза аз ошхона баромада рост ба саҳлав рафт, ки ҳар панҷ нафар ҳамкасбони ӯ аллакай омада, машқхоро ба берун дода буданд. Вай ҳам аз дарвозаи нимкушод машқро ба берун дароз карду пас аз онро ба машқоб супоридан, як уф гуфт ва ба рӯи суфаи сангин, дар қатори шариконаш нишаст.

Ба гайр аз Хадича ва Фирӯза, дигар ҳар чаҳор нафар машқобзан аз бошандагони болои арк буда, дар хонаҳои поёни Ёрдаи Ҳаммом истиқомат мекарданд. Инҳо духтароне буданд, ки аз вилоят ва туманҳои гуногуни Бухоро, аз тарафи қозӣ ва ҳокимони маҳаллӣ ба модари амир тортуқ карда шуда ва азбаски дар ҳусну чамол камбудие доштанд, ба қатори хоссагони амир надаромада, ҳамин тавр ба хизмати ёрда боқӣ мондаанд. Ҳар кадом аз ин духтарон ҳикояте, саргузаште дорад, ки агар шарҳ диҳем китоб-китоб сухан мешаванд. Дар ин ҷо мо фақат саргузашти мухтасари яке аз онҳоро баён мекунем, ки вай духтари муншии мири Қаротоғ буда, аз падараш шоирӣ ва шеърғӯиро омӯхта, дар ватани худ ба шоирагӣ ном бароварда буд.

Чанд сол пеш аз ин дар ватанаш – дар Қаротоғ ёро Мавчигул ном буд, аммо пас аз асира шуда, ба ёрдаи амир афтодана, номаш Қаротоғӣ шуда монд. На гул монду на мавҷи гул! Падари ӯ дар мирзохонаи мири Қаротоғ яке аз муншиҳои қаторӣ буд. Ёро Мирзолатиф меномиданд ва бисёр шеърӯ таронахоро ба ӯ нисбат медонанд, ки дар байни мардуми Қаротоғ паҳн шуда буд:

Ҳар он кас мақсадаш кину фасодай,

Фалак ҳаргиз муроди ӯ надодай.

Ба ҷонаш мерасад охир бағое,

Касе бар камбағал гар зулм кардай.

*Аз хона баромадум бозӣ-бозӣ,
Баста бурданӣ маро сағони қозӣ.
Тирдон бошаю қўшакамоне созе,
Бар синан золимон тир андозӣ.*

Мирзолатиф мувофиқи номаш одами латиф ва хуштабъ буд. Як зану як духтар дошт, дехқонӣ ва боғдорӣ мекард. Азбаски савод дошту хат менавишт, мири Қаротоғ ўро ба зўрӣ ба мирзохонаи худ ба кор кашиду Мирзолатиф ҳам бо мақсади ба беваю бечораҳо аз мирзохонаи мир истода, ёрӣ расонидан вазифаи муншигиро қабул кард.

Дар мирзохона ҳам гоҳо шеър менавишт, шахсони зиштро сахт мазаммат мекард ва дар ҳаққи баъзе ҳокиму қозиҳо ҳаҷв мегуфт. Бисъёр вақт барои беваю бечораҳо бепул ва муфт ариза навишта меод, мулозим ва оқсаққолҳоро ба инсофу мурувват даъват мекард.

Духтараш Мавчигул дар хона ба корҳои модараш ёрӣ меод, дар вақтҳои бекорӣ хат машқ мекард, китоб мехонд ва ў низ табъан шоирмичоз ва ширинсухан буд.

Духтарро кулолписаре, ки ҳавлиашон дар он сӯи дарёи Қаротоғ, рӯ ба рӯи ҳавлии Мирзолатиф буд, дӯст меодшт ва дар соатҳои мусоид аз дарё гузашта, ба назди Мавчигул меомад, ба вай ҳар ҳел асбобҳо — офтобачаи зебо, кӯзачаи обхӯрӣ, шаҳқоса барои мевагундорӣ ва гайра зарфҳои сафолӣ сохта меовард. Дар бисёрии он зарфҳо бо хатти маҳини арабӣ, мисли гули канори зарф номи Мавчигулро накш мекард. Мавчигул ба вай як ҷаҳон лутф ва муҳаббатро ба воситаи нигоҳҳои пур аз меҳр, ба воситаи табассуми ширин ва ба воситаи шеърҳои таронаҳо адо мекард; хунаро ва санъати ўро мадҳу сано гуфта, ҷавонро хурсанд ва мамнун мекард.

Падар ва модарони ҳар ду тараф ин ишқи пок ва муҳаббати самимии ҷавонҳоро медонистанд ва ҳатто дар тараддуд буданд, ки гуфту гузори расмиро адо карда, тўйро сар куянд.

Дар ин байн овоза ва шўхрати босаводӣ ва шеърҳои Мавчигул ба гўши сармуниши мир мерасад ишқи ҳаваси пирунаи ўро ба духтари босаводи шеърҳои ба ҳаракат мео-

рад. Сармуншӣ ба ҳусну зарофати Мирзолатиф нигоҳ карда, ба духтараш баҳо медихад ва уро толиб мешавад.

Мирзолатиф ба ин хостгорӣ норозӣ шуда, ин талабро ситамкорӣ меномад.

Сармуншӣ, ки ба муваффақияти кораш боварӣ дошт, ногаҳон ҷавоби радро шунида, дар ғазаб мешавад ва таҳқиқ карда медонад, ки Мирзолатиф духтари худаширо ба кулолписар додан мецоҳад.

Сармуншӣ ба воситаи оқсаққолҳо ва миршабҳо кулолписарро бо баҳонае дастгир карда, ҳабе мекунонаду ба Бухоро, ба сарбозӣ ҳукм кунонида мефиристонад. Пас аз ин боз бори дигар ба хавлии Мирзолатиф хостгор фиристода, духтарашро металабад. Мирзолатиф, ки аз воқеаи кулолписар дар ғазаб шуда буд, ин дафъа хостгорҳоро ҳатто ба хавлӣ роҳ надода, ҳақоратҳо дода, бароварда ҳай мекунаду худӣ ҳамон шаб нишаста, ба ҳаққи сармуншӣ ҳамин ҳаҷвияи саҳтро навишта паҳн мекунад, ки пас аз ду рӯзи дигар нусхаи он ба дасти сохибаш – яъне сармуншӣ рафта мерасад:

*Як сол шудаст зимистон,
Дар ҷиллаи тобистон.
Аз каллаи дарозаи,
Сармунишира хунук зад.*

*Рафтам ба мирзохона,
– Кадоматон девона?
Назар кардам ба ришаи,
Сармунишира хунук зад.*

*– Духтар мецоҳад дилат,
Безорат кард кампират?!
Гуфтам: тирӣ – хартозӣ?
Сармунишира хунук зад.*

*Азроил бошад ёрат,
Қабристонҳо диёрат!
Гуфтам маргат қариб аст,
Сармунишира хунук зад.*

Сармуншӣ, ки аз ронда шудани хостгорхояш дар газаб шуда буд, ин ҳаҷвияро хонда, девона мешавад ва ҷӣ кор карданаширо надоништа, рост ба меҳмонхонаи мир меравад ва ба ӯ ин ҳаҷвияро тағйир дода хонда, мегӯяд, ки Мирзолатиф худди мирро ҳаҷв кардааст... Боз шикоятҳои бисёре карда, мирро дар газаб меорад, ба ин шикоят баъзе аз мулозимҳо ва аҳли дарбори мир ҳам лаб мемонанд ва Мирзолатифро ҳабе мекунонанд; хонаширо толон карда, зану духтарашро ба ӯрдаи мир гирифта мебаранд.

Дере нагузашта мир ба модари амир тортуқ ва ҳадя фири-стода истода, Мавчигулро ҳам ба қатори он ҳадяҳо, дасту по баста, ҷабран ба Бухоро мефиристонанд.

Мавчигул чанд гоҳ бо ғаму гусса касал шуда меҳобаду аз назарҳо дур мемонад. Лекин Хадича ва дигар сиёҳсарони ӯрдаи Ҳаммом ба ҳоли ӯ раҳм оварда, ҳамеша нигоҳубин мекунанд ва панду насихат карда, пас аз шаш моҳ ба по ме-хезонанд.

Азбаски Мавчигул бо шеърҳо, дostonҳо ва таронаҳо сӯҳбати аҳли ӯрдаи Ҳаммомро ҳамеша равнақ меод ва ба он мазлумаҳо андаке ҳам бошад, эҳсосоти шавқангезе мебахшид, дугонаҳо хостанд, ки вай аз байнашон наравад, ба ягон саркарда ва ё қозӣ ба ивази чизе ҳадя нашавад ва бинобар он аз Хадича илтимос карда, ӯро ба вазифаи обкашонӣ гирифтанду ана холо як сол аст, ки Мавчигул – духтари қаратоғӣ, машқобӣ мекунад ва эҳсосоти ғамангези худро аксар ба силсилаи назм дароварда, дар байни дугонахояш бо сӯзу гудоз меҳонад.

Дар он даме ки Фирӯза ба саҳлав баромада, дар қатори дугонахояш нишаст, Хадича аз Мавчигул хоҳиш мекард, ки шеъри дишаб навиштаашро хонда диҳад.

– Байти ишқиро шунавам, – мегуфт Хадича, – чонам, дидам, ба шавқ меояд. Худам ки дар вақти семоҳа келинча буданам аз шавҳари меҳрубонам ҷудо шуда мондам ва баъд аз он рӯи мардро надидам, гапи ишқу муҳаббатро шунавам, оташи дарунам боз аланга задагӣ барин мешавад. Кайи, шеъратро хон, хоҳарҷон!

Мавчигул ба кӯчаи ҳарам нигоҳ карда дониш, ки касе нест, баъд аз кисабағалаш коғазеро бароварда бо садои маҳин ва ларзони худ ҳамин байтҳоро хонда дод:

*Эй дӯстон, ба ёрам аз ман хабар нависед,
Ҳоли хароби манро шому саҳар нависед.*

*Ғамро агар нависед дар сафҳаи дили ман,
Бисёр дилфигорам, оҳистатар нависед.*

*Шабҳо зи дард нолам, ҳаргиз намонд маҷолам,
Ин сӯзу ҳасби ҳолам, бар бому дар нависед!*

*Аз дур диданаширо, оҳанги рафтанаширо,
Раҳме накарданаширо, бо симу зар нависед!*

– Э, бале, офарин! – гуфт Хадича, – худи аз забони дили ман навиштӣ! Ин қадар ғамро мес карда, галатӣ карда, ба ҳамдигараш чӯр карда, чӣ тавр менависӣ?

Фирӯза ҳам, ки аз шеърӯ каломи бадеъ хабар дошт ва сӯхбатҳои Шамсияи ноком аз ёдаш нарафта буданд, аз шеърхонии Мавчигул мутаассир шуда гуфт:

– Аҷаб байтҳои нағз хондӣ, гӯё ғаму дардатро ба ин байтҳо даровардӣ... Хайр, ғам нахӯр, дугона, дунё як ранг намеистад мегӯянд, ба ману ту ҳам рӯзе мерасидагист.

Дар ин дам аз берун овози расида омадани машқобҳо шунида шуду духтарҳо саҳлавро ҳоли карда, худро қафо кашиданд.

Бегоҳӣ Фирӯза аз ҳарвақта пештар, ҳатто ба баромадани Хадича нигоҳ накарда, фаранҷию чашмбандашро гирифтӯ хӯроквории андакоро, ки бакавул ба шахқоса андохта дода буд, ба бағал зада, ба поёни арк давид.

Асо дар болохона буд. Омадани ӯро дида, мӯзаи ямоқ карда истодаашро ба як сӯ гузошту ба сӯи ӯ маҳву мот шуда нигарон монд ва як оҳи чуқуре кашида гуфт:

– Хайрият омадӣ, аз интизорӣ кӯки чашмам канд.

Фирӯза косаи хӯрок ва дастурхончаи дар дасташ бударо ба назди шавҳараш гузошта истода пурсид:

– Чй, хотирчамъй?

– Хотирчамъй.

– Набошад, чй гуфта ташвиш кашидаед, охир ман-ку аз хар рӯза барвактгар омадам?

Асо табассум карду узрхохона гуфт:

– Бонси ташвиши ман ба худат маълум... Ҳамин ки аз хона баромадй, ба роҳи баргаштанат чашм медӯзам. Хайр, сихат – саломат омадй? Монда шудагистй? Биё аз ин чо шин!

Фирӯза аз пахлуи Асо нишасту имкон дод, ки вай хӯрок хӯрда шавад, баъд воҳима накарда ҳикоятӣ аз Мухаррами Гарч шунидаашро муфассал баён карду илова намуд:

– Ман намедонам, барои чй туро ҳам ба қатори чадидҳо дароварда, дар Зирабод дошта гирифтаи мехоҳанд?

– Ин кори Мағфират! – гуфт Асо. – Аммо дар Зирабод чамъ омадани чадидҳоро аз кй фаҳмида бошанд?

– Чй? Ҳақиқатан ҳам чамъ мешаванд? – пурсид бо воҳима Фирӯза.

– Ҳа, – гуфт Асо. – Ҳайдаркуламакам гуфта буданд, ман мебоист пагоҳ Камолиддин Махсум ва боз каси дигарро ба он чо гирифта мебурдам.

– Набошад, ба онҳо хабар додан лозим.

– Рост мегӯй, – гуфт Асо бесаранҷом шуда, – Ҳайдаркуламак бо хоҳиши Ака Махсум дар Зирабод як чанд касро чамъ карда, гуфту шунид карданй буд. Маълум, ки аз байни чадидҳо ягон кас ин хабарро ба Замонбек расондааст. Набошад ман дарвоза маҳкам нашудан пештар равам... Аммо ту танҳо... Не, гуфтагй барин, оймуллои дар хона; бехтар ки ту поён фаромада дар пеши он кас хоб кунй, ман имшаб омада наметавонам.

– Майлаш, майлаш, – гуфт Фирӯза ҳамроҳи шавҳараш аз чо бархоста, – ту дар бораи худат фикр кун, доништа бош, эҳтиёт кун, чо нам!

– Хотирчамъ бош!

Фирӯза аз паси Асо дарвозаро басту дар дилаш ба худо зурна карда, шавҳари меҳрубонашро ба паноҳи вай супурд ва ба хавлии дарун даромад.

Асо зуд роҳ гашта ба сӯи Дарвозаи Қавола мерафт. Ба ни-

ми роҳ расида афсӯс хӯрд, ки чаро аз Дарвозаи Шайхчалол набаромада, ба ин роҳи дур афтод. Вале афсӯс фоида набахшид, то ба оне ки вай пиёда-пиёда, аз гузари Мирдӯстим ба таги Дарвозаи Қавола расид, шаб торик шуда, муаззинҳо азони хуфтанро гуфтанд ва, албатта, дарвозахоро низ басанд.

Дар он ҳол Асо чӣ кор карданаширо надонида гаранг шуду камтар ба қафо роҳ гашта, ба канори Шаҳррӯд расид, ба бо-лои суфачаи сангини канори рӯд нишасту андеша мекард, ки ба хона баргардаду пагоҳ сахар катӣ равад, мабодо дер шавад! Одамони Замонбек эҳтимол пагоҳ аз аввали рӯз атрофи кишлоқи Зирабод ва роҳи Когонро поида мегарданд ва рафту барои тайёрий ба чамъомад аз дӯстони ӯ ягонтаашон рафта монанд, нағз намешавад. Не, ҳар чӣ кор карда худи ҳамин шаб хабарро расондан лозим. Поездча рафтагист... Лекин овози паровоз баромада истодааст. Аввал аз станция хабар гирифта даркор, рафту Амон дар паровоз бошад...

Асо хаёл карда истода, нохост ба хотираш расид, ки як вақтҳо амаки Ҳайдарқул аз даруни Шаҳррӯд роҳ гашта, аз дасти одамони миршаб халос шуда буд, пас чаро Асо ҳам аз даруни Шаҳррӯд роҳ гашта, ба воситаи обмӯрии он аз шаҳр набарояд?

Ин фикр ба вай маъқул афтоду аз ҷо бархост ва аз канори Шаҳррӯд роҳ гашта, ба сӯи қалъаи Бухоро рафта гирифт.

Шаб торик ва дар атроф кас набуд. Шаҳррӯд дар байни Дарвозаи Қавола ва Дарвозаи Мазори Бухоро, аз зери қалъа гузаронида шудааст. Дар он ҷое, ки Шаҳррӯд ба шаҳр мебарояд, кӯчаю майдон набуда, ду канори онро ҳавлиҳои паст – паст ва деворҳои лоин ихота кардаанд.

Бинобар он Асо ба назари касе нанамуда, охишта ба Шаҳррӯд фаромаду бо машаққати зиёде аз байни панҷараҳои оҳанини обмӯрий гузашта, ба он сӯи қалъа баромад. Роҳи паси қалъа, ки аз Дарвозаи Қавола ба Дарвозаи Мазор мебарурд, дар байни қалъа ва гӯристони калоне воқеъ шуда ва хеле ҷои воҳимаангез буд. Дар атроф шағолҳо нӯла мекашиданд, қабристонҳои калон ва беинтиҳо то ба худи уфуқ баланд шуда рафта буд. Аммо Асо ҳоло ба тарсидан ва воҳима кардан ҳам фурсат надошт. Вай чандала мекард, ки ба поезд рафта расад.

Дар станция поезд набуд, аммо аз тарафи анборҳои роҳи оҳан ва ҷоҳои борфарорӣ паровоз фаш – фашкунон роҳи гашта, вагонҳои боркаширо пасу пеш мебард.

Асо таваккал карда ба ҳамон сӯ рафт ва ба пеши паровоз баромад. Иттифоқан дар паровоз Амон кор мекард.

– Амонҷон! – гуфта Асо овоз бароварда буд, ки вай ба поён нигоҳ карду дар нимторикӣ Асоро дарҳол шинохт.

– Асо, туй? – гуфта пурсид вай. – Ба ин ҷо баро, дар торикӣ ҷӣ кор карда гаштӣ?

Асо боло баромаду:

– Кори зарур баромада монд, – гуфт. – Оташаробаатро ба ягон ҷо бурда қарор дех, гуфта медихам.

– Майлаш, ана аз болои он қуттӣ нишаста дам гир! – гуфт Амон ва ба хуштаки посбони роҳи гуш карда, паровозро гоҳ пеш мебард, гоҳ вагонҳоро тела дода ба қафо мебард ва ниҳоят ҳамаи вагонҳои боркашии холишударо ба роҳи қатор карда монда, паровозро ба тарафи Когон рост карда ба вагонҳо басту ором гирифт.

– Канӣ, гап зан набошад, – гуфт Амон бо латта дастонашро пок карда истода.

– Хайрият, ки навбати ту будааст, – гуфт Асо ва охира-охира сухан карда, ҳикояти аз Фирӯза шунидаашро баён кард.

Инро шунида Амон ҳам ба воҳима афтод.

– Тавба! – гуфт вай. – Ин хабарро ба Замонбек кӣ мерасонида бошад?

– Албатта, аз худи ҷадидҳо ягонгеш будагист! – гуфт Асо.

– Бедарак Смирнов ба ин кор муқобил набуд! – гуфт Амон. – Вай дарҳол донист, ки ҷадидҳо тутурук надоранд. Хайр, ҳозир ба Когон меравем, ту рост ба хонаи ман меравӣ, Хайдаркуламак ва Умарҷон дар ҳамон ҷо будагианд, шояд Смирнов ҳам бошад. Барои ин хабарат туро бо ҷои гарм зиёфат мекунам.

Дӯстҳо хандиданд. Пас аз панҷ-шаш дақиқа аз поён хуштаки кондуктур шунида шуд ва Амон ҳам паровозро хуштак занонда ба роҳ даровард.

Дар паровоз дар назди рафики наздик ва дӯсташ нишаста,

Асо ҳамаи ваҳму воҳимаро фаромӯш кард ва ба рафти паровоз мос карда, гурунг-гурунгкунон ашӯла хондан гирифт...

Гуфтаи Амон рост баромад, дар хонаи ӯ ҳақиқатан Ҳайдаркул, Смирнов, Умарҷон ва боз ду нафар аз коргарони депо сӯхбат карда менишастанд.

Хабари Асо овардагиро шунида, онҳо ба ҳаяҷон омаданд:

– Ба ҳамаи чадидҳо бовар кардан намешавад! – мегуфт Смирнов. – Ҳар чӣ бошад ҳам, манфиати онҳо ба манфиати коргарону деҳқонон, ба манфиати халқи меҳнаткаш баробар намесояд. Амир ки аз гулӯи онҳо гирифта бугӣ кардааст ва ба савдою тичорати онҳо дуруст роҳ намедихад, маҷбур шуда доду фарёд мекунад ва ба муқобили амир мебароянд. Агар амир ба онҳо андаке гузашт кунад, бисёри чадидҳо аз инкилоб рӯй мегардонанд...

– Лекин, – гуфт Умарҷон, – дар байни онҳо одамони дуруст, гамхори меҳнаткашон ҳам ҳастанд!

– Ҳастанд, лекин кам! – гуфт Смирнов. – Умуман бо онҳо эҳтиёт шуда рафтор кардан лозим. Ҳоло таклифи ман ҳамин ки пагоҳ сахар Ҳайдаркул ба Бухоро рафта... Ё ки бехтараш ба воситаи Асо Ака Махсумро ба ин ҷо чег зада, масъаларо ба ӯ фахмонанд ва гӯянд, ки он кас пас аз ин бе маслиҳати мо одам хабар накунад.

– Дуруст, – гуфт Ҳайдаркул, – дар ин ҷо аз ман ҳам хато гузашт. Ман мебоист вакилҳои аз шаҳр меомадагиро худам санҷида медидам, аммо ман ба Ака Махсум бовар кардам...

– Ака Махсум – гуфт Умарҷон, – таҷрибаи кор надорад, ба чадидҳо бовар мекунад, ҳатто онҳоро инкилобчӣ меномад.

– Ҳаракати инкилобии халқ зӯр шуда истодааст, – гуфт Смирнов. – Дар оқоҳо солдатҳо иттифоқ баста, талаб карда истодаанд, ки ҷанг бас карда шавад. Коргарҳо ва деҳқонҳо шӯришҳо мекунад. Точу тахти Романовҳо ба ларза омадааст. Тахти амир Олим ҳам, ки ба зинаи поёнии империя часпида гирифтааст, лакида ба афтодан наздик расидааст. Ибро чаноби олий ва атрофиёнаш нағз хис мекунад. Хусусан сафоратхонаи подшоҳӣ ҳамеша кушбегӣ ва қозикалонро хабардор карда меистад ва маслиҳатҳо медиҳад. Бинобар он, рафиқон,

мо ҳам бояд зиракӣ ва хушёриро аз даст надихем. Соат ва дақиқаҳои муҳими пуршиддат наздик шуда истодааст.

– Набошад, ман худам пагоҳ ба шахр меравам, – гуфт Ҳайдаркул, – чунки Замонбек бо ҳамаи одамонаш пагоҳ аз аввали рӯз дар Когон ва Зирабод мешавад, ба ин ҷо омада гаштани Ака Махсум хуб не.

– Хайр, дар Бухоро ҳам ҳамаи қоидаҳои эҳтиёткориро бачо овардан лозим! – гуфт Смирнов. – Одами Замонбек дар ҳуди Бухоро, дар назди ҳавлии Ака Махсум ҳам истода метавонад.

– Ин гап ҳам рост, – гуфт Умарҷон. – Эҳтиёт шарт!

10

Аз он рӯзе ки Мағфират бо Замонбек вохӯрда, Асоро «ба чадидҳо ҳамроҳ», «ба Когону Зирабод рафтуомад мекунад» гуфта, хоёнда буд, қариб даҳ рӯз гузашт, вале назар ба шунидаш Асоро ҳаёс накардаанд ва ӯ бемалол машқҳои худро карда гашта будааст.

Аз ин ҳол Мағфират дилтанг шуда, аз аламу оташи кина худро меҳӯрд, азоб мекашид. Меҳост ки Замонбек Асоро даст ба пушт баста аз назди ҳавлии онҳо гузаронад ва аз паси дарвоза истода тамошо кунад як сангча гирифта аз пасаш партояд ва ба дилаш оби хунук пошад.

Ана баъд – ана баъд бо баҳонае ба ҳавлии Оймуллои Танбӯр рафта аз ҳоли зори Фирӯза хабар гирифта ва ба ӯ истехзо карда, хуб хандидан мумкин мешуд!

Аммо ин Замонбеки сусти тарсончак!.. Аз чӣ мулоҳиза мекарда бошад? Агар вай, Мағфират, мисли Замонбек қодир мешуд, ки ҳар киро ба ҳаёс гирад ва ба ҳар кас ҷазо дода гирад, ягонтаи аз душманҳои осуда намегаштанд, ҳамашонро нест мекард. На ин ки душманҳо, балки ҳар касе ки ба вай итоат накунад, сухани ӯро рад кунад, ба ҷазои саҳт гирифта мегашт... Аммо афсӯс ки вай зан асту ҳукму фармон надорад! Барои ҳамин ҳам Асо озод ва беғам гаштааст.

Лоакал ба ҳавлии онҳо об ҳам намекашонад. Агар омада-омада меистод, кӣ медонад, шояд бо ягон чизе дили ӯро ёф-

тан мумкин мешуд. Мегӯянд ки ё ба зорӣ, ё ба зар! Дар дасти Мағфират ҳар се васоит ҳаст, вай метавонад ба осонӣ ин ҳар се воситаро кор фармояд. Наход ки ягонтаи аз ин тадбирҳо таъсир накунад? Наход ки Асо ҳамин қадар якраҳа бошад. Мумкин буд ба пеши эшони ҷухудҳо рафта, дуои гармию хунукӣ гирад; Асоро ба худаш гарм карда, аз Фирӯза хунук кардан кори мушқил не. Бале, бале, худи ҳамин рӯз ба пеши эшони ҷухудон меравад. Лекин Асо кани? Барои таъсир кардани дуо, ба ин ҳавлӣ омада рафтани ӯ лозим, албатта. Чӣ бояд кард? Ҳозир бобои машқобҳоро¹ ҷег зада оварда, хуб коҳиш кардан даркор. Бобои машқобҳо маҷбур карда, Асоро ба ин ҷо мефиристонанд...

Мағфират дар дасташ чилим, ҳаёл карда истода, ба ҳамин қарор омаду хурсанд шуд ва боз як бори дигар чилимро куллоб кашида, ба тағи девор гузошту аз ҷояш барҳост ва духтархонаашро ҷег зад.

– Шарофат, ҳо Шарофат! Давида ба сари хавз рав, бобои машқобҳоро суроғ карда ёбу бо худат гирифта, зуд ба ин ҷо биёр!

Пас аз рафтани Шарофат вай аз ҷояш барҳосту ба мадон даромад ва як шиша маи дастии яхудигӣ бароварда, ба пиёла рехту ба сар даркашид ва аз болояш камтар нони гармқоқ хӯрду боз шишаи майро руст карда монд.

Вақто ки Шарофат баргашта омад, Мағфират дилтангона дар поёни суфа ӯро мунтазир буд.

– Ҳа, овардӣ? – пурсид Мағфират.

– Дар ҳавли берун, – гуфт Шарофат, – ба пеши дари роҳрав ҷег занам?

– Ҷег зан!

Инро гуфту Мағфират ба роҳрав даромад. Шарофат бобои машқобҳоро ба назди дар ҷег зад.

– Ман барои шуморо ҷанг кардан ҷег зада овардам, – гуфт Мағфират ба бобои машқобҳо.

– Э, нахонд? – гуфт шӯхиомез бобои машқобҳо. – Ман ҷи гуноҳ кардам?

---

¹ Бобои машқоб – сардори касбии машқобон.

– Гуноҳи шумо ҳамин ки, – гуфт Мағфират бо чиддият, – аз ҳавлии мо хабар надоред, машкоб ҳаст ё не, об мебиёрад ё не, гаматон не!

– Ба гумонам, Абдусаломамак ба шумо об кашонда гашта буд-ку?

– Аз вай ҳам барҷомондатар ягон кас набуд? – истехзо кард Мағфират. – Рӯзгори мо барои Абдусаломамакатон калонӣ мекунад. Беҳтар, ки шумо худи Асоро боз ба ин ҷо фиристонед.

– Ман ба Асо чандин бор гуфтам, – гуфт бобои машкобҳо, – вай қабул намекунад. Надонам кӣ ўро сахт ранҷонидааст.

– Ҳеч кас ранҷонидагеш не, шикамаш сер шудааст! Баъд шумо барин одами сусти раҳмдил, ки ба онҳо калон шудед, ҳар чӣ хоҳад, кардан мегирад-дия!

– Калонии мою хурдии шумо! – гуфт бобои машкоб. – Аз рӯи қоида, мо ягон машкобро маҷбур карда наметавонем.

– Метавонед! – гуфт сахт карда Мағфират, – метавонед! Агар хоҳед, ҳар кор карда метавонед! Чунки бе ризои шумо вай як даҳан нон ёфта хӯрда наметавонад.

– Кори мо – кори ихтиёрӣ, – гуфт боз бобои машкоб. – Агар машкоб розӣ бошад, якумр аз дари хонаи шумо пояш қанда намешавад. Мо ҳам коре надорем. Лекин агар машкоб қаллобӣ кунад, дасташ қач бошад, ба зану фарзанди мардум бо чашми бад нигоҳ кунад, он вақт ҳар чӣ кор карда метавонем.

– Хайр, ман ба қоидаи шумо кор надорам, – гуфт Мағфират. – Барои ман Асо даркор! Асо машкоби нағз, машкаш калон, ҳудаш бачаи бағайрат, ҳалим, баодоб, дер намемонад...

– Хайр, ман боз як бори дигар гап зада мебинам, аз ҷониби шумо ваъдаҳо медиҳам.

– Ҳа, ҳа, – гуфт дарҳол Мағфират. – Ман ротифаашро зиёд мекунам, дар ҳар иду айём сарупо медиҳам... Хотирчамъ бошад. Ҳозир худатон ба ошхона дароед, як даҳан ош ҳаст, хӯрда меравед!

Дар ин дам шавҳари Мағфират – Мирбақочони иноқ дар

яке аз хонаҳои ҳавлии кушбегӣ, дар сари дастурхони пур аз нозу неъмат нишаста, ҳамроҳи Замонбек сӯхбат мекард.

– Пир шудем, Замонбек, пир! – мегуфт иноқ. – Ҳавсалаи ба ин ҷо – он ҷо рафтаи ҳам намондааст. Набошад дил мехоҳад, ки ҳар вақт шуморо дида истам, аз қору боратон пурсам, агар лозим шавад, баъзе маслиҳатҳо диҳам. Охир, ин камини шумо ҳам дар дарбори худораҳматӣ, ҷаннатмақонӣ – амир Абдулаҳадхон ҳамин мансаби шумо барин як мансаб доштам, қору борам бо воқеанависҳо, бо хуфияҳо буд.

– Пир шуданатон рост! – гуфт Замонбек бо истехзо. – Ба ҳеч қор ҳавсалаатон намондагӣ барин...

– Ин чӣ гуфтагетон? – дар сухани Замонбек оҳанги истехзоро ҳис карда, пурсид иноқ.

Замонбек хандиду гуфт:

– Ҳеч... гуфтаи худатона тасдиқ мекунам: ҳақиқатан беҳавсалаи шуда мондед, ки янгамуллом ин қадар бо Мухарраи Гарҷ дӯстӣ мекунад!

Иноқ бо назари суол ба рӯи Замонбек нигоҳ кард:

– Ба гумонам, ҳафтаи гузашта занҳои мо якҷоя буданд ва ба ҷаҳорбоғи шумо рафта буданд? – гуфт ӯ.

– Ҳа, ба ҷаҳорбоғи мо рафта буданд, лекин ман дар сари вақт рафтаи зани худамро ба шаҳр овардам. Аммо зани шумо бо Мухарраи Гарҷ дар ҷаҳорбоғ хоб карданд.

Иноқ, ки гурғи борондида ва асабхояш осуда буд, аз ин сухани Замонбек ҷандон ҳафа нашуда хост, ки аввал мақсади Замонбекро фаҳмад, фаҳмад, ки барои чӣ ӯ сӯхбатро ин хел бурда истодааст?

– Хайр, – гуфт вай, – мақсад аз ин гапҳо чӣ бошад?

– Мақсад ҳамин ки, – гуфт қушоду равшан Замонбек, – ба воситаи янгамуллом, яъне ҳамсари шумо – Мағфиратоим Мухарраи Гарҷ ба оилаи мо роҳ ёфтааст, ки ин хуб не. Ҳам ба шаъни ману шумо хуб не, ҳам ба қори давлат!

– Ин тавр бошад, аввал оимбикаи худатонро гирдуғун кунед, бегичон! – гуфт саҳт карда иноқ. – Ба гумони ман, Мухарраи Гарҷ дӯстаки ҳавлии шумост.

Замонбек, ки тундмиҷоз буд, якбора оташин шуд:

– Инок, бедарак гарданатонро зери шамшери бараҳна нагузored! Ман ин гапхоро барои гапгузаронак сар накардам. Муҳаррами Ғарч ба ману шумо ва ба давлат хиёнат карда истодааст, мефаҳмед? Ҳамон шаб дар чорбоғ зани шумо ба вай як сирри давлатиро гуфта дода, ба кори ман халал расонид. Рӯзи якшанбеи гузашта дар Зирабод ҷадидхоро дар болои маҷлисашон зер карда гирифтани будем, нашуд.

– Ман тарафи Муҳаррами Ғарчро намегирам, лекин барои ҷӣ сирри давлатӣ ва шикори шуморо зани ман ба вай гуфта бошад? Ин хабарҳо аз шумо ва зани шумо паҳн мешаванд, на аз ману зани ман!

– Дуруст, – гуфт Замонбек, – аввалаш зани ман гунаҳгор, ки зани шуморо маҳрам дониста, нохост ин сирро гуфта мондааст, лекин вай ба Муҳаррами Ғарч хабар додагеш не, ман инро нағз медонам. Чунки зани шумо баъд аз як рӯзи чаҳорбоғ рафтанишон, маро дида, аз як машкоб шикоят кард ва ўро ҳам ба қатори ҷадидҳо дароварда, ба Зирабод рафтуомад карданиширо хабар дод. Ман боварӣ дорам, ки вай ин гапро ҳамон шаб ба Муҳаррами Ғарч ҳам гуфтагӣ... Надонам, он машкоб ба зани шумо ҷӣ гуноҳ карда бошад, ки хошо мецоҳад, ки ман ўро, ҳамон машкобро гирифта ҳаёс кунам.

Инро шунида, иноқ ба фикру андеша фуру рафт. Зеро ки дар ҷанҷоли Асо ва Мағфират худаш ҳам қадаре шубҳа бурда, намедонист, ки Мағфират барои ҷӣ ўро аз ҳавличаи меросии худаш ҳезонид ва ин қадар ўро бад карда нишон дод. Пас маълум мешавад, ки аз Асо ба Замонбек ҳам шикоят кардааст? Бойси ин қадар сӯзу гудоз ва ғазаби Мағфират ҷӣ бошад? Оё дар ин ҷо ягон хиёнат набошад? Беҳтар ки бо Замонбек сӯхбатро кӯтоҳ карда, худи ҳозир ба ҳавли равад, кани Мағфират ҷӣ кор карда истодааст. Баъд дар бораи Муҳаррами Ғарч ҳам тафтиш бурдан лозим...

Инро ба худ қарор доду Инок ба Замонбек гуфт, ки ҳақиқатан ҳардуяшон ҳам занҳояшонро тафтиш карда бинанд ва ҳар кӣ гунаҳгор бошад, ҷазо диҳанд. Замонбек ҳам ба фикри ў ёр шуд.

Вақте ки Инок дар пеши дарвозааш аз асп пиёда шуду

лаҷоми онро ба дасти одамаш дод, аз даруни ҳавлӣ бобон машкоб баромада ба ӯ салом дод ва гузашта рафтани шуд.

– Ҳа, бобо? – гуфт ба вай Иноқ. – Барои чӣ омада будед?

– Оимбика чег зада буданд, – гуфт бобо.

– Дар хусуси Асо будагист? – боз пурсид Иноқ.

– Ҳа, ҳа, дар хусуси Асо... Ман рафта имрӯз боз гап мезанам, ҳаракат мекунам, ки ӯро розӣ кунам...

– Ба чӣ кор? – худро ба нодонӣ зад Иноқ.

– Барои ба ҳавлии чанобашон об кашондан, – гуфт бобо.

– Майлаш, майлаш, – гуфт Иноқ ва аз рашку газаб ба ларза омада, дандон хоид.

Мағфират ки дар ин вақти рӯз баргашта омадани шавҳарашро мунтазир набуд ва пас аз сӯхбат бо бобои машкоб умед дошт, ки шояд ҳамин замон аз роҳрав овози «машкоб!» гуфтани марди дилхоҳи ӯ шунида мешаваду ӯ боз як бори дигар бахти худро санчида мебинад, аз ин боздиди ногаҳонӣ чин ба абрӯ гирифтун пурсид:

– Ҳа, боз чӣ тавр шуду пешин ношуда омадед?

– Тарсидам, ки ягон машкоб ба хона даромада, чойхоби маро зер накунад! – гуфт чомаашро ба рӯи хона кашида партофта Иноқ. – Бобои машкобон дар ин чо чӣ мекард?

– Аввал гузашта бинед, кани чойхобатонро зер кардааст ё не! – гуфт саҳт карда Мағфират. – Беҳаё!

– Сабр карда ист, кӣ будани беҳаё баъд маълум мешавад! – гуфт Иноқ саллаашро ба сари меҳ гузошта. – Шарм нокарда, аз бобои машкобҳо илтимос кардӣ, ки Асоро фиристонад? Ба Асо чӣ кор дорӣ, фоҳиша!

– Чӣ, чӣ! – гуфт чашмонашро аз косахона бароварда Мағфират. – Ҳоли то ба ҳамин дараҷа расид?! Кӣ будани маро фаромӯш кардед магар? Ба дадаи бузургворам ин ҳақорати шуморо расонам, он кас хокистаратонро ба бод медиҳанд! Медонед?! Ман духтари Оллоёрбӣ ҳастам!

– Духтари амир бошӣ ҳам, наметарсам! – гуфт Иноқ чашмонашро ало карда. – Худи пагоҳ талоқата медиҳам! Рав, ба ман фоҳишабонӣ кардан зарур не!

– Зарур будааст, ки гирифтӣ! – гуфт ба «ту-ту» гузашта Мағфират. – Акнун дандон ба дандон монда сабр мекуний!

Агар сабр карда натавонӣ, биё дар базми фоҳишагии ман со-
яи чароғ¹ шав! Пири беимон!

– Обруё иззати маро помол кардӣ...

– Агар ту обруё иззатро медонистӣ, ба ман ин гапхоро
намегуфтӣ!

Иноқ дид, ки дар суҳанбозӣ бо Мағфират баробар шудан
илоч надорад. Ҷуро задан, расво карда, ҳай карда фиристодан
ҳам мушқил, ин зани беҳаё ва беномус ба ҳар расвой омода-
аст. Бинобар он ҳамаи сарзаниш ва ҳақорат доданҳои
Мағфиратро шунида истоду ҳарфе назада аз ҷо бархоста бе-
рун баромад.

Мағфират аз буни девор чилимро гирифтӣ гуғирд зада та-
моқуи онро оташ дод ва якчанд қуллоб кашида, хонаро пур
аз дуд кард.

– Тавба! – гуфт вай бо овози баланд. – Дузд ҳам менолади
соҳиби хона ҳам! О, ту шавҳар шуда, марди майдон шуда ба
ман чӣ кардӣ? Давлату чизу чора аз ман бошад, обруё иззат
аз ман бошад; хонаю хузуру ҳаловатро аз ман бинӣ, боз ба ту
чӣ даркор? Ба ҳамин рӯзу зиндагиат шукрона карда, панҷ
вақт намозатро хонда ба ҳаққи ман дуо карда намегардӣ?!
Худо намегӯӣ, ки ман хонаи туро обод карда шиштем! Боз
омада, ба ман дағдаға мекунӣ!

Иноқ аз берун баргашту таҳорат кард; ба хона даромада,
ба сафсатаҳои Мағфират гӯш нокарда, ҷомаашро пӯшиду
салларо ба сар гузошта, ба кӯча баромада рафт.

То ба намози аср аз вай дарак нашуд. Баъд аз намози аср
охиста ва бесадо омаду ба хона даромад. Дар он дам
Мағфират дар хонаи поён бо кайвонию духтархона ким-чӣ
кор карда менишаст, дарз меҷӯхт магар.

Иноқ ба хона даромада, либоси рӯяшро кашида монду ба
дахлез баромад.

Дар лаби пойгаҳ як-ду офтоба ва як кӯзаи саврини начан-
дон калони обхӯрӣ меистод.

Иноқ ба сӯи ҳавлӣ боз як нигоҳ карда, зуд аз кисаи ҷомаи

¹ Сояи чароғ шудан – дар базми дигаре меҳмони ногуфт шудан, дар
хузури дилбаре чун сояи вай ништастан.

тагаш когазеро бароварда, чӣ як доруи хокаро ба даруни он кӯзаи саврин пошиду зуд ба хона даромада, тасбехро ба даст гирифта нишаст. Вай медонист, ки Мағфират обхӯр аст ва ҳатто шабҳо аз хобаш бедор шуда об меҳӯрад ва низ медонист, ки аз кӯзаи саврини вай на кайвонӣ ва на духтархона ба об хӯрдан ҳақ надоштанд. Инак, Иноқ кори мекардагиашро карда, акнун бо тапиши дил ва ҳаяҷони зиёде натиҷаашро мепояд. Аммо натиҷа ба зудӣ ҳосил намешуд...

Шаб шуд, Иноқ ба масҷид нарафта, дар хона худаш танҳо намози хуфтанро хонд ва боз тасбеҳ гардонида хомӯш нишаст. Ҳарчанд ки имрӯз аз пагоҳ ин ҷониб чизе нахӯрда буд, дилаш сер барин, гуруснагиро ҳам ҳис намекард. Вай чун гурбае, ки хонаи мушро мепояд, ба рӯи кӯрпача сукут карда менишаст ва мепояд. Ҳар як садо, ҳар як ҳаракат ба вай таъсир мекард, ўро як қад мепаронд... Ниҳоят баъд аз хуфтан Мағфират бо ҳамроҳии кайвонӣ ба хона омаду фармуд, ки ду чогаҳ партояд.

Кайвонӣ як чогахро дар пешғаҳи хона, барои Мағфират ва як чогахро дар поёни хона, барои Иноқ партофт.

Мағфират ба даруни чогаҳаш даромада истода гуфт:

– Пага, хонапой накунеду дафъу несту осон шуда ба арка-тон равед, ки дугонаҳои ман омаданӣ!

Иноқ гап назад, оҳиста-секин либосҳояшро кашида, ба даруни чогаҳ даромаду кӯрпаро ба сар кашид.

– Лампаро кушед! – гуфт бо ҷаҳл Мағфират ва дид, ки Иноқ гап намезанад, худаш аз ҷо бархосту пеш аз хомӯш кардани лампа аз кӯзаи саврин як коса об пур карда оварда, ба болои сараш монд ва баъд лампаро кушт...

Мағфират се рӯз ҷон канду азоби сагро кашида, охир пеш аз мурданаш ба падараш хабар дода, Иноқ, духтархона ва кайвониро ба зиндон партоёнда, баъд ҷон дод. Оллоёрбии пир ва ғартут, ки базӯр ба по меҳест, ба марги духтараш хеле сӯхт, фӯта ба гарданааш андохта аз кушбегӣ хоҳиш кард, ки кушандаи ягона духтари ўро ба катл маҳкум кунад. Аммо азбаски захрдихандаро бо далеле исбот карда натавонистанд, ҷазои сахтро дар байни ҳар се – Иноқ, кайвонӣ ва духтархона тақсим карданд: Иноқро ба Бадахшон «бадарға» карда, ам-

локдори Вахон таъин карданд, кайвонию духтархонаро ба чуволҳо андохта, то ба шикаста, майда шудани як бандча химчаи юлгун заданд.

11

*Дар ин замона рафиқе, ки холӣ аз халал аст,
Суроҳию маи нобу сафинаю газал аст.
Халалпазир бувад ҳар бино, ки мебинӣ,
Магар бинои муҳаббат, ки холӣ аз халал аст.*

Дар пеши тирезаи тарафи чаҳорбоғ, дар болои чаҳорпоиӣ васеи «мошинаи газал» (граммофон) гузошта шуда буд ва аз карнаи он овози кадом як ҳофиз шунида мешуд, ки ҳамин сатрҳои шеърӣ Ҳофизро такрор ба такрор, бисёр нағз карда мехонд. Сомеон дар хона фақат ду кас буданд: Муҳаррамаи Ғарҷ, ки дар пешгах, ба болои чаҳор қабат кӯрпачаи шоҳию адрасу махмал менишаст ва Мушаррафа, ки дар қарибии тиреза нишаста, ба гулҳои рангоранги гулзор чашм дӯхта буд. Қарнаи «мошинаи газал» ба охир расида буд, ки Мушаррафа онро гирифта монду як оҳ, кашида гуфт:

– Чӣ тавр нағз мехондааст ин ҳофиз!

Муҳаррамаи Ғарҷ болиши пари куро ба тарафи Мушаррафа наздиктар гузошта ба ҳамон сӯ ёнбош кашиду гуфт:

– Ғазалашро намегӯед! Дар ин замона аз маю базму ишрат нағзтар ҳеч чиз нест, мегӯяд. Худо-ба шукр, дар мо ҳамаи ин чизҳо ҳаст.

Муҳаррамаи Ғарҷ аз ҷояш бархоста нишасту аз ҷойник ба пиёлаҳо шароби дастии хушбӯйро кашид. Онҳо бо лаззати тамои пиёлаҳоро даркашиданд ва ба рӯи дастурхон гузоштанду аз гӯшти кабоб газак карданд.

– Тавба! – гуфт ҳаёл карда истода Мушаррафа. – Дунё аҷаб бевафо будааст! Ду моҳ пеш аз ин дар аввали баҳор, ана дар ҳуди ҳамин ҷо бечора оекам нишаста буданд, аммо ҳоло дар зери хок!

– Ҳа, – гуфт Муҳаррамаи Ғарҷ ҳам оҳ кашида, – ҷавонмарг шуд, худораҳматӣ! Лекин як дараҷа айб дар ҳудаи ҳам буд...

гапи мурдаҳоро гуфтан нагз нею аммо оятон худашро дошта наметавонист, тез буд.

– Рост мегӯед, оимбика, – гуфт Мушаррафа, – мегӯянд, ки чанчоли зану шӯ ба болои Асо ном як машқоб шудааст. Шумо Асоро медонистагед, хизматгори мо буд... Иноқ аз вай рашқ кардааст. Асрори ҷадидқапиро ҳам, ба гумони ман, ҳамин оем ба Асо гуфта, ба гӯши ҷадидҳо расондагӣ, набошад ман ба ғайр аз шумо ва оям ба дигар кас дар ин хусус ягон гап назадем. Шумо ба ин корҳо аралаш ҳам намешавед!...

– Ҳа, ба ман чӣ! – гуфта монд Мухаррами Ғарч.

– Баъди ҳамон воқеа мардаки ман чунон мана азоб дод, ки ҳеч мондан гиред, – гуфт Мушаррафа. – Қину қасос кард, зад, қаҳр кард, куштани шуд, ки «хабари ба ҷадидқапӣ рафтани моро ту гуфтӣ». Аммо ман ҳеч сир надодам, фақат «ба оям гуфта бошам, гуфтагем, ба каси дигар гуфтагем не» гуфта истодан гирифтаам. Аз ҳамон боз бо ман дуруст гап намезанад, сирри дилашро намекушояд.

– Замона пур аз фитнаю шар шудааст, – гуфт Мухаррами Ғарч. – Ҷадидҳо гурехта рафтанд, боқимондаҳояшонро одамони миршаб, одамони қушбегӣ ҳамроҳи мардаки шумо кофтуков карда гаштаанд... Ин гапҳоро вай ба шумо намегӯяд.

– Гап намезанад, – гуфт Мушаррафа. – Лекин қадом шаб эркагӣ карда пурсидам, ки аскарҳои урус ба шаҳри мо чӣ кордоранд? Барои чӣ дар тағи Дарвозаи Қавола ҷатма зада¹ нишастаанд? Амири мо сарбоз надорад? Замонбек ба ман чап-чап нигоҳ карда истоду гуфт, ки ин чизҳо ба ту дахл надорад! Ман гуфтаам, ки албатта, ба ман дахл надорад, лекин алам мекунад, аз барои шумо алам мекунад! Ҷаноби оӣ шумо, тӯбчибошӣ, қушбегӣ, қозикалон ва миршаб барин ҷонсупорҳо доранду боз урусҳо ба шаҳр даромада мегарданд?! Ба ин гапи ман мардак хеле мулоим шуду гуфт, ки урусҳо як бор даромада, аз банкҳо ва табаҳои худашон ха-

¹ Ҷатмазадан – милтиқҳоро ба ҳам пайваст карда, нишастани аскарҳо, посбонҳо.

бар гирифта, баромада рафтанд; дигар ба даруни шаҳри Бухоро кордор намешаванд. Когон азони урусҳо, лекин он чо ҳам чанд вақт баъд ба дасти худамон мегузарад. Дар ҳама чо чадидхоро зеру забар карда, ёфта, аз дами тег мегузаронем. Ана баъд, ман осуда шуда, писарро тӯй мекунам, тӯи калон мекунам... Ҳамин тавр гуфт мардаки ман, оимбика, тӯй мекунем гуфт!

– Хайр, илоҳо тӯю тамошо шавад! – гуфта монд Мухаррами Ғарч.

Дар хона қадаре хомӯшӣ ҳукм ронд.

Мушаррафа дар бораи тӯю тамошои ҳудаш фикр кунад, Мухаррами Ғарч дар бораи чадидкушӣ ва фитнаю фасод фикр мекард. Имрӯзҳо занозанӣ ва кушокушӣ сар шуда рафт, вай пою қадами худро аз ҳавлии Камолиддин Маҳдум ва Ака Маҳсумҳо кашид. Охирин бор коре, ки вай кард, ҳамин буд, ки аз боло (аз арк) фаҳмида, ба Ака Маҳсум хабар дод, ки гурезад, набошад дастгир шуда, ба ҳабе меафтад. Ака Маҳсум гурехта халос шуд, лекин Камолиддин Маҳдум аз хонааш берун намебарояд. Рӯю хотири падари марҳумашро карда, муллоҳо ўро тинч мондаанд. Аммо худи Камолиддин ҳам медонад, ки ин «тинҷӣ» набояд чандон дер кашад... Барои Мухаррами Ғарч беҳтараш ҳамин, ки аз чадидҳо дуртар истад, маълум шуда истодааст, ки кори онҳо дигар пеш намеравад; аз дасти онҳо коре барнамеояд. Нағзаш ҳамин ки дар охири умр осуда ва бегам, дар айшу нӯш гузаронида, ба ҳама кор тамошобин шавад...

– Боз як пиёла, ба сиҳат ва саломатии шумо, барои тӯю тамошо! – гуфт Мухаррами Ғарч ба пиёлаҳо май кашид. Мушаррафа ҳам як ҳамёна кашиду ба Мухаррами Ғарч наздиктар нишаста, пиёларо ба даст гирифт:

– Барои тӯю тамошо, барои саломатӣ ва хурсандии шумо! – гуфт вай ва майро нӯшида, мехост, ки газак гирад. Мухаррами Ғарч аз вай пештар порои гӯшти кабобро гирифта, ба даҳони ӯ гузошт; дар он ҳол Мушаррафа ҳам ба даҳони Мухаррами Ғарч газак дода истода буд, ки якбора дари даҳлезро шараққосзанон кушода, Замонбек даромада омаду бо газаб гуфт:

– Ҳа, валадизиноҳо! Ба дастам афтодед?!

Дар баробари шунидани ин овоз ва дидани ҳолати ваҳшиёнаи Замонбек, ки чашмонаш аз косахона баромадагӣ, рангаш сафед кандагӣ ва аз ғазаб ларзону дар ҳаяҷон буд, Мушаррафа як «ибие!» гуфт аз ҳавли ҷон хез зада, аз дари боло ба сӯи чаҳорбоғ баромада гурехт. Лекин Муҳаррами Ғарч аз ҷояш начунбиду далерона ба чашмони Замонбек нигоҳ карда гуфт:

– Лақаби валадизиногӣ ба авлоди Абдурахмонбек хос шуда мондагӣ, ин ба хосу ом маълум, бегичон! Мо чӣ кор кардем ва чикорам, ки ба дасти ту афтода бошем?!

Аз ин ҷавоб ва аз муомилаи нотарсонаи Замонбек ҳайрон ва гаранг шуда монд. Охир, агар вай оташин ва дар ғазаб бошад, ҳатто дуздҳои каллабур метарсанд, аммо ин занак бепарво нишаста, ҳатто ба вай гапи саҳт мезанад?! Замонбек чӣ гуфтан ва чӣ кор карданаширо як дараҷа надониста монд.

– Ҳа, гап зан! Чӣ нигоҳ карда мондӣ? Ба рӯи ман моҳ дидӣ магар?

Замонбек, ки қадаре гаранг шуда аз қаҳр ҳам сахле фаромада буд, бо шунидани ин суханони таҳқиромези Муҳаррами Ғарч боз даргирифт. Вай ба сӯи занак боз як қадам пеш рафт худро дошта натавониста, ҳақорат дода фиристод.

– Ба даҳонат нигоҳ карда гап зан! Ман ҳам хонаю сағиру қабири туро обод карда ҳақорат дода метавонам! Лекин ин ҷо сари дастурхон, ҷои ҷанҷол не ва ҳеч воқеа ҳам нашудааст.

– Худата мусичаи бегуноҳ карда нишон доданат фоида надорад, ялмоғуз! – гуфт дӯғ зада Замонбек. – Кӣ будан ва бо чӣ расвой машғул шуда гаштани туро ман нағз медонам.

– Аҷаб кардам, нағз кардам, аз ҳасрати ман мур, ҷон кан, даюс! – гуфт бо истехзо ба рӯи Замонбек нигоҳ карда, Муҳаррами Ғарч. – Ман ҳам ҳамаи асрори туро медонам, ман ҳам бо чӣ разолат машғул шуда гаштани туро медонам. Як лаб ҷунбонам, ту ба қаҳқаро меравӣ, бача! Бо кӣ саруқор доштанатро дониста қадам мон!

Замонбек аз ин суханҳо ҷун мори афъӣ ба худ печид ва хунаш ба сараш зад. Вай медонист ва боз як бори дигар

боварӣ ҳосил кард, ки ба ҳамаи корҳои махфӣ ва рӯйроҳи ӯ бисёр вақт ҳамин зан ҳалал дода меояд; вай донист ки бо Муҳаррами Ғарҷ будани зани вай ба зудӣ ба шаҳр овоза мешавад ва худӣ ҳамин ҳам ба ӯ, ба маҳрами ҳоси амир Олимхон ланкаи бисёр бад аст.

– Ҳама монда буд ки акнун... – гуфт дандон ҳида истода, Замонбек, – акнун зани маро аз роҳ мебарорӣ?!

– Зани ту мана аз роҳ бароварда бошад-чӣ? – гуфт заҳрханда карда Муҳаррами Ғарҷ.

– Бас кун! – гуфт қамчинашро бод кашида Замонбек. – Бехтар ки қилу қол накарда, пеш дарою ба канаҳои зиндон рафта дарди дил кун!

– Мана зиндон мекардагӣ ҳанӯз аз модар зоида нашудааст, бача! – гуфт Муҳаррами Ғарҷ ҳам оташин шуда. – Бехтар ки худат аз ин ҷо зудтар харата ҳай кун, ки набошад мардумро ҷеғ зада расвота мекашам. Кӣ будан ва бо чӣ корҳо машғул шуда гаштани туро, «ака»-ҳои хурду калонатро як ба як ном бурда метавонам. Ман медонам, ки ту аз паси чӣ расвой ба ин мансаб расидӣ, даюс!

– Даҳонатро пӯш, разила! – гуфта Замонбек девонавор фарёдқунон даст ба бағал зада, аз кисабағалаш таппончаи майдаи ялтиросиро баровард.

Дар ин дам Муҳаррами Ғарҷ, ки дар тараддуи хестан буд аз фарбеҳӣ зуд аз ҷо бархоста натавониста, як даст ба тоқи паси сараш, як даст ба зоняш ҳам шуда буд, асабиёна ғашшос зад:

– Овози разилро мешунавам!

Замонбек дигар сабр карда натавонисту таппончаро ба тахтапушти занак рост карда, кулангро зер кард, тири таппонча гӯшҳоро кар мекардагӣ барин, қарсос зада баромаду дару тирезаҳоро ларзонид; вақто ки дуди кабӯдчаранг аз пеши назари вай дур шуд, занакро дид, ки чапша шуда, пуштнокӣ афтадааст; як дасташро ба сари дилаш, ки хуншор буд, гузошта, бо дасти дигараш ҳамона ба тоқи паси сараш тақяқунон аз ҷо бархостан мехост; чашмони пурғзаб ва оташбори ӯ, ки дар онҳо осори марг намудор шуда буд, ба рӯи Замонбек дӯхта шуда, мисли парма ӯро сӯроҳ мекарданд.

– Ба... хунат... илоҳӣ... гарк... шав... мисли ман!

Ин садои хирросӣ, ки аз лабони қуташ қандаи занак берун шуданд, Замонбекро ба худ ларзонданд ва ӯ гӯё ки аз дами милтиқ мегурехта бошад, таппончаро ба як сӯ партофту бо хар ду дасташ сарашро дошта аз хона дартоз баромад; дар дами дар ба зани саркор, ки бо воҳима давида меомад, рӯ ба рӯ шуда, ӯро аз по афтонида, боз давид...

Ҳамин тавр, яке аз занҳои мардсифат, ба таври худаш аҷоиб саркаш ва номафҳум, ки дар он айёми тира, дар байни мардуми Бухоро ҳам аз чиҳати далерию нотарсӣ, ҳам аз чиҳати кордонӣ, корчаллонӣ ва доду муомила бо марду зан аз як тараф, ҳам аз чиҳати бадахлоқӣ, хабаркашӣ, воқеанависӣ, даллагӣ ба амир ва атрофиёни вай; ҳам аз чиҳати бо чадиҳо, бо тозафикрҳо ҳамроҳ буданаш аз тарафи дигар овоза бароварда буд, ана ҳамин тавр, аз тири таппончаи мансабдори амир Олим умри худро, ҳаёт ва фаъолияти худро ба охир расонид.

Мардумоне буданд, ки ба марги вай сӯтворӣ, азодорӣ карданд; ба хотираи ӯ хатми қуръонҳо карда, ӯро чун шаҳиди роҳи озодӣ рақам доданд ва инчунин касоне буданд, ки кушта шудани Муҳаррами Ғарҷро як муваффақият ва комёбии чамъият, аз як наҳсият пок карда шудани чамоат ва давлат медонистанд.

Аммо халки меҳнаткаш, хусусан Фирӯза ва Фирӯза барин занҳои дар ин хусус осудатар, бе ҳаяҷону асабият, фақат дар байни худ мегуфтанд, ки худораҳматӣ «ҳам ба наъл мезад, ҳам ба мӯза» ва дар ҳамин роҳ ҳам қурбон шуд! Лекин Фирӯзаино ҳам ба арвоҳи Муҳаррами Ғарҷ фотиҳа хонда, аз худо омурзиши гуноҳони ӯро меҳостанд ва каму беш некиҳои ӯро фаромӯш намекарданд.

12

Солҳои як ҳазору нӯҳсаду ҳаҷдаҳ – нуздаҳ мушкилтарин ва фочеттарин солҳо барои мардуми Бухоро буд. Хуни халки мазлум беҳад рехта шуд, мардуми Бухоро ба фиғон омаданд. Дар кӯчаҳо маргу аҷал чапу рост мегаштанд, ғаму андӯх ва

мотам дар ҳама ҷо хона монда буд... Мирзобедил гӯё ки он
фочиаҳоро дида ва навишта буд:

*Сурати адли хисравон ин аст,
Зулм дар олами ғараз дин аст.*

*Оқизонро диҳанд гӯта ба хун,
То шавад хилъати ҳавас гулгун.*

*Чун тамаъ тег баркашад зи ғилоф,
Нест он ҷо шаҳид ҷуз инсоф.*

*Адл аз ин ранг тухми раъфат кошт,
Вой, агар зулм тег мебардошт!*

Бале дар Бухоро он дам ҳақиқатан зулм тег бардошта буд.

Пас аз воқеаи Колесов¹ ва шикаст хӯрдани ӯ аксулҳаракат ҳам равнақ ёфт. Амир, кушбегӣ ва қозикалон бо маслиҳати Миллер ва Шулга барин намояндагони ҳукумати подшоҳии рус, ки аз Ҳукумати Советӣ гурехта ба амири Бухоро паноҳ бурда буданд, ба муқобили ҳар чунбиш ва ҳаракат, ба муқобили озодихоӣ саҳт мубориза сар карданд. Ҳамаи фармонҳо, ҳамаи «ислоҳот»-ро пора-пора карда, бо номи чадид, ҳар киро ки монеи разолаташон мешуд, куштан гирифтанд. Бухоро ба кушишхона монанд шуд, ки дар он ба ҷои қассоб ҷаллодҳо кор мекарданд.

Чадид ном намонд. Ҳатто онҳое, ки дар вақташ ба чадидҳо як пиёла ҷой дода буданд, кушта ва маҳбус гардиданд.

Қисми калони чадидҳо гурехта ба Самарқанд ва Тошкент рафтанд; яқта-дугаи дар Бухоро мондагонашон ҳам руст шуда, аз ҷашми мардум пинҳон гашта буданд...

Аммо болшевикҳо, намояндагони халқи меҳнаткаш ва инкилобчиёни ҳақиқӣ, ки дар роҳи озодии халқи ситамдида ҷонбозӣ мекарданд, аз ин давутози аксулҳаракат, аз ин дағдағаи дарбори амир ва муллоҳои ҷоҳил натарсиданд, ба

¹ Дар баҳори соли 1918 раиси Совети Вазирони Туркистон – Колесов барои хотима додан ба таҳдидоти амир бо аскарӣ андак ва бемашварат ба Когон омад, вале шикаст хӯрда рафт.

қафо нагаштанд ва аз халқ дур нашуданд. Дар мушкилтарин айёми зиндагии мардуми меҳнаткаши Бухоро болшевикҳо бо халқ буданд.

Яке аз рӯзҳои айёми баҳор буд.

Он рӯз дар кӯчаҳои Бухоро, хусусан дар кӯчаҳои ки аз Дарвозаи Самарқанд сар шуда, ба сӯи Регистони Бухоро ме-
рафт, аз саҳари барвақт муллобачаҳо, эшонҳо, калон-
шавандаҳо, бою аъёнҳо, савдогару дӯкандорҳо ва ғайра мар-
думи салласафед пур шуда буданд ва ҳамҷама калон буд.

Дар Регистон ҷои сӯзан задан набуд. Болои бомҳои мадра-
саи Дорушишифо ва масҷиди Поянда пур аз тамошобин шуда
буданд.

Мардум аз аввали рӯз ба Бухоро, ба тӯи қушбегӣ омадани
ҷаноби олиро мунтазир буданд.

Ҳар замон аспакие тозон-тозон меомад, камчинашро дар
хаво бозӣ доронда, мардумро аз миёни роҳ дур мекард ва бо
овози баланд мегуфт, ки: «Амир омаданд, амир омаданд,
рохро холи кунед!». Дарёи мардум якбора ба ҷунбиш мео-
мад, назарҳо ҳама ба роҳ мешуд, садои ғулғула баланд ме-
гашт ва дақиқаҳо мегузаштанду аз амир дарак намешуд.

Боз пас аз бист-бисту панҷ дақиқаи дигар аспакии дигаре,
аз аввала пурвоҳиматар «амир омаданд» гӯён мегузашту
ҳаяҷони тамошобинонро меафзуд...

Ҳамин тавр, рӯз ҷоштгоҳ шуд, ба пешин наздик расид,
аммо амир намеомад. Фақат ҳар замон як ҷопаре, панҷ-шаш
саркарда ва ё сарбозе гузашта мерафтанд, дар назди тахтапу-
ли арк пиёда мешуданд ва ба сӯи дарвозаи арк мебаромаданд,
ки дар он ҷо салласафедон, тилокамарон, казо ва казоҳои би-
сёре ҷамъ шуда буданд.

Ҳайдарқул ва Асо дар худи Регистон, дар байни издиҳом
буданд.

Ҳайдарқул саллаи хокистарранги авомона ба сар монда бо
фаши думимушӣ ва ҷомаи алоҷаи каждумакии лагандагӣ ба
олуфтаҳои туманӣ монанд буд. Асо либоси машқобӣ – ҷомаи
қаламӣ дар тан, аммо бекамарбанд, фақат камарчаҳояш бас-
ташуда, дар сар каллапӯши маҳмали сиёҳи нимдошт гузошта
буд.

Онҳо ҳар ду ҳам аз байни мардум касеро мечустанд ва бинобар он дар як ҷо наистода оҳиста-оҳиста аз тарафи девори масҷиди Поянда ба сӯи арк мерафтанд.

Издихом он қадар зиёд буд, ки онҳо базӯр ба худ роҳ мекушоданд ва дар ин пешравию худ коҳиш ва ҳақоратҳо шунаванд ҳам, ба касе ғап намезаданд.

Нихоят, бо сад машаққат ба дарвозаи тарафи Регистон будан масҷиди Поянда расиданду одами дарқорию худро диданд.

Вай машқобе буд, ки ҳар рӯз дар қатори дигар машқобҳо бо ҳар ба ўрда об мебаровард ва номи ӯ Қўра буд.

Ҳоло Қўра дар сафи пешии тамошобинҳо истода, ба ясовулон барои нигоҳ доштани тартиб ёри меод, одамҳоро ба қафо, ба сӯи девори масҷиди Поянда мефушурд ва ҳаракат мекард, ки лоақал ба паҳноии тахтапул дар Регистон роҳе кушода шавад. Асо ба шаттаю шаллоқ ва ҳақорату дашном аҳамият надода, андаке пеш гузашту аз байни мардум «Қўрабой!» гӯён машқобро ҷег зад. Қўрабой аввал овози ўро нашонид, баъд вақте ки Асо даст бардошта ишора карда ўро ҷег зад, фаҳмиду мардумро ба ҳоли худашон, ба ихтиёри ясовулон гузошта, худаш бо зўри аз байни мардум роҳ кушода, ба Асо наздик шуд. Асо оҳиста аз вай пурсид, ки имрӯз боз об мекашонанд ё не? Қўрабой гуфт, ки амир гузашта боло барояд, роҳ ҳоли шавад, баъд боз об мекашонанд.

– Набошад, – гуфт Асо, – интарафтар биёед, қор ҳаст!

Қўрабой, Асо ва Ҳайдаркул ба даруни масҷиди Поянда дароманд, ки он ҷо қамодамтар буд.

– Ҳамин шаб, – гуфт Асо ба Қўрабой, – духтари бобои моро одамони қушбегӣ омада, гирифта бурданд. Аз гузари мо боз ду духтари дигарро бурданд. Ҳозир ҳамашон дар ўрдаи болои арк, имрӯз қушбегӣ ба амир тортуқҳои худро пешкаш карда, бегоҳӣ духтарҳоро нишон медихад... Аммо бобои мо аз ғаму гусса ва шармандагӣ қариб аст, ки мурад. Бинобар он ту ба мо як ёри мекуни, бародар: ҳамин хатро ҳар ҷӣ зудтар ба дасти Фирӯза мерасонӣ!

Қўрабой аз дасти Ҳайдаркул мактуби чаҳорқат кардашударо гирифтӣ гуфт:

– Чонам катӣ, бародар! Барои халосию обрӯи духтари бо-
бо ҳар чӣ коре, ки аз дастам ояд, дарег намедорам. Лекин
шумо ба бобоятон гӯед, ки осуда бошад, дина шаб бурда бо-
шанд, имшаб манзур намешавад. Ҳоло вайро Пошшобибӣ
мебинанд, маъкул мешавад ё не; баъд барои амир ӯро тайёр
мекунанд, меомӯзанд, ки то ба он қариб як ҳафта мегузарад.
Дар ин байн Фирӯза ва Хадичаҳо ягон илоч мекардагянд.

– Мо ҳам дар ҳамин умед, – гуфта монд Хайдаркул.

– Хайр, набошад, – гуфт Асо, – хатро эҳтиёт кун, бародар
ба ҳеч кас нафаҳмонда супор!

Онҳо боз ба Регистон баромада, ба байни издиҳом даро-
маданд. Дар он дам ҳамҳамаю гулгула дар майдон хеле зиёд
шуда буд, зеро ки дар ҳақиқат амир ба Регистон наздик шуда
буд.

Пеш-пеш ясовулҳо, маҳрамҳои кушбегӣ ва шербачаҳо
мардумро аз болои роҳ дур карда, роҳ кушода меомаданд. Аз
паси онҳо як ғавҷ аскарони пиёдаи низомӣ, ки бо милтиқҳои
ёздаҳтираи англисӣ мусаллаҳ буданд, ботантана қадам монда
гузаштанду ба ду тақсим шуда, ба ду канори тахтапул исто-
данд. Баъд аз он дутой қатор шуда, як гурӯҳ шотирҳо дар
либосҳои қадима, бо телпақҳои нӯктез ва чомаҳои рангин, бо
поҳои зангӯла басташудаашон ҷанг-ҷангқунон гузаштанд, аз
паси онҳо панҷ-шаш аспӣ тоҷдор ва бо абзолҳои тилокорӣ ва
зардӯзӣ оро додашударо шотирҳои махсус аз лаҷомашон
дошта гузарониданд ва ниҳоят ҳуди амир намоён шуд, ки дар
аспи сафеди калони тоҷдор сувор, дар сар саллаи сафеди то
ба қарибии абрӯ зер карда гузошташуда, дар тарафи пеши он
тоҷи зарин, дар тан чомаи зардӯзӣ, дар по мӯзаи зардӯзӣ, дар
як даст лаҷоми асп, дар дасти дигар қамчин ва бо ҳамон даст
ҳар замон риши сиёҳи кулӯтаи калони ҳудро сила карда ва
гоҳ ба чап, гоҳ ба рост нигоҳ карда, сар ҷунбонида ба салому
таъзиму дуои муллоҳо, амалдорҳо ҷавоб дода меомад.

Дар ҷилави аспӣ ӯ аз як тараф ҳуди кушбегӣ меомад, ки ӯ
ҳам чомаи гулмаҳмали зардӯзӣ нӯшида, дар сар саллаи сафе-
ди сипоҳиёна дошт ва аз тарафи дигар писари ӯ меомад, ки
ба назар ҷавони бисту панҷсола менамуд, дар тан чомаи кун-
дал ва дар сар ба печи салла ёрлик халонида буд.

Аз қафои онҳо дар ду тарафи аспи амир шотирҳо ва одамони махсуси амир ва аз қафои ӯ боз як фавҷ лашкар меомад.

Аммо мардум – муллоҳо, қозиҳо ва монанди онҳо фарёд мекарданд, қурбон мешуданд ва баъзе аз онҳо ҳатто худро ба зери пой аспи амир мепартофтанд, ки шотирҳо зуд гирифта, ба канор тела медоданд.

– Сағони косалес! – гуфта монд ба зери лаб Ҳайдаркул. Асо ба аломати тасдиқ сар чунбонид.

– Офицерҳои англисро ҳам дидӣ? – пурсид Ҳайдаркул.

– Не, – гуфт Асо, – ҳамашон як хел либос пӯшидагӣ, на-шинохта мондам.

– Ху, ана, нигоҳ кун! – гуфт Ҳайдаркул, ду офицерро, ки дар пеши тахтапул истода, ба саркардаҳои дигар баъзе фармонҳо дода, ба сӯи боло аз қафои амир мерафтанд, нишон дода, – ба урус монанд, ҳардуяшон ҳам қаддароз...

– Дидам, дидам, – гуфт Асо, – онҳо дар ин ҷо чӣ кор меку-нанд?

– Таълим медиҳанд! – гуфта монд Ҳайдаркул.

Дар ин дам ба майдон дастаи мусиқии ҳарбӣ омада даро-мал, ки фазоро овози гулдур-гулдури нақора, сурнай ва кар-най фаро гирифт. Оркестр ба як канори Регистон қарор ги-рифта, ба навохтан давом кард.

Пас аз он саф-саф аскарҳои пиёда (Шефиска, Териска, Қувониска ва Қазоқон) машқунон гузаштанд.

Вақте ки намоиши аскарҳо ба охир расид ва ҳама ҷо ба ҷо шуданд, мардум ҳам ба Регистон паҳн шуда, охишта-охишта ҳавлӣ ба ҳавлӣ шуданд ва соате нагузашта, ба Ҷӯрабой ва шарикони ӯ имконият пайдо шуд, ки боз ба кори худ давом кунанд ва ба ўрда об бароранд.

Ҳайдаркул ва Асо ба сӯи ҳавлиҳои худ равон шуда, охишта-охишта сӯхбат мекарданд.

– Англисҳо, – мегуфт Ҳайдаркул, – маълум мешавад, ки кайҳо боз ба сарзамини мо оби даҳонашон рафта, коре карда ин ҷохоро ҳам монанди Ҳиндустон ба дасти худ гирифтани будаанд. Инро ба ман муаллими тотор дар ҳабсхонаи Орси-бург нақл карда буд. Ана, ҳоло, чӣ тавре ки Смирнов ҳикоят мекунад, англисҳо ба Боку, Ашқобод даст дароз карда,

одамҳои худашонро ба маслиҳати амири Бухоро ҳам фири-стодаанд. Мехоҳанд, ки бо дасти амир пеши инкилоби сурх-ро бигиранд.

– Амир ҳам ба онҳо роҳ медиҳад? – пурсид Асо.

– Амир имрӯзҳо ба одами ғарқ шудаистода монанд аст, ба ҳар хору хас часпида, аз тӯфони инкилоб ҳалос шудан мехоҳад. Вай ҳатто ба подшоҳи афғон мурочиат карда ёрӣ пурсид. Мансабдорҳои гурезаи оқлодшо, ҳамаи хиёнаткорҳо, ҷаллодҳо ва хунхорҳо ба зери қанати амир даромада гирифтаанд. Дар сари лашкари амир турк ҳам ҳасту афғон ҳам ҳасту англис ҳам ҳасту мансабдори оқлодшо ҳам ҳаст.

– Маълум, ки амир тарсида мондааст? – пурсид бо табас-сум Асо.

– Тарсидан ҳам гап магар? – гуфт Ҳайдаркул. – Шабҳо хобаш намебурдагист! Лекин ҳушёр будан лозим, ки мори ба ваҳми чонафтода саҳт захр мезанад.

– Ин ҷадидкушию хунрезӣҳо бедарак нест, албатта, – гуфт Асо. – Ҳақиқатан саҳт ба воҳима афтодаанд.

– Пас аз воқеаи Колесов ва шикаст хӯрдани ӯ аксулҳаракат ҳам ба шӯр омад. Бухоро имрӯзҳо ба кушишхона монанд шудааст, ҷадид гуфта хуни бегуноҳони бисёреро рехта истодаанд. Ана дар ҳамин рӯзҳои саҳт мо болшевикон бояд ба ёрии халқ расем, аз дасти дармондагон бигирем, то мумкин аст, ӯро аз ҳалокат раҳо кунем.

– Чӣ хел? Бо чӣ роҳ? – пурсид Асо.

– Инро ба мо мегӯянд, мувофиқи сипориши рафиқон кор мекунем, – гуфт Ҳайдаркул. – Ҳоло агар мо ба бобон машкоб ёрӣ дода тавонем, худи ҳамин кори калон мешавад.

– Бале, бале, – гуфт Асо, – илоҳӣ Фирӯза хатро гирифта коре карда тавонад!

..... Албатта, – гуфта монд Асо ва каме хомӯш гашта баъд пурсид: – Фирӯза хати моро гирифта, аз ӯҳдаи ягон кор мебаромада бошад?

– Фирӯзаро намешинохтагӣ барин гап мезанӣ!-гуфт Ҳайдаркул. – Бояд ягон илоҷ кунад. Ин ба мо, ба кори мо аҳамият дорад. Мардум ҳис мекунанд, ки вақти ҳокимияти

бепоёни ҳокимон гузаштааст, пеши истибдодро гирифта метавонистагиро ба майдон омаданд.

– Рост, рост – гуфт Асо. – Агар мо ба ин дарди бобон машқобҳо даво кунем, – ба тарафи худ садҳо дӯстони фидокори навро ҷалб мекунем.

Ҳамин тавр, онҳо сӯҳбаткунон ба ҳавлӣ расиданд.

Аммо Ҷӯрабой бо шариконаш аз ҳавз машқоро пур карда, ба харҳо бор карда, ба сӯи арк равон шуданд.

Дар Регистон одам хеле кам шуда бошад ҳам, ханӯз гуруҳи бекорхоҷаҳои кунҷков ба атрофи тахтапул ҷарх зада мегаштанд.

Машқобҳо аз тахтапул боло баромада диданд, ки дар назди дарвозаи арк мансабдорҳо ва тилокамарҳои бисёре нишастаанд. Посбонҳои дарвозаи арк се баробар зиёда шудаанд. Ба тамоми долони васеи арк то ба масҷиди болои арк дугарафа сарбоз ва махрампешаҳо қатор истода буданд ва баромад-фаромади одамони амир, одамони қозикалон ва кушбегӣ аз ҳаррӯза чандин баробар зиёда шуда буд.

– Тӯй чизи нағз-куя! – гуфт яке аз машқобҳо ба тантанаю дабдабаи дарбориён чашм дӯхта истода. – Давлатманд бошӣ, аз тӯй бадавлаттар шуда мебарой, мансабдор бошӣ, баландмартаба мешавӣ...

– Лекин, – гуфт Ҷӯрабой, – камбағал бошӣ, қарздор шуда мебарой!

– Ончунонро ончунонгар мекунад! – гуфта монд як машқоби пир, ки аз ҳама қафотар роҳ мегашт.

Дар саҳлави дарун машқобҳо машқоро монданду ба гайр аз Ҷӯрабой ҳама берун баромаданд.

Ҷӯрабой Фирӯзаро ҷег зада, аз паси дар мактубро ба дасташ доду баъд баромад ва рафта ба қатори рафиқонаш нишаст.

Фирӯза мактубро кушода хонд, ки Тохирҷони заргар ба Оймулло ва Фирӯза навиштааст ва аз гирифтани шудани духтари бобон машқобҳо ба даст одамони кушбегӣ хабар дода, ба қадри имкон ёрӣ дода, ӯро халос карда гирифта монданро хоҳиш кардааст.

Фирӯза инро хонду аз Хадича пурсид:

– Ба ўрдаи ҳаммом духтарҳои нав овардаанд-дия? Шумо надидед?

– Дидам, – гуфт Хадича, – ду сарсаҳти сиёҳрӯзӣ дар хонаи рӯ ба қибла гирия карда хоб карда буданд, аммо надонистам, ки аз кучоянд.

– Аз шаҳр, аз гузари мо будаанд, – гуфт Фирӯза. – Ман ҳозир ба ҳамон ҷо меравам, шумо ба ўрдаи Миёна равед. Аз ҳоли духтарҳо хабар гирифта, баъд Оймуллоро диданам лозим.

– Ба Мавчигул мегӯем, – гуфт Хадича, – вай ба ҳамон сӯ меравад, агар Оймуллоро дида монад, гӯяд, ки ба саҳлав биёянд.

Ин машварат ба Фирӯза ҳам маъқул шуд ва ӯ зуд қадам монда, ба Мавчигул, ки пештар монда рафта буд, расида гирифтӣ таъин кард, баъд худааш ба ўрдаи ҳаммом рафт.

Пас аз он ки ба ҷоҳои даркорӣ об пур карду машкашро ҳоли кард, давида ба хонаи рӯ ба қибла баромад, машкашро дар даҳлез гузошта, ба хона даромад, ки духтарҳо ҳақиқатан гирия карда хобидаанд.

Яке аз онҳо, ки духтари бобои машқобҳо буд, ба назар шонздаҳ-ҳафтдаҳсола менамуд, чашмони сиёҳи калон-калони вай ҳоло аз гирия сурх шуда, қавоқҳояш дамида баромада буданд. Дар рӯи гирдаи мисли курси моҳи ӯ абрӯвонаш аз ҳама зеботар буданд: онҳо думи морнусха ба сӯи шақиқаҳояш дароз шуда рафта буданд. Лекин дасту пой вай ҳақиқатан ба дасту пой духтарони меҳнатӣ монанд буданд: сергӯшт, дағалтар ва калон-калон. Обилаҳои кафи дасташ гувоҳӣ медоданд, ки вай дар хона бекор нанишаста меҳнат кардааст.

Духтари дигар, ки аз хонадони косибони абрбанд¹ буд, дар хусну ҷамол чандон таърифӣ набошад ҳам, дар чехраи ҷавононаи ӯ латофати духтарӣ ҳувайдо ва тану бадани мутаносиб, сари дили баланди ӯ ҷолиби диққат буданд.

Дар хона ба ғайр аз он ду кас дигаре набуд.

– Ассалом, духтарҳо! – гуфта Фирӯза аз дар даромад.

¹ Абрбанд – косيبة ки тору пуд ва рангубори матоъро кор мекунад.

Духтарҳо сар набардошанд. Фирӯза духтари бобои машкобро мешинохт ва бинобар он ба назди вай рафту аз паҳлӯяш нишаст ва гуфт:

– Истадҷон, аз ман ибo мекуни? Ман Фирӯзаапет.

Инро шунида Истад, пас аз он духтарони дигар ҳам сар бардошанд ва ба Фирӯза часпида, боз гиристанд.

– Хайр бас, хайр бас! – гуфт сари онҳоро сила карда истода Фирӯза. – Бисёр навахметон, худро ба даст гирифтаан лозим. Ман ҳозир фурсат надорам, як соат баъд гашта омада, ҷи кор карданатонро ба шумо мегӯям. Натарсетон, насиб бошад, бо фикру маслиҳат коре мекунем, ки шумо сихат ва саломат мемонетон! Ором бошетон!

– Наход ки, наход ки?.. – мегуфтанд духтарҳо ва Хизрро дидагӣ барин, ба Фирӯза мечаспиданд.

Аммо Фирӯза фурсат надошт, дар дами дар машкобро зиёда дошта истодан мумкин набуд, бинобар он духтарҳоро тасалло доду аз ҷо бархост ва машкро гирифта, ба сӯи сахлави дарун тохт.

Дар сахлав дугонаҳо машқоро ба машкобро надода, ба омадани ӯ мунтазир нишаста буданд. Ҳамин ки вай расид, ҳамаи машқоро ба берун дароз карданду худашон ба интизори омадани машкобро ба – сӯхбат нишастанд.

Фирӯза ба дугонаҳояш аҳволи асираҳои навомадаро гуфта дод.

Хадича мегуфт, ки ба гайр аз модари амир – Пошшобибӣ, онҳоро каси дигар аз чанголи амир халос карда наметавонад.

Аммо Пошшобибиро ба роҳ андохтан осон набуд. Ин кор агар аз дасти Оймуллои Танбӯр набарояд, каси дигар коре карда наметавонад.

Мавҷигул хабар дод, ки дар рӯи хавлии ӯрдаи Хосса Оймуллоро надидааст, аз кайвони ошхонаи он ҷо пурсидааст, вай гуфтааст, ки Оймулло бо супориши Пошшобибӣ ба Созхона рафтааст. Имшаб базми чамшедӣ мешудаасту худи чаноби оӣ ҳозир мегаштаанд...

– Созхона бошад, ҳеҷ гап не! – гуфт Фирӯза. – Хумҳою дегҳои ошхона қариб аз об пур шудагӣ, ман аз қафои ту, Хадича, мееравам, оби машкам зиёдатӣ мекунад, ана баъд ҳамон

обро ба Созхона бурда ба рӯи ҳавлӣ ва пеши дарҳои Созхона мепошаму Оймуллоро мебинам.

Ин фикри ӯро дугонаҳо тасдиқ карданд ва дар навбати охирини обкашонӣ Фирӯза ба Созхона даромад.

Созхонаи арки Бухоро калонтарин, бошукӯҳтарин ва пурдабдабатарини хонаҳои Бухорои онвақта ба шумор мерафт. Вай бисту як болор дошт, ки дигар дар ҳеч ҷо хонае ба ин бузургӣ ва шукӯҳ сохта нашуда буд. Дар пешгоҳи ин хона шаҳнишине буд, ки дар он амир менишаст ва дигар ҳамаи занҳо ва меҳмонҳо аз поён менишастанд, дар байн созандаҳо менавохтанд ва раққосон рақс мекарданд. Ба Созхона дар вақти тӯй ва маъракаҳои калон ё ки ба муносибати даъвати махсусе чамъ мешуданд ва базм меоростанд. Ба ин хона дар мавриди қабул ҳамаи аҳли ӯрдаҳо, модари амир аз ӯрдаи Хосса, палонҷҳои Пошшобибӣ – Бибии Толорӣ (модари хоҳари амир), Пошшои Қаволагӣ, Бибигӯра ва Бибӣ Хонақоҳӣ аз ӯрдаи Пешгаҳ аз ӯрдаи Миёна зани амир, ки духтари тӯраи Дастурхонҷӣ буд ва Султонхон ном духтар дошт аз ӯрдаи Хонақоҳ зани амир Оими Шоҳ аз ӯрдаи Зарнигор, духтари калонии амир аз ӯрдаи Калон, духтари хурдии амир аз ҳавлии кушбегӣ, одамони хосси ин занҳо, бибиҳо ва хешу таборон ҳама чамъ мешуданд, ки миқдори онҳо аз саддусад нафар ҳам меафзуд.

Ойхола Қаровулбегӣ, ки хизматгори хос ва одами наздики модари амир буд, фармонфармои ҳамаи корҳо, ҳамаи дастурҳо ва тартибот буд. Дар шабҳои тӯю сур Ойхола Қаровулбегӣ орому қарор надошт. Имрӯз ҳам вай аз аввали рӯз ба тайёрии базму ойини имшаба машғул буд.

Вақто ки Фирӯза боқимондаи оби машкашро бардошта оварду ба рӯи ҳавлӣ ва пеши дарҳои Созхона пошидан гирифт, Ойхола Қаровулбегӣ аз дари пешгаҳ сар бароварда нигоҳ карду ба Фирӯза офарин гуфт ва ба Оймулло муроҷиат кард:

– Тарбияи шумо маълум шуда истодааст, Оймуллоҷон! Тамошо кунед, ҳеч кас ногуфта, аз худаш дар сари вақт об оварда пошид; акнун агар ин ҷохоро рӯбанд, ба хона чанг

намедарояд. Ин гулдонро аз токи поён гирифта, ба токи миёна монанд, чӣ мегӯед?

– Нағз мешавад, – гуфт Оймулло дар миёнҷои хонаи калон рост истода. – Лекин ба ҷои он ягон чизи дигар мондан лозим.

– Ба ҷояш ана, он шаҳкосаи кашқариро монанд, – гуфт Ойхола Қаровулбегӣ ва чашмаш ба Фирӯза афтод, ки аз дари поён нигоҳ карда меистод. – Ҳа, чӣ мехохӣ, духтарам?

– Ҳеч, – гуфт шарм карда Фирӯза ва ба Оймулло мурочиат кард: – Оймуллоҷон, ба шумо як даҳан гапам буд.

– Аз Оймулло ҳеч сер намешавӣ! Хайр, майлаш, рафта фаҳмед кай, чӣ мегӯяд!

Оймулло ба Ойхола Қаровулбегӣ таъзире карду берун баромад.

Фирӯза аллакай дар поёни суфа, ба қарибии дарвоза рафта, ба ӯ мунтазир истода буд.

Оймулло аз дур ба вай табассуме карду бо ангушташ таҳдид намуд:

– Мани мӯйсафедро аз пасат гирифта поён фаровардӣ, – шайтон! Чӣ мегӯӣ?

Фирӯза узр хосту гуфт, ки ин ҷо маҳрамтар аст ва мактубро ба ӯ дод. Оймулло мактубро хонда маҳзун шуд.

– Истади бечора! – гуфт вай худ ба худ ва ба Фирӯза мурочиат кард: – Ту онҳоро дидӣ? Ба чӣ аҳвол?

Фирӯза гуфта доду илова намуд:

– Дугонаҳоям мегӯянд, ки халосини вайҳо дар дасти шумост!

– Ноумедча, кошки хушрӯй намешуд! – гуфт Оймулло фикр карда истода.

– Хушрӯй не, – гуфт Фирӯза ба мақсади Оймулло пай бурда, – дасту поҳояш калон, гарданаш кӯтоҳ, худаш ғалҷаи бемаънӣ... ба Ойхола Қаровулбегӣ маъқул кунед, дукаса шу-

да аз Пошшобиби хоҳиш кунетон, қабул мекунам, нигоҳ дошта мемонанд.

– Майлаш, гуфтаи ту шавад. Ҳар бор ки ману ту ба кори хайре даст задем, муваффақ шудем, ин дафъа ҳам бахтамонро месанҷем.

– Гиргитон шавам ба шумо, Оймуллоҷон! – гуфт хурсанд шуда Фирӯза.

– Шайтони бекафшу маҳсӣ! – гуфта монд Оймулло ва пурсид: – Падараш дар чӣ ҳол бошад? Бечора аз гами ягона духтараш чон мекандагист?

– Ба Ҷӯрабой гуфтаанд, ки мӯсафед қариб девона шудааст, – гуфт Фирӯза. – Хайр, ба духтарҳо чӣ гӯям?

– Гӯй ки вақте ки ба пеши Пошшобибӣ баранд, худашонро гӯлу гумроҳ ва нодону гӯл карда нишон диҳанд, – гуфт Оймулло ва бо Фирӯза хайрухуш карда ба Созхона баргашт...

13

Бобои машкобҳо, ки ўро Абдулқайюми машкоб меномиданд, аз гаму гусса ва гирия беҳол шуда, оби чашмаш намонда, гаранг ва мисли девонагон бо худ пичир-пичиркунон гап зада, дар суфаи канори Ҳавзи Мирдўстим менишаст.

Вай чӣ кор карданаширо намедонист, ҳақиқатан чорае надошт, бечора буд.

Дигар дар хавличаи якдараи ў касе набуд, ки ба ў дарвозаро кушояд, ба назди ў, ки аз кор монда шуда бармегардад, дастурхон паҳн кунад, нон шиканад, чой кашада диҳад, бо суханҳои ширин ва тасаллобахш гамо гуссаро аз дили ў барорад... Нест, дар хона дигар ҳеч касе нест, хавлию хона аз бекасӣ «ху» мегӯяд! Дар дили вай дарду алам ва гамо гусса хонаи наве бино карда, дили хунафшони ўро саҳт фушурдаанд...

Ягона духтар-а! Якҷаю ягона! Хунарманд, кордон ва пагафардо ба хонаи шавҳари дилхоҳ мерафтагӣ духтар!

Дина шаб омаданду ба доду фарёди ў гӯш нокарда, лӯнда карда, гирифта, ба ароба бор карданду бурданд... Ба болои арк бурданд, барои ба нафси ҳароми амир қурбон кардан бурданд, барои якшаба ишрати чаноби олий бурданд... баъд мисли анори макидашуда ўро мепартоянд, ба хизмати касе медиҳанд ё ки як умр дар Чихилдухтарони болои арк, рӯзу рӯшноӣ надида, хазон мешавад!.. Вай умраш ба панҷоҳ расидааст, қуввату мадораш намондааст ва миёнаш дар зерӣ бори

меҳнат ҳам шудааст, чӣ кор кунад? Ба кучо равад? Аз кӣ им-
дод чӯяд?

Ҳамин тавр, вай худ ба худ гап зада, атрофиёнашро дарк
накарда, нури офтоб, барқи тобиши оби ҳавз, парвози
фароштурукхоро надида, чашмонаш ба ҷоҳои номаълум
мутаваҷҷеҳ менишаст.

Дар он дам ҳолати вай, рӯҳи вай, ғаму ғуссаи вай на фақат
дар вай, дар Абдулқайюми машкоб буд, ин ҳолат, ин рӯҳ ва
ин осори ғаму ғусса дар фазои Бухоро ҷавлон зада мегашт,
дар ҳар гузар, дар ҳар кӯча ва дар бисёрии ҳавлиҳо борони
наҳсият ва фалокат борида буд.

Мардуми камбағал ва бенаво менолиданд, аммо овозашон
намебаромад, мегиристанд, аммо оби чашмашон набуд,
мехурӯшиданд, аммо маълум набуд.

Дар хусуси як қисм мардуми Бухорон онрӯза ин рубоии
Саъдии Шерозӣ хеле мувофиқ меояд:

*На ҳар кӣ замона кори ӯ дарбандад,
Фарёду ҷазъ¹ бар осмон пайвандад.
Бисёр касо ки андарунаш чун рағд
Меноладу чун барқ лабаш механдад.*

Дар арки Бухоро кушбегӣ тӯй сар карда буд, дар Созхона
модари амир базми осмонкаф мекард, аммо дар поён аҷал
дар кӯчаҳо давутоз дошт, ғаму андӯҳ дар ҳар гузар чашма
кушода буд...

Асо ҳамроҳи Ҳайдаркул аз тамошои Регистон баргашту
Ҳайдаркулро ба болохона бароварда, ба наздаш чойники
чойро гузошту узр хоста ба кораш, ба машкобии худ рафт.

Дар сари ҳавз, ба рӯи суфача нишастани Абдулқайюми
машкобро дида, ба ҳоли вай дилаш сӯхт ва аз паҳлуяш рафта
нишаст.

– Аҳволатон чӣ тавр? – гуфта охиста пурсид.

Мӯйсафед ба рӯи Асо қадаре нигоҳ карда истоду якбора
чизе ба хотираш расид:

¹ Ҷазъ – гиряю нола.

– Асо, Асоҷон! – гуфт вай. – Вай, чӣ буд... чӣ кор карде-тон? Ана вай мардаки нағз, кӣ буд вай, ба ман хеле тасаллӣ дод, ганҳои нағз гуфт!

– Вай аз Гичдувон, Мулло Шариф ном дорад, – гуфт Асо номи ҳақиқии Ҳайдаркулро пинҳон карда. – Мо бо вай ба Регистон рафтем, омадани амиро дидем. Иншооллох, корҳо ба хайр меанҷомад, бепарво бошед, бобо!

– Духтарам чӣ мешавад? Духтарам кай бармегардад? – пурсид мӯйсафед.

– Духтаратон сиҳат-саломат, ҳамроҳи Фирӯза будааст, – гуфт маҷбуран аз худ бофта Асо. – Имрӯз-пагоҳ омада мекондааст. Хотирчамъ бошед. Ман ба қарорҳои шумо об мебарам.

Асо ду-се зина поён фаромада, машкашро аз об пур карду бардошта, ба сӯи ҳавлии қарорҳои Абдулкайюми машқоб бурд. Ба суфайи қанори ҳавз боз ду-се нафар машқобҳои дигар омада, ба гирди бобои худ нишастанд ва ба вай ҳамдари изҳор карданд.

– Аз худо наметарсанд, – мегуфт яке аз онҳо, – аз банди худо шарм намекунанд! Қорашон расвой, ҳаром, амалашон одамкушӣ... Тавба!

– Ҳама кор ҳам охир дорад! Сабр кунед, охири ин кор ҳам мерасад! – мегуфт мӯйсафеди дигар.

– Сабр карда, сабр карда ба ҳамин рӯз омада расидем, – гуфт як ҷавонтари дигар, – ки акнун духтарҳоямонро ба зӯри зада, гирифта мебаранд!

– Хайр, чӣ кор мекунӣ? – пурсид ҳамон мӯйсафед. – Зӯр, қуввату ҳокимият дар дасти ноинсофҳо бошад, ту чи илоҷ дорӣ?

– Намондан даркор, зада, муқобилият кардан лозим аст! – гуфт ҳамон ҷавон.

– Ҳоло ҷавон ҳастӣ, хунат дар ҷӯш аст, бача! – гуфт машқоби аввала. – Ҳеч кас бо думи шеру бо дами шамшер бозӣ накардааст. Бо дасти бараҳна агар ба тег расӣ, дастатро мебурад.

Дар ин дам ба сари ҳавз оқсақоли гузар ва як одами кушбегӣ намоён шуда буданд, ки машқобҳо хомӯш монданд.

Оқсақол ба суфа наздик шуда буд, ки машкобҳо аз ҷо бархоста ба вай ва ба одами кушбегӣ ҷо доданд.

Аммо Абдулқайюми машкоб ба онҳо нигоҳе ҳам накард, зонуяшро багал карда, ба сӯи ҳавз нигарон нишастан гирифт. Оқсақол ва одами кушбегӣ аз канори суфа нишастанду омин гуфтанд.

– Хафа нашав, бобо, – гуфт оқсақол ба Абдулқайюм, – духтарат, насиб бошад, хушбахту хушрӯзӣ шуда, бикаи эркаи ягон ҳарам мешавад. Ба ҳар хонадон ин бахт насиб намешавад!

Абдулқайюм сухане нагуфту ором нишастан гирифт, фақат кавоқҳояш андаке парида монданд.

– Мо ба пеши шумо бо як хизмат омадем, – гуфт оқсақол ба ҳама хитоб карда, – ҷаноби ҷевачӣ аз давлатхонаи ҷаноби оӣ омадаанд, аз мо ёрӣ мецоҳанд...

Ҳамаи машкобҳо ҳайрону нигарон монданд. Дар ин дам оқсақол ва одами кушбегиро дида, ду-се нафар машкоби дигар ҳам омада буданд. Асо низ машкашро хоӣ карда омада буд ва гӯш ба қимор меистод, ки ба ҷаноби оӣ аз фуқарои меҳнаткаш ҷӣ хел ёрӣ лозим бошад.

– Худатон медонед, ки, – гуфта одами кушбегӣ ба гап сар кард, – вақтҳои охир тоифаи ҷадидҳо ва кофирҳо ба ҷаноби оӣ, ба пушту паноҳи мо, ба ғамхор ва меҳрубони мо тег кашида баромаданд, болшевикҳо ба ҷанги мо кашида оварданд ва меҳостанд, ки дину диёнатро аз байн бардошта, ҳуррият кунанд ва ба зану духтарони мою шумо таарруз карда, номуси моро помол гардонанд. Лекин ҷаноби оӣ як ишорат карда буданд, ки лашкари болшевик торумор шуд, ҷадидҳо шикаст хӯрданд ва акнун ғуломони ҷонсупори давлатхона боқимондаҳои онҳо ро дошта ба ҷазояшон расонида истодаанд. Дар боло, дар ҳавличаи паси масҷид кор бисёр шуда монд, ҷаллодҳо куштан катӣ тухми ин кофирбачаҳо ро тамои карда натавониста истодаанд. Мурдакашҳо монда шудаанд... Ман омадам, ки аз байни шумо се-чаҳор нафар бӯзбала-бӯзбалаҳо ро ҷудо карда гирам ва бо худам ба арк барам, то ки ба мурдакашҳо ёрӣ расонанд ва ҳар ҷӣ зудтар аз ҷасади нопоки ҷадидҳо аркро тоза кунанд. Албатта, ба ивази

ин кор даромадхон калон ба даст мебароред. Ба ғайр аз ўлчае, ки аз киса ва тани мурдагон меёбед, боз аз рӯи коратон музд мегирид. Кай, ба ин кори ғоиданок ва хайр кӣ толиб аст?

Машкобҳо садое набароварда, хомӯш истодан гирифтанд.

– Гап занед, шарм накумед, бачаҳо! – гуфта монд оқсақол.

Боз касе овоз набаровард.

– Давлатхонаи чаноби олиро аз ифлосию чирку фасод тоза кардан намехоҳед? – дўғ зада пурсид одами кушбегӣ.

Сафи машкобҳо андаке чунбида монду касе сулфа кардагӣ барин шуду лекин боз овозе набаромад. Вакте ки одами кушбегӣ дафъаи сейум пурсид, бобои машкобҳо гуфт:

– Машкобҳо ба мардум оби пок ва ҳалолро мекашонанд, машкобҳо барои таҳорати мусулмонҳо оби таҳорат медаханд; лекин машкобҳо ифлосию чирку фасодро тоза намекунанд. Ҳар касе ки дар арк он ифлосиро пайдо карда бошад, худӣ ҳамон кас тоза кардан гирад!

– Чӣ хо мегӯяд ин нонкӯр?! – гуфт ба оқсақол нигоҳ карда одами кушбегӣ. – Аз давлати чаноби олий оби муфтро кашонда, чиғилдонатонро аз пули мардум пур кардед, акнун коргурезӣ мекумед?!

– Ҳар чӣ кардем, аз меҳнати ҳалол кардем! – гуфта монд бобо.

– Мо дасти ҳалоламонро ба хуни касон олуда намекунем! – гуфт машкоби мӯйсафед.

– Мо мурдакаши намекунем! – гуфтанд якбора се-чор нафар ва дар овози онҳо таҳдид ва ғазаб шунида мешуд.

Оқсақол ба одами кушбегӣ имо карду худаш ба гап даромад:

– Майлаш, майлаш, бародарҳо! Ихтиёратон! Мо ба шумо кори серпул ва манфиатнокро пешкаш кардем, шумо ки намехоҳед, ихтиёр ба шумо! Хезед, ҷевачӣ, ба ҷои дигар ме-равем. Худо-ба шукр, дар Бухоро кор кофта гаштагӣ сақалгуҳо кам не.

Одами кушбегӣ дасташ ба дастаи қамчинаш, ба машкобҳо ало-ало нигоҳ карда, аз ҷо бархост ва ҳамроҳи оқсақол аз сари хавз дур шуд.

Ҳайдаркул, ки дар ҳамгашти паскӯчаи сари ҳавз ин воқеаро дида ва шунида истода буд, пас аз рафтани оқсақол ва одами қушбегӣ ба назди машкобҳо омаду гуфт:

– Борақаллоҳ, бародарҳо! Сазовори касбу коратон рафтор кардед! Қаллод шудан – дар ҳар ду олам рӯсиёҳ шудан аст, чӣ ҷои он ки зери дасти қаллод бошед! Касби ҳалол, пок ва худофармуди худро ба ҳеч чиз иваз нақунед. Агар ҳамин тавр аз як гиребон сар бароварда кор кунед, оқсақолу одами қушбегӣ он тараф истад, худи қушбегӣ ҳеч коре карда наметавонад.

– Мо пир дорем, – гуфт як машкоби мӯйсафед, – мо қасам ёд кардем, ҳеч кас моро ба кори нопок қашида наметавонад.

Абдулқайюми машкоб Ҳайдарқулро шинохту ба наздаш ҷег зад:

– Биё бародар, гуфтаҳои ту маро хеле тасаллиӣ дода буданд, боз камтар гап зану дили пурдарди маро андаке даво бахш!

Ҳайдаркул бо мамнуният аз паҳлуи бобои машкобҳо рафта нишасту дар бораи духтари вай, дар бораи дида шудани баъзе як чораҳо ва дар бораи ҳалосии ӯ гап зад ва бо овози паст дар бораи зулми беҳадди амир ва дар бораи хунрезӣ ва ғочаҳо накл кард...

Асо ба назди Ҳайдаркул рафта нишасту охиёта имо кард, ки вақти ба хона рафтан шудааст.

Ҳайдаркул бо Абдулқайюми машкоб хайрухуш карда, аз ҷо бархосту ба сӯи ҳавли рафт. Асо боз машки худро аз об пур карда, рост ба ҳавлии Камолиддин Маҳдум рафт.

Мулло Шароф дар меҳмонхонаи берун менишаст. Асо ба ӯ аҳамияте надода, ба роҳрави ҳавлии дарун рафту «машкоб!» гуфт. Аз дарун қадом зане «дароед!» гуфт. Асо ба ошхона даромада, машкро ба хум ҳолӣ карда баромада буд, ки ба дами дари ошхона Маҳдумро дид. Вай, дар тан куртаҳои занона, сараш луч, роҳи ӯро поида, рост меистод. Асо аввал ба чашмаш бовар накард, баъд наздиктар рафта диду салом дод.

– Ҳайрон нашав, бародар! – гуфт Камолиддин Маҳдум. – Фитнаю фасоди замонаро дида ва шунида истодаӣ! Азбаски ба ту боварӣ дорам, ба пешвозат баромадам, ин ҷо биё!

Махдум Асоро бо худ гирифта ба даҳлез даровард. Асо дар он ҷо машкашро гузошту аз паи Махдум ба хонаи калон даромад. Дар он ҷо гӯё аҳлу аёли Махдум меистоданд. Аз хонаи калон ба мадони торик даромада, аз мадон бо зинаҳои борик ба болохонаи болои мадон баромаданд, ки як тирезаи аз даруни хона будаи он ҳам бо пардаҳои ғафс пӯшида шуда буд. Нури андак аз сӯроҳии тобадонмонанд даромада, он хонаи начандон калонро андаке одам мелидагӣ карда буд. Дар рӯи хона газета ва китобҳо паҳну парешон, чойнику пиёла ва кутгии папирос меистод. Дар як кунҷе Исмоил Афандӣ зонуяшро дар оғӯш карда, хафа ва маҳзун нишаста буд.

– Биё, бародар, биё! – гуфт Камолиддин Махдум. – Ана, ин ҳоли моро тамошо кун! Аз дасти муллоҳои ҷоҳил ва ҷаллодҳои амир гурехта, дар ҳамин зиндони худамон сохтагӣ нишастаем ва намедонем, ки ин рӯзи мо охир дорад ё не.

– Шумо ба Тошканд нагурехта будед-дия? – пурсид Асо.

– Не, – гуфт Махдум, – аввалаш ин ки фурсати аз шаҳр баромадан нашуд; сониян ин ки ба Тошканд ба пеши кӣ меравам? Аз барои чӣ ман ҷилои ватан мешудаам? Ба ватан ва миллат чӣ хиёнат кардам? Охир, ман ва ин кас ба муқобили ҷаноби олий байрақ набардоштем-ку! Мо ба намоиш ҳамроҳ нашудем-ку! Мо ҳеҷ гоҳ халали давлатро нахостаем. Фақат тарафдори мактаби усули ҷадидӣ будем... Хайр, ин гапҳо ба ту дахл надоранд. Беҳтараш ҳамин ки то ором шудани мамлакат руст шуда ва берун набаромада дар хона нишинем. Ман боварӣ дорам, ки хогири арвоҳи падарро карда, муллоҳо ба ман даҳлат намекуанд. Лекин агар ана ин касро дар хонаи мо дида монанд, ҳам сари ман меравад, ҳам сари ин кас.

– Гапҳои беҳуда! – гуфта монд Исмоил Афандӣ.

Камолиддин Махдум ба сӯи ӯ даст афшонду боз ба Асо мурочиат кард:

– Ин кас, дар ин кунҷи торикӣ чанд вақт боз набаромада, нишаста, андак васвоя шудаанд, ба ақлашон халал расидагӣ... ту ба гапи ман...

– Пекӣ! – гуфт сухани Камолиддинро бурида Афандӣ, – пекӣ ба ақли ман халал расидагӣ, лекин, зот, шумо девона шуда мондед. Ман ба шумо мегӯям, ки бисёр навахмед, ҳеҷ

гап напудааст ва намешавад! Чаноби олий ва муллоҳо, зот, ҳамонҳоеро медоранд, ки тарафдори урусҳо ва болшевикҳо шудаанд. Ҳама медонанд, ки ману шумо ҳеҷ вақт тарафи болшевикҳо набудаем. Зот...

— Бошед, набошед — фарқ надорад; ба дасти муллоҳо, ки афтодед, кашида ба арк мебаранд...

— Пекӣ, ба арк баранд, чӣ? Ман исбот мекунам, ки, зот...

— Ин гапҳои намешудагиро монед! — гуфт оташини шуда Камолиддин Махдум. — Дар арк ҳеҷ кас кори ману шуморо таҳқиқу тафтиш намекунад, ба ҳама ҳукм як хел! Ман намехоҳам, ки барои шумо шуда, сарам барбод равад! Асо, ман аз ту илтимос мекунам, ки ҳамин касро бурда саришта кун!.. Ту ба ҳар ҳол...

— Пекӣ! — гуфт боз Афандӣ. — Ҳоло гап ҳамин ранг гирифт? Барои ман шуморо мекушанд? Ин тавр бошад, зот...

— Зот-пота монед! — гуфт боз саҳт карда Махдум. — Ман фаранҷио чашмбанд ёфта медиҳам, бо ҳамроҳи Асо баромада равед, вай ба шумо паноҳгоҳ ёфта медиҳад.

Асо, ки ҳанӯз ба ягон қарор наомада буд, гап нозада менестод. Аммо Исмоил Афандӣ ин таклифро ба худ таҳқир шуморида, зуд аз ҷо бархосту саллаҷома кард ва гуфт:

— Мо дар паноҳи чаноби олий ҳастем! Пекӣ, агар дар ин ҷо будани ман ба шумо, зот, малол омада бошад, ҳозир баромада меравам. Ба ман ҳеҷ як асокаш лозим не. Худам роҳамро меёбам!

— Ғалат мекунед! — гуфт Махдум.

— Зот... — гуфта Исмоил Афандӣ аз зинаҳо поён фаромада рафт.

Асо ҳайрон ба рӯи Махдум нигарон монд. Махдум ҳам, ки гӯё, аз вучуди Исмоил Афандӣ безор шуда буд, ба сӯи ӯ даст афшонду дигар гап назад. Вале пас аз сонияе, якбора поён фаромада, Асоро ҷег зад:

— Аз паси вай худро ба нофаҳмӣ зада рав, бин кани чӣ мешавад! Лекин, дар бораи ман ба касе лому мим намегӯӣ!

— Хуб шудааст, — гуфт Асо ва аз дарвоза берун шуд.

Дар кӯча дид, ки Исмоил Афандӣ ҳақиқатан далерона, но-

тарсона ба сӯи кӯчаи калон меравад. Асо ҳам, машки холи ба кифташ, аз кафои вай рафтани гирифт.

Исмоил Афандӣ аз пеши масҷид гузашта буд, ки аз рӯ ба рӯяш як муллои саллакалон омада баромад. Исмоил Афандӣ ба вай дукад шуда салом доду гузашта рафтани буд. Аммо мулло ба рӯи ӯ бо диққат назар карда:

– Истед, истед! – гуфт. – Шумо ба назарам шинос менамояд?

– Ҳа, ҳа, – гуфт саросема шуда Исмоил Афандӣ. – Ман гуломбачаи шумо Исмоил ҳастам.

– Исмоил?! – бо таҳдид пурсид мулло. – Исмоил Афандии кофир?! Ту ханӯз зинда будӣ?

– Наузанбиллоҳ гӯед, ман мусулмон ҳастам! – гуфт Исмоил Афандӣ.

– Номанҷул кардӣ, ту чадида бедин! – гуфт мулло ва якбора фарёд карда мардумро ба ёрӣ ҷег зад ва Исмоил Афандиро дошта кӯфтани гирифт.

Ба фарёди вай аз ҳар тараф муллоҳо ва муллобачаҳо ва тамошобинҳо давида омадан гирифтанд. Ана-мана гуфтани, Исмоил Афандӣ дар байни мушт ва шаллоқи муллоҳо монда рафт.

Ниҳоят ҳамон муллои дасторкалон фарёд кард:

– Бародарҳо, ӯро накушед, ба арк кашед, дар он ҷо истинтоқ карда, ба ҷазои лоиқаш мерасонанд.

Муллобачаҳо Афандиро кашон-кашон ба сӯи арк бурданд.

Асо ба назди Ҳайдаркул баргашта хамаи воқеаро гуфта дод.

– Маҳдум боактгар будааст, – гуфт Ҳайдаркул. – Нагзаш ҳамин ки ин хел шабпарақҳо дар мағоки худашон истодан гиранд. Чашми инҳоро офтоби инкилоб ҳам мебарад. Лекин як қатор одамони зарурӣ ҳастанд, ки мову ту бояд онҳоро якта-якта ба беруни шаҳр бароварда, ба Когон расонем, су-пориши комитет ҳаст.

– Ҷонам катӣ, – гуфт Асо, – ҳар чӣ фармоед, иҷро мекунам.

– Азоби мо ҳам кам манд! – гуфт Ҳайдаркул ба китфи Асо зада. – Рӯзи озодӣ ва инкилоб наздик аст!

Пошшобибӣ – модари амир Олим дар яке аз хонаҳои наҷандон калон, вале шоҳона оро додашудаи ӯрдаи Хосса, ба рӯи нимкати зарнигор, ки дар он кӯрпаю кӯрпачаҳои шоҳию адрасу бахмал партофта шуда буд, ёзида менишаст. Дар поёни пой вай як канизак пояшро мемолид, канизаки дигар дар болон сараш рост истода ӯро бод мекард. Дар нимаи дигари он хона, ки бо парда чудо карда шуда буд, дар назди тиреза, Мири Асад – яке аз амалдорони бузурги аморати Бухоро менишаст. Мири Асад, гӯё бо модари амир ширхора буд ва бинобар он занҳои ӯрда дар назди ӯ рӯи панаҳ намекарданд ва Пошшобибӣ ҳам ӯро чун хеши наздики худ қабул карда, дуру дароз сӯхбат карда менишаст. Модари амир на ин ки фақат амири занҳо ва ҳокимаи мутлақан тамоми ӯрдаҳои амир буд, балки вай ба сиёсати мамлакат даҳлат мекард, аксаран таъинотҳои калон-калон бо гуфта ва таъсири ӯ иҷро мешуданд ва бисёри бузургон ва аркони давлати амир аз ҳар ҷиҳат мадони ӯ буданд.

Ҳоло Мири Асад омада буд, ки ба вай вазъияти мамлакат ва аҳволи ходимони дарборро хабар диҳад.

– Бо ишорати қушбегӣ ҷаноби қозикалон, муфтӣ ва раис дасту остинашон барзадагӣ, – мегуфт вай. – Агар ба ин мардони давлат гӯед, ки тухми одамро аз рӯи ҷаҳон қир кунед, дар се рӯз мардуми ҷамеи оламро аз дами тег мегузаронанд. Ҷадид гуфта пага фардо ҳамдигарашонро ҳам кушта мемонанд. Ин қадар ҳам не-дия! Туро теша додам, ки ҳезум шикан, нагуфтам, ки девори масҷид бикан!

– Чӣ шудааст? – пурсид Пошшобибӣ.

Мири Асад донист, ки кампир фақат охири сухани ӯро шунида монда, ин суолро дод, бинобар он гапе назду қаҳр карда даме хомӯш монд. Аммо Пошшобибӣ, ки мехост мақсади Мири Асадро фаҳмад, боз дилтангона пурсид:

– Чӣ шудааст? Гап зан охир, чаро дам шудӣ?!

– Мо бо ҷадидкушӣ овора, – гуфт бо алам Мири Асад, – болшевикҳо кори мекардагашонро карда гаштаанд ва та-

мошо кунед, ки имрӯз не, пагоҳ аз худи Регистони Бухоро тӯфон мебардоранд.

– Ҷадиду болшевик илоҳӣ ба дунё наомаданак мешуд! – гуфт Пошшобибӣ. – Ҳар дуяш ҳам як бало – лӯбиёю каду, лаънат ба ҳар ду! Ҳамаашонро гуломони ҷонсупори мо аз дами тег мегузаронанд! Аз гуфтахоят маълум шуда истодааст, ки ба ту ҳам ҷадидҳо таъсир кардаанд.

– Ана, ман нагуфтам, дар поён ҳам ҳамин гап! Лаб купода, ҳақиқатро гуфтани шавед, шумо ҷадид мешавед.

– Лаб кушодан лозим не! – гуфта монд модари амир ва табассум кард. – Аз ҷониби ту лаб мекушодагиҳо ҳастанд. Бехтар ки бисёр шикоят накуну аз вилоятҳо гап зан, тинҷӣ ва осудагӣ магар?

Мири Асад дид, ки бо ин кампир дар бораи сиёсат сухан ронда, мақсадро фаҳмондан мушқил, рафти суханро тағйир дод:

– Дар ҳама ҷо амният ва осудагӣ, фуқаро ба дуои ҷаноби олий машғул.

– Инро ҳар кас мегӯяд! – модари амир табассуми захрине кард. – Дар Когон чӣ хабар? Окпошшо одам фиристодааст ё не?

– Росташа гӯям, он ҳазрат аз ман наранҷанд, гуфта метарсам...

– Аз ту ранҷам ҳам, ту азони худам, пас аз тавба карданат аз гуноҳат мегузарам. Лекин аз гапи рост намеранҷам.

– Набошад гӯш кунед, – гуфт Мири Асад авзои замонаро фаҳмонидани шуда. – Ба шумо ғалат фаҳмондаанд, акнун аз окпошшо умед нест, ўро бо авлуду асҳобаш болшевикҳо куштанд. Дар Когон ҳукумати болшевикҳо – Ҳукумати Совет бо хузур қор карда истодааст. Калони болшевикҳо – Ленин қуввати аҷоиб доштааст, дар як дам задан ба ҳама ҷо ҳозир мешудааст. Мегӯянд, ки ба Когону Самарканду Тошканд ҳам омада мерафтааст.

– Абрупалон¹ катӣ меомадагист-дия?

– Эҳтимол.

¹ Аэроплан.

– Наход ки большевикҳои пойлӯч соҳиби абрупалон бошанд-а? Наход ки ин ҳам азони Ленин бошад?

– Азони Ленин, азони большевикҳо! – гуфт таъкид карда Мири Асад. – Мегӯянд, ки Ленин дар айроплан парвоз карда, гӯшаю канори оламро аз назар гузаронида мегаштааст. Аз ҳоли мардуми олам бохабар будааст ва медонистааст, ки дар олам чӣ корҳо шуда истодааст. Ин хел ки шуд, кораш пешрав мешавад-дия!

– Тавба кардам, тавба кардам худо! – гуфт модари амир ба воҳима афтада. – Замонаҳо охир шудааст, яъҷучу-маъҷуч худди ҳамин большевик будагист! Ҳозир рафта ба кушбегӣ ва тӯбчибошӣ гӯед, ки тӯбҳои ҷаҳонгирро ба тарафи Когон рост карда монанд. Ҳар большевике, ки ба дасташон афтад, раҳм накарда, сарашро аз танаш ҷудо кунанд!

Мири Асад дар зери лаб табассуме карду аз ҷо бархоста таъзим намуд ва беруи баромад. Пас бо фармони Пошшобибӣ пардаро бардоштану аз дари даҳлез таъзим карда, Оймуллои Танбӯр даромада омад...

– Биё, Оймуллоҷон! – гуфт Пошшобибӣ аз ҷояш хеста нишаста. – Камтар навоз, ғазалҳои кун, аз дилам ғаму гуссаро барор! Ҳой духтар, ойхоларо гӯй, омада шинад!

Ойхола Қаровулбегӣ ҳам таъзим карда омада нишаст. Оймулло танбӯрро аз дасти духтархонаи Пошшобибӣ гирифта, аввал гӯшақояшро тофта торқояшро таранг кард ва баъд ё қасдан ё беихтиёр мақоми «гиря»-ро ба навоҳтан сар кард. Пошшобибӣ ба маънои мақом пай набарад ҳам, «гиря» таъсири худро кард, дар хонабудагон ҳама маънос шуданд. Пашшобибӣ дилтанг гашт, якбора «уф» гуфту машқро аз миёнаш бурида, фармуд, ки Оймулло ғазал хонад.. Оймулло, ки аз ин тавр хор карда шудани ҳунараш саҳт меранҷид ва дилашро дарду алам пора мекард, дар ин қабил мавридҳо дигар на хонда метавонист, на навоҳта. Лекин амри Пошшобибиро, хусусан дар ин тавр мавридҳои нозук рад кардан ба худ кафан духтан катӣ баробар буд. Бинобар он вай дилу бедилон мақомеро сар карда, ҳанӯз як сархона нахонда буд, ки боз Пошшобибӣ «уф» гуфту ўро боздошт.

– Дилам сиёҳ, дилам сип-сиёҳ шуда рафта истодааст, –

гуфт вай ба Ойхола Қаровулбегӣ мурочиат карда. – Надонам ба ман чӣ шуд, ойхола, ба дилам ҳеҷ чиз намегунҷад?

– Худо сари ҳазратамро саломат ниғаҳ дорад! – гуфт Ойхола Қаровулбегӣ. – Ғаму ғуссаро ба як тараф гирифта партоед, ин қадар дили муборакатонро натапонед! – Чаноби олий ҳазратам ҳастанд, ғуломони ҷонсупорашон кушбегӣ, чаноби қозикалон, аълам, тўбчибошӣ, казо ва казоҳо ҳастанд, ғами мамлакатро меҳўранд ва насиб бошад, ба давлати он ҳазратам ҳеҷ халале намерасад. Ин ҷадидҳоя бошвевикҳо худашон кӣ ҳастанд, ки ба давлати чаноби олий, ба пушту паноҳи давлати ислом тег бардоранд?! Оймулло камтар аз қиссаи Чаҳор Дарвеш хонда диҳад, хеле тасалӣ меёбед, Пошшобибиҷонам. Бузургон гуфтаанд, ки ҳар кас дар вақти дилтангӣ ва хафагӣ, дар вақти эҳтиёҷмандӣ агар Чаҳор Дарвеш хонад, бо хосияти он дилаш кушода мешавад, ба мақсадаш мерасад.

– Майлаш, Оймулло, Чаҳор Дарвешро гиред! – гуфт ба Оймулло хитоб карда Пошшобибӣ.

Оймулло аз тоқи хона китоби Чаҳор Дарвешро гирифтӣ аз аввалаш ба хондан сар кард. Ин қиссаи бисёр аҷоиб ва шавқангези халқӣ ҳам, ки дар аввал аз воқеаи бефарзандии шох ва ғаму ғусса хўрдани вай сар мешавад, чандон диққати Пошшобибиҷиро ба худ ҷалб накард ва ба ӯ тасалӣ дода натавонист.

– Бас, бас кунед! – гуфт вай. – Ба дилам намегунҷад. Ҳозир вақти китобхонӣ ва осудагӣ нест. Хезед, ойхола, берун баромада фармоед, ки тўбчибошӣ зуд ба пеши ман биёяд. Агар набошад, ба кушбегӣ таъин кунед, ки ҳамаи ҷадидҳоро, ҳамаи урусҳоро, ҳамаи кофирҳоро зуд кир карда, ба ман хабарашро биёранд, ки дигар осуда нишаста наметавонам.

Ойхола аз ҷояш бархосту таъзим кард ва берун баромад. Ӯро дасти ростӣ Пошшобибӣ мегуфтанд ва дар ҳақиқат ҳам яке аз фармонбардор ва ҷонсупорони ӯ буд. Ҳоло ба иҷро шудани фармонҳои модари амир чандон боварӣ надошта бошад ҳам, барои адои супориш ба сӯи саҳлав берун рафт.

Дар ин дам Фирӯза дар ўрдаи ҳаммом буд. Дар хонаи наҷандон калон, ба гирди Фирӯза даҳ-дувоздаҳ нафар аз духта-

рони он ўрда чамъ шуда, ҳар кадоме ба дарди худ аз ў даво мехост. Хусусан Истад, ки аз ҳама ҷавонгар, аз ҳама бетачрибатар ва дилтангтар буд, ноист мегирист ва мегуфт:

– Апачон, мана халос кунед!

Воқеан Истад – духтари бобои машқобҳо ҳамин тавр шуда буд, ки дар рӯзҳои тӯи кушбегӣ Оймулло ва Ойхола Қаровулбегӣ восита шуда, аз Пошшобибӣ хостанд, ки ўро ба амир манзур накарда, дар ҳуди ўрда монанд; духтар ҳам ҷавон, ҳам зеб надорад, ҳам нодон аст. Он вақт Пошшобибӣ ба ин маслиҳат розӣ шуда, шарт монда буд, ки Оймуллоино ўро тарбия карда, барои ба амир манзур кардан тайёр намо-янд. Фирўза ва Оймулло аз муваффақияти қорашон хурсанд шуда, ба Истад таъин карда буданд, ки ба ҷашми Пошшобибӣ нанамояд ва ба одамҳои вай худро гўл нишон диҳад. Лекин Дастурхончӣ ойим, ки яке, аз муқаррабони Пошшобибӣ буду Оймулло ва Ойхола Қаровулбегиро бад меид, пас аз як сол аз ин воқеа ба воситаи кайвонии худаш хабардор шуда, фаҳмид, ки Оймулло Пошшобибиро фиреб дода, Истадро дошта мондааст. Ин ҳодиса барои аз Оймулло ва Қаровулбегӣ як касос гирифтани ба оими Дастурхончӣ дастаки зўр буд. Вай дар фурсати муносиб ин «хабар»ро бо воҳимааш ба Пошшобибӣ гуфта дода, фаҳмонд, ки ўро фиреб додаанд. Пошшобибӣ ба сухани ў бовар накарда, фармуд, ки Истадро ба назди ў биёранд. Истадро манзур карданд. Шаклу шамоили ў ба Пошшобибӣ он қадар маъқул нашуд, хусусан гарангу нодон будани ў Пошшобибиро аз шасташ гардонид.

– Не, – гуфт вай ба оими Дастурхончӣ, – ин намешавад, як гаранги худо! Бедарак тўхмат назан, Оймулло дурўғ нагуфта будааст.

– Тасаддуки сари ҳазратам шавам, ки гаранг не, – гуфт Дастурхончӣ, – сохта худашро гаранг нишон медиҳад. Агар ба ман иҷозат шавад, дар байни як ҳафта ўро хушёр карда мемонам.

Аз ин тақлиф Пошшобибӣ ҳам ҳайрон шуду ҳам ба марок омад:

– Дар як ҳафта одами гарангро хушёр карда мешавад? – гуфт вай нобоварона. – Аҷоиб гапҳо мезанӣ, ту Дастурхончӣ!

Дастурхончӣ аз кори саркардаи худ пушаймон шуда бошад ҳам, дигар илоҷ надошт, вай ба поҳони Пошшобибӣ сар монда истода, гӯё аз таҳти дил мегуфт:

– Тасаддуки сари муборакатон шавам, Пошшобибӣ ҳазратам! Шумо каромат кардед, ҳаққу ҳақиқатро гуфтед. Ба ростӣ, ки одами гарангро дар як ҳафта хушёр кардан аз дасти ҳеч кас намеояд, лекин ин духтар гаранг не, хушёр ва боақл аст, ба ӯ фармудаанд, ки худаширо ҳамин тавр нишон диҳад.

– Хайр, майлат, – гуфт ниҳоят аз ин сӯҳбат безор шуда Пошшобибӣ, – имтиҳон карда бин, мо ихтиёр додем.

Баъд аз ин Дастурхончӣ оим таъзим карда, қафо-қафо роҳ ғашта берун баромаду Истадро бо худ гирифта ба хонааш бурд.

– Агар зинда монда, ба мақсад расидан хоҳӣ, – гуфт вай ба Истад, гӯё меҳрубона, – ба гапи ман гӯш кун, ба фиребу найранги Оймулло надаро! Вай мехоҳад, ки ту як умр хизматгори ӯ шуда дар ҳамин чо монӣ. Ин нағмаҳоро парто! Набошад ба худӣ ту нағз намешавад агар қаҳри Пошшобибиро оварда, худатро ба девонагӣ задан гирӣ, бо фармони он кас туро зинда ба зинда ба чоҳи Чилдухтарон мепартоянд.

Истад ба рӯи оими Дастурхончӣ нигоҳ карда табассум намуду гуфт:

– Ба гапатон гӯш мекунам, лекин ҳамин, ана вай чӣ буд, ҳоли унзайлин... гӯши ростам андак вазбин, дар вақти бачагем ҳазорпоя даромадагӣ...

Оими Дастурхончӣ аз ғазаб худро дошта натавониста ба рӯи Истад ду шатронӣ заду ӯро кашида, ба хоначаи алоҳида бурда маҳкам карда монд. Як шабу як рӯз аз ӯ ҳеч кас хабар нагирифт. Рӯзи дуйум боз худӣ Дастурхончӣ ба назди ӯ даромаду ба духтархона фармуда, ба пеши вай дастурхон партофта, чоӣ қаймоқӣ, кулчаҳои ширмол ва ҳалваи обинабот гузошт. Пас, боз ба панду насихат сар карда гуфт, ки вай ба пеши падару модари Истад рафта омадааст; онҳо аз духтарашон хоҳиш кардаанд, ки ин корашро партояд, ба маслиҳати модаронаи оими Дастурхончӣ гӯш кунад, набошад, онҳо ӯро оқ мекардаанд. Аммо Истад ба ин «xabар»-ҳо

ҳам бовар накард ва чӣ тавре ки буд, ҳамон тавр мондан гирифт. Ин дафъа оими Дастурхончӣ оташин нашуд:

– Агар маслиҳати ман маъкул нашуда бошад, ихтиёр ба худат! – гуфту ёро аз хона бароварда, ба ёрдаи ҳаммом ҳайкард. Лекин аз вай тамоман даст накашид, ҳам худаиш, ҳам одамонаш аз қафояиш мепонданд, ҳар ҳаракат ва гуфтори оқилонаи Истадро дастак карда, ба худаиш мегуфтанд ва исбот кардани мепонданд, ки ё гаранг не, хушёр аст. Гоҳо ба хонача дароварда, худи Дастурхончӣ ёро қину қасос мекард, мезад, метарсонид, ваъдаҳо меод, фиреб мекард...

Инак, ҳоло Истад аз ҷонаш сер шуда буд, намедонист, ки чӣ кор кунад, чӣ тавр аз ин азоби рӯҳӣ ва ҷисмонӣ халос шавад.

– Ин занак мана девона кардааст, – мегуфт вай, – шабу рӯз қарор намедихад, ҳатто аз хобам бедор карда гап мепурсад... Ман намедонам, ман наменурам, ман девона мешавам... Кошки, худо тезтарак ҷонама гирад!

Фирӯза ба ранги рӯи зардгашта ва ҷашмони пажмурдаи Истад нигоҳ карда, суҳанҳои ёро шунида, қариб буд, ки худаиш ҳам баробари вай гирия кунад. Лекин зуд худдорӣ карду гуфт:

– Хайр бас, бисёр гирия накун! Бисёраш рафту камаш монд, насиб бошад, ана-мана гуфтани корҳо дигар хел шуда меравад, яке якбора халос мешавем.

– Чӣ хел халос мешавем? – мегуфт нобоварона Истад. – Аз дасти ин золимҳо моро марг халос накунад, дигар илоҷ нест.

– Илоҷ ҳаст! – гуфт ба таври қатъӣ Фирӯза. – Ҳамин қадар хуни бегуноҳон, хуни мазлумон ва беваю бечорагон бедарак рехта намеравад; хунҳои рехташуда дар байни мардум оташи кину адоватро аланга медихад. Имрӯз не, пагоҳ мардум боз сар мебардоранд, аз золимҳо қасос металабанд. Баъд... ба шумо гӯям, лекин аз даҳонатон набароред, ки нағз намешавад; мегӯянд, ки дар Когон барои ба мардуми Бухоро ёрӣ расонидан аз Самарқанд ва аз Тошканд аскар омадааст.

– Наход ки ин гап рост бошад? – гуфт як духтари дигар. – Агар ҷанг шавад, ҳоли мо чӣ мешуда бошад?

– Ҷанг шавад, амир нест мешавад! – гуфт Фирӯза.

– Аммо Пошшобибӣ моро озод намегузорад! – гуфт духтари дигар.

– Ману шумо агар ба гуфтаю фармони Пошшобибӣ гӯш андохта, итоат кунем, – гуфт Фирӯза, – албатта, вай худаш бо ихтиёраш моро озод намекунад...

– Хайр, чӣ кор кунем? – гуфт Истад дилтангона.

– Аввалаш ҳамин ки ваҳму тарсро партофта, андак далер шавед! – гуфт Фирӯза. – Одами далерро саги шангу ҳам газида наметавонад. Баъд ҳамин ки ҳамаи дар ин ҷо будагон як тану як ҷон шавем, боз духтарҳои мазлума, духтархонаҳо ва дугонаҳоро ба тарафи худ кашида, мунтазири вақт шавем....

– Боз мунтазири вақт, боз интизорӣ! – гуфта монд яке.

– Бале, – гуфт Фирӯза бо табассум, – ману шумо бо аскарҳои амир даст ба гиребон шуда наметавонем, яроқ надорем, муштипаре... Лекин одамҳои ҳастанд, ки бо онҳо даст ба гиребон мешаванд, ба мо яроқ медиҳанд, ана он вақт мо рӯйро мебароем, озодиро зада мегирем.

Дар ҳамин дам дарро кушода, яке аз духтарҳои чихилдухтаронӣ давида омаду хабар дод, ки оими Дастурхончӣ омада истодааст. Фирӯза аз ҷо ҷаҳида ба мадон даромад, дигарон ба гирди як нафар калонтарашон ҷамъ шуда, гӯё ки афсона гуфтани ўро мешунида бошанд, ором нишастанд. Дақиқае нагузашту Дастурхончӣ бо ду нафар аз кайвониҳояш даромада омаду ҷамъияти духтарҳоро дида гуфт:

– Хӯш, дар ин ҷо чӣ маслиҳат буд?

– Мо тӯи зоча мекунем гуфта маслиҳат кардем, – гуфт худро ба девонагӣ зада Истад. – Агар хайр гӯед, шуморо ҳам ба тӯи хабар мекунем.

– Не, духтарам, – гуфт бо тамасхур Дастурхончӣ, – ба тӯи зоча фурсат намешавад, ба тӯи худат тайёр шав, гуфта, ба хабар омадам!

– Тӯи худам имрӯз не, пага мешавад!

– Аммо имрӯз барои ба ҷаноби олии маъқул шудан, тайёри дидан лозим... – гуфт Дастурхончӣ ва ба кайвониҳо фармон дод! – Канӣ, ўро гирифта баред, ҳаммом кунед!

Кайвониҳо даромада, аз ду бағали Истад гирифтанд ва ба

мукобилияти ӯ аҳамият надода, ба берун, ба сӯи ҳаммом гирифта бурданд. Аз паси онҳо худӣ Дастурхончӣ ҳам, дарро саҳт пӯшида, баромада рафт. Духтарҳои дар хона будагӣ дақиқае моту мабхут ба рӯи яқдигар нигоҳ карда истоданду баъд якбора ба ғап даромаданд. — Қадоме ба ҳоли Истад афсӯс меҳӯрд, ки ҳамин қадар азобу уқубаташ ғоида накард, охир ба доми бадбахтӣ ва коми разолат рафт; дигаре аз кирдори Дастурхончӣ ва бераҳмии ӯ шикоят мекард; сейумин ба ҳамаи ин дову дастгоҳ лаънат меҳонд. Дар ин дам Фирӯза аз мадон баромаду кори аввалаш ҳамин буд, ки духтарҳоро хомӯш кард.

— Ғавго накунетон, духтарҳо! — гуфт вай. — Худаш чӣ ғап, чӣ шудааст, охир?

— Сарсаҳти Истадро бурданд, — гуфт яке аз духтарҳо, — наҳод ки шумо нашунидед?

— Шунидам, — гуфт Фирӯза осудаҳолона, — майлаш баранд, шустушӯ кунонанд, тайёр кунанд, лекин ба муродашон расида наметавонанд.

— Чӣ хел?

— Барои чӣ?

— Шумо аз кучо медонед?

— Истади бечора илоҳӣ ҷавонимарг нашавад!

Духтарҳо Фирӯзаро суолборон карданд. Ҳарчанд ки даруни дили худӣ Фирӯзаро ҳам гургон тала мекарданд, лекин вай ҳолати дилашро ба духтарҳо нафаҳмонида, то метавонист, бо рости дурӯт онҳоро осуда карду боз гашта таъкид намуд, ки иттифоқ ва яқдилиро аз даст надиханд, агар воқеаҳои ғавқулудда сар шуда равад, бе маслиҳати вай коре накунанд.

Фирӯза маҷбур шуд, ки аз назди духтарҳо ба кораш равад, зеро ки ду-се навбат дар обқашонӣ набудани ӯро қайвониҳо ва оимҳо дида монанд, нағз намешавад, албатта. Вай аз гирифта шудани Истад малул ва ғамгин шуда, ба саҳлав рафт, бо ҳамкоронаш ҳам дуруст ғап назад ва ба пурсиши зиёди онҳо фақат ҳаминро гуфт, ки Истадро барои ба Ситорамохоссас бурдан тайёр карда истодаанд.

Аммо, тайёриҳои вай чӣ шуд? Дар бадали ин ду соли охир мувофиқи супориши Комитети коммунистии болшевикҳо, ки ба воситаи Ҳайдаркул ба ӯ расонида мешуд, дар байни занон ва духтарони Ӯрдаи Ҳаммом ва дигар ӯрдаҳо кор бурда, онҳоро охишта аз зиндагӣ ва ҳодисаҳои дар атроф воқеъ мешудагӣ ошно мекард. Кӯшиш мекард, ки чашми онҳоро кушояд, нағзу бадро, ҳақиқатро ба онҳо фаҳмонад ва ба ҳадди имкон ба дарди онҳо, ба рӯзи сиёҳи онҳо ёри расонад, даво ёбад. Инак, як кори вай дошта мондани Истади навниҳол буд. Барои ин вай чӣ қадар кӯшишҳо кард, ба Оймулло, ба Ойхола Қаровулбегӣ ва дигарон хушомад зад, илтимосҳо кард ва ба воситаи онҳо як дараҷа гуё ба мақсадаш ҳам расида буд. Аммо имрӯз...

Вай ҳайрон буд, ҳеҷ намефаҳмид, ки модари амир барои чӣ якбора Истадро ба назди амир фиристоданиш шудааст? Ҳоло ин ки назар ба гуфта ва тахмини Асо ҳамин рӯз ё пагоҳ бояд инкилоб шавад, ҷанг сар шавад; наҳод ки дар чунин як фурсат амир ба ҳаёли айшу ишрат меафтад? Наҳод аз инкилоби тайёр шуда истода ва аз оташи афрӯхта шуда истодаи золимуш амир ва одамони амир хабар надоранд? Ба ҳар ҳол, илоҳӣ ба сари Истад балое наҳезад! Илоҳӣ ҳамаш ин дӯгу пӯниса бошад! Разилаи Дастурхонҷӣ агар гапашро ба Пошшобибӣ маъқул карда бошад, илоҳӣ ба сари Оймулло ягон фалокат наояд!

Рӯз бо сад ҳаёлу васваса ва азоби рӯҳӣ ба охир расид. Фирӯза хост, ки барвақтгар ба поёни арк фаромада, ба ҳавлӣ рафта, дар бораи кори Истад аз Асо маслиҳат пурсад. Шояд амаки Ҳайдаркул ҳам омада бошад... Мардҳо, албатта, ягон маслиҳати дуруст меодагянд. Лекин худи қасдан кардагӣ барин, Ойхола Қаровулбегӣ ҳаман машкобдухтарҳоро чамъ карда, ӯрдаи Зарнигор, роҳраву саҳлавҳои он чоро рӯбонда, тоза кунанд. Шаб шуд, моҳ баромад, азони хуфтаиро гуфтанд, лекин духтарҳо ҳанӯз кори худро тамома накарда буданд. Ниҳоят, пас аз хуфтаи Фирӯза корашро ба охир расониду дасту рӯяшро шуст ва ба назди Ойхола Қаровулбегӣ рафта иҷозат хост, ки ба хонааш баргардад. Ойхола Қаровулбегӣ аввал гуфт, ки дар бевақтии шаб чӣ зарур, ки

овора шуда, ба хона меравад, лекин Фирӯза бо таваллою зорӣ илтимос кард:

– Дар хона шавҳарам танҳо, – гуфт вай, – ҳудаш як одами дилтанги воҳимагӣ. Кошки замонаҳо алғав – далғав набошад... То пагоҳ шаб вай девона мешавад.

– Ин тавр ки будааст, барои чӣ аз азвал нагуфтӣ, – гуфт Ойхола. – Майлаш, рав, аз номи ман, Саломатбибӣ, баромада ба дахбошӣ гӯед, Фирӯзаро аз дарвозаи арк гузаронда, мумкин бошад, то ба таги токи Мисгарон бурда монад.

Фирӯза ба ҳаққи Ойхола Қаровулбегӣ дуо карду фаранҷиро ба сар гирифта ҳамроҳи Саломатбибӣ ба саҳлав баромад. Сардори қаровулони ўрда ба ӯ як сарбози мўсафедро ҳамроҳ намуду ба поён равона кард. Фирӯза аз долони калони нимторики арк, ки ба воситаи фонусҳои хира каме равшан мешуд, поён фаромада, дид, ки дарвозаи калони аркро бастаанд ва факат дарвозачаи майдари барои даромад – баромади баъзеҳо, кушода мондаанд. Сарбози мўсафед бо қаровулони дарвозаи арк гуфтугӯ карду ҳамроҳи Фирӯза берун баромад. Вақто ки аз тахтапули арк поён мефаромаданд, вай дид, ки дар он ҷо ду аробаи болопӯшдори қўқандӣ истодааст ва дар гирду пеши он аробаҳо аскарҳои милтиқдори бисёре истодаанд. Ибро дида ба Фирӯза яқин шуд, ки Истади бечораро, албатта, ба Ситорамоҳихосса мефиристонанд. Зеро ки вай борҳо шунида ва як бор ҳам иттифоқан дида буд, ки ўрда (хоссагони амир)-ро ана ҳамин тавр, дар аробаҳои қўқандии болояшон бо гилему қолинҳо пӯшида, шабона, баъд аз хуфтан дар мушоиати дахбошӣ ва ясавулҳо ба Ситорамоҳихосса мебаранд. Лекин ҳамин қадараш ҳаст, ки ҳеч гоҳ ин қадар сарбозҳои милтиқдор ба гирди ароба намешуданд.

– Ин вақтҳо аробаҳои ўрдари сарбозҳои милтиқдор гирифта мебурдагӣ шудаанд магар? – пурсид Фирӯза аз сарбози пир.

– Ҳамин тавр барин-ку, – гуфт сарбоз. – Акнун ҳар рӯз як қоидаи нав мебарояд, илоҳӣ охирашро бахайр кунад! Хӯш, боз он тарафтар барам ё ки худат рафта мегирӣ?

– Худам меравам, – гуфт Фирӯза ва зуд роҳ гашта, аз Регистон дур шуд.

Дар хона Асо ўро бесаброна интизор буд.

– Чӣ шуд, ки ин қадар дер мондӣ? – гуфт вай. – Дилам ҳавл карда, чӣ кор карданамро надониста истода будам.

Фирӯза воқеаҳои рӯзонро гуфта доду илова намуд:

– Барои бурдани Истади бечора ҳамин қадар тайёри! Аскарҳои Шефска бо милтику ташпончаҳо ва қаторвазнаҳо гирди аробахоро гирифтаанд...

– Ба фикри ман, – гуфт Асо, – ба он аробаҳо Истадро намебаранд, ягон чиз ё ки ягон каси муҳимтар будагист... Имрӯз амаки Ҳайдарқул омада буданд, то ба қарибии намози шом мунтазир истоданд, наомадӣ! афсӯс хӯрда рафтанд.

– Чӣ кор доштаанд?

– Ҳамин рӯз – пагоҳ сар мешавад, гуфтанд.

– Чанг мешуда бошад, барои чӣ арк хотирчамъ, ҳатто ба бурдани ўрда тайёри дида истодаанд?

– Ўрда набудагист, ҳазина будагист.

– Истади бечора... навод ки чавонимарг мешавад? Вай ба ин таҳкиру разолат тоб оварда наметавонад.

– Ғам нахӯр, ба Истад ҳеч гап намешавад, – гуфт Асо. – Амаки Ҳайдарқул гуфтанд, ки агар чанг сар шавад, ту хушёр бош, мумкин аст, аркро тирборон кунанд. Нағзаш ҳамин ки дигар ба болои арк нарав, худатро касал кун.

– Занону духтарони бечораи болои аркро чӣ кор кунам? Худам гуфта, онҳоро ба доми бало монам?

– Рафтаи катӣ аз дасти як худи ту чӣ ҳам меомад? Метарсам, ки мабодо тезӣ карда, ба сарат чанҷол нахезонӣ.

– Не, аз ман хотирчамъ бошед, – гуфт Фирӯза. – Ман он қадар ҳам нодон не, ки ба даҳани мор дастамро гузорам. Лекин агар чанг шаваду болои аркро тирборон кунанд, албатта, амир модараш ва ўрдаҳояшро мегурезонад, дар ҳамон қатор ҳамаи ўрдаи ҳаммом, ҳамаи дугонаҳои ман ва хизматдорҳоро ҳам ба зӯри гирифта мебаранд.

– Амир ба фикри халосии ҷони ҳудаш мешавад, ба модару хоҳараш қордор намешавад.

– Ба ҳар ҳол ман то сар шудани чанг рафта, гап фаҳмонда

меистам. Баъд аз Истад хабардор будан лозим, илоҳӣ сихат-саломат бошад!

Асо дид, ки занашро бо гап конеъ карда наметавонад, хайр ихтиёрат гуфту ба кашидани либосҳои рӯяш сар кард. Пас аз ин зану шӯ аз ташвишҳои рӯзона осуда гашта, хоб карданд. Азбаски ҳаво гарм буд, онҳо чогаҳи худро ба рӯи шабгах партофта буданд.

Бисёри мардуми Бухоро он шаб мисли Асо ва Фирӯза ба рӯи ҳавлӣ, ба рӯи бом ва ба рӯи шабгахҳои худ чогаҳ партофта хоб карда буданд. Моҳи ҳафтрӯза ҳам дар осмон сайри худро зуд ба охир расонид ва имкон дод, ки ситораҳои бисёре дар осмони махмалини сиёҳ худнамоӣ карда, ба аҳли Бухоро чашмак зананд. Шаҳр ба хоб рафт, ҳама чо хомӯш ва гӯё осуда шуд, гоҳ-гоҳе табл зада мондани миршабҳо ва ҳар замон «сигтой дуд» (кто идет) гӯён хобу хоболудона нидо карда мондани сарбозон аз тарафи арки амир шунида мешуд. Баъд аз ними шаб ин садоҳо ҳам хомӯш шуданд ва шаҳр бо ҳамаи нағзию бадиаш, бо ҳамаи сарват ва қашшокиаш, бо ҳама илму маърифату ҷаҳолату нодониаш, бо ҳамаи масҷиду мадрасаҳо, ҳавлию хонаҳо, бо ҳамаи растаю бозору дӯкону тимҳояш, бо ҳамаи току равоку гунбаду манораҳояш ба зулмати шаб фуру рафта «осуда» гашт.

Аммо ҳам дар шаҳр ва ҳам дар атрофи вай касоне буданд, ки он шаб хоб накарданд, бо ҳаяҷон ва саросемагӣ машғули корҳое буданд, ки мебоист рӯзи ояндаро тағйир диҳанд. Дар аркони давлати амир одамоне буданд, ки аз авзои замона хабардор ва гашти «фалак»-ро медиданд. Хусусан маслиҳатгӯёни англис ва русони мансабдори аз собиқ мондагӣ ҳар замон амир ва қушбегиро огоҳ мекарданд, ки ба ҷанг тайёр шаванд, бисёртар аслиҳа харида гиранд, ки дар Когон тайёрии болшевикҳо зӯр шуда истодааст ва дар байни мардуми «авом» ва «сахрой» ҳаракат ва ҷунбиш зӯр шуда истодааст. Пас аз ин воҳимаҳо баъзе аз ҷонсупорони амир ба вай маслиҳат доданд, ки қисме аз ҳазинаи худро аз Бухоро берун кунад.

Инак, ҳамон шаб дар аробаҳои болопӯшдори ўрдабар, бо мушоиати сарбозони милтиқдор тангаю тило, алмосу ёкуту

забарчад мебурданд; дар такопӯи гурезонидан ва пинҳон кардани сарвати хазинаи Бухоро буданд. Метарсиданд, мабодо он хазина, ки аз арақи чабин ва хуни дили мардуми меҳнатӣ лаболаб шуда буд, боз гашта ба дасти соҳибони ҳақиқии худ барнагардад, бинобар он пеш аз ҳама ба тараддуди пинҳон кардани он афтодаанд.

Аммо дар Когон лашкари инқилоб ба муборизаи қаттол ҳозирӣ медид. Чавонони инқилобӣ омода мешуданд, ки аз осмони ин шаҳри қадима ва машҳури шарқзамин зулмат, фалокат ва наҳсиятро гирифта партоянд, ба дурахшидани офтоби инқилоб замина пайдо кунанд. Дар он ҷо – дар Когон чандин эшелонҳо қатор шуда буданд; аз Тошканд, аз Самарқанд ва аз дигар шаҳрҳои озодгашта чавонони тоҷик, қазок, туркман, киргиз, тотор, ўзбек ва рус омада буданд, ки дар роҳи озодии мардуми Бухоро, дар роҳи инқилоби сурхи Бухоро ба мардуми Бухоро мадад расонанд.

Он шаб Смирнов, Умарҷон, Ҳайдаркул ва Амон ҳам нахобиданд. Комитети ҷарияи каммунистии депои Когон кор мекард, ба инқилоб, ба задухӯрди калон тайёрии медид. Дар матбааи Когон ба мардуми меҳнаткаши Бухоро мурочиатномаҳо, варақаҳои инқилобӣ, шиорҳо ҷоп карда буданд. Ҳоло дар Комитет онҳоро охири бор аз назар мегузарониданд ва бандча-бандча карда ба халтаҳо ҷой мекарданд ва ба аэродроми муваққатӣ, ки дар ҳамин қарибиҳо сохта шуда буд, мебурданд. Дар он ҷо ду аэроплани чангдида, болҳояшон тирхӯрда, боз гашта ямок карда шуда меистоданд, ки лётчикҳо ба онҳо «тобут» ном дода буданд, вале ба ҳар ҳол мошини паранда буданд ва ба сари душман аҷал мепошиданд.

Амон ки хату савод дошт, дар таҳрир ва ҷопи варақаҳои ёрии калон дод. Ҳоло паровозчаи вай ба роҳи бекор гузошта шуда буд, дар роҳи Когон – Бухоро пагоҳ бояд лашкари инқилоб гардад.

Ҳайдаркул аз Бухоро баргашта, дар бораи вазъияти шаҳр ба комитет мухтасаран маълумот доду боз супориши нав гирифт. Вай мебоист худи ҳамон шаб ба тарафи дарвозаи Шайхҷалоли Бухоро равад, зеро ки дар он сӯи қалъа, дар ду-

се кишлоки аз хад зиёд чабрдида мардум ба шӯриш ва қиём омода шуда буданд ва мехостанд, ки бо сар шудани ҷанг аз тарафи Когон, онҳо аз қафо ба душман ҳучум кунанд. Инак, ба онҳо яроқ бурда додан ва сафҳои онҳоро каму беш ба тартиб оварда, ҳучумро бо плани муайян ташкил додан лозим буд. Смирнов ин дафъа ба Ҳайдарқул Умарҷонро ҳам ҳамроҳ карду супориш дод, ки тайёр ва омода бошанд ва бе руҳсат ва фармони сарфармондеҳ ҳаракат накунанд ва пас аз ба шаҳр даромадан ба талафоти молӣ ва ҷониби аҳолии роҳ надиханд, халқро аз шарри сарбозони амир мудофия кунанд... Ҳайдарқул ва Умарҷон ҳамроҳи панҷ нафар аскарӣ сурх, ки бо худ тиру милтиқҳоро бардошта буданд, аспакӣ ба сӯи паси дарвозаи Шайхчалол равон шуданд...

Дар ҳамин тараддуд ва тақопу шаб гузашту саҳар шуд. Ҳанӯз шӯълаи офтоб аз паси уфук намудор нагашта буд, ки гулдурроси тӯпҳои лашкари инқилоб аҳли Бухоро бедор кард. Ин гулдуррос ва ин овозҳо баъзеҳоро тарсонда, меларзонид ва аксариятро хурсанд ва шод мекард. Одамони амир саросема шуда монданд, онҳо дарвозаҳои шаҳро баста, ба болон қалъа ва дарвозаҳои шаҳр тӯпу аскар бароварданд ва ба мудофияи тахту тоҷи истибод тайёри медиданд...

Фирӯза ва Асо ҳам овози гулдурроси тӯпҳо аз хоби ширини саҳарӣ бедор кард.

– Сар шуд! – гуфт Асо бедаранг, мисли рӯзадоре, ки азони намози шомро шунида бошад, хурсанд шуда.

– Сар шуд! – гуфт Фирӯза ҳам саросема куртаашро пӯшида истода. – Ман, дер нашуда, зуд ба арк равам, хабар гираму ба духтарҳо маслиҳат диҳам, ки дигар ба фиребу пӯшисаи бибиҳо нафароянд.

– Нарав, ҷонакам, нарав! – гуфт зорӣ карда Асо. – Аркро ба дами тӯб гиранд, хама нобуд мешаванд.

– Ин тавр намекардагӣянд, – гуфт Фирӯза, – дар Когон будагон ҳам медонанд, ки дар арк хизматгору духтархонаҳо ҳастанд.

Асо ҳарчанд кард, фоида набахшид. Фирӯза фаранҷио чашмбандро ба даст гирифта, аз зинаҳо поён фаромад. Дар дами дарвоза Тохирҷони заргарро дид, ки ба сараш кулоҳ, ба

тан аз болои куртаҳои сафед, як қабат яктаи тунук, ба кӯча нигоҳ карда истодааст.

– Ҳа, амакчон, – гуфт Фирӯза пас аз салом – сахар катӣ берун бар-омадед?

– Сӯфии гузар бедор кард, – гуфт заргар, – мегӯяд ки дар Когон газот шудааст, чиҳод кардан аз ҳамаи бандагони мӯъмин фарз будааст. Ман гуфтам ки худат бо сардорони имоми гузар имрӯз чиҳод кардан-гир, фардо, агар зинда монем, мо ҳам меравем.

Заргар риши сафеди худро сила карда истода хандид ва чунон осудахотир менамуд, ки гӯё дар дунё ҳеҷ воқеае рӯй надода бошад.

– Аҷаб гуфтед, – гуфт Фирӯза табассум карда, – дар Когон газот шуда бошад, ба шумои мӯсафед чӣ дахл дорад?! Аз воҳима девона шудагист, ин сӯфӣ! Хайр, ман ба арк рафтам. Имрӯз аз писаратон бохабар шавед, амак, беҳудаю баҳуда дар кӯча нагардад.

– Ба болои арк? – гуфт боз риши худро қабза карда истода заргар. – Дар болои арк имрӯз мотам будагист, аз гулӯяшон об ҳам намегузаштагист?.. Хайр, ёрат худо, духтарам.

Фирӯза ба Регистон расида буд, ки нурҳои малларанги офтоби сахарӣ нӯти гулдастаҳои¹ ду тарафи дарвозахонаи аркрангин кард ва дар осмони губоролудан рӯзи тобистони Бухоро гурросзанон аэроплани ситораи сурхдор намоён гашт. Сарбозҳое, ки дар Регистон чатма зада меистоданд, ҳар кадом ба гайраташон нигоҳ карда, ба сӯи аэроплан якта-дута, сето, чаҳорта тир холи мекарданд. Аммо аэроплан ба гуррос задан ва парвоз кардани худ давом меод. Ҳамин тавр менамуд, ки гӯё вай маҳз ба болои арк чарх зада мегардад. Фирӯза аз ин ғавғо ва гулдур-гулдури тӯпу милтиқ ба воҳима афтада, бо тарсу ларз ба тахтапул наздик шуда буд, ки сарбозҳои нидохони ҳайрат ва таачҷубро баланд карда, якбора ҳаёху карданд. Фирӯза боло нигоҳ карда дид, ки аэроплан гӯё, ба

¹ Гулдаста – дар ин ҷо ба манъҳои бурҷҳои мудаввари баланд, ки дар ду ҷиҳати дарвозахона бино ёфта, сӯроҳҳо ва дариҷаҳо дошта, ҳам зеби дарвозахона, ҳам мавқеи мудофия ба ҳисоб мерафт.

кафои худ ҳар замон паға-паға дуди сафед мепартояд, аммо он дуди сафед парешон ва нобуд нашуда ба пораҳо чудо мегашт ва он пораҳо дар шӯълаи офтоб тобишкунон, мисли кабӯтарони сафедпар ба сӯи поён меомаданд. Фирӯза баъдтар донист, ки он кабӯтарони сафед варақаҳое будаанд, ки лашкари инқилоб ба мардуми Бухоро мурочиат карда навишта будаанд.

Ҳамин тавр, Фирӯза вақте ки ба назди қаровулони саҳлави ўрда расид, аз онҳо фаҳмид, ки ба ўрдаи Зарнигор тири тўп омада расида ду болохонаро вайрон ва хишти фарши рӯи хавлиро зеру забар карда кафидааст. Бо фармони қушбегӣ ҳамаи аҳли ҳарам ба таҳхонаҳо ва магоқҳои зери гунбадҳо даромада руст шуданд.

Аз поён, аз шаҳр омада расидани Фирӯзаро шунида, аввал дугонаҳояш, баъд кайвонӣ ва оимҳо ўро суолборон карданд. Ниҳоят ўро ба назди Пошшобибӣ гирифта бурданд, ки дар таҳхонае, бо тарсу ваҳм чӣ тавре ки заргар гуфта буд, ҳақиқатан аз гулӯяш об нагузашта менишаст. Оймуллои Танбӯр ва боз ду-се нафар бибихалифаҳо Куръон хонда ба гирду атрофи вай дам андохта менишастанд. Вақте ки Фирӯза таъзимкунон дар мушоиати Ойхола Қаровулбегӣ ба таҳхона даромад, Пошшобибӣ ба рӯи нимкати баҳмалин по дароз карда менишасту ду чашмаш ба дар буд.

– Ҳа, гап занед! Чӣ гап, чӣ хабар? – гуфт вай ба Ойхола Қаровулбегӣ дилтангона мурочиат карда. – Аз қушбегӣ дарак шуд? Ситорамоҳихосса тинҷ магар?

Ойхола Қаровулбегӣ аввал чизе нагуфту таъзиме кард ва баъд телба ношуда, якта-якта гап зада гуфт:

– Тасаддуқи сари муборакатон шавам, хабари наве нест, иншооллоҳ фатҳу зафар ба лашкари ислом мешавад. Чаноби вазоратпаноҳ ханӯз наомадаанд, шояд дар сари лашкар бошанд, Ситорамоҳихосса ба инояти худо тинҷ ва осуда...

– Дар шаҳр чӣ аҳвол? Аз поён як канизак омада будааст, чиҳо мегӯяд, вай?

– Худашро гирифта овардам, – гуфт боз таъзим карда Ойхола Қаровулбегӣ ва пас ба Фирӯза, ки сараш ҳам, дузону менишаст, мурочиат кард:

– Гап зан кани, дар шаҳр чӣ ҳодиса, чӣ хабар?
– Ман аз овози тӯп бедор шудам, ки ҳанӯз рӯз дуруст рав-
шан нашудааст... – гуфта Фирӯза ба ҳикояти чандин бор так-
роркардаи худ сар кард. Гуфтаҳои вай, ки хеле далерона ва
худбоварона садо медоданд, ба модари амир хеле маъқул
шуд, ӯ аз нақли Фирӯза чизе фаҳмида гирифтани шуда, аз ҷо
бархоста нишасту гуфт:

– Хӯш, аз овози тӯп бедор шудӣ, баъд чӣ?

– Баъд, – гуфт Фирӯза ба ҳамон оҳанг, ман гумон кардам,
ки машқи сарбозҳо сар шудаасту ман ба хоб мондаам,
эҳтимол ҳаво абр...

– Шаҳр ба чӣ аҳвол? Шаҳр? – гуфт сухани Фирӯзаро бу-
рида модари амир. – Мардум ба ғазот баромада истодаанд ё
не?

– Сӯфио имоми гузари мо имрӯз ба чиҳод мерафтаанд,
пагоҳ мӯйсафедҳои дигар...

– Мӯйсафедҳо? – ҳайрон шуд Пошшобибӣ. – Бӯзбала,
йигитҳо кучо шуданд? Машқобҳо, бофандаҳо, нонвойҳо,
қассобҳо, мардикорҳо, аллофҳо, наддофҳо ба кучо рафтанд,
ки мӯйсафедҳо...

Ҳама аз тарсу ваҳм ба хонаҳояшон даромада ҷогоҳ шуда-
анд.

– Шаҳрҳо вайрон шуда истодааст? Ин тирҳои тӯпаш ба
ғайр аз болои арк ба дигар ҷоҳо ҳам мерасад ё не?

– Ҳа, – гуфт худбоварона Фирӯза, – мегӯянд, ки ҳо, ҳавлии
миршаб, ҳавлии қозикалон ҳам вайрон шуда, ба замин яксон
шудааст. Ҳавлии муфти, ҳавлии Қароқӯлибойҳо, ҳавлии
аълам...

– Лоҳавла ва лоқуввата... – гуфта монд модари амир, – ин
чӣ балои азим буд-а?! Хайр, исто, ки ҳавлии фуқаро чӣ?

– Не, ҳанӯз ба ҳавлии фуқаро тӯп назадааст. Худи
медонистагӣ барин, фақат ба арку ба тӯпхонаю кӯрхонаю
муллохонаҳо зада истодааст.

– Тавба кардам худо! – гуфта монд Пошшобибӣ ва ба яке
аз бибиҳалифаҳо мурочиат кард: – Ҳазрати Баҳовалдин чӣ
гуфтагӣ?

Бибиҳалифа аз ҷо нимхез шуда, таъзимкунон гуфт:

– Ҳазрати Баҳоваддин пирам, гуфтагӣ, ки агар аз мазори ман як хишт боқӣ бошад, ба Бухорои шариф ҳеч офате наме-расад.

– Тасаддуқашон шавам авлиёро, – гуфт бибихалифаи ди-гар ва мехост ба тасдиқи сухани ҳамкасбаш чизе гӯяд, ки як-бора ба рӯи ҳавлии тири тӯпи «шрапнел» омада афтоду гул-дуррос зада кафид ва ҳама чоро дуди захролуд ва чангу губор фаро гирифт. Модари амир фарёде заду худро ба паси ним-кат партофт. Дигарон ҳам, ҳар кадом ба фикри худ шуда монданд. Аммо Фирӯза аз он миён Оймуллои маҳбуби худро ёфта гирифтгу ўро ба каноре кашид ва бо ишорат фаҳмонид, ки бояд вай аз ин ҷо равад, ба поён, ба ҳавлии худаш фарояд. Оймулло ҳам бо ишорат фаҳмонид, ки меравад, лекин ҳоло илоч наёфта истодааст. Инро фаҳмониду пас ба назди модари амир рафта, ўро бо якҷоягии Ойхола Қаровулбегӣ аз паси нимкат берун кард ва тасалли дод:

– Чанг сар шуд, чанг сар шуд, – гуфт Оймулло, – албатта, чанг бе ин намешавад, ҳазратам. Лекин ҳама гап дар он ки дар охир кӣ зӯр мебарояд. Албатта...

Боз кафидани тири тӯп таҳҳонаро ларзонид. Ойхола Қаровулбегӣ ба модари амир гуфт, ки агар ин ҳол давом кар-дан гирад, ба аҳли ўрда хеле мушкил мешавад, беҳтар он аст, ки он ҳазрат бо кушбегӣ ва тўпчибошӣ машварат карда, илочи ба ҷои аминтар рафтанро бинанд.

– Равед, худатон бо тўпчибошӣ гап занед! – фармон дод модари амир ва худро беҳолона ба рӯи нимкат партофт. Фирӯза ҳам аз фурсат истифода карда, давиду аз таҳҳона ба-ромад ва ба назди духтарҳо, ба ўрдаи ҳаммом рафт.

Рӯзи сейуми чанг бисёрии иморатҳои болои арки амир ва Регистон бомбаборон шуда буданд. Дар ўрдаи қафотар, ки дар он ҷоҳо кас намонда буд, сўхтор сар мешуд. Аммо барои хомӯш кардани онҳо на одам буд, на об ёфт мешуд. Бисёрии занҳои амир ва саркардагон ба гирди модари амир чамъ шу-да, дар таҳҳона менишастанд, ҳеч кас дар бораи занону дух-тарони ўрдаи ҳаммом фикре намекард. Аммо ҳамаи оби нӯшидани онҳоро ба Пошшобиби ва оимҳои дигар кашиди оварда буданд. Дар боло об набуд, машкобҳо дар зери шам-

шери бараҳнаи сарбозҳо рӯзе як бор об меоварданд ё не ва дар зери тири тӯп ва таркиши бомбаҳо касе чуръат намескард, ки онро кашад. Хусусан, дар рӯзи сейум дар ўрдаи ҳаммом будагон аз ташнагӣ ҳалқак мезаданд ва касе набуд, ки ба онҳо қатрае об диҳад.

Вақт пешин шуда буд, ки Истад хурсандона чанак зада ба таҳхона даромаду ба духтарҳо хабар дод, ки апа Фирӯза об меорад. Бисёри занон ва духтарон, ки аз ташнагӣ беҳол шуда буданд, бо шунидани ин нидо ҷон гирифтанд, дар чашмонашон оташи умед ва зиндагӣ барқ зад. Дақиқае нагузашту ҳақиқатан Фирӯза як машки калон об бардошта ба таҳхона даромада омад.

– Апачони меҳрубон! – гӯён Истад ва чанд духтари дигар ба Фирӯза часпиданд ва аз китфи ӯ машкро гирифтанду худашон ба тақсими об сар карданд. Фирӯза ки хеле монда шуда буд, аз паҳлуи Хадича рафта нишасту осуда нафасе кашид.

– Аз осмон аҷал меборад! – гуфт вай ба Хадича.

– Дар кӯча гаштан, мурдан катӣ баробар. Аз машкобҳои мо Ҷўрабой ва Каримҷон тир хӯрда, маҷрӯҳ шуданд, дутои дигарашон аз баҳри ин кор гузашта, гурехтанд...

– Набошад, – гуфт ҳайрон шуда Хадича, – ту обро аз кучо ёфта овардӣ?

Фирӯза ба зану духтарҳои бадбахти бисёре, ки аз ташнагӣ ба як ҳоле расида ва ҳоло ҳарисона аз машк об гирифта менӯшиданд, нигоҳ карда истода гуфт:

– Ман медонистам, ки дар ин ҷо мардуми лабташна ҷон канда хобидаанд; ҳамаи оби шуморо ба пошшобибиҳо кашондаанд, бинобар он тоқат карда натавонистам, шавҳарам Асоро кашола карда овардам, дар кӯчаҳо ва сари ҳавз аз болюи мурдаҳо чахида гузашта, тарсону ларзон се машк обро ба як хар бор карда, баровардем, ду машк обро аз дасти мо саркардаҳо ва кайвониҳо зада гирифтанд, фақат ҳамин як машкро худам кашола карда, задаю кӯфта ба ин ҷо расонидам.

– Кори нағз, кори савоб кардио лекин ба ту чӣ зарур буд? – гуфт Хадича аз рафтори Фирӯза дар ҳайрат монда. – Охир, худат ё ки шавҳарат тир хӯрда, мурданатон мумкин буд.

– Э, дугоначоне! – гуфт Фирӯза сар чунбонда. – Ту хабар дорӣ, ки тоҷу тахти амир сӯхта, ҳокистар шуда истодааст? Бобо ва тӯтаи ман, падар ва модари ман ва ҳазорҳо ман баринҳоро ин тоҷу тахт, ин бойҳо ва золимҳо, бо азобу кулфат, рӯз дидан намонда, ба он дунё фиристоданд. Чӣ калар занҳои бегуноҳ, духтарони мазлума қурбони ин тоҷу тахт шуданд... Ҳамаи онҳо ноумед ва бемурод аз дунё рафтанд. Аммо ба бахти ману ту ва ана ин мазлумаҳо рӯзи озодӣ расид. Ман намехоҳам, ки дугонаҳоям ба арафаи шодкомӣ расида, аз беобӣ ва ноинсофии золимҳо захром шуда муранд. Ин об нарасад, ман боз меирам, боз об меорам, худам мачрӯҳ шавам, дугонаам, ту ва дигаронро илтимос мекунам.. Не, мо набояд мурем, мо бояд ҳамаамон якҷоя ба рӯзи шодкомӣ расем. Ту ба гапҳои ман...

Сухани вай тамом ношуда ба таҳхона оими Дастурхонҷӣ бо ҳамроҳии як кайвонӣ даромада омаду бо овози баланд гуфт:

– Духтарҳо! Пошшобибӣ ва оимҳо қарор доданд, ки аз арк фаромада, ба беруни шаҳр, ба ягон Чаҳорбоғи хоса раванд. Ҳозир ҳамаатон чизу чораҳоятонро гирифта бароедон! Фирӯза ҳам дар ҳамин ҷо будааст, нағз. Ту духтарам, боз ана ин Истаду Хадича, як ду-се нафарро ҳамроҳи худ гирифта, ба таҳхонаи Пошшобибӣ раветон, ба кӯчидани он ҳазрат ёрӣ расондан лозим!

Дар таҳхона як дарача хомӯшӣ ҳукм ронд, касе чурқӣ намекард. Ниҳоят Фирӯза аз ҷояш бархосту гуфт:

– Оимҷон, акнун аз гуноҳи мо гузаред, моро ба ҳоли худамон мондан гиред, чунки мо ба ҳеҷ ҷо намеравем!

– Ту чиҳо гуфта истодаӣ? – ҳам ҳайрон ва ҳам оташин шуд оими Дастурхонҷӣ. – Арк сӯхта истодааст, аз ҳаво марг меборад, ту мехоҳӣ, ки ба хуни ҳамин қадар духтари мусулмон зомин шавӣ! Ё ки мехоҳӣ, ҳамаи инҳоро ба дасти урусҳо, ба дасти болшевикҳо супорӣ, ки онҳо номуси инҳоро поймол кунанд?!

– Номуси моро амиратон поймол кард! – гуфт аз кунҷе як духтари қадбаланд ва шаҳлочашм аз ҷо бархоста, – лекин акнун болшевик омада қасоси моро меситонад!

- Мо ба ҳеч чо намеравем!
- Худатон рафтаи гиред!
- Ҳамин қадар чафои шуморо дидем, кифоя!
- Дафъ шавед!

Занону духтарони бисёре якбора гурӯс зада аз чо бархоста буданд, ки Дастурхонҷӣ ва кайвонии ӯ ба қафо баргаштанд.

– Рафта ба амир ва Попшобибӣ гӯед, ки, – гуфт бо овози баланд Фирӯза, – мо аз оташ, аз аҷал ва аз тиру туфанг наметарсем. Оташ ҳам, аҷал ҳам, тиру туфанг ҳам аз азобу укубати бандагӣ, канизӣ ва дарбори шумо бехтар аст! Сӯзаду хокистар шавад хонумонатон, ки хонумони моро сӯхтед!

- Сӯзаду хокистар шавад!
- Нест шавад!

– Худашон ба аҷал гирифта шаванд!

Тахҳонаро гулгула фаро гирифт. Рӯҳи зану духтарҳо аз ҳаяҷони қалб сурх шуда буд, чашмонашон медурахшид, дилшон бо умед ва орзуҳои хуррам ва нав мезад ва метапид...

Фирӯза ба болои қадом сандуқе баромада буд, бо сарбанди қалғи сурх сафед, бо куртаи ҷиби гуланор ва бо чашмони оташбораш вай дар он дам ба духтари оташ монанд буд. Аз пеши назари вай симои нуронӣ ва бовиқори Дилором-кампир, симои меҳрубони Аҳмадҷони машқоб, ҳаёли маҳзунонаи Савсан, модари ӯ ва Шамсияи ноком ва боз зану духтарони бисёре, ки рӯзи некро надида ҳалок шуда буданд, намоён шуда мегузаштанд, ки гӯё ҳамаи онҳо ҳоло шод ва хурсанд буданд...

Душанбе, май 1961

МУНДАРИЧА

Қазақстан Республикасы

Мәдениет және спорт министрлігі

Фасли якум. Дилором-каниз.....	5
Фасли дуйум. Дарбадарӣ	154
Фасли сейум. Дӯст ва душман.....	370

Қазақстан Республикасының
Мәдениет және спорт министрлігі
Мәдениет және спорт қорының
Мәдениет және спорт қорының
Мәдениет және спорт қорының

Чалол Икромӣ

ДУХТАРИ ОТАШ

(Роман)

Рассом *О.Шемелина*

Муҳаррири ороиш *Р. Шералӣ*

Муҳаррири саҳифабандӣ *М. Саидова*

Мусахҳахон *И. Қосимзода, З. Неъматова*

Хуруфчини компютерӣ *С. Орипова*

Ба матбаа 22.07.09 супурда шуд. Чопаш 31.07.09 ба имзо расид.
Чузъи чопӣ 17,5. Андозаи 84x108¹/₃₂. Адади нашр 2000 нусха.

Муассисаи нашриявии «Адиб»-и
Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон
734018, ш. Душанбе, кӯчаи Н. Қаробоев 17а.

Дар матбааи ҶДММ «Илм» чоп шудааст.